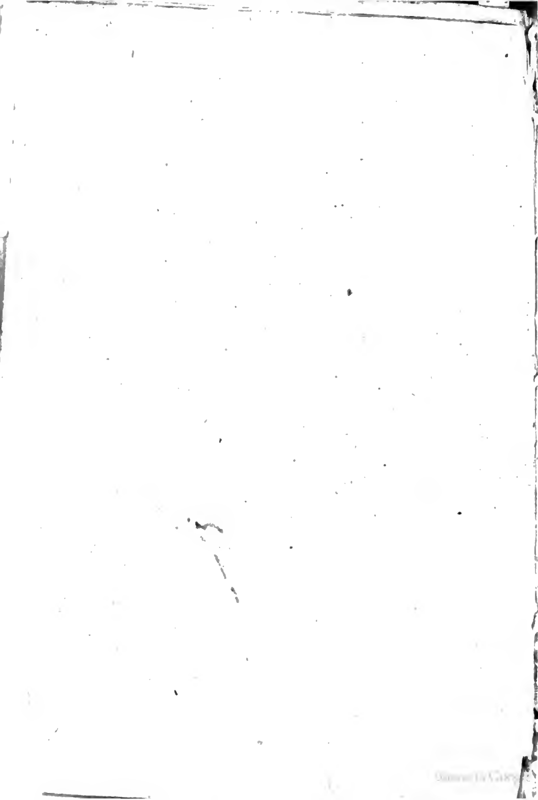

BIBL. NAZ.
Vitt. Emanuele III
150
E
27-28
NAPOLI

BIBL. NAZ.
VITT. EMANUELE III
150
E
27
NAPOLI

MISCELLANEORUM
EX MSS. LIBRIS
BIBLIOTHECÆ
COLLEGII ROMANI
SOCIETATIS JESU
TOMUS PRIMUS

ROMÆ MDCCLIV.

APUD FRATRES PALEARINOS
PRÆSIDUM FACULTATE.
Proſtant in Bibliopolio Palladis in Platea vulgo di Paſquino.

CLARORUM VIRORUM
THEODORI PRODROMI
DANTIS ALIGHIERJ. FRANC. PETRARCHÆ
GALEACII VICECOMITIS
ANT. DE TARTONA. COLUCII SALUTATI
LEONARDI ARETINI. CAROLI ARETINI. PORCELLI
JO: MANZINI DE MOTTA
ET
JACOBI SADOLETI
EPISTOLÆ

EX CODD. MSS.
BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI S. J.
NUNC PRIMUM VULGATÆ

ROMÆ MDCCLIV.
EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI, ET MARCI PALEARINI
PRÆSIDUM FACULTATE.

BENEDICTO XIV.
PONT. OPT. MAX.

NICOLAUS ET MARCUS PALEARINI
FELICITATEM.

VÆ duo maxime ad litterarum gloriam amplificandam pertinere videbantur, ut optima præstantissimorum hominum opera proferrentur in lucem, deinde ea

ut quam politissimis formis excuderentur, ut lectorum utilitati comoditas esset adjuncta, honosque iis libris qui fieri posset maximus haberetur; ea si dicamus initio nobis fuisse proposita, cum edendorum librorum officinam aperuimus, non veremur, ne aut aperti mendacii, aut gloriosæ nimium prædicationis, publico quasi testimonio convincamur. Etenim qualia Scriptorum opera sint hactenus a nobis repræsentata, idest præclarissima, fructuosissimaque omnibus, & sapientum virorum communi consensu celebrata, illa in primis declarant quæ SANCTITATIS TUÆ XII. *voluminibus vulgavimus; deinde aliorum hujus Urbis doctissimorum, præstantissimorumque virorum; quamque id nitide, atque eleganter, & emendate fecerimus, etsi malumus in aliorum judicio ponere, quam sermone ipsi nostro explicare; illud tamen gloriari possumus, per nos esse factum, ut nihil externarum regionum formis invideremus. Quod quidem eo majori animo aggressi sumus, quod tanta cura, tantisque impensis non dubitavimus assecuturos, ut SANCTITATIS TUÆ quæ optimarum artium patronum se & vindicem, Leonis illius X. & ceterorum præstantissimorum Pontificum exemplo,* pro-

profitetur, patrocinium demereremur: quo quidem sperabamus factum iri potestatem nobis, ut majora in dies atque ad Urbis & litterarum gloriam praestantiora moliremur. Et nunc quidem est, quo a proposito illo nequaquam nos discedere probaturi sumus. Cum enim invenissemus qui Bibliothecae Collegii Romani opuscula quaedam collegisset, quae hactenus in paucorum manus pervenerant, aut nunquam fuerant educta in lucem, illorum edendorum curam lubentes in nos recepimus, nihil ut excellentium hominum aliquando deperiret, aut non quamprimum communi omnium commodo utilitatique efferretur. Atque instituto operi huic, praecipuo quodam jure, SANCTITATIS TUAE praesidium deposcere nunc videmur. Nam praeterquamquod malunt hoc illi ad quos ea pertinent, & qui horum colligendorum curam suscepit, impellitque argumentum ipsum quale tomi hujus magna parte continetur, Pontificum videlicet Romanorum nomine litterae scriptae, & Bononiensis historiae particula quaedam epistolis aliis nonnullis inclusa; ipsa operis ratio efflagitat, ut SANCTITAS TUA auctoritate illud sua & beneficentissimo in litteras animo, studioque tueatur.

tur. Nunc enim primùm ex longo intervallo, Romæ ubi Bibliothecarum multitudo tanta, tam præclara Mss. Codd. ſupellex, iſta breviorum quorumdam omnis generis colligendorum monimentorum ·ura repeti videtur; ut acceſſurum ſit hoc quoque felicitati eorum temporum, quibus cùm Reipublicæ Chriſtianæ univerſæ praees, tùn vero Romanam Urbem ſapientiſſimis legibus inſtituiſque gubernas, ut Bibliothecæ quæ in urbe eſt reconditæ nunc tandem opes efferantur atque evulgentur. Quod ſi impetramus, aut ſi operam curamque noſtram non ingratam SANCTITATI TUÆ accidiſſe videbimus, ſperamus id magis magiſque curaturos in dies, ut nec litterariæ Reipublicæ inutilem, nec Urbi huic indecoram probare poſſimus.

PETRUS LAZERI SOC. JESU

LECTORI.

IHIL *nunc quidem fieri frequentius videmus, quam ut clarorum Virorum scripta, quæ in tenebris diu jacuerant, in lucem hominum efferantur; non sine gravi multorum querela, ea sæpius evulgari, quæ nulla bonarum artium, nulla litterarum jactura celari facile potuissent, & si id fieret, hominum etiam illorum quorum nomine proferuntur famæ melius consuleretur. Verendum ergo mihi est, ne dum novam hujusmodi opusculorum collectionem instituo, ætatis veluti genio indulgere, & morem hominum sequi magis videar, quam Reipublicæ & disciplinarum utilitatem; præsertim cum ex una, eaque non satis magni nominis bibliotheca educantur. Dicam quod res est, & consilium hoc meum, quale sit, unde natum susceptumque fuerit, cum lectoribus communicabo. Cum antiquorum scriptorum aut recentiorum opera a doctissimis viris edita atque recognita in manus aliquando sumerem, & simul Bibliothecæ hujus nostræ codd. mss. subsecivis præsertim horis evolverem, vidi nostra hæc præteriisse diligentissimos illos viros; quæ si vidissent, potuissent ab istis in restituendis scriptorum locis adjuvari. Conjecturam faciebam ex S. Cypriani operibus, quæ cum probatissimis codd. Beneventano præsertim antiquissimo*

simo collata habemus a Cardinali S. Crucis, qui postea Pontificatum adeptus Marcellus II. dictus est; ex Codd. antiquissimis S. Io. Chrysostomi Cardinali Ptolemæo dono olim datis, in quibus commodior aliquando lectio extat, quam quæ in editis recentissimis curis exhibetur; ex Mureti, Sadoleti scriptis, aliisque id genus plurimis, quæ ἀνέκδοτα repræsentari facile, cum recens illorum scriptorum opera edita sunt, potuissent. Quid ergo hæc diutius paterer occultari, & non in publicam hominum lucem utilitatemque prodire? Nam ad id tempus reservare, dum iterum eorum auctorum libri recognoscantur atque edantur, longioris erit temporis, & fortasse majoris operæ, quam ut id perficiendi occupatissimis hominibus nostris facultas aut otium detur. Id ergo cum cogitarem, primum varias ipsas lectiones antiquorum Scriptorum ex hujusmodi codicibus nostris vulgare decreveram, & cæterorum supplementa quædam, siqua luce digna viderentur. Hoc aggrediendi operis initium fuit: quod postea dies ipsa (sunt enim meliores curæ posteriores prioribus) atque amicorum consilium aliquantum immutavit, sive etiam expolivit. Cum enim otium nactus aliquod, diligentius forulos nostros excussissem, invenissemque alia præterea complura nondum adepta hominum lucem, visa sunt ea quoque hominum cognitione dignissima. Itaque id operis moliendi consilium suscepi, quod est mihi cum ceteris commune; ut quæcumque inveneram & seposueram nondum edita evulgarem. Retinui tamen illud meum, ut seligerem pauca de multis, quæ scilicet juvandis bonis

nis artibus , expoliendisque hominum ingeniis magis conducere videbantur . Quo quidem , quam arctioribus finibus operam ipse meam concludam , quantum circumcidam inanium libellorum , sane video ; longioribus etiam operibus loco motis , substitutisque aliis minutulis quibusdam , lectionibus , adnotamentis , animadversionibus , quas librorum margines capiunt & interstitia versuum . Verum ut ut illa opus certe grandius efficerent , atque iis qui ingentia volumina amant atque admirantur , plurimum commendarent , malo tamen ceterorum utilitati , quam nomini qualicumque meo , & operis apud istos commendationi servire . Et vero illi qui sunt reconditioribus quibusdam litteris imbuti non ignorant , quantum sæpe acuti viri & docti adnotatiuncula præstet multorum libris . Nec illud quidem verum est , me collegisse adeo pauca , ut necesse non fuerit plura in volumina partiri . Itaque feci , placuitque in hoc quoque lectoris commodum & utilitatem spectare , ut ea haberet suis quæque libris & voluminibus distributa . Quamobrem primùm omnia ad certa quædam genera seu capita revocavi , edenda separatim : ea sunt Theologica , Historica , Philosophica sive Mathematica , & Philologica . Deinde res ubi longiores visæ sunt , ut uno volumine comprehenderentur , in plura partiti sumus , atque in illis distribuendis tempus , sive argumenta rerum , sive aliquid spectavimus hujusmodi , quod ea sive legentem , sive quærentem juvaret . Ut a Philologicis exordirer , atque a Clarorum Virorum epistolis, non a Theologicis , feci alterius potius consilium secutus

quam meum. Non enim possumus omnia agere arbitratu nostro, aut non etiam tempori, amicis, iis quorum sumptibus aut operis res agitur, serviendum est.

Hunc ergo primum nunc damus collectionis nostræ tomum, sive potius tomi, qui epistolas illustrium Virorum continet, partem primam; quæ epistolas habet sæculo XI. XIV. XV. & XVI. scriptas. His paulo recentiores, partibus aliis ejusdem tomi reservamus. Ita autem has exscribemus, ut siqua obscura aut adnotatu digna aliquando occurrant ea in ipsa libri facie indicemus: de auctore vero ipso, si non est adeo pervulgatus, ejusque scriptis, & codicibus nostris, nos fusius aliquanto in præfatione dicamus. Audivimus enim de viris doctis, atque experimento ipsi aliquo nostro didicimus, nulla re alia juvari magis posse litterariam historiam, quam si iis tractandis non operæ ipsi nostræ, non lectorum studio parcamus. Scribendi genus nostrum quale sit, quilibet vel me tacente videt; quale esse cupiam, complectar brevi, nimirum ut fastidiosis præsertim lectoribus stomachum ne moveat, ne barbarum sit omnino: nihil vero me nisi latine dicere, nec ego spero, nec si ideo oratio obscuranda est, cupio, nec rerum ipsarum natura quas complectar patitur. Monumenta vero ipsa quod attinet, ita ea proferimus, ut summa fide ne dicam religione in his tractandis exhibendisque versemur. Mirari itaque lector non debet si librarii errores ipsos repræsentemus. Hoc sapientissimi viri & artis criticæ magistri exemplo, & preceptis docuerunt; quorum ut unum aliquem potissimum nominem,

Cl.

Cl. Muratorius [1] Has ego, *inquit*, legitimas germanæ criticæ regulas reor; ſcilicet in Veterum monumentis primùm edendis nihil opus eſſe diſcedere a lectione codicis: immo rem poſcere ut quantum fieri poſſit, eadem lectio retineatur, excluſis tantum apertiſſimis librarii mendis, quæ tamen diſtinguere omnium eſt. Si quid vero gravius editori immutare, delere, ſupplere animus eſt, id clanculum facere, lectoribuſque minime conſciis, nequaquam licet. *Placet etiam illud ejuſdem viri docti, quod paulo ante poſuerat;* Mabillonio, mihi, ceteriſque Anecdotorum editoribus unum plerumque conſilium fuit, ac futurum eſt; nempe in litteratorum commodum quæ latebant in mſs. luce donare, non autem ſubſiſtere ad omnia expendenda meditatione rigida atque expurganda, ſuſcepta veluti anatome exquiſita vitioſi ac inordinati corporis. Eſt hoc hominum majori otio fruentium, immo omnium eſſe poteſt, qui beneficio per nos delato uti deinde velint. *Neſcio, an aliquid addendum ſit de titulo ipſo operis; quem primò feci, nullo exquiſitiori nomine uſus, quod noſtras ſive res, ſive diligentiam commendaret, ſed aperto & vulgari: quod in eo viri docti Stephani Baluzii conſilio atque auctoritate duci mallem. Deinde ideo inſcripſi* Miſcellanea, *non* Anecdota *aut ſimili voce quapiam, quæ omnia primùm nunc vulgari declararet; quod quominus alia exhibeam, ſive jam rariora, ſive nunc emendatiora, prohibitum me minime volo. Adid-*

1 *Antiq. med. æv. diſſ. xl.*

didi ex mss. libris Bibliothecæ Collegii Romani; *quod ambitione fortasse quadam facere videbor, aut amore nimio adductus rerum nostrarum. Hic quoque sinceritate illa mea utar, dicamque aperte. Etsi nobis non liceat esse ita beatis, ut Bibliothecam hanc nostram cum celebrioribus Urbis conferre audeamus; non in eo tamen putamus esse reprehendendos, quod loco aliquo haberi aut etiam commemorari eam velimus; quam V. Cl. Apostolus Zeno in Italis Ephemeridibus [1] insignem esse docuit, & constare selectis libris numero sexaginta millibus; quam Hebraicis codicibus nobilem esse testatus est eorum scientissimus Bartoloccius [2]; cujus Græcos codices sive Latinos Possevinus sæpe, aliique compellarunt. Nimirum & antiquiores illi homines qui Sodalitati nostræ nomen dederunt, ad eam cum venirent, non doctrina solum, sed lauta etiam librorum supellectile instructi, utramque in domum nostram intulerunt; e quorum numero Franciscus Turrianus Græcos codices multos ad nos comportasse dicitur a Possevino; & aliorum etiam externorum litterariæ opes postea huc commigrarunt: inter quos primo loco commemorandus vir sui temporis juris consultissimus, omnique doctrinæ, & eruditionis genere ornatus Io. Baptista Coccinus Sacræ Rotæ Auditorum, ut vocant, Decanus, qui nos plurimis cùm editis libris tum vero manuscriptis codicibus multis auxit. Deinde M. Antonius Muretus vir omnium consen u doctissimus, cujus Bibliothecam adepti, multos & ipsius manu exaratos,*

1 *Tomo 7. a. 1711. pag. 234.* 2 *Biblioth. Rabbin. part. 4. pag. 103.*

tos, sive animadversionibus adspersos libros, & veterum Scriptorum codices nacti sumus. Accessit boni Geometræ & Historiæ eximii cultoris Rogerii a Ventimilia litteraria supellex. Denique nostræ quidem Societatis, sed in amplissimum postea ordinem cooptati, Franciscus Toletus, Robertus Bellarminus, Joannes de Lugo, Sfortia Pallavicinus, Io: Baptista Ptolemæus litterarias opes suas, hæreditarias nobis esse voluerunt. Horum libris auctam Bibliothecam, quæ præterea Ioannis Lorini, Benedicti Justiniani, Iacobi Lainii, Francisci Turriani, Petri Possini, Humfridi, aliisque id genus hominum monumentis nondum vulgatis abundat; nuper etiam laxatis parietibus, adjunctoque majori ædificio ampliorem factam; in qua vel ordinanda libris, vel curanda, multum insumpserim operæ atque temporis, non amem, aut amari ab aliis nolim? Verum, ubi ab amore isto discessero, video me hoc ipsum debuisse ponere; vel ut operis mei ratio ipso statim aditu, & prima libri fronte constaret, vel ut ea quæ exhibeo, ubi extent si quis requirat, cognoscere atque explorare possit. Postremo respondendum esset nonnullis reprehensoribus meis, qui consilio hoc audito, ad aliud me studiorum & litterarum genus vocabant. Quibus breviter repono, me, & alia quæ isti volunt non negligere, atque id interea facere, quod viri eruditissimi fecerunt; quos in præfatione ad tomum 1. Thesauri Anecdotorum *recensuit, in hoc eodem pulvere diu versatus Edmundus Martene; Martenium vero ipsum secuti sunt tam multi, ut nihil verendum sit, qui idem studiorum*

diorum genus sectetur, ne se tueri magnorum virorum nominibus atque auctoritate possit. Nunc sigillatim de operibus dicam quæ profero; idque distinctis in locis ne longior in scribendo sim, & lectorum satietati occurram.

INDEX

INDEX EPISTOLARUM

THEODORI PRODROMI

Co-

4. Geor-

33. Ge-

62. *Ga-*

EPISTOLÆ FAMILIARES.

12. *Præ-*

THEODORI PRODROMI

EPISTOLÆ.

A

IN EPISTOLAS THEODORI PRODROMI

THEODORI Prodromi epistolas Græcas cur vulgandas nunc primum censeam, facit primo ejus hominis apud viros doctos celebritas, deinde harum ipsarum raritas. Nam si nostrum codicem excipias & Vaticanum CCCV. , *vix alium esse constat, quo illæ totidem numero contineantur. Montfauconius quidem in recensione Bibliothec. Vindobonensis* [1] *ponit Theodori Prodromi epistolas. Sed Lambecius, unde Montfauconius illud sumpsit* [2], *epistolam unam tantum nominat Prodromi ad Gregorium. Non ignoro Caveum (Caveum* [3] *vero auctorem habent Fabricius* [4] *& Oudinus* [5] *) docere, in Bibliotheca Bodlejana extare inter codices Barroccianos epistolas Theodori* aliquot : *sed eæ quæ sint,*

 aut

1 Bibl. Biblioth. pag. 550. 2 Lib. 5. pag. 233. 3 Tom. 2.
4 Tom. 6. B. G. pag. 820. 5 Comm. de Script. Eccl. tom. 2. p. 976.

aut numerum illarum non docet. Facturum ergo me operæ pretium existimavi, si epistolas quæ apud nos erant, nec ita facile inveniebantur, aliquando vulgarem, & viri celeberrimi opus hoc a tenebris vindicarem. Quantum enim nomen famamque hic Theodorus obtineat, testes sunt qui eum sæpe appellant Græci Scriptores; præterea Gretserus, Possevinus, aliique qui celebriores Scriptores numerant, in primis vero Leo Allatius. Itaque alia ipsius quædam jamdiu fuerunt edita a Ribisso, Gesnero, Morellio, Gaulmino.

Codex Bibliothecæ nostræ qui has epistolas continet est chartaceus, non ita antiquæ scripturæ, imo recentioris, sed probæ plerumque; & præter epistolas, alia quædam continet ejusdem, quæ hic commemorabimus, omissis iis, quæ vel jam sunt edita, vel Fabricius recenset.

Εὐχαριστήριος τῷ Νομοφύλακι Προτεκδίκῳ, καὶ Ὀρφανοτρόφῳ κυρῷ Ἀλεξίῳ τῷ Ἀριστηνῷ Gratiarum actio Nomophylaci, Protecdico, & Orphanotropho Domino Alexio Aristeno. *Prima verba sunt* εἶπε τραγῳδοί.

Ὑπὲρ τῆς γλώττης τοῦ Ὀρφανοτρόφου καὶ Νομοφύλακος κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Ἀριστηνοῦ. De lingua Orphanotrophi, & Nomophylacis D. Alexii Aristeni ὑπὲρ τῆς τοῦ Νομοφύλακος.

Εἰσιτήριος τῷ αὐτῷ Ὀρφανοτρόφῳ Προτεκδίκῳ καὶ Νομοφύλακι δὶς τὴν τοῦ Ὀρφανοτρόφου ἀξίαν λαμβάνοντι. Oratio in ingressu Orphanotrophi & Nomophylacis, cum iterum Orphanotrophi dignitatem adiret. Πότερα πρώτερον.

Εἰς

Εἰς τὸν Καίσαρα ἢ ὑπὲρ πρασίνου Ad Cæſarem, ſive pro praſini coloris factione. Χρωμάτων περὶ.

Πρὸς τοὺς διὰ πενίαν βλασφημοῦντας τὴν πρόνοιαν. Ad eos qui propter paupertatem Providentiam blaſphemant. Τιμολέων ὁ τημοδή μου.

Εἰς τὸ, καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. In illud; & ipſe præcedet coram illo in ſpiritu & virtute Eliæ. Τὴν ἀμοιρίαν ἀρχὴν.

Ἀμαθὴς, ἢ παρὰ ἑαυτῷ γραμμάτικος. Imperitus, ſive apud ſe ipſum Grammaticus. Μαρσύαν εἴ τις.

Φιλοπλάτων, ἢ σκυτοδέψης. Amicus Platonis, ſive Coriarius. εἶεν ὦ παῖ.

Δήμιος, ἢ ἰατρὸς Carnifex, ſive Medicus. εἰ ἓν ἦν ὁ ἄνθρωπος.

Βίων πρᾶσις πολιτικῶν, καὶ ποιητικῶν Venditio vitarum hominum politicorum, & poetarum. τὸν μὲν τόπον.

Εἰς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως κύριν Ἰωάννην. In Patriarcham CPis Dominum Joannem. πῶς ποτὲ.

Μονῳδία εἰς τὸν πορφυρογέννητον, καὶ σεβαστοκράτορα κῦριν Ἀνδρόνικον τὸν Κομνηνὸν Monodia in Porphyrogenitum & Sebaſtocratorem Dominum Andronicum Comnenum. σκηναὶ, καὶ γραφαὶ.

Μονῳδία εἰς τὸν σεβαστὸν καὶ λογοθέτην κύριν Γρηγόριον τὸν Καματηρὸν Monodia in Sebaſtum & Logothetam Dominum Gregorium Camaterum. Τίνι ὦ παρόντες.

Μονῳδία εἰς τὸν ἁγιοθεοδωρείτην κύριν Κωνσταντῖνον. Monodia in ſanctum a Deo datum Dominum Conſtantinum. εἰ τοὺς ἀγαθοὺς.

Ἐπιθαλάμιος τοῖς τοῦ εὐτυχεστάτου Καίσαρος υἱοῖς. Epithalamium feliciſſimi Cæſaris filiis. ἐδένσε καὶ τειχῶν.

Hactenus recenſita opera, ſi cetera deeſſent omnia, tempus oſtendunt quo Theodorus noſter vixit; præſertim Monodia *illa, quibus Porphyrogenito & Sebaſtocratori Andronico Comneno parentat. Eſt enim Andronicus hic Comnenus Alexii Comneni & Irenes Ducænæ filius, in bello contra Barbaros mortuus, ut Prodromus ibidem poſtea ſignificat, paulo ante patris exceſſum., ideſt* MCXVIII., *ut recte Du Cangius docuit*[1]. *In Codice Vaticano* CCCV.[2] *extant Heroici verſus ejuſdem εἰς τὴν βασίλισσαν κυρὰν εἰρήνην τὴν δούκαιναν ἐπὶ τοῦ θανάτῳ τοῦ σεβαστοκράτορος υἱοῦ αὐτῆς*. In Imperatricem Dominam Irenem Ducænam de morte Sebaſtocratoris filii ipſius. *Idem conficitur ex eo quod ſcribit* In Patriarcham CPis D. Johannem. *Statuere omnino debemus hunc eſſe Ioannem IX. qui CPam ſedem adivit A.* MCXI., *tenuitque ad* MCXXXIV. *ut Gulielmus Cuperus*[3], *& Bandurius*[4]. *Alia ſunt quæ eidem Prodromo adſcribuntur in mſs. Vaticanis, in quibus multa ejus carmina continentur; Cod.*CCCV. *εἰσιτήριοι ἐπὶ τῇ νυμφευθείσῃ ἐξ Ἀλαμανῶν τοῦ Πορφυρογεννήτῳ κυρίῳ Μανουὴλ καὶ Σεβαστοκράτορι*. In adventum Sponſæ ex

1 Famil. Bizant. pag. 176. 2, pag. 91. 3 In Tract. de Patr. CPis.
4 Tom. 2. Imp. or. pag. 915.

ex Alamannorum gente, & Porphyrogenitum Dominum Manuelem & Sebaſtocratorem: *præſertim vero de bellis a Ioanne Comneno contra Perſas geſtis, & oppugnata debellataque Caſtamone; ut,* εἰς τὴν ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς Καϛαμόνος ἐπινίκιον πρόοδον τοῦ κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ δεκάϛιχα πολιτικὰ τοῖς δήμοις. In progreſſum D. Jo: Comneni poſt debellatam Caſtamonem decaſticha politica, populis [1]. *De his Cinnamus* [2], *Nicetas* [3]. *Inveniuntur etiam verſus in ipſius Imperatoris ſepulcrum* [4] εἰς τὸν τάφον τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Κομνηνοῦ. *Sponſam illam ex Alamannorum gente, fuiſſe eam, quam Latini Bertham, Græci, nomine, ut moris erat, commutato, Irenem vocavere, omnino liquet. Itaque a Cinnamo* [5] ἡ ἐξ Ἀλαμανῶν αὐτῷ ξυνοικήσασα *dicitur. Eam Robertus de Monte* [6] *Friderici Sveviæ Ducis filiam facit, ſed VVilhelmus Tyrius, Geſta Lud.* VI. [7] *Godefridus Viterbienſis* [8] *Berengarii Comitis Sultzpachenſis in Bavaria. Ingreſſus ejus Conſtantinopolim & nuptiæ ex eodem Cinnamo* [9] *contigere Manuele jam Imperatore, circa ann.* 1143. *Quamobrem ad hunc an. ab a.* 1118. *floruit noſter Prodromus. Ætatem hanc ex ejus ſcriptis confirmatam videtur dubiam facere quod illius pariter nomine legitur in eodem codice Vaticano* CCCV. [10] εἰς τὴν σοφωτάτην πορφυρογέννητον Καισάρισσαν κυρὰν Ἄνναν τὴν Δούκαιναν περὶ τῆς ἑαυτοῦ. In Sapientiſſimam Porphyrogennetam

1 Cod. Vat. CCCV. pag. 105. Cod. CCCVI. pag. 50. Cod. CCCVII. pag. 221.
2 Lib. 1. hiſt. pag. 7. 3 Pag. 13. 4 Cod. CCCV. pag. 91. 5 Lib. 3. pag. 57. 6 ad a. 1142. 7 Cap. 10. tom. 4. ſcript. Fr. Ducheſn. p. 398. 8 Pag. 17. 9 Lib. 2. 10 Pag. 93.

tam Cæsarissam Dominam Annam Ducænam de rebus suis. *Nam eo quidem tempore quod Prodromo assignavimus vixit Anna Ducæna nupta Georgio Palæologo Nicephori filio ex Anna Comnena* in Alexiade [1] (*itaque lapsum puto memoria Du-Cangium* [2] *dum Georgii Paleologi uxorem nominat Irenem Ducænam*); *sed ea* Porphyrogenita, *cum sit Andronici Ducæ filia, dici non potest, nec* Cæsarissa. *Anna Ducæna Constantini filia nimis antiquior est, quam ut huc transferri possit. Præterea quid illa laus sapientissimæ? Arbitror ergo pro* Ducæna *legendum* Comnena; *atque esse Annam illam scriptis & historia sua nobilem; nisi* Ducænam *dictam mavis, quod Constantino Ducæ Michaelis Ducæ Imperatoris filio, eam adhuc puellam pater desponderat.*

Est aliud Prodromi opus præcipuum in Vaticana, Barberina, Bibliotheca Regia Scoriaci &c. ἐξήγησις εἰς τὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς δεσποτικαῖς ἑορταῖς ἐκτεθέντας κανόνας παρὰ τῶ ἁγίων καὶ σοφῶν Ποιητῶ Κοσμᾶ, καὶ Ἰωάννε τῦ Δαμασκηνῦ Expositio in Canones SS. & doctorum poetarum Cosmæ & Joannis-Damasceni quos illi composuerunt in heriles sive præcipuos sacros & festos dies. *Hoc opus laudare putatur Eustathius Thessalonicensis* [3] *item Nicephorus Blemmida* [4]; *a quo postremo Theodorus vocatur* ὁ ἐξηγέμενος ... τῶ ἱερῶν κανόνων πρῶτος σαφηνιστὴς qui primus sacros Canones exposuit. *Sunt hi sacri Canones, hymni in sacris Græcorum officiis decantari soliti qui novem odis con-*

1 Pag. 55. 2 In famil. Byzant. pag. 230.
3 In proemio suæ expositionis Canonis Ioann. Damasceni in Pentecostem.
4 Orat. 1. de Procefs. Spiritus S. Græc. Orthod. tom. 1. pag. 11.

constant; graviterque lapsus est Petrus Possinus dum Theodorum dixit explicuisse Octateuchum Jo. Damasceni. Octoechum, *opinor, dicere voluit, Ecclesiasticum Græcorum librum, qui troparia & Canones continet a primis Vesperis Dominicæ, ad Missæ finem cani solitos, & octo Dominicis pro tonorum numero finitur. Sed neque hunc librum qui alia aliorum continet, Metrophanis Smyrnæi, Anatolii CPli, Theodori Studitæ, interpretatus est Theodorus Prodromus, sed Ioannes Zonaras. Gravius etiam imponere incautis posset quod ex Blemmida diximus; primum Canonum sacrorum Interpretem fuisse Theodorum Prodromum. Nam Conciliorum jurisque Ecclesiastici Canonum primus Interpres dicitur Theodorus Prodromus, quem multi Græcorum laudant. Verum necesse est hunc alium a nostro fuisse, si verum est quod Nicolaus Comnenus Papadopoli*[1] *affirmat, primum Græcorum aggressum esse Canonum interpretationem ante nongentos annos. Hinc Theodori Prodromi nomine Scriptorem hunc alium præter nostrum distinguit ex laudato Papadopoli Fabricius*[2]. *Atque antiquior ille scripsit præterea* de sacris Ecclesiæ Synaxibus, *quem librum idem Comnenus*[3] *nominavit*.

An vero tertius quidam Prodromi *sive* Ptochoprodromi *cognomine inducendus est Theodorus? Habentur codice Vaticano* DLXXIX.[4] Θεοδόρου τοῦ Πτωχοπροδρόμου στίχοι πρὸς τὸν βασιλέα κύριν Μανουὴλ τὸν πορφυρογέννητον. *Sunt autem Theodori hujus Ptochoprodromi*

1 In Prænot. Mystag. pag. 409. 2 Vol. 9. pag. 231. & vol. XI. pag. 45.
3 Pag. 73. 4 Pag. 366.

mi carmina Politica ad Emmanuelem Comnenum in mores Monachorum sui temporis . Eumdem hunc ac Prodromum nostrum arbitratus est Du-Cangius in Indice , quem Glossario mediæ & infimæ latinitatis *subjecit , atque ex eo Oudinus ; item Petrus Possinus , qui expositionem illam Canonum sive hymnorum* Prodromo pauperi *idest Ptochoprodromo assignat . Contra alii eos distinguunt, ut Cave, qui annos etiam singulis diversos assignat . Sed vel unus vel plures fuerint , iisdem temporibus vixerunt . Quid vero statuendum de Prodromo ejus libri Auctore, qui in Indice Bibliothecæ Regiæ Scoriacensis ita proponitur* Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου ἐξήγησις εἰς τὴν γραμματικὴν τοῦ Μοσχοπούλου : Theodori Prodromi explicatio Grammaticæ Moschopuli ? *Hic pæne tertius aut quartus enascitur Theodorus Prodromus , nisi sit Moschopulus alius Moschopulo Manuele antiquior. Sed viri docti norunt , quam parum sit hujusmodi librorum titulis , sive eorum indicibus fidendum . Simile quidpiam , ut infinita taceam , factum est in Theodoro Lectore , cujus historiæ extant* ἐκλογαι ἀπὸ φωνῆς Νικηφόρου , . Excerpta ex ore Nicephori . *Miræus ita hunc titulum descripsit quasi ea ex Nicephori ore Theodorus exceperit : itaque Nicephoro Callisti recentiorem Theodorum fecit , rejecitque ad sæculum* XIV. *atque ex eo hic error irrepsit in* Indicem Generalem *Bibliothecæ PP. editæ* Lugduni *an.* 1677. *&* tom. XXVI. *Atque ob hanc causam Sagittarius* [1] *collectanea hæc supposita esse judicavit .*

Cæte-

[1] In introd.

Cæterum, ex his quæ adscribuntur Prodromo nostro operibus, constat Grammaticum eum fuisse, Rhetorum facultate, & Dialecticæ mysteriis apprime eruditum. Grammaticum quidem ostendit opus quod modo descripsimus; sive ἐρωτήματα γραμματικὰ πρὸς τὴν βασίλισσαν, quæ codice Vat. XVI. [1] *habentur, atque aliis in Bibliothecis; ut Montfauconius testis est* [2]. *Ioan. Meursius* [3] *laudat Theodori Prodromi* Lexicon, *& librum* de Accentibus [4], *quæ forte idem sunt nam extat* Cod. Vat. 883. [5] λεξικὸν περὶ πνευμάτων. *De Dialectica testes sunt libri* [6] παράφρασις εἰς τὰ ὕστερα τῶν ὑστέρων Ἀναλυτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Paraphrasis in posteriora Analytica Aristotelis: *item* [7] τοῦ αὐτοῦ καὶ Λεόντος τοῦ Μαργεντήνου ἐξήγησις εἰς τὰ ὕστερα ἀναλυτικὰ τοῦ Ἀριστοτέλους. *Denique* [8] Περὶ τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, καὶ τοῦ πολλοῦ, καὶ τοῦ ὀλίγου, ὅτι οὐ τῶν πρός τι εἰσὶν, ἀλλὰ τοῦ ποσοῦ. Magnum & parvum, multum & paucum non pertinere ad relationem sed ad quantitatem. *Eloquentiam ejus demonstrant Opuscula, quæ prosa præsertim oratione scripsit: nam carmina plerumque invito Apolline eum scripsisse, præsertim Heroica, neglecta etiam syllabarum ratione, fatentur quicumque legunt. Theologum erit qui non diffiteatur; quod expositionem Psalmorum scripserit, quæ habetur in Regia Scoriacensi Bibliotheca. Habetur etiam, quod nollem ab eo scriptum,* περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύ-

1 Pag. 21. 2 Biblioth. Bibl. pag. 432. 344. 346. &c. 3 In Constantinum Porphyrog. de administr. Imp. cap. 51. 4 In Glossario v. λέγνον. 5 Pag. 15. 6 Cod. Vat. 246. p. 92. & Cod. 304. p. 1. 7 Cod. 1378. pag. 141. 8 Cod. Vat. 243. pag. 37. & cod. 305. pag. 134.

πνεύματος κατὰ Λατίνων de Processione Spiritus Sancti contra Latinos: *ubi primis continuis verbis errorem Græcorum Schismaticorum defendendum suscepit; φανερόν ἐστιν, ὅτι, ὥσπερ ὁ υἱὸς, οὕτω καὶ τὸ ἅγιον οἴεται ἐκ τοῦ πατρὸς μόνου ἔχειν ὕπαρξιν.* Manifestum est, quia ut Filius, sic & Spiritus Sanctus putatur ex patre solo habere substantiam.

Sed quis præterea qualisque Prodromus fuerit, aut quod vitæ genus sectatus sit, difficile est ex illius aut aliorum scriptis extundere: CPli tamen vixisse ex his ipsis quas vulgamus ejus epistolis colligere potes; item Orphanotrophio addictum fuisse: Hoc enim indicare videntur epistolæ ejus, & opuscula Orphanotropho inscripta, qui tunc quidem erat Alexius Aristenus, vir apud suos nobilis, cujus extat collectio canonum in Bibliotheca Iuris Græco-Romani Iustelli[1] *atque in Pandectis Beveregii*[2]. *Quin εἰσιτήριον sive* inauguralem *orationem eidem Aristeno dictam, quam supra appellavimus, ita exorditur Prodromus, ut aperte significet se ad Orphanotrophium ejusque curam pertinere: πότερα πρώτερον σοὶ θειότατε δέσποτα, τὸν εἰσιτήριον ᾄσομαι, καὶ παιανίσομαι τὸν ἐπιβατήριον, ἢ ἐμαυτῷ τὸν οὐκ ἐξιτήριον, οὐδὲ ἐκβάτηριον, μὴ ὅτιγε κἀμοὶ καὶ τῷ οἴκῳ τούτῳ σωτήριον. Nimirum, ut Anna Comnena Orphanotrophium CPum describit*[3], *inerat litterarius ludus, in quo disciplinis omnibus, omnibusque doctrinæ partibus juvenes instituebantur; alebanturque cum discipulis*

1 Tom. 2. pag. 673.
2 Tom. 2. post pag. 188.
3 Alex. lib. xv. pag. 482.

lis magistri, ut Zonaras [1] *quoque significat. Quin ex his magistris unum, Theodorum nostrum facimus? Scholam rexisse indicare de se ipse videtur ad Lizicum scribens* [2]; *ubi βῆμα illud suum extollit, quod nos docentis cathedram interpretari maluimus. Notum est enim præter vulgatissimam illam partis in Ecclesia excelsioris sanctiorisque significationem, alia significare.* Locum dicendi in concione, & locum dicendi in judicio *in antiquiorum Græcorum scriptis interpretatus est Budæus; sed ad locum quemcumque alium excelsiorem transfertur: atque ita novimus Manichæos βῆμα appellasse festum diem, quo Manes occisus est, quod excelsa sede posita, ad quam per quinque gradus ascendebatur, celebraretur. Aliàs apud Nostrum sedes sive potestas cum* Regia *tum* Ecclesiastica *hoc nomine venit. Atque ita in illa inagurali oratione διχῆ γὰρ, inquit, τῆς καθ' ἡμᾶς ἁπάσης διηρημένης ἀρχῆς, καὶ δυσὶ συνδιανενεμημένης τοῖς βήμασι, τῷ ἱερατικῷ φημὶ, καὶ βασιλικῷ: & in orat. ad Alexium Aristenum, eidem Nomophylaci & Orphanotropho tribuit τὸ συγκλητικὸν τε ἅμα καὶ ἱερατικὸν βῆμα.*

Plerique Monachum fuisse Teodorum nostrum volunt. Et profectò, si unum eumdemque facimus, ac Ptochoprodromum illum de quo diximus, non possumus aliud statuere. In iis enim versibus, quos superius indicavimus, id de se aperte narrat, ubi de aliorum elegantia scribendi dixit; ἐγὼ δ' οὐχ οὕτως γράφω, καὶ γὰρ ἀγράμματος εἰμι, καὶ νέος ῥακενδύτης καὶ μοναχὸς τῶν δ' ἀτελῶν,

1 Lib. VIII. num. 24. 2 Epist. 3.

λῶν, τῶν μηδὲν κεκτημένων. *Congruere hæc satis videntur cum iis quæ ad Lizicum scribit*[1] τὰ δ' ἡμέτερα ἀλητεύομεν *&c.* & ep. 1. *de solitudine sua. Ut enim horum temporum scriptor Nicetas*[2] δέον ἐν τόποις δυσεννήτοις καὶ χωρίοις πανερήμοις τοῖς μονάζουσιν ἀποτάξαι τὸ σκήνωμα. *Quod si in Orphanotrophio postea vixit; fuisse ibi* καὶ μοναζόντων καὶ μοναζουσῶν καταγώγια, *Zonaras & Anna locis allatis narrant. Contra vero, quid esset, cur Monachus de capillo tantopere quereretur, quod capite fluxisset, ut ipse facit* epist. 10. ? *aut qui monacho idem conveniret unguento delibutus, ut habet* epist. 13. ? *De Monachorum tonsura his temporibus, testis est Cedrenus, qui de Michaele Calephate a Zoe de imperio dejecto scribit*, ἐν τῷ κατὰ τὴν νῆσον πρώτην μοναστηρίῳ τὴν κοσμικὴν ἀποθέμενος τρίχα τὸ λοιπὸν τῆς ζωῆς διήνυσε χρόνον: In insulæ Potes Monasterio mundanum deponens capillum reliquam vitam exegit. *Verum, cum nunc quoque Græcos Monachos videamus capillo aliquanto longiore uti; & cum apud Latinos, non id facere* Ecclesiasticam tonsuram, *ut crines resecandi omnino sint; rem plane apud me constituere non possum: etsi, ut verum fatear, in eam partem inclinat animus, quæ ponit, a Ptochoprodromo, qui se etiam Ilarionem monastico nomine vocat, fuisse Prodromum nostrum diversum.*

Versus, quibus in Baream sive Baryn scribens, parentibus se ortum probis narrat, optimisque disciplinis instructum, & de avunculo Episcopo loquitur, affert Fabricius.

1 Epist. 4. 2 In Man. Comm. lib. 7. num. 3.

bricius. Mirum est Koenigium, Prodromum ipsum nostrum Episcopum facere Cotyæi in Phrygia; & scribere, eumdem floruisse sæculo V. *Fabricius, quo auctore vel teste id ille dixerit, fatetur se ignorare. Arbitror tamen, in errorem inductum a Cyri nomine, quod nonnulli ei tribuerunt, quod legerent* κύρου Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου: *Cyrum vero illum celebrem sub Theodosio juniore olim CPlis Præfectum, postea Smyrnæorum Episcopum, sunt qui Cotyæi Episcopum fuisse volunt, ut Baronius* [1] *tradit. Supervacaneum vero est admonere,* κύρου *pro* κυρίου *dixisse, maxime ævi sequioris Græcos, adeoque titulum honoris esse illud, non nomen in Theodoro nostro, uti animadverterunt jam multi, Barthius, Gaulminus, Fabricius &c. Ceterum ætas Theodori, præter ea quæ superius diximus, confirmatur ex his epistolis nostris; ex postrema scilicet quæ ad Gregorium scribitur* ὅτι ἦλθε πρὸς τὸ νησίον ὁ ἁγιώτατος ἡμῶν δεσπότης ἀπὸ τοῦ πατριαρχίου ἀῤῥωστήσας καὶ παραιτησάμενος: quando ad Insulam venit Sanctissimus Dominus noster e Patriarchatu post morbum & abdicationem. *Nemo hic non agnoscet Michaelem II., Oxiten dictum; qui cum an.* 1143. *Leoni Styppiotæ successisset, post annos duos, mensesque octo, quos ejus sedi Philippus Cyprius, atque omnes alii Patriarcharum catalogi tribuunt, se Patriarchatu abdicavit, ut Nicetas* [2], *& Cinnamus* [3] *scribunt. Atque hinc confirmatur, quod erat ex aliis monumentis constitutum a nobis, floruisse Prodromum, usque ad an.* 1143.; *addere etiam possumus ad an.* 1146. *Hæc*

1 Ad an. 446. 2 Lib. 2. num. 3. 3 Lib. 2. &c.

Hæc longius fortaſſe de Scriptore noſtro, de quo ſunt ferme omnia, ut vides, obſcuriſſima: nec tamen nos aliquid non illuſtrare cupimus. Quod epiſtolas ſpeſtat, ſunt illæ numero XIV. *magnam partem officioſæ, quæque ab aliis acceptas epiſtolas laudant, aut eaſdem expetunt, non ſine aliqua intermiſſionis earum querela. Eloquentia tamen hominis extat plane ſingularis, quæ in eodem argumento, eoque vulgari, habet nihilominus ſemper aliquid quod delectat. Moroſis præſertim hominibus, qui genus illud faſtidient redundantis & quaſi laſcivientis orationis, reputandum eſt, non aliter ſcribere hoc tempore conſueviſſe qui apud Græcos doctiſſimi atque eloquentiſſimi habebantur, imo Hiſtoricos ipſos, ut ex Niceta, Anna Comnena, aliiſque conſtat. Reſtat ut de Interpretatione mea dicam. Et primum, cur Italice vertere has Prodromi litteras maluerim? Verum hoc ex me qui moleſtiſſimum hoc tricoſiſſimumque interpretandi negotium aliquando ſuſceperunt, eos quæſituros non puto. Satis enim norunt, quanto commodius Græcis Italica reſpondeant, quam Latina. Cur igitur minus hoc mihi moleſtiæ non caperem? minus etiam lectoribus, quos ferme Italici ſermonis non imperitos obventuros mihi ſperabam, exhiberem? Poſtea tamen, cum eſſent qui latinam interpretationem flagitarent, totum id negocii amico dedi, qui noſtram cum vidiſſet, e Græcis tamen ſuam adornavit. Itaque ſi hæc alicubi diſcrepat a mea, non recuſo, quominus illi potius lector hæreat quam meæ. Ego in Græcis exprimendis paulo fortaſſe liberius verſatus ſum. Nolebam enim, Ita-*

lica

lica legentem, non tam Italica verba & sermonem nostrum invenire, quam Græcum seu barbarum. Sed ut in ceteris, ita hic multo magis sua cuique ratio & consilium placet. Ut Græca darem correctiora, ad Vaticanum Codicem CCCV. *quem superius descripsi, confugi; attulit etiam opem aliquam in nonnullis quæ continebat, ejusdem Vaticanæ Bibliothecæ codex Othobonianus.* In variantibus *lectionibus exhibendis, sive emendandis nostris, primum indicavi littera C., sive eum,* Codicem Vaticanum *præcise appellavi, alterum O. idest Othobonianum. Admoneo tamen nonnulla adhuc videri corrupta in Græco textu, quæ ex codicibus his restitui nullo modo potuerunt; & ex conjectura ipse mea sum interpretatus: in aliis etiam quæ sunt integra, non assecutum me Scriptorem meum aliquando, credo. Sed nimirum ignoscet hoc mihi, qui recentiorum Græcorum libri, novis sæpe vocibus aspersi, exemplis, jocis,* allusionibus *quas appellant, aliisque hujusmodi referti, quam sint obscuri, non ignorant; vel etiam credent affirmanti, festinanter hæc, aliisque districtum, occupationibus scilicet quæ muneris mei sunt, veluti ἐν παρόδῳ scripsisse.*

ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΩΤΑΤΟΥ, ΚΑΙ ΛΟΓΙΩΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

I. ΤΩ ΕΦΟΡΩ.

Μεῖς μὲν, ὀλβία μοι καὶ σοφωτάτη ψυχή, τρίτην ταύτην ἡμέραν ὅλως, ἀναπεπταμένοις ὠτίοις τῆς ἱερᾶς σου χελιδόνος ἐαρινόν τι μέλος καραδοκοῦντες καθήμεθα. ἡ δὲ οὐκ οἶδ᾽ εἴτε τὴν ἡμετέραν ἐρημίαν βδελυττομένη, εἰώθασι γὰρ χελιδόνες τὰς πολυανθρωποτέρας τῶν χώρων μᾶλλον περιλαλεῖν, εἴτε τὸ περὶ ἡμᾶς δυσχείμερον δυσχεραίνουσα, σιγᾶν ἐθέλει καὶ ἔτι, καὶ τὴν μελῳδίαν διαναβάλλεται. διαφθονουμένη μὲν ἡμῖν τοῦ μέλους, οὐκ ἂν εἴποιμι, ἀναξίους δ᾽ ἴσως κρίνουσα τῆς ᾠδῆς. ἀλλὰ μή σύγε ὦ βελτίστη μοι χελιδόνων, μακρὰ σιγήσαις τὸν χειμῶνα ἡμῖν ἐπιτείνουσα. ἀλλ᾽ ᾆσον, καὶ τὸ τῆς θυμηδίας ἔαρ τῇ ᾠδῇ συμπαρένεγκαι. εἰ γὰρ καὶ μίαν χελιδόνα ἔαρ ἀκούομεν μὴ ποιεῖν, ἀλλὰ

σύ

LETTERE
DEL DOTTO ED ELOQUENTE SIGNORE
TEODORO PRODROMO
AD EFORO.

SOno oramai tre dì interi passati, o felice e saggio amico mio; e noi colle orecchie tese stiamo aspettando il canto di primavera della sacra rondine tua. E questa, non so se sdegnando questo nostro deserto (perchè le rondini ivi sogliono parlare più ove è degli uomini la frequenza maggiore) ovvero patir non potendo il freddo, che fa quì tra noi, sì vuole essa tacere, e va procrastinando il canto suo. Perchè non dirò io, che sottraer ce lo voglia del tutto, forse noi di esso reputando affatto indegni. Deh non tacere o rondine più di ogni altra cara, allungandoci troppo l' inverno col tuo tacere. Deh canta, e col can-

σύ γε τοῦτο ποιήσῃς, ὅτι τοι ἐκ τῶν λοιπῶν χελιδόνων ὑπερκεῖσαι. εἰ γὰρ ὁ εἷς, μυρίοι, παρ' Ἡρακλείτῳ, ἐὰν ἄριστος ᾖ πάντως, καὶ ἡ μία χελιδὼν ἀντὶ μυρίων λογίζοιτο ἄν, ἐὰν κληρῶται τὸ ἄριστον. μυρίαι δὲ χελιδόνες θᾶττον πάντως ἔαρ ποιήσουσιν, ὡς ἔγωγε ἤδη καὶ τὴν ἡμέραν ἐαρινὸν γελῶσαν ὁρῶ, καὶ τὴν βοτάνην ἠρέμα τῆς γῆς ὑποφυομένην, καὶ τοῖς ἄνθεσιν οἷον τὰ δένδρα ἐξιχούμενα. μετὰ τοιούτων σε τῶν ἐλπίδων, ὦ ἱερὰ σειρήν, περιμένομεν· μὴ γοῦν ἐπὶ τῶν ἐλπίδων ἔτι καθῆσθαι ἡμᾶς ἀπολίπῃς, ἀλλ' ἄμειψαι γραφῇ τὴν γραφήν, μὴ δυσχεράνας, ὅτι τοι ἀντὶ χαλκέων δίδως τὰ χρύσεα, ἀλλὰ μᾶλλον γήλους [1] ὑποπλησθεὶς, ὅτι ψυχὴν ἀνακτᾷ μυρίων ἀνιαρῶν κατακωχιμένην [2] ἔρρωσο.

LET-

1 γήθους Cod. Vat. 2 Ita in Cod. nostro: sensus satis manifestus, vera lectio obscura; forte κατακωκυμένην *plorantem*.

SAPIENTISSIMI ATQUE ELOQUENTISSIMI DOMINI THEODORI PRODROMI EPISTOLÆ.

EPHORO.

NOS quidem, o sapiens fœlixque anima, post tertium ipsum diem, arrectis auribus sacræ hirundinis tuæ carmen expectantes sedemus. Hæc autem, nescio an nostram hanc solitudinem aversata (consuevere enim hirundines in frequentissimis locis esse loquaciores) an frigidæ hujus tempestatis pertæsa, tacere adhuc vult, cantumque suum differre pergit in dies. Neque enim nobis illum invidere dicam, indignos forte nos eo esse censens. Ne taceas o hirundinum optima, silentio tuo hyemem nobis diuturniorem efficiens; imo cane, cantuque, veris nobis voluptatem repræsenta.

Etsi

tare il sollazzo a noi ne porta della primavera. Benchè udiamo noi dire, che primavera non fa rondine sola; ma sì che tu la farai, la quale le altre tutte avanzi: e se giusta Eraclito, uno il quale ottimo è, vale per diecimila; ed una rondine pure, dove ottima s' incontri essere, dovrassi per diecimila computare. E diecimila rondini faranno ben presto la primavera; sicchè io già ridente veda il giorno suo, e l'erba soavemente dalla terra spuntare, e gli alberi con quella come capellatura di fiori, coperti. Con tali speranze noi sì ti aspettiamo, sacra Sirena. Non permettere dunque, poichè abbiamo queste concepute, che restiam noi così; ma lettere cambia con lettere, nè ti dispiaccia, perchè debba tu dare oro per bronzo; riempiti anzi di gioja, che un anima ravvivi da mille afflizioni sopraffatta. Addìo.

Etsi enim dicere solemus; ver ab una hirundine nequaquam effici; facies tu tamen, quia reliquas hirundines antecellis. Si enim unus qui optimus sit pro decem millibus est, juxta Heraclitum; & una hirundo pro decem millibus computari debet, si eveniat esse illam optimam. Hirundinum vero decem millia celeriùs omnino ver facient; ut & ridentem vernum ego diem videre possim, & herbam e solo molliter erumpentem, atque in capillorum morem arbores floribus onustas. Hanc spem foventes te, o sacra Syren, expectamus. Ne ergo postquam hoc speravimus, adhuc ita morari sinas, sed epistolis epistolas repende; nec dedignere; quod pro ære tu aurum exhibeas; gaude potius quod animum leves sexcentis ærumnis obrutum. Vale.

II. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΩ ΛΟΓΟΘΕΤΗ ΚΥΡΩ ΣΤΕΦΑΝΩ ΤΩ ΜΕΛΗΤΙ.

Εἶπα σύ μοι λέγε τὸν ὑμηττὸν, καὶ τὰς σειρῆνας ἀρίθμει, καὶ τὴν θηβαίαν [1] λύραν προστίθεσο, εἰ βούλει δὲ, καὶ τὰς [2] αὐλοὺς Ὀλύμπου, καὶ τιμοθέου, καὶ τὴν κιθάραν Ἀρίωνος, ἃ πάντα πάντως ἀηδῆ τε [3] καὶ ἄμουσα πρὸς μίαν ταύτην ἐπιστολὴν συγκρινόμενα. ἡλίκον γὰρ, ὦ μέγιστε ἀστέρων ἥλιε, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἡδονῆς αὐτῇ ἐγκατέσπαρται. ὅσῃ μὲν τῇ ὑψηλῇ θεωρίᾳ θεαγωγεῖται τὸν νοῦν, καὶ μετεωρίζεται; ὅσα δὲ τῷ ἀττικουργεῖν τὴν λέξιν περιανθίζεται; οὐχ οὕτω Μύρων οὐ [4] χαλκευτύπει, οὐκ οὕτω Φειδίας ἔγραφεν [5], οὐχ οὕτως Ἀρχιτέλης ἐλάξευε, καὶ ὁ μὲν τὸν ἀνδριάντα, ὁ δὲ τὴν εἰκόνα, ὁ δὲ τὴν στήλην, ὡς εὐφυῶς ἄγαν καὶ ὡς εὐρύθμως ἐδημιούργουν, ὡς σὺ τοῦ λόγου πλάττεις τὸν ἀνδριάντα, θεσπεσία μοι κεφαλή. ἀλλ' ἔλαθον ἐμαυτὸν, ἀνδριάντα λόγου τὴν σὴν ὀνομάσας γραφήν. ὁ μὲν γὰρ ἀνδριὰς τεχνητῶς τὰ ἔξω περιπλασθεὶς, οὐκ ἔτι καὶ τὸ τῆς ψυχῆς κεκλήρωται σχῆμα. τοῦτο γὰρ ἡ φύσις μόνον τῆς τέχνης ὑπέρκειται. τὸ [6] δὲ σὸν γράμμα καὶ σῶμα μὲν ὡραῖον ἔξωθεν περιπέπλασο, καὶ ψυχὴν δ' ἐυτύχει [7] ἔνδοθεν μουσικήν. οὕτως ἑα-

λώ-

1 O. θηβαίου. 2 O. τούς. 3 O. ἐυειδῆ τε. 4 O. ἐχαλκοτύπει.
5 Mirum est Nostrum, Phidiam pictorem facere, cum πλάστης vocetur a Plutarcho in *Pericle*: & opera quæ Pausanias aliique Phidiæ memorant, statuæ sint. De Phidia Abb. Gedoyn tome XIII. *mem. des liter. des Ac. des Inscr.* 6 O. δὲ σοῦ. 7 O. ἐυτυχεῖ.

LETTERA DEL MEDESIMO AL SIGNORE LOGOTETA STEFANO MELITO.

O Va, e dimmi ora d'Imetto, e conta le Sirene, e ponmi avanti la Tebana lira, e se vuoi pure, le tibie d'Olimpo, e di Timoteo, e la cetera d'Arione: le quali cose tutte, con una sola delle lettere tue paragonate, certamente che meno grate, e rozze totalmente saran riputate. O Sole delle Stelle maggiore, quanto di soprabbondante dolcezza vi è in quelle lettere sparso! con quanto altissima vista vien la mente a Dio guidata e sublimata! come l'Attico parlar vi fiorisce! Non così Mirone in bronzo scolpì, nè così Fidia dipinse, ò Architele lavorò; Mirone una statua, una imagine Fidia, una colonna Architele, e con maestria grande e proporzione lo fecero; come tu, o uomo divino, di un parlar virile l'idea rappresenti come in una statua. Sebbene ho io errato, statua chiamando lo scriver tuo. Perchè d'una statua l'artificioso lavoro, nell'esterno solamente consistendo, potere non ha di darle l'anima. Questo è quel solo, in cui è l'arte dalla natura avanzata. Ma la tua lettera, ed è nel corpo suo esteriore un bel lavoro, ed a questo con mirabile accordo l'anima di dentro corrisponde. Così legati

λώκειμέν σου ταῖς μικραῖς συλλαβαῖς [1], μεγίστῃ ψυχῇ. οὕπω σου τοῖς ὀλίγοις ἠνδραποδίσθημεν. οὕπως ἐκ τῶν ὤπων δεθέντες εἱλκύσθημεν τὸν γλυκὺν τοῦτον ἑλκυσμὸν καὶ δεσμόν. ἄλλον [2] μὴ διαλίπῃς, καὶ [3] ἐπὶ τῇ χρυσῇ σου τῶν ἐπιστολῶν μηρίνθῳ δεσμῶν καὶ ἕλκων ἡμᾶς. λύεις γὰρ μᾶλλον οὕπω δεσμῶν, καὶ οὕπως ἕλκων [3] ἑδραιοτέρους μᾶλλον ποιεῖς.

1 O. μεγίστη ψυχή, atque hanc lectionem secuti sumus in interpretatione.
2 pro ἀλλά. O. ἀλλά. 3 C. ἔτι .(11) O. ἑδραιοτέρας.

EJUSDEM EPISTOLA LOGOTHETÆ DOMINO STEPHANO MELETI.

Dicas mihi deinceps Hymettum, & numeres Sirenas, & Thebanam lyram proponas, & si vis etiam Olympi tibias, atque Timothei, necnon citharam Arionis; quæ omnia omnino minus jucunda & dulcia judicabuntur, si cum una tuarum epistolarum conferantur. Quanta enim (per solem illum qui ceteris stellis præstat) effusissima voluptate aspersæ sunt! quanto sublimi contemplatione rapitur ad Deum mens atque erigitur! quantum floret in eis Atticus sermo! non sic Myron ære scalpsit, non sic Phidias depinxit, nec sic Architeles polivit; ille quidem statuam, alter imaginem, hic columnam; atque

III. ΤΩ ΛΙΞΙΚΙ.

ΟΥΚ ἀγαθόν σε παῖδα, μεγαλεπιφανέστατε Λίζιξ, ἡ φιλοσοφία, ὡς ἔοικεν, ἐξέφυν, εἰ οὕπω ταχὺ τῆς τε μητρὸς, καὶ τῶν, οὐκ οἶδ' εἴτε συναίμων εἴπω, εἴτε συντρόφων ἐπιλελήσεσθαι ἔμελλες, καὶ καθυπερφρονῆσαι ὅλων προδρόμων, ἐξ ὧν πολλάκις ἐναργῆ τὰ τῆς φιλίας ἐκομίσω τεκμήρια. ὅμως καλῶς ἐκεῖνο ἐῤῥέθη τῷ

noi ſiamo da poche ſillabe, o anima grande, così con pochi periodi ſchiavi ſiamo fatti, e così per le orecchie preſi, ſiam noi ſtati tirati da sì dolce attrattiva e legame. Seguita pure da quì innanzi così, e non laſciare di legarci e tirarci coll'aureo cordone delle lettere tue. Perchè più ſciolti ſiamo, così legati; e tirandoci così, fai che ſiamo più fermi.

---

atque egregie multum, & artificioſe perfecerunt; uti tu, o divinum caput, ſermonis quaſi ſtatuam effingis. Verùm erravi ſtatuam nominans quod tu ſcribis. Statua enim in externis partibus tantum fabrefacta, nihil habet quod animam attingat. Hic ſolum natura artem vincit. Quæ a te ſcribuntur & corpus habent externa ſpecie venuſtum, & anima bene intus ei reſpondet. Sic captivi reddimur paucis a ſyllabis (o anima omnium maxima), ſic brevibus ſermonibus devincimur: ſic auribus ligati dulci impulſu vincloque trahimur. Verum ne deſine, atque aureo funiculo litterarum liges nos atque trahas. Solvis nos magis ſi ita liges, & ſic trahens nos firmiores reddis.

A LYZICO.

NON ſembra che molto buon allievo abbia in te fatto, o nobil Lizico, la Filoſofia, ſe così preſto dovevi, e della madre dimenticarti, e di quelli i quali teco hanno commune avuto, non ſo ſe dica o 'l ſangue, o l'educazione; ed eri per diſpregiare sì altamente i Prodromi tutti, da'quali

τῷ Πριηνεῖ [1], ἀρχὴ ἄνδρα δείξει. διὰ γὰρ ταύτην καὶ σὺ τὴν ἀρχὴν, τὴν οὐκ οἶδ' ἡλίκην καὶ ὅσην, οὐδὲ μονοστίχου γοῦν ἡμᾶς ἠξίωσας γράμματος. καὶ εἰκότως. ὁ γὰρ λόγων καὶ γραμμάτων καταφρονήσας, καὶ τῆς τιθηνοῦ σοφίας τὴν τῶν πραγμάτων τύρβην ἀνταλλαξάμενος, καὶ τοῦτο δὴ τὸ τοῦ σοφωτάτου ἰλατικοῦ τὰ ζιγούριά τε [2], καὶ τὰ κυφόσειρα, πῶς ἂν γράφοι τῷ περὶ λόγους καὶ γράμματα. πλὴν ἄλλον κἂν σὺ τὴν λιζικὴν [3] σημασίαν παρώσω, ἄπιστός μοι φίλος γενόμενος, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ τὴν προδρομικὴν [4]. προτρέχω γὰρ κἀνταῦθα, καὶ τὴν παροῦσαν προχαράττω γραφήν. εἰ μὲν οὖν γράφειν ἔχεις καὶ σὺ ἀμείβου τὰ γράμματα γράμμασιν. εἰ δὲ μὴ. πραγμάτων ἀντικομίζου τὰ γράμματα, χρύσεα χαλκείων ἀλιταλατόμενος [5] ἔῤῥωσο.

TOY

1 Bias Prieneus ex Herodoto, Diogene Laertio &c. extat hæc ejus sententia apud Aristotelem. V. Ethic. ad Nicomach. 2 Locus esse corruptus videtur. 3 Ad amici nomen alludit. 4 Atque hic ad suum.
5 C. ἀνταλλαττόμενος.

LYZICO.

NON bonum te alumnum, amplissime Lyzice, Philosophia, ut videtur, educavit; si futurum erat ut adeo celeriter matris obliviscereris, atque aliorum, quos nescio an cognatos compellem an convictores; contemneres etiam Prodromos omnes, ex quibus sæpe manifesta retuleras amicitiæ argumenta. Egregie enimvero illud a Prieneo dictum est; Imperium hominem ostendit. Nam tu quoque ob hoc imperium, quod quantum & quale sit, ignoro, neque nos brevi epistola dignos esse putasti. Et jure profecto. Nam qui loquendi scribendique artem contempsit, sapientiamque Præceptoris sui cum negotiorum turba commutavit; idque quod crepundiorum & vanissimarum rerum

li avesti molto spesso d'amicizia chiari e manifesti segni. Disse pur eccellentemente colui di Priene; che l'impero dà a conoscere l'uomo. Imperocchè tu pure per questo impero, che io non saprei dire e quale e quanto e' sia, neppur ci degnasti di un solo verso. E con ragion lo facesti: chi dispregiò e 'l saper parlare, e 'l sapere scrivere; e la sapienza del maestro suo cambiò colla turba de' negozj; e questo, perchè stimava cose frivole e da nulla quel che era cosa d'uom savio, ma quieto e posato; come scriver potrà a chi sta sempre intorno a lettere ed orazioni occupato? Ma benchè tu ti sia del tuo cognome di Lizico dimenticato, e divenuto a me infedele amico, non già così ho io fatto del mio di Prodromo. E sì avanti io corro, e questa io il primo ti scrivo. Se dunque hai tu che scrivere, corrispondi a lettere con lettere: se da scrivere non hai, ricevi in vece de' negozj lettere, cambiando così oro con bronzo. Addio.

AL

rerum loco haberet quæ viri erant sapientis & modesti; qui scribere ad illum poterit qui in orationibus & litteris assidue versatur? Sed quamvis Lyzici cognominis tui oblitus fueris, amicus mihi infidelis factus; non tamen ego mei cognominis Prodromi. Præcurro ergo, atque hanc primus tibi scribo epistolam. Si igitur habes quod scribas, litteras litteris commuta; si non habes, pro negotiis epistolas accipe, aureis ærea commutans. Vale.

IV. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΥΤΩ.

Υπέρ δὲ [1] Λίζιξ, ἐξ ὅσης ἡμᾶς συναφείας καὶ συζωΐας, εἰς ὅσον ἡ παλαμναία τύχη διέςησε; πάλαι μὲν γὰρ, καὶ ὁ πάνυ πάλαι παρὰ τοῖς αὐτοῖς τοῦ λόγου καθηγεμόσι τὰ αὐτὰ τῶν παιδευμάτων πλούμενοί τε καὶ συμπλούμενοι, καὶ ἀλλήλους εἰς φιλοσοφίαν ςομοῦντες, ἡλίκον; βαβαὶ, καὶ ὅσον εἰς ἀλλήλους τὸν πόθον ἐθρέψαμεν; μικροῦ γὰρ τοῦτο ἐκεῖνο τὸ βιαιότερον, καὶ ὅτι μητέρες ἡμῖν καὶ μὴ μήτηρ ἠγανακτήκαμεν. τὰ μὲν οὖν τηνικαῦτα τοιαῦτα. τὰ δὲ νῦν οἷα; σοὶ μὲν οὖν ἤνοικται βῆμα, καὶ θρόνος ἐπῆρται, καὶ δημοκοπεῖται τὰ λογοθέσια, καὶ τῶν ἐσθήτων τὴν μὲν χλιδῶσαν περίκεισαι, τὴν δὲ μαλακὴν [2] ἐγκαταθάπτεις τῷ κιβωτίῳ, καὶ ἐπὶ ξυφερῶν πομπεύεις τῶν ἡμιόνων, καὶ τῶν ἀργυρηλάτων φαλάρων τοῖς μὲν ἐπιθεατρίζεις, τοὺς δὲ, πλεῖον ἄχθος, ταῖς ἡμιόνοις ἐπιτεχνᾷ· καὶ φλεγμαίνει σοι μὲν ἡ τράπεζα. περιῤῥεῖται δὲ θαμινὰ τὸ σῶμα τοῖς καθαρτηρίοις λουτροῖς. τὰ δ' ἡμέτερα ἀλητεῦομεν, αὐχμῶμεν, πεζεύομεν· [3] τί τὸ ἐπὶ τούτοις ἀνέσπακας τὴν ὀφρὺν, μεγάλα περὶ σαυτοῦ φαντασάμενος, καὶ ἡμῶν μικρότητα καταψηφισάμενος; ἔχομεν [4] οἷς αὐχήσομεν καὶ ἡμεῖς, τὸν περίπατον, τὴν ἀκαδημίαν, τοὺς ἐν φιλοσοφίᾳ ἐνθεασμοὺς τῶν βίβλων, ἅς τε ὠδινηθείσας τοῖς παλαιοῖς ἠγασάμεθα, καὶ ἃς ἐκεῖθεν ὠδίναντες ἀπετέκομεν. ἔςιν ἡμῖν εἰς σεμνολο-

1 Cod. ὑπέρριυ. 2 C. ἐγκατάπτεις. 3 C. τοι. 4 C. ἔχειμεν.

AL MEDESIMO DELL' ISTESSO.

AHime, ahime, Lizico, dall' esser tanto vicini, e congiunti chè insiem vivevamo, come ci ha tanto disuniti la malvagia sorte! Tempo fa, e non è molto tempo passato, sotto i maestri medesimi di eloquenza, cogl'insegnamenti medesimi eravam noi ammaestrati, ed insieme ammaestrati, e vicendevolmente imboccandoci le filosofiche cose, oh quanto e quale amore nutrivamo insieme! Poco n' andava che non desse in eccesso e divenisse furore: e ci adiravam, che diversa madre e non una stata fosse di ambedue. Così andavan le cose allora: ma quali ora sono! Si alza da te cattedra; e si ascende trono, e lavori divine orazioni da recitarsi publicamente; e delle tue vesti una ne tieni splendida indosso, ed un' altra delicata serbi nella cassa sepolta; e fai pompa de' grassi muli; e de' larghi fornimenti d'argento altri n'esponi alla pubblica vista, altri ancora più pesanti vai ideando da porsi alle tue mule; ed abbondante sopra modo è per te la mensa; ed è il tuo corpo da spesse lavande bagnato e ben pulito; noi ce ne stiamo sudici senza esser così lavati, e facciamo a piedi i nostri viaggi. Perchè su di tali cose prendi un certo sopracciglio, e gran cose vai di te fantasticando e dispregiando la picciolezza nostra? Abbiamo pur noi di che gloriarci, e 'l Peripato, e l' Accademia, e gli Oracoli

de'

νολογίαν καὶ Πλάτων θεολογῶν, καὶ Ἀριστοτέλης φυσικευόμενος, καὶ Ἰταλικὸς διδάσκων καὶ γράφων. ἔχω βῆμα κἀγὼ πολλῷ τοῦ σοῦ σεμνότερον βήματος, ὅσῳ τὸ μὲν σὸν περί τε βάρβαρα καταγίνεται, καὶ βαρβάροις, ὡς τὸ πλεῖστον, ἐκκλησιάζεται[1] · τὸ δ' ἐμὸν,[2] φιλοσοφῶν τοῖς εὐδοκιμωτάτοις συναπαρτίζεται, καὶ τὰς τῶν ὄντων φύσεις σκοπεῖ. τί σοι κατεσπάθη τὸ[3] ἐπισκήνιον; ἀνεμνήσθης[4], οἶμαι, τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ διατριβῶν, καὶ τῆς σεμνῆς ἀσχολίας ἐκείνης, καὶ ἐρασαίγε τῶν προτέρων διατριβῶν ἐκείνων, φαντάζωμαι. ὡς γένοιτό σε καὶ ἔργῳ τὸν ἔρον παραμυθήσασθαι. ἔρρωσο.

V.

1 C. φιλοσόφων. 2 C. ἐπισκύνιον. 3 C. ἀνεμνήσθης.

EJUSDEM EIDEM.

HEu, heu, Lyzice, ex quanta necessitudine & conjunctione nos fors iniqua distraxit. Pridem, neque ita pridem apud eosdem eloquentiæ duces iisdem præceptis informabamur, simulque informabamur, & mutuo Philosophica in os veluti inserentes, quantum (pape!) quantum inter nos amorem nutriebamus: parum aberat quin in furorem evaderet; indignabamur etiam, quod non ex una eramus matre progeniti. Hæc quidem tunc erant: qualia autem nunc? Tu quidem scholam aperis, & thronum erigis, & divinas orationes publice habendas scribis: vestium vero splendidam aliam induis, delicatam aliam arca quasi sepelis, & pingues mulos ostentas; phalerarum vero ex magna argenti vi compactarum alias quasi in theatro exponis, alias majoris etiam ponderis machinaris; atque instructissima tibi mensa est. Assidue tibi cor-

de' Filosofici libri, si quelli che aminiriamo già dagli antichi dati alla luce, come quelli, che indi noi mandiamo. Abbiamo per le scienze più severe, e Platone Teologo, ed Aristotele Fisico, ed Italico, che insegna e compone. Ho ancor io cattedra, tanto più della tua considerabile, quanto che dalla tua di cose barbare si tratta, e per lo più a' Barbari si ragiona. La mia da' migliori Filosofi la perfezion sua prende, e delle cose considera la natura. Perchè s' inarcano da te le ciglia? Ti ricordi pure, siccome io credo di quelle filosofiche esercitazioni, e di quelle occupazioni serie; m' imagino, che ti venga pure il desiderio di quegli antichi studj. E Dio voglia che colle opere tu venga questo amore a confermare. Addio.

corpus lotionibus manat, quæ illud mundent; nostrum vero aret; & pedibus iter facimus. Quid grave in his supercilium inducis, magna de te cogitans, nos vero humiles despiciens? Habemus & nos quibus gloriemur Peripatum, Academiam, librorum Philosophicorum oracula & quos ab antiquis partos admirati sumus, quosque ipsi parturientes emisimus in lucem. Est & nobis ad gravitatem dicendi Plato Theologus, Aristoteles physicus, Italicus doctor & scriptor. Et ego tribunal habeo, quod est tuo multo gravius tribunal; quod nimirum tu circa res barbarorum versaris, Barbarisque ut plurimum concionaris. Meum a probatissimis Philosophorum perficitur, & rerum causas sectatur. Quid supercilium contrahis? Recordaris, opinor, illarum in Philosophia exercitationum, desiderasque, puto, graviora illa studia, & pristinas exercitationes: utinam desiderio opus respondeat. Vale.

V. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΜΥΤΑ.

Φασὶν οἱ πεπειραμένοι, καὶ ἐγὼ πείθομαι, θεσπεσία μοι τῷ ὄντι ψυχὴ, μικρὸν ἀψίνθιον πολλῷ ἐγχεθὲν καὶ ὑμηττίῳ τῷ μέλιτι. ἀττικῆς δὲ ὄρος οἶδας τὸν ὑμηττὸν μελιτουργὸν, καὶ μέλιτος τοῦ ἀρίστου. ἀλλοιοῦν τέ τὸν ἐκείνου χυμὸν, καὶ τῷ ἑαυτοῦ συνεξομοιοῦν. καὶ τὴν αἰτίαν οὐκ ἀγεννῆ, οὐδὲ ἄλογον, μὴ ὅτι γε καὶ πάνυ σοφωτάτην ἀποδιδόασιν, οὐκ οἶδ' εἴτε οἴκοθεν ἑλόντες, εἴτε πόθεν δανεισάμενοι. ῥᾷον δὲ φάσι κακίας μεταδιδόναι ἢ ἀρετῆς. νῦν δὲ τὸ ἐναντίον ἅπαν ἐνήργηται. τὸ γὰρ μικρὸν τοῦ ἐπιστολίου σου μέλι τὸ ναὶ μὰ τὸν, καὶ πέρα τοῦ ὑμηττίου γλυκὺ εἰς τὴν κακώχιμον πικρίας καὶ ἀψινθώδι μου ψυχὴν ἐμβληθὲν, οὐκ ἔστιν ὅσα ταύτην κατεμελίτωσεν. ὥστε με καὶ ἀντιστρέψαντα δύνασθαι λέγειν, ῥᾷον μεταδιδόναι ἀρετῆς, ἢ κακίας. καὶ χαιρέτω σοι μὲν ὁ τηλικούτων γεννήτωρ νοημάτων νοῦς. ψαιρέτο δὲ καὶ ἡ τοιαύτη τῶν νοηθέντων γλῶσσα μηνύτρια. καὶ τὸ συνάμα χαῖρε μοι σου [1] χαιρήσειν οἶδα, καὶ τὸν παρόντα ποιήσων τῇ παραστώσει τῆς ἡμεδαπῆς ἀξιώσεως. ἔρρωσο.

VI.

1 σύ.

EJUSDEM MYTE.

Dicunt qui experti sunt, atque ego credo (o anima mihi vere divina), parum absinthii multo infusum Hymettio melli (Atticæ montem nosti esse Hymettum ubl mel conficitur, & optimum mel) immutare eum succum, atque in proprium convertere: causamque non ignobilem neque absurdam afferunt, immo sapientissimam, nescio an domo eam proferentes, an aliunde mutuantes faci-

DEL MEDESIMO A MITA.

Dicesi da chi fatta ne ha la prova, ed io lo credo, o amico veramente divino, che poco assenzio infuso in molto mele, comecchè mele fosse d'Imetto (e tu dei avere inteso che Imetto è dell' Attica un monte che ha del più prezioso mele) il sapor di quello tramuta, e nel suo lo cangia. E cagione non dispregievole n'assegnano, nè dalla ragione lontana, anzi che saggia molto, non so se dal proprio ingegno cavandola, ò pigliandola altronde in prestito. Dicono che più è facile, del vizio partecipare che della virtù. Ma ora certamente il contrario si manifesta. Perchè la piccola lettera tua, mele certamente, è più che quel d'Imetto, dolce, nel cattivo liquor gettata dell'amarezza e come assenzio dell' animo mio, dir non si può, quanto abbia quello addolcito; sicchè in contrario rivoltando quel detto, posso io dire; esser più facile, anzi che del vizio, partecipare della virtù. E ne goda la tua mente di tali pensieri producitrice, e ne goda la lingua che è di quelli ministra, e godine insiem tu ancora (e so che ne goderai) facendo vedere agli altri l'onor che noi abbiam ricevuto.

facilius esse, ajunt mali participem fieri quam boni. Nunc vero contrarium omnino fit. Exiguum illud epistollum tuum, mel profecto, & Hymettio melle dulcius infusum in amaritudinem, quæ absinthium æquabat, animæ meæ, dici non potest quanta mellis dulcedine eam perfuderit; ut contrarium dicere possim; facilius esse boni participem fieri quam mali. Gaudeat ergo mens tua talium genitrix cogitationũ; gaudeat & lingua talis ministra cogitatorum; & simul tu mihi gaude (atq; id facturũ te bene novi) præsentem exhibens iis qui adsunt, domi nobis honorem natũ. Vale.

VI. ΤΩ ΑΥΤΩ.

Τοῦτο ἐκεῖνο, γλῶσσα πνέουσα μένος ἀθηναίου πυρὸς, πυρὸς, οὗ καὶ τὴν φύσιν διιδέσθαι οὐκ ἔχω. οἷς γὰρ ἂν ἐμπέσῃ, ποθεινότερον φαίνεται. καὶ οὐ μᾶλλον πῦρ, ἢ δρόσος, τούτοις δοκεῖ, ὡς καὶ τῇ χαλδαϊκῇ τοῦτο τὸ μέρος ἐξισοῦσθαι καμίνῳ, ἧς τὸ πῦρ ὡς πνεῦμα δρόσου διασυρίζειν τοῖς θεολόγοις παισὶ μεμαθήκαμεν[1]. τοιοῦτόν σου τὸ ἀπὸ τοῦ στόματος πῦρ. τοιοῦτοι δι' ἀπὸ τῆς γλώττης ἐξαίσιοι κεραυνοί. τῇ μὲν οὖν παροιμίᾳ, μὴ πυρὶ πῦρ ἐπάγειν δοκεῖ. ἐγὼ δ' ἐναντίως, ἢ ἐκείνη βούλεται, φαίην, ἄν σου πρὸς τὴν σοφὴν γλῶσσαν καὶ κεφαλήν. πυρὶ πῦρ ἔπαγε, καὶ πρηστῆρσι πρηστῆρας προστίθεσο. οὐκ ἀφθησόμεθα, μὴ δέδιθι, οὐ πυρπολησόμεθα. δροσιθησόμεθα δὲ πολὺ πλέον, καὶ ἀναψυχθησόμεθα. ὡς αἴθερ[2], καὶ ὁ τοῦ γράμματος κομιστὴς, ἀλλὰ μὴ εἰς μακρὸν γε μὴ ὦ πρὸς τὴν βίβλων. ἐρρώσω.

ΤΟΥ

1 Dan. III. 50. καὶ ἐποίησεν τὸ μέσον τῆς καμίνου ὡς πνεῦμα δρόσου διασυρίζον. 2 C. αἴθε, pro εἴθε ut alias aliquando: ceterum obscurus locus vel etiam corruptus.

EIDEM.

HOC nimirum illud est *lingua spirans ardorem Atheniensis ignis*: ignis inquam, cujus naturam pernoscere non possum. Quibus enim incidit, desiderabilem se esse ostendit; nec magis ignis quam ros his apparet; ut exaequa-

re

AL MEDESIMO.

QUesto è quello che dir si suole; *Lingua che spira ardore di fuoco Ateniese*, cioè fuoco, di cui intender non so ben la natura. Imperocchè a quello sopra cui cade amabile comparisce, e non più fuoco, che rugiada: sicchè uguagliare si può in parte alla fornace Caldea, della quale sappiamo, che il fuoco a' Divini garzoni come leggiera aura di rugiada spirava. Tale viene dalla tua bocca il fuoco: tali dalla tua lingua escono fulmini non più veduti. Secondo quel proverbio, par che non debba aggiugnersi fuoco a fuoco. Io direi anzi il contrario di quel che egli vuole, rispetto alla tua savia lingua ed alla mente tua: aggiugni fuoco a fuoco, ed accumula a fulmini fulmini. Non temer, che non bruceremo, nè incendiati saremo: saremo anzi maggiormente irrugiadati, e refrigerati. Dio voglia che ciò faccia il portator della lettera, e tu, o uomo dottissimo, non vadi ciò mandando più in lungo. Addio.

re aliquam partem videatur Chaldaicam fornacem, de qua novimus, ignem, ut roris spiritum afflasse divinos pueros. Talis ex ore tuo ignis prodit; talia ex tua lingua singularia quædam fulmina. Juxta paroemiam illam, ignis igni addendus non videtur. Ego vero contrarium, quam illa paroemia vult, dicerem de sapiente lingua, & mente tua. Adde igni ignem, & fulminibus fulmina appone: non uremur, ne time, non incendemur. Multo autem magis rore perfundemur & refrigerabimur; utinam tabellarius hoc faciat, & tu vir doctissime, rem in longum non protrahas, sive ad libros amandes. Vale.

VII. ΤΩ ΑΥΤΩ.

Σύ μὲν ἡμῖν τὰς παρυπάτας καὶ τὰς ὑπάτας, εἰ βούλει δὲ, καὶ τὰς νήτας, καὶ τοὺς ὑπερβολαίους, καὶ τὰς λύρας, καὶ τὰς κινύρας ἐπίγραφε, καὶ τὰς χρυσέας γλώσσας καὶ αὖθις τὰς βροντοφώνους προσίθεσο. ταῦτα δὴ τὰ σὰ καλλωπίσματα, φιλίαν γὰρ κἂν τούτῳ πρεσβεύεις, τῶν οἰκείων χαρίτων τοῖς φίλοις κοινούμενος. ἐγὼ δὲ ταῦτα παραλιπὼν, καὶ ἀπόχρη γάρ σοι μέλιττα μούσης πρὸς πᾶσαν σεμνολογίαν τὰ πράγματα. ἐκεῖνο ἐπὶ σοὶ τὸ παροιμιῶδες προσφορώτατα μεταλήψομαι. τὸ ποῖον, ἐρεῖς; τὸ ἀναμὶξ ἀγκύλων ἱππότας ἀποκρινοῦμαι. γένος δὲ οἱ ἀγκύλοι φάλαγγος πεζικῆς, τῆς ἱππικῆς προμαχόμενον. τῷ ὄντι γὰρ ἀναμὶξ ἀγκύλων τῶν πραγμάτων στροφῶν, καὶ σκολιοτήτων ἱππότας ὁρῶ σοῦ τοὺς λόγους, ὡς μὲν ἰδεῖν σοβαροὺς, ὡς δὲ δραμεῖν ταχινούς. ἀλλ' ἐπὶ μὲν τῶν στρατοπέδων ἀταξίαν, ἡ τοιαύτη τῶν ἀγκύλων καὶ τῶν ἱππότων ἐμφαίνει ἀναμιγή[1]. ἐπὶ δὲ σοῦ καὶ τάξεων τὴν ἀρίστην, καὶ ὑπερφυεστάτην, ἣ γὰρ[2] ὦ πρὸς τῶν λόγων οὐ πέρα θαύματος, ἄνθρωπον λογίσμασι, καὶ δημοκοπήμασι, καὶ βασιλικοῖς ὁσημέραι διαπονούμενον πράγμασιν, ἔπειτα οὕπω μὲν ὑψηλὴν τὴν διάνοιαν, ἔτι δὲ ἀττικουργῆ τὴν λέξιν ἀντιθέναι τοῖς γράμμασιν, ὡς ἂν εἰ μόναις[3] ταῖς βίβλοις τὸ πᾶν τοῦ βίου ἀπονενέμηκεν. ἐγὼ μὲν οἶμαι, καὶ οὐ πόῤῥω ἴσως οἶμαι σκοποῦ,

1 f. ἀναμιγῆ. 2 forte ἴσω. 3 forte ἐν.

AL MEDESIMO.

DAcci quel nome pure che a te maggiormente piace, di corde le più alte, e delle vicine alle più alte, e se vuoi, delle più basse ancora, e di tuoni i più acuti;e dì pur noi lire e cetere;e aggiugni i titoli di lingue d'oro, e voci di tuono. Questi sono gli ornamenti tuoi, e così l'amicizia dimostri, facendo agli amici parte delle famigliari grazie tue. Io lasciando queste cose tutte (che a te per scrivere ogni bella cosa basta la dolcezza, e come l'ape della tua musa), un proverbio sceglierò adattatissimo a te: Quale è egli questo? *Rispondiamo insieme ed ancili e Cavalieri*. Sono gli ancili, specie di pedoni, i quali insieme colla cavalleria combattono. Veramente insiem cogli ancili de' negozj implessi e tortuosi vedo come cavalieri i tuoi discorsi, sublimi al mirarli, al correr veloci. Ed oltre l'affollamento de' pedoni, questa mescolanza apparisce e di ancili e di cavalieri. Perchè in te oltre l'ottima ed eccellente qualità tua, e delle tue squadre, certamente io vedo un uomo, il qual non solamente attende a comporre ammirabili orazioni, ma e ne' consigli vien occupato e ne' pubblici trattati, ed ogni giorno ne' regali negozj; e di più poi vedo una sublimità di pensare ed un Attico parlare nelle lettere intrecciato come se a' libri tutta la vita tua solo avessi assegnata. Io per

πῦ, ἀλλ' ἔδει παντως καὶ τοὺς παρόντας ἠλίους καινήν τινα φύσιν τῷ βίῳ παρενεγκεῖν. καὶ δὴ καὶ παρήνεγκαν τὸν κάλλιστον καὶ λόγοις καὶ πράγμασι σέ, ὡς γένοιτό σου καὶ τοῖς καλοῖς υἱέσιν ἡ φύσις, καθάπερ εἴ τι κληροδότημα παραπόμπιμος, ἵν' οὐ μᾶλλον τοῖς σωματικοῖς χαρακτῆρσιν, ἢ τοῖς ψυχικοῖς ἰδιώμασι τὸν γεννησάμενον ἀποσώζοιεν. ἔῤῥωσο.

EIDEM.

TU quidem nobis inscribe suprémis chordis vicinas, & supremas, si vis & infimas, & acurissimas, & lyras, & cytharas, & titulum nobis appone aurearum linguarum & rursum vocum tonitru. Hæc quidem ornamenta tua sunt; amicitiam autem sic declaras, domesticas charites cum amicis communicans. Ego hæc linquens (etenim sufficit tibi apis musæ tuæ ad graviter quascumque res tractandas) illam paroemiam tibi convenienrissimam accipiam. Quæ ea est? *Respondemus simul ancyles & equites*. Sunt autem *Ancyles* genus pedestris phalangis, quod cum equitatu pugnat. Vere enim una cum Ancylibus negotiorum implexorum, tortuosorumque, quasi equites video orationes

VIII. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΘΕΟΔΩΡΩ.

Ὦφελον[1], ἀδελφική μοι καὶ φίλη ψυχὴ Θεόδωρε, ἐνώπιος ἐνωπίῳ σοὶ καὶ πάλιν ἐσῶς γε ἢ καὶ καθιζόμενος[2] ἐπυνθανόμην τέ σου περὶ τῶν κατὰ σὲ, καὶ τὰ κατ' ἐμαυτὸν ἀντεδίδασκον. εἰ δ' ἐξ ἀνάγκης μεσιτεύειν ἡμῖν διάστασις ἔμελλεν, ὤφελον τὸν ὁμόζυγον τοῦτον πηλὸν ὑπεραναβὰς, καὶ γυμνῇ τῇ ψυχῇ διαζῶν

1 C. ὤφιλον. 2 καθιζόμενος.

me ſtimo, e non lungi forſe dal vero io ſtimo (e così neceſſario era) che una nuova natura ſia a' dì noſtri, alla vita dell' uomo ſomminiſtrata. E tu a noi ſei ſtato conceduto in comporre eccellente ed in trattar negozj eſperto, acciocchè a' tuoi figliuoli come appunto un ereditario dono queſta qualità tua tramandaſſi, e non più de' lineamenti del corpo, che delle proprietà dell' animo il ſeme ſi conſervaſſe e manteneſſe. Addio.

---

tiones tuas, ſublimes aſpectu, curſu veloces. Sed præter pedites ſparſos, hi ancyles & equites mixti apparent: nimirum præter tuas optimas excellentiſſimaſque turmas, hominem profecto video non ſolum admirandis orationibus, ſed operam dantem conſultationibus, & publicis actionibus, & regiis quotidie negotiis: deinde adeo ſublimia ſenſa, atque atticam orationem litteris inſperſam, quaſi libris ſolis omne vitæ tempus diſtribuiſſet. Equidem cenſeo, & fortaſſe non longe a veritate cenſeo (ſed ſic omnino neceſſe erat) præſentem diem novam naturam vitæ hominum attuliſſe. Te vero orationibus ſcribendis, negotiiſque tractandis excellentem tulere, ut fiat, & filiis tuis, hæreditarium veluti quoddam donum tranſmiſſum, hæc natura; ut non ſolum in corporis lineamentis, ſed in iis quoque quæ animæ ſunt propria progenies ſervetur. Vale.

LETTERA DEL MEDESIMO A TEODORO.

OR voleſſe Iddio, fratello ed amico cariſſimo Teodoro, che ora pure fanciulli inſieme foſſimo un'altra volta, e così ſedendo io te delle tue coſe interrogaſſi, e t' informaſſi ancor delle mie. Che ſe così era neceſſario di ſepararci ed allontanarci, oh voleſſe Iddio che ſormontando queſto comune fango, e colla pura e nuda anima vivendo, e ſollevato colle

διαζῶν ταῖς τοῦ νοῦ πτεροῖς ἐπελαφρισθεὶς, τοῦτο δὴ τὸ ψαλτῳδούμενον ἐπεπάθη, καὶ κατέπαυσα παρὰ σε. ἐπεὶ δὲ τὸ σκῆνος τοῦτο καὶ τὸν πήλινον ἀνδριάντα τοῦ σώματος πρὸς κακοῦ περιήρμοσεν ἡμῖν ἡ φύσις, καὶ οὐκ ἐξὸν πεζοῖς γε οὖσιν ζώοις τὴν μὲν γῆν ὑπεραναβῆναι, κούφῳ δὲ τῷ πτερῷ τὸν ἀέρα διατεμεῖν καὶ γενέσθαι παρὰ τὸν φίλτατον, τὸν δεύτερον ἐξ ἀνάγκης ἐρχόμεθα πλοῦν, καὶ μέλανι καὶ χάρτῃ τὰ τῆς προσηγορίας, καὶ τῆς ὁμιλίας πιστούμεν. τοῦτο δὴ τὸ παρὰ τῶν σοφῶν ἐξευρημένον τοῖς φίλοις τῶν διαστάσεων φάρμακον, ἅτε σε καὶ ὁρᾶν ἤδη δοκῶ ὡς διὰ πτεροῦ τοῦ χάρτου πρὸς σὲ πεμφθεὶς ἀπαιτοῦντα, δημοκοποῦντα, λογίζοντα. καὶ οἷς μὲν ἠπιωτέρως, οἷς δὲ ἰταμωτέρως τῶν ὑποτελῶν προσφερόμενον. ἔστι δὲ οὓς καὶ ἐπὶ τράχηλον ὠθεῖσθαι κελεύοντα καὶ κατὰ ἅπτεσθαι, καὶ κατὰ κόρρης ῥαπίζεσθαι. ταῦτα δὴ τὰ τῆς φορολογίας τοῖς πένησιν ἐπιτίμια. ἀλλὰ μὴ σύ γε ὦ πρὸς τῆς τιθηνοῦ σοφίας, τυφωνικὸν ἐπιπνέεις τοῖς πτωχοῖς βαρύ. ἀλλὰ τούτους τε ὡς ἠπία τὶς αὔρα περίπνει καὶ μαλακή. καὶ πρὸς ἡμᾶς ἀντιπτερύς σου διὰ τοῦ ἴσου πτεροῦ, πάντως δ' ἐπὶ τῶν βίβλων θύρης καθιζημένους καὶ νῦν μὲν Ἀριστοτέλει γε, ἢ Πλάτωνι ἐντυγχάνοντας, νῦν δὲ καὶ οἴκοθέν τι τῇ τοῦ λόγου σκηνῇ προσκομίζοντας, καὶ νῦν μὲν ἀποροῦντας, νῦν δὲ τὰ ἀπορούμενα λύοντας, καὶ νῦν μὲν ἐποποιοῦντας, νῦν δὲ πεζογραφοῦντας. καὶ ἔστι μὲν οὓς τῶν ὁμιλητῶν τοῖς τῆς ῥητο-

1 forte ἀντιπτεροῖς οὐ.

colle ali della mente come il ſalmo dice, volaſſi e ripoſaſſi preſſo di te. Ma poichè per noſtra diſgrazia la natura queſto ingombro ci adattò intorno e queſta imagine di fango del corpo, è non è lecito a que'viventi che per naturalcondizione camminano ſu'loro piedi ſollevarſi ſopra la terra, e colle ali leggieri fender l'aria ed andare a viſitar gli amici; è neceſſario che facciamo queſt'altro tragitto, e commettiamo all' inchioſtro ed alla carta il ſalutarci e l'abboccarci. E queſto è il rimedio che i ſavj hanno trovato per gli amici della lontananza loro: ſicchè quaſi a te mandato per le ali di queſto foglio parmi di vederti ed eſigere, e parlare pubblicamente, e tener ragione,ed a taluni de' tributarj farti a parlare placidamente, ad altri con impeto e con ardore. Vi ſon di quelli che comandi, ſieno per la gola tirati in giudizio, e legati, e con ſchiaffi percoſſi. Queſti ſon per gli poveri i gaſtighi delle eſazioni. Ma tu (o grande ſapienza di chi ti ha allevato!) non così ſuperbamente ti porti quaſi impetuoſo turbine co' mendichi; anzi ſpiri verſo di queſti qual aura placida e mite. Verſo di noi poi quell' aura ſpiri, che viene dall' eguale sbattimento delle ali; verſo di noi, dico, i quali t' avvien di trovare continuamente ſu' libri, ed or con Ariſtotele converſando ò con Platone, ed ora in atto di portare tal coſa fuori di caſa alla publica moſtra di eloquenza; ed ora muovere dubbj, ora i dubbj ſciogliere, ed or lavorare orazioni, ora comporre verſi: talora

ῥητορικῆς θεσμοῖς ἐμβιβάζοντας. ἔςι δὲ οὓς τὰ τῆς φιλοσοφίας μυοῦντας ἀπόρρητα. ἀνεμνήσθης, οἶδα, τοῦ ἱεροῦ συνεδρίου, καὶ τῆς διδασκάλου γλώττης, καὶ τοῦ συρρήτορός σοι καὶ συμφιλοσόφου συλλόγου, οὓς καὶ ἄχθεταί σου διασχισθεὶς, καὶ τῷ διδασκάλῳ τὴν ἀνίαν ἐπαύξει. ὁ δὲ καλὸς Κω [1] μικροῦ, καὶ δακρύει γε, καὶ οὐκ ἔςι μὲν ὅσα καὶ ἔραται ςαλῆναι τὴν περὶ σέ. ἐπέχεται δὲ ὑφ' ὑμῶν, ἄχεις ἂν αὐτὸς τὸ σύνθημα δῶς. δὸς δὲ πάχειον [2] οὐκ ἄχαεις γὰρ οὐδὲ ἄχαειν ὑποδέξῃ τὸν φίλον. ἔρρωσο.

IX.

1 forte Κωνςαντῖνος. 2 forte τάχιον.

EJUSDEM EPISTOLA THEODORO.

UTinam, fraterne mihi atque amice anime, Theodore, infans tibi infanti & iterum adstans, & simul sedens, de te tuisque sciscitarer, & mea per memet docerem. Si autem, quòd necesse esset abesse, disjunctio futura erat, utinam comune quod ferimus lutum supergressus, nudaque anima vivens, mentis alis sublata, juxta psalmi illud, volaret hæc, & requiesceret apud te. Quoniam vero tabernaculum hoc ac luteum corporis simulacrum infauste nobis aptavit natura, & non licet animantibus, qui naturæ necessitate pedibus ingrediuntur, terram supergredi, levi autem ala, aerem secare, & esse apud amicum; alterum hunc necessitate cogente cursum ineamus, atque atramento & chartæ salutationes collocutionesque committamus. Hoc vero a sapientibus inventum est amicis absentiæ remedium. Quare te videre jam videor quasi per alam chartæ alicujus ad te missus, exigere, publice concionari, rationes putare; & cum his

talora alcuni ne' precetti introdurre della rettorica, e talora altri iniziare ne' reconditi arcani della Filosofia. Io credo che tu ti ricordi e di quel sacro consesso, e dell' eloquenza del maestro nostro, e di chi rettorici e filosofici discorsi faceva teco; il quale ora si duole essere da te diviso ed al maestro accresce malinconia e dolore. Il buon Costantino poco men che non piange, nè si può dir quanto desideri essere a te mandato. Noi lo tratteghiamo ancora, finchè ne dia tu al venire il segno: dallo tu presto; che uno riceverai al pari di te caro amico. Addio.

DEL

---

his quidem mansuete, cum aliis vectigalium acriter agere. Sunt quos jubes vi in judicium rapi, atque alapis perenti. Hæ exactionum pauperibus pœnæ. Sed non tu (o educatoris tui sapientiam!) procellosi venti more spiras & gravis es pauperibus; sed hos lenis instar auræ cujusdam & placidæ astias; erga nos vero flatu adspiras, qui ex æquali alarum motu provenit, quos quidem reperis libris incubantes; & nunc quidem Aristoteli operam dantes vel Platoni, nunc autem domo orationem in scenam proferentes, & nunc dubia quædam moventes, nunc eadem solventes, modo prosam orationem, modo versus elaborantes. Et sunt quos congredientium videas ad Rhetoricæ leges introducentes; sunt quos cernas Philosophiæ arcanis initiari. Recordaris, novi, sacri consessus & magistri linguæ, ejusque qui tecum de Rhetorica aut Philosophia colloquebatur, qui & dolet a te distractus, & magistro tristitiam auget. Pulcher Constantinus vix lacrimas cohibet, nec dici potest quantum aveat mitti ad te. Nos adhuc eum cohibemus donec ipse veluti signum des. Da hoc continuò; non injucundus enim amicum non injucundum excipies. Vale.

IX. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΥΤΩ.

Οὗτ' ἐκεῖνο, φίλε Θεόδωρε, κἀπὶ σοὶ περιῆλθέ μοι καὶ ἐννοῆσαι καὶ φθέγξασθαι, ὃ πάλαι περὶ τῆς ὑγείας τοῖς ἀρχαιοτέροις ἐῤῥέθη σοφοῖς, ὡς ἄρα χρῆμά τι ἐστι θειότατον ἡ ὑγεία, τῷ παρεῖναι μὲν ἀγνοούμενον, τῷ ἀπεῖναι δὲ καταλαμβανόμενον. ἄντικρυς τοῦτο καὶ ἐπὶ σοῦ. παρὼν μὲν γὰρ μεθ' ἡμῶν καὶ ξυνδιατρίβων, καὶ τὰ καθήκτα[1] φίλοις διδοὺς, καὶ ἀντιλαμβάνων, οὐ τοσοῦτον αἴσθησιν παρεῖ χθὲς[2] σαυτοῦ, ἐκδημίας δὲ νῦν καὶ μακρύνας, ὡς ἐπίπαν παρέχες κατανοεῖν. οἷος ὢν ἡμᾶς[3] ἐλελήθης, καὶ ὃν [4] ἔχουσιν οὐκ ἐγινώσκομεν θησαυρὸν, ἀπὸ τῆς ζημίας ἐπέγνωμεν. ἀπαρηγόρητα γὰρ τοῦ λοιποῦ καὶ ἀνδύτεκτα[5] τὰ ἡμέτερα, καὶ οὐδεὶς ὁ πρωΐας ἐπιδημῶν, ἢ ἑσπέρας φοιτῶν πρὸς ἡμᾶς, πρὸς ὃν τοὺς τῆς καρδίας ἀναφλέξομεν ἄνθρακας, καὶ ᾧ τὰ τοῖς ἄλλοις ἀπόρρητα κοινωσόμεθα. τίς οὖν ἔσται τούτων καὶ πηνίκα, καὶ πόθεν ἀπαλλαγή; ἢ εἰ γράφοιμέν τε ἄλλοις καὶ ἀνταγράφοιμεν θαμινωτέρως. καὶ ἐξ ἡμῶν μὲν ἰδού σοι δεύτερον τοῦτο γράμμα διακεχάρακται. ἐκ δὲ σοῦ οὐδ' ἡμιγραμμάτιον. καὶ τοι νὴ τὸν φίλον ἀπορῶ, καὶ οὐκ ἔχω συμβαλεῖν τὴν αἰτίαν, εἰ μὴ που διαμέλλεις ἴσως οἰκονομούμενος συμμίξαι τῇ ἐπιστολῇ τὰς ἀποστολάς. καὶ τοι οὐ γάρ με οὐδὲ τοῦτο διέλαθεν. ἀποστολαὶ πρὸς

ἑτέρους

1 an καθήκοντα? ita nos interpretati sumus. 2 C. παρεῖχες.
3 forte ἐλελήθεις. 4 C. ἔχοντες. 5 C. ἀνέντευκτα.

DEL MEDESIMO ALL' ISTESSO.

MI è ſorto nell' animo, o amico Teodoro, quello di te penſare e dire, che già dagli antichi ſavi fu della ſanità detto; che divina coſa era la ſanità, non curata quando era preſente, ſtimata allorchè partiva. E queſto per l'appunto in te ſuccede; che quì ſtando con noi preſente e con noi converſando, ed i ſoliti uffizj ricevendo e compartendo agli amici, non ci cagionavi quel gran ſentimento, e quella ſpecie, che ora, quando ſtando fuori e prolungando il tornar da noi, quale tu ti ſia ti abbiam conoſciuto. Così quando eri preſente non ti conoſcevamo, ed ignoravamo il teſoro che era con noi: dalla mancanza l'abbiam noi ben conoſciuto. Del reſto ſiam noi inconſolabili ed è irreparabile il noſtro danno, e niuno v'è, che ò la mattina ò la ſera venendo da noi, con lui poſſiam riaccendere le fiamme del noſtro cuore, ed a lui communicare quel che vogliamo agli altri ſegreto. Vi ſarà egli mai, ò in alcun tempo, ò per qualche cagione mutazione di queſto ſtato? Almeno ſcriviamoci e riſcriviamoci ſpeſſo. E queſta è la ſeconda lettera che io ti ſcrivo; e tu neppure una mezza hai ſcritta a noi: onde io dubito forte che non ſii più noſtro amico; nè io ne ſo trovar la cagione ò motivo: ſe pure non vuoi uſare queſta economia di unire alle lettere i tuoi regali. Io ſo bene ancor

queſto;

ἑτέρους ἐγένοντο, ὅτε καὶ ἀρνοβάκχους, ἢ χοιροβάκχους ἐκ τοῦ πράγματος ἡμῖν ὠνομάσθη. ἀλλὰ τοῦτο μὲν σοι κείσθω ἀφορμὴ μειδιάματος. ὁ δὲ καλὸς Κω ἐπισπεύδων ἐλθεῖν παρὰ σὲ, καὶ ἡμῖν ἐπὶ τούτῳ δι' ὄχλου γινόμενος ὀνάσθω τῆς ἐπισπεύσεως. συναρεῖται γὰρ σοι τῶν πόνων ἐλθὼν καὶ τὰς πρὸς ἡμᾶς ὑπομνήσει ἐπιστολάς. οὐχ ὅτι καὶ αὐτόθεν οὐκ ἔχεις τὸν μνήμονα, ἀλλ' οἶδας ἐκεῖνο γὲ τὸ ὁμηρικόν, σύν τε δύ' ἐρχομένω, καί τε πρὸ ὃ τοῦ ἐνόησεν. ἔρρωσο.

ʏ Iliad. l. 10. v. 224.

EJUSDEM EIDEM.

HOC illud est, amiec Theodore, quod mihi accidit cogitare & dicere de te; quod nimirum de sanitate dictum est olim ab antiquis sapientibus; rem divinam esse quamdam, sanitatem, quæ cum adest, ignoretur, cum abest vero, magni æstimetur. Prorsus hoc & de te dici potest: cum aderas & nobiscum versabaris mutuaque officia accipiebas reddebasque amicis, non tantum tui sensum ciebas; nunc quando peregre profectus reditum differs, omnino te cognoscendum præbes. Talis cum esses, nos latebas, neque habentes thesaurum agnoscebamus: eo mulctati cognoscimus. Ceterum nostra damna nec solari nec levari possunt, & nemo mane aut vespere ad nos venit, quocum cor incendere possimus, & communicare quæ aliis indicta volumus. Quæ igitur horum ctit,

X. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΤΡΑΠΕΖΟΥΝΤΟΣ.

Τις εἰμὶ καὶ τίνων, ἱερέ μου καὶ θειότατε δέσποτα, ἵνα σοι καὶ μνήμης καὶ προσρητικῶν ἀξιωθῶ συλλαβῶν. συλλαβῶν ἐκείνων ἱερῶν μὲν, ἢ τὰ ἐν Δελφοῖς, καὶ Πυθία προγράμματα. χρυσῶν δὲ ἢ τὰ Πυθα-

questo; che si mandano tali regali chiamati dalla cosa stessa *agnibacchi*, e *porcibacchi*. Ma lasciamo ogni motivo di ridere. Il buon Costantino affrettandosi di venire a star teco, ed avendoci questo dispiacere arrecato, goda pur ora il frutto della celerità sua. Ti ajuterà egli venendo, a deporre l'afflizion tua, e ti ricorderà lo scrivere, non perchè per te stesso non fossi per ricordartene; ma sai quel d'Omero: *ove son due, un pria dell'altro vede*. Addio.

---

erit, & quando, & unde mutatio? Saltem sæpe inter nos mutuo scribamus & rescribamus; & a nobis quidem en tibi altera hæc epistola exarata est; a te vero ne epistolii quidem dimidium. Et profecto an amicus sis dubito, & causam nescio; nisi forte hac usurus œconomia es, ut litteris munera permisceas. Neque hoc me latet; munera mitti quæ *agnibacchi*, *porcibacchi* ex re ipsa dicuntur. Sed hoc quidem ridendi argumentum dimittamus. Pulcher Constantinus festinans ad te venire, cum nobis hoc molestiæ creaverit, gaudeat festinationis suæ fructu. Veniens dolores auferet tibi, & de epistolis ad nos admonebit; non quòd per te non futurus esses horùm meminisse, sed nosti illud Homericum; *duobus simul euntibus etiam alter ante alterum animadvertit*. Vale.

DEL MEDESIMO
AL METROPOLITANO DI TRAPEZUNTE.

E chi, e quale persona io mi sono, o sacro e divino Signor mio, che sia da te degnato della memoria e delle lettere tue? lettere dico, più di quelle, sacre, che in Delfo e da Pitia sono pubblicamente

Πυθαγόρου χρυσᾶ καλούμενα ἔπη. μουσικῶν ἐστιν, ἢ τὰς σειρῆνας οἱ μῦθοι γράφουσι. γλυκερῶν δὲ ὑπὲρ μέλι ψαλμικῶς καὶ κήρειον. ἀλλὰ μέλι μὲν τὸ ὑμήττιον, κήρειον δέ γε τὸ Τραπεζούντιον. ἢ πάντως ἡ σύντροφός σοι μετριοπάθεια, καὶ ἡ συναυξηθεῖσα, καὶ ἤδη συγγηράσκουσα ἐπιείκεια, καὶ μέχρις ἡμῶν τῆς γραφῆς σου περιωπὴν ἠνάγκασε κατελθεῖν. σοὶ μὲν οὖν πολλὴν μυρίων τε ἄλλων καὶ τούτων ἐστὶν οὐ μεῖον ὀφλῶ τὴν χάριν. ἡ δὲ πασῶν δυστυχεστέρα τὸ ἐπὶ σοὶ τῶν πόλεων Τραπεζοῦς, εἰς τί μοι, τοὺς ἑαυτῆς διὰ τῆς σῆς χειρὸς χρυσίνους ἐκπέπομφεν; ἢ που τὴν πρός με διὰ τούτων μηχανᾶται σπονδήν. οὐ πείσομαί γε ταύτῃ οὐδ' εἴγ' ἀΐδαο. ἴσωσαν οἱ πάντες ἀστέρες, καὶ ὁ τούτων ἔξαρχος ἥλιος· οὐ δ' ἄν μοι πλίνθους ὅλας χρυσοῦ κομιεῖ καθὰ τῷ πυθίῳ τὸν Κροῖσον φασί. τὸν γὰρ ἐμὸν [1] ὠφελομένη με θησαυρὸν, τὴν μόνην ἐν ταῖς συμπιπτούσαις ἀνίαις θυμηρεστάτην παραψυχήν, τὸν γλυκὺν καὶ ἰδεῖν καὶ εἰπεῖν Τραπεζοῦντος. εἶπειθ' οἷον ἐκ μεταμέλου συχνὰς μοι ταύτας παραμυθίας ἐπιτεχνᾶται τῆς συμφορᾶς. παραπλήσιον ὥσπερ εἴ τις μου ἐξορύξας ἄμφω τὼ ὀφθαλμὼ ἢ ἐκκρουσάμενος τοὺς ὀδόντας, ἔπειτα κοινωνῆσαί οἱ ἀλῶν ἠξίου καὶ ὕδατος. τί μοι τῶν σῶν λαμπάδων καὶ τῶν κηρῶν ἀδικωτάτη πόλεων Τραπεζοῦς; τὸν ἐμὸν ζιτῶ θεάσασθαι ἥλιον. τὰ μὲν γὰρ νυκτὸς καὶ σκότους ἐξευρέθη [2] βοηθήματα, ὁ δ' ἡμέρας ὅλης ἐστὶ δημιουργός. τί μοι τῶν σῶν στατήρων καὶ τῶν χρυσίνων; τὸν ἐμὸν ἀπαιτῶ θησαυρόν. ἢ

ταῦτα

1 Cod. ἀφελομένη. 2 Cod. βοήθημα.

camente proposte; lettere d'oro come quelle che d' oro dicevansi di Pittagora; lettere armoniose, più di quelle, che le favole scrivono essere state delle Sirene; lettere dolci sopra il mele, come dice il Salmo ed il favo; ma mele d'Imetto e favo di Trapezunte. Certamente la moderazion degli affetti teco allevata, e la clemenza teco cresciuta ed invecchiata ti costringe a portare fino a noi lo sguardo delle lettere tue. A te dunque io debbo e di mille altri favori, e di questi non minori, obbligo grande. Trapezunte poi, Città, per te più d' ogni altra felice, a che fine mi ha per le mani tue, mandate monete d' oro? certo per mezzo d' esse macchinò un' aleanza meco? non lo permetterò fin alla morte; lo sappian tutte le stelle, ed il Sole di queste Re. Neppur se mi porterà tutti i mattoni d' oro, come ad Apolline Pitio dicon che li portasse Creso. Il mio tesoro, la sola gioconda consolazione mia nelle incidenti angustie è vedere, è parlare al dolce mio Trapezuntino. E poi, quali, come pentita va a me fabricando vane consolazioni della calamità mia? come se appunto cavandomi uno i due occhi ed i denti rompendomi, di poi voglia che io seco conviva. Che ho io fare, o Trapezunte ingiustissima Città, delle tue lampadi, delle cere tue? Io cerco il mio Sole di vedere; son quelli sussidj per la notte trovati e per le tenebre; questo è quello che fa il pieno giorno. Che m' importa delle tue monete, ò stateri, ò scudi d' oro? io chiedo il mio tesoro. Sono questi tra-

ταῦτα μὲν ἀνιωμένης εἰσὶ ψυχῆς ἐρυγαὶ καὶ τῆς ἐγκαρδίου φλογὸς ἐξατμίσματα. σὲ δὲ τὸ θεῖον τῆς πολυμεροῦς ἐκείνης κακώσεως οἰκτισάμενον, τὸν σὸν πέπομφε σοι ποιμένα, ὅς ποιμανεῖ τὸν λαόν σου ἐν πραότητι καὶ δικαιοσύνῃ. ἀλλὰ τὰ μὲν σά, θειότατε δέσποτα, οὕτως ἐμοὶ καὶ ηὖκται καὶ πεπίστευται ἔχειν, ὡς ἄν, ἢ εὐγνώμων υἱὸς, ἢ εὐχάριστος μαθητὴς ὑπὲρ πατρὸς, καὶ διδασκάλου γε εὔξαιτο. τὰ δ' ἐμὰ, τί ἂν σοι κινοῖμι τὴν καμάριναν; τί δὲ ἀναμετροῖμι τὴν ἰλιάδα, καὶ πολλῆς ἀηδίας τὴν φαιδράν σου καὶ γεγανωμένην πληροῖμι ψυχήν. τὰ μὲν γὰρ μοι περὶ τὴν τύχην οὕτως ἔχει καὶ νῦν ὡς ἄρα καὶ πρότερόν. ὅπως δὲ πρότερον, τὸν σὸν οὐκ ἔλαθε μνήμονα. οὐδέπω γὰρ ἡμῖν ἡ τύχη προσεμειδίασεν, οὐδὲ τὸ κατεσπασμένον ἔλυσε τῆς ὀφρύος. ἐπέκεινα δὲ τούτων, ἕλκει με πονήρῳ [1] δι' ὅλου τοῦ σώματος. κατὰ τὸν αὐσίτην [2] ἔπαισεν ὁ θεός. τῇ γὰρ αἰσχίστῃ μὲν ἰδεῖν, κακίστῃ δὲ παθεῖν λοιμώξει. ὡς μὴ ὤφελον, περιπέπτωκα. ἐξ ἧς ὅσα ἂν καὶ οἷα συνέπεσε τὰ δεινὰ, τί χρὴ καὶ λέγειν; τριήμερόν με ὅλαι φλόγες εἶχον ἐξαίσιοι, καὶ ὅλοι [3] ἐξετέφρουν πρηστήριοι κεραυνοὶ, ἐφ' οἷς χολωμεσία πάνυ πολλὴ καὶ οὕτως ἄμετρος, ὥστε με καὶ φόβῳ περιχεθῆναι μήπου καὶ τὴν στοιχειώδη συνεξιμέσας χολὴν, ἄχολος τοῦ λοιποῦ κατὰ τὰς ἐλάφους ἀπολειφθήσομαι. προσηύζανε δὲ τὴν νόσον καὶ ἄτεχνος ἰατρὸς, τὴν μὲν ἡλικίαν, ἢ βραχύ τι τῶν δημο-

1 sic in cod. 2 de terra Hus. 3 C. ἐξετέφρουν.

bocchi d'animo molto angustiato, e subite evaporazioni della fiamma interna del cuore. Te Iddio mosso a pietà di questo lungo travaglio, mandò suo pastore il quale pascesse il popolo con clemenza e giustizia. Queste tali cose, o divino Signore, io pregai e credei, che così fossero, come essere le desidererebbe amoroso figliuolo, e grato discepolo, del maestro suo, del suo padre. Quanto alle cose, mie, a che questa smuover quasi fecciosa palude? e perchè debbo io questa Iliade ricantare, e la tua anima giuliva e festante riempier di noja? Così è ora la mia fortuna, in quello stato medesimo, in cui prima si trovava: e qual fosse prima non t'è di mente uscito. Non mi ha essa mai mediocremente trattato; non ha mai per me deposto il sopracciglio suo severo. Oltre di queste tali cose, co' dolori mi crucia per tutto il corpo. Mi ha Iddio con una piaga per tutto il corpo, come Giobbe percosso; son io caduto in quella infermità che è fame canina, vergognosa a vedersi, a patirsi dolorosa: ed or volesse Iddio, che così caduto non fossi. Quindi in quanti e quali mali io ne sia venuto, che occorre ora dire? Tre giorni stetti come da tutte le infauste fiamme posseduto, e consumato dagli accesi fulmini, da' quali tanto gran vomito ne venne e così eccessivo, che temei, non forse tutto io venissi a vomitare il fiele a un fiato, e così come i cervi rimanessi nel tempo avvenire di fiele privo. Accrebbe d'assai la malattia il poco sapere del medico, il quale ed era di

δημοκριτείων ἀτόμων, ἢ τοῦ σημείου τοῦ γεωμετρικοῦ διενηνοχώς, ψυχρολογῶν δὲ πολλὰ καὶ σφυγμομαχῶν, καὶ τῇ ταλαιπώρῳ χειρὶ δι' ὄχλου γινόμενος, ἐς τοσοῦτον δὲ παρὰ θύρας ἀπαντῶν τῇ διαγνώσει τῆς διαθέσεως, ὡς διπλοῦν τριταῖον ὀνομάσαι τὴν λοίμωξιν. τοιοῦτοι τοῖς καλοῖς βυζαντίοις πρόσεισιν ἰατροί. καὶ προσεῖεν γε ὦ θεοῦ [1] παντοδερκεῖς ὀφθαλμοί, καὶ ἔφορε πρόνοια. τέταρτος ἐπὶ τούτοις ἀνέτειλεν ἥλιος, καὶ συνανέτειλάν μοι περὶ τὴν τῆς σαρκὸς ἐπιφάνειαν ἀνασημάτια μικρὰ καὶ ὑπέρυθρα, ἃ καὶ παρὰ μικρὸν τῷ χρόνῳ συναυξανόμενα ἑβδοματαῖα, παλαμναῖαι φλυκτίδες ἐγένοντο. ἑώρακας, ἐπί τινος λίμνης ὄμβρου ῥαγδαίου καθυομένου ὅπως ἡ σύμπασα ἐπιφάνεια ταύτης ταῖς πυκναῖς πομφόλυξιν ἐξοιδαίνεται. τοιαύτην οἰήθητί μου καὶ τὴν δειλαίαν σάρκα τηνικαῦθα γενέσθαι. τὰς γὰρ ἐπὶ τούτοις ἀσιτίας καὶ ἀγρυπνίας, καὶ τὸ τῆς καὶ τῇ δυσμωτάπτωτον [2], καὶ τὰ βέλη τῶν πόνων, καὶ τὸν πολοφῶνα τῆς λύπης, τὸ καὶ τοῖς φίλοις αὐτοῖς ἀπαίσιον νομίζεσθαι θέαμα, δίδωσί σοι ὁ λόγος συνεννοεῖν. ἔστω. γέγονε ταῦτα καὶ ἀπογέγονε, καὶ οὐδεὶς ἡμῖν τῶν παρελθόντων ὁ λόγος, ἐπεὶ παρήλθοσαν. τὰ δὲ λείξανα [3] τῆς νόσου καὶ ἀποβάμματα, οἷα ὦ πρὸς φιλίας εἶναι οἴει καὶ τίνα; ἢ μὴν λόγοι δὲ μαρτυροῦνται τῷ λόγῳ, πολλῷ τῆς νόσου δεινότερα. οἶδας μου τὴν κόμην ἐκείνην, καὶ οὐ συγχωρεῖ μοι τὸ δάκρυον προχεθὲν [4] περαιτέρω προ-

1 C. παντοδερκεῖς.
2 C. δυσμετάπτωτον.
3 C. λείψανα.
4 f. προχυθὲν.

una ſtatura degli atomi di Democrito poco minore, ò poco differente da un Geometrico punto, e facendo lunghiſſimi e freddi diſcorſi, del polſo litigando, e colla diſgraziata mano tormentandomi, cognizione sì poco giuſta acquiſtò dello ſtato mio, che terzana doppia chiamò quella che era rabbioſa fame. Tali medici anno i grandi uomini di Bizanzio; e li abbiano pure, o occhi che tutto vedete, e providenza di Dio che tutto governate. Dopo queſte coſe nacque il quarto giorno, ed a me nacquero viſibili per tutta la vita piccole bolle e roſſe, le quali a poco a poco col tempo creſcendo, il ſettimo dì diventarono puſtule peſtilenti. Hai tu veduto come in una palude, al cadere di furioſa pioggia, tutta la ſuperficie con ſpeſſe bolle ſi gonfia. Figurati che tale allora divenne la povera carne mia. Oltre di ciò le inedie, le vigilie, la difficoltà di voltarſi à queſta ò a quell' altra parte, e le punture de' dolori, e per colmo dell' afflizione, il penſare di eſſere ſpettacolo miſerabile agli amici medeſimi, lo puoi tu da quel che io dico immaginare. Ma via, ſono queſte coſe paſſate ed arcipaſſate; e non ſi ha da parlare più delle coſe che già paſſarono, per queſto perchè paſſarono. Le reliquie del male, e l'infezione laſciata, quali, per l' amicizia noſtra, ſtimi tu che ſieno, e di che conſiderazione? certamente che a diſcorrerci ſopra, ſi vede queſte eſſere del male ſteſſo peggiori. Tu hai pur veduto una volta quella mia chioma (ahi che le lagrime le quali ſpargo non mi permettono di tira-

προβῆναι τοῦ γράμματος, ἐξερρύηκε σύμπαντα [1] πρὸ τῆς ὥρας, καὶ τὴν κεφαλὴν προλιποῦσα, ἐλεεινῶς τῷ ἐδάφει προσέρριπται. καὶ ἵνα μὴ τοῖς καθέκαστον ἐπεξίω, καὶ τὴν ἐπιστολὴν αἰσχύνω τῷ αἴσχει τῆς διηγήσεως, ἀλλόκοτόν τι τέρας κατὰ τὰ τοῦ Εμπεδοκλέος [2] ἀνδρόπρωρα τὴν βυζαντίδα περίειμι, δίκας ἴσως τιννὺς ὧν εἰς τοὺς γελοίους πολλαχοῦ πεπαρῴνηκα. ἀλλ' ἀντιβολῶ σε, χρυσῆ κεφαλὴ, δέξαι τῇ ἐπωνύμῳ [3] τῆς σῆς μητροπόλεως χρυσοκεφάλῳ τῇ θεομήτορι χρυσωθῆναι μοι καὶ αὖθις τὴν κεφαλὴν ταῖς θριξί. καὶ μή μοι χαλεπανεῖς πολὺν ὑπὲρ τῶν τριχῶν τιθεμένῳ τὸν λόγον, εἰδὼς ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ οὐδὲν ἄλλο τοῖς εἰς τὸ μαρτύριον [4] εἰσιοῦσι πρὸς θάρσους ἔφησεν ἀφορμὴν. ἀλλ' ὅτι καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται. καὶ περὶ μὲν τούτων ἀρκεῖ τοσοῦτον. τὸ δὲ σοι γράμμα τί ποτ' ἄρα καὶ προσειπῶν, μὴ οὐχὶ τῆς τοῦ πράγματος ἀξίας ἐλαττωθῶ. καλῶ γὰρ αὐτὰς δρόσον ἀερμὼν τὴν καταβαίνουσαν ἐπὶ τὰ ὄρη σιὼν, καὶ λαθικηδὲς φάρμακον, καὶ ἀμβροσίαν καὶ νέκταρ, καὶ μέλιτος ἀποῤῥῶγα, ἢ τὴν τοῦ πυλίου λέγουσι γλῶσσαν, καὶ ἀλκινόου κῆπον καὶ πέδιον ἠλύσιον. ὃν μοι τοῦτο μόνον τὸ πολὺ τῆς ἡδονῆς ὑπετέμετο, καὶ μέγα μέρος τοῦ γηθοῦς προσεζημίωσεν, ὅτι μετὰ καὶ αἱ ἱεραί σου χεῖρες τῇ γραφῇ διηκόνησαν,

1 f. σύμπασα.
2 fort. Empedoclem spectat, cum se in Æthnæ flammas dejecit, legendumque ἀνδρώποσα.
3 celebris fuisse videtur Trapezuntina Deiparæ effigies, de qua nihil legi.
4 Luc. xxi. 18.

re avanti la lettera) è caduta tutta prima del tempo, ed avendo miseramente il mio capo abbandonato, è ſtata in un campo ſepolta. E per non andar tutto minutamente narrando, e non funeſtar coll' infauſto racconto, la lettera; ecco che io vado girando per queſto paeſe di Bizanzio come uno non più veduto moſtro, ſimile all' affumicato viſo di Empedocle, pagando forſe la pena di quelli che io ho bene ſpeſſo deriſi. Ma te, aureo capo, io prego a porger per me ſuppliche al capo d'oro della tua metropoli, che ha l' isteſſo nome, alla Madre d' Iddio, che di nuovo al capo i capelli d'oro mi torni. E non voler ſdegnarti, che io faccia tante parole di queſti capelli, ſapendo che il Salvator medeſimo per argomento a ſuſcitar la fiducia in quelli, i quali entravano alla ſua ſequela, null'altra coſa diſſe, ſe non, che e'non anderà a male un capello del capo vôſtro. E di queſte coſe baſta fin quì. Circa poi le lettere tue, con qualunque nome io le chiami, ſempre tale ne uſerò, che ſarà della coſa ſteſſa minore. Chiamo quelle rugiada d' Ermon che ſu' monti di Sion diſcende, chiamole rimedio che obliare fa tutte le cure, ed ambroſia e nettare e ſcaturigin di mele: chiamole lingua di Neſtore, e giardino d'Alcinoo, e campo Eliſio. Quanto piacere mi è ſtato in queſto ſolo tolto, e di quanto godimento ſono io ſtato ſpogliato, il quale poi le tue ſacre mani collo ſcrivermi
mi

σαν, ἣν ὡς ἐν κατόπτροις τοῖς γράμμασι τὴν σὴν καταθεῶμαι ψυχήν, νῦν δ' ἀλλ' ἡ μὲν ἐκδοῦσα φωνή, φωνὴ Ἰακὼβ τοῦ λείου σοῦ, καὶ ἀπλάστου, καὶ ἱεροῦ. αἱ δὲ γράψασαι χεῖρες, χεῖρες Ἠσαῦ, οὐκ οἶδα μὲν οὗ τινος πῶς γε μὴν ἀνδρὸς πολὺ πλέον θηρεύειν, ἢ γράφειν εἰδότος. τὸ νῦν τοῦτο δὴ τὸ τοῦ ἀποστόλου, ἔχομεν τὸν θησαυρὸν ἡμῶν ἐν ὀστρακίνοις οὐχὶ σκεύεσιν ἀλλὰ γράμμασιν. ἀλλὰ τί; ἦ μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός, καὶ ἔλαθεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐπιστολὴν ἀποτεινάμενος τῆς ἐπιστολῆς. χαῖρέ μοι πανάγιε δέσποτα, καὶ μεθ' ὁλοκαρδίου τῆς εὐδαιμονίας πρὸς ἡμᾶς ἐπαναζεύγνυς. ἔρρωσο.

EJUSDEM, METROPOLITÆ TRAPEZUNTIS.

Quis ego qualisque sum, sacer & divine domine, ut dignus a te habear memoria tua litterisque tuis, litteris illis sanctioribus quam oracula Delphorum & Pythiæ; aureis etiam magis quam sint aurea vocata Pythagoræ verba; magis etiam musicis, quam fabulis perhibeantur illæ Syrenarum; atque ut Psalmi verbis loquar, dulcioribus super mel & favum; sed mel Hymetti, favum vero Trapezuntis. Profecto temperantia tecum educata est; crevitque & senuit tecum benignitas, teque coegit ad nos usque litterarum aspectum extendere. Tibi igitur multam debeo gratiam & sexcentorum aliorum beneficiorum, atque horum non minorem. Trapezus vero omnium per te felicissima civitas cur suos aureos nummos mihi manu tua misit? fœdus sane mecum per tuos molitur. Non hoc patiar etsi mors subeunda sit. Norint stellæ omnes & stellarum Rex Sol. Neque si mihi lateres omnes aureos portet, ut Pythio Apollini dicunt tulisse Cræsum. Meus qui me juvat thesaurus, sola me demulcens in præsentibus angustiis consolatio est, dulcem videre & alloqui Trapezuntium. Deinde quales, veluti pœnitentia ducta vanas mihi consolationes hujus calamitatis apparat. Similiter facit ac si quis, postquam ambos mihi oculos eruit dentesque perfregit, deinde mihi secum comunem esse convictum

velit,

mi anno arrecato, onde poteſſi nelle lettere, come in tanti ſpecchi rimirar l' animo e 'l cuore tuo. Ed ora pure è vero, che là voce fuori mandata, voce è di Giacob, di Giacob liſcio, e ſemplice, e benedetto: le mani che anno ſcritto, mani ſono di Eſau, non ſo ſe di quello, il quale abbia per l' avanti ſaputo molto meglio che da ſcrittore, fare da cacciatore. Dirò ora quel dell' Apoſtolo, che abbiamo il noſtro teſoro non in vaſi di creta, ma nelle lettere. Ma che ſo io? Queſte tali coſe va un animo amico dicendo; e non ſi accorge, che i confini ha di una lettera oltrepaſſati. Addio benedetto Signore mio, e pregoti con tutto il cuore che felicemente a noi ritorni. Addio.

---

velit. Quid mihi cum tuis lampadibus, tuiſque ceris, civitatum injuſtiſſima Trapezuntina? meum videre Solem quæro: ſubſidia ſunt illa nocti & tenebris inventa: Hic vero eſt diei omnis effector. Quid mihi cum ſtateribus & aureis nummis tuis? meum quæro theſaurum. Sunt hi afflicti animi ructus quidam, flammæque cordis evaporationes. Te vero divinum numen, diuturnam illam calamitatem miſeratum, ſuum miſit paſtorem, qui paſceret populum ſuum in manſuetudine & juſtitia. Sed hæc quidem, domine divine, ſic oravi ſe habeant, itaque prorſus ſe habere credidi, quemadmodum probus filius, gratuſque diſcipulus, patri & magiſtro eſſe precaretur. Quod mea pertinet, quid Camarinam ego moveam? quid Iliadem tetantem; animumque tuum lætum gaudentemque triſtitia perfundam? mea ſors ea nunc eſt quæ prius fuit: quæ autem prius fuerit, opinor, meminiſti. Nunquam nobiſcum fortuna mediocriter egit, nec ſupercilium depoſuit. Præterea male vexat corpus omne; ut Auſitem illum *Iobum* percuſſit Deus. In eam quæ viſu miſerabilis eſt, experiendo vero peſſima caninam famem incidi; Utinam non incidiſſem: ex qua, quanta & qualia venerint mihi mala quid attinet dicere. Triduum me flammæ omnes horrendæ habuerunt, atque ignita fulmina conſumpſerunt; quæ ſecutus eſt vomitus tantus ut timerem ne fel omne ſtatim effunderem & in cervorum morem deinceps abſque felle eſſem. Auxit morbum imperitus medicus qui ea erat ſtatura, qua parum diſtaret a Democriticis atomis, vel

Geo-

Geometrico puncto: frigide autem multa loquens, & de pulsu contendens; infelici autem manu totum corpus pertentans, adeo levem morbi mei cognitionem suscepit, ut tertianam febrim esse diceret, quæ erat canina fames. Tales magnis Byzantinis medici sunt; sint vero, per Dei oculos qui omnia vident, & providentiam quæ omnibus præsidet. Quartus post hac venit dies, perque totum corpus oborta sunt mihi parva visu tubercula, & rubra; quæ cum paulatim tempore crevissent, diræ septimo die pustulæ factæ sunt. Vidistine unquam, cum in paludem decideret violentus imber, ut superficies hujus omnis crebris turgescit bulliis? Sic puta & infelix corpus evasisse meum. Præterea inedias, vigilias, difficultatem in corpore versando in aliam partem, & dolorum aculeos; & quod doloris colophon erat, opinari amicis ipsis miserabile spectaculum evasisse, ex sermone hoc meo cogitare potes. Esto; hæc jam præteriere, & nemo nobis eorum quæ præterierunt sermo habendus est, quod jam evaserint. Morbi reliquias & vestigia quæ & qualia per amicitiam nostram, esse putas? certe si hæc sedulo æstimemus multo sunt morbo ipso deteriora. Nosti illam comam (& non sinunt me lacrymæ epistolam persequi); excidit tota ante tempus, & caput deserens misere humo condita est. Atque ut ne singulis describendis epistolam producam & pudenda narratione pudefaciam; en ego

XI. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΧΟΥΣΑΝ ΛΟΙΜΩΞΙΝ ΤΩ ΟΡΦΑΝΟΤΡΟΦΩ ΚΑΙ ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΙ.

Ἐκ κοιλίας ᾅδου [1], τοῦτο δὴ τὸ προφητευόμενον, καὶ ἡμεῖς σοι τὰς ὀλίγας ταύτας ὑπηχοῦμεν, δέσποτα, συλλαβὰς, οὐ τριταῖοι κατὰ τὸν Ἰωνᾶν τῇ τοιαύτῃ φρουρᾷ ἐνταλαιπωρούμενοι, ὅτι μὴ δὲ τύπος ἐσμὲν ὡς ἐκεῖνος Χριστοῦ. ἀλλ' οὐ δὲ μέν τοι τεταρταῖοι, κατὰ τὸν Λάζαρον, ὅτι μὴ δὲ φίλοι κατ' ἐκεῖνον Χριστοῦ. ἀλλ' ἑκταῖοι μὲν τὸ μέτρος δεῦρο, τὸ δὲ ἐντεῦθεν, ὁ κατάγων εἰς ᾅδου καὶ ἀνάγων ἐπίστατο. πῶς δὲ ὑπηχοῦμεν ἀδρανεῖ καὶ λεπτῷ, καὶ οἷον ἔχειν εἰκὸς τὸν ἐξ ᾅδου λαλοῦντα, κεχρημένοι τῷ

1 de Ventre Inferi clamavi Jon. II. 3.

ego mostrum veluti quoddam Empedoclis vultui simile Byzantium pererro; poenas forte luens eorum quos sæpius irrisi. Verum rogo te, aureum caput, ut preces fundas ejusdem nominis metropolis aureo capiti Dei matri; reddat meo iterum capiti aureos capillos. Nec mihi succenseas, tam multa de capillis loquenti: nosti enim, ipsum hominum servatorem nihil aliud sibi testimonium dare aggredientibus, ut fiduciam excitaret, dixisse, nisi; quia & capillus de capite vestro non peribit. Et de his quidem hactenus. Epistolam vero tuam, quocumque nomine appellem, erit illud rei merito inferius. Voco eam rorem Hermon descendentem super montes Sion; & pharmacum quod curas delet, & ambrosiam, & nectar, & rivum mellis vel quam Pylii linguam dicunt, & Alcynoi hortos, & campum Elysium. Quantum in hoc uno, mihi voluptatis abstulerunt, & quanta gaudii parte mulctarunt, quod postea sacræ manus tuæ scriptis attulerunt; ut possem veluti speculis contemplari animum tuum. Nunc autem exiens vox Iacob est, tui nimirum politi, & sinceri, & sacri hominis; scribentis autem manus, manus sunt Esau; nec novi an illius qui antea aut venari melius, aut scribere potuit. Proferam nunc Apostoli illud; habemus thesaurum nostrum non in vasis fictilibus sed in litteris. Sed quid ago? hæc amicus quidem animus dixit; nec sensi excedere epistolæ fines: Vale sanctissime Domine, & cum felicitate animi omni ad nos redi. Vale.

DEL MEDESIMO ALL' ORFANOTROFO E NOMOFILACE, SOPRA LA MALATTIA DA CUI E' TRAVAGLIATO DI RABBIOSA FAME.

DAL più profondo dell' inferno, queste profetiche parole, e le poche nostre sillabe facciamo a voi o Signor risuonare, non da tre dì, come fu Giona, in questo carcere miseramente ristretti, perchè figura noi non siamo, come egli fu, di Cristo; neppur da quattro dì, conforme Lazzaro, perchè amici come egli, noi non siam di Cristo; ma di sei giorni è il tempo passato fino ad ora: quel che da quì avanti verrà, lo sa colui che nell' Inferno discese, e dall' Inferno fece ritorno. Trattanto una sottile e leg-

τῷ ἄσθματι. χθὲς μὲν γὰρ ἢ μικρῷ πρὸ ταύτης, αὐτοί τὸ ὄρος τε ἀνιόντες, καὶ εἰσιόντες τὸν γνόφον, καὶ ἐνώπιοι ἐνωπίῳ σοι παρεστῶτες, καὶ τὸ καθῆκον τῆς ἐντυχίας ἀποτιννῦντες ὅλοι Μωϋσέες ἦμεν θεόπται, μικρῦ καὶ καλύμματος δεόμενοι περὶ τὴν μορφὴν, ἵνα μὴ τῇ ἀπὸ σῆς θεαυγείᾳ τὰς τῶν ὁρώντων ὄψεις κακῶς διαθώμεθα. νυνὶ δὲ τῆς θεοφανείας ἐκείνης ἀποπεσόντες, καὶ τῦ γνόφυ πόῤῥω γενόμενοι, καὶ μετὰ τῶν παντελῶς ἀμυήτων μόνης φωνῆς ἐπαΐοντες μικρῦ καὶ ταύτης καὶ παροδίυ καλύμματός τε καὶ αὐτοὶ δεόμενοι περὶ τὴν μορφὴν πλὴν ὐχ ἵνα τὸ φέγγος ἐκείνης συστείλωμεν, ἀλλ' ἵνα τὴν αἰσχύνην καλύψωμεν. εἰκότως σοι διὰ τυτωνὶ τῶν γραμμάτων ποιῦμεν ἐξάγγελμα ὁπόσα ἡμᾶς ἡ ἐπ' ὐκ ἀγαθῇ τύχῃ περιχῦσα διατίθεται λοίμωξις, ἣν διὰ τὸ ἐπάρατον πάντως δυσλογωνυμεῖν εἰώθεισαν ἄνθρωποι. ἵν' εὐφορωτέρα κἂν γῦν ἀπὸ τῆς σεμνωνυμίας τοῖς κάμνυσι γίνοιτο. ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὸ δηλητηριώτατον τῶν φαρμάκων παῖδες ἰατρῶν ἱερωνυμῦσι, καὶ τὸν φονικώτατον σίδηρον χρυσηγορῦσι, ἢ τὸ περὶ τὴν ἕδραν ὀστῦν, ἱερὸν ὀνομάζυσιν. ἐγὼ γὰρ ἑβδόμην πρὸς ταῖς ἄλλαις πληγὴν τῇ αἰγύπτῳ πῦρ ἅμα καὶ χάλαζαν κατενεγκεῖν ἀκύων τὸν μουσέα ἐπεθήπειν τὸ πρᾶγμα. καὶ ὐχ οἷος τε ἦν δυνόλως ξυνθέσθαι τῷ λόγῳ, καὶ πῶς γὰρ ὦ φύσις ἢ ἀταξία τῦ παντὸς, ἔλεγον. ὅτι τὸ πῦρ τῇ ἑαυτῦ θερμότητι τὴν χάλαζαν εἰς ὕδωρ διέλυσεν, ὥσπερ καὶ τὸν ἥλιον ὁρῶμεν τὺς πάγυς διατιθέμενον,

e leggier voce noi mandiamo, quale mandar può uno che dall' Inferno parla, e con difficoltoso respiro. Jeri e poco prima salimmo noi il monte, e nella caligine entrammo, ed arrivammo a stare a faccia a faccia con voi, e prestandovi, com'era di dovere, riverenza ed ossequio, tutti come Mosè diventammo, che vide Iddio, bisognosi di un piccolo velo alla faccia, acciò dallo splendor tuo divino non restasse la vista offesa de' riguardanti. Ora perduta quella felicità di così vedere cose divine e dalla caligine fatti lontani, ed insiem con quelli i quali del tutto sono profani sentendo la sola voce, e questa con difficoltà e di passaggio, abbiam pur noi bisogno di velo intorno la faccia, ma non per impedire lo splendor di quella, ma sibbene per nascondere la nostra vergogna. Dunque egli è ben dovere che ti facciam per questa avvisato, quanto per mala nostra ventura ci abbia una rabbiosa fame assaliti, la quale per essere affatto escrabile sogliono gli uomini con un buon nome chiamarla; acciocchè così divenga a tolerarsi più facile da chi la patisce: come ad un amaro e dispiacevol medicamento pongono i medici un sacro nome, e l' ferro rovente chiamano freddo, e sacro l' osso vicino alla parte per cui si siede. Io sentendo che fra le altre la settima piaga che portò Mosè all' Egitto, fu insieme e grandine e fuoco, sorpreso rimasi; nè facilmente potevo dar fede al racconto. E come mai, io diceva, va la natura e la bella disposizion dell' universo?

νον, οὔθ' ἡ χάλαζα τῇ οἰκείᾳ ὑγρότητι τὴν τοῦ πυρὸς ἀπέσβεσε δύναμιν. τοῦτο δὴ τὸ μέτρον νῦν μικροῦ μοι καὶ ἀπιστούμενον, ἐπὶ τῆς ἐμῆς καταθεῶμαι σαρκὸς ἐνεργούμενον. χαλαζοβολεῖται μὲν γάρ μοι τὸ σῶμα μέχρις ὀνύχων ἐκ κορυφῆς ταύταις χαλάζαις ταῖς δυσδιαλογουμέναις. καὶ γὰρ χαλάζας ταύτας δικαίως καλῶ, διά τε τὸ χρῶμα, λελεύκωνται γάρ, διά τε τὸ σχῆμα, ἐσφαίρωνται γάρ. διαπίμπρανται δὲ πρηστῆρσιν ὅλοις ἐξαισίοις τοῖς ἐκ πυρετοῦ, καὶ οὔτε διαλύει τὰς χαλάζας τὸ πῦρ, ὡς ὄφελόν γε, οὔτε ἐκεῖναι τοῦτο ἀποσβεννύουσιν, ἐν τοσούτῳ κακῷ, καὶ ἐν τηλικούτου πάθους ἀκμῇ ἑστήκαμεν, δέσποτα, καὶ τὸ μεῖζον περὶ τοῖς μέλλουσιν ἀγωνιῶμεν, καὶ τὴν καρδίαν πατάσσομεν. τίς οὖν ἀρωγὸς ἡμῖν ἔσται, καὶ ἐπαμύντωρ, ἢ μετὰ θεὸν ἡ τῆς σῆς ἁγιωσύνης εὐχή. ἔρρωσο.

EJUSDEM, DE VEXANTE EUM CANINA FAME, ORPHANOTROPHO ET NOMOPHYLACI.

De ventre inferi propheticum hoc & pauca verba nostra nos tibi mittimus, Domine, non triduani ut Ionas hoc carcere gementes, quia typus non sumus, ut ille, Christi; sed neque quatriduani ut Lazarus, quia non amici, ut ille, Christi; sed dierum sex intervallum est quod hactenus egimus; quod deinceps futurum est, novit ille qui in infernum descendit atque inde redivit. Interea infirmum subtilemque sonum & qualem habere par est ex infero loquentem, emittimus, spirandi etiam difficultate impeditum. Heri quidem & paulo ante, ipsi montem ascendentes & ingredientes caliginem, & coram tibi nos sistentes, & debitam tibi reverentiam præstantes, omnes Mosis in-

verso? nè il fuoco col suo calore risolve in acqua la grandine, come vediamo che il Sole risolve il diaccio, nè la grandine colla propria umidità la forza estingue del fuoco. Questo temperamento, pur ora a me quasi incredibile, lo vedo nella mia carne effettuato. Il corpo mio è da capo a piedi da tal sorte di grandine percosso, che non si può ben dichiarare. Certo che con ragione, grandine io la chiamo, perchè bianco è il colore, ed è la figura tonda. Egli è poi da tutte le infauste fiamme che vengono dalla febbre acceso; e non scioglie questa grandine il fuoco come sciogliere la dovrebbe, nè quella questo estingue. In tanto gran male, ed in si viva afflizione siamo noi posti, o Signore; ed il maggior nostro affanno, è rispetto a quel che verrà, e questo ci percuote, e trafigge il cuore. Chi sarà dunque il sollievo ed ajuto nostro, se non l' orazione presso Dio della santità vostra? Addio.

---

instar Deum videntes, & ferme veli indigi, quo faciem cooperiremus, ne a divino tuo splendore videntium acies læderetur; nunc vero divino aspectu cum deciderimus, & a caligine longe facti, & cum iis qui omnino profani sunt solam vocem atque eam vix atque obiter audientes, veli tamen, quod faciei superinduceamus, indigemus, non ut illius splendorem impediamus, sed ut celemus opprobrium. Iure ergo hac tibi epistola nunciamus quanta nobis, infausto omine inciderit canina fames, quam, quod execrabilis omnino sit, consuevere homines bono nomine nuncupare; ut tolerabilior a nomine hujusmodi ægrotis fiat: quemadmodum amaro ingratoque pharmaco Medici sacrum nomen ponunt; candensque ferrum, frigidum vocant, atque os sedis, sacrum

sacram appellant. Equidem audiens inter alias septimam plagam, quam Moses Ægypto intulit, ignem cum grandine fuisse, rem mirabar; nec facile narrationi acquiescebam, dicebamque: Quomodo se natura atque Universi ordo habet; nec ignis fervore suo grandinem in aquam solvit; ut solem videmus gelu solvere; nec grando proprio humore ignis vim extinguit. Temperamentum hoc, nunc etiam ferme mihi incredibile, mea in carne accidisse video. Corpus enim ex capite ad ungues grandine hac quæ explicari vix

XII. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩ ΑΥΤΩ.

Πότε ἥξω, θεσπέσιε δέσποτα, καὶ ὀφθήσομαι τῷ προσώπῳ σου; πότε σοι κυκεῶνα κεράσω δακρύων καὶ γέλωτος; στιγματίας μὲν ὀφθεὶς τὴν μορφὴν, καὶ ὅλος κατάγραφος, ὥσπερ τοὺς βασάνους [1] ἐρῶμεν, καὶ τοὺς χαλκεῖς ὑπὸ τῆς ἀσβόλου σημειουμένους τὰ πρόσωπα, ἢ, εἰ βούλει, κατὰ τοὺς ὄφεις λεβηριδωτὸς, καὶ φολιδωτὸς, δίχα μέν τοι γε τοῦ ἰοῦ, ἢ κατὰ ποίμνιον [2] Ἰακὼβ ῥαντὸς καὶ σποδοειδὴς, τὴν δὲ κάραν [3] εἰλώμενος καὶ ἄτειχος ἐς τὸ ἀκριβὲς, καὶ ἀντὶ τῆς ἀμβροσίας ἐκείνης, καὶ χρυσοχαίτιδος κεφαλῆς, [4] ἀμηνόν τι κάρηνον ὑπὲρ τοῦ τραχήλου φορῶν, καὶ τὸν Ελισσαῖον ἔχον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ τὸν Παῦλον [5], δίχα τῆς προφητείας καὶ τῆς ἀποστολῆς. πότε σοι διὰ τῶν χειλέων αὐτῶν τῆς νόσου τὴν ἀδικίαν ἀνακαλύψομαι; ἐγὼ γὰρ διὰ τ' ἄλλα κακὰ τῆς ἐπαράτου ταύτης λοιμώξεως, ὅσα τε ἤδη ἦν, καὶ ὅσα ἐν ἐλπίσιν ἔκειτο, ὀλίγου δέων καὶ αὐτὴν ἐναπορρόξασθαι

1 C. βαναύσους. 2 Genes. xxx. 39. *maculosa, & varia, & diverso colore respersa.* 3 C. ἰψιλώμενος. 4 ἀμενηνόν τι.
5 Reg. IV. II. 23. De S. Paulo Lucianus *in Philop.*

vix potest, percussum est. Et jure profecto grandinem voco; cum albo colore sit, figura vero rotunda: omnibus autem exustum infaustis ignibus qui ex febri accidunt; neque ignis, ut debebat, grandinem hanc solvit, neque illa hunc extinguit. Hac in calamitate, atque in hujus morbi veluti acie positi, o Domine, sumus, ac de futuris magis etiam angimur, atque animo laboramus. Quis ergo adjutor nobis erit columenque, nisi apud Deum, sanctitatis tuæ preces. Vale.

DEL MEDESIMO ALL' ISTESSO.

QUando verrò io, o sacro Signore, e sarò da voi veduto? Quando (*col racconto del mio caso*) mescerò una bevanda di lagrime insieme e di riso? visto da voi così nella mia persona segnato, e tutto scritto, come segnati vediamo gl' inquisiti e tormentati, ed i ferrari segnati in faccia dalla fuliggine; e come pure è, se volete questo aggiugnere, la pelle e 'l dorso de' serpenti (ma non ho già io il lor veleno), ovvero come la greggia di Giacob macchiata e di diversi colori. E son di più nella testa calvo senza affatto un capello, ed in vece del capo ornato di capelliera d'oro asperso d'ambrosia, come un posticcio capo porto sopra il collo; ed ho così nella testa dell' Eliseo e del Paolo senza le doti di Profeta e d'Apostolo. Quando sarà che colle mie labbra la violenza io vi racconti della mia infermità? Io oltre gli altri mali di questa funestissima malattia, tutti i beni ho perduto, ò che già avevo ò che speravo di ottenere; e poco n' è andato, che non mi è l' anima dal corpo fuggita. In questo solo

ῥοίζασθαι τῷ κακῷ τὴν ψυχὴν ἐνὶ τούτῳ μόνον ὑποθαλπομένην, ὅτι μοι [1] καὶ τῆς πελώρου καὶ ἀμφιλαφοῦς [2] ὑπήνης ἅψαιτο τὸ δεινὸν ταυτότητος [3]. καὶ πρὸς ἐμαυτὸν ὡς πολλὰ μὲν ἔλεγον, ὦ ἄθλιε δυστυχεῖς, τὸ τῆς μορφῆς αἶσχος, τῶν ἱερῶν τριχῶν τὴν ἀπόθεσιν, τὸ ἀπρόϊτον, τὸ ἀνέντευκτον, τὸ καὶ τοῖς φιλτάτοις αὐτοῖς κατὰ τὰς ἀποφράδας ἰδεῖν ἀποτρόπαιον. ἀλλ' αὐτάρκης ἔστω τούτων πάντων ἡ ἀντισήκωσις, ὅτι τοι καὶ τοῦ παλαμναίου ἡ νόσος ἐπελάβετο πώγωνος. ἀποτίθεσθαι γὰρ τοῦ λοιποῦ τὸ ἄχθος, καὶ τὸν χάσον ἀποσκεδάζῃ, καὶ ἀντὶ πανικωτέρου ἀνθρωπικώτερος ἀναπέφανσαι. τοῦτ' ἔλεγον, καὶ ἅμα τὴν γένυν τοῖς δακτύλοις ἐγεωμέτρουν. ὡς δὲ παντάπασιν ἐξῴδητο καὶ πεφλέγμαντο, οὐκ εἰς ἀλλ' ὅτι καὶ ὑφ' ἡδονῆς γένομαι. ἔθυον μικροῦ τῷ πάθει τὰ χαριστήρια, καὶ σώτηραν [4] τὴν νόσον ἀνεκαλούμην, καὶ μάλισθ' ὅτι μοι καὶ τις σύρα γραῦς ὀμφαλητόμος [5] τε κριθομάντης ἐπεμαρτύρει τῷ λόγῳ αὐτὴν διομνυμένη τὴν σεληναίαν, μὴ ἂν μὴ δὲ μίαν ὑποληφθῆναι τρίχα ταῖς γένυσιν. ἐλάνθανον δὲ ἄρα ὁ μάταιος ἀγαθυνθῆναι παρὰ τοῦ κακύνειν πεφυκότος [6] τὸ πάθος πιστεύων. αἱ μὲν γὰρ μοι τρίχες ὡς ἐπίπαν κατερρυήκεσαν, καὶ ὡς ἐν μετοπώρῳ τὸν οἰκεῖον κόσμον ἡ κεφαλὴ ἀπεσκεδάσαι. ὁ δὲ πώγων ὡς ἐν ἀκμαίῳ τῷ ἔαρι τεθήλει, καὶ κατὰ τοὺς τοῦ Ἀλκινόου κήπους ἀγήρω τὴν [7] ἄνεσιν οὐκ ἀτυχῶς ἀτυχεῖ, οὐκ

1 puto μὴ. 2 forte ἀμφιλαφοῦς. 3 ταυτότητος.
4 C. σώτειραν. 5 καί. 6 C. πάθους.
7 ἄνθην, vel ἄνθησιν in Cod.

io mi lusingavo, che non mi avesse il male a toccare questa sì lunga e folta barba: ed o quante volte sono andato io meco stesso dicendo; oh povero uomo, sei pur infelice con questa figura, cascati così i capelli, non potendo uscir fuori, e nulla potendo operare, col vederti di più fatto oggetto esecrabile, secondo che sono gl' infausti giorni, ancora a' più amici. Si che vi è di tutto questo un adequato compenso; perchè l' infermità che me infelice assalì, mi ha pur la barba lasciata. Sei libero dal peso del resto, cioè de' capelli; non hai più il sudiciume che quelli portavano, ed in vece di una figura di Pane comparisci più simile ad un uomo. Questo io dissi ed insieme colle dita misurai e toccai il mento; e poichè il mento pien di barba, così stretto sgonfiò, e tornò poi a rigonfiare, non so altro far che godere. Poco meno che non ho offerto sagrifizj di ringraziamento all' infermità, e chiamavo la malattia salute; massimamente che una certa Sira vecchia raccoglitrice ed indovina attestava, chiamando con giuramento l'istessa Luna, che neppure un pelo sarebbe dalle gote mancato. Non sapevo io stolto, e credevo, che buona cosa fosse quella che era naturale cattivo effetto dell' infermità. I capelli mi son del tutto cascati, e la testa è come in un autunno spogliata del naturale suo ornamento. La barba sì che è come in una rigogliosa primavera fiorita, ed a guisa del giardino d'Alcinoo, lieta, ma per me funesta, sempre germoglia;

ὐκ ὄχνlω ἐπ' ὄχνῃ, ὐδ' ἐπὶ σύκῳ σύκον προβεβλημένος, ἀλλὰ θρίχας ἐπὶ θριξὶν, ἁδρὰς ἐφ' ἁδραῖς, καὶ ἐπὶ κιναύρᾳ [1] κιναύραν ἀνθηφορῶν. τίς ὖν, εἰπὲ, σχετλιώτερος ἡμῶν, θεσπέσιε δέσποτα, ὧν ὑπέρῳ μὲν ἡ κεφαλὴ, λόχμη δὲ τὸ γένειον ἔοικε. καὶ ταῦτα διῆλθον ὐχ ὡς δίκαιος ἐν πρωτολογίᾳ κατηγορῶν ἐμαυτῷ, ἀλλὰ καθάπερ οἱ ὀνομαστότατοι στρατηγῶν, νικῶντες μὲν, αὐτοὶ τὺς ἐναντίυς κτιννύυσιν. ἡττώμενοι δὲ ὑπ' ἐκείνων ἀναιρεθῆναι ὐ μένυσιν, ἀλλὰ τὰς οἰκείας μαχαίρας κατὰ τῶν σπλάγχνων ὠθῦντες, ἢ ἄλλῃ πῃ τῦ σώματος διελαύνοντες, σφῶν ἑαυτῶν αὐτόχειρες γίνονται, κατακαυχήσασθαι τῦ αὐτῶν αὐχένος δυσμενῆ παλάμlω μὴ ἀνεχόμενοι. ὁποῖοι Κάτων, καὶ Βρῦτος, καὶ Κάσιος. ὕτω δὴ καὶ αὐτὸς, ἕως μὲν ἀγαθῶς εἶχε μοι τὰ περὶ τὸ σῶμα, καὶ ἁβρῶς μὲν ἡ θρὶξ ἔσαλτο, καὶ κομψῶς, συμμέτρως δὲ, καὶ ὐκ κατὰ φιλοσόφυς καθεῖτο τὸ γένειον, πλατὺν μυκτῆρα τῶν ἐν τύποις δυστυχύντων κατέχεον. ὐκ ἔστι γὰρ ὅς με φαλακρὸς ὐκ ἰθὺς ἰδὼν ἠλιγγίασεν. ὐκ ἔστι δὲ ὅς μοι βαθυπώγων περιτυχὼν ὐκ ηὔξατό οἱ χανεῖσθαι τlὼ γῆν. νῦν δὲ εἰς ἐμὲ τῦ τῆς ἀσχημοσύνης κύβυ μεταῤῥιφέντος, ὐ περιμείνας τὺς ἐξ ἄλλων λεσχασμὺς, καὶ τὰς βλασφημίας, ἑαυτὸν αὐτὸς καθ' αὐτῦ κατήγορον ἵστημι, καὶ τῆς ἐμῆς ἐμφορεῖσθαι χλεύης τοῖς ἐθέλυσι δίδωμι. καὶ τοι καὶ Συνέσιον οἶδα τlὼ φαλάκραν καλλωπισάμενον, καὶ Ἰυλιανόν γε ὐκ ἀγνοῶ τὸν οἰκεῖον

[1] κυνάβρᾳ κυνάβραν.

non mettendo pera ſopra pera, e ſopra un fico l' altro, ma peli ſopra peli, e facendoli più folti, ed accreſcendo il mal odore che da queſti viene. Chi dunque, dite o divino Signore, chi miſero è più di me, di cui il capo ſimile è ad un peſtello ed il mento ad un ceſpuglio? E vi ho io queſte coſe dette, non come fa il giuſto, che comincia il diſcorſo dall' accuſarſi, ma come i più rinomati guerrieri; i quali ſe rimangono vittorioſi, ſono eſſi quelli, i quali uccidono i nemici; vinti da loro, non aſpettano di eſſere da quelli ammazzati, ma ſpingendo le proprie ſpade verſo le viſcere, o taluna altra parte del corpo paſſando, ſi fanno di ſe medeſimi ucciſori, non ſoſferendo che poſſa mano nemica gloriarſi di avere la loro teſta reciſa. Tali furono Catone, e Bruto, e Caſſio: e così pure di me è avvenuto, che fino a tanto che ho la ſanità del corpo goduta, ho pur i capelli vagamente, e conforme l' ornato portava, ſpartiti, e la barba pure tenuta al mento con ſimetria, e non a modo de filoſofi, ridendomi aſſai di coloro che avverſa in ciò avevan la fortuna. Ogni uom calvo che mi vedeſſe, ſubito ſmarriva: ogni uomo che incolta aveſſe la barba, incontratoſi in me, avrebbe voluto che gli s'apriſſe avanti la terra. Ora eſſendo contro di me rivoltata queſta carica d' ignominia, non aſpetto che mi vengano dagli altri le deriſioni ed i maledici motti; io ſono che me medeſimo accuſo il primo, e metto fuori per chi deridere mi voleſſe io ſteſſo la deriſione mia. E ſo bene

χεῖον ὡς ἐν προσχήματι ψόγου σεμνύναντα πώγωνα. τί ἐπὶ τούτοις ἐκάγχασας; ἐμφόρου τοῦ γέλωτος, ἕως ἂν οὐχ οἷός τε ἦς ἐπὶ τῆς γραφῆς ταῦτα γὰρ καὶ ἡμεῖς οὐ πόῤῥω φιλοσοφίας διωκονομησάμεθα, ἵν' ἐπὶ τῶν γραμμάτων τὴν ἰσχὺν τῶν καγχασμάτων κενώσας, μεθ' ἥττονος ἡμῖν αὐτοπροσωποίησιν τοῦ γέλωτος. ἔῤῥωσο.

XIII.

EJUSDEM EIDEM.

QUando veniam, divine Domine, atque a facie tua conspiciar? quando tibi poculum miscebo lacrymarum, & risus? cum speciem meam videbis stigmatum plenam, meque totum inscriptum, ut viles artifices fabrosque ferrarios videmus a fuligine faciem notatos, &, si vis, ut exuvias pellemque depositam serpentis, veneno eorum excepto; vel ut gregem Iacobi maculosum & varium. Capite calvus absque capillo ullo, & pro ambrosia illa atque aurea coma, debile caput quoddam collo impositum ferens, Elisenm refero & Paulum, excepta eorum Prophetia & Apostolatu. Quando tibi labiis meis scelus morbi mei referam? Ego enim præter illa etiam mala hujus execrabilis famis, quæcumque habebam & quæcumque sperabam amisi: parum absuit quin ipsa fugeret hoc morbo anima. Hoc unum sperabam, nequaquam fore ut ingentem hanc & densam barbam malum attingeret; & sæpius mecum ipse ita loquebar; o infelix, ærumnosus es, hoc formæ dedecore, cum jam sacri crines deciderint, non in publicum prodiens, nihil agens, ipsos amicissimos, ut infausta sunt, a te videndo avertis. Sed hæc omnia satis compensantur, quia execrabilis morbus barbam retinuit; deponis enim reliquum pondus, atque aufers sordes, & pro specie panis, homines nunc magis refers. Hoc dixi & simul digitis mentum dimensus sum. Ut autem detumuit, tumuitque rursum, nihil aliud novi quam gaudere. Parum absuit quin morbo in gratiarum actionem libarem, & salutem morbum vocabam; præsertim cum Syra quædam anus obstetrix & vates testaretur, ipsam jurans

che Sinesio lodò la calvizie, e so che Giuliano col preteito di vituperarla lodò la sua barba. Perchè di queste cose vi ridete? ridete quanto volete di questa lettera. Noi abbiam queste cose regolate non dipartendoci da' dettami della Filosofia, acciocchè votando sopra delle carte i più forti dileggi, minore sia il riso in faccia nostra. Addio

---

jurans Lunam, ne unum quidem genis capillum subtractum iri. Nesciebam enim demens, ut res erat, credebamque bonum esse quod morbi natura malum ferebat: capillus omnino defluxit; caputque, veluti Autumno, proprio ornamento caret. Barba vero, ut læto vere, viruit, & veluti Alcinoi horti flores senii expers emittere (nec tamen prospere) non cessat, non pirum piro superinducens nec ficum fico, sed pilos pilis, eos densans & fœtorem fœtori addens. Quis ergo, die divine domine, me miserior, cujus caput pistillo simile, mentum vero fruticeto. Et hæc quidem dixi, non ut justus, qui est initio *sermonis accusator sui*, sed veluti ducum gloriosissimi; qui si ipsi quidem vincant, hostes occidunt; victi vero, non ab illis occidi sustinent, sed proprios enses in viscera adigentes, vel aliam corporis partem ferientes; se ipsos interficiunt; non passi inimicam manum gloriari posse præcidisse eorum caput. Tales fuere Cato, Brutus, & Cassius. Sic & ipse; donec corpus valuit, capillum delicate discrevi, & ornate barbam alui mento, non philosophice; eos subsannans qui in hoc aversam fortunam experti erant. Nemo calvus erat qui me videns statim non æstuaret, nullus inornata barba qui in me incidens non præoptasset hiscere terram. Nunc vero in me hoc irrisionis pondere inclinato, non expecto ex aliis subsannationes & probra; me ipse accuso, & meam producere volentibus irrisionem præbeo. Synesium quidem novi calvitiem laudibus ornantem; & Julianum non ignoro suam per vituperantis speciem barbam laudasse. Cur ista rides? rideas quantum libet epistolam istam, & cachinneris. Hæc nos non longe a Philosophia excogitavimus, ut super litteris acriores exhauriens cachinnos, minus præsentes rideas. Vale.

XIII. ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΑ, ΚΑΙ ΜΕΓΑΝ ΟΙΚΟΝΟΜΟΝ ΤΟΝ ΑΡΙΣΤΗΝΟΝ.

Την χθὲς, θεοειδέστατε δέσποτα, ἐκ τῆς δημοτελοῦς καὶ λαμπρᾶς, τῷ μεγαλοπρεπεῖ σου πρεπούσης πανηγύρεως ἑορτῆς, καὶ [1] παρὰ τὸν ἱερὸν καὶ σοφὸν μητροπολίτην Νικομηδείας γενόμενος, καὶ λογικῶς αὐτῷ συγγενόμενος, ὅθεν τὲ ἥκοιμι ἐρωτηθεὶς καὶ εἰπὼν. καί τοι συνιδεῖν ἐκεῖνος ἐῴκει τὸ πρᾶγμα, καὶ πρὸ τῆς ἐρωτήσεως. αἵ τε γὰρ μοι θρίχες ἔτι τοῦ μύρου κατέρρεον, καὶ τοῦ χρωτὸς ἥδιστον ἀνέπνει, καθάπερ φησὶ περὶ τοῦ μακεδόνος ὁ χαιρωνεύς [2] καὶ ὁ χιτὼν ὡς ἐπίπαν κεκήρωτο θιγματίας ὅλος ὑπὸ τῶν τοῦ κηροῦ σταγόνων γενόμενος. ἐπίσταμαι [3] παρὰ τῆς αὐτοῦ ἱερότητος. ἀλλὰ πῶς ἂν τὰ τῆς λαμυρᾶς ἐκείνης γλώττης φλεγμαίνοντα ῥήματα διὰ τῆς ἐμῆς ἀχθήσεται βουγλωττίδος ἀναδιδάξαι τὴν αὐθεντείαν σου; ὡς οὐδ᾽ ἐκεῖνος ἀπολειφθείη τῆς πανηγύρεως ἀπαντήσοι τε γὰρ καὶ τὸ καθῆκον σοι καὶ τῷ ἁγίῳ ἀφοσιώσαιτο. ἰδὼν δὲ ὡς πολὺ τὸ γερούσιον [4] συνεγήγερτο, καὶ οὐχ ὅπως θρόνος ἀλλ᾽ οὐ [5] σκιμπόδισκος ἔτι κενὸς [6] καταλέλειπτο, ἔτι δὲ ὡς συνερρώγεσαν ὁ λαὸς ἠδὲ ἔθνεα

1 O. περὶ.
2 Plutarchus in Alex. ὅτι δὲ τοῦ χρωτὸς ἥδιστον ἀπέπνει, καὶ τὸ στόμα κατεῖχεν εὐωδία καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥστε πληροῦσθαι τοὺς χιτωνίσκους ἀνέγνωμεν ἐν ὑπομνήμασιν Ἀριστοξενείοις.
3 O. περὶ. 4 O. συναγήγερτο. 5 O. οὐδὲ. 6 κενοκαταλέλειπτο

XIII. AD ARISTENO NOMOFILACE E GRANDE ECONOMO.

Ritornando io jeri, o diviniſſimo Signore dalla bella, e ſuperba feſta, e tale quale alla voſtra magnificenza ſi conveniva, mi portai dal ſacro e dotto Metropolitano di Nicomedia, e meſſomi a ragionare con lui, m' interrogò, donde veniſſi: ed io gliel diſſi, e mi parve che egli prima ancora della mia riſpoſta l' arrivaſſe a ſapere. Imperocchè i capelli ſeguitavano ancora a gocciolare unguentó, e ſpirava il corpo ſoaviſſimo odore, quale il Cherroneſe Iſtorico del Macedone Aleſſandro racconta; e la veſte piena era tutta di gocciole di cera. Ho io da lui commiſſioni. Ma come le ardenti parole di quella grazioſa ſua lingua potranno da queſta mia imperita lingua ridirſi alla Signoria voſtra? come egli non laſciaſſe la feſta, ſatisfacendo a voi ſempre come era dovere, ed al ſacro ſuo miniſtero. Vedendo che erano molti vecchi adunati, e non era laſciato vuoto non chè il trono, una piccola ſedia, e che ancora creſceva a furia la folla, come il numeroſo popo-

ἔθνεα πυκνὰ μελισσάων ἀδινάων [1], καὶ τρέσας οὐ μικρὰ [2] περὶ τοῦ μανδύῳ [3], μὴ διερρωγὼς [4] παρὰ τῶν συνερραγότων, ἑτέρου χρείαν παράσχηται, στὰς ἔξω που παρὰ τοῦ προνάου καὶ [5] ὁμάδας πάντων ἀμφ' αὐτὸν συνερρυηκότων τοῖς πᾶσιν ὅλοις ὀβολοῖς ὡς ἔφη δεξιωσάμενος, καὶ προσκυνηθεὶς καὶ φαντιάσας καὐτὰ τοῦ ἁγίου καὶ σοὶ ἀπόσταδον συνταξάμενος οὕτω τὴν οἴκοι φέρουσαν στείλαιτο. ταῦτα ὁ καλὸς Νικομηδείας διὰ τῆς ἡμετέρας ἀπαγγέλει σοὶ [6] γλώττης. εἰ δέ τι πρὸς ταῦτα καὶ αὐτὸς ἔχεις ἀνταπαγγέλειν [7] ἑτοίμη καὶ πρὸς τοῦτό ἐστιν [8] διάκονος.

XIV.

1 Homer. Il. 2. v. 86.

. . . . . . ἐπιστεύοντο δὲ λαοὶ
ἠΰτε ἔθνεα εἶσι μελισσάων ἀδινάων.

2 O. μικρῶς. 3 O. μανδύα. O. τον μανδύαν. 4 περὶ.
5 O. ὅμαδον. 6 O. αγιότητος. 7 O. ἑτοίμος. 8 O. ὁ.

AD NOMOPHYLACEM ET MAGNUM OECONOMUM ARISTENUM.

HEri, sanctissime Domine, rediens ex sacra pompa publica & splendida, & qualis magnificentiam tuam decet, pergensque ad sacrum & sapientem Metropolitam Nicomediæ, cumque ipso colloquens, interrogatus sum unde venirem; respondi, visusque ille est rem nosse antequam me percontaretur; mihi enim capilli adhuc unguento manabant; halabatque suaviter cutis, ut Cheronensis de Macedone narrat, & vestis cereatum guttarum stigmatibus plena erat. Habeo quæ ab ejus sanctitate mandata sunt. Sed quomodo disertæ lin-

popolo delle folte api, e temendo non poco che la sacra veste fosse dal popolo stracciata, prese un altro partito. Stando fuori presso del portico, ed intorno a lui la turba affollandosi de' mendichi, disse che avrebbe quattr' oboli dati a ciascuno, ed avendo orato, e fattosi vedere, e sodisfatto così da lontano a te ed al sacro suo ministero, tornò a casa. Queste cose per mezzo mio ti fa sapere quel di Nicomedia: se ad esse hai tu da far risposta, ecco il ministro pronto a portarla.

XIV.

linguæ illius ardentia verba poterunt ab imperita mea lingua potestati tuæ declarari? ut neque ille panegyrim reliquerit, & ubique tibi, & sibi uti conveniebat, & sacro ministerio satisfecerit. Videns autem multos senes esse congregatos, & non modo thronum sed ne parvam quidem sedem relictam esse vacuam; adhuc autem populum irrumpere; veluti frequentia examina apum confertarum prodeunt; valde etiam veritus, ne sacra vestis ab irrumpente populo laceraretur, ad aliud se vertit. Stans foris apud templi porticum, prementi eum pauperum multitudini dixit, omnibus quatuor obolos daturum cumque orasset, seque ostendisset, atque ita sacro ministerio & tibi simul satisfecisset, domum reversus est. Hæc magnus Nicomediæ Antistes meis verbis tibi nuntiat. Si autem quid ad hæc & ipse habes, paratus est hic minister.

XIV. [1] ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΥΡΟΥ ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΤΟΥ ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ *ἐπιστολὴ πρὸς τὸν αὐτὸν Κύριον Γρηγόριον, ὅτε ἦλθε πρὸς τὸ νησίον ὁ ἁγιώτατος ἡμῶν Δεσπότης ἀπὸ τῆς πατριαρχίας ἀῤῥωστήσας, καὶ παραιτησάμενος.*

Οἴ μοι θεσπέσιε, καὶ σοφέ μου πάτερ καὶ σῶτερ μέγα Γρηγόριε, *ὅτι ἐκλέλοιπεν ὅσιος ἀφ᾽ ἡμῶν. μᾶλλον δὲ οὐχ εἷς, ἀλλὰ δύο κατὰ ταυτὸν ἐκλελοίπατε. οἴμοι ὅτι μακρὰν ἀπὸ ἁμαρτωλῶν σωτηρία. οἴμοι ὅτι ἐγενήθημεν ὡς τὸ ἀπαρχῆς. ποῦ ποτε φυγαδεύων μακρύνεις, καὶ πρὸς ποίαν αὐλίζει τὴν ἔρημον; ἔρημον βοηθείας τὸν* Πρόδρομον *προλιπών. ἄμπελον ἐξ αἰγύπτου μετῆρας τὴν ἐμὴν ψυχὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας, καὶ τῇ γῇ τῆς ἐπαγγελίας αὐτὴν ἐνεῤῥίζωσας, καὶ τῷ θριγγῷ σου τῶν διδαγμάτων τῶν ἡλίκων ἥλιε, κυκλόθεν περιεφράγμωσας. ἵνα τίσοι αὕτη καταλέλειπται νῦν. καὶ λυμαίνεται αὐτὴν ὗς ἐκ δρυμοῦ ὁ ἀντίπαλος. τί δὲ οὐκ ἐπιβλέπεις ἐξ οὐρανοῦ τῆς νήσου τῆς κατὰ σέ. καὶ καταρτίζεις τὴν ἄμπελον ταύτην, ἣν ἡ δεξιά σου ἐφύτευσε. φιλιππήσιός εἰμι, κορίνθιος εἰμι, γαλάτης, ἐφέσιος. διὰ* Παύλου *προσῆλθον, διὰ* Παύλου *πεπίστευκα.* Παύλου *τῆς θέας ἀπολάβειν οὐκ ἔχω. τί μή; κἂν τῶν* Παύλου *ἀπολάβω ἐπιστολῶν. ἀλλ᾽ ἡμεῖς μὲν τὸν ὑμέτερον θεὸν, καὶ βασιλέα* Ἰησοῦν *μιμησάμενοι, τὸν δὲ ἀϊδίου μὲν τοῖς πατρικοῖς ἐπα-*

1 *Cod. Græcus Vat.* 573. *pag.* 43.

XIV. LETTERA DEL SIGNOR TEODORO PRODROMO Filosofo all' istesso Signor Gregorio, quando il Signore nostro santissimo all' Isola venne dalla sede Patriarcale, dopo l' infermità sostenuta, e dopo la rinunzia fatta.

OImè! divino, e saggio Padre mio, e salvatore, o grande Gregorio, perchè si è *da noi il santo dipartito*; o più tosto, non uno, ma nel tempo istesso due sono partiti? Oimè! perchè *lontana si è ora fatta da' peccatori la salute*? Oimè, che siamo al primiero stato di una volta tornati. E dove lungi in esilio andate? e in quale solitudine vi portate ad abitare, solo lasciando e privo d' ajuto Prodromo vostro? *Avete dall' Egitto traslatata la vigna*, cioè dal peccato l' anima mia, e l' avete nella terra di promission radicata, e col riparo de vostri insegnamenti (quanti o Sole!) intorno intorno cinta. Perchè questa dunque voi ora lasciate? *la devasta l' inimico cinghiale della selva*. Perchè dal Cielo non mirate, dal cielo dico dell' Isola vostra? e raggiustate questa vigna, che ha la vostra destra piantata. Io son di Filippi, io son di Corinto, io di Galazia, io di Efeso; per Paolo sono io venuto, per Paolo ho creduto: di Paolo non posso ora goder la vista. E perchè no, comecchè di Paolo le lettere io riceva? Più tosto imitar noi dobbiamo il nostro Dio, ed il Re nostro Giesù, il quale fin dall' eternità riposando

ἐπαναπαυόμενον κόλποις ἐν οὐρανοῖς. κατελθόντα δ' ὕστερον καὶ περὶ τὴν γῆν. καὶ μεθ' ἡμερῶν ὀλίγων διαβιβὰς ἀπὸ τῆς γῆς ἐπανελθόντα πάλιν εἰς τὰ οὐράνια, καταβάντες ὡς ἀπ' οὐρανοῦ τῆς νήσου τῆς περὶ ὑμᾶς καὶ αὐτοί. καὶ ὀλίγα τοῖς περὶ ἡμᾶς ἐνδιατετριφότες πράγματα, περὶ τὸν ὑμέτερον, καὶ πάλιν οὐρανὸν ἐπετάσθητε. τὸ δὲ ἑξῆς οὐκ ἔτι συνάγειν ἔχω. οὐδὲ τοῖς τοῦ Χριστοῦ συνεξομοιοῦν τεσσαράκοντα γὰρ ἡμέρας, καὶ ὑπὲρ ταύτας μικρόν. μετὰ τὴν τοῦ πρώτου παρακλήτου ἀνάληψιν. καὶ οὐδαμοῦ ἡμῖν ὁ ἄλλος παράκλητος ὡς εἴθε μοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὁ δεύτερος μετὰ τὸν πρῶτον καταπταίη παράκλητος. καὶ λαβὼν ἐκεῖθεν ἀναγγελεῖ κἀμοὶ τὰ σωτήρια. καὶ γλώσσῃ πυρίνῃ λαλεῖν με παρασκευάσειεν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὅποι τῷ θεῷ φίλον, ἄγοιτο. τὸ δὲ νῦν ἔχον, λειποψυχοῦμεν, μᾶλλον ἢ ἀψυχοῦμεν σοφωτάτη ψυχή. ὁσῶραι τῶν σῶν μεμνημένοι προρρήσεων τε καὶ ἀγαπήσεων, ἐπὶ θεοῦ καὶ ἀγγέλων, τὴν ζημίαν τὴν κοσμικὴν διαμαρτυρόμεθα μαχόμεθα ταῖς ἀχαρίστοις γλώσσαις. πρᾶγμα μηδὲ εἰς ἐλπίδας ὅλως πεσὸν ἀνθρώπῳ νοῦν ἔχοντι. τὸ πρῶτον τούτων καὶ τελευταῖον, τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἀποστερούμεθα. φειδοῖ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς καὶ τῆς σωτηρίας. ἵνα μὴ τοὺς τόπους ἐκείνους τοὺς τοῖς ἁγίοις ποσὶν ὑμῶν περιπατηθέντας καταθεώμενοι, αὐτοῦ που τὴν ψυχὴν ἅμα ταῖς μνήμαις[1] ἀποραγοίμεθα. προσκυνῶ τὰ ἴχνη τῶν ἱερῶν ποδῶν

1 f. ἀπερευγοίμεθα.

do nel seno del Padre in cielo, finalmente venne ancora in terra, e dopo aver pochi dì in terra dimorato, di nuovo tornò in cielo. E così voi pur discendete come dal cielo dell' Isola vostra, e dopo aver poche cose con noi trattato, sì al vostro luogo vi tornate allora, e volate di nuovo al cielo. Io non ho dopo questo che dire e raccogliere di più, nè che recar di simile agli esempi di Cristo, il quale quaranta giorni e un poco più si rimase in terra. Dopo la salita del primo Consolatore noi un secondo paraclito ò consolator non abbiamo. Voglia Iddio che dal medesimo cielo, e dopo il primo scenda il paraclito secondo, e di lì annunzi ancora a me la salute, e mi disponga a parlar con lingua di fuoco. Ma questo si faccia, quando sia a Dio in piacere. Per quel che spetta al presente, noi siam fuor di noi, o per meglio dire, è fuor di noi l'anima, o anima sapientissima; e ricordandoci ogni dì delle vostre parole, e del vostro affetto, rendiamo avanti a Dio, ed agli Angioli testimonianza del danno di tutto il mondo. Ma noi questi sforzi facciamo con lingue le quali non sono accette. E' tale la cosa, che neppure può sperarsi da uomo di senno. Questo è il principio, questo il fine, siam noi privi della maggior chiesa. Conservi Iddio a voi la vita, e la salute, acciocchè vedendo que' luoghi da' santi piedi vostri una volta calpestati, non siamo una volta della vita insieme e della memoria privati. Io adoro le orme de' sacri piedi del mio san-

ποδῶν τοῦ ἁγιωτάτου μου δεσπότου, καὶ εὐεργέτου. ἀσπάζομαι καὶ σοῦ τὸ ἅγιον τρύχινον καὶ τοῦ μανδύου τὸ ἄκρον εἰς ἁγιασμὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς περιτίθημι. καὶ τοῦτο εὔχομαι πρὸ τῶν ἄλλων. τῇ σῇ μετὰ θεὸν δεξιᾷ, τὴν τελευταίαν παραθῆναι πνοήν.

ὁ τῶν ἁγίων εὐχῶν σου δοῦλος καὶ παῖς
Θεόδωρος.

Philoſophi Domini Theodori Prodomi epiſtola ad eumdem Dominum Gregorium, quando venit ad parvam inſulam ſanctiſſimus Dominus noſter a Patriarchio poſt morbum & abdicationem.

HEI mihi, Pater mi divine, & ſapiens & ſervator magne Gregori, quia defecit a nobis ſanctus, ſive potius non unus ſed duo eodem tempore defecerunt. Hei mihi, quia longe a peccatoribus ſalus; hei mihi quia ad priſtinum ſtatum redivimus. Quò te longe exul confers? & in qua degere vis ſolitudine? deſtitutum ab auxilio Prodromum tuum linquens. Vineam ab Ægypto transtuliſti, meam animam a peccato, ipſam in terra promiſſionis plantaſti, & ſepto documentorum tuorum (quanta fuere o ſol!) circumvallaſti. Cur ergo nunc ea a te deſeritur? vaſtabit eam inimicus aper de ſilva. Cur non aſpicis e cælo? inſulæ inquam tuæ; & non perficis vineam quam plantavit dextera tua. Ego Philippenſis ſum, Corinthius ego, ego Galata, Epheſius; per Paulum veni, per Paulum credidi; Paulum nunc aſpicere non poſſum, cum Pauli epiſtolam accipiam? Imo nos quidem Deum noſtrum & Regem Jeſum imitemur, qui eternùm Patris in ſinu requieſcens in cælis, tandem & in terram

ſantiſſimo ſignore e benefattore, bacio l' eſtremità, e l' orlo ſanto della voſtra veſte, e per mia ſalute ſopra gli occhj la pongo, e deſidero queſta coſa ſopra ogni altra, che in Dio, e poi ſulla voſtra deſtra io ſpiri l' ultimo fiato.

Servo e figlio delle ſante preghiere voſtre
Teodoro.

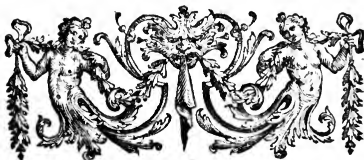
---

ram venit, & paucos dies commoratus, e terra iterum in cælos redivit. Sic e cælo Inſulæ tu quoque deſcende; ut inter nos ſis; ubi vero parum hic commoratus res noſtras curaveris, vola iterum ad cælum tuum. Quod deinceps, addam non habeo; nec quid comparem Chriſti exemplis, qui quadraginta dies & aliquid amplius hic fuit. Poſt primi Paracliti aſcenſum non eſt nobis alius Paraclitus. Utinam ex eodem cælo alter poſt primum Paraclitus deſcendat & inde accipiens, & mihi quæ ſalutis ſunt nunciet, igneaque lingua ad loquendum idoneum reddat. Sed hæc quidem, quando Deo placitum erit, fiant. Quod rem præſentem ſpectat, animo deficimus, ſive potius anima caremus; ſapientiſſima anima, cum quotidie in mentem venit verborum atque amoris tui. Coram Deo & Angelis teſtamur orbi univerſo illarum damnum. Pugnamus tamen ingratis linguis. Res eſt quam prudens vir omnis deſperatam putet. Hoc primum, hoc ultimum; magna Eccleſia orbamur. Parcat Deus eorum ipſorum vitæ & ſaluti; ut loca illa quæ pedes veſtri olim calcarunt, videntes, non vita ſimul & memoria privemur. Colo ego veſtigia ſacrorum pedum ſanctiſſimi mei Domini & bene de me meriti, oſculor etiam oram ſanctam ſacræ veſtis tuæ, extremamque ejus partem ad ſalutem meam oculis ſuperpono. Atque hoc in primis precor, ut ſecundum Deum dexteræ tuæ extremum ſpiritum committam,

Sanctarum precum tuarum ſervus & filius
Theodorus.

EPISTOLÆ

DANTIS, PETRARCHÆ,
COLUCCJ SALUTATI, LEONARDI ARETINI,
CAROLI ARETINI, PORCELLI,
MANZINI DE MOTTA &c.

DE LATINIS ATQUE ITALICIS EPISTOLIS

SÆCULO XIV. ET XV. SCRIPTIS.

§. I. *De Epistolis Dantis*.

GRÆCIS *Theodori Prodromi epistolis subnectimus alias item antiquas (vel medii ævi potius, ut dicere eas solemus) Latinas epistolas, sive Italicas: quamquam, ut verum loquamur, una est Italica quam vulgamus, nimirum Dantis Aligherii; idque ut faceremus, ea potissimum ratio impulit, quod in recens editis Dantis operibus atque a Cl. Biscionio illustratis eam non inveniremus: & digna visa est quæ in manus hominum aliquando veniret. Non ambigo latine eam a Dante scriptam. Nam præterquamquod Boccaccius in Vita Dantis* cap. 25. *opera illius recensens latinas dumtaxat epistolas memorat, tacet de Etruscis*; fece ancora questo valoroso Poeta molte pistole prosaice in Latino delle quali ancora appariscono assai: *quod pariter in ejusdem*

dem vita indicat Leonardus Aretinus; vestigia quædam deprehendere mihi visus sum Latini sermonis; præsertim cum in Augusti *voce ludit, &* aucturum *eum res Italas non perditurum affirmat: quod in his quidem Latinis verbis, propter affinitatem eorum, leporem aliquem habet, in Italicis nullum. Io. Villanus* IX. 135. *tres præcipuas commemorat Dantis epistolas, easque latine scriptas:* E in tra l'altre fece tre belle pistole, l'una mandò al reggimento di Firenze dogliendosi del suo esiglio senza colpa, l'altra mandò all'Imperadore Arrigo, quando era all'assedio di Brescia, riprendendolo della sua stanza, quasi profetizando; la terza a' Cardinali Italiani, quando era la vacazione dopo Papa Clemente, acciocchè s'accordassero ad eleggere Papa Italiano, tutte in latino con alto dettato, e con eccellenti sentenzie, e autoritadi, le quali furono molto commendate da' savi intenditori. *Alia nostra est ab his tribus quas Villanus indigitat, scripta nimirum ad Romanos Senatores, virosque Italiæ principes vivo Clemente, ut Henricum Lutzemburgicum lubentes volentesque reciperent. Scriptam credo A.* MCCCXI. *cum Clemens V. Cardinalem a Prato Episcopum Ostiensem Legatum suum Romam, Henrico postulante, misit, ut eum coronaret Imperatorem. Narrat hæc Villanus* IX. 21.

Nunc dicam de codice ubi eam epistolam scriptam reperi. Est hic chartaceus in quarto *eleganter & nitide scriptus. Continet autem primò librum Dantis* de Monarchia, *non latinum, qualis apud Schardium* in Syntagmate *reperitur, editumque non multos ante annos*

annos Genevæ, sed Italice versum a Marsilio Ficino, præfixa hac epistola, quam visum est hic exhibere; Dante Alinghieri [1] per patria celeste, per habitatione Fiorentino, di stirpe Angelico, in professione Philosopho poetico, benchè non parlassi in lingua con quel sacro padre de Philosophi, interprete della verità, Platone; nientedimeno in ispirito parlò in modo con lui, che di molte sententie Platoniche adornò i libri suoi. Et per tale ornamento maxime; illustrò tanto la città Fiorentina, che così bene Firenze di Dante, come Dante di Firenze si potrebbe dire. Tre regni troviamo scripti nel nostro rectissimo duce Platone; uno de beati, l'altro de' miseri, l' altro de' peregrini. Beati chiama quegli che sono alla città di vita restituti: miseri quegli che per sempre ne sono privati; peregrini quegli che fuori di detta città sono, ma non giudicati in sempiterno exilio. In questo terzo ordine pone tucti i viventi, & de' morti quella parte, che a temporale purgatione è deputata. Questo ordine Platonico prima seguì Virgilio: questo seguì Dante dipoi col vaso di Virgilio bevendo alle Platoniche fonti. Et però del regno de' beati & de'miseri & de'peregrini di questa vita passati, nelle sue commedie elegantemente tractò: & del regno de' peregrini viventi nel libro da lui chiamato Monarchia; ove [2] prima disputa dovere essere uno giusto Imperadore di tu-

1 Sic

2 Ob doctrinam quam liber hic continet inter eos recensetur, quorum lectio est Christianis hominibus interdicta.

ti gli huomini; dipoi adgiunge questo appartenersi al popolo Romano; ultimo prova che decto Imperio dal sommo Iddio senza mezzo del Papa dipende. Questo libro composto da Dante in lingua latina, acciocchè sia a più leggenti comune, Marsilio vostro, dilectissimi miei, da voi exortato, di lingua latina in Toscana ad voi tradotto dirizza. L' antica nostra amicizia & disputatione di simili cose intrà noi frequentata, richiede che prima con voi questa traductione comunichi; e voi agli altri dipoi, se vi pare, ne facciate parte. *Deinde habet epistolam ad Henricum Imperatorem; quæ tamen discrepat aliquantò ab ea quam a Cl. Biscionio editam vidi; quod etiam argumento est, latine fuisse a Dante scriptam. Notabilis est subscriptio quam edita non habet;* Scripta in Toscanella socto la fonte d'Arno nell' anno primo del corrimento ad Ytalia del divino & felicissimo Arrigo nel MCCCXI. *Atque hinc scilicet novimus, eo anno primùm ad Italiam cum exercitu venisse Henricum, de quo Io. Villanus* lib. IX. cap. 14. *Hanc epistolam sequitur illa quam vulgamus; subjiciuntur loca quædam ex* Vita nova *partim prosa oratione, partim versu ex* pag. 19. 26. 38. 40. 82. tom. I. oper. Dant. edit. Venet. 1741. *Denique Dantis, Petrarchæ, Boccatii vitæ a Leonardo Aretino scriptæ.*

§. II.

§. II. De Epiſtolis Petrarchæ.

Franciſci Petrarchæ epiſtolas ſæpius editas fuiſſe nemo ignorat: ſed illud quoque viri eruditi norunt, complures extare præterea, quæ necdum lucem viderunt; non quod dignæ habitæ non ſint, quæ aliis ejuſdem adjungerentur, ſed vel earum copia (ſunt enim profecto multæ) vel negligentia aliqua, qua ii qui ejus opera ediderunt, in docti hominis ſcriptis recognoſcendis uſi eſſe videntur. Non temere me hoc de illis affirmare, ſciunt qui ſunt paulo in iis legendis aut inveſtigandis verſati. Nam quod primum præcipuumque eſſe ſolet vulgantibus aliorum ſcripta, ut celebriores ſaltem editiones perveſtigent, ne minus ipſi ſuam perfectam exhibeant, & laboris atque operæ impendium majus faciant quam neceſſe eſt; id epiſtolarum ſive etiam operum Petrarchæ editores omnino neglexerunt. Ac de editione quidem illa loquor operum Petrarchæ, quæ eſt in manibus omnium, Baſileenſi ex Henrici Petri officina a. 1581. *Quid enim illa ſibi volunt Io: Hœchſtettenſis, quibus,* ſudandum ſibi profecto multum fuiſſe *ait*, *Petrarchæ operibus colligendis. Atqui antea collecta & vulgata fuerant* per Simonem Papienſem dictum Bevilaquam A. D. MDIII. die XV. Julii Venetiis: *nec ipſe ferme alia exhibuit, aut majori eſt diligentia uſus. Quin etiam, epiſtolas (nam de his nunc loquor) earumque collocationem quæ utrobique eſt, ſi quis conferre inter ſe malit, videbit multo fortaſſe Venetam commodiorem*

eſſe

esse Basileensi. Cur enim ceteris quæ de Petrarchæ laurea *agunt epistolis, & in Veneta editione post* epist. 3. libri IV. Familiarium *collocantur omnes, una in Basileensi distracta reperitur a reliquis post* ep. I. lib. V? *Cur epistola Clementi V.* Febris tua, *quæ est in Veneta editione* ultima libri v. familiar. *omissa est eo loco, & in alium rejecta post* Apologiam contra Galli calumnias pag. 1086? *Cur ultima epistolarum* sine titulo, Præcipitium horret epistola *repræsentata* tomo I. pag. 531.? *Nec vero scio, an opportunius quæ est in Veneta illa editione* 7. & 8. libri v. Senilium, *atque harum prima adjectam in fine habet salutationem.; utraque perpetuæ unius epistolæ modo & titulo, salutatione illa omissa, data sit* tom. I. pag. 547.? *qua etiam ratione* I.ep.libri IV.Senil.*Venetæ editionis* Non vereor ne me invideas,*in Basileensi inter* Tractatus *recensetur* tom.I. pag. 386. *Proferri possunt id genus præterea multa. Nec vero ita Venetam editionem illam laudamus quasi nihil habeat quod reprehendatur, imo reprehendi nonnulla possunt ex eo peccatorum genere quod nemo facile ignoscat: ut cum idem bis positum nec locis adeo distantibus reperitur. Ita epistola* libri VIII. Familiarium 122. *tota quanta est rursum inculcatur* libro XI. Senilium ep. XI. *Item epistola* XXII. sine titulo, *licet sane longior, denuo exhibetur* libro XV. Senilium ep. 6. *Epistola vero* 5. lib. XIII. Senil. *est nuncupatoria libri* de sui ipsius & multorum ignorantia, *quæ rursum locatur cum eo libro in ejus tomi fine. Ut omittam quod peccatum ipse a se fatetur, cum* libro VIII. Familiar.

miliar. *dispescuit epistolam unam in duas* 120. *&* 121. *atque extremam præterea partem omisit, quam ræpresentat post* epistolam 56. *ex iis quas subjecit epistolis* Senilium. *Placuit hæc adnotare si forte usui aliquando futura sunt, & simul ut vicem summi viri dolerem, qui nec diligentes editores librorum suorum invenire potuit, nec, quod multis ex locis cognosci potest, satis peritos. Vidi, præter has operum latinorum omnium editiones duas, duas etiam epistolarum. Prima* Familiares *tantum complectitur libris* VII. *in quarto uti dicere solemus, atque in fine habet temporis notam adscriptam;* Impresso in urbe Venet. operi per Joh: & Gregor. de Gregoriis fratres fœlix imponitur finis. Castigatum est autem qua fieri potuit diligentia a Sebastiano Manilio Romano civi, viro haud illiterato, humanæ restaurationis anno MCCCCLXXXXII. Idib. Sept. Augustino Barbadico Serenissimo Venetiarum Principe remp. tenente. *Altera est epistolarum omnium editio in octavo* Coloniæ Allobrogum apud Samuelem Crispinum MDCI. *Additur in ejus commendationem;* opus non paucis mendis repurgatum & multis epistolis auctum ex vetusto codice Bibliothecæ J. Chalasii J. C. *Additæ vero dicuntur in epistola ad lectorem epistolæ numero* LXV. *Primam harum editionum secutus videtur Venetus alter editor* A. MDIII. *nam addita reperitur tantum ultima, idest* libri VIII. 122. *ea nimirum, cujus postea oblitus, iterum eamdem repræsentavit* lib. VI. Senilium; *cum ibi fortasse in earum epistolarum editione antiquiore reperisset. Præterea*

cum

cum hanc editionem sibi proposuisset; quæ una erat epistola dispescuit in duas 120. *&* 121. *relicta extrema parte, ut diximus; prorsus ut in Veneta illa antiquiore factum fuerat. Quare hanc editionem, opinor, ille designavit, cum erratum hoc suum emendans scribit*; Primi qui has epistolas Venetiis & in Germania impresserunt, malorum scriptorum secuti copiam, imperfecte posuerunt. *Germanicam hanc aliam, quæ hic appellatur, eam puto, intellexit quæ aliqua continet opera Petrarchæ hoc titulo*: Librorum Francisci Petrarchæ Basileæ impressorum Annotatio: *hi vero libri sunt, Eclogæ* XII., *de vita solit. lib.* 2., *de remediis utriusque fortunæ libri* 2., *libri de conflictu curarum suarum, colloquium trium dierum, de vera sapientia dial.* 2., *de rebus memorandis libri* 3., *contra medicum objurgantem invectivarum libri* 4., *epistolarum de rebus familiar. libri* 8., *Epistolarum sine titulo lib.* 1., *ad Carolum IV. Romanorum Regem epist.* 1., *de studiorum suorum secessibus ad posteritatem ep.* 1., *septem Psalmi Pœnitentiales, epitome illustrium virorum, ejusdem supplementum, Benvenuti de Rambaldis supplementum. Atque in hujus fine legitur*; Explicit liber Augustalis Benvenuti de Rambaldis cum pluribus aliis opusculis Francisci Petrarchæ impressis Basileæ per Magistrum Johannem de Amerbach a. salutiferi virginalis partus 1497. *Epistolæ vero sic se habent ut in antiquiori edit.. Vidi postea in Barberina Bibliotheca Basileensem editionem operum Petrarchæ anno* 1554., *quam memorat etiam Du-Pin* tomo XI.

Bibl.

Bibl. *Editionem vero* operum omnium *Petrarchæ Lugdunensem a.* 1601. *apud Samuelem Crispinum, Thomas Pope* pag. 434. *quam veritus aliquando sum, ut ea esset epistolarum dumtaxat, de qua jam dixi.*

Codex, ex quo litteras Petrarchæ duas exhibituri sumus, est chartaceus in folio *sæculo ipso* XIV. *scriptus, & res multas variasque continet, quas ad usum suum collegisse quidam ejus sæculi vir non indoctus videtur; extremam vero libri partem uni Petrarchæ reservavit. Et primo sententias ejus quasdam ex Bucolicis collegit, præfixo titulo;* Utiliora Petrarchæ in Bucolica. *Deinde idem in epistolis aggressus est titulo simili;* Moralia utiliora extracta de epistolis editis per laureatum Petrarcham. *Atque ex his quæ ipse excerpsit duo colligimus* 1. *epistolarum familiarium Petrarchæ fuisse in mss. codd. libros* XXIV., *quot etiam continere codicem in Bibliotheca Colbertina* 842. *testis est Oudin.* in supplem. *Non ita vero numeratas, quod octo familiarium adderentur libri* XVI. *Senilium, ex recensitis postea ipsius Senilium litteris constat, & ex titulis qui hic pariter nonnullarum epistolarum præscribuntur, ut libri* XVII. 3. Guidoni Archiepiscopo Januensi, quando Janua fuit devicta; *ex* I. XX. Ad Cæsarem gratulatio de adventu; *quæ in Senilibus nequaquam numerantur; hæc vero postrema posita est in editione Coloniensi prima libro* X. *Familiar. Epistolas etiam ad viros quosdam ex veteribus illustriores habuisse nostrum saltem numero* XII. *ex eo patet, quod ex hac duodecima excerpsit quædam. Deinde eruitur ordo*

do ipsarum epistolarum ; exempli causa primam fuisse numeratam , Quid vero nunc agimus frater , *ut in antiquiori Veneta editione* 1492., *quæ in Basileensi* Præfationis *nomine præponitur primæ libro* III.; *quæ nunc tertia numeratur , fuisse secundam ; quartum vero librum multo plures complexum quam nunc recenseantur; quædam enim excerpsit ex* XV. ; *& quæ nunc* XI. *numeratur* Delectari te *hic est* XVII. *&c. Post hæc ex epistolis Petrarchæ* collectanea *interseruntur rhythmi qui editi dicuntur ab Iulio Cæsare* de lamentatione Oedipi Regis Thebarum super filiis mutuis vulneribus occisis . *Redit deinde ad Petrarchæ epistolas quas integras descripsit ; & primo* Ad Nicolaum Azarolum magnum Regni Siciliæ Senechallum : *est inter* Varias XXIX. edit. Basil. pag. 1015. *Sed alium titulum habet (uti etiam in Coloniensi editione)* Nicolao Florensio Regni Siciliæ Senechallo : *In Veneta* Ad magnum Regni Siciliæ Senechallum : *Senilium vero tertia in Basileensi & Veneta* Nicolao magno Regni Siciliæ Senescallo . *Sed utrumque nomen convenire in eumdem hominem potest, cum sæpe hoc maxime sæculo a patria , a parentibus , aliis aliunde petitis nominibus nuncuparentur . Atque hic a Florentia Florentium (nisi legere mavis* Florentinum) *dici Azarolum suspicatus sum olim , & nunc plane credo, ex titulo antiqui Codicis Ambrosianæ Bibliothecæ quem refert Cl. Saxius in* Hist. Typographica litter. Mediol. *col.* CCCLXXV. Francisci Petrarchæ Poetæ Laureati ad D. Nicolaum de Azajolis de Florentia , magni Regni Siciliæ Senescalcum,

ſcalcum, de regimine Principum libellus aureus incipit feliciter. *Atque hoc opuſculum non aliud eſſe quam ipſam hanc epiſtolam idem vir doctus denique cognovit. Occurrit deinde in codice noſtro abſque ullo titulo fabula Boccatii ultima latine a Petrarcha verſa edita* tom. 1. Baſil. edit. pag. 541. *hoc titulo* de obedientia ac fide uxoria mythologia. *De hac interpretatione latina fuſe Dominicus M.Manni in* hiſt. Decam. *Tertiò epiſtola* Altiſſimum hujus regionis montem *in utraque editione Veneta & Baſileenſi* 1. libri IV. *uti hic etiam numeratur, inſcriptione tamen prorſus diverſa. Nam cum in editis legatur* Joanni Columnæ, *in codice hoc noſtro titulum habet* Epiſtola ad fratrem Dionyſium de Burgo S. Sepulcri. *Huic magis quam illi, mihi quidem convenire videtur. Ioanni enim dum ſcribit, non dicam magis eum appellare familiariter, ſed ita certe, ut minus convenire in illum videantur quæ præcipue in extrema epiſtola poſuit. Vide eam ſi lubet & 8. lib.* 1I. Baſileenſ. edit.: *Quid illa?* univerſa percurram, præfatus illud Auguſtini tui. *Nonne hominem Auguſtinianæ familiæ deſignat qualis erat Dionyſius? Alia ſunt quæ inſcriptionem illius epiſtolæ reſtituendam perſuadent, ex codice noſtro; atque hanc aliis annumerandam quæ Petrarchæ ſunt ad Dionyſium eumdem, & recenſet Gandolphus* de Scriptor. Auguſt. pag. 123. *Nec vero dubito, qui diligenter eam legerit mihi eſſe conſenſurum. De Dionyſio hoc, ejuſque præſenſione rerum futurarum egregium extat teſtimonium Io: Villani* lib. x. cap. 87. *idque idem Petrarcha ſignificat de illius morte ſcribens ad Robertum Regem* So-

Solamen vitæ quoniam Rex optime perdis
Non mediocre tue, quis tecum consulet astra
Fatorum secreta movens, aut ante notabit
Successus belli dubios, mundique tumultus:
Fortunasque ducum varias &c.

Atque ibidem patriam Dionysii designat

Nobilis hunc igitur fato spoliata decore
Ausonia, hunc Burgus sancti gemit ipse sepulcri.

Carmen aliud Petrarchæ inscribitur Dionysio de Burgo Sepulcro tom. 3. operum. edit. Basil. pag. 80. *Familia* de Rubertis *fuisse illum ajunt. Additur in eodem codice nostro dies scripta epistolæ & locus*, Kal. Majas Malausanæ. *Quartò est ibidem epistola* Præcipitium horret, *quam diximus in Basileensi editione* tom. 1. pag. 531. *esse positam, atque hoc quidem titulo* de pacificanda Italia exhortatio ad majestate sacrosanctum Principem Carolum IV. Rom. Imp. *In editione Veneta ultima ea est epistolarum sine titulo* Francisci Petrarchæ ad Invictissimum Cæsarem Dominum Karolum IV. Romanorum & Bohemiæ Regem illum, eò quod tardius Italicis rebus providerit incusantis, & ut bonis consiliis moram nullam facere dignetur exhortantis, simul ex antiquitate virtutem & excellentiam Urbis Romæ describentis. *In codice nostro hunc titulum habet*; Epistola missa Karolo Imperatori ante ejus coronationem: *Additurque epistolæ inscriptionem hanc esse*; Invictissimo Cæsari nostro D. Karolo Dei gratia Romanorum Regi. *Extat vero in fine subscriptio* Tuus Franciscus de Petrarcis Laurea-

laureatus de Florentia. *Quinctò habet idem codex epist. in Basileensi editione* XVIII. *epist. sine titulo, hac inscriptione* Amico : *in Veneta bis, ut diximus, invenitur inter epistolas* sine titulo XXII. & Senil. *lib.* XV. *6. inscriptione tamen diversa; nam est primo loco* Ad quemdam doctum adolescentem & eloquentem ; *in altero* Ad fratrem Ludovicum Marsilium ord. S. Augustini. *Postremam hanc inscriptionem probat noster codex in quo est hic epistolæ titulus* ; Epistola Domini Francisci Petrarchæ missa cuidam fratri Ludovico fratri carissimo suo. *De Ludovico hoc præter Gandolphum & ceteros Augustiniani ordinis historicos ; item Florentinorum Scriptorum laudatores Bocchium* p. 13. *Pocciantum, Nigrum ; fuse vir doctus qui ejus epistolas una cum epistolis* B. Joannis Cellarum *vulgavit Florentiæ an.* 1720. in Præfatione pag. XXII.: *subscriptio vero huic epistolæ in ms. codice nostro similis superiori. Sequuntur vero* Psalmi Pœnitentiales *qui in Veneta editione positi sunt post epistolas sine titulo, in Basileensi* tom. I. pag. 369. *Post Psalmos epistolæ duæ quas repræsentavimus, quod necdum editas esse suspicemur. Deinde extat quæ in Veneta editione est prima epistola libri* IV. Senil. Non vereor: *in Basileensi* tom. I. p. 386. *hoc titulo* ; De officio & virtutibus Imperatoris liber. *Atque epistolæ huic (nam ita eam malumus appellare) hæc adjicitur in codice nostro subscriptio* Franciscus tuus, se. Patavii Kal. Aprilis, *ac deinde*, A tergo vero scriptum est. Assignetur viro insigni Domino B. (*Benintendio*) Cancellario Venetiarum

 mit-

mittenda Domino Luchino de Verme magnifico capitaneo felicis exercitus Venetorum.

Magnifice Domine. Ecce quantum multo pluris facio, quam aurum, equos, vel arma, quæcumque vobis conferri vel dari a quovis rege vel principe potuissent. Mitto insignem epistolam mihi missam de Patavio per reverendum meum Præceptorem & dominum, Dominum Franciscum Principem poetarum, ut vobis quantocius mitteretur. In qua multa utilia & decora legetis, immarcescibilem vestris titulis addicentia gloriam, & calcar maximum ad virtutem. Christus, quem cum aliud nequeam, pro felicibus vestris successibus frequens oro, optatam conclusionem injuncti vobis negocii, vosque victorem & incolumem cito nobis repræsentare dignetur sua ineffabili pietate.

Datum Venetiis XXI. Aprilis

Benintendi Cancellarius Venetiarum totus vester si quid est.

A tergo vero. Egregio & potenti militi & Domino suo Domino Luchino de Verme honorabili Capitaneo generali exercitus terrestris Venetorum contra Cretenses.

Ex quo quidem discimus, Petrarcham epistolam illam suam (atque epistolis bene olim fuisse annumeratam vel hoc Benintendii testimonium probat) Luchino de Verme per Benintendium misisse. Benintendius satis est celebris Petrarchæ ad ipsum litteris atque ipsius ad Petrarcham & Modium Parmensem. Variar. *Petrarchæ* 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. *De-*

Denique in codice nostro legitur epistola Bene habet *libro* IV. *Senilium* 2. *in Veneta editione* ; *in Basileensi* I. , *insigni errore inscriptionis* Muchino Veremio. *Hic vero titulum habet hujusmodi* . Ad egregium & insignem virum Luchinum de Verme militem Veronensem , Venetorum adversus rebellantem Cretam belli ducem , congratulatio super feliciter ac celeriter parta victoria . *Subscriptio vero*, Franciscus Petrarca tuus , Venetiis III. Id Junias . *Ex rerum Venetarum Scriptoribus liquet, bellum hoc Creticum susceptum an.* 1464. *qui etiam de Luchini virtute ac dexteritate in re militari multa ; ceteris brevius Io: Baptista Verus* lib.2. ad h. a.

Sed ut ad litteras a nobis vulgatas aliquando veniamus ; sunt illæ duæ quæ Petrarchæ tribuuntur in codice nostro , & scribuntur nomine Io: Galeacii Vicecomitis , altera ad Delphinum , altera ad Cardinalem Bononiensem ; cum nunciatum esset, Galliæ Regem prœlio cum Anglis in captivitatem venisse una cum filio natu minore . Rem narrant rerum Gallicarum Anglicarumque scriptores ; ex nostris diligentissime Matthæus Villanus lib. VII. cap. 18. : *consignant autem omnes anno* 1356. *Quamobrem dubitandum non est errorem irrepsisse in codicem nostrum , ubi diserte annus ponitur* 1366., *egregio documento , ab hujusmodi librariorum vitiis , præsertim in numeris describendis , nihil esse intactum . Ad Delphinum ergo scribit id. Carolum Normanniæ Ducem, qui regnum Galliæ postea adeptus,* Sapientis *cognomen sortitus est : Rex vero erat Ioan-*

nes II. Philippi VI. filius. Boloniensis Cardinalis, ad quem est altera epistola, erat Guido Roberti, ex Comite Bolonia & Arverniæ ortus & Blanca filia Roberti Comitis Claromontani, filii natu minimi S. Ludovici Regis. Cum ergo propinqua adeo cognatione Regem attingeret, legatione sæpius functus est, aliisque negotiis gerendis præfectus. Extat inter notha Petrarchæ tom. II. Basil. edit. pag. 1123. Nicolai Tribuni Romani ad Guidonem Boloniesem S. R. E. Cardinalem oratio. *De eodem Ciacconius* tom. 2. col 493.

§. 3. De litteris diffidantiæ Communis Lucæ, Colucj, Leonardi Aretini, Caroli Aretini, Porcelli.

Non antiquorum modo temporum, sed horum etiam fuit, solemni quadam ratione, & quasi formula uti in bellis indicendis. Voce sæpius denuntiata sunt; quæ denuntiationes verbis factæ, non vetustissimis modo temporibus de quibus Servius narrat [1], *sed istis etiam,* Clarigationes *dictæ; unde &* clarigarius armorum *vox ipsa hac ætate usurpata. Aliquando chirotecham, sive* guantum, *aut* vanthum, *ut tunc dicebatur, adhibebant. In chronico Dominici de Gravina* [2], *Voyvada militibus convocatis hæc dicens inducitur;* Ecce per dominum Lodovicum Latinorum Regem ad prœlium invitamur per guantum in campo. *Et in Annali-*

1 Ad Æn. IX. 53. & X. 14.
2 Tom. XII. script. RR. It. Murator. col. 647.

nalibus Mutinensibus [1], *ad a.* 1297. Eo tempore Marchio Estensis misit Dominum Ludovicum de Petrezanis equitem & armigerum probum ad diffidandum Commune Bononiæ, & misit guantum bataliæ : *nec tamen hujusmodi mos ita certus erat belli indicendi , ut quandoque idem etiam, fœderis atque amicitiæ indicium non esset , ut ex* fabula IV. D. IV. *Boccatii liquet . Epistolis sæpe missis bellum indictum est , quæ* diffidatoriæ , *aut præcise* diffidantiæ *dictæ . In eodem codice nostro multæ descriptæ sunt hujusmodi* diffidantiæ *Galeacii nomine ; I. Francisco Carrariensi , quam recitant quoque Annales Mediolanenses* [2], *& Chronicon Regiense* [3]. *II. Antonio Scaligero . Hanc cum superiore vulgavit etiam Corius in historia Mediolanensi ; atque huic alteri responsionem quæ in nostro quoque codice reperitur . Dies tamen non congruunt , quibus datæ illæ litteræ dicuntur a Corio, cum nostris . Nam altera apud Corium adscriptum habet diem* 21. Aprilis ; *hic* 17. Aprilis ; *quod magis convenit diei quo responsio facta est , atque utrobique ponitur* d. 21. Aprilis . *Annus utrinsque* 1387. *Prima habet præterea in codice nostro subscriptum* Cancellarii *nomen*, Pasquinus. *Sequitur* II. diffidatoria *ejusdem Galeacii Bononiensibus; quam vulgamus cum Bononiensium responsione . Denique alia Florentinis . Hanc recitat Leonardus Aretinus* [4] *inveniturque inter epistolas Colucii Salutati editas a Rigaccio* [5]. *Aretinus summam etiam responsionis refert , non*

 respon-

1 tom. XI. col. 74. 2 tom. XVI. col. 804. 3 Tom. XVIII. col. 97. 4 Flor. Hist. lib. IX. pag. 208. 5 P. I. ep. 8.

responsionem tamen ipsam, ut Recanatus ad Poggii hist. [1] *indicare videtur. Utramque*, diffidantiam *nimirum ipsam & responsionem habent, Annales Mediolanenses* [2] *vulgavitque* [3] *Martene. Sed miratus sum, virum eruditum, Ioannis Galeatii Comitis Virtutum hæc referre ad a.* 1490. *& sæculo integro posthabere. Illud etiam vereor, huic ut convenire epistolæ possit quod a Boninsegnio traditur* [4], *scriptam a Galeacio Florentinis Majo mense. Etsi enim responsio facta est die* 11.*Maji*; diffidantia *data legitur apud Martene* Papiæ 18. Aprilis; *in Cod. nostro* die ultimo Aprilis. *Ceterum de bello indicto Bononiensibus, litteris, quas hic exhibemus, fuse* Chronicon *Bononiense* [5] *describens præconum vestes ipsas atque ornamenta; ex quo forte sua de iisdem hausit Pompeus Vizanus* [6] *Gaspar Bombaci* [7], *Ghirardaccius* [8]. *Sed postremus hic nonnihil addit, quod ad rationem pertinet belli denuntiati per chirotechas una cum* diffidatoriis *litteris*. Mentre adunque in Bologna si facevano questi apparecchi, entrarono Antiani Nanne Gozzadini, Egano Lambertini Cavaliere, Giovanni di Michele della Seta, Galvano Balduini dottore di Legge, Bruno Baldino, Andalo Bentivogli, Biagio di Dino, Azzone de' Bualelli, e Michel de' Sclassi. Nell' entrata de' quali comparvero in Bologna

1 Lib. 3. pag. 95.
2 col. 815.
3 Tomo 1. amplifs. collect. col. 1612.
4 Lib. 4. H.
5 tom. XVIII. fcript. Muraror. col. 540.
6 Lib. 5. pag. 247.
7 Lib. 2. vitæ Jo: Gozadini pag. 149.
8 Hist. Bon. tom. 1. pag. 437.

logna tre Trombetti uno del Conte di Virtù, l' altro del Marchese di Ferrara, ed il terzo del Signore di Mantova: e ciascuno di loro presentò al Senato le lettere de' suoi Signori, con le quali sfidavano i Bolognesi a sanguinosa guerra; sebbene nelle dette lettere si scusassero essere forzati da giuste cause (il che non era) a muovere l'arme contro la città di Bologna. Lette le lettere con lieta fronte accettarono li guanti insanguinati, ed avendo fatti vestire li tre trombetti con tre arme ricamate, della libertà di Bologna, del Re di Francia, e della Repubblica di Fiorenza fu loro comandato sotto pena della forca che in termine di tre ore avessero sgombrato il territorio di Bologna.

Ad Galeacium pertinet epistola Reip. Lucensis quam scripsit Antonius de Tortona, atque ei gratias agunt pro Legatis humaniter receptis. Scripta videtur postquam Lucenses in libertatem se asseruerant a. 1370. *& forte ad a. pertinet* 1388. *aut* 1387. *quando, ut Bonincontrius scribit in Annal.* [1], erat ea tempestate in omni Italia Galeacii potentia & robur, plurimum formidanda, præsertim a liberis Etruriæ civitatibus.

His epistolis subjecimus epistolam Colucj Pierii Salutati, quam inter alias necdum editas ejusdem scriptoris selegimus, quod Pasquino scripta sit Ioannis Galeacii, quem modo nominavimus, Cancellario. *Virum hunc, quem illustribus eorum temporum necesse est*

 fuisse

1 Tom. 21. script. Mur. col. 51.

fuisse annumeratum, mirum est sileri ferme ab omnibus, qui ceteros luculenter celebrarunt; vel ab Arisio ipso Cremonensium litteratorum hominum erudito laudatore in Cremona litterata : *quamquam scripsisse illum nonnulla ex codice ipso nostro planum est, in quo ejus nomine* Diffidatoriæ *Galeacii, ut diximus subscribuntur. Illatam tamen hominis mentionem invenimus in historia Montisferrati Benevenuti de S. Georgio* [1]. L' anno millesimo trecentesimo octuagesimo settimo alli otto del mese di Aprile l' Indizione decima, nella città di Pavia, in casa dell' abitazione di Madama Bianca madre di Gio: Galeazzo Visconte Conte di Virtù, dopo lungo trattato, fu conchiuso il matrimonio tra madonna Valentina figliuola di predetto Gio: Galeazzo, e Ludovico Duca di Turonia &c. la costituzione della cui dote si contiene nell' istrumento sopra di ciò rogato da Pasquino Capello figliuolo di Baldessarre Cittadino di Cremona. *Sequitur instrumentum ipsum, in cujus fine*; Ego Pasquinus de Capellis filius D. Baldassaris, civis Cremonæ, publicus Imperiali auctoritate notarius, constitutioni & ordinationi Procuratoris superius nominati, & omnibus & singulis præsenti instrumento insertis interfui, & hoc instrumentum per me rogandum, traditum & abbreviatum ad redigendum in publicam formam dedi infrascripto Andreæ de Marinis notario Cremonæ, aliis occupatus, & solitum meum signum & nomen apponens

1 Tom. XXIII. script. Murat. col. 611.

nens in testimonium præmissorum publice me subscripsi. *Subjicitur ipsius Andreæ subscriptio*; Ego Andreas de Marinis natus quondam Nicolai civis Cremonensis, publicus Imperiali auctoritate notarius hanc cartam rogatam, traditam & imbreviatam per publicum Pasquinum Notarium ac prædicti illustris D. comitis Virtutum secretarium, de ipsius Pasquini imbreviatura seu protocollo, ex mandato suo fidelitate sumpsi, extraxi, & exemplavi. *Eadem ferme habet in subscriptione sua*[1] *Ioannes Dempia. Ex quibus constat, Pasquinum hunc eumdem fuisse &* Notarium, *& Galeacii* Secretarium, *sive* Cancellarium, *uti tunc etiam appellare mos erat; qui tamen aliorum, minorum scilicet* Notariorum *opera uteretur. Nam, ut cl. Muratorius*[2] honorificum olim fuit, & laudabilius etiam quam nostris temporibus habitum est illud munus: *qui etiam nobilibus tantum viris licuisse eo fungi, aut saltem liberis, & non ignobilibus, docet. Itaque, ut idem admonet; inveniuntur interdum* Iudices sacri Palatii, *qui simul etiam* notarios *se inscribunt; imo qui simul dicatur* notarius & missus domini Regis. *Quamquam qui hujusmodi essent viri insignes aut majoribus rebus occupati, aliorum sibi in scribendo notariorum operam adsciscebant, ut hic noster, vel his, quæ scribenda erant, dictabant. In Chronico Vulturnensi*[3] *de diplomate Grimoaldi Ducis Beneventani*; Quam vero membranam concessionis di-

1 ibid. col. 627. 2 Differt. XII. Antiq. med. ævi.
3 Com. I. part. 2. script. Mur.

dictavi ego Wiso Subdiaconus, ex jussione supradictæ potestatis tibi Pergoaldo notario scribendum. *Ut ad Pasquinum redeam, floruisse illum prudentia & doctrina fama, ac liberalibus disciplinis fuisse imbutum, etsi ex iis quas subnectemus Manzini epistolis abunde constabit; placet hic testimonium afferre Modii Parmensis, ejus scilicet, quem celeberrimum faciunt Petrarchæ litteræ, quibus hominem ad convictum suum institutionemque adolescentis cujusdam vocat, & scriptorum suorum judicem esse vult*; Cupio equidem te, non ignarus magnorum tibi ac præpotentum hominum aulas patere &c. Si quæris igitur, ad quid te vocem, jam respondi, ad amicitiam, ad convictum . . . in studii mei partem veni: mea mihi magis probabuntur si tuo scripta sint digito. Sperabo, si quid mihi, vel oblivione, vel incuria sit elapsum, subterfugere manus tuas ingeniumque non posse. *Hic igitur Modius versus quosdam ad Pasquinum mittit quibus honorificentissimum ei testimonium perhibet, fusius vero Galeacii victorias persequitur. Etsi fortasse aliàs de Poesi horum temporum dicturi sumus, hic tamen Modii versus illos in codice nostro repertos describemus. Nam una cum Pasquini cognitione aliqua, poeseos illius temporis, quam, uno excepto Petrarcha, male nonnulli omnino jacuisse censent, specimen extabit.*

Ad

1 Var. XIX.

Ad litteratissimum virum, suumque Dominum singularem, Dominum Pasquinum Illustrissimi Principis & excelsi Domini Mediolani &c. Comitisque Virtutum Cancellarium dignissimum.

Deliciæ Domini, Domini dignissime Scriba,
Undique cui noster supplicat orbis, ave.
Forsan & in Modio damnas oblivia, damnas
Otia Phœbeis invidiosa sonis.
Quod mea sopitis mutescunt ora camœnis,
Nulla per Aonias fistula stridet aquas.
Otia cur tanto patiar torpentia somno,
Arguis? oblitum nec meminisse tui.
Parce, tuum quæso, si fas est dicere, vatem
Non expectatis insimulare notis:
Per sacra, quæ comptis veneratur Roma sacellis,
Jura, si quis adhuc sanctus Osyris erit.
Absentem video; totus mihi viseris absens:
Te; quem non possum corpore, mente sequor.
Arcus & arma meæ, mea sunt & spicula, musæ;
His tuus armato pectore miles ero.
Miles ero, te bella geram verbosa jubente,
Bellica pacificæ cedet & ira lyræ:
Et prius emeritum Titana recondet Hydaspes,
Devius occiduo sol orietur equo.
Certius a Ticino remeabunt flumina nostro
Ad fontem, versis Abdua curret aquis;
Quam tuus e nostro labatur pectore vultus,
Hospite quo nostri cordis abundat amor.

Fert

Fert animus, fateor, modo sim tibi grata daturus
Carmina, de nostro Principe multa loqui,
Cui tria felices jusserunt numina fusos
In sua perpetuos vertere vota dies,
Cui favet invicti miranda potentia fati [1]
Omnibus optatur terris. Clementia quantos
Allicit, & justi principis imperium!
Cernis ut accessit nostris Verona triumphis?
Mœnia conspicuis anguibus [2] alta micant.
Militat & nobis Athesis; jam flumine pulchrò
Ducit velivolas per vada nostra rates.
Angue rubente stupent omnes a gurgite ripæ,
Adstupet Adriaci quælibet ora maris;
Mirantur pueri, trepidant juvenesque senesque,
Dum tulit ad Venetos imperiosus iter;
Nostraque non ullo Vincentia facta tumultu
Diluit Euganei spem bene docta ducis,
Stravit iter nobis, aditum patefecit in omnem
Pannoniæ gentem, Theutonicamque domum.
Dum cæli, dum fata vocant, properemus & ipsi,
Protinus Illyricos exsuperare sinus
Sic Anthenorei superabimus ora Timavi
Se vectigalem Dardana tota dabit
Carmina sic quam multa tibi, quam plurima scribam
Otia dum tempus, dum locus apta dabit.

De Colucio ipso nihil dico, quod fuse de ipso ejusque scriptis Laurentius Mehus [3]. Illud admonebo dumtaxat

1 Abest pentameter in cod. 2 Stemma Vicecom. 3 par. 1. epist.

taxat eodem hoc codice nostro contineri Colucii declamationes, sive declamationem potius pro Lucretia, item ipsius accusationem.

Proximum Colucio locum dedimus Leonardo Aretino, ei qui Cancellarii *Florentinæ Reip. munus obtinuit aliquot post Colucium annis; estque ab eodem latinis litteris eruditus, sive ad eas penitus cognoscendas excitatus, ut ipsemet ad Colucii liberos scribit. De eodem (uti antea de Colucio fecimus) nihil dicemus; quod & vulgo noti sint, atque utriusque epistolæ non ita pridem Florentiæ prodierint: Editor vero earum accurate sane & diligenter de hominibus ipsis & scriptis agit, & novissime de Leonardo Cl. Apost. Zeno*[1] *item Philippus Bonamici*[2] *qui ejus etiam epistolam quamdam vulgavit. Rem tamen non ingratam facturum me lectoribus meis confido, qui gustum aliquem habeant litterariæ historiæ; si cod. nostros describam quibus Leonardi opera continentur. Litterarum ergo habemus cod. duos, ut ego quidem arbitror, Leonardo ferme æquales. Primus complectitur partem primam omnem earum epistolarum, quas diximus Florentiæ editas a.* 1741. *, ac præterea* 1. 2. *&* 5. *libri* v. *quæ in alteram partem rejectæ sunt ejusdem editionis. Atque ordo quidem epistolarum mss. ita procedit ferme ut editarum ad quartam usque libri* II. *Nam post eam interseritur* 3. *libri decimi; post* 16. *quarta ejusdem libri; & post.* 21. *quincta: deinde nuncupatoria Phedonis latine conversi quam hic vulgamus,* 7. *libri*

1 Differt. Voff. tom. 1. num. 21.
2 De claris Pontif. epift. fcriptor. pag. 159.

7. libri VIII. *nuncupatoria fabulæ ultimæ Boccatii latine pariter facta de qua n.* 58. *Mehus . Ceteræ ordine eodem procedunt quo in editis ad tertiam libri* V. *nam ea & sequens* 4. *omittuntur ; quincta vero postrema est codicis nostri, ut diximus . Alter codex continet tantum selectas ; nimirum libri I.* 3. 9. 12. 14, 15. *II.* 11. 14. 20. *III.* 1. 5. 7. 8. *IV.* 5. 10. 22. 23. *V.* 4. 7. *VI.* 5. 6. 7. 8, 9. *VII.* 2. 7. 8. *Ex VIII. libro posita est epistola Senensibus , quam cum in editis non inveniremus , vulgandam censuimus , deinde* 2. 4. 7. 8. *IX.* 1. 6. 8. 5. *Habetur postea epistola Caroli Aretini , quam pariter exhibemus . Sequuntur* Exempla exordiorum super arte rhetorica Ciceronis edita per Gasparinum oratorem Pergamensem, *quæ multa sunt*; Poggii contra Laurentium Vallam Invectiva , *Denique epistola Senatus Veneti Pontifici Sixto scripta* d. 24. Januar. 1483.

Quod alia pertinet Leonardi opera , De bello Punico *libros, tribus in codd. habemus . Primus est membranaceus* in fol. majori ; *continet Livii decadem primam , deinde Leonardi de bello Punico libros tres ; tum L. Florum . Ad finem Livianæ decadis legitur* , Tito Livio Patavino Historiographo præclarissimo finem imposui ego Johannes de Gayrardis de Mediolano die 21. Julii 1445. ad honorem & laudem omnipotentis Dei , & Beati Bernardini : *eadem vero manu scripta sunt omnia . Alii sunt codices duo membranacei pariter* , in minori folio ; *atque in eorum uno post tres libros (quorum initium* I. non vereor ; II. Responso M. Attilj ; III. Finito primo bello) *adscriptum est* ;

Expli-

Explicit bellum conductorum Charthaginensium, & rebellium post primum bellum Punicum cum Romanis: *atque additur titulus libri sequentis* Bellum Gallicum. *Initium fit a verbis* Post pacem. *Alter nihil notabile habet*. *Codex* IV. *chartaceus* in quarto *continet librum de institutione adolescentium ad Ubertinum Carrariensem sine titulo*. *Sunt vero prima ejus verba*, Franciscus Senior avus tuus. *Ad finem adscribitur*, Pauli Vergerii de ingenuis adolescentibus singulare opusculum feliciter explicit scriptum per me Matthiam Antonii MCCCCLIII. *Adjudicatum esse opus hoc aut simile quoddam Aretino, animadvertit cl. Mehus*. *Sed hic quoque codex testis est, librum esse Vergerii*. *Sequuntur versus nonnulli Latini; deinde* Isagogicon *sine titulo*. *In fine*, Leonardi Aretini Philosophi cl. Isagogicon explicit. *Denique consolatio filio pro patris obitu, cujus initium est*, Res digna memoratu. *Codex* v. *charthaceus* in quarto *continet multa Ciceronis, aliorumque, atque inter hæc opusculum hoc titulo*, Leonardi Aretini contra versutos hypocritas invectiva; *de quo opusculo cl. Mehus* n. 24. *Sequuntur Oeconomicorum Aristotelis libri duo latine versi cum epistola ad Cosmum Mediceum. In fine apposita est exscriptoris adnotatio quædam, quam hic juvabit describere*; MCCCCLXXIV. Baroli trascripsi. In Epiro Civitas Santaren Venetorum a Turchis acriter dum oppugnaretur, Sixtus IV. P. M. me Silvestrum de Datiariis Venetum, cubicularium Apostolicum, ad illas partes non cum parvis muneribus

1 De scriptis Aretini n. 17.

ribus commissarium suum destinavit, dumque Regis Fer. mandato in Apulia res frumentaria expediretur, nactus ocium, hunc conscripsi libellum Baroli. Inde navim conscendens, aliis onerariis sequentibus; ventis maximis agitatus, tandem post duos & decem dies in Liricum transfretavi, gentes illas populosque, poene fractos repulsosque, Religionem Christianam defendentés, ad eorum salutem suam opinionem confirmavi. Anno Dom. MCCCCLXXIV. *De hoc quoque opere cl. Mheus nu.* 51.

Leonardum Aretinum laudavit Carolus Aretinus versibus quos leges tomo VI. *carminum illustrium Poetarum Italorum editorum Florentiæ* 1720.[1] *cum aliis quibusdam, ex quibus multum profecisse Latinam poesim, postquam superiori sæculo quasi postliminio revocata est, videbis. Eidem suffectus est Reip. Florentinæ* Cancellarius *ann.* 1443. eloquentissimo ac clarissimo viro, *ut Blondus æqualis scriptor*[2] *narrat*, vir Græcis & Latinis litteris eruditissimus. *Denique mortuus mense Aprili ann.* 1453.[3] *e regione Leonardi tumulum habuit in æde S. Crucis. Multa de eo Florentinorum præsertim scriptorum laudatores Pocciantus & Niger; quod nimirum Gregorius ejus Pater Dominici f., Minuccii Marsupini n., decrepita ætate, postquam aliquot annos* Cancellarii *munere functus fuerat Caroli VI. Galliæ Regis, & ejus nomine rexerat Genuæ urbem, Florentiam familiæ suæ*

1 Pag. 267. 2 In Ital. illustrata pag. 309. edit. Froben. 1559.
3 Non a. 1576. aut 1472. ut niger.

suæ sedem delegit. Eum quoque cum laude commemorat Æneas Silvius[1] *Politianus*[2] *& teste Ficino, Antonius Calderinus & Bindaccius Ricasolanus. Sed multo luculentius Carolum ejusque scripta illustrasse audio virum clarissimum Franciscum Collescum, necnon eruditissimum Equitem Baccium Franciscum Bacci*[3]. *Nos eam epistolam producimus, quæ ejus eloquentiæ, & Latini etiam candoris testis sit; in qua Francisco Sfortiæ Duci Mediolani gratias agit, quod se in doctorum hominum cœtum cooptaverit quibus ipse delectabatur. Ex quo quidem colligimus, numerum præstitutum virorum aliquot, qui litterarum laude florerent, & Ducis benevolentia aut etiam liberalitate uterentur, etsi abessent, aliisque essent, ut Florentinorum Carolus, negotiis occupati. Potest ergo hæc Mediolanensis inter litteratorum hominum* Academias *quas vocant, antiquissimas nominari; etsi hanc Mediolanensem Quadrius, qui de Italicis hujusmodi cœtibus fuse agit*[4] *tacet; tacet etiam cl. Saxius in* Hist.Tipographico-litter. *ubi in* Prodrom. cap.9.*de Francisci Sfortiæ in litteras & litteratos viros multa; alibi vero de* Academiis *hujusmodi institutis, inter quas vetustissima quam Franciscus Petrarcha* IV. *ab urbe lapide Linterni fundavit, omisitque Quadrius in recensione sua.*

De Porcello(cujus epistolam Caroli epistolæ subjunximus) Vossius fuse,& ubi Vossius peccavit,cl.Apost. Zeno[5]

H *inter*

1 In Hist. Europæ cap. 55. 2 In Epigr.
3 In Indice ms. scriptorum Aretinorum.
4 in Hist. poes. lib. 1. p. 48.
5 Tom. 9. ephem. litt. Venet. & in Dissert. Vossian. tom. 1. pag. 15.

inter alia demonstrans, unum hujus nominis scriptorem fuisse non duos, uti suspicatus Vossius fuerat, & Vossium secutus Bailletus[1] *quod præter hunc sæculi* XV. *alterum induceret æqualem Danti atque Petrarchæ. Idem cl. Muratorius* in Præfat. *ad ejus* commentarios[2] *ex locis scriptorum ipsius Porcelli, probat. De eodem Porcello præter laudatos scriptores & Toppium necnon Paulum Cortesium*[3], *Eminen. Card. Quirini in Diatriba præposita epistolis Francisci Barbari; & Hieronymus Tartarottus, cujus verba de Porcello habes in* monito *præfixo* libro II. Commentar.[4] *ubi ex Montfauconio scripta Porcelli recenset. Nusquam tamen epistolæ sive disputationis hujus quam vulgamus de vita activa & contemplativa, utra utri præstet, mentionem reperi factam. Et illa quidem nobis non inelegans omnino videtur, quicquid alii judicent de Porcelli oratione. Itaque probamus cl. Muratorii judicium qui* in Præfat. *de qua diximus, quod poeticam facultatem attinet, Volaterrano, Gyraldo, aliisque consentit, non magnam illi laudem tribuentibus*; At in historia contexenda, *inquit*, ita me Deus amet, nemo illi contendat elegantiam sermonis, facilitatem atque facundiam. *Addo ad extremum, Porcellum hunc inter Historiæ Venetæ scriptores numerari a viro nobilissimo eodemque doctissimo Marco Foscareno*[5].

§. 4

1 In Jud. erudit. tom. 3. pag. 15.
2 tom. XX. script. rer. Ital. pag. 68.
3 In Dialogo de hominibus doctis.
4 tomo XXV. script. Murat. pag. 1.
5 in Hist. litterar. pag. 229.

§. 4. De epistolis Joannis Manzini de la Motta.

Ignoti ferme scriptoris epistolas producimus, nec illas quidem satis elegantes aut latine scriptas, sed tamen meo judicio, historiæ præsertim litterariæ utilissimas. Multæ sunt in eodem illo nostro codice quem superius nominavimus; de multis tamen selegimus paucas. Nec vero de ceteris quas omisimus visum est prorsus tacere, ut non saltem eos ad quos scriptæ sunt (hominum enim illorum cognitio temporum cognitioni conducere aliquid potest), & argumentum singularum indicemus. Sed primo de his agemus, quas in lucem proferendas esse duximus.

Prima ad Pasquinum, laudes complectitur Io: Galeacii Comitis Virtutum; præcipue vero Patavinam Urbem ejus ditioni nuper accessisse narrat; unde elicimus, scriptam epistolam a. 1388. *aut proxime sequenti. Nam Annales Mediolanenses ad h. a.* [1] Eodem anno Christi die 24. Nov. antequam exercitus Domini Comitis Virtutum se in aliquo removeret a partibus Paduanis, dictus Comes habuit dominium dictæ civitatis Paduæ & totius dominii dicti D. Francisci de Carraria &c. *quæ totidem verbis leguntur in* Chronico Placentino [2]. *Quod de felici Patavinorum statu sub Galeacio narrat, potuit de primo illo tempore quo Patavium adeptus est, vere dici; nam postea, male habitos Patavinos, Petrus Paulus Vergerius Iustinopoli-*

1 tom. XVI. script. Murat. col. 805. 2 Ibid. col. 551.

tanus narrat in oratione ad Franciscum Carrariensem Iuniorem.

Altera est consolatoria ad eumdem de matris obitu, Blanchæ videlicet Amadei VI. Sabaudiæ Comitis filiæ, ut in Chron. Azarii[1] *& in Chronico Bononiensi*[2]*. Guicheron*[3] *mortuam ait a.* 1386. *atque ex eo, puto, idem annus irrepsit in librum inscriptum* Les Genealogies historiques[4]. *Sed ex hac epistola habes* 1. *mortuam postquam Verona Galeacius potitus est.*2.*nato jam eidem filio. Iam vero potitus est Verona a.* 1387.*mense Octobri;* Dicto an. 1387., *ajunt Annales Mediolanenses* c. 149., de mense Octobris cives Veronæ unanimiter & concorditer dictam civitatem Veronæ tradiderunt gentibus dicti domini Comitis. *Idem eisdem verbis Chronicon Placentinum*[5]. *Auctor* additamenti II. ad Cortus. Chron.[6]. MCCCLXXXVII. di XVIII. di Ottobre la zente del conte di Virtù per traimento have la città di Verona. *Filius vero ei nascitur die* 7. *Septembris an.* 1388. *Annales Mediolanenses*[7]. Anno Domini MCCCLXXXVII. die 7. Septembris natus est in Habiate Grasso Dominus Johannes Maria, filius legitimus & de præsenti primogenitus domini Comitis Virtutum ex domina Catharina secunda ejus uxore, & filia quondam Domini Barnabovis patrui dicti Comitis. Et *Chronicon Placentinum*[8]. Eodem anno Christi 1388. die 7. Septem-

1 Tom. 16. Script. Murat.
2 Ibid. tom. 18. col. 419.
3 Tom. 1. pag. 397.
4 Tom. 2. pag. 60
5 Col. 549.
6 Tom. XII. Mur. col. 988.
7 col. 804.
8 tom. 16. col. 551.

bris natus fuit in Abiate Graffo comitatus Mediolani Dominus Jo: Maria filius legitimus primogenitus dicti illustris Domini Comitis Virtutum . *Addes Chronicon Bergomense* [1] *ad a.* 1388. Die Lunæ 7. Septembris suprascripti anni natus fuit unus filius illustris Principis Domini Comitis Virtutum &c. *Mortua est ergo post hoc tempus. Mense Ianuario fatis concessisse narrant laudati Annales Mediolanenses & Chronicon Placentinum, atque annum indicant* 1388. *sed cum a Martio annum exordiantur, ejus obitus statuendus mense Ianuario, ut communis nunc ratio fert, a.* 1389. *Atque hoc eodem anno scripta videtur hæc epistola. Non pigebit hic admonere, male in eodem illo opere Genealogico* [2] *Galeatii nuptias referri ad a.* 1390., *etsi Io: Maria a.* 1388. *natus statuatur.*

Tertia Epistola adjungi potest reliquis insignibus testimoniis quæ Urbanum VI. legitimum Pontificem virumque probum fuisse tradiderunt. Horum nonnulla Annalium scriptores protulerunt Abrahamus Bzovius & Odoricus Raynaldus, aliud Papebrochius [3]. *Videtur epistola nostra scripta ante annum* MCCCLXXXIX. *quò Urbani res statum aliquem magis quietum obtinuerunt.*

Quarta Scripta est Francisco Casini Bartholomæi filio quem Urbanus VI. Medicum sibi allegit a. 1380. *ut Ugurgierius* [4]. *De eo etiam Mandosius* [5].

Quintam Epistolam non ingratis opinor leget qui

 Ray-

1 ib. col. 856. 2 Tab. pag. 196. 3 In Propylæo pag. 95.
4 Pomp. Senens. part. 1. pag. 503.
5 In theatr. Archiatr. pag. 69.

Raynaldum Firmensem Tyrannum in ea commemoratum videbit, quem ait malo fine vitam *conclusisse. De eo Franciscus Adami*[1]. *Ab amicis proditus cum filiis aliisque earum partium, asino insidentes circumducti per urbem; publice deinde Raynaldus & filii securi percussi, ceteri laqueo suffocati. Illorum etiam capita lapide sculpta columnæ affixa fuerunt cum hac inscriptione, in qua Raynaldus loquens inducitur*

Tiranno fu[2] pessimo, e crudele:
Sol per mal far di me, e di Luchina
Cari miei figli patesti disciplina.

Erit præterea curiosis hominibus non injucundum videre jam Sæculo XIV. *inductum eum morem, qui frequens est in Hetruriæ urbibus aliisque in locis, vulgoque dicimus* battere il ceppo, *die qui diem Christi natalem antecedit.*

Sexta Epistola Andriolo de Ochis, etsi barbare scripta, ut ceteræ; quod non tam hominis quam temporum illorum vitium fuit; nonnulla habet unde proficere historia litteraria possit. Seni enim & in litteris illa ætate viventi scribens, eos enumerat qui natu grandiores aut senes jam decrepiti nondum se abstrahere a litteris potuerunt. Magnum eorum numerum invenies inter eos quos mortuos majores annis LX. *recensuit initio Chronologiæ suæ Ricciolius; nec tamen omnes. Hos inter Nicolaum Lyranum mortuum ait natum annos* CXX. *quod quidem nec Waddingus aut in Annalibus aut in Bibliotheca*

1 Lib. 2. fragment. histor. Firm. cap. 62. 2 Id. fui.

theca, nec Trithemius, aut alii, qui de Ecclesiasticis Auctoribus scripsere, narrant, & uni nostro debetur, qui id facile de homine celeberrimo nosse potuit, ea ætate mortuo qua ipse vivebat: obiit enim Lyranus a. 1320. *Sed præcipuus fructus hujus epistolæ habetur in narratione mortis Francisci Petrarchæ. Multos fuisse qui doctissimi hominis vitam contexerent, nemo ignorat; atque amplius* XXV. *id esse aggressos cl. Apostolus Zeno testatur*[1]. *Horum nonnullos appellat cl. Muratorius in Petrarchæ vita, quam Italicis ejusdem versibus præposuit. Iacobus Philippus Tomasinus in* Petrarcha redivivo *vitam illius scriptam a Paulo Vergerio, ab Anonymo, Iannozzo Manetto, Leonardo Aretino, Ludovico Beccadello edidit, vitamque aliam a se compositam. Postea etiam Ludovicus Muratorius aliam suam, ut diximus, in versibus iisdem edendis; Ludovicus Bandinius suam; uti antea operibus Petrarchæ cùm in Basileensi editione, tùm in antiquiori Veneta adjuncta fuerat vita composita a Hieronymo Squarzafico: Italis vero carminibus editis ab Antonio a Tempo, Gesualdo, Daniello, Vellutello alia pariter adjecta Petrarchæ vita. Iam vero hi aliique omnes, quos quidem legere potuerim, parce satis de ejus morte loquuntur, aut ita varie, ut vix certum aliquid exculpere possis quod sequaris. Galeatius Gatarus*[2] *fuse Petrarchæ funus describit, mortem paucis litteris;* Nelli anni del nostro Signor Messer Gesù Cristo 1374. alli 18.

 di

1 Ephemer litterar. tom. 8. art. 5. num. 2.
2 tom. XVII. script. Murat. col. 213.

di Luglio piacque all' Altiſſimo di richiamare a ſe l' anima benedetta dell' eccellente corpo di Meſſer Franceſco Petrarca laureato Poeta, la cui fama, come ſi ſa, di ſanta vita, non biſogna che io ne ſcriva, che l' è sì pubblica per l' univerſo mondo; ma dinoterò dove il detto corpo fu meſſo &c. *Ita & ejus filius Andreas*; Appreſſo gli altri danni della noſtra città di Padova occorſe nel detto milleſimo, alli 19. di Luglio, che paſsò di queſta vita il famoſo e laureato Poeta Meſſer Franceſco Petrarca, il qual era Arciprete del Duomo di Padova, e morì nella villa d' Aiqua, ed al ſuo eſequio andò il Signor Meſſer Franceſco da Carrara &c. *Mantiſſa Monachi Patavini, poſtquam Petrarcam laurea donatum narravit* [1] Et deceſſit poſtea A.D. 1374. die 19. Julii ætatis ſuæ LXX., & oſſa ejus clauduntur marmoreo ſaxo, & in caſtro Arquadæ quieſcunt in Euganeis montibus. *Leonardus Aretinus*; morì il Petrarca ad Arquate caſtello del Padovano, dove in ſua vecchiezza ritraendoſi per ſua quiete a vita333 oziosa & ſeparata eſſer gran merito di virtù. *Ita in editione Tomaſini. Cod. ms. noſter, in quo multa aliter ſcripta legimus, in hoc quoque diſcrepat atque ultima verba commodius ſane habet*, vita otioſa & ſeparata da ogni impedimento, haveva eletto ſua dimora. *Atque obiter illud etiam admonere fas erit, non* Petrarcam *ſed* Petraccam *dici eumdem initio vitæ ab Aretino: quod cl. Apoſtoli Zeno emendationem confirmat*

1 Tom. 8. Scriptor. Murat. col. 740.

mat Pocciantò adhibitam [1], *Atque hi nihil de genere mortis Petrarchæ. Sequuntur alii, qui in eo tradendo discrepant inter se. Anonymus a Tomasino editus, qui vitam illam scripsisse dicitur a.* 1463. Mortem vero, quo solebat interdum vexari morbo tandem apoplectico obiit XIV. kal. Sextilis anno post natum J. C. 1374. *Sic & Vergerius*; Arquadæ rure montano apoplecticus, quo morbo sæpenumero laboraverat, defunctus: *nec non Squarzaficus*; Cum jam septuagenarius minus una die esset, apoplexiæ morbo, quo interdum vexabatur, in sinu doctissimi viri Francisci Aserici spiritum suo creatori reddidit. *At Beccadellus, quem commodius ceteris vitam Petrarchæ conscripsisse, affirmat Muratorius, eamque cl. Vulpius editis a se versibus Petrarchæ Italicis præposuit*; Et fatto il suo testamento da vero & umile Cristiano, com' anco si vede, presi gli ordini della S. Chiesa, essendo aggravato di febbre nella detta villa d' Arquato, tra persone a lui care & amorevoli alli 18. di Luglio 1374. due giorni avanti il suo natale rese l' anima a Dio di età appunto di 70. anni. *Febri etiam obiisse Petrarca dicitur in vita præposita Italis ejusdem carminibus editis a Gesualdo; atque in alia adjecta iisdem & a Bernardino Danielli vulgatis Venet. a.* 1549. *In ea vero quam cl. Bandinius edidit*; Sopraggiunto da febbre cessò di vivere ai 18. ò come altri vogliono ai 19. di Luglio 1374. . . . Il Monaldi nel suo diario non solo va errato per difetto di chi

1 Diss. 1. Voss.

chi copiollo in ordine al tempo, ma eziandio discorda dagli altri nella qualità del male, mentre così ne parla; Adì 18. d'Agosto; morì M. Francesco Petrarca del mal di gocciola. *Tomasinus, non febri, non apoplexia, sed epilepsia sive comitiali morbo, ut eum vocant, aut sacro, obiisse affirmat* pag. 154. Rebus suis ita in tranquillum reductis, cum jam LXX. attigisset annum Petrarcha A. repar. sal. 1374. die 18. Julii, sacri morbi (non ut voluit Brivius, & alii, apoplexiæ, vitæ præter inducias nimium perniciosæ) insultu sæpe familiari correptus, solito vehementius, in sinu doctissimi viri Francisci a Serico beatam Creatori reddidit animam. *Epilepsiam sive comitialem morbum, necem attulisse Petrarchæ narrat, & vita Antonii a Tempo & Vellutelli. Quod vero Tomasinus expirasse ait in sinu Francisci a Serico, uti & antea tradiderat Squarzaficus, hauserunt id opinor, a Iannozzo Manetto, qui tamen testimonium proferens Lombardi ipsius (nam Lombardum vocat) rem ita narrat ut subolfacere mendaciunculi aliquid seu affabre compositæ fabellæ quivis possit*; Peregregium namque discipulum suum nomine Lombardum quem ipse unice diligebat, in cujus sinu moriens expiravit, hæc de eo paulo post obitum suum retulisse perhibent, ipsum scilicet moribundum in extrema ultimi spiritus sui efflatione, aerem quemdam tenuissimum in candidissimæ nubeculæ speciem exhalasse, qui instar incensi thuris, usque ad laquearia tabulati altius elatus, ibidem vel paululum

lum requievit, postremo in aerem limpidissimum paulatim resolutum evanuisse. *Vidi etiam postea cl. de la Bastie*[1] *cum quaecumque de Petrarchae vita dici possent diligentissime collegisset*[2]*, eadem de febri, & Francisco a Serico, in cujus sinu Petrarcha expiraverit, inculcasse*[3]. *Auctorem nostrum qui rem aliter narrat nemo inficiari potest antiquiorem esse his omnibus; atque haec scribere elapsis a morte Petrarchae vix annis* XIV. *quibus quidem memorandi casus memoriam par est existimare, nondum omnino excidisse. Adde id referre, quod verosimillimum omnino est, hominem morbo saepe eo tentatum, quo mortuo similis concidebat (id enim sibi aliquando accidisse ipsemet fuse narrat*[4] *Urbano V. scribens), tandem mortuum repertum. Sic enim noster habet*; in bibliothecæ suæ penetrali cubanti similem compertum exanimem super libro. *An vero i poplexia an epilepsia perculsus obierit, nec scriptor aste narrat, & difficile fuit sine exquisita aliqua medicorum diligentia, quae forte abfuit, dijudicare. Atque hinc nimirum diversae illae discrepantesque de eo morbo opiniones. Ceterum illa Lombardi sive Francisci a Serico fabella, quam ut illustriorem amici mortem redderet, fortasse commentus est, aperte ex Scriptore nostro refutatur.*

Se-

1 Memoir. de litter. de l' Academie Royale des inscript. t. 15. 17.

2 tom. 15. & 17.

3 tom. 17. pag. 474. Vne petite fievre qui le minoit peu a peu ne lui laissoit que de courts inrervalles de santè ... il mourut à Arqua entre le bras d' un de ses amis nommè Francois de Serico

4 Libro XI. Senil. ultima

Septima longissima epistola est ad Johannem de Horologio Patavinum. *Esse hunc Ioannem Dondum nemo dubitabit. Verum quod hic de horologii singulari opere narratur; unde &* Dondorum *domus cognomen accepit* De Horologio, *Angelus Portinarus*[1] *Iacobo hujus Ioannis patri tribuit. Habuit hoc ille opinor, ex Bernardino Scardeonio, qui*[2] *hæc scribit*; Novum & admirabile per ea tempora Horologii opus, quod super turrim nobilissimam in media civitate extare conspicitur, Jacobo Dondo immortale nomen, & posterius ejus cognomen sempiternum dedit, ita ut quæ Donda prius familia dicebatur, deinceps Horologia appellari cœpta sit; *& mox* Adinvenit hic quoque primus, ut dixi horologii opificium admirandum, quo non modo horæ diei ac noctis, sed & annuus solis cursus per XII. signa Zodiaci, Lunæ menstruæ aspectus, singulis diebus, sicut in cælo cernitur; mensium quoque ac festorum dies fabrili operatione Antonii Patavini solertissimi artificis, & acuto hujus ingenio, aperte conspici possunt, cujus operis singulæ conversiones idem efficiunt in Sole & Luna & præcipuis Stellis errantibus quod in cælo singulis diebus ac noctibus fieri videmus. Hinc ergo (ut proxime dicebam) a tam nobili invento ipse primus, antiquato priore cognomine, ab Horologio deinceps est appellatus, & postmodum tota ejus familia &c. *Vides profecto quam hic*

1 Felicit. Pad. lib. 7. cap. 7. pag. 272.
2 De antiqu. Patav. lib. 2. d. 9. tit. de Jacobo Dondo sive Horologio.

hic Scardeonius habet Horologii *hujus descriptionem, eamdem ferme esse, atque iisdem subinde verbis, quam epistola illa noster facere instituit, ut dubitare non possimus, de una eademque re utrumque loqui. At noster Ioanni eam tribuit, Scardeonius Iacobo. Atque hic postea addit, Ioannem Iacobi filium librum ipsum scripsisse* Planetarii *titulo tribus voluminibus distinctum*, lineisque & figuris mirabili arte signatum, *quo id, scripto docetur, quod pater antea in horologio suo effecerat. Verum de libro hic non quæritur, sed de opere ipso, quis ejus auctor dicendus sit. Scriptoris nostri auctoritas mihi quidem esse videtur hujusmodi, ut decidere rem possit & debeat. Addam tamen ejusdem hujus ætatis testem Michaelem Savonarolam; quem Scardeonius ipse eumque secutus Portenarius, a.* 1431. *diem suum obiisse tradit unum & septuaginta annos natum; Muratorius ætatem produxisse scribit ad ann.* 1461. *Hic ergo in* Commentario de laudibus Patavii, *quem idem clarissimus Muratorius edidit* [1], *illustres Patavinos homines in genera dispescens, ubi* sextum ordinem *fecit* illustrium Artium & Medicinæ Doctorum; *& primum locum tribuit Medicis* de domo S. Sophiæ, *alterum* Jacobo Forliviensi, *subdit* [2]. Neque in hoc litterarum genere parvum extitit nostræ urbis sidus Domus de Dondis ab Horologio appellata, de qua post; quæ tot illustres Medicinæ viros habuit, quorum doctrina & fama adhuc superextat. Et in primis tertio loco Johannem ab Horolo-

1 Tom. 24. Script. Ital.   2 Col. 1164.

rologio aggredior, virum, ut intelliges, penitus divinum, qui in medicinæ lectura omnipotenter valuit. Hic orator magnus, hic medicus praticus, hic mathematicus ſummus,hic manuum admirandus operator. Cujus ſapientiam, doctrinam, ingenium quum Petrarcha Franciſcus contemplaretur, & quadam ſua in epiſtola hujus admirandi viri dotes glorioſas diſcurreret, ait; nullum in orbe doctiorem virum eſſe. & quod omnibus his detrahebat, ſervile & minime ejus liberale exercitium fuit. Hic Papiæ horologium ſuis manibus & ingenio fabricatum edidit, cujus admiranda eſt ſpecioſitas, in quo eſt firmamentum, & omnium Planetarum ſpheræ ut ſic ſiderum omnium motus, veluti in cælo, comprehendantur: feſta edicta in dies monſtrat, plurimaque alia oculis ſtupenda; tantaque fuit ejus horologii admiranda congeries, ut uſque modo poſt ejus relictam lucem corrigere, & pondera convenientia aſſignare ſciverit Aſtrologus nemo. Verum de Francia nuper Aſtrologus & fabricator magnus, fama horologii tanti ductus, Papiam venit, plurimiſque diebus in rotas congregandas elaboravit; tandemque actum eſt, ut in unum, eo quo decebat ordine, compoſuerit, motumque, ut decet, dederit. Exiſtimo quidem, mi Antoni, ipſum inter præclaras mundi res digne collocari aggregarique debere. Res certe auditu ſtupenda, in ſæculo autem prius nunquam audita, neque individuum aliud par, aut quaſi par reperiri contingit. Ab hoc

qui-

quidem horologio domus gloriosa de Dondis cognomen accepit. Tanti autem viri ossa apud primam Cathedralis Ecclesiæ portam, arca quadam in altum elevata, ornatu cum magno tenentur. *Hactenus Savonarola, qui Iacobo deinde quintum locum, sive* sedem, *ut ipse ait, assignat.* Quinta sit admirandi viri Jacobi de Dondis qui admirandum & laboriosum opus congregavit, Aggregatorem de Dondis dictum; cujus theoricæ & practicæ non mediocris doctrina fuit. Hic autem Aggregator liber, ita Italis & Germanis carus existit, ut qui practicantes sunt, absque eo non nisi magno cum labore operentur. Quod si famæ, ut litteris, locus daretur, eum tertio in loco collocare minime dubitassem: ossa cujus in elevata tumba arci Johannis contigua jacent. *Nullam Horologii ab ipso constructi mentionem facit, atque ejus celebritatem omnem, qua vicisse indicat superiorem, ab opere medico quod* Aggregatorem *dictum narrat, repetit. Præterea, cum utriusque sepulcrum describat, sibi ignotum non fuisse illud manifeste significat. Itaque quas horum sepulcrorum inscriptiones Scardeonius commemoravit, & scriptorum testes esse voluit, aut additæ postea, exemplo non infrequenti, aut in errorem legere festinantem induxerunt. Nam quæ de Ioanne est, illa quidem sphæram sive machinam quamdam qualem hic quærimus significare potest, in qua siderum conversiones exprimantur*

Hic recubans Patavi supremaque sidera terris
Cælicis hic septem confecit mystica Stellis

De

De Iacobo vero quid habet inscriptio ?

Quin procul excelsæ monitus de vertice turris
Tempus, & instabiles numero quod colligis horas,
Inventum cognosce meum , gratissime lector .

Horologium nimirum quod horas dumtaxat indicet , ab eo fabrefactum narrat , idque Patavii ; cum sphæra illa celebris Ticini constructa sit . Moneo ad extremum , legi in Ioannis Epitaphio obitus diem MCCCLXXX. *die* XXVII. *Septembris ; cum ad eum hic Manzinus litteras det* d. XI. Julii 1388. *Itaque inscriptionum , ut dixi , fides labascere videtur .*

Octava Rizardum de Villanis , quem Galeatius a consiliis sibi esse jusserat, laudat, eique commendat avunculum suum exulem , ut reditum in patriam consequatur: lectu digna visa est, quod viros nonnullos ejus temporis doctissimos appellet, atque in his Cretensem Præsulem .

Nona , ejus temporis quo Manzinus scribebat (serpebat autem pestis omnium teterrima jam quadragesimum annum) imaginem quamdam repræsentat ; necnon ipsius Manzini vitæ atque occupationis , qui in Pasquini filio erudiendo maxime versabatur .

Proximas huic duas Decimam, & Undecimam ideo vulgandas censui , ut his quasi exemplis specimen extaret exercitationum sive provocationum id temporis, quibus litterati homines uti solerent , cum se scriptis litteris sive etiam versibus lacessebant . Et viros quidem ipsos principes petebant aliquando , ut ex Petrarchæ aliorumque litteris constat . Scribit autem Manzinus

nus ad Iacobum de Verme, qui dux erat copiarum Galeacii anno, quo hic Patavium recepit. Chronicon Bergomense [1] *ad a.* 1388. Die Veneris III. Novembris pugnatum fuit per gentes Principis præfati Domini Comitis Virtutum, existente pro capitaneo generali Domino Iacobo de Verme, ad plebem de Saccho Episcopatus Paduæ.. Die Dominico XXIX. suprascripti accessit Bergomum D. Franciscus Novellus de Padua f. Domini Francisci de Padua, eundo Mediolanum ad præsentiam Illustris Principis D. Comitis Virtutum, pro offerendo dominium Patavinum suprascripto Illustri Domino. Et facta fuerunt fallodia super turres, tribus noctibus continuis, mandato prælibati D. Comitis Virtutum. *Est hic idem epistolæ annus. Vivebat adhuc a.* 1391., *atque hoc anno a Bonincontrio in Annalibus* [2] *nominatur* Jacobus Vermes unus ex Galeatii ducibus missus cum equitibus, ut Senensibus esset præsidio; *additurque*, sub hoc duce *fuisse* duodecim millia equitum, & quatuor millia peditum. *Iacobo de Verme extat Petrarchæ epistola* [3] *de Luchini patris obitu*.

Duodecima, & quæ eam sequitur ultima scriptæ sunt Benedicto & Laurentio de Gambacurtis. Fuit uterque Petri, ejus qui Pisis dominatus est, filius, Et Benedictum quidem ducem a Patre constitutum a. 1374. *referunt Pisana Chronica* [4]. Adì 18. di Ferrajo lo ditto M. Pietro Gambacorta si era forte

I ag-

1 Tom. 16. Script. Murat. col. 857. 2 Tom. XXI. Murat. col. 59.
3 Senil. VIII. 5. 4 Tom. XV. Script. Murat. col. 1065.

aggravato della persona: di che la parte delli Bergulini, che governavano Pisa insieme con lui, si fanno a consiglio con li Anziani, e fecero Benedetto suo figliuolo maggiore capitano in suo piè. *Laurentio Pater, contra Appianum insidias sibi struentem, custodiam veteris pontis commisit: commisso prœlio vulneratus ad Ecclesiam confugit; aditum præclusisse Beatam Claram sororem, narrant. Paulo post una cum patre ab eodem Appiano occisus ann.* 1392. *Posterior harum epistolarum priorem aliqua ex parte illustrat. Primam vero ideo præcipue vulgavi, quod narret tragœdiam a Io: Manzino scriptam de Antonio Scaligero. Nunc si Albertinum Mussatum excipias, qui* Ezelinum *tragœdiam scripsit, a Felice Osio primum, deinde a Muratorio editam* [2], *atque aliam* Achilleidem *quam edidit pariter Osius, vix ad Sæculum* XVI. *ulla, quod sciam, tragœdia extat; nec ullus Auctor, qui eas scripserit nominatur.* Tragœdias *dictas quæcumque carmina sublimi stylo scripta essent, admonet cl. Laurisus Tragiensis* [3]. *Sed fuisse hanc Manzini Tragicam poesim significare ipse videtur choro illo quem ex ea protuli.*

Nunc earum epistolarum quas omisi inscriptiones atque argumenta breviter indicabo, quemadmodum me facturum, superius recepi.

I. Nobili Francisco de Dallo Bonon. studenti fra-

1 Tom. 15. Scriptor. Murat. col. 1087. *V. Paulum Tronci* Annal. Pisan. pag 474. Additam. ad Chron. Pisan. 2 Tom. x. Scipt. rer. Ital. col. 785.
3 *De vizj e de i dif. del Mod. Teatr. pag.* 186.

fratri cariſſimo. *De vita ſua, & peregrinationibus Manzinus narrat.*

2. Præclaro & inclito viro Laurentio de Gambacurtis domino mihi quam præcipuo. *Refert* Benencaſam, *ejus domus familiarem, legatum veniſſe ad Lombardorum Principem, atque huic perferendos ad Laurentium dediſſe verſus, quos ibi habet.*

3. Baptiſtæ de Marzaſio. *Officioſa epiſtola tota eſt.*

4. Domino Spinetæ Marchioni Maleſpinæ. *Continet ſapientiæ laudes, eumque vehementer ad ſtudia litterarum hortatur, propoſitis etiam virorum principum exemplis; inter quos numerat Robertum Siciliæ Regem, de cujus Regis ſcientia etiam Io: Villanus* [1]. *De ipſo vero Spineta, habet;* Cumque ſis armorum facinoribus experientiam rerum magnam adeptus, per Apulos agros, terram Laboris, Abrutium, & Calabros miſſitando peragrans, cumque limen lethi pene pluries ſis ingreſſus, cumque carcerem, exilium, & quæque hujus mundi incommoda ſis perpeſſus &c.

5. Epiſtola tranſmiſſa Domino Johanni Manzino Secretario, per D. Magiſtrum Johannem de Traveſis de Emona, Trivii (*ideſt primarum trium artium Grammaticæ, Rhetoricæ, & Dialecticæ*) Doctorem &c. cum aliquibus carminibus. *Eſt id genus, quo antea diximus, viros litteratos ſe mutuo provocaſſe; atque huic adjungitur Manzini reſponſio.*

 6. Ma-

1. Lib. 12. cap. 9.

6. Magnifico & potenti militi Domino Benedicto de Gambacurtis præcipuo Domino meo. *Navigationem suam quamdam describit. Subscribit epistolæ;* Papiæ XVII. Januar. 1388. Johannes Manzinus de Motta.

7. Magistro Ypolito Parmensi Grammaticæ professori. *Hic quoque de vita sua narrat, quam in castris agit Galeacii.*

8. Insigni ac claro viro Pasquino de Capellis honorando Secretario Domini Med. *Fabulam narrat de ponte quodam, qui ut reficeretur, singulis erat nummus pro vitio quolibet corporis solvendus.*

9. Magistro Bartholomæo de Regno Bonon. Grammaticæ professori. *Iterum de vita sua; data est autem epistola* Papiæ XXII. martii 1388. *Huic scribit & Coluccius Salutati* [1].

10. Ad Matthæum de Piscia collateralem Domini Galeaz. Illustrissimi Principis Lombardorum. *Describit* Nebulæ vallem nobilem in Etruriæ partibus Pistorio interjacentem Lucanæque urbi, *ut primis continuò verbis eam regionem appellat.* Vallem nebulam *appellat & Bonincontrius* in Annal.[2] *nunc* Valdinievole, *a fluvio* Nievole, *a quo alluitur.* Vallis nebulæ *meminit præsertim Salutatus*[3] *qui in ea natus. Ammiratus* [4]; Coluccio Salutati nato in un ignobile castello di Valdinievole detto Stignano. *Sed hujusce rei & patriæ Colucii egregium tetimonium habet hic noster hac ipsa*

1 Ep. 2. part. 1. editarum a Rigaccio 2 T. XXI. Script. Murat. col. 59.
3 Part. 2. ep. 12. 4 Lib. XIII. H. Fl.

ipsa epistola, in qua, ubi de vallis nebulæ amœnitate egit, Matthæum tandem alloquens hæc scribit; Veniam tamen ad id, quod principaliter intendebatur per tam longæ sermocinationis præambulationem præmissam. Dum eis diebus unà cum quodam de Orlandis in platea Pisciæ deambularem, ab ipso primitus nomen tuum commendabile tunc audivi, fratrisque tui, & Coluccii Stignanensis; & primus omnium trium validus amoris stimulus me invasit, & vere animo meo fabar; o felix hæc patria, talium productura virorum!

11. Perito viro Johanni Belhardo Parmensi. *De se suisque studiis*.

12. Antonio de Luschis Vincentiæ Musarum tyroni egregio. *Respondet epistolæ de vera amicitia*.

13. Philippo de Valle Hastæ amico dilecto. *Officiosa epistola*.

14. Generosæ sobolis & memorabilium virtutum viro fulgentissimo Andreasio de Cavalcabolus, militiæ cingulo, & legum laurea decorato, domino præcipuo. *Ad eum scribens, qui uxorem nuper duxerat, de conjugio fuse disputat*.

15. Pasquino de Capellis Patri honorando *Præsagia continet de puerulo Pasquini, suæ curæ commisso*.

16. Domino Gulielmo de Dulcis de Aragonia *De vitæ hujus ærumnis*.

17. Magistro Ugoni de Regno medico, dulcissimo fratri meo, brevis consolatio de fratris obitu.

18. Antonio Manzini fratri meo. *Hortatoria ad virtutem.*

19. Magiſtro Thebaldo de Cumis de familia Stupanorum, Medico & Phyſico. *Reſpondet officioſæ illius epiſtolæ, ſubſcribitque ſuæ* Johannes Manzinus de Motta de Luniſana.

20. Bartholomæo de Oradinis, de Carraria, avunculo venerando & cariſſimo. *De vitæ calamitatibus.*

21. Ypolito Parmenſi *De imitatione celebriorum ſcriptorum. Se ejus diſcipulum appellat*; quatenus Johanni diſcipulo tuo quicquam ſcribas.

Nunc de Manzino ipſo dicam, & potiſſimum ex his ejus epiſtolis; ut ignotum hominem & cognitione ceteroquin non indignum in lucem aliquam producam. Patriam ſuam ipſemet narrat, cum ep. 10. *ex prætermiſſis a nobis, advenam inducit interrogantem*. Quiſnam & cujas es? *Reſpondet vero*: Johannes mihi nomen eſt; ortum traho de macra quadam & montana provinciola, quam Luniſanam vocitant ab urbe Luna, olim maris in litore, juxta montem Cornum, ad modum Lunæ cornuum interjecta, longiſſimis diruta temporibus, nominata, cujus iterum eſt inane nomen & modicæ reliquiæ. *Itaque* epiſtola *ex iis* 19. *ſubſcribit*, Johannes Manzinus de Motta de Luniſana. *Occurrunt etiam inter has Manzini epiſtolas aliæ ad eumdem ſcriptæ; eſtque inter illas quæ hanc inſcriptionem habet*; Facundæ, & ſcientiæ magnæ viro, Domino Johanni de Lunixana amico cariſ-

carissimo, *Atque hoc etiam, puto, significat alia inscriptio epistolæ ad eum a Petro Parmensi missæ*; Ad Johannem Lunensem sapientia & eloquentia circumfultum. *Lunæ tamen oppidum, cujus vix reliquias extare dixit, ejus patria fuisse non videtur, imo se Fuzani natum indicat* ep. v. *Hinc adolescentulus Sarzanam missus est*, pro Grammaticæ scientia capessenda, *ut eadem epistola testatur*. *Postea septennium Bononiæ litteris vacavit*. *Hoc idem significat* ep. 1. ex prætermissis, *de peregrinatione sua scribens*; Vere, vere plus exemplorum didici in unius anni spacio peragrans per plurifarios variosque casus, quam in septennio, quo Bononiæ studiis insudavi. *Audivisse Hippolytum Parmensem Grammaticæ professorem, testis est epistola ad ipsum scripta, quæ est* prætern. 8., cœpi meditari tempus, quo pucrilia gymnasia dereliqui, tuis Grammaticæ doctus uberrimis fundamentis: tunc mihi florentissima stabat ætas. *Deinde versus recitat quosdam ab Hippolyto sibi scriptos, quibus se ille ad litterarum studium repetendum hortabatur*; *ex quibus quidem versibus, qualis Bartholomæi esset poetica facultas, idest nulla, aperte cognoscitur*; ubi tanta, *inquit Manzinus*, per te incutiebatur studii solertia, quod mirande pudebat. Sic eleganter, Præceptor mi, paterno me dulcore monebas, consulebas, & etiam hortabaris: sic namque dixisti;

Inclita te videat properando Bononia, care:
Dignus eras dudum, differs accedere, quare?
Opponens forsan; calor obstat, tempus ineptum

Eſtque bonum Junio tenuem peſſundare lectum.
At nego :' nam Juvenes non debent dura timere,
Sed decet hos ſemper, algore, calore, ſtudere.

Iuriſprudentiæ quoque operam dediſſe quinquennium ep. 11. præterm. *indicat*; A quietis Dircæi fontis vadis, & apricis Heliconiæ ſilvæ jugis ad diſcriminoſas & undantes pelagi procellas ingenii mei naviculæ, progenitores, carbaſa tendere coegerunt, ſperantes quod mercibus uſquequaque coacervatis locuples & onuſtus reverterer ad penates, omnem domum meam ditioſe reſarciens. Sed o ſpes mortalium! contra enim naturam meam protractus ad leges, pravo uſu, & infecto mihi ingenii natura mutata eſt. Pater, quoniam ferme per quinquennium ſulcaveram legum fluctus, ut ſaltem contingam litora gradus ejus qui pellis potitur ſuffulctione candentis, rogat; *His poſtremis verbis* Doctoris *gradum qui dicitur ſignificare velle videtur. In eadem epiſtola ad Hippolytum, a litteris & ſchola ad caſtra militiamque traductum ſe, refert*; Hujuſmodi ſiquidem æſtate quæ proximior curſum explevit, me repperi in expeditione noſtri ſummi Principis contra Antonium de la Schala, cujus excidium & ruinam bene ſenſiſti. Deſerueram, enim, pater, ut bene noſti, togalem ſcholaſticumque habitum, & circum circa, ut de me fama, imo infamia tenuit, pervagabar. Inter gentes efferas, nullius fidei vel pietatis altrices deviatiſſimus obverſabar ... Hæ taque ſcholæ meæ, inſtabilis locorum diſcurſus, armo-

armorum ſtrepitus & colliſus, vociferatio ſaccardorum, lituorum clangor pariter & tubarum &c. *Galeatii caſtra cum ſequeretur, navigaſſe ventis parum ſecundis narrat in epiſtola ad Benedictum de Gambacurtis* præter. 6. Ululatus nauticos mutuatus pro ſcholaſtica lectione: transfretabam enim Hyſteum caput, umbriferæ nimboſæque noctis expavens teterrimam tempeſtatem: carina ſuper undarum apices ad ſidera levabatur; vota Nicolao Barenſi quot illa nocte fuerunt abſque ſolemni ſtipulatione promiſſa! Mane vero, deſinente procella Hyſteum pontus tranavimus; paulo poſt gratiores ſortiti plenius undas æquoris, ad arces regredimur Venetorum. Ad Venetorum imperioſam urbem, ad Antenoreum Patavium, Euganeoſque agros me tranſtuli, guerrarum ſævientibus pugnis inter Scaligerum Antonium Veronæ urbis & Cimbricæ tunc tyrannum, veteratumque Franciſcum Paduæ, illiuſque Tarviſanæ Marchiæ monarcham, ubi cum gentibus armiferis ferme trimeſtri ſpatio reſedi. In eo quidem belli conflictu, quo rutilanti cruore Caſtagnarii campi rubuerunt & Atheſis ſanguineus naufragantium cadavera demerſit, habui me repertum, ubi revera victorem ſibi Scaliger Catulus infauſto perſenſit in puncto. Ad hæc in exercitu victorioſiſſimi Galeatii, magnificentioris Principis Lombardorum, in perniciem & ruinam everſionis nominati Antonii, & a primo caſtrametatu ejuſdem felicis exercitus, ad ipſam captivitatem Veronæ, & præcipitem ejus fugam

fugam, magnis incommodis & laboribus vitam traxi. *Cum aliquamdiu in Galeatii castris fuisset, militaris hujus vitæ pertæsus, de litteris rursum atque ociosa vita & tranquilla cogitare cœpit. Eam mentem sibi injectam, narrat epistola illa ad Hippolytum Parmensem, cum Deiparæ ædem non procul a Benaco in Cavajono colle invenisset, atque ejusdem aræ supplex accidisset; ac deinde Apocalypsim S. Ioannis in manus sumpta incurrisset in ea verba* cap.*6.* Sol factus est niger tamquam saccus cilicinus; *quæ ad se ipse retulit*; Quid enim Sol, *inquit*, niger factus aliud figurate demonstrat, quam meum competenter splendens ingenium, hujus sæculi vanitatibus obumbratum &c. *Contulit se ergo rursum ad studia, & Pasquini de Capellis filium erudiendum in litteris suscepit. Scribit Ptolemæo de Regno, quem sibi amicitia & studiorum communione a pueritia junctum ibidem testatur* ep. *9.* præterm. Apud Ticinensem urbem Papiam scilicet vitam duco, imo verius mortem sequor, otium studio subigendo. *Hinc ea de Pasquini filio præsagia quæ diximus* ad ep. 15. *Atque hactenus quidem de se ipse in epistolis suis, idest ad a.* 1388. *Quid illo deinde factum sit, aut quem vitæ cursum tenuerit, nobis est prorsus ignotum.*

EPI-

EPISTOLÆ
SÆC. XIV. ET XV. SCRIPTÆ.

I.

Ad tucti & ad ciascuno Re d' Ytalia & a' Sanatori [1] di Roma, & Duchi, Marchesi, Conti, ed a tucti e' popoli lo humile Ytaliano Dante Allighieri di Firenze & confinato non meritevolmente priega pace.

ECco hora el tempo acceptabile nel quale surgono i segni di consolatione & di pace. In verità el nuovo dì comincia a spandere la sua luce, mostrando da Oriente l'Aurora, ch'assottiglia le tenebre della lunga miseria. El cielo risplende ne' suoi labii, & con tranquilla chiarezza conforta gli augurii delle genti. Noi vedremo l' aspectata allegrezza, e' quali lungamente dimoriamo nel diserto. Imperò chel pacifico Sole si leverà, & la giustizia, la quale era sanza luce al termine della retrogradatione impigrita, rinverdirà incontanente ch' apparirà lo splendore. Quelli che anno fame, & che bere desiderano si satieranno nel lume de' suoi raggi, & coloro che amano le iniquitadi saranno confusi dalla faccia di colui che riluce. Certamente il leone del tribo di Giuda porse e'misericordiosi orecchi, havendo pietà de' mughi [2] dello universale carcere; il quale ha suscitato un altro

tro

1 Senatori. 2 mugghi.

tro Moysè che libererà el popolo suo da' gravamenti degli Egiptii, menandogli ad terra, el cui fructo è latte & mele. Rallegrati oggimai Ytalia, di cui si dee havere misericordia, la quale incontanente parrai per tucto il mondo essere invidiata etiamdio da' Saracini; però che el tuo sposo che è letitia del secolo & gloria della tua plebe, il pietosissimo Arrigo chiaro accrescitore [1] & Cesare, alle tue nozze di venire s' affrecta. Asciuga o bellissima le tue lacrime, & gli andamenti della tristitia disfai: imperò che egli è presso colui, che ti liberrà della carcere de' malvagi, il quale percotendo gli perpetratori [2] delle fellonie gli dannerà nel taglio della spada, & la vigna sua allogherà ad altri lavoratori, e' quali renderanno el fructo della giustitia nel tempo che si miete. Ma non arà egli misericordia d' alcuno? anzi ad tucti quegli perdonerà, che misericordia chiederanno: perciò ch' egli è Cesare, & la sua pietà scende della fonte della pietà. El giudicio del quale ogni crudelità arà in hodio, & toccando sempre di qua dal mezzo, oltre alla metà meritando si ferma. Or dunque inchinerallo frodolentemente alcuno malvagio huomo? overo egli dolce & piano apparecchierà beveraggi prosumptuosi? No: imperoch' egli è accrescitore [3], & s' egli è Augusto non vendicherà e' peccati de' ricaduti, & infino in Thesaglia perseguirà Thesaglia, ma persegui-

1 *Augustus*. 2 Hic quoque *latinizare* Interpres videtur.

3 Lusus in Italicis verbis non adeo bene succedit ac in Latinis *Augustus*, *augeo*.

guiralla di finale dilectione. O sangue de' Longobardi pon giuso la sostenuta crudelezza, & se alcuna cosa del seme de' Troyani, & de' Latini avanza, dà luogo allui, acciò che quando l' alta aquila discendendo ad modo di folgore sarà presente, ella veggia e' suoi scacciati aguglini, & veggia el luogo della sua propria schiatta, occupata da' giovani corbi. Fate dunque arditamente natione di Scandinavia, si che voi vogliate la presentia, in quanto ad voi appartiene, di colui al cui advenimento meritevole doctatene. Non vi sottragga la ngannatrice cupidità, secondo il costume delle Serene [1]; nè non so per qual dolcezza mortificando la vigilia della ragione. Occupate dunque le facce vostre in confessione di subgectione di lui, & nel saltero della penitenza cantate; considerando che chi resiste alla podestà, resiste all' ordinamento di Dio, e chi al Divino ordinamento repugna è eguale allo impotente che recalcitra; & duro è contro allo stimolo calcitrare. Ed a voi [2], e' quali soppressi piangete, sollevate l' animo: imperciò che presso è la vostra salute; pigliate rastrello di buona humilitade, & purgate el campo della vostra mente dalle composte zolle della arida animosità, acciò che la celestiale brina adoperi alla semente, anzi il gittamento, venendo [3] indarno dell' altissimo caggia, nè torni in dietro la gratia di Dio da voi, sicome la cotidiana rosa d' in su la pietra, ma come valle fecunda con-

1 Sirene. 2 E voi. 3 E venendo non indarno.

concepete & producete verdi germini; io dico. verdi fructiferi di vera pace, per la quale verdeggia fiorendo la vostra terra. Il nuovo lavoratore de' Romani e' buoi all'aratro più desiderosamente & più confidevolmente congiungerà. Perdonate, perdonate oggimai o carissimi, che con meco avete ingiuria sofferta, acciò che el celeste pastore noi mandra del suo ovile, al quale & la divisione temporale da Dio è conceduta ancora, acciò che la sua bontà spanda l'odore. Dal quale, si come da un punto, si biforca la podestà di Pietro & di Cesare, desiderosamente la sua famiglia corregge, ma più volonterosamente misericordia tribuisce. Adunque se vecchia colpa non nuoce, la quale spesse volte come serpente si torce & in se medesima si travolge, quinci potete vedere, & all'uno, & all' altro pare ad ciascuno essere apparecchiata, & di disperata letitia già le primitie assaggiare potete. Vegghiate adunque tucti & levatevi incontro al vostro Re. O abitatori d' Ytalia non solamente serbate a lui ubbidienza, ma come liberi, el reggimento: nè solamente vi conforto acciò che vi leviate incontro, ma altresì, che voi el suo aspecto habbiate in reverentia, voi che bevete ne' suoi fonti, & per li suoi mari navigate, & che calcate le reni dell'isole & le sommitadi dell'alpi, le quali sono sue, & che ciascune cose publiche godete, & che le cose private non altrimenti che con legame della sua legge possedete. Non vogliate si come

ignari

ignari ingannare voi ſteſſi, ſi come ſognando ne voſtri quori & dicendo; Signore non habbiamo l'arco del quale exaltato è, ſi che cerchia el cielo. Or non è di Dio el mare, & egli il fece? Et non fondarono le ſue mani la terra? Non riluce in maraviglioſi effecti Iddio havere predeſtinato el Romano principe? E non confeſſa la Chieſa con la parola di Criſto, eſſere poſcia confermato in veritade? Se della humana creatura appare, eſſere inteſo per le corporali le inviſibili coſe di Dio; egli s' appartiene alla humana apprenſione pervenire per le coſe conoſciute in ſua natura, ſi che per lo moto del cielo colui che muove conoſciamo, & il cuore del quale è la predeſtinatione lievemente agli adguardatori ſieno chiare. Imperciò, ſe dalla prima favilla di queſto fuoco noi rivolgiamo le coſe paſſate, cioè dall' ora in qua che l' albergheria [1] a' Greci da' Trojani fu negata, & inſino da triumphi d' Octaviano, vaghi di riviſitare le coſe del mondo, molte coſe di coloro al poſtucto [2] vedremo havere trapaſſate l' altezza della humana virtude, & vedremo Iddio per gli uomini, ſi come per nuovi cieli, alcuna coſa havere operato. Et in verità non ſempre mai noi operiamo? anzi continuamente avamo facture di Dio & humane volontadi. A quali è naturalmente la libertate ancora de' ſoctani effecti, e' quali non nocevoli alcuna volta aoperano, & alla non colpevole volontade ecterna ſpeſſe volte coloro

1 Helena apud quam Paris hoſpitatus: 2 In tutto e per tutto.

ro ancillano sconoscentemente. Et se queste cose sono si come cominciamenti a provare quel che si cerca non bastano; chi è constretto dottare della conceduta conclusione, per tali cose, innanzi passando la pace, cioè per ispazio di dodici anni interamente haverà abbracciato il mondo; la quale la faccia del suo silogizatore figliuolo di Dio, sicome per opera di Dio dimonstra. Et costui, conciosossecosachè ad revelazione di spirito huomo facto evangelizasse in terra, la quale dividendo due regni, & ad se & ad Cesare, tucte le cose distribuendo, & all' uno & all' altro comandò che fosse renduto quello che a lui s' apparteneva. Ma se 'l contumace animo addimanda più innanzi, non consentendo ancora alla veritade, le parole di Cristo examini etiamdio quand' egli era legato. Al quale conciofossecosachè Pilato alla sua signoria contrapponesse la nostra, Cristo, luce egli di sopra essere affermò, la quale colui si vantava, che in quello luogo per vicaria auctorità di Cesare egli teneva uficio. Adunque non andate, sicome le genti vanno, in vanitade, i cui sensi sono oscurati con tenebre, ma aprite gli occhi della vostra mente: imperoch el Signore del cielo & della terra ordinò ad voi Re. Costui è colui el quale Pietro, di Dio vicario honorare ci admonisce; el quale Clemente hora successore di Pietro perluce l' Apostolica beneditione all' humana; acciochè ove il raggio spirituale non basta, quivi lo splendore del minore allumini.

II. *Do-*

II.

Domino Delfino Viennensi primogenito Domini Regis Francorum, ex parte Domini Galeacii Vicecomitis, super captione ipsius Regis capti per Anglicos in prælio commisso anno 1366. die XII. *Septembris* [1].

Urget hinc animum dolor, serenissime Principum, in lamenta, præcipitat hinc silentium, jubet & attonitum hinc stupor, dum durum fortunæ jugum cogito, cui conditio est subjecta mortalium. Quid homini tutum? aut quis omnino fortunæ imperio sit exemptus, quoniam summus hominum, illustrissimus pater vester, ac dominus meus Rex, ex altissimo solio tam repente, rotæ volubilis dejectus impulsu, quod sine lacrimis meminisse non possum, in manus hostium dicitur pervenisse? & quod non parva doloris accessio est, secum una minor filius amantissimus frater vester, ut irrecuperabiles sileam jacturas, strages procerum, quos quasi totidem regni lumina una tristis, præceps, & calamitosa dies obruit & extinxit [2]; mœsta, inquam, & flebilis & obscurior qualibet nocte dies; quæ utinam pereat, ut illius sancti senis [3] utar verbo, & vertatur in tenebras, non requirat eam Deus desuper, & non illustret eam lumine; obscurent eam tenebræ, & umbræ noctis; occupet eam caligo, & involvatur amaritudine; non computetur in diebus anni, nec connumeretur in mensibus.

K Vere

1 V. Præfationem 2 Indicem habes ap. Daniel ad a. 1356. 3 Job

Vere enim caliginosa dies & infelix, & de numero temporum abradenda, quæ clarissimum regni Solem ac stellas tam fusca nube circumdedit, & quam tanti doloris vespera, tantorumque fletuum vox consecuta est. Hujus ego tam insoliti & tam magni mœroris particeps sum, inclite Princeps; Deum & conscientiam meam testor, & quamvis a longe positum [1] pars pervenit lacrimarum. Nam præter communem & publicum dolorem qui ad tantæ ruinæ sonitum, haud dubie omnium & in primis regum ac magnatum corda tenuerit, cogitantium nihil in suum caput non ausuram sævam illam memorabilemque fortunam, quæ verita non sit manu sacrilega sacrum Franciæ diadema contingere, est mihi privati gemitus ac doloris caussa justissima. Nolo enim vestra Majestas existimet, me illius forsan humanitatis immemorem, quam in me olim invictissimus avus vester [2] exhibuit; quam idem vester genitor [3] multis & variis benevolentiæ regiæ auxit indiciis; quam vestra quoque jam tunc venerabilis pueritia & præclara indoles fronte lætissima & suavissimis cumulavit affatibus. Hæc singula equidem sic in animo sedent, atque imis penitus sunt affixa præcordiis, ut eorum lucidam radicatamque memoriam nulla unquam ullius ingratitudinis nubes tegat, vel convellat oblivio. Quinimmo cum avitæ, vel paternæ, vel vestræ benignitatis insignia, quibus me certatim omnes hominem vix tenue-

1 sic: forte *ad me* 2 Carolus Valesius Comes 3 Philippus VI.

tenuerunt vobis cognitum, honestatis multa & magna tunc merito judicarem; deinde certe memorata atque aucta sunt tempore, meoque tantum crevere judicio, ut quæ tunc magna visa sunt, nunc maxima videantur, & prorsus omne meritum meum vincant. Quæ quodam tempore mecum reputans, una cum reliquis fidelibus & amicis vestris queror & lugeo tanti Domini mei casum. Verumtamen cogitans statum vestrum & juvenilibus humeris [1] regni pondus impositum, postremo cuncta circumspiciens, quoniam dolori meo ægre impero, vestrum cupio temperare, & lugentium unus e numero, consolatoris partes, fide valida cogente, suscipio. Dedit adolescentiæ vestræ Deus, quod vix raro virorum illustrium senio dare solet, ut ætate hac, vanitatem rerum humanarum & fortunæ vim ac perfidiam agnoscatis, quæ profecto nullis aliis artibus vinci potest, nisi summa stabilis animi virtute. Illam vobis natura contulit, experientia firmavit, studium meditatioque perficiet: cujus ope vel hostium vel fortunæ vincetis insidias. Remoto patre, regni salus & publicæ spei anchora in vestra virtute fundata est; quam Deus ideo belli casibus præservavit incolumen, ut esset, per quem & sperari possent tanti patris vel liberatio vel vindicta, & tanti regis gubernacula regerentur. Onus grave, sed, Deo auxiliante, possibile; & quod ætatem vestram excedat, fateor, non virtutem.

K 2 Sed

1 erat annos natus XIX. aut forte XX.

Sed quoniam & recentis damni memoria, & præsens occupatio vestra multiloquio staret adversa, finem verbis imponam; hoc adjecto, quod si vestris regnique vestri laboribus opem aliquam mea devotio ferre possit, quicquid sum aut possum affero pura fide vestræ inclitæ Majestati; quam mei memorem consolari, patre inclito libertati ac gloriæ propriæ restituto; quamque feliciter serenare & stabilire divinitus ac victoriosam facere dignetur Altissimus.

Composita per dictum
Franciscum Petrarcam

III.

Domino Cardinali Bononiensi [1] super eadem captione ex parte præfati Domini Galeacii Vicecomitis.

REverendissime Pater & Domine. Audito rumore flebili ac stupendo super casu miserabili & inaudito Illustrissimi Domini mei Regis, tanto sum moerore simul ac honore concussus, ut vix aliquid loqui sciam. Quis enim sibi hanc vitam ac incertam fortunæ aleam tutam speret, quando in summo ac unico Francorum Rege tantum facinus ausa est; quem glorioso e solio ad terram & usque ad manus hostium detrahere manu impia & temeraria non expavit. Lugere debet, nisi me fallit amor, totus terrarum orbis, atque omne genus hominum, maxime qui in altiori aliquo statu sunt. Singularis autem

1 V. Præfat.

tem dolor, & inconsolabilis est suorum, quorum ego me numero adscribere audeo, quin etiam teneor, recolens quam benigne, quamque suaviter visus atque tractatus fui olim, tam per ipsum dominum meum Regem, quam per inclitæ memoriæ patrem ejus, necnon etiam per hunc filium ejus primogenitum, quem Deus omnipotens ad salutem regni, & tranquillitatem fidelium reservavit: qui, quantum in illa tunc puerili ætate sua fieri potuit, tanto me favore complexus est, ut imaginem suam præcordiis meis affigeret perpetuo duraturam. Illi nunc igitur, ut dignum est, sincera fide compatior: de ipsius tamen egregia indole ac virtute confido, quæ divino fulta præsidio & patrem liberet, & destituti regni gubernacula moderetur. Et sibi ergo devotionis ac fidei meæ testes litteras misi, & vobis, quos post ipsum solum, mœstos his rumoribus & turbatos scio. Hoc, quod inter luctum & occupationes meas licuit, scripsi, quo me vestri doloris participem indicarem. Persuadere sibi dignemini, ut me suo in omnibus fiducialiter velit uti. Altissimus vos promoveat & conservet.

Composita per ante dictum
Dominum Franciscum,

I V.

Copia diffidantiæ Illuſtris Principis ac magnifici Domini Domini Galeacii Vicecomitis, Comitis Virtutum, Mediolani, & Imperialis Vicarii Generalis miſſæ Bononienſibus.

A tergo. Egregiis viris. Ancianis. Conſulibus. Civibus & Comũnitati Bononie.

DOlemus & compatimur, cives egregii, quod alienis demeritis, contra civitatem veſtram, quam ſemper claræ memoriæ Dominus Genitor noſter quadam ſpeciali cordialitate dilexit, quamque nos paterna in hoc ſequentes veſtigia, firmaveramus in animo,& in comuni ſemper., & in particulari diligere; cogamur nunc bellica arma movere, quæ in ſolos auctores pertinaciſſimos tanti mali, ſalva re veſtra publica, ſi foret poſſibile, libentius, ceu in benemeritos) verteremus. Arciguelſos videlicet Florentiæ paucos intelligo, qui civitatis Florentiæ regimen ſub ſpecie libertatis uſurpant; quive non contenti civitatem illam deſtruere in qua nati ſunt, nunquam ceſſarunt, quouſque ſeminatis ſuſpicionibus ſubdolis, vos non ſolum ad imitandum ipſorum voluntatem, ſed ad quamdam ſervitutem ſecum, ſub coloratæ & longe impari confederationis velamine, ſeduxerunt. Et vos calliditatibus ſuis illaqueari adeo permiſiſtis, ut neceſſe ſit, quod ſi, prout

prout propofuimus, contra ftatum ipforum, per ultionem condignam illatarum offenfarum magnificis filiis noftris Senenfibus & Perufinis, violatis per eos evidenter capitulis univerfalis ligæ, agere bellicofe debemus, contra vos etiam & ftatum veftrum pariter agamus; ne quiefcentibus vobis, intactifque rebus veftris, poffitis eos ullis favoribus vel fubfidiis fuftinere. Proinde, non ut ulcifcamur injurias aliquas vel offenfas; nullas enim huc ufque inter vos & nos interveniffe fatemur, cum tam multa intervenerint beneficia, quæ ne videamur improperare, filemus; fed ut Arciguelfis auxilia veftra deficiant, vos & ftatum veftrum a die præfentationis harum noftrarum litterarum in antea, coacti plus quam voluntarii diffidamus.

Data Papie die ultimo Aprilis MCCCLXXXX. Indict. XIII.

Galeacius Vicecomes Comes Virtutum Mediolani & cameræ Imperialis Vicarius generalis.

V.

Refponfio Bononienfium

A tergo. Magnifico & excelfo Domino Domino Galeacio Vicecomiti Mediolani &c. &c.

Non expectavimus ufque ad horam noviffimam, vir magnifice, qui in malicia gloriamini tamquam potens in iniquitate, cognofcere verfutias mentis veftræ, quibus ab improvifo plurimos feduxiftis.

xiſtis. Etenim jamdiu fictiones veſtras agnovimus, & contra illas ad præparationem pugnæ nos, digno ſuffragante conſilio, duximus eſſe muniendos. Et ut dimittamus fallacias virulentas, quibus non tantum minari conamini Communitati noſtræ, quantum & ſatagitis nos a contracta cum magnificis & potentibus fratribus noſtris cariſſimis Dominis Florentinis, inviolabili uſque ad exitum confederationem disjungere; diffidantiam veſtram exultanter accepimus. Et confiſi de juſtitia illius, qui diſſipat conſilia reproborum, quique eſt Deus exercituum, & Dominus ultionum, ad defenſas noſtræ populicæ libertatis & offenſas veſtras, promptiſſimis propoſitis conceſſam nobis a Domino potentiam oſtendemus. Sperantes quod hæc erit lætiſſima dies Judith contra Principem Olofernem, in qua penſata & machinata fidelibus diſpendia, in celebritatem preſentium, & extirpata radicitus tyrannica pravitate in poſterum, longiſſimam requiem convertetur.

Data Bononie die tertio Maii XIII. Indiction. MCCCLXXXX.

Priores artium & populi & comunitatis Bonon.

Vexillifer Juſticiæ & totus populus Bononien.

VI. *Epi-*

V I.

Epistola Antonii de Tartona destinata magnifico Domino, Domino Galeacio &c.

A tergo. Illustri Principi magnifico & excelso Domino, Domino Galeaz. Vicecomiti, Comiti Virtutum, Mediolani &c. Imperiali Vicario generali, Principi & benefactori nostro præcipue honorando.

Illustris Princeps, magnifice & excelse Domine.

REdeuntes ad nos Oratores nostri ad vestram Celsitudinem destinati; plurima nobis gratissima retulerunt. Retulerunt siquidem eorumdem apud clementissimam dominationem vestram nostræ civitatis intuitu, benivolam, & hilarem receptionem; retulerunt exhortationes oblationesque dulcissimas, ea benignitate prolatas, quasi a patre piissimo ad obsequiosos filios emanassent. Quid multa? Retulerunt quæ mentibus nostris quamdam lætitiæ suavitatem & gaudii dulcedinem impresserunt. Nec est parvitatis nostræ propterea tam sublimi Principi posse persolvere dignas grates; cum minus futurum esset quicquid circa exhibendas gratias dicere niteremur. Pro nobis igitur fidejussor pauperum Deus & gratias referat, & præmia digna compenset, & gloriosum statum vestrum conservet, & in longum augeat, ut optatis; quia quanto sublimior

mior fuerit, tanto de libertate nostra confidimus, & illam stabiliorem credimus, & speramus. Quam libertatem, Commune nostrum, & nos ipsos ad honores & vestra beneplacita præparatos Celsitudini vestræ totis nostris mentibus & affectibus commendamus Datum Lucæ xv. Decembris.

Sub litta Anciani & vexilles Justiciæ populi & Communis Lucæ.

VII.

Epistola una D. Collucii Pierii Cancellarii Comun. Florent. missa Pasquino Cancellario Illustr. Dom. Comit. &c.

VIr conspicue, amice carissime. Cum virtuosis, quorum profecto ingens ætate nostra caritas est, favores omnes quos possumus debeamus, a quibus convenit illos petere, nisi quos videmus multorum cumulo præpollere? Norunt etenim sapientes, hominem ad hominis auxilium esse creatum; cui inter cunctas animantes non est inventus adjutor similis ejus. Memini & illum rerum omnium opificem Deũ nihil homini salubrius, nihilque etiam abundantius injunxisse quam caritatem, qua cum proximi dilectione Deum coleret & amaret. Novit & quilibet cui flumen sapientiæ datum est, difficillime posse virtuosos emergere, nisi quos voluit majorum benignitas sublevare. Quorsum hæc? ut recorderis, quia cum te virtus tua extulerit, tum omnibus, tum

tum maxime virtuosis obligatus es: non quia te possint convenire judicio, sed ut ipsorum preces tum rationabilius, tum sperantius tuis auribus ingerantur. Proinde, vir optime, quamvis te circumstent supplicantium greges, & aures obtundant tuas usque ad importunitatem, præbe rogationibus quæ de longinquo porriguntur auditum, & exaudi precor amicum pro amico, non tam ob amorem, quam ob ejus merita deprecantem. Et fac obsecro, si me diligis, si me carum habes, aut si unquam meis precibus moveri debes; quod pro egregio legum doctore Domino Rolandino de Campia de Regio, compatre & amico meo taliter intercedas, quod aliquod officium incipiendum de mense Julii vel postea, quam citius fieri potest impetres & procures. Non enim pigebit, ut arbitror, in ejus promotione operam impendisse. Vir equidem est bonus, non illa vulgata bonitate, qua carentes malitia bonos appellamus, sed illa bonitate, quæ, ut inquit Cicero, innumerabilibus meritis & laudibus continetur. Non sum animi dubius, quod post experientiam, & amicitiam tuam merebitur, & sibi majoris gradus eminentiam quamvis tacitus impetrabit. Vale felix; & illustri Domino meo, Domino Comiti Virtutum, quem mente tota veneror & adoro, si dignum putas humilitatem meam in conspectu suæ Celsitudinis nominari, me devotissime recommenda; Et de hac rescribe quid sentias

tias & quid ſperes. Florentiæ xxv. Novembris.

A tergo litterarum. Inſigni viro Paſquino Cancellario Illuſtris Principis Domini Comitis Virtutum, frarri meo cariſſimo & amico honorando.

Sub litta. Tuus quidquid eſt Coluccius Pierius Cancellar. Florent.

VIII.

Leonardus Aretinus Magnificis Dominis Senenſibus.

MAgnifici ac potentes Domini, Dñi mei ſingulariſſimi poſt recommendationem. Non ſum oblitus, magnifici Domini, quanto me honore affecerit Civitas veſtra dudum, cum eſſem ad balnea Petriolana valetudinis cauſa profectus. Dona ſiquidem ac munera vel magno alicui domino congruentia Anteceſſores veſtri tunc in Magiſtratu ampliſſimo conſtituti, ſumma cum humanitate, ſummaque benevolentiæ ſignificatione uſque ad ea lōca mihi tranſmittere dignati ſunt, ac tanto me honore afficere, quantus eſt puſillum hominem a civitate maxima publice honorari. Cum igitur & antea per me ipſum toto afficerer animo erga ſplendidiſſimam civitatem veſtram, tum inſuper tanto beneficio obligatus atque obſtrictus mihi viſus ſum ad reverentiam & amorem eidem civitati perpetuo exhibendum; quod præſtiti continuo ac præſtabo, quandiu mihi vita ſupererit. Cogitanti vero mihi

mihi jampridem,quemadmodum reddere aliquid viceversa possem, non occurrebat sane aliquid ante hoc tempus, quod dignum esset Excellentia vestra. Nunc autem, quoniam noviter libros Politicorum Aristotelis in Latinum transtuli; & est judicio meo luculentissimum opus, plurimum utilitatis afferre valens gubernatoribus rerum publicarum (nam ejus doctrina tota est de gerendis, gubernandisque civitatibus) volumen unum illius pulcherrimi operis vestræ Magnificentiæ mittere constitui, quasi signum & recognitionem amoris devotionisque meæ. Vestra igitur excellens magnitudo non dedignetur hoc parvum munus recipere,existimans non exiguitatem doni, sed affectionem mittentis, ac jubete, ut ejus legendi copia fiat civibus vestris. Plurimum enim interest Reip. ut cives sanctissimis præceptis imbuantur, ac non casu, neque fortuito, sed certo legittimoque calle per disciplinam incedant ad civitatem gubernandam:hic est enim finis hujus præclaræ disciplinæ. Nam, ut medico quidem sanitas, gubernatori autem navis cursus secundus, Imperatori victoria; ita gubernatori Reip., felicitas civitatis sua proposita est, tamquam finis & intentio ad quam omnis operatio dirigatur. Hæc tamen non ad emendationem aliquam; nam optime gubernari Remp. vestram judico; sed ad incrementum rectæ gubernationis dicta intelligo; recommendans me ipsum sublimati vestræ, cujus sum vere devotus. Florentiæ VIII. Kal. Decembr. 1438.

IX. Leo-

IX.

Leonardus Aretinus Innocentio Papæ VIII. *salutem & humilem recommendationem*.

QUI laudant tuam Sanctitatem, Beatissime pater, opus certe bonum agere pergunt, sed contra tamen atque ipsi volunt efficere videntur. Rem enim supra suas vires aggressi, cum magnitudine ejus parem orationem præstare non possint, tantam adhibentes, illam faciunt quantam ipsis verbis queunt inferre, cum veritate longe sit major. Ego autem summas ac veras laudes in ipsis operibus tuis abunde petere arbitror, nec eloquentiæ omnino indigere; qui in summo fastigio rerum, summaque letitia constitutus, ita salubriter omnia gubernas atque moderaris, ut universi homines te magnopere admirentur. Hæc cum per se illustrissima sunt, tum ea de causa magis elucent, quod exoluerant jam a sæculo nostro nec multis annis in Ecclesiam Dei reduci posse videbantur, quæ a te intra paucos menses summa animi prudentia videmus reducta. Te vero Antistite, nihil ambitionis, nihil iniquitatis, nihil omnino sordis auditur, aut cernitur: Tu omnem pompam, omnemque indignam potentiam repulisti: Tu non vi nec armis, sed lege & legibus valere voluisti: Tu domum orationis reddidisti. Pro quibus profecto rebus universi fideles, si modo esse volunt, optare dicunt immortalem fieri

fieri ut omnes animæ tam optimo paſtore diutiſſime paſcerentur. Sed cum inter ceteras tuas laudes doctrina quoque ſit rerumque ſcientia, putavi tibi fore non ingratum, ſi aliquid ſtudiorum meorum in tuo nomine oſtenderem. Itaque rem precioſam & valde luculentam, ſanctiſſime & beatiſſime Pater, ad te mitto, Platonis librum de immortalitate animorum. Nam cum illum Græcum legerem, multaque in eo libro pie & ſalubriter dicta intuerer; digna mihi res viſa eſt, quam in latinum converterem, & majeſtati tuæ deſtinarem; ut cui anima noſtra eſt mandata, intelligere poſſet quid ſummus Philoſophus de animo ipſe ſentiret. Erit igitur hic liber tibi, ut opinor, viro doctiſſimo & humaniſſimo non ingratus; ceteris vero hominibus valde utilis, cum ad doctrinam & intelligentiam, tum ad rectæ fidei confirmationem: nec enim minima pars Religionis eſt, quæ ad animas noſtras poſt mortem pertinet. Qua in re, licet Chriſtiana doctrina nullo indigeat adjuvamento; cum omnia uſque adeo firma & plana ſint, ut in neminem penitus, niſi omnino inſipientem ulla dubitatio cadere jam poſſit; tamen erit ad recte credendum non mediocris excitatio, ſi videbunt homines, Philoſophum ex omni gentilitate acutiſſimum ac ſapientiſſimum idem quod noſtri de anima ſenſiſſe. Quamquam non in hac dumtaxat parte rectæ atque veræ fidei Plato conſentit, ſed in aliis multis; ut minime equidem admirer, fuiſſe jam nonnullos qui opinarentur Hebræorum libros

libros huic Philoſopho non fuiſſe incognitos. Cernentes enim tantam doctrinarum convenientiam, nullo pacto ſibi perſuadere poterant, ex proprio ſenſu Platonem illa dixiſſe ſed aut ex externa Philoſophia didiciſſe, cum in Ægyptum profectus eſt; aut in ſacris libris, quos ſeptuaginta interpretes in Græcam linguam tranſtulerunt, legiſſe arbitrantur. Quod ſi temporum ſupputatio non patitur; tamen ex hoc intelligi poteſt, id quod nunc oſtendere volo; me ſcilicet eum Philoſophum ad te mittere, qui a vera religione, cultuque divino nequaquam abhorreret, ſed tantam haberet convenientiam, ut fundamenta ſententiarum ſuarum ex noſtris libris ſumpſiſſe videatur.

X.

Epiſtola Karoli Aretini ad Ducem Mediolani.

ILluſtriſſimo Mediolani Duci Karolus Martropinus[1] ſe commendat. Si quid Reges, aut quovis alio imperio conſtituti, feliciſſime & glorioſiſſime Princeps, ad ſua regna tuenda, civitateſve gubernandas viros ingenio præſtantiſſimos, moribus juvatiſſimos ſibi adjungendos putant, noſtro judicio præclare agunt. Nam & eorum vitæ jucundiſſimos comites parant, & ſuis hominibus eos gubernaturos præficiunt, quibus obtemperantes, ſi divino Platoni creditur, merito beatiſſimi ſunt nuncupandi. Non ſatis prudentis Principis foret, malle inter indoctos,

quam

1 Sic, in Cod. *Marſupinus*.

quam inter doctos ætatem agere, & vocibus scurrarum, quam sapientium suas aures quotidie circumsonare. Siquidem parens Philosophiæ Socrates vel in conviviis, psaltriis atque omni musicæ varietati voces eruditorum anteponendas censuit: nec certe de suo imperio gubernando satis pensi habere videretur, qui id mallet temeritate fieri, quam sapientiæ obtemperari. Quid enim absurdius fieri posset, quam si nostræ vitæ curriculo ducem quidem optaremus stultitiam, aspernaremus vero prudentiam; præsertim cum hac felices, illa vero miseri efficiamur. Quis in navigando, navi gubernatorem imperitum? quis gregi tuendo, pastorem incautum præficiendum putat? navis namque magistro malo facile naufragium facit: grex pastore improvido perit; universa verò res temeritate gubernante evertitur: quæ sententia & apertissima est, & a Majoribus, non solum verbis comprobata, sed re ipsa magis vsurpata. Quid enim aliud causæ fuit Pericli Athenarum Principi ut Anaxagoram; quid Scipioni ut Panetium, quid Dionysio ut Platonem; quid denique tot Italiæ principibus ut Pythagoram accerserent? nisi quod haud satis sine doctissimis illis viris se felices arbitrabantur. Quo in loco si evagari vellem, non solum Fulvium, & Ennium, Catonem, Athenodorum; verum & Cæsarem, Alexandros, innumerosque alios in medium adducerem, qui suas fortunas mancas esse quodammodo censuerunt, si ejusmodi hominum moribus

& doctrina non fruerentur. Itaque, clarissime Princeps, quòd tuum imperium recte gubernari ducas, a viris gravibus, qui prudentia, qui doctrina, qui longo rerum usu ceteris præstent; quemadmodum tua ad nos humanissima epistola testatur, vehementer tuum judicium approbo: quamvis & tuum divinissimum ingenium, non minus consilio & togæ quam bello & armis aptum existat. Hujusmodi tamen viri, cùm ob vitæ suavitatem, tùm ob imperii dignitatem & amplitudinem nullo pacto sunt repellendi. Nam & Ajax ille Homericus Ulissem socium non est aspernatus, & Agamemnon, si plures sibi darentur, Trojam facile perituram existimabat. Quod vero in tam præclaro virorum cœtu me & cooptari & numerari non indignum esse putes, in eo tuam inauditam humanitatem, summamque in nos benevolentiam facile recognosco: & quamvis nulla vox laude, ut inquit Xenophon, sit jucundior; quamvis, ut Nævianus ille Hector a Priamo Rege & patre laudatissimo se laudari cupiebat, sic ego ab illo Principe laudari cupiam, qui est militiæ splendor, decus Italiæ, omnium denique virtutum domicilium atque ornamentum; tamen amore hujusmodi laudis non ita cæcus feror quin videam, quantum tam gloriosissimi ducis in nos humanitas & benevolentia de veritate detraxerit. Hoc certe fateor, me tali honore honestatum, cui, tametsi pro tui fortunatissimi imperii amplitudine vitam profunderem, nulla tamen ex parte re-

spon-

ſponderem ; cui & nullæ gratiæ ſatis dignæ referri poſſunt. Nam cum id agere meditor, ſtupet ingenium, lingua hæret, eloquentia vero noſtra quæcumque eſt, muta quodammodo efficitur; omni denique ex parte vires noſtræ infirmæ reperiuntur. Non igitur ſatis tanto tuo in nos officio agi puta, ſi verbis quod fieri non poteſt explicetur, ſed, quod facilius eſt, ſi tacitis animis pandatur; nec eò me ingratum exiſtimes; ſed potius tributum velim magnitudini beneficii tuæ Celſitudinis: cui me, univerſamque noſtram familiam iterum atque iterum diligentiſſime commendo, quam æternus Deus fauſtam, felicem, incolumempue tueatur; eamdemque ſuis omnibus in cœptis ſecundet, fortunetque. Florentiæ XII. Kal. Martias.

Illuſtriſſimo acglorioſiſſimo Principi & Domino Domino Franciſco Sfortiæ, Vicecomiti, Duci Mediolani, Domino ſuo præcipuo.

X I.

Porcellus Poeta & Orator Illuſtri Principi Sfortiæ inclito militum Duci felicitatem.

INſtituenti mihi quippiam ad te, humaniſſime Princeps, ſoluta oratione perſcribere, poſt divinum illud epigrammatum meorum munuſculum [1], digna quidem res mihi viſa eſt, ea ipſa de re dicere,

1 Porcelli epigrammata nonnulla habes rurſum vulgata *Florentiæ* inter carmina *illuſtr. Poet. t. 7. p.* 497.

dicere, quæ maxime ad incredibilem virtutem tuam, & auctoritatem, si qua est, meam convenire videatur. Et quamquam non una est hominum utraque de vita sententia, activa videlicet & ociosa; id ipse auxilio ac favore tuo fretus audenter aggrediar, ut & quid hac de re sentiam intelligas, & tuum deinde quale sit futurum judicium, tua pro liberalitate edisseras. Persæpe enim, a negociis & rebus te bellicis transfers ad studia litterarum, & ab ocio te ad negocium, militaremque disciplinam traducere consuevisti. Idque eo libentius facio, quod & res, mea quidem sententia, quæ in medium deducatur dignissima est, & dignitati tuæ, ut ante dixi, non inconveniens. Et ut quid exorare velim facile possis intelligere, nunc de re ipsa disserere incipiam, quam non modo aperire litterarum monumentis institui, sed me apud quemvis æquum judicem defensurum non solum rationibus & exemplo, verum & summa hominum auctoritate, cui refragari poterit nemo, & id præcipue apud Illustrissimum germanum tuum Francisc. Sfortiam inclitum militiæ Imperatorem & Mediolanensium Ducem, pollicear. Hoc mihi nihil gratius, nihilque jucundum magis esse poterit; ut & ille, non oportere magis ocio quam negocio indulgere, intelligat,

Non ignobilem arbitror, Princeps Illustrissime, nec improbandam quidem, cùm pervetustam illam ceterorum virorum Illustrium consuetudinem, tùm & in primis lautissimam divinamque Romanorum

manorum consuetudinem, qui rem omnem quamvis arduam ac periculosam fortiter & infatigate agere maluerunt, quam aliorum facta in ocio scribere: idque ea ut opinor ratione persequi consuevere, quod negocium ocio semper anteponendum judicarunt; tametsi alterum ita alterius eget auxilio, ut ab alio aliud corroborari videatur. Nam & arma consilio regi oportet, & consilio investigata armis exequi necesse est. Quid enim Solonis Ariopagus tantum Atheniensibus profuisset, nisi clarissimis Themistoclis victoriis, & rebus Milciadis filii Cimonis bene gestis, eorum patria fuisset illustrata? Licet idem de Pausania, deque Lysandro ducibus Lacedemoniis dicere, quorum rebus gestis, & dilatatum est urbis imperium, & nomen ita adauctum, ut vivant Lacedemoniæ res memoria hominum sempiterna; etsi Lacedemoniorum Lycurgus auxerit gloriam legibus & disciplinis. Prætereo ex eadem lingua & natione reliquos, Pyrrhum qui bello Tarentino primus elephantes in Italiam duxit, & Alexandrum Philippi Macedonis filium, qui subacta omni Græcia atque Asia, in extremas Indiæ regiones penetravit; quos fama ad hoc tempus, cùm rebus optime tempore suo gestis, tùm vel maxime scriptorum indulgentia unà cum illorum laudibus immortalitati consecravit. Sed ad divinos illos Romani imperii viros, ut sapientia, moderatione, liberalitate, ac justitia, ita & animi excellentia & corporis fortitudine præstantissimos pedetentim veniamus.

niamus. Quis L. Apuleium Tr. Pl. ſapientem virum a Populo Romano habitum Furio Camillo audeat comparare, qui armis ſalutem patriæ ſtabilierat, & felicitatem, trucidatis Gallis Senonibus, ita auxerat, ut ſecundus pater patriæ cognominari mereretur? cum ille hunc, ferrea, ne dura dixerim, ſententia, ob prædam Vejentanam minus bene diviſam, falſo crimine in exilium miſiſſet. Qui duo Petilii, habiti in Senatu ſapientes in accuſatione Scipionis Africani? qui apud Linternum moriens ejus cineres in male gratam [1] transferri minime paſſus eſt. Et tamen ejus virtute & animi magnitudine Urbis Romæ imperium creverat, & ita creverat, ut Africani nomen ſibi vendicans, victo Annibale, fractis Pœnorum opibus, omnem Africam omnemque Hiſpaniam Romanæ ditioni adjudicarit. Quæro abs te, Princeps Illuſtriſſime, nunquid ſuis illi conſiliis tantæ patriæ profuerunt, quæ ſine Africano, Carthaginenſium incendio ac ferro; fuiſſet in cineres abſque dubitatione collapſa? At quem mihi Julio Cæſari parem dabis, ne ſuperiorem dixerim, qui oceano imperium & aſtris gloriam terminavit? Summa fuit in M. Catone ſapientia, & incredibilis tanti viri auctoritas. C. Lælius vir quidem maximo conſilio & ſingulari prudentia in Rep. habitus eſt. Sed ſi hunc vel illum ad divinam Cæſaris majeſtatem & animi magnitudinem, ſi ad clementiam & pietatem, ſi ad bellorum & patriæ glo-

1 Urbem.

gloriam ; denique si ad augendum & stabiliendum imperium, comparaveris ; nihil est sane quod in medium afferri queat : cum ne ulla quidem in re Cato, nec Lælius, divinitati Cæsaris comparari possit. Quorsum hæc ? ut intelligas, Princeps Illustrissime, semper ocio negocium anteponi, vel ad conservandam humani generis societatem, quod a mundi principio æternus Deus voluit, ut terram repleret (unde est illud Domini, crescite & multiplicamini, & replete terram), vel ad unius principis utilitatem, vel ad usum rerum publicarum ; quæ armis, justicia, liberalitate, misericordia, ceterisque virtutibus, & cum moderatione sapientia, non modo conservantur, verum etiam augentur, & ita augentur, ut ceteris mundi Regibus eo dare leges & imperare videantur. Non enim solum nobis, ut est apud Platonem, nati sumus ; ortusque nostri partem patria vendicat, partem parentes, partem amici. Quis neget omnia ab immortali Deo in usum fuisse creata ? hominem autem ad usum ipsius ? unde illa est Philosophi definitio ; homo est animal sociabile per naturam. Præterea quis est tam mentis expers, qui privato bonum publicum anteponat ? Atqui actio communem & publicam affert utilitatem ; ocium vero nihil habet commune cum societate humana ; solum sibi vivit : unde est illud D. Hieronymi ; sancta quippe rusticitas soli sibi prodest. Q. Fabius Maximus ne privatos quidem honores saluti publicæ anteponit. Dicet fortasse

quiſpiam: nunquid, cauſſa eſt effectu ſuo nobilior, ac digna magis? Ocioſorum vita eſt hujuſmodi, ex qua activa oritur: quam quidem ob rem ex Philoſophi ſententia in argumentatione concluditur, ut ocioſorum vita negocio anteponatur; quandoquidem contemplatio negotiorum cauſa eſſe oſtenditur. Iſthæc diſputantis propoſitio non ſemper meo judicio recte concludit. Perſæpe enim filius, qui eſt patris effectus, eſt ipſo patre nobilior, ac dignus magis. Sed alio quodam modo reſpondendum cenſeo; quod hic de utiliore ac fructuoſo magis ad uſum humanæ ſocietatis, non de nobiliore dignioreque effectu contendimus. Activam vitam utiliorem Reip. & fructuoſam longe magis ad conſervationem humani generis, hoc certe ſcio nemo audebit inficiari. Inquirant igitur ocioſi, quod verum, ſimplex, ſincerumque ſit, & habeant ſimpliciter iſta ſtudia Philoſophiæ ſine invidia. Meum ſemper hoc erit judicium; intelligentiæ ſtudia perparum humano generi profutura, niſi ad actionem & communem utilitatem conferant. Recte igitur ac prudenter Cicero; contemplationis enim laus omnis in actione conſiſtit: abduci enim ab uſu publico propter ſtudia Philoſophiæ contra officium eſt.

At dices, Princeps Illuſtriſſime; Non mehercle quid velis intelligo; apertius poſt hac ſi placet; ut in omni hominum corona ea de ipſa re diſputare poſſim. Dabo equidem operam, & libenter, ut Claritati tuæ ſim mea hac oratione dilucidius. Eſt

ſermo

ſermo quidam in ore hominum, ſane imprudenter, parumque inconſiderate loquentium; qui ocioſos his qui ſe ad negocia cujuſvis honeſti generis conferunt, anteponant. Sed reſpondeant, obſecro, aut deſinant clanculum minus bene loqui, ne invidi potius & detractores habeantur, quam veritatis inquiſitores. Eſt enim boni viri proprium, nolle fallere, ac ſapientis, ut A. Gellius refert, non poſſe falli. Adde, quod neque bonum, neque ſapientem virum decet, malle ſe videri quam eſſe ſapientem. Noſtris itaque aut rationibus acquieſcant, aut eorum opinionem defendant: quandoquidem vel victi mihi cedent, vel ipſe victus mutabo ſententiam, & ipſi militabunt. Quæro primum an non [1] perfecta eſt rerum cognitio, tametſi rem inchoatam nulla actio conſequatur; ſi eam virtutem deferat, quæ pertinet ad tuendum humani generis ſocietatem, in quo eſt juſtitia? quis neget hoc? fides ſine opere nihil, ut D. Paulus inquit. Accedit quod Majores noſtri actionem tanti æſtimavere, ut probante Cicerone, pluris, agere conſiderate putarent, quam cogitare prudenter. Præterea quæ eſſet illa animi magnitudo ſine hominum communitate quæ in actione conſiſtit? Quid ſcientia militaris? Quid cura triumphandi; etiam cum ſint omnia bene, prudenter, moderateque conſiderata & cognita? Dices, quod eſt apud Ciceronem; Parva ſunt arma foris, niſi eſt conſilium domi. Imo nullum

1 Vim negandi habet.

nullum eſt pæne ſine armis conſilium . Ubinam conſiſteret illa humanarum rerum & utriuſque fortunæ contemptio ? quod eſt proprium fortis magnique animi, & bene a natura conſtituti. Ubi eſſet quoque gratiſſima illa cùm ceterorum hominum, tùm vel maxime Rerumpublicarum ac Principum liberalitas ? Qua ratione pietas in parentes, amor in liberos dignoſceretur ? Quo pacto ſanctiſſimum illud vinculum amicitiæ intelligeremus ? Quomodo Deorum immortalium religiones & ceremonias ? Taceant,obſecro, iniqui tales rerum æſtimatores, qui negocio ocium anteponunt,ſi de rerum utilitate contendant. Sed quid te moror, humaniſſime Princeps? Num quid ipſa prudentia, quæ in rerum cognitione per ſe muta eſt?Quis eſt enim tam perſpicaci tamque acute ingenio, qui cum rectiſſime omnia noverit, omnemque rerum naturam intellexerit, non ſubito quærat, quicum quæſita & inveſtigata conferre, quem erudire ac docere poſſit ? Socrates Philoſophorum parens Platonem erudiit ; Lyſias Pythagoricus Epaminundam, Dionem Plato, a Alexandrum Ariſtoteles, Trajanum Plutarchus, atque alii alios erudierunt, quò meliores fierent & doctiores. At dicet quiſpiam. Inquirant ocioſi volo; habeant quoad vixerint rerum omnium cognitionem ſine hominum ſocietate : ubi e medio exceſſerint, relinquant monumenta litterarum. O miram hominis ſapientiam ! o incredibile acumen ingenii ! o inauditam

a Dionyſium.

ditam docti hominis inventionem! Hunc profecto hominem audire semper velim, qui novum sane hominem fingit nunquam visum, nusquam inventum. Ego disputandum de his rebus censeo quæ sunt, non de his quæ esse possunt. Sed si ita est, nihil quidem refert roganti respondere: illi facile respondebunt; quod non sine ratione suas ille rationes perscripsit. In ea enim scribendi ratione actio est, sine qua nihil altum, nihil magnificum, nihilque ad usum humani generis accomodatum esse potest. Rogat quis denuo, quid de his dicendum sit, qui divinitatem contemplantes sine litterarum monumentis soli vivunt. Quapropter Christiana religione consecuti sunt gloriam sempiternam. Ego id sacris Theologis inficiari non audeo; propterea quod intellectus & animæ bona bonis corporis anteponenda judicamus: hæc est & Aristotelis sententia. Sed si velim in certamen descendere, eorum ratio longe abest a proposita quæstione, quæ usum concernit rerumpubl. & humani generis comunitatem. Erit igitur nobilior ac tutior mentis agitatio, non utilior; nos vero de utilitate & necessitate certamus. Sed dic, obsecro te qui causam adversarius suscepisti, quis inficiabitur, sanctissimos illos patres, & contemplationi indulgentes aliquid agere? At quid, si quis roget? orant, contemplantur, mentes agitant, quas res in actione dubitat esse nemo. Nam orare sedulo & contemplari quodammodo impossibile est. Ne igitur

tur in ocio id temporis consumant quod contemplationi superest, aliquid agunt; ut in vitis Patrum legimus; aut calathos & fiscellas intexunt, retexunt; aut stagnant rivulos; aut hortis & oleribus indulgent. Hoc pacto vivendum est illis, quos necesse est, ministros esse sibi in rebus ad cultum victumque necessariis. Id utrum ita sit, humanissime Princeps, sapientissimo judicio tuo differendum relinquo. Ad utrumque enim quam aptissimus, sed ad rem militarem longe promptior, & Majorum tuorum more inclinatior: tametsi, ut antea commemoravi, altera alteri auxilio est, actio tamen utilior, mentis vero agitatio tutior, quæ fortunæ volubilitatem contemnit, & periculis non ullis subjecta est. Quare perge ita ut facis, magnanime Princeps, ac gerendis rebus cùm pro regnorum amplificatione & paterni avitique nominis claritate, tùm & pro tuo, proque posteritatis honore & gloria, ac seorsum [1] pro conservanda humani generis societate incumbas. Et cum ocio litterarum suppeditare non possis; res abs te magno fortique animo gestas mandare litteris & æternitati potero in tuo ipse nomine consecrare: quod facturum vel metrica vel soluta oratione speres. Ita enim me velle ac debere, pro summis beneficiis in me tuis, profiteor; pro virili debitum erga te meum obsolvam. Vale Italiæ militiæque decus, spes mea & temporis nostri gloria.

JOAN-

1 Singillatim præcipue.

JOANNIS MANZINI DE MOTTA

Epistolæ Selectæ.

I.

Pasquino de Capellis honorando Secretario Principis Lombardorum.

PRincipem noſtrum glorioſiſſimum Joannem Galeacium, Virtutum Comitem, earum domicilium, Chriſtianitatis reparatorem, & Imperatorem Sereniſſimum Lombardorum, quanto nunc, & quam ingenti faſtigio ſummus rerum pater, & opifex exaltavit? Et quali voce, quibuſque operationibus, aut qua ſaltem imaginatione cordiaca, gratiarum ad debitas lationes ipſi omnipotenti Deo procumbere debeamus, nec mens ulla poſſet æſtimare, nec facunda quævis & fertilis ſermocinatio propalare. Multas quidem præſtantiſſimas & laudabiles victorias, grandiaque beneficia, non indigne tranſlatis tempeſtatibus, ſuæ magnificentiæ contulit ille princeps altiſſimus; quæ omnia in ſui laudem, nomenque benedictum, ſeſe recepiſſe faſſus eſt. Præ omnibus autem earum, preſens trophæum ſupradici ratio ipſa me cogit; cum excellat omnia mirabilia opera quæ noſtris temporibus contigerunt; ut antiquum & nobile Pattavium, ipſius victorioſo cooperante ſceptro, dudum ſibi ſublatam receperit libertatem, ſub tuto tantæ

tantæ tuitionis imperio pacificam tranquillitatem de cetero possessurum. Quam sævis & quam trucibus modis audiebamus & videbamus miserandos & insontes cives, qualibet humanitate postposita, immanissime lacerari? Hos usu vivendi intempestive præciso, vario exitiorum genere singultantem deformiter spiritum exhalare; hos funditus vulsis luminum orbibus vitam in tenebris tædiosam agere; hos mutilatis trunco tenus membris, ad nullum amplius vitæ commodum degere se deflentes [1]; hos linguis recisis radicitus oppressionis suæ pœnas compassionabiliter lugere: alios plurimos utriusque sexus aut turpiter prostitui, aut per alienas dispersos terras gravi exilio profugari. Sed victoriosissimus princeps noster has omnes miserias propria virtute discussit, libertatem restituit, lapsos erexit, tyrannidem prostravit, superbiam conculcavit, & pacis commodum lætifica nunciatione reduxit. Quo igitur voto, vel qua lingua gratiarum debitas actiones Domino nostro Jesu Christo, a quo omne datum optimum donumque perfectum, rependere valeamus? Dicamus itaque canticum Moysi servi Dei; Magna & mirabilia opera tua Domine Deus omnipotens, justæ, & veræ viæ tuæ Rex sæculorum. Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum? quia solus pius es; quoniam omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo, quoniam judicia tua manifesta sunt. Gloria in excelsis,

1 Hæc de Ezelino narrantur: sunt tamen his temporibus paulo antiquiora.

celsis, gratia & benedictio Deo nostro in sæcula sæculorum, quoniam vera & justa ejus judicia sunt. Accusata etiam est inveterata malorum dierum nequities, perveneruntque peccata ejus usque in summum, & recordatus est Deus iniquitatum ejus. Regi autem nostro virtuosissimo, honor, virtus, & victoria, & fortitudo potentissima, & corona aurea stellarum duodecim in capite ejus; quia est salus magna populorum Dei; qui habet in manu falcem acutam & colubrum ante se: immittat igitur ipsum & falce metat, quoniam venit hora ut metat, quia messis aruit, quia ipse solus potest colligere. Irrumpat igitur more Cæsareo; & status orbis reformetur in melius sub regimine suo. Quam modica enim manu, totius orbis sibi Julius subegit imperium? Quam pusillo principio Alexander Rex Macedonum climata tanta subegit? Historias tibi omnium ipsarum refertissimo allegare supervacuum est. Nulla sit mora tam mirando principio: non tepeat; quoniam ad summum pervenire, postquam plusquam prima tenentur, est facile. Sibi non desunt arma, non stipendia, neque consilia, neque tempus. Cum secum habeat Camillos, Fabricios, Regulos, Scipiones, Marios & Catones. O Bononia quæ olim Matrecula dicebaris huc advoca Præsidem, Regemque tuum, & non irrigaberis quotidie tuorum incolarum cruore. Quanta enim latentia odia in te civium mentes rodunt? Quot redemptiones obscenas singulis annis socialium officinis ex-

exburſas ? Hæc omnia quantocius ceſſarent, & non Bononia pinguis, ſeu pinguiſſima dicereris, ſi ſub hujus feliciſſimo principatu te dares. Domine mi, non ita meritum unquam egit Dominus noſter, quam Bononiam liberare; quia non ab uno Tyranno ſed a mille canibus devoratur. Unum dicam; quod non ambigo, quoniam breviori tempore de ipſa voti compos extaret, quam Patavii fuerit: cum meminerim ea tempeſtate qua Bernabos Princeps ruit[1], me illic ſtudiorum cauſa degentem hauſiſſe mille voces optantium, ſub domini noſtri clementiam devenire. Prodeant igitur vexilla ejus, quia nihil ei reſiſtet, & faciliter poterit ad Imperiale faſtigium exaltari.

Joannes Manzinus de Motta.

II.

Illuſtri Principi Lombardorum Domino Galeacio Virtutum Comiti, materni obitus conſolatio.

FElix namque prædicaris in orbe; ſublimiſſime Princeps, nec immerito. Nam te Deus præpoſuit gentibus gubernatorem, & in brachii tui potentia, & in dexteræ tuæ robore populos ſub juſtitiæ regula, clementi ſubmiſit imperio. Te natura parens præſtantiori ſtructura membrorum, & decora

1 Forte cum captus eſt a Galeatio fratre a. 1385. Caſum illum ejuſdem *ruinam* vocat Sozomenus Piſtorienſis *t.* 18. *Mur. col.* 1128. antiquius tamen tempus aliquod hic indicari puto, ſive inſignem aliam calamitatem.

decora corporis elegantia gloriosissime perdotavit. Te fortunam suis affluentiis copiosum, famæ prædicatione per exteras nationes procul notas, Reges & Principes, excelsum, victoriosum in populis, gemmarum preciositate fulgentem, equis & phaleris, asturibus, falconibus, canibus, de ultimis regionibus barbarorum, ab Arabum & Indiæ Præsidibus muneratum, suum alumnum fecundius educavit in terra. Habes porro inclitarum urbium, ingentium castellorum, munitarum arcium & ædium regiarum preciosissimas possessiones, viridariorum septa, & silvas conspicuas, ferarum varietate conclusas. Imperitas, Heros clarissime, ei valli, qua in orbe terrarum nullam se opulentiorem, nullam arvis pinguiorem, nullam lacunarum piscinis gratiorem se sentit. Ipsa etenim Lombardia de Europæ provinciis, pro quantitate quam lustrat, fama pinguedinis glebæ, structura urbium, incolarum gregibus & virtute, amnium meatibus & rivorum, & denique qualibet præstantia, & fructuum productura, ceteras antecellit. Huic itaque dignum Principem tuis meritis & virtute voluit Altissimus te præesse; ad majorum tamen culminum apices reservatum multiplicabilibus incrementis. Nolo præterea illustres & præcipuas serenitatis tuæ dotes negligenti silentio præterire. Tu enim consortia virtutum eminenti fastigio comitaris. Te totum Prudentia circum lustrat, Magnanimitas fortificatione præfulcit. Justicia, quod cuique conve-

nit, te reddit munificentiſſimum largitorem. Te Temperantia modeſtiæ retinaculo propulſorem, præbet urgentium voluptatum. Te denique Spes optima, te Fides orthodoxa, & te perfecta Caritas conſectantur. Ideo bene meritò Comitem Virtutum [1] te prædicant univerſi. Præter hec eloquentiæ tam lacteo dulcore auditorum reficis aures & mentes, & quam dulciſſimis tui colloquii pabulis omnes avidiſſime ſaturantur. Sed ecce nihil poteſt eſſe ſub Sole continua ſui totalitate jucundum, nec poteſt dulciſſimum mellis nectar abſque muſcarum mixtione guſtari - Nec poteſt libari dulcedo, quam non inficiat aliqua fellea permixtura; ſed qui amplius de jucunditatis participat portione ſe debet feliciſſimum recenſere. Hæc ideo, sereniſſime Princeps, preſenti oratione conſcribo; quoniam nequaquam ſum dubius, quod te multum diebus iiſdem carnis teneritudo momordit, tuo congerens cordi gemitus & amaricationis aculeos, tuis incutiens præcordiis mœroris ſpicula doloroſa, tuiſque propinans oculis ſcaturientes rivulos lacrimarum. Cum ſcilicet placuit illi Deo principi omnium creaturarum ſuas cæleſtes ad arces trahere tuam mellitiſſimam & dulciſſimam genitricem, cujus tantæ ſunt laudes & benemerita divulgata, quæ longam requi-

1 In verbo illo ludit; cum notum ſit *Comitem Virtutum* dictum, quod regionem *Verdus* dotis nomine a Galliæ Rege accepiſſet: quare *Procuratorium* Valentinæ filiæ ap. Benevenutum a. S. Georgio *tom.* 23. *ſcript. Mur. col.* 615. nominat Bertrandum Guaſcbum *gubernatorem Comitatus Virtutum*.

quirerent prolixitudinem ſcripturarum. Eam ergo mitiſſimam & præſtantiſſimam matronarum Italiæ, imo mundi ad ſe feliciſſimam traxit Deus, melioris vitæ & felicioris letitiæ Chriſti gaudiis mancipandam. Et oro Illuſtriſſime Domine, quæ unquam legitur hera, que auditur matrona tantis gaudiorum cumulis floruiſſe? Hæc etenim longæva curſum vitæ ſatis amplum explevit, linquens poſt ſe filium tantæ dominationis celſitudine prominentem. Vidit ipſa pro majore ſuæ conſolationis augmento, ante ſui ſpiritus receſſum a corpore, poſt multas magnificentiæ tuæ palmas,glorioſiſſimoſque triumphos, vidit, inquam, felicem de alma civitate Veronæ victoriam, & tanti tui principatus augmentum. Et quis infitiari præſumeret, talem matrem feliciſſimam extitiſſe? & ab hujus ergaſtulo vitæ objiſſe contentam, quæ talem tamque celſum foret natum poſt ſua funera relictura? Quemadmodum enim te cernere potuit in dominio magis altum, cum ut Rex vel Imperator vel monarca unicus ſis in orbe?Et ad pleniorem lætitiæ ſuæ ſummam receſſit cum inexhauſto gaudio de præſenti, ſpem ferens ampliſſimam de futuro. Quare, celſiſſime Princeps, non plus de ejus debes funere profligari, quam, quod felix & beata deceſſit, gaudioſe lætari. Naturæ tamen ordo repoſcit, ut humaniter lugeatur; nec ſicci maneant oculi, nec etiam diu fluant. Satis igitur mœſticia ſuo jure functa ſit, abjiciantur luctus & lacrimæ. Vides enim

quodæternus opifex Deus te magnopere diligit. Abstulit longævam & dulcissimam genitricem; contulit dulcissimum puerum tibi natum. Abiit mulier jam vetusta; infans masculus tributus est. Vento corruit arbor sicca; sed ex firmissimo stipite & radice solida tellus novum pullulavit arbustum. Eja ergo heros solennissime, cognosce & adverte, quod es filius Dei dilectus, in quo bene sibi complacuit, quem præposuit populo suo, potentia, viribus & decore. Solare Princeps, solare, quoniam magnificabit Altissimus thronum tuum & præficiet te regnis & urbibus; & beatus es, & bene tibi erit. Et sentient gentes colubrum tuum mordentem, si a tua majestate divertant. Ponat igitur Deus in brachio tuo fortitudinem suam & in vertice tuo virtutes suas; ponat hostes tuos scabellum pedum tuorum, & subjiciantur tibi fines terræ.

Joannes Manzinus.

III.

Strenuo, & claro juveni Frederico de Villa Franca Marchioni Malespinæ &c. majori suo[1].

HEU quando dabitur malorum finis? heu quando navicula Petri per Scillæas rabies, Charybdimque disjecta, per fluctuososque turbines, vada latebrosa, atque discriminosas insidias piratarum; quando,

1 Idest Domino suo.

quando, inquam, portum sortietur quietum? quando cessabunt circumdantia dolorum pericula? & aconitum nocuum & vipereum virus, afflare non desinens nigrantes nebulas, & ligurientes locustas, Dei Ecclesiam funditus conquassatam sævo tabi virore perurentes, & indigna manducatione vastantes? Quando reformabuntur tempora in priscos mores laudandos, & imitabiles, per nostros sanctissimos patres traditos, & usque ad orbis finem vehementi religione servandos, nisi prava gentium scelera obstitissent, Christicolarumque degenerantium crimina, rapinis, libidinibus, ambitionibus, simoniis, superstitionibus, & denique sceleribus quibusque commixta. O mala semina! o nequissimæ nequitiarum sordes! o pudenda rerum discrimina! o pestis infandissima! o hydra immanior & truculentior Herculea! ad quid ventum est? Tu o summe olympi rector, o bone Jesu humani generis redemptor, jam finem statue tantis malis: tolle de medio, tolle, disjice hos truculentissimos homines derelictos ab humanitate, Christianos derelictos ab omni Christi religione, qui portant vestimenta pastorum, sed corda & operationes crudelium vespertilionum, qui gestant induvias ovium, rapacitatem Lycaoniam intrinsecus palliantes. Diviserunt agrum tuum, ut desolaretur populus tuus. O summe tonans qui pulcherrima facie tua, omnia conspicis & illustras, intende & converte prospectum ad tuum populum deerrantem, & reduc ad

unius verticis debitam unitatem, fluctuantem Ecclesiam. Cymbam Petri quassatam sævis ventorum turbinibus ad portus placeat reducere quietos. Abjice de viventium cœtu diffidentes turbatores, subdolosque pomparum & libidinum sectatores, non imitatores frugalitatis Christi. Fac omnes nationes orbis terræ se conversas faciant mente fidei tuæ ad Urbanum tuum sanctissimum Vicarium; qui quantum propter nomen tuum passus est, ipse novisti. Quis unquam Petrus, quis Silvester, vel quis alius tuus successor, tuique vicarius ingentiores persecutores habuit? quis graviora perpessus est? Quis Paulus majora per discrimina latronum, homicidarum, raptorum, & gentium efferarum transgressus est? Quis pelagi fastidia, terrarum exilia graviora sustinuit? Hic quos præfecerat, contra se sævientes infanda rebellione persensit. O ingratitudo, servitiorum ingluvies, profunditas oblivionis, & beneficiorum absorptio, & omnium facinorum fundamentum! o ingens desperationis impulsio! contra se sentire mordentes tamquam viperas venenosas & aspides mortiferas, quos suis beneficiis ipse celso erexerat in culmine constitutos. Habuerunt alii magis tolerabiles persecutiones, ab hostibus, ab idolatris, ab infidelibus persecuti: hic vero a suis filiis, a suis ovibus, a suis servis pulsus est, & enormiter est impulsus. Heu contra naturæ legem, insurgere filios in parentes, contra dominum suos servos? Quis vero legem professus, talia fando

ſando non prorumpat in fluvios lacrimarum? Heu quotiens ipſe mecum gemui, dum adoleſcentulus percipiebam vicarium Chriſti, imo Chriſtum in vicario ſuo iterum cruciari, iterum obſideri, iterum laqueari. Quid reſtabat amplius, ni quod cruci figeretur Urbanus noſter beatiſſimus, columen Fidei Chriſtianæ, cæli Atlas, luminare majus in mundo? Dixit ipſe tamen, cujus verbum non deficit ſed impletur; nolite tangere Chriſtos meos: dixit; mihi vindictam & ego retribuam. Quæ enim de ipſo per ipſum miracula fecit Deus? Et non amplius terremur exemplis? non mutant animum terræ gentes? Et ecce nihil vidimus, majora cernemus. Juſtum eſt namque, ut in veſpera hujus vitæ recipiat magnam cenam, qui tam longam diei menſuram tanto ſudore, tanta fatigatione diſcriminis laboravit. Quot enim ventoſos montes tranſegit? Quantum fluctuantis maris emenſus eſt? Quantis curarum ponderibus fuit graviter oneratus? Sed Dei munere faciente, mirabilis emicuit, tamquam leopardus illæſus tranſiliens per tela & venabula venatorum. Audiebam hæc non ſine magno cordis angore & compaſſione gemebunda. Et utinam taliſmodi mentis & animi forent ceteri baptizati! nequaquam enim ejuſmodi Summus Pontifex & noſtræ Religionis vere Rex turbine quateretur; ſed ad ſolitum & condignum imperium animarum & mundi reſtitueretur in integrum. Deus tamen, cujus judicia ſunt inſcrutabilia, faciat voluntatem ſuam, dum incline-

tur ad populi sui restaurandam salutem. Strenue juvenis, ut compertum tibi scio, tuam domum Majores semper mei sibi principem & dominam habuere. Sic ego genitorem & fratres tuos, teque habeo; dumque vita dabitur, constanter habebo. Quare satis quantum decuit gratulatus sum, percipiens te penes dominum nostrum Summum Pontificem esse carum. Scripsi prædicta nobilitati tuæ, volens aliquid scribere; hocque primitus se menti, & calamo primitus obtulit. Demum te hortor, & tibi supplico, ut promptissima, & fidelissima sedulitate te sustineas, subjicias, & assistas omni famulatui domini nostri Papæ: Et si quando dabitur modus pro mea aliquali promotione, memoriæ præsentatum habeas, & teneto. Vale mei memor. Datum Papiæ xx. Februarii.

Johannes Manz. de Motta tuus, Papiæ studens.

IV.

Ad excellentem Physicum, & artium egregium professorem M. Franciscum Senensem domini nostri Papæ medicum, primumque regentem studium Perusinum, Patrem colendum.

Repente, pater colende, me tempus curtum & spacio carens scribere nunc coarctat. Ideo notas animi brevibus explicabo. Puto, me habueris excusatum, si in abitu tuo de civitate Papiæ, te, uti fuit debitum, non utique visitavi. Quam-

Quamvis enim nequaquam jungamur præsentia corporali, contiguis tamen continuò mentis affectibus copulamur. Et hoc haud dubie tibi non ambigor persuasum. Præterea conspice, si de te spem habeo, si tibi fiduciam tantam figo. Nedum enim me ipsum, sed alios, mihi tamen caros & benevolos recomendare sum audens. Est iste præsentium gestor, nomine Lanzarotus, patria Mediolanensis,. studio Scolaris, facultate Legista, carus quidem mihi. Quare te, Pater, quæso, quod sibi director assistas juvamine, consilio, & favore. Demum de tuo, quem summe in omnibus cupio valde summum, statu, me certum, precor, effice. Hoc pro extremo corollario colligens & recordans, quod amor infima summis mira parilitate coæquat. Vale mei memor. Pasquinus dominus meus, tuique dilector & proborum, valitudinem jucundam sortitur. Datum Papiæ XXVIII. Martii.

Johannes Mans. vester totus,

V.

Celeberrimo militi Domino Spinetæ Marchioni Malespinæ [1] Domino meo.

MAnzinus genitor meus, quem tibi optime notum scio, me adolescentulum Sarzanam transmiserat pro Grammaticæ scientia capessenda. Jam venerat Nativitatis vigilia, cujus solemnitatem

1 Filio Gabrielis Malaspinæ fratri Azolini Malaspinæ,

tem hodie veneramur . Expectaveram gaudiosus, quod pro me pater mitteret, ut secum Paschales agerem dies & cum dilectissima genitrice. Sed videns me de meæ spei conceptione frustratum, anxiosus & cogitabundus extabam. Exiveram namque solum valvam inferiorem, scilicet eam quæ ducit ad Macram, & animum secundùm diuturnas morulas gemebundus suspiriis exhalabam. Et ecce quidam de meis coævis consortibus disciplinæ, scilicet genitus tonsoris de Gassano, tunc accolæ Funzani, hærentem me reperit, & gementem. Et quidnam, inquit, frater hic hæsitas plorabundus? Cui ego: huc usque præstolabar patris nuncium, quo ad ipsum pergerem, dies Paschales acturus. Sed spes lapsa est; nec spero, quod amplius ullum mittat. Hæc est igitur causa, frater, cur tibi videor fletu plenus. Tunc ipse: non, inquit, frater, taliter crucieris. Accingamus iter patrios ad penates; te etenim avidissime comitabor. Inimus consilium ambulandi: erat autem hora decimanona, vel circiter. Conscendimus itaque voluntarie, sudantes & fessi montuosum iter & asperum versus oppidum Fosdenovi tuæ dominationi subjectum, & tui incliti congermani [1]. Ubi tandem cum fuimus, campanæ pro vesperis tintinnabant. Hinc abimus versus Pulicam gradientes. Poteramus tamen per Tendolam compendiosius pertransire. Sed inexperientia juvenilis, ignorantiæ cæcitate animum obum-

1 Azolini

obumbrat. Jam sol plurimum declinabat, & villarum tecta fumabant. Cum prope Pulicam jam essemus, deliberationem invicem captamus in Pulica nocturnare: umbræ etenim noctis plurimum properabant. Ingredimur igitur Pulicam ferme funditus disruptam per nequissimum Raynaldum Firmensem, qui malo fine vitam suam vidit: iniquitates enim suæ capiunt impium, & suorum laqueis constringitur peccatorum; licèt ad vindicem impetum lento & tardo itinere procedat altissimus Deus, tarditatemque, supplicii gravitate compenset, Valerio comprobante. Hospitamur penes quemdam Branchinum indigenam loci. Jam omnes murmurabant infantuli, cælo stellas aspici, & congregabantur vicini, scilicet vetuli, seniculi, adolescentes, & pueri, ut focum redimplerent. Truncus quidam arboreus de oliva hærebat ad ostii latus dextrum, cum aliquibus fasciculis palmitum viridantium, & omnis generis virgultorum. Et, ut mos est, patrum, per patrem familias capitur anterius ligni robur; alii circumjuvant, portatur in casam, rogant, susurrant, & parant agnellos & porcellos, infantulos quoque mares, postea cum magna lætitia combibentes. O felix & benedicta petitio! non petunt regna, non opes & saturas, petunt diminutius agnulos & porcellos. Parabile enim est quod natura desiderat ad vivendum; ad supervacua desudatur. Refecti igitur potu, dehinc lustramus tuguria vicinorum identidem facientes. Po-

Poſtea diſcumbentes cum Branchino, lucerna bachalatio penſa lumina mutuabat. Non illic lautiori ambitione olba ligni nigra, ſeu nitida potum miniſtrabat. Conſedimus igitur diſculo: adeſt quidam panis craſſitudinis eminentis; ſcinditur per bucellas: primò ſua portio datur trunco; pauperi ſua portio reſervatur. Uxor fuſca non colore fucata, lagana cum nucibus & pane, contrito ſimul caſeo miniſtrabat. Non illic Carpio carus erat, non Lucius, non Torentina, non Tenta. Erant rapæ decoctæ ſub prunis. Mandimus igitur gaudioſe & pariter fabulamur. Denique caſtaneas comedimus pizutellas de Pupignachi ſilva conſpicua, vel aliunde collectas: mandimus quoque dulcia poma. Saturamur igitur illis epulis atque Baccho. Poſtea dudum vigiles, circa focum ſtratulo diſcumbimus valde duro, ſubjectis linteaminibus & mirica: fuit, ut clarius loquar de geniſta. Mane vero, aurora prodeunte, diſcedimus montivagi: per terras tuas, & in hora merarii attigimus noſtros lares, cum noſtris parentibus lætos dies agentes. Hæc autem tibi Domine nunc ſcripſi, quoniam heri, dum forem in cena, memor fui moris noſtræ fideliſſimæ vetuſtatis, variis modis & ritibus in diverſis partibus obſervati. Vale Domine xxv. Decembr. 1388.

Johannes Manſ. veſter famulus.

VI.

VI.

Andriolo de Ochis Brixiensi.

EMinentium verborum edita sensibus, excelsi necnon ingentis ingenii vera index epistola tua, colende vir, succinta admodum, sed inuxtuosa, verum credulitatis de me acceptæ fama linguaci at non veraci referente, fallacia decepta nimirum, ad me venit. Hanc itaque quantocius habitam totam legi, summam intentus missoris deliciens conclusive [1], cujus iterata denuo lectione particulariter totam cœpi. Rebar hercle coævum mihi aliquem ex ephebis egressum, seu mei familiarem amicitiam capere meditatum, sive me pro resfponso tentavisse pungentem, aut utriusque rei de causa, ut aliunde mihi plerumque accidit, tam alto stilo & blandiloquo, mearum ironicarum laudum præconio, talia conscripsisse. Solent enim juvenes, quorum ingenio vis fervida inest, peregrina, magnaque quæritare vocabula, & hujusmodi sententias altæ mentis incude malleare, & malleatas in formam egregiam figurare. Convenerat epistolæ tuæ lator, mei notitia carens, virum doctissimum physicæ & artium, in poetica sublimem, virorum optimum & mei amantissimum Johannem de

1 Barbari sermonis sensum vis elicias, qui tamen is esse videtur; *ut intentus nuncii verbis, ex his deliceret*, idest eliceret, quò res tandem verteretur, atque hinc relegens singulas partes epistolæ, quid tandem vellent, intelligeret.

de Travesis Cremonensem, qui illico pro me misit, multarumque & eximiarum de te laudum, solum proprio nomine non expresso, pronunciatione promissa, ab ejus qui gesserat manu, mihi tuam litteram præsentavit. Qua perlecta, ut ajebam: quisnam, inquam latori, te oro, hujus elegantis eloquii fuit auctor? quis est qui tam dulciter postibus meis excit? Est, inquit ille, Andriolus nomen viro, d'Ochis cognomen, seu mavis agnomen, patria Brixiensis, habitu honestissimus, vita tractabilis & jucundus, ætate septuagenarius vel circiter, & omnium denique virtutem scientiasque colentium ferventissimus prædilector. O inquam, benedictus vir! o, Dii ipsum beent, salvent, & diutius vivum reddant. O felix patria tali viro! Et septuagenarius est? Est, inquit ille. Profecto, pater, stupui, & lætatus sum, quod iste talis & tantus adhuc vigeat fervor ingenii. Post addidit ille, hic venderet fundum, venderet domum, venderet conjugem, venderet sese, causa emptionis librorum; quorum tamen habet copiam inexhaustam. Tunc ego, satis superque de te gratulans & admirans conticui. Et valefacto illi meo venerabili Præceptori jam dicto, latorique, in Bibliothecam meam illico me conjeci, paternitati tuæ meditans aliquid respondere. Ecce igitur arrepto graphio, non quæ tibi justa esset, sed quæ de conceptibus erumpet meis, ordiar responsivam. Primùm quidem, rectissimum juxta arbitrium Cicero-

ceronis nil censeo laudandius attribui posse seni, quod quò morti propinquior efficitur, eò magis ferventiusque hæreat & incumbat rebus his quæ pariunt immortalitatem. Quod fecisse reperimus Philosophorum Doctores & magis authenticos, sanctissimosque viros & amicos Dei. Quorum aliquot exempla, gratia jucundæ rememorationis adducam. Salamon, cui data est omnis sapientiæ plenitudo, apud Hebræos omnium doctissimus, nobilissimam discendi cupiditatem, prætextu ingravescentis senii, non abjecit, imo novum aliquid semper addiscens, mortem oppetiit senescendo. Plato Academicus, mundi plagas omnes siti obambulans addiscendi, per multa variaque terræ, marisque pericula profectus, a Ponti prædonibus venundatus, tandem quod optaverat, Tarantinum veniens ad Architam, regressusque demum patrios ad lares, supremo, suoque natali, ut ajunt, die, seu legens, seu scriptioni insidens hinc spiravit. Utque non incongrue mixtim nova veteribus coacervem, nostri sæculi gloriosum jubar, nostræque ætatis speculum, laureatus Petrarcha Franciscus, post tot librorum volumina a se compilata, unius & septuaginta existens annorum, diem clausit extremum [1], bibliothecæ suæ penetrali, cubanti similis, compertus exanimis super libro: cujus obitum ejus domus non fuerat ita e vestigio suspicata. Acciderat enim quandoque huic

1 V. Præfat. Multa horum exempla habet & Petrarcha Senil. XII. 1. librum de longævis hominibus scripsit Jannottius Manettus.

huic ſtudioſiſsimo vati, ut dum ſtudio daret operam, tamquam foret ad cælum, more Apoſtoli Pauli raptus, die una naturali vel pluſculum, mortuo ſimillimus immobilis teneretur. Huic novo, de veteribus eſt Carneadem adjicere non abſurdum, cibi dum diſcumberet, prehenſo jam bolo, non reminiſcentem: Archimedem quoque tanta cordis adhæſione ſuo cuidam confixum operi, ut ſe negligeret. Qui inter quaſdam deſignationes ſuas, profecto, ut credo, non ſentiens, mortem hauſit, gladio ſaucius hoſtili. Prudentiſsimus ille Cato Latinas litteras jam ſeneſcens, Grajas vero jam veteranus addidicit. Varro, ut perhibent, doctiſsimus Romanorum centeſimum explens annum, legendo ſemper aut ſcribendo, ſtudiorum amorem pariter cum vita conſumpſit. Livius autem Druſus ſenio & cœcitate confectus juris civilis Reipublicæ commodiſſimam fecit interpretationem. Idem feciſſe legimus Appium Claudium, qui ſeveriſsimam de pœnis ſententiam ſenex cœcuſque dixit, ſe familiamque ſuam & Rempublicam rite gubernans. Homerus apud Danaos in poeſi primus, eodem caſu laborans, & affectu, ſeniſsimus obit. Socrates jam ſenex capularis, ut cantum diſceret, inſiſtebat muſicæ melodiis. Chryſippus in ardore medio ætatis inchoatum opus altiſsimum, in ſenectute longæva complevit. De Oratorio Iſocrates volumen nobiliſsimum; Sophocles vero jam ſeniſsimus præſtantiſsimas edidit tragœdias; quorum primus & centeſimum

tesimum agens annum, & alter prope centesimum. Cleanthes apud illos, apud nos vero Plautus, paupperie primò pressi, demumque senio, preciosa a se volumina reliquerunt. Philemon quidem meditabundus, ac libro super incumbens, sociis ipsum opperientibus, Pieriam animam exhalavit. O dulcissima mors, quam profecto opto, quando placuerit illi principi Deo qui totum regit, me dissolvere. De his contentus sum: possum namque amicos Christi numerare quamplurimos. Sed Nicolaum de Lyra, qui Theologiæ maximus declarator super totam Bibliam latissima & amplissima fecit commentaria, quanta fortis non portaret asellus, tacendum fore non operæ præsentium reor. Hic xx. & centum annorum & plurium[1], tamquam robustissimus juvenis, voce clarissima adhuc nodos sacræ paginæ declarabat. Nunc ad te venio. Gratulor igitur, pater, tibi, quod senex ita vivax tenes tenax ingenium, & tam perspicacem possides intellectum, & tantum ardorem contines apprehendendi, & tuis validioribus epistolis reliquos fatigandi. Et quod tibi nos juvenes facturos fore decet, incipis ipse primus. Procedo ad reliqua. Quæ de me scribis, sub decipibili credulitate cœpisti; ego cuperem judicio tuo stare. Quid me comparas aquilæ, quæ ad mensas Deorum rapuit Ganymedem, cui ritissime Johannem Evangelistam

N no-

1 Ad oram codicis antiqua manu; *mortuus cum centesimum jam complesset*.

novimus comparari. Te tamen more humilium, modicæ & incapacis intelligentiæ fore dicis. Sed tuum verbum, tuumque præstans eloquium te longe alium indicarunt: mostrant enim verba plerumque mentis penetral; nobisque ait Plato ad hoc datum fuisse sermonem. Demum; quod mordacibus stiparis viris, dolenter afficior; & optarem, ut Atlantem juvit Alcides in poli rectione, tuarum sic potens forem curarum participem fieri, & te ab hoc quo premeris onere relevare. Multiplicitas namque curarum quod intenditur impedit ne agatur; veluti sata creberrima arcto in loco conjecta sese præpedire noscuntur. Sed, o curæ hominum frivolæ, metus inutiles, spes inanes! torquemur & minimis quibusque prosternimur. Ideo miserabiliter humana conditio, nisi rationis virtutumque sustentaculo, relevatur. Quare cum sis prudentia comitatus, ut video; cum sis temporis experientia perdoctus, ut audio, solare in eo qui solus est omnium solatium, & salutare nostrarum remedium jacturarum, & dede te libris, & has mundi vanitates posterga; & præsertim cum non habeas filios, qui cor patrum plerumque mordacioribus eradicant curis, sese filiorum amore, perditioni corporis & animæ, ut eos dites linquant, indigne subruentium; Et ut tandem claudam epistolæ meæ metam, me tuum, precor, habe; deincepsque ut filio me potire. Vale 1388. prima Julii.

Johannes Manz. de Motta.

VII. *Ad*

VII.

Ad Iohannem de Horologio Patavinum insignissimum Physicum.

SPeculum quoddam, qualibet retrolapsi temporis ætate rarissimum, mirandissimum in nostra virorum sapientia pollentium inanissima penitus, interque clarissima illorum veterum ingenia, quos imperitantis Augusti tempestate floruisse, veridica quadam tua, nec non facunda epistola, quæ priscorum merito intellectuum præstantiores prius natis excellentias præconizat, elegantissime nominasti, locabile non indigne, splendidissimum ingenii tui lumen, laudatissime vir, omnibus virtute & humanitate consortium diligentibus percolende, verùm mihi strictiori quadam reverentia præferende, per diem digressus a te secreta mente, sed jucunda consideratione mirabar. Et scito, pater, quod dudum, postquam hanc urbem introgressus sum, quemadmodum claris plerisque viris faciebam, ad te quoque aliquid scribere meditabar. Sed clariori, imo clarissimo litteraturus viro, singularius aliquid intendebam. Merces enim quælibet suorum sunt valorum preciis distinguendæ. Lana nobilis, non ignobili fuco, sed murice precioso, colore quoque præstantissimo tingi debet; regum corpora fulgentissimis vestibus induenda. Viri sapientissimi, non nugacibus, sed ponderatis, maturi-

turisque sunt alloquiis adeundi . Quare, quando me rebar impotentem scribere tibi huc usque, vir præstantissime, deses fui: non enim mihi æquum videbatur, sed absonum; quod ignotus & indoctus ego, quique sim juvenis imperitus, te virorum doctissimum, reverenda jam canicie colendissimum & maturissimum in omnibus, sic inconsiderate, & præcipitanter affarer : præsertimque cum ferme per quadriennium a studio vacavissem. Ad hæc, (ita mihi superi auxilientur) ostentandi de me cuiquam suspicionem ingerere non optarem. Novi enim aliquot, qui ut mirabiles appareant dictatores & famosi Rhetores, prædicant, scriptitant undequaque: qui cum sese autumaverunt famam nactos, fastidium ingerentes, indoctissimi sunt reperti. Quorum de acie nollem fore; postquam de te jam indelebilem cordis mei conceptibus compressi fiduciæ cicatricem, quam cauterio caritatis impressi, & ubi intus mentis in medio sumpsi tuæ venerandæ dilectionis emblema, teque habendum fore dum vives; postquę fata, si tibi superstes mansero, absentem, præsentemque pro meæ intentionis prospectibus proposui semper pro eo bono & spectabili viro quem dicit Annæus, ut tamquam te conspiciente convivam, teque meis in actibus semper reverear: & quoniam silentium modo rupi & audacem stylum cœpi, non ut tibi blandiar vel me ostentem, quoniam a me utrumque abesse curavi, sed ne muta caritas introrsum torpeat

peat & vilescat. Nisi enim carbunculus sub acervo cineris consopitus admotis combustibilium materiarum aridis nutrimentis excitetur in flammam, resolutus in se ipsum, inter cineres penitus extinguetur; sic amor tacitus, non expressus (nisi aliquibus justis & honestis fomitibus agitetur in flammam) paulatim deficiet & vanescet; ubi vero flamma, fomitibus undique coacervatis ad ipsam, excreverit in vaporem, non valet ullius aquæ respergine comprimi vel extingui. Ampliatur enim amicitiæ principium, tametsi requirat in virtutum mutuo substantiali fundamento primitus radicari, morumque similitudine, coaugetur inquam & accenditur ignibus veri amoris, communicatione secreti cordis, dulci collocutione verborum, morum habitibus honestorum, decoris gestibus honestatis, utriusque participatione fortunæ, suavium visitationibus scripturarum & hujuscemodi. Est quippe aliquid, nec id evanidum, neque leve, cernere perlucentes splendidi cordis præcones, & indices amicantium radios oculorum ora gratissima contueri; veras audire & reddere voces, inquit Maro, in quibus sæpe patet animi pulchritudo & conformitas voluntatum. Speculum enim mentis plerumque refulget in verbis, ait Ambrosius. Præterea jucundum est valde, litterarum figuras aspicere, non volantium sicut umbra, sed durabiliter impressarum, manu ejusdem quem maxime diligimus exaratas, & de suæ mentis fonte scatentes.

His igitur aliisque modis exsuscitatur flammæ indesinentis taliter incrementum, quod nullis flaminibus turbinum, nullis fusionibus undarum mortificabitur vel desistet. Quare post dulce colloquium jam tecum peramœne susceptum, cum sis ætate venerabilis, imo pater prudentiæ, & scientiarum excellentia dominus, & magister, vera bonitate & humanitate gratissima, multipliciter reverendus, propter se stabilitæ amicitiæ glutinio quadam caritativa parilitate domesticus (æquat enim amor etiam eos qui gradu dispares sunt, ut nosti), calamum sumpsi audentius, ut tibi aliquid qualitercumque notarem; nec curavi scribere tam amœne, quod nescio, quàm amanter, quod vellem, spem de te, pater, non ambiguam gestans, quod insulsa recondies, resecabis superflua, & inconsonis vocem dabis. Nec tamen putato, ut te incitarem ad calamum, me nunc scribere.: absit. Nullo vellem te labore vel tædio affici; satis mihi est, quod hoc legas; satius enim est quod tibi non ingerat tædium, vel faciat occupatum, vel aliqualiter te disturbet, satissimum denique mihi erit, idque permaximum quod me ames. Ad rem igitur nunc accedo.

Affatu nudius tertius tuâ de veneranda paternitate jam habito, ejus quidem mersæ jam lucis tenebris noctis obumbrantibus superficiem terræ, vix oculos quivi saporosa quiete concludere, sed id longe ultra noctis medium parum feci: de te enim

dum-

dumtaxat, & tui intellectus mirabili profunditate mea cogitatio volvebatur, & de tuæ præstabilitate sapientiæ, quam tibi donavit qui potest omnia Deus, quamque industriæ tuæ nobilibus & laboriosis studiis adauxisti. Quæ quidem cogitatio mire dulcis, quamquam sopito mihi nulla somni gravedine decussa est: quin posteaquam obdormivi conversa est in jucundissimam visionem. Revidebam enim sphærilogium tuis fabricatum manibus, deque tuæ profundissimæ mentis altitudine protractum in formam; opus hercle ingentissimum, opusque divinæ speculationis, opus denique hominum ingenio non dabile, neque operabile, & nullis unquam diebus antelatis plasmatum: quamvis dicat Cicero, Possidonium sphæram effecisse, cujus singulæ conversiones efficiebant in sole & in luna, & quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus & noctibus. Non equidem reor, tantam illi operi infuisse rationem artis, non id ingenii magisterium quod in isto. Nec per posterorum quemquam credo unquam factibile erit, vel saltem superabile; cum non videamus in ætatum successione tam excelsas ingeniorum auctelas. Sed quid fabor? Decentius quippe foret hujusce rei silentium figere, quam exiguum loqui, ut de Carthagine Crispus inquit. In hoc enim opificio artificiorum plenissimo, tuis manibus elaborato, elimato, atque adeo mire sculpto, quod nullius artificis docta manus ipsum quiret agere, cernere datur

certis discriminatos metis septem stellarum, quæ ab incessu dicuntur erraticæ, circos sese orbiculata circinatione urgentes; quorum altior est is qui dicitur Saturni, quem ajunt in æthere minimum videri, sed ipsum maximo ambitu circumagi; hicque tardivagus anno triceno ad metam a qua digressus fuerat regressum inchoat, & orditur; hic influentiam confert gelidam & rigentem. Post hunc Juppiter vertiginem suam rotat, volucriore tamen motu, annis scilicet duodecim complens cursum. Tertium Mars mox globum sortitur, bino peragens viam anno, cujus ardore protenso & superstantis pulpito primo senis rigore, qui falce recurva priscis temporibus pingebatur, contemperatum Jovem utrique interpositum, salubrem influentiam dare constat. Sol autem lucis maximus lator, solus omnium generabilium post Omnipotentem Deum productor, & similiter propagator, medius existens perlucidissimis & amplissimis mentibus, annuo per Zodiacum transitu complet orbem; cujus ascensum pariter & descensum, temporum vices, mensium ordinem, signorum respectum, dierum augmenta, nec non decrementa, horarum denique spatia & momenta, & totum ejus officium subtilissimis figurationibus exemplorum per singulos gradus & puncta, perspicacissime designasti. Post hunc Veneris sidus, loca quod alterno perambulat itu; nam Solis ortum præcurrens ut egregius præco, primo Lucifer nuncupatur: ab occidente

dente vero lucem prorogans est nomen Vesperis consecutum. Hujus sideris influentia cuncta gignit in terris. Nam, ut inquit Plinius Veronensis, in alterutro exortu genitali rore conspergens, non modo terræ conceptus implet, verum animantium quoque omnium genituram stimulat. Signiferi autem ambitum peragit diebus illis totidem quibus Phœbus, ab ipso numquam absistens partibus sex & quinquaginta longius, ut Timæo libet. Penultimum situasti descensive Mercurium, illi proximum sed non ejus virium, non etiam quantitatis. Hic fertur novem diebus circulo ociore; modo autem solis exortum, modo radians post occasum, ab eo nunquam XXII. partibus amotus, ut placuit Sosigeni. Phœbem, quam Lunam, Dianam, Dictynnam, Proserpinam, & Cynthiam nostri prisci vates variis respectibus nominarunt, Planetarum ultimum, terræ magis proximum demum sistis; quæ nocturnarum tenebritudinum antidotum, variationis ambiguæ, nunc exiguam & inanem, nunc imbutam & bene pinguatam se offert, nunc arcuatam cornibus, nunc circumflexam orbibus, nunc nitentem juventa, nunc languentem senecta, nunc rubore suffusam ventorum bajulam, nunc tinctam pallore nunciam pluviarum, nunc alba serenitate perlucidam tranquilli temporis quod a nobis mundo degentibus frequentius exulat hortatricem, quandoque latentem, quandoque serius, quandoque ocius apparentem; nonnunquam corolla præcin-

cinctam, puri coloris aliquando, aliàs denique rutilantis: hæc est aliquando sanguinea magnarum pertenditrix jacturarum, excelsa plagis in ætheris aliquando, contigua montibus aliquando; aliquo tempore vergitur erecta in boream, nonnunquam dejicitur versus austrum: ambitum quippe suum minimum obit; vicenio namque septenisque diebus, & tertia diei portiuncula tantumdem ætheris emetitur, quantum gelidi senis sphæra trigesimo lustrat anno. Fratris ista fulgore suum radium occulit & assumit, amplificat ac extinguit; hujus ob interventum eumdem etiam Solem nobis occultari compertum est, ipsamque Lunam terræ obice: radii enim Solis, Lunæ interpositu opacati, splendorque Lunæ, terræ objectu, tenebras invehunt repentinas. Quæ quidem omnia singulaque intuentibus perspicaciter, materiali exemplo vivo mirabiliter demonstrasti. Sed de his satis superque per me nescium siderum perstrictum sit; de quibus cum alio penitus siluissem, tecumque, ni fidens audacia de te sumpta me intimidum fecisses & promptum; cujus & non alterius in manus fore perventura, tam temerariis ut finerem non essem ausibus; quia possem facillime subsannari, ut in Oratore suo Cicero risum narrat ab Hannibale Phormionem, tanto tamque probato bellorum imperatori scientiæ militaris monitus ingerentem. Porro circulus ille inferior in opere hoc tuo locatus, in quo dies singula mensis cujusvis, & totius anni computus, & kalen-

lendaria feriate noſcuntur, & rimatæ ſeſe offerunt feneſtrellæ, feſti ſolemnitatem, ſi quam ea luce celebrari contingat, oſtendenti, pandentique cancellulo Sancti nomen deſignatum in circulo; non parum admirationis ignorantibus cauſam affert; intelligentibus vero delectationis ingentis. Atque ut paucis expediam, nullum magnis temporibus tam egregium, tam mirificum, tamque præſtantis artificium ingenii non fuiſſe repertum. Quod ædepol ſi fuiſſes tempeſtate priſcorum, ante ſcilicet quam Verbum, & Unigenitus Dei Chriſtus ex utero Virginis carnales ſumeret induvias, te coli feciſſes, & tranſtuliſſes in Deum. Si enim Apollinem cithara, ſi Æſculapium & ipſum Apollinem medicina, ſi Saturnum Bacchumque & Cererem agricultura, ſi Vulcanum fabrica, ſi linum Oſirim; ſi denique, ut ſileam ceteros, oliva Minervam munere Divinitatis beavit, & in culturam celebrem poſteris ſuggeſſit, cur non te tam mirabilis horologii inventorem, in Aſtronomia ceteris eminentem, naturaſque rerum omnium, & arcana rimatum, utque teſtabatur in quadam magna quam tibi ſcripſit epiſtola laureatus noſter Petrarcha [1], heu dum vixit amantiſſimus tui, principem medicorum, cum ipſo ſuperſtite tot florentiores qui modo vigeant reperti forent medici, te tamen præponentis omnibus non indigne; cur non, inquam, te in Deum merito poſteri coluiſſent? Verum te vere divinum, orbiſ-

[1] V. Præfat.

orbiſque ad finem uſque nominandum, Chriſti Jeſu crucifixi pro nobis veri Dei fides perfecta, tuis viſceribus ab utero genitricis radicata; virtuſque tua clariſſima, quæ te tale vexit in culmen, & nominis gloriam tàm ſublimem perenni fama celebrabilem facient infallenter. Es præterea, ultra prædicta, tam dulcis & amœnæ facundiæ, quod quaſdam epiſtolas tuas cernens caſualiter his diebus, ſtupidus ſatis ſteti, & vehementer admiratione commotus. Nam ſi ſemper eloquentiæ operam impendiſſes, equidem ſatis foret. Eſt igitur ingenium tuum ad omnia verſatile. Unde de te, non ſecus ac quod de Julio Cæſare ſcribitur, dici poteſt: videtur namque te natum fore ad ea ſola quibus applicas mentem tuam, cum in omnibus, & ſingulis emineas ſingularis. Ad hæc ſtudium poeſis & amorem, quomodo nunc in ſenectute ſectaris, quantas laudes mereantur, explicare non poſſem. Facis præcipue ex tua elegantiſſima ſcientia medicinæ, mundo commoditatem immenſam, quod poſt orbi commodiſſimam legum editionem, Grajorum ſapientiſſimus Solon, ut noſti recitare Timæum, legitur effeciſſe: unde itidem de te dicendum putem, quod de Solone nuntiatur ibidem. Quòd ſi non perfunctorie, ſed dedita opera fuiſſes Poeticam executus, profecto non opinor, te minorem Heſiodo vel Homero; utque de noſtris adjungam, Virgilio, Statio, vel Petrarcha fuiſſe; ſed in ea maximus atque famoſiſſimus evaſiſſes. Quantum autem rapacibus dilectionis uncinis præte;

ter cetera trahat me hoc tua ſeneſcentis in Poeticam ferventiſſima mentis adhæſio, æſtimare non poſſes. Hæc eſt enim jucundiſſima cura & cupido laude digniſſima, hocque tam præſtabile ſtudium, quam Catonis ſenis capularis, Danaum litteras inſequentis; quamque Archimedis ſuo cuidam operi deſignando a ſupervadentis hoſtis gladio crudeliter occumbentis; quamque ſenis Carneadis obliti buccellam ori, dum diſcumberet, apponendi. Eſt tam etiam ſenibus rerum earum quæ immortalitatem ipſis morientibus propagent & pariant commendabile ſtudium, qualecumque ſectantur. Quale legimus de Platone, Varrone, Livio, Druſo, Appio Claudio, Socrate, Chryſippo, Iſocrate, Sophocle; quorum atque ceterorum conſimilem his plurium hiſtorias te non ambigo non ignoraſſe; quale etiam vidiſti de illo fulgentiſſimo Sole mundi Petrarcha, ſæpe mihi dicto, ſæpiuſque dicendo; quale denique præprimis de Nicola de Lira, qui centennis exiſtens, voce vivaciſſima, & rejuveneſcentibus gutturis arteriis, & repullulantibus mentis ramis, diſputando, reſpondendo, legendoque patefaciebat ſcrupulos Scripturarum, extricabatque nodos ſacratiſſimæ Theologiæ, quam ſtudens continue, de Hebræo perfidoque Judæo factus Chriſticola perfidelis, x. & centum moriens annorum [1], ſupra totam Bibliam lecturas ſolennes & immenſæ amplitudinis dereliquit. Horum itaque,

colende

1 V. epiſt. ſuper.

colende pater, senectus, rebus non fuit momentaneis & morticinis attributa: horum cupiditas, habendi siti, nec avaritiæ stimulis puncta fuit; horum denique cura omnis, rebus eminentibus extra terram, & splendore subjecti nobilis, nec unquam extinguibilis, est versata. Quorum tu, virorum optime, virorum doctissime, imitaris vestigia, imo tua, quo non alius evidentius novit res mundi quaslibet, casuum præcipitiis subjacere; virtutem vero & scientias alte tolli, perpetuitatemque mereri: hæc enim virtus sola felicitat homines; hæc virtus de gradu ascendentes in gradum nos tamen perducit in montem Sion, ubi est fons vivus, & præ aquarum opulentia saliens in vitam æternam. Tu igitur, ut ad seriem revertar, Poeticam diligis, eique, dum tempus datur, invigilas. Vera solet esse sententia; delectatio perficit operationem; vestrum etiam solet esse consilium; ut animus gaudens sit, & animi mœror absit, & humores melanchonicos abigitis, ne cor suffocent & obumbrent. Et recte quidem, cum Salamon ipse dicat; Spiritus tristis exsiccat ossa, animus vero gaudens floridam vitam facit. Et alibi legitur; Tristitiam non des animæ tuæ, & non affligas temetipsum in consilio tuo: jucunditas cordis, hæc est vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis; & exultatio viri est longævitas; miserere animæ tuæ placens Deo & contine, congrega cor tuum in sanctitate ejus, & tristitiam expelle a te:
multos

multos enim occidit triſtitia, & non eſt utilitas in illa; zelus & iracundia minuunt dies, & ante tempus ſenectam adducit cogitatio. Quamobrem ſane & conſiliariter facis, dulcedini Poeticæ tete dare, ubi reperis myſterioſa colloquia, per amœna vocabula, & tegumento incredibili, rerum veritatem, profundaſque ſententias palliari; unde cor tuum non dubito horum dulcedine gratiſſime delectari, & ſenectutis tuæ dies abſque aliquo tædioſo faſtidio pertranſire. Demum hujus multiloqui tecum ſermonis finem facturus, inter, imo ſuper ea, quæ mihi vita tradidit cariora, tuam amicitiam, & paternam notitiam ſuperaddo;cum non ſolum ego rudiſſimus & dejectioris fortunæ, ſtudioque oblectatus, & monitorum indigus geſtire pro poſſe debuerim, ut tibi ſuccederem in dilectum; verum magni Principes & Phyſici doctiſſimi. At nimis degeneramus, & omnis ætas declivius deteriuſque præcipitat a colle virtutum in vitiorum abyſſum. Legimus de ultimis Hiſpaniæ Galliarumque finibus veniſſe Romam nobiles, conſpecturos eloquentiam convicini conciviſque tui Titi Livii Patavini: legimus Reginam de Saba Hieroſolymam uſque profectam, ut contemplaretur prudentiam Salamonis: Legimus denique Alexandrum Macedonum Ducem ad Diogenis dolium, & Pompejum Magnum ad Poſſidonii fores fuiſſe progreſſos: legi audivique magnos & Prælatos, & Antiſtites ad Sorgam uſque delectanter greſſos, ut noſtrum Petrarcham cernerent;

rent; teque nedum ſemper virtutis amantiſſimum, ſed illum Paduæ Tyrannum pluries ipſum viſitaſſe Petrarcham, in Arquadi rure inter colles Euganeos habitantem. Sed minus ſolito virtus noſtris temporibus æſtimatur. Curat quiſque de ambitione, curat de pecuniis, vel de fraude, & violentiis inferendis: unde qualiter mundus eat & Chriſti Religio, bene vides. Ipſe autem, cujus eſt, Chriſtus proviſionem adhibeat, qui nobis ſuam ſalutiferam gratiæ largitionem præbeat, & a linguis doloſis & infandorum hoſtium artibus nos prohibeat truculentis, vitamque in hoc ſæculo peccatorum exſortem præbeat, tandemque ſecum nos ſui famulos & apud ſuam redhibeat majeſtatem, & ſcientiam noſtram caritate cohibeat ne frangatur. Vale Pater & parce linguaci. die XI. Julii 1388.

Johannes Manz. de Motta.

VIII.

Rizaldo de Villanis, laudatiſſimo Regum Conſulto.

CLariſſimum ſplendorem viſus intrinſeci tibi dedit Altiſſimus, procuſitque tibi natura parens tenaciſſimum recordationis antrum, in quo profundiſſima ſacræ & inæſtimabilis civilis ſapientiæ jam dudum proſcripta poſſeſſio cohabitat radicata, quæ ſub æquitatis penſatur examine, conſiliis regulata rectitudinis. Te prudentiſſimum legum interpretem, juriſconſultum inſignem, orato-

rem-

remque facundissimum ille sacer ordo conscriptorum Patrum, qui nostri Principis intersunt consultationibus, reverenter attendit. In te, pater colende, sedet reverenda canicies stipata studiis laudabilibus juventutis. Et in sacro numero Consultorum Principis nostri, ut olim in Romano Senatu Scævola, tam conformiter ad proposita dans responsum, atque Papinianus, quem Divus Justinianus acutissimi memoravit ingenii. Et quantum putas gaudenter admiror, cum problemata singula, scientiæ quæstiones cujusvis, tam perspicaciter, legum discussione dissolvis, confestim enunciando leges, sic in tuæ memoriæ antro pervigiles & paratas, forsan non promptas, & ut ajunt, illotis manibus numerato non habitas? Ad quæstionis articulum, uter intellectus, femineus an virilis sit aptior ad suscipiendam litterarum doctrinam & impressionem, pridie tibi in conspicua nostri Principis Bibliotheca objectæ; legum allegationes idoneas effudisti. Cum supervenit ille venerandus Antistes de nobili & famosa Cretæ Insula profectus ad illustrandam Italiam (ut olim legitur de Saturno, qui sationis frumenti usum ad has oras adduxit) qui est unicus paginæ sacræ doctor insignis; contra quem non inamœna vivis rationibus roborata disputatione leges sacerrimas merito tuebaris. O felicem nostri temporis ætatem, si tales aliquot & tam egregios protulisset, qualem te legali tulit in scientia! qualem hunc venerabilem Præsulem in sanctissima

 Theo-

Theologia; qualem & illum, supra quam vires mei fæminis promerere quirent de me benemeritum, & laudandum patrem meum & dominum singularem, Bartholomæum de Jacobo Januensem, tanta scientiarum omnium capacitate præfultum, & perfectum, in successione Tullianæ facundiæ, nisi me fallit amor, nulli nostri temporis comparabilem; qualesque alios, tam armorum quam scientiarum & legum præstantia renidentes, quos serenissimus noster Princeps suis lateribus coadjunxit, ut scripsi perdiu cuidam docto viro; *Fulgida quem tamquam circumstant sidera Regem, Consiliisque altis florida corda gerunt*; quos omnes ad præsens numerare admodum foret prolixum. Et nempe, ut clementissimus est Principum, sic sapientissimum fore compertum est, qui utraque duarum rerum, quibus Imperatoria Majestas & Respublica gubernantur, præstantiores viros & sani consilii, secum trahit. Hoc fecisse legimus summos Principes Romanorum. Ante alios Augustus Cæsar M. Tullium, Asinium Pollionem, Valerium Messalam oratores summos; Virgilium Maronem, Flaccum Horatium, Nasonem licèt postea propter ejus incontinentes mores relegatum in Pontum, Varum, & Tuccam Cremonensem, poetas; M. Varronem, ut ajunt, doctissimum Romanorum, & T. Livium summarum scriptorem historiarum, legitur habuisse: Hadrianus Juvencium Celsum, Salvium Julianum, & Meratium Priscum peritissimos legum consultos; Anto-

Antonius Scævolam; Severus Papinianum; Alexander qui fuit Romanus Imperator (non dico illum ducem Macedonum) Domitium Ulpianum, Fabiumque Sabinum, & Julium Paullum; qui omnes quales fuerint, tu ipse novisti. Hi sunt, pater, quibus Principes & Reges primi floruerunt. Hi sunt, quibus assistentibus Imperator tutissime gubernatur: hi sunt quibus magis Resp. indiget, quam armorum præsidio, ut Cicero disputavit & alii docti viri. Quare dominus noster, refluentes altis sensibus viros & sancta virtute pollentes satis superque gloriabitur, si habeat, & hoc suis urbibus & regno fructuosum fuerit. Nam, ut ait Ælius Lampridius, Resp. est melior, & prope tutior, in qua Princeps malus est, ea, in qua amici Principis sunt mali, quia unus malus potest a pluribus corrigi, multi autem mali non possunt ab uno quamvis bono ulla ratione superari. Ideo Alexander optimus fuit, qui apud se, licèt esset bonus, bonos, tenebat viros, sanctos, venerabiles, non malitiosos, non furaces, non fictiosos, non callidos, non ad malum consentientes, non bonorum inimicos, non libidinosos, non crudeles, non circumventores sui, non irrisores; sed sanctos, venerabiles, continentes, religiosos, amantes sui Principis, & qui de illo nec ipsi riderent, nec eum risui esse vellent, qui nihil venderent, nihil mentirentur, nihil fingerent; nonque diriperent existimationem Principis, ut se amaret: Hæc ille. Tales ergo Vir-

tutum Comes, illustrissimus Principum viros tenet, Jurisconsultos, Theologos, & peritissimos alios scientiarum, religiosos & divinos, & qui ament Deum, & diligant honestatem, & æquitatis & justitiæ respectum semper retineant ante conspectum. Ipse igitur optimos viros habens in suo venerando virtutum sodalitio, grandis & indeficientis imperii gubernacula possidebit, sub cujus tranquillitate clementiæ totus orbis serenabitur & florebit. Accedo ad id demum, ob quod principaliter & impulsive paternitati scribendum tuæ concœperam; licet præscripta, quæ primitus animo styloque congesserunt sese, longius me traxerint in sermone. Ecce igitur quod nunc te quæso. Est mihi vir probus valde in avvunculum, quem semper patris loco tenui, & expertus sum. Is jam vergens in senium; qui profecto, dum robusta fuit ætas, & corporis valitudo jucunda, sese magnis & altis negociis implicuit; podagrica tam male quassatur ægritudine, & aliorum cum senectute venientium morborum gravedine, quod quilibet ipsum cernens, si quid pii vel humanitatis haberet, sibi compateretur immense. Ipse ferme circiter annos xx., cum non modicis amicis suis qui vicini fuerant ejectus de solo natali, per alienas exulat terras & urbes; quem profugum & expulsum fecit ille olim truculentissimis Bernabos, ob infandissimas illas partes, quæ quasi urbes Italicas funditus obruerunt, ad postulationem suorum partialium vicinorum. Nunc etiam

tiam meum avunculum ubique insequebatur tyrannus antedictus, tamquam perniciosissimum hostem. Quare cum supplicet illustri Principi nostro, magna cum spe quam in ipso semper habuit, pro restitutione in patriam unde traxit originem; te quæso teque precor virorum optime, ut pietatis & miserationis intuitu, pro senectutis suæ morborumque solatio, sibi assistas, ipsum juves; & hoc obtestor te, per eum quem legibus sacris gestas amorem, per superos omnes, & si qua fides de te mihi umquam debeat esse, quatenus suadeas, quod gratiam obtineat, ut unde corporis originem sumpsit thalamo gaudeat sepulcrali; & refectis dirutarum funditus domorum habitaculis, natos & amicos sub umbra clementissimi Principis reduxisse & linquere glorietur. Deus autem qui est omnium dator bonorum, adversis illibatam tibi tribuat senectutem, quæ raro sine magnis venit incommodis, & tandem animæ quietem det, & vitam sempiternam. Vale.

Johannes Mans. de Motta.

VIIII.

Nobili viro Conrado de Dovaria Cremonensi.

Bimestris cursus, vir generose, jam fluxit, quo facundis epistolæ tuæ visitationibus me decuerat rescripsisse. Quo pacto, quoniam hoc non egi, de harum rerum alterutra quires non immerito me

culpare; ſcilicet aut ignaviæ torpore languiſſe, vel ob ſuperbam arrogantiam deſpexiſſe. Nam qui ſcitanti reſponſionis debitum non rependit, eſt vel ignarus, vel arrogans, vel ignavus. Ignorantiam, quam tamen mihi novi reliquis duabus vehementius dominatam, jam tuis (utinam ſic veris ut velles, ſicque meritis ut ſcripſiſti!) laudibus excluſiſti. Reſtaret igitur quod mihi poſſes objicere dumtaxat, ſuperbiam vel teporem. Atque, vir clare, minus vellem de ſuperbia, ſeu deſidiæ marciditate poſſe redargui, quam de ignorantia remorderi: quia ſuperbia eſt deteſtabilius vitiorum, abominabilis Altiſſimo, & mortalibus deteſtanda. Nil autem enervatius, nihilque quod magis virum qui velit ſe humo tollere, & ut ait Ennius, virum volitare per ora, dedeceat, quam deſidiæ luriditate conſternari. Videmus enim animantes egregias laboribus enutriri. Eſt utique excuſabilior ignorantia; cum proficiſcamur ab utero matris cœcitate neſcientiæ caligantes. Superbiam vero & vitia cetera vendicamus poſtea nobis uſu praviſſimo. Verum non juſte deſidiam in me neque ſuperbiam cauſabere. Nam remoratæ ſunt me variæ occupationes & vagi locorum diſcurſus; unde mens equidem raro, non ſiſtente corpore ſtabili', eſt ipſa compoſita vel quieta: & in tranquillo exiſtentibus animi motibus, quis conſonos & conformes meditari poterit intellectus, utque congruit electis ſenſibus explicare? Variantibus quippe animi ductibus, ut verba

verba vacillent, necesse est; sicut navis magistro titubante, nec amplustre volvendum animadvertente, cymba circumagitur in discrimen. Quamobrem; maxima de te concepta fide, temporis opportunitatem, qua valerem ocium studio suppeditare, hactenus præstolabar; persuadens mihi, dignam abs te, nec non excusabilem indulgentiam promereri. Quam mihi quæso ut impertiare, persuadens tibi, sic fore veluti scribo. Suscepi, fateor, apud urbem Ticini tuam epistolam. At hæc tabida & epidimialis lues, quæ retrolapsis pluribus quadraginta cursibus annorum [1] Hesperiam vexare non cessat, quæ civitatem illam nunc exhaurit, plerasque Liguriæ urbes infectans; cum Melchiore nato ejus quem patris loco carum habeo Pasquini, me coegit abire librorum immunem, & multa curarum anxietate completum. Belzojosum primùm tetendimus post Serenifs. Principem nostrum cum eodem colendissimo patre nostro; demum ad hanc conspicuam civitatem, ex qua stirpem suam oriundam nobilitat & extollit, nominis sui præconium longe lateque notum præstans: suique semper aut rurivagus, aut in motu. Quapropter commoditatem non habui bene aptam in exhibitione responsi. Nunc autem tempus obtemperat; sed cum librorum suppetentia desit, opus est ut sparsa recolligam, & exigitur quod memoriæ cellulas investigem, corrogando qualequale rescriptum, tamquam anus paupercula quæ ligno-

O 4 rum

1 Celeberrima pestis est a. 1348. Jo. Boccaccii descriptione.

rum ſtrue non fulta, ſtirpulos & ſtipulas per ſemitas uſquequaque recolligit, ut rogulum excitet. Veniamus igitur ad concepta. Epiſtola tua ſubmiſſa humilitate primordians ferebat, te nequaquam de Muſarum fonte guſtaſſe, nec Eliconis ſilvas, nec aprica luſtraſſe Parnaſi; ideo non te hexametris exaraturum ſed proſa; mox dat, me fore doctiſſimum, futurumque decus Italorum, cum ſim fertilis quarumlibet ſcientiarum, hyperbolice meis laudibus inſiſtens. Porro hæc eadem conſulit, hæc hortatur, ne deficiam ab hærentia mei Patris, meique ſingularis aſili ſpectabilis Cremonenſis [1]; in cujus expreſſione virtutum aſſeveras, non indigne, linguarum affabilium elegantiam defecturam. Demum hæc antipoforam faciens, dicit, cordiale incendium caritatis, quo mihi ſic indeſinenter innecteris, ut quater ad me ſcriberes impuliſſe, mei ſtatus ſalubritatem ſciſcitans avide nunciari; errorum mendas, ſi quas forſan ſcribendo commiſſas vel omiſſas cernerem, poſtulans humiliter emendari. Hic eſt, ni fallor, vir colende, totius epiſtolæ tuæ ſenſus ſtrictim collectus. Itaque complexis his adhibeo diligentiam, ſeriatim portioni cuilibet reſpondere. Cum ergo inquis, tibi compilandi grandiloquorum verſuum notitiam non adeſſe, idcirco proſaica ſcriptitatione functurum; reſpondeo, quod rariſſimum hominum genus legimus qui altiloqua carmina panxerunt; ſed rarius excel-

1 Paſquini.

cellentium oratorum, qui elegantiſſime & aptiſſime texuerunt ſententias ſermone ſoluto. Maximum enim eſt, electis verbis, vitioque carentibus ad omnem dicendi genus proſam ſcribere; adeo ut fons eloquentiæ Marcus inquit, nullus unquam fuit cui ipſa facultas oratoria tota contingeret. Inſpice quæſo, nonne quaſi totius ſapientiæ plenitudo proſaico textu patet? Sacratiſſima Theologia, legum ſacerrimæ ſanctiones, totius Philoſophiæ volumina, tam moralis, quam etiam naturalis, & denique tota vis facultatis Rhetoricæ, uti ſunt orationes Demoſthenis, & facundiſſimi Ciceronis, Senecalia documenta, hiſtoriarum memoranda recordia, non metrorum regula, verum proſaica compagine gloriantur. Quare parvi non videatur cuiquam, ſe eſſe dumtaxat in proſarum editione præſtantem, cum juxta teſtificationem Annæi in ſuarum primordio declamationum, Cicero ipſe Latini maximus Princeps & auctor eloquii, ſolum promineat in ſermone ſoluto, & Criſpus Salluſtius in hiſtoriarum ſcriptione præcellat. Hi tamen eadem gratia in carminibus caruerunt, quæ tota Maroni finitimo tuo ceſſit, quæ proſa incomparabili & demiſſiori valde facundia moliebantur. Quamobrem tua eloquens proſa, & electis compacta vocabulis de intimis ſapientiæ progreſſa penetralibus, mihi incomparabiliter placuiſſet, ſi non tam meis inſtitiſſet laudibus, ſed de alio quoquam viro laude tanta digno & tantos titulos promerito loqueretur;

cum

cum tuus homuncio juvenis,de quo tam gloriaris,de his quæ scribis nil tale minimum possidere se noscat. Sed summa dilectio fervorque calentissimi zeli, quem mihi gestas, te ad scribendum hujusmodi præconia compulerunt. Verum amantium sunt cœca judicia; & quanto strictius amant, est eo minus laudantibus fides danda. Nam si veridice centena earum rerum,quas mihi tribuis, particula contigisset, me fore felicissimum judicarem. Consilium autem tuum salutare admodum, paternumque sapiens omnino dulcorem (scilicet quod non abeam ab eo, quem in patrem retineo singularem, Pasquino virorum clarissimo, cujus jucundi nominis memoria me fomentat) humilitate quanta possum accepto. Quid enim melius, quidque præstantius, quidque suavius hominis vitæ, quam cum his convivere & morari, qui sese struxerunt summa bonitate, clementia, & virtute, vitia spernentes, & honestatem summopere diligentes? Est quippe tantorum virorum conversatio optantius requirenda, quod nos efficiat meliores; ipsorumque vitandum sodalitium, qui in deteriora & probrosa labuntur, delectantes colluviem vitiorum. Et nisi reverens filialis amor, & purissima caritas,quam ad ipsum habeo, me fallat; revera hic noster Pasquinus singularior & optimus est virorum, cujus glorificum nomen, quemadmodum cupiunt leges, rerum consequenciam imitatur. Unde decrevi; suam me facere & factum esse creaturam, dum vivam, nec unquam

quam, nec ullatenus a sua voluntate discrepaturus. Demum perfectum & intimum dilectionis vinculum, quo mihi copularis arctissime, jamdiu stabilitum habui persuasum; & nunc planius patuit tam salutiferi datione consilii. Quod autem impetras corrigi quod dictabas, nec saperem ego, nec me doctior, ut videre videor, alter posset. Demum vale, & parce, si fui nimium in responsione tædiosus. Sospes sum; itidem de te, tuisque avidissime semper ardens. 1388. die VII. Octobr.

Johannes Manz. tuus.

X.

Ad insignem militaris dignitatis, præclarissimumque virum Iacobum de Verme.

QUid dicam, ignotum; non est mihi dicere promptum. Hinc enim juris civilis me studium distrahit; illinc vero suppetens materia me retardat, & illinc unius adolescentuli Pasquini proba indoles, doctrinæ præceptionisque indigens incremento, me excitat ut insistam. Cupiens tamen morem gerere voluntati Domini mei Spinetæ Malespinæ celebris utique militis, quod tibi quicquam scriberem, rogitantis; obtempero, nequaquam ornandi gratia, ut incultum monstrabit eloquium, verum ut primùm notus calamo, demum præsentia, tuorum aggreger dilecto ministerio servitorum; utque idem Spineta me suum prorsus ha-

habet, sic confidentissime me jure non impari fungi queas. Quo pacto nil in præsentiarum scribendum censeo, neque possum, quod dignum tanto, tamque præclaro viro sistat. Aliàs enim, quando dabitur tempus uberius, & materia suberit amplior, excogitatius forsan loquar, cultiusque scribam tuæ spectabili claritati. Atque dum scribere ordior, verborum congeries sese multiplicat & impellit: ea namque, ut ajunt, vicem obtinent cerasorum, qui suorum pediculorum connexionibus & amplexu, catervatim se ingerunt manibus capientium. At hoc unum sat sit nunc tuæ clarescere notioni; quod quidem primum præcipuumque in captanda amicitia doctissimi viri veteres censuere; virtutum columen, quod animos coagulat, & mentes indissolubili catena connectit. Tua etenim, vir insignis, virentissima virtus multiplex, quæ dudum absentis aures corque meum delectabili quadam permulsit dulcedine, majorumque tuorum, præcipueque præcipui & illustris genitoris tui fama posteris excolenda, quodam me flagrore perducens; ad hæc his accedens ingentius stimulans argumentum, scilicet tui intellectualis visus delectabilis illustratio scientiarum; quæ secundum sententiam meam, imo Platonis, est causa maximi commodi; hæc, inquam, præclare vir, me urgenter incutiunt, me vehementer impingunt; imo volentissimum libentissimumque nobilissimæ tuæ pedissequæ me perducunt, quatenus toto mei cordis circino,

cino, tamquam punctum penitus & tenacius impressatum, medio circuli mentis meæ complectar; & teneam irrevocabiliter permansurum. Fungere igitur deinceps me tuo quodammodo libenter: nec verba me putes & ineffectualia pervulgare. Experire; nam invenies me perpusilla mei potentia; perfecto syllogismo totum effectualiter tuum fore. Quid enim frustrabilius & prorsus enormius, quam alicubi bono viro cumulosa faminis prolatura imprimere spem costantem; mox autem, cum opus est, fallaci delusione mentitam? De Kalendario viventium deleantur linguarum pseustes, frigentis olei pelago mortem passi. Vale vir sublimis & me certissime inter caros servulos tuum loca.

Mentem conspicuam florida gaudiis
  Virtus imbuit alma.
Fulgidus morum præit, itque celsus
  Culmine famæ.
Laudari cupiant viribus impii.
  Alti divite pompa.
Vestit hosdem purpura, sævientes
  Turpia patrant.
Orco clauditur intus, Flegetonticis
  Undis mergitur atris,
Pessimus, trux, horridus, acer
  Crimine sævus.
Mandari mihi, jussuque tuo loqui,
  Si quid utilis esto.

Si

Si boni quicquam cupio; tuus sum
Jacobe clarens.

Johannes Manz. de Motta
1388. die XIIII. Januar.

X I.

Responsio Domini Iacobi de Verme ad litteram præcedentem.

FAcunde vir, amice dilectissime. Suscepi gratanter affectionis vestræ gratissimas simul & facundissimas litteras, quibus erga me sinceræ dilectionis condîtis caritatem, tanto me decorantes honore, quanto nec ipse me digner, nec ab aliis dignus arbitror me censeri. Verùm in hoc, ardoris vestri benivoli cognoscitur vis amoris, qui nobili seductus errore, dum quidem cœcus est, vera non cernit, dignitatem virtutis ac laudem plerumque illis tribuit qui tam sublimia nomina non merentur: quamquam error hic vester animorum nobiliorum sit communis, qui de re amata bene cogitant, & sibi sic esse persuadent; amatum qualem cupiunt talem credunt. Sed quamvis error ipse sit nobilis, & ejus adversarius, qui ex odio nascitur, sit infamis, & mundo damnosus; utriusque tamen affectus & amoris & odii æquis spatiis a veritatis paritate remoti sunt, tametsi est alter honestior. Sed quoniam, ut ait Cicero, in hac vita vivitur cum non perfectis hominibus; & ut Petrarcha sæculi nostri decus,

decus ; reprehensionibus irascimur, laudibus delectamur ; utque Terentius, obsequium amicos, veritas odium parit ; ego ex hoc errore vestro honesto vobis & nemini damnoso delector, licèt ipse de me humilius sentiam, nec vos peritius errare voluerim, sed mallem esse quod videor : sic enim & mihi, cui multum negotii superest ad virtutem, & vestro consultum esset errori. Sed quoad amicitiam meam, cum ob Domini Spinetæ honorabilis mei fratris intuitum, & amicissimi mei Pasquini respectum, cum quo in rebus omnibus unam habeo voluntatem, vos in amicum carum meum animo libenti suscipiam, & cum vestra virtus ingenii vestrum me alliciat in amorem, per quam fit, justa sententiam Ciceronianam in Lælio, ut eos quos nunquam vidimus quodammodo diligamus. Quare juxta morum incomparabilem præceptorem in rem præsentem veniatis oportet, ut cujus stylum nosco, miror, & diligo, faciem non ignorem. Et quoniam ex litteris magnam suscipio voluptatem, non sit vobis grave mihi sæpe rescribere.

Quisquis es in nostros adeo succensus amores,
Ut celebres nostras lyrico modulamine laudes,
Te nimis jam fallit amor, malus arbitrer æqui.
Non ego virtutum specimen si prædicet orbis.
Me fore crediderim bene, si non hostis honesti.
Sed postquam tamen est nostri tibi fixa cupido,
Noster eris, nosterque veni, contingere dextras
Fas

Fas ſit, ut hic inter noſtros numereris amicos,
Jacobus de Verme.

XII.

Spectabili & præclariſſimo militi Domino Benedicto de Gambacurtis, Domino meo præ ceteris ſingulariſſimo [1].

DE reliquiis tamen epiſtolæ pridie Magnificentiæ tuæ per Vannem [2] de Appiano præſentandæ aliquid ſcribere reſtabam; veruntamen quoniam in præſentiarum non ſuperfuit bonum tempus; ex tragœdia quadam in expeditionibus militaribus, decurſa ætate conſcripta, tuoque cœpta nomine, & Deo finienda favente, chorum unum ne vacuus ex me redeat Benencaſa tranſmitto. Qui ſi placuerit, reſcribito, quia dum totam completam contexero, ut ad unguem perfectius corrigatur, dominationi tuæ lætius & alacrius deſtinabo. Quantum autem pro propoſito: capta civitate Veronæ, & dedita ſponte Vicentia [3] Scaligero Tyranno ad Illyricos ſinus, Venetamque urbem profuge profecto, gaudio populus pariter admirando, ut ſubinterea fluctuabat, talium verborum congratulans fuſione;

Ful-

1 V. Præfat.

2 Meminit hujus Bonincontrius *in Annal.* ad a. 391. cum inter captos a Florentinis recenſetur; *Thaddæus Vermes ducis hoſtium propinquus & Vannes Appianus Piſanus &c.*

3 A. 1387.

Fulgor militiæ, dogmate clarus
Heros fulgide, morumque nitens, tibi
Di dent gaudii summam,
O jubar splendens, Latiique sidus
Mi Benedicte.
Ne mihi jam fluxus temporis esset
Torpens, castra quidem Principis abiens.
Scripsi carmina spectans
Ruinam, qua Scaliger altus olim,
Infima tendit.
Ecce fugit, quem chorus ovans, Veronaq. tota
Miratur gaudens, cum fugit ille ferox
Chorus. Vah, quantus volucris vertitur orbis!
Sors hunc præcipitat, cessaque tendit
Abjectus, scandens curribus altis
Cespitat hic quidem, prominet alter.
Fortunæ varios cernite motus,
Turbinibusque agitur fortiter unus,
Flatibus hunc totis concutit illa,
Verberat hunc tristem qui jacet infra
Qui dolet ex multo turbine fractus.
Hæc altum summis dotibus implet,
Tranquillas tribuens æquoris undas &c. [1]

Johannes Mansinus vestræ dominationis devotissimus obsecutor cum recomendatione se totum.
Die XIII. Februarii 1388.

P XIII.

[1] Sequuntur plurimi alii versus, quos ne tædium lectori afferamus, & quod illorum conjecturam facere possit ex istis, præterimus.

XIII.

Præclaro & inclito viro Laurentio de Gambacurtis [1] *Domino mihi quam præcipuo.*

INſignis vir Benencaſa familiaris domus veſtræ præcipuus, promptus, ſedulus, & devotus, cum pro parte magnifici genitoris veſtri legatus venerit Illuſtriſſimo Principi Lombardorum, nil mihi avidiſſime ſciſcitanti gratius aut acceptius reſeravit, quam vos omnes, in quibus omnem ſpem meam tenaciter fixam & indubiam teneo, perfecta valetudine & incolumi jucunditate potiri. Ipſum etiam, hæc rudia quædam metra, ſed ex mentis devotione prolata, veſtræ ut præſentaret magnificentiæ, ſum precatus, quæ ſupplico, qua ſoletis benevolentia, perlegatis [2].

JACOBI

1 V. Præfat.

2 Verſus quoſdam ſubjungit, quos hic producere nihil attinet.

JACOBI SADOLETI

EPISTOLÆ

PONTIFICUM ROMANORUM

NOMINE SCRIPTÆ.

DE EPISTOLIS
JACOBI SADOLETI

§. I. De Epiſtolis quas hoc libro vulgamus.

NIHIL *libentius facimus, quam ut Jacobi Sadoleti viri doctiſſimi atque eloquentiſſimi litteras evulgemus: ita ſunt ejus omnia ſcripta in precio habita; ita quæ lucem nondum viderunt expectata atque exoptata. Et epiſtolarum quidem aliæ, quas nomine ipſe ſuo conſcripſit, ſæpius æditæ ſunt vel ſeorſum, vel una cum ejus operibus omnibus. Quæ Romanorum Pontificum Leonis X., Clementis VII., Pauli III. nomine exaravit, eæ nondum hactenus in conſpectum hominum datæ. Quod mirum ſane eſt; cum eorum temporum hiſtoriam multum omnino juvare poſſint: & ſunt latino illo ſermone, non fucato, non cor-*

rupto, sed nativo atque ingenuo scriptæ. Nec vero ita erant omnibus omnino, ignotæ ut non sit de iis edendis sæpius cogitatum. In Trevoltiensibus monumentis A. MDCCI.[1] *consilium hoc suum eruditis hominibus aperuerat Dominicus de Colonia*[2]. *Consilium vero Coloniæ illud quid impedierit, feceritque, ut nondum Sadoleti hujusmodi litteræ in manus hominum venerint, vel ab eo, vel ab aliis (nam in Boxhornii monumentis lego cl. Graverol volumen habuisse epistolarum Sadoleti, atque istud fortasse, quod memoravimus) vulgatæ, nos quidem ignoramus, lætamurque, hanc occasionem oblatam esse nobis, de latinis litteris, atque horum etiam temporum historia, benemerendi.*

Edimus ergo has epistolas ex codice Bibliothecæ nostræ, quem suspicor ex illo Coloniæ descriptum. Etenim cum illo congruit hic numerus epistolarum; epistolæ etiam quas Colonia nominavit, inveniuntur omnes; ac præterea diserte titulus narrat, ex ms. cod. Sado-

1 Sept. & Octobr. pag. 358.

2 *J' ay depuis quelque tems entre les mains un manuscrit singulier; dont je fais beaucop d' état & dont' j' espere que l' edition fera beaucop de plaisir aux sçavans. Ce sont les lettres que le fameux Cardinal* Jacques Sadolet *a écrites a diverses personnes au nom de Leon X. dont il étoit Secretaire avec le Cardinal Bembe. Ont a deja imprimé les lettres que Sadolet a écrites en son nom; mais on n' a jamais imprimé celles qu' il a écrites au nom de Leon X. Le manuscrit étoit entre les mains de Monsieur Beauchamp Gentilhomme d' Avignon qui a beaucoup d' érudition & une tres-belle Bibliotheque. Il contient environ cent lettres, dont quelques unes sont corrigées de le main meme du Cardinal Sadolet. Il y en a à Francois premier, à Charles-Quint, au Roy de Portugal, au Duc de Savoye, à l' Eveque de Paris, à la Republique & au Doge de Gennes, aux Nonces, à presque tous les souverains de ce tems là. Outre que ces lettres sont tres bien écrites en Latin, elles renferment beaucoup de choses curieuses pour l' Histoire & pour la Religion.*

Sadoleti ipsius manu emendato exscriptas fuisse. *Hoc etiam amplius invenimus in nostro; ut sciremus nihil propius factum esse, quam, ut nescio cujus negligentia sive imperitia, litteræ illæ interirent; jamque ad salarii tabernas delatæ fuerant atque inter rejectanea chartarum abjectæ. Narratur hoc in epistola nuncupatoria epistolis his præposita, post Sadoleti ipsius laudes;* Tale fuit de hoc Leonis X. popularis tui judicium, a quo una cum Petro Cardinali Bembo accitus est, ut ab epistolis & secretis esset, cumque ambo apud eum eodem munere fungerentur, multas ad diversos Principes & Europæ Reges, nomine hujus Pontificis epistolas conscripserunt. Quas Bembus scripserat, subinde cum aliis ejus operibus in lucem prodierunt. Quas autem Sadoletus, nunquam apparuerunt, sed post centum & viginti circiter annos in propolæ apotheca, inter vastam papyrorum molem, quæ vestiendo halec aut piperi destinata erat, repertæ sunt, cura & studio viri de re litteraria benemeriti; quas ab imminenti periculo non minus curiose quam feliciter eripuit, & ab interitu vindicavit. *Hæc in ea epist. ad Florentinum hominem scripta, cujus tamen nomen reticetur: quam integram non protuli, quod nihil habeat præterea dignum cur proferatur.*

Ceterum, quod epistolas ipsas pertinet codice nostro comprehensas, eas non ita desideratas dicimus, ut latuerint omnes omnino, bibliothecarum tenebris occultatæ. Erat enim epistola ad Bembum, cum ei orationem mitteret Ægidii Cardinalis quam in Lateranensi Concilio

lio habuit . Hanc cum oratione ipsa Conciliorum editores vulgarunt ut Labbæus [1] *, Harduinus* [2] *, &c. epistolam vero solam Veronensis editio repræsentavit . Duæ praeterea aliæ* 1. *epistola Carolo V. Imperatori, cum Caroli ipsius litteris quibus illi respondet, edita fuit hoc titulo* Epistolæ duæ , altera Clementis VII. Papæ ad Carolum V. Imperatorem Aug. &c. Altera Caroli V. Imp. Aug. Clementi respondentis . Legisse juvabit . A. D. MDXXVII. mense Martio . 2. *epistola Ludovicæ Engolismensi legitur tom.*2. Historiæ Sabaudiæ *a Guicheron scripta* [3]. *Ex his primam , quod tam facile quærenti occurrat, prætermisimus ; alteram & tertiam maluimus iterum repræsentare , quod licet editas , non tamen ita facile reperire sit, præsertim ad Carolum illam. In eodem codice nostro , quo hujusmodi epistolæ continebantur , erat & oratio* In promulgatione generalium induciarum habita XIX. Kal. April. MDXVIII. in B.Virg. ad Minervam . *Hanc invenies in novissima editione operum Sadoleti Veronensi a.*MDCCXXXVII.*Ideo ab ea etiam abstinuimus . Feci tamen, ut quod omisi (atque omittendum omnino videbatur) alio Sadoleti præclarissimo scriptorum genere sarcirem . Nam subjeci illius epistolis , ejusdem proemium in opus , quod aggressus ille erat , sive meditabatur* , de Rep. Christiana ; *quod nimirum multa ibidem de vita sua habeat , de studio ad mores corrigendos ; & quod intercidere , aut non efferri foras egregium monumentum cùm studii,tum pietatis scri-*

1 Tom. XIV. col. 18. 2 Tom. 9. col. 1575.
3 Pag. 456.

ſcriptoris noſtri nefas eſſe videretur. Dubitavi aliquando, an idem eſſet hoc opus atque illud quod Dionyſio Cardinali ſcribens, & [1] *Marcello Cervino* [2] *vocat* de ædificatione Catholicæ Eccleſiæ, *in epiſtola Ioanni Salviato* [3] de extructione Catholicæ Eccleſiæ; *in litteris vero Ambroſio Catharino* [4] De ordinibus & conſtructione Catholicæ Eccleſiæ. *Et congruere quidem argumentum videbatur quod ſive hæc operis inſcriptione ſignificat, ſive indicat epiſtola illa ad Dionyſium, cum eo quod in proemio habet. Verum omnino tempus repugnare videtur. Nam illius quidem* de ædificatione Eccleſiæ *duos jam libros confecerat A.* MDXXIX.; *reſtabant vero alii duo; atque in tertio lucubrando occupabatur A.* MDXLI. nec laboribus nec vigiliis parcens, *ut Cardinali Dionyſio ſcribit & Cardinali Ravennæ* [5]. *In proemio vero quod nos vulgamus opus ſe aggredi affirmat* ſenectute jam gravem; quippe qui ad LXX. annum acceſſerit: *erat autem ei annus* LXX. *R. S.* MDXLVII. *qui fuit etiam vitæ poſtremus. Quod ſi quis contendat, libris jam confectis, proemium ſcripſiſſe in quo illa dixerit, non magnopere repugnabo; dolebo ſolum, paucula hæc tanti operis ad nos perveniſſe. Atque hæc de codice illo noſtro quibus Sadoleti epiſtolæ continebantur.*

Non omnes quas Sadoletus ſcripſit eo fuiſſe contentas facile judicabit, qui noverit, quam multæ quotidie ejus generis epiſtolæ Romanorum Pontificum nomine

1 Lib. XIII. ep. 15. 2 17. 3 ep. 4. lib. XIV. 4 lib. XIV. ep. 10.
5 ep. nov. edit. Veron. lib. XVII. 7.

ne conſcribantur . Nos XV. earum quibus Sadoleti nomen ſubſcriptum eſt , invenimus in Bullario Dominicano [1] , *in* Bullario Caſſinenſi IV. [2] *nec dubitamus plures repertum irì ab eo qui diligentius exquirat . Quas quidem omittendas eſſe duximus .*

Magna tamen acceſſio facta eſt noſtris , primo ex codd. quibus monumenta inſigniora quæ ad Concilium Tridentinum pertinet deſcribenda curaverat Cardinalis Sfortia Pallavicinus , cum ſe ad ſcribendam hiſtoriam appararet. Ex iis epiſtolas ſumpſi anni MDXXI. *omnes , quæ multæ ſunt : deinde ab Archivo Vaticano , unde ut plurimas Sadoleti epiſtolas habere poſſem , præſertim quæ ſuo ipſe nomine ad amicos conſcripſit , factum eſt Eminentiſſimi Cardinalis Silvii Valenti Gonzagæ patrocinio , ſtudioque in bonas omnes litteras ; & præterea Clariſs. Comitis Ioſephi Garampi Archivi illius Præfecti & Canonici Vaticani humanitate & diligentia . His ergo debemus quæ anno* MDXXIV. *ſcriptæ ſunt* 89. 90. 92. 94. 96. 97. 98. *& privatas fere omnes . Nec moleſte , opinor , feret lector , in eo nos deſeruiſſe conſilium noſtrum , edendi ea dumtaxat quæ Bibliothecæ Collegii Romani forulis aſſervabantur . Cur enim acceſſionem tantam huic operi factam nollem ? cur hiſtoriæ & litteris tantum,illis epiſtolis, ſubſidium allatum inviderem ? Quapropter animati etiam ſumus , ſi qua deinceps offerentur ſimilia , quibus locupletare collectio-*

1 Tom. 4. pag. 296. 301. 317. 318. 323. 329. 332. 341. 345. 360. 381. 387. 4333. 437. tom. VII. p. 127.
2 Tom. I. pag. 113. 321. tom. II. p. 446.

lectionem nostram possimus, ea non repudiare; magnamq; habebimus iis gratiam, qui ita velint de opere hoc qualicumque nostro benemereri. Atque, ut hoc etiam moneam, non latinas tantum epistolas nobis aliorum liberalitas atque humanitas subministravit, sed Italicas duas in causa Ludovici Castelvetrii viri docti scriptas. Aliam nos edidimus ex monumentis Ribier, quod licet vulgata fuerit, non adeo frequens sit in manibus hominum ille liber, & a Veronensibus omittatur. Praeterire illos quoque epistolae Italicae duae quae inter litteras Principum, *ut vocant, inveniuntur*[1]. *Has, cum facile ex libris istis peti possint, omisimus.*

Ex tam insigni litterarum additamento coacti sumus duas veluti in classes litteras omnes partiri; atq; harum primae assignare publicas, idest a Sadoleto conscriptas Leonis aut Clementis aut Pauli Pontificis nomine; ad alteram vero rejicere privatas, sive ejusdem familiares. Cum vero Codicis nostri illas tumultuario nulloque certo ordine dispositas invenissem, visum est ita collocare ut temporis quo scriptae sunt rationem haberemus: ita enim fructus, qui ad historiam eorum temporum cognoscendam hauriri posse videbatur, facilius multo constabit. Quamobrem his interposuimus alias, quas sive nostri, sive Vaticani codd. subministrarunt. Nihil vero hic de illis praefabimur longius; nec enim historiam eorum temporum exequi volumus, quod longissimum esset, & a collectore monumentorum nullus aequo jure postulat. Si quid tamen in iis colligendis describendisque

1 Tom. 1. p. 136. edit. Venetae a. 1581. & tom. 2. pag. 2.

que succurrit, quod visum sit ad ea quæ dicuntur intelligenda necessarium, id veluti aliud agentes & in transcursu adnotavimus, addidimusque plerumque epistolæ summam sive argumentum. Ante ergo denuncio, ut nemo exquisitum aliquid, aut non ubique obvium expositumque ex adnotationibus illis nostris se hausturum putet. Si quis Bembi dumtaxat eas leget, quæ Leonis nomine scriptæ sunt, magnum ex illis ad hæc intelligenda subsidium auferet; uti ad illas ex nostris.

§. II. De rebus gestis Card. Sadoleti.

Iamque manum cohibueram; nec ubi de epistolis illa dixeram, dicendum mihi esse aliquid de scriptore ipso arbitrabar. Nam præterquamquod Cardinalium vitas qui scripserunt homines eruditi ac diligentes fuse egere de Sadoleto; vitam ejus omnem elegantissime Florebellus persecutus fuerat, ac deinde Ribierus virtutes ejus cum magna hominis commendatione, magna cura & diligentia, explicarat. Admonuere tamen amici, neminem eorum omnium vitam ita descripsisse, ut temporis rationem habendam esse duceret, annosque, quibus insigniora saltem facta consignanda erant, adnotaret. Secutus illorum consilium, quod experimento sæpe ipse meo didiceram, neglectum illum temporum, magnam historiæ lucem eripere, tenebras etiam offundere aliquando; non Sadoleti quidem vitam, sed insigniorum annorum ejus vitæ descriptionem exhibeo; quod existimem ad epistolas quas vulgamus facilius intelligendas plurimum posse conferre. *Ann.*

A. MCCCCLXXVI. *Iacobus Sadoletus , ex Ioanne Sadoleto Iuris civilis ac Pontificii ſcientia clariſſimo , natus ponitur a Ciacconio* [1] *. Sammarthani in Gallia Chriſtiana* [2] *, quod pariter in noviſſima Galliæ Chriſtianæ deſcriptione a Dionyſio Sammarthano factum eſt* [3] *a.* MCCCCXLVIII. *ortum narrant ; idemque habet Bailletus* [4] *Dupinius &c. Cum autem in Sadoleti epitaphio legatur ,* vixit annos LXX. M. III. D.VI. *& deceſſiſſe eum conſtet* XV. Kal. Nov. MDXLVII. *verus Sammarthanorum annus eſſe non poteſt . Fatendum quidem eſt , annum ejus mortis ita tradi a multis atque in primis a Florebello , ut nondum ille ætatis annus decurſus ab eo fuiſſe videatur :* Obiit annum agens ſeptuageſimum , *ait Florebellus ;* Septuageſimum annum agens obiit , *ſcribit I. C. Capacius* [5] *; atque ita etiam Spondanus* [6] *; & Ghilinus* [7] Morì in Roma ornatiſſimo di tutte le virtù del meſe di Ottobre dell' an. 1547. nel 70. anno dell'età ſua . *Diſertius etiam Boiſſardus* [8]. *Hos tamen omnes , & qui annum ejus natalem poſuerunt a.* 1476. *aut* 1478. *convincere erroris videtur Sadoletus ipſe* in ep. *Angelo Collotio* [9] *affirmans, annum ſe ætatis attigiſſe quinquageſimum, cum Romana direptio accidit atque ipſe Roma exceſſit .* Dederam , *inquit ,* ſatis principibus , dederam ſatis amicis , dederam Reip. , mihi quando darem ? Si jam quinquageſimum attingens annum non ex illis flu-

1 Tom. 3. col. 610. 2 tom. 2. pag. 497. 3 tom. 1. col. 910.
4 Judic. erudit. tom. 4. p. 3. n. 1280. 5 in Elog. p. 265.
6 ad a. 1547. n. 27. 7 Theatr. vol. 1. pag. 76. 8 Icon. tom. I. n. XLIV.
9 lib. V. 18.

fluctibus in portum & ab terrenis ad cælestia & curam & animum meum revocarem? His ego de causis urbi salutem dixi &c. *Iam vero cum ex epitaphio allato, dies fuerit ejus natalis* IV. *Id. Iulii; & Romanam cladem accidisse constet pridie Non. Maji, quando jam viginti diebus ante Roma Sadoletus discesserat, necesse est, si quinquagesimum annum non quidem expleverat sed attigerat, natum fuisse a.*MCCCCLXXVII. *Hoc ergo anno* IV. *Id. Iulii ut diximus Sadoletus ortus est Mutinæ, quemadmodum Florebellus etiam testatur. De Majoribus suis Sadoletus ipse*[1] *Hyppolito Estensi narrat;* Maximum porro illud meæ in te observantiæ & voluntatis vinculum, quod sub ditione familiæ vestræ omnes mei fere & nati & educati, neque solum hi qui nunc sunt, verum etiam antea qui fuerunt, & suam ipsi fidem constanter atque integre vobis præstiterunt, & a vobis civilibus sæpe honoribus & præmiis, virtutis causa, sunt honestati. *Præcipua vero Pater, Ferrariæ apud Herculem Ducem gratia & auctoritate multum valebat, magnisque premiis jus civile docuit, teste Florebello. Hic Præceptore usus est Nicolao Leoniceno, condiscipulo vero Bembo, ut Bembus eidem Sadoleto scribens*[2] *narrat; & in Philosophia ab eo fuisse institutum, ex eo conjectare possumus, quod Bembum de eo illam hausisse Leo X. sive Bembus potius*[3] *affirmat; atque id expresse Florebellus asseruit:* Cum ætate, *ait idem Florebellus*, jam aliquantum processisset, & ipsam ætatem virtute

1 Lib. XII. ep. 19. 2 lib. III. ep. 21. 3 lib. X. ep. 27.

tute ac doctrina longe anteiret, patris voluntate Romam se contulit, Alexandro VI. P.M. *Pontificatum Alexander tenuit ab anno.* MCCCCLXXXXII. *ad* MDIII. *Non multo ante hunc postremum Alexandri annum Romam eum venisse puto. Fuit enim Ferrariæ Bembus annis* MDLXXXXVIII. *&* MDLXXXXIX., *postquam e Sicilia redux, a.* MDLXXXXIV. *&* MDLXXXXV. *Patavii & Venetiis commoratus est, ut ex litteris ejus familiaribus constat; Sadoletum tamen Romam venisse ante a.* MDIII. *liquet ex Bembi ejusdem litteris* [1]. *Romæ ergo cum esset, Scipioni Carteromacho, quem latino nomine seu potius Italico* Fortiguerram *se appellare voluit, seu alii nominarunt (cujus hominis extat oratio* de laudibus litterarum Græcarum *præposita Thesauro Henrici Stephani Græco) Græco doctori operam dedit. Id ipse scribit* [2] *Angelo Colotio, cujus familiaritate & convictu, uti ceterorum omnium doctorum hominum amicitiis, floruisse eo tempore constat; inter quos credo eminuit Bembus. A.* MDXXXXVII. *cum nuncius de ejus obitu ad Sadoletum perferretur scribit Gabrieli Paleotto* [3], Nihil mihi potuit evenisse acerbius, quam divelli ab eo, cujus ego amicitiam fraternamque conjunctionem quatuor & quadraginta annos inviolatam tenueram; *nimirum ab A.* MDIII. *Ita ergo Romæ diversatus est sub Alexandro, & qui eum Pontifices secuti sunt Pius III. & Iulius II.*

A. MDXIII. V. *Id. Martii Pontifex renuntiatus est Leo X. Hic cum ad fovenda optimarum artium studia*

1 Ep. 21. lib. III. 2 lib. V. ep. 18. 3 lib. XVI. ep. 14.

dia animum convertisset , Cosmi proavi , & patris Laurentii exemplo ; ante omnia , *ait in vita Leonis* [1] *Iovius* , ab epistolis singulari judicio sibi desumpsit Petrum Bembum & Jacobum Sadoletum , qui ceteros omnes litteratos Romanæ eloquentiæ laudibus anteibant . *Fecisse hoc Leonem antequam e* Conclavi *exiret testatur Bembus in fine Venetæ historiæ* ; Joannem Medicem annos natum triginta septem Pontificem Maximum creaverunt ; isque , priusquam e conclavi exiret , me & Jacobum Sadoletum , qui Romæ tunc eramus , sibi ab epistolis adscivit . *Hic est honestissimus ille locus , quem tenuisse se apud Leonem Georgio Duci Saxoniæ narrat* [2] *& in proemio quod vulgamus* ; Sequuta sunt tempora cum a Leone X. primum , deinde a Clemente VII. Pontificibus maximis ad negotia publica vocatus , factusque Epistolarum principalium h. e. earum quæ , vel ad Reges a Pontifice , summis de rebus mitterentur,vel a Regibus eisdem ad Pontificem afferrentur, & lucubrator & custos . Quod munus magni sane in urbe & honoris & nominis , superioribus temporibus magisterium scrinii , nunc a populo Romano Secretarium Domesticum appellari video . *Atque ab hoc quidem anno litteræ incipiunt quas vulgamus* ; *quibus subduntur consequentium annorum Leone Pontifice* , MDXIV. MDXV. MDXVI. MDXVII. MDXVIII. *Unam tantum invenimus anni* MDXIX. , *anni* MDXX. *nullam , multas vero anni insequentis* MDXXI. *qui fuit po-*

1 Lib. 3. p. 67. edit. Torr. 1549. 2 lib. xi. ep. 1.

postremus Leonis. Causam etsi affirmare non poteram existimabam tamen fuisse itinera quædam ab illo suscepta, ex quibus celebre est Lauretanum quod voti & religionis caussa aggressus est. De eo Ioanni Toletano scribens [1]*, narrat, se absentem renuntiatum esse Carpentoractensis Ecclesiæ Episcopum*: Postea, *inquit* voti causa ad Lauretanum divinæ Virginis templum profectus, cum absens a Leone Episcopus pronuntiatus essem, ut primum in Urbem redii, onus illud a me, quoad potui, excutere conatus sum. *Accidisse id a. 1517. Dionysius Sammarthanus* [2] *tradit. Recusanti collatum, cum Leo aliis flagitantibus eum Episcopatum denegasset, scribit & Florebellus; & Sadoletus idem Paulo III.* [3] Pronuntiatus sum a Leone Episcopus cum essem absens. Hoc quoque meminit profecto Sanctitas tua, recusasse me illud onus quoad potuerim, & quietam ac privatam vitam honoribus semper præterre cupiisse. *Cum tamen novum Episcopum Leo a se dimittere nollet,* quanta maxima potuit absens diligentia commissam sibi Ecclesiam per idoneos homines rexit, *teste Florebello.*

An. MDXXI. *Kal. Decembr. Leo obiit, & sequente anno* V. *Id. Ianuar. creatus est Pontifex Hadrianus VI.* Statim, rebus Romanis relictis Carpentoracte migrasse *Sadoletum, Florebellus affirmat. Sed vereor ne tempore hic aberraverit, & ad annum* 1523. *rejicienda*

Q

1 Lib. xv. ep. 8.
2 Tom. 1. Gall. Ch. col. 910.
3 Lib. XII. ep. 12.

cienda sit Sadoleti hujusmodi migratio. Rem enim veluti instantem describere videtur Hieronymus Niger VII. *Idus April.* MDXXIII. *quo die hæc M. A. Michaeli scribit*[1] *cum præclaro Romanæ Urbis in Sadoletum benevolentiæ testimonio*; Pur il nostro amantissimo Monsignor Sadoleto se ne va con sommo dispiacere di questa Corte. E credo che se in questi tempi si servasse l'usanza antica di mutar le vesti per mestitia, egli non trovaria forse manco di ventimila huomini, che lo facciano, si come trovò M.Tullio. Pare ad ogni huomo da bene, che la bontà e la virtù di Roma se ne vada insieme con sua Signoria, & in vero così è. *In litteris Card. Ægidio, quas hic vulgamus, narrat se Carpenctoracte venisse post quartum & trigesimum diem quam Roma discesserat, additque de amore civium erga se & voluntate incredibili. Scripta est epistola, ut legenti constabit, cum recens Carpenctoracte venisset, dies tamen adscripta est Idus Iunii* MDXXIII.; *quod quidem paulo ante statutum a nobis de anno Romani discessus confirmat. Mansit vero Carpenctoracte Sadoletus, quoad mortuo Hadriano Pontificatum adeptus est Clemens VII., quod accidit* XIII. *Kal. Decemb. a.* MDXXIII. Factus est Clemens Pontifex, *scribit in epistola quam nominavimus Paulo III.* is statim vehementer a me contendit, ut me ad eum conferrem. Itaque Romam reversus sum. Non potui enim Pontifici optime de me merito operam & obsequium meum denegare. *Idem ferme, & in alia epi-*

1 Tom. I. epist. Princ.

epist. ad Io: Toletanum, *nisi quod & conditionem quamdam sive pactionem memorat*. Facto, *inquit*, Pontifice Clemente, statim ab illo evocatus sum, cui optime antea de me merito fidem operamque meam denegare non potui. Hoc cum eo tamen pactus, ut operam illi meam triennium navarem; quod reliquum vitæ meæ tempus, non jam hominibus, sed uni Deo in Ecclesiæ meæ custodia tribuere statuissem. Quod ille, ut erat natura bonus, & mihi pollicitus est & præstitit. *Hinc ergo rursus ab Anno* MDXXIV. *exordium sumunt epistolæ nostræ*, *sequunturque annis* MDXXV. *&* MDXXVI.

Triennium operam suam Pontifici navasse Sadoletum Florebellus quoque scribit. Sed necesse est liberaliùs aliquanto tempus supputare. Cum enim Leo in Pontificatu confecerit annos octo, & menses insuper octo diesque 20. *Sadoletus in Proemio quod nunc vulgamus*, *annos* XIII. epistolarum Principalium lucubratorem custodemque fuisse, *Pontificibus Leone & Clemente affirmat*. *Anno Clementis IV. in Ecclesiam suam rediisse*, *idem Paullo III. scribit*. *Anno ergo* MDXXVII. *Urbem reliquit*, *paullo antequam*, *funesto illo miseroque casu*, *diriperetur*. Roma igitur profectus, *Iulio Toletano scribit*, viginti diebus ipsis antequam urbs caperetur, eo animo Carpenctoracte redii, ut hic domicilium non solum corporis & fortunarum, sed omnium rationum consiliorumque meorum, totius denique meæ vitæ perpetuum collocarem; *Et in litteris Duci Saxoniæ* [1]. Hic ego, spe erepta, posse am-

[1] Lib. XI. ep. I.

se amplius per me Reip. consuli; privatum autem meum commodum, neque in honore, neque in fortuna admodum quærens, potiusque eligens & Deo, & mihi, & peculiaribus populis meis satisfacere, trans Alpes me meam ad Ecclesiam Carpentoracte contuli, adjutus tum etiam singulari Deo beneficio, quod viginti diebus ipsis ante Roma sum egressus quam clades illa horribilis ac direptio huic Urbi incideret. *Incidit ea clades Pridie Nonas Maj.* MDXXVII. *irrumpentibus in Urbem hostibus per Sixti pontem sub occasum solis: ergo* XV. *Kal. Maji Roma excessit Sadoletus. Carpentoracte venisse ad diem* V. *Non. Maji, scribit ipse Matthæo Giberto* [1], *Lazaro Bonamico* [2], *Bembo, aliisque. Atque audita quidem Romana clade ingemuit, cùm Urbis ipsius causa, tùm Romani Pontificis*; cum & is Pontifex, *ait* [3], in crudelissimorum hostium venisset potestatem, quem ego summe amarem, & ea urbs oppressa esset ac direpta, a qua ego essem & fortunæ meæ subsidia, & artium optimarum ornamenta, si qua modo sunt in me, omnia consecutus. *Plura de hac re scribit Hieronymo Nigro, Io:Francisco Bino,* [4] *aliisque: addit etiam de privatis calamitatibus suis atque amicorum*; nam me, etsi eadem quæ tam multos pessundedit, fortuna afflavit, quod meis & meorum familiarium non tam fortunis quam reliquiis veterum fortunarum amissis, omnes ad me nudi atque egentes convola-

1 Lib. 1. ep. 1. 2 Epistol. 2. 3 Ep. ad Bembum 3.
4 Epist. inter Italic. edit. Veron. 1.

volaverunt &c. *Idem ferme Card. Cajetano*[1]: *atque Erasmus ad eum scribens*[2] *dolet* periisse *magnam partem Sadoleti ipsius, ut ipse scribit*, videlicet Bibliothecam utriusque linguæ monumentis exquisitissimis opulentam; *imo id Erasmo narrat Sodoletus*[3], meas quidem fortunas omnes acerba mihi Urbis fortuna eripuit. In his ipsam Bibliothecam, quam ego Græcis, & Latinis libris magna diligentia undique comparatis refersferam, quæ omnium fuit ut & tu existimas, & ipse sentio, jactura gravissima. *Falsum hunc direptorum librorum rumorem ad eum pervenisse dicerem, quòd contrarium scribat Nigro*[4], *nisi viderem Erasmi epistolam post epistolam ad Nigrum fuisse scriptam. Utcumque sit, hæc Nigro*; Cum direptis rebus ceteris, libri soli superstites, ab hostium injuria intacti, in navim conjecti, ad Galliæ litus jam pervecti essent, incidit in rectores & in ipsos familiares meos pestilentia; quo metu ii permoti, quorum ad litora navis appulsa fuerat, onera in terram exponi non permisere. Ita asportati sunt in alienas & ignotas terras; exceptisque voluminibus paucis quæ deportavi mecum huc proficiscens, mei reliqui illi tot labores, quos impenderamus Græcis præsertim codicibus conquirendis, & undique colligendis, mei tanti sumptus, meæ curæ omnes iterum jam ad nihilum reciderunt. *Idem fusius in epistola ad Bembum*[5]. *Ceterum iter ipse suum ita describit*

1 Lib. II. epist. 13.
2 Lib. epist. Erasm. XXII. epist. 25.
3 Lib. I. epist. II.
4 Lib. I. epist. 5.
5 Lib. I. 8.

bit [1]. Nos a portu Centumcellis Nicæam usq; navibus pervecti fuimus, nihil ipsa illa, quod appareret, maris agitatione offensi; cum ceteri omnes fere qui erant mecum gravi nausea conflictati essent. Niceæ duos dies mansimus; inde digressi a Valdemontio, cujus mihi humanitas magnæ voluptati fuit, jumentis pretio coactis iter terra fecimus. Septimo die Nicæa pervenimus Carpentoracte ad diem v. Non. Maji: *Magna populi lætitia & gratulatione exceptum frequentibus in epistolis narrat.*

Decennium Carpentoracte vixit. Sic enim Ioanni Toletano scribit; In hac mihi jucundissima & vere beatissima conditione vitæ cum decem annos fere exegissem &c. *& Duci Saxoniæ*; Jam quemadmodum in Ecclesia mea per decem annos manserim &c. *Idemque habet in Proemio, quod superius nominavimus: ab anno nimirum* MDXXVII. *ad* MDXXXVI. *Atque ab eo quidem anno litteræ ejus familiares leguntur amicis scriptæ: litteris vero publicis Pontificum Romanorum destituimur.*

Anno ergo MDXXXVI. *postquam Pontifex creatus fuerat Paulus* III. anno secundo, *ut idem scribens Sadoletus narrat, atque eum Massiliæ salutandi gratia convenerat; acceperatque ab eo diploma, quo Paulus adjutor illi in regenda Carpentoractensi Ecclesia dabatur,* [2] *Autumno Romam venit. Nam de itinere suo scribit, ex Urbe* VI. *Non. Novemb.* [3] *item* V. *&* IV. *Non.* [4], *testatus*

1 Epist. 1.
2 lib. III. 6. & Epist. 7.
3 Epist. 13. lib. IX.
4 Epist. 14.

ſtatus, veniſſe Romam accerſitum a Romano Pontifice; & in litteris Georgio Duci Saxoniæ ſcriptis quas ſuperius ſæpe nominavimus; Illud commemorabo, me, cum animo obfirmato conſtitutum haberem, nunquam amplius abire ex eis locis, in quibus eſſem Deo quaſi conſecratus, nec ſtationem illam relinquere, in qua me volens ipſe libenſque collocaſſem, coactum tamen Concilii nomine, & binis hujus ſapientiſſimi & optimi Pontificis litteris ad Urbem me evocantibus, per cauſam, quæ erat adſcripta, ut tractarentur ante & deliberarentur ea quæ mox in Concilio agi expediret, & ut morum Eccleſiaſticorum honeſtati ac decori conſuleretur; Romam revertiſſe mœrentem quidem & invitum ſi ſpectentur cetera, hoc uno me conſolantem, quod tantæ cauſæ Dei omnipotentis pro mea parte non adeſſe, alienum mihi ab officio, & pietate Chriſtiana eſſe videbatur. *Ex quibus quidem cauſam Paulo III. evocandi Sadoletum quæ fuerit plane cognoſcimus, quod item ipſe docet in proemio*. Vocatus enim ad Urbem a Paulo III. P. M. qui Clementi ſucceſſerat, ac eo nomine vocatus, ut una cum aliis nonnullis electiſſimis viris, corrigendis moribus Sacerdotum, qui negligentia ſuperiorum temporum a veteris curriculo innocentiæ deflexerant, operam & partes meas impenderem. *Præter Sadoletum accitos a Pontifice alios quinque, qui deliberarent, quibus novis legibus ſoluta Sacerdotum diſciplina aſtringenda videretur, quibuſque ſublatis eorum, quæ a ſuperioribus*

Pontificibus Romanis instituta fuerant, sanctior institui posset ratio gerendi summi Pontificatus, tradit Florebellus; additque agitatam eam rem fuisse compluribus diebus, atque eo tempore Sadoletum etiam iisdem diebus, aliquot orationes scripsisse, quò Pontificis Maximi animum acrius ad id perficiendum incenderet. *De hoc conventu Pallavicinus* [1] *atque ejus ætatis monumenta. Verum tota res postea cum propter difficultates quasdam refrixisset, Sadoletus Carpentoractensem Ecclesiam suam cogitans, Roma discedere parabat (de quo reditu suo scribit* [2] *Accolto Cardinali* II.*Kal. Decembr.* MDLVI. *&* III. *Kal. Cosmo Gerio* [3]) *cum* ignarus, & incogitans *ut idem narrat Mario Maffeo* [4], *in amplissimum Cardinalium ordinem cooptatus est* XI. *Kal. Ianuarii. Nam* X. *Kal. scribens Herculi Duci Saxoniæ* [5] Heri, *inquit*, nihil cogitans ac ne cupiens quidem, sed præter omnem opinionem meam, creatus sum Cardinalis. *Rem totam fusius narrat Germano Brixio* [6]. Cum ignarus omnium & nihil minus cogitans nocte ea primùm quæ antecessit comitia, certior Pontificis voluntatis ipsius nuntio factus essem, nec temporis haberem ad deliberandum satis; animo autem incredibiliter æstuarem, quod neque res tota admodum mihi placebat, & tamen tantam voluntatem Pontificis erga me, illudque quod de me faciebat judicium repudiare atque aspernari, superbum existimabam; detuli rem ad amicos, non tam

1 Lib. IV. Hist. C. T. cap. 5. 2 Lib. 9. Epist. 17. 3 Ep. 16. 4 Lib. X. epist. 5. 5 X. 1. 6 Lib. X. epist. 16.

tam quidem de re, ut sententias illorum exquirerem (eram enim prorsus ad recusandum paratus), quam ut recusandi modum honestiorem quærerem, quem ego animo perturbato videre satis non poteram. *Addit, cum illi qui consulti ab eo erant graviter illum increpuissent, quod resistere conaretur vocanti se Deo, oblato honori ac dignitati tandem consensisse. Romæ ergo substitit toto anno* MDXXXVII.,*quo incidit in gravem morbum, eoque quatuor pene mensibus oppressus, periculum vitæ adiit non semel, ut ipsemet scribit Georgio Duci Saxoniæ* IV.*Kal. Ianuarii* MDXXVII.[1]

A. MDXXXVIII. *Paulus III. veritus, ne bellum quod inter Carolum V. & Franciscum I. Galliæ Regem exarserat, fœdus turbaret contra Solimanum superiori anno decretum, ut Nicæam colloquium accederent curavit, quò idem etiam gravi ætate conferre se voluit, profectusque ex Urbe est Majo mense. Necesse fuit Sadoleto quoque Pontificem qui antecesserat sequi, ut idem scribit eidem Georgio*[2]. *Atque eo in itinere morbo graviter est conflictatus, ut Iulio Peflugo narrat, excusans tarditatem litterarum suarum*[3]. Cum enim in illo ipso nostro ex Urbe Roma discessu, quo Nicæam omnes contendebamus, eas accepissem, neque tum spatium habui rescribendi, & toto illo itinere incertis febribus, doloribusque intestinorum gravissime vexatus vix vitam potui retinere; quæ certe fuisset amissa, nisi Dei summa bonitas & clementia opem mihi tulisset. *Addit Georgio Duci Saxo-*

1 Epist. 2. lib. XI. 2 Epist. 4. lib. XI. 3 Lib. XI. Epist. 5.

Saxoniæ [1]. Nicæam veni quomodo quidem potui, delatus lectica, omni ratione adnitens ut interessem consiliis in quibus de summa Reip. agebatur; cum tamen quotidie aliquot horas levi febricula laborarem, essemque invalidus, qua invaletudine adductus non sum ut desisterem a muneribus publicis. *Refert vero ibidem; Nicæa cum regrederetur renovatum esse Placentiæ morbum & se ad interitum pœne perductum. Cum vis ergo morbi remisisset, ut plane ex eo recrearetur, Carpentoracte venit, quemadmodum subjungit in litteris ad Peflugum. In epist. scripta Alberto Pighio* [2] *narrat, se Carpentoracte, quo Nicæa venerat, ut ex longo & difficili morbo perditam prope valetudinem recrearet, hyemem oppressisse: & fusius aliquanto in epist. Io: Cochlæo idem exequitur* [3]; Summum Pontificem ad conciliandos Principes Nicæam proficiscentem ego ex urbe prosecutus, toto illo itinere, Placentiæ præsertim graviter ægrotavi. Nec tamen destiti quin pervenirem Nicæam, illisque sanctis & salutaribus negotiis interessem. Post, conventu soluto, locorum vicinitatem, & cæli salubritatem secutus, Carpentoracte meam ad Ecclesiam me recepi, ubi etiam nunc commoror, nec ante proximum ver in Italiam, rediturus sum. *Veniam scilicet dederat, tempore tamen præstituto, Pontifex quo abesse posset. Itaque* [4] *Pontifici scribens, narrat, se litteras accepisse* III. *Id. Octobr. Cardinalis Farnesii;* qui-

1 XI. 4. 2 Lib. XII. Epist. 1. 3 XI. 6.
4 Lib. XII. Epist. 8.

quibus ille me, *inquit* hortatur, & admonet, ac Sanctitatis tuæ verbis etiam mandat, ut jam exacto fere eo tempore, quod meæ abſentiæ a te præſtitutum fuerat ad urbem quam primum me recipiam: *petit tamen a Pontifice facultatem longius ibidem in Eccleſia ſua commorandi. De hac etiam re extant ad Cardinalem Farneſium litteræ*[1]. *Atque impetraſſe quidem videtur; & triennium atque aliquanto amplius Carpentoracte fuiſſe. Cum enim illa ſcriberet Id. Octobr. a.* MDXXXVIII., *indidem ſcribit Io: Cochlæo eodem anno prid. Kal. Decembr.*[2] *atque anno ſequenti eidem* VII. *Id. Iulii, & pridie Id. Novembris; quarum quidem litterarum primis ait;* Cum hæc ad te ſcriberem aberam ab urbe, deque meo illuc reditu nondum quippiam certi conſtitueram: *in alteris vero, ubi doluit, ſuas ad illum litteras non eſſe redditas, ſubdit;* cum tamen abſens adhuc & in Eccleſia mea manens Carpentoracti, meis qui in urbe ſunt, præcepiſſem, ut omnes meas ad te litteras per Ambroſium Theutonem, quem tu mihi nominas in litteris, ad te mittendas curarent ..... Si Romæ eſſem plura polliceri tibi poſſem; nunc cum ſim in his locis, neque illuc (ut nunc eſt) me conferre cogitem, cauſis & multis & neceſſariis adductus &c. *In eamdem fere ſententiam ſcribit Franciſco Fregepani, item* VII. *Id. Iulii ejuſdem anni* MDXXXIX.[3] Qui ſi Romæ eſſem, laceſſerem te crebro meis ſcriptis. Nunc longe gentium abſum, neque ſane mihi conſtat,

1 Lib. XII. 2. 3. 5. 2 Epiſt. 6. lib. XI. 3 Lib. XI. Epiſt. 14.

ſtat, quod ad tempus ſim in Urbem reverſurus: nam neque quicquam adhuc video quod me illuc attrahat, & multa ſunt hic quæ me detineant. Proinde ſcito labare meum illud primum conſilium Romam redeundi. *Eidem ſcribit Carpentoracti* x. *Kal. Auguſt.* MDXL.[1] *Continuum ibi fuiſſe uſque ad hoc tempus ſignificat*[2] *Io: Archiepiſcopo Upſalienſi*; Ad XV. Calend. Januarii cum eſſem in mea Eccleſia Carpentoracti, quò poſt diſceſſum a Nicæa Summi Pontificis me contuleram, accepi tuas litteras XIII. Kal. Novembris Venetiis datas. *Scriptæ ſunt autem hæ litteræ* Carpentoracti IX. Kal. Jan. MDXL. *Hoc tempore munus ei collatum eſt Pontificio diplomate, ut in Lutheranos inquireret atque animadverteret. De eo gratias agit Cardinali Farneſio*[3] *epiſtola ſcripta* IV. *Kal. Aug.* MDXXXIX. *A.* MDXLI. VII. *Kal. Decembris Carpentoracte pariter ſcribit Paulo III.*[4], *atque eodem anno, antea*, XVI. *Kal. Septembris Antonio Florebello ſcripſerat* Ex Feliciano noſtræ Diœceſeos. *Hæc paullo fuſius explicui, quod Florebellus in vita, nihil aliud habet, niſi commoratum Carpentoracte eſſe Sadoletum*; ut rem familiarem plane conſtitueret aliquanto diutius quam ſe facturum oſtenderat. *Non eſt prætereundum hoc loco inſigne officii ſive pietatis exemplum in Æſinum Epiſcopum; cujus teſtamento hæres relictus, etſi jacturæ potius aliquid quam compendii fecerat, tamen ſepulchrum ei in Minervæ faciendum*

1 Epiſt. 16. lib. XI. 2 Epiſt. 18. 3 Lib. XII. Epiſt. 5.
4 Lib. XII. 10.

dum locavit a. MDXXXX. *atque hujus curam in amicos suos Binum & Molzam confert* [1].

A. MDXLII. *Romam se venisse accersitum a Paulo III. testatur idem Sadoletus in litteris Guglielmo Duci Bavariæ scriptis* VI. *Id. Maji* [2]: Cum ab Carpenctoractensi Ecclesia mea Romam rediissem, Pontificis Max. jussu, non modo evocatus, verum etiam compulsus. *Carpenctoracti tamen erat* XIII. *Calend. Martii. Nam eo die indidem scribit Guglielmo Pojeto* [3], *significans tamen, se cum aliis Cardinalibus evocatum*; Puto te audisse nos omnes qui de Cardinalium Collegio sumus, Summi Pontificis litteris ad urbem esse accitos. Itaque etsi ægre ab Ecclesia mea divellor, mihique cùm hoc iter, tùm vero in Urbe mansio in omnem partem incommoda futura est, tamen, quando excusatio qua usus fueram accepta non est, ea quæ huic itineri necessaria sunt comparo, meque his viginti circiter diebus profecturum hinc arbitror. *Causam evocandi hanc fuisse indicat Florebellus, ut deliberarent, quid facto opus esset, cum renovato bello inter Carolum V. Cæsarem, & Franciscum I. Gallorum Regem, iterum in maximum discrimen, Turcico bello impendente, Christiana res adduceretur. Extant tamen litteræ apud Raynaldum* [4] *quibus Cardinales ad urbem accersuntur, causaque profertur præcipue illa quod Concilii instaret celebratio*; Superiore anno considerantes

1 Epist. inter Italic. edit. Veron. VIII. 2 Lib. XI. 10.
3 Lib. XIII. Epist. 9. 4 h. a. num. 47.

tes quod S. R. E. Cardinales ad id creantur, ut Romano Pontifici in participatione curarum præsentes assistant, eaque esse tempora, ut si quando antea illorum opera & consilium cuiquam nostrorum prædecessorum opportuna fuissent, nobis maxime necessaria tunc essent, cum universalis Concilii instaret celebratio, ac de summa rerum totius Christianitatis, maximoque illius periculo ageretur, vocavimus ad suum officium Circumspectionem tuam &c.

A. MDXLIII. *Cum Tridento, ubi ad concilium convenerant, Cæsaris oratores discessissent, causati bellum quod ardebat inter Carolum & Franciscum I. Galliæ Regem; cum monitus etiam Pontifex esset, promisisse Cæsarem, ni intra menses* XVIII. *haberetur Concilium generale aut Germanicæ nationis, conventum* Imperialem *coactum iri, in quo de rebus Religionis decerneretur; Paulus III. Cæsarem ex Hispania venientem convenire decrevit, ut eum cum Rege Gallorum conciliaret. Bononiam ergo venit, ubi* V. *Id. Maji pro constituendis Concilii rebus Cardinales aliquot designavit. Postea certior factus, nolle Cæsarem Bononiam venire, concilium Cardinalium habuit, ut viderent; congruumne esset majestati Romani Pontificis, quoniam ad se venire Cæsar recusasset, ut ipse se ad Imperatorem conferret; qui id decere omnino Romanum Pontificem negarunt. Aberat tunc Sadoletus. Florebellus narrat, postquam revocatus fuerat Romam, vixdum ibi constitisse, atque ob eorum Principum di-*

scor-

ſcordias componendas Legatum miſſum a Pontifice ad Galliæ Regem; mature in Galliam perveniſſe, & poſt congreſſus aliquot, ad pacem eum flexiſſe, quæ profectò conſtitiſſet, ſi modo alterius Legati qui in Hiſpaniam ad Carolum miſſus fuerat felicior legatio fuiſſet. Addit cum a Rege diſceſſiſſet, veniſſe Carpentoracte, quò reliquam ibi hyemem maneret, ſeque ex aſſiduis laboribus reficeret; idque ei Pontificem maximum, ætati hominis & valetudini parcentem, permiſiſſe: inſequenti æſtate in Italiam non ſine maximo Carpentoractenſium dolore diſceſſiſſe; atque eò cum veniſſet, interfuiſſe colloquio Pauli atque Caroli qui in agro Parmenſi congreſſi ſunt. Hæc Florebellus; quæ ipſe Sadoletus indicat in epiſtolis ſuis. Nam Gallicam quidem legationem commemorat Ioanne Morono Cardinali ſcribens [1], *præcipue vero litteris ad Paulum. Atque in horum* x. Anceps igitur, *ait*, animi, & dubius, quid caſurum eſſet, Bononiam perrexi Nonis ipſis Juniis; diverti ad Paleotos quorum vetus hoſpitium nobiſcum, hac nova familiaritate renovatum eſt. Poſtridie mane Pontificem Summum conveni. Acceptus ſum ab eo perbenigne; laudavit operas noſtras legationis Gallicæ, adventum noſtrum ad ſeſe ſibi imprimis gratum eſſe affirmavit. *Accerſitum ſe a Pontifice fuiſſe Bononiam iterque ſuum narrat ad eumdem* [2]. Decimo octavo die poſtquam a te diſceſſeram Mutinam veni Idibus ipſis Majis: ibi Alfonſum fratrem offendi valentem... ſed illi pene inopi-

1 Lib. xv. ep. 3. 2 ep. 9.

inopinatus fuit adventus meus. Etsi enim imperium noverat, quo ego accersebar, de mea tamen voluntate fuerat dubius.... Ego illo triduo Florebellum Bononiam misi, & ad Farnesium litteras nihil dissimulans de moestitia mea, & simul exponens, quam mihi grave extitisset venire in Italiam, & alienissimo meo tempore iter illud suscipere. Petebam autem, ut transacto cum Caesare colloquio, liceret mihi Carpenctoracte reverti, quod jam unum atque solum a Summo Pontifice expeterem beneficium. Erat & illa excusatio in litteris, me non continuo Bononiam profectum esse, quod de via fessus, aliquot dierum quiete, reficiendi mei causa, indigerem; me tamen quod ipsi imperassent esse facturum. Responderunt, posse me Mutinae ipsorum voluntate residere, donec vocandi adesset opportunitas. Quo ego nuntio accepto in Cornelianum nostrum me contuli, ubi sextum diem jam ago &c. *Subjicit de adventu Caesaris, adhuc illum in expectatione esse, nilque de eo certi allatum; dici tempestatibus retentum, conficere cursum non potuisse; esse tamen qui nuncient, pervectum eum ad insulas quae supra Massiliam sunt. Denique addit quod religionem ejus summam indicat, & explicatur ex Florebelli vita. Narrat enim Florebellus; cum extrema Legationis tempore, integri mensis sumptum accepisset, atque ante exactum mensem Carpenctoracte pervenisset, decem dierum sumptum, quot reliqui fuerant, referri ad Quaestorem Pontificis Maximi, quamquam dissuadentibus*

dentibus amicis , & nimiam ejus religionem accusantibus jussisse . Hoc in ea epistola Sadoletus innuit , cum refert sumptum itineris Bononiam accepisse ; Viaticum , *inquit* , hujus itineris pro ratione dierum qui in itinere consumpti sunt , misi ad Carolum nostrum Gualteruccium uti peteret : res æqua & legitima nihil habuit difficultatis : trecenti statim numerati sunt , in quo opera Ardinghelli eximia , & amor erga me singularis . Illud ex hac mea postulatione mihi accidisse gaudeo , quod desierunt mirari ac reprehendere , quod ducentos illos reddidissem , postquam viderunt , me trecentos reposcere : non enim jam illa morositas mea sed religio judicatur . *Bononiam ergo cum ad Pontificem venisset , commemoratis causis quibus ad veniendum effectus fuerat difficilior , institit eadem petere, quæ petiverat antea per litteras , ut redire ad Ecclesiam suam liceret , ut idem* [1] *significat . Pontifex rei constitutionem in alind tempus distulit* . Postridie , *sic enim cetera ipse refert* , qui fuit dies VI.Id. Junii Senatus iterum vocatus est . Causa conveniendi fuit , quod cum superioribus diebus fuisset de Consilii sententia decretum, si Cæsar Bononiam venire recusaret (properare enim dicebatur, nec spatium habere tam longe ab itinere declinandi) ut ne ulterius procederet Pontifex , sed vel illum Bononiæ exciperet , vel si id non contingeret , inappellatum abire pateretur ;

R cum

[1] Ep. 10. ad Paulum .

cum tamen, si quid in congressu agendum esset, id mittendis nuntiis facile posset sarciri. Ratio autem ita decernendi fuerat, quod videbatur hoc dignitati & gravitati Sedis Apostolicæ maxime convenire; simulque ætatem Pontificis pergrandem tot itinerum laboribus objici non placebat. Ergo hæc eadem res iterum adducta erat in disceptationem; placeretne ulterius obviam procedi, necne. Nam Cæsar quidem Parmæ, se ostenderat Pontificem libenter conventurum. Hic quinque ante me rogati in sententia pristina permanserunt; cum exceptione tamen, nisi certa spes aliqua de pace esset oblata, quæ iter suaderet; tum enim ire oportere censuerunt. Ego rogatus, contrariam sententiam dixi; de valetudine & incolumitate corporis ad Pontificis judicium rejeci. *Postquam sententiam hanc suam qua eundum esse decernebat, latius explicavit, subjicit*; Hac a me sententia dicta ab omnibus deinceps in eamdem est discessum. Itaque Parmam venimus, herique Pontifex ingressus urbem est; cras vero aut perendie Cæsarem expectamus. *Parma hæc scripsit* xv. *kal. Jul. cum incertum adhuc esset, utrum Parmam Cæsar esset venturus. Venit tamen, atque illum Sadoletus quoque ad pacem hortatus est: etsi tunc quidem nihil profectum, postea Cæsar paci aures præbuit. Florebellus nihil præterea de Sadoleti rebus gestis ante obitum ipsius narrat. Videtur tamen, cum enixe adeo reditum ad Ecclesiam suam flagitasset*

gitasset, obtinuisse. Itaque Carpentoracte scribit Cardinali Morono IX. *Kal. Iul.* MDXLIV.[1] V. *Id. Junii, atque anno eodem Cardinali Cortesio & Iacobo Sabello*[2]. *Carpentoracti erat quoque anno insequenti* V. *Id. Novembris, unde post pacem factam, orationem qua gratias Cæsari communi Christianorum populorum nomine agens ad res tanto Principe dignas gerendas adhortatur, se misisse Imperatori, scribit Episcopo Atrebatensi Antonio Perrenoto*[3].

A. MDXLV. *Romam iterum a Paulo III. evocatus est: itaque eidem Pontifici se excusat*[4]; Accepi Sanctitatis tuæ litteras, per quas illa dignum me duxit, quamquam nullius admodum pretii hominem, perinde tamen ac si momenti alicujus futura sit præsentia illic mea ob hæc Reip. tempora, ad Urbem Romanam accersere &c. *Scripta est epistola* XII. *Kal. Febr.*[5] *Eamdem excusationem biduo ante attulerat in litteris Ioanni Toletano*[6], *affirmans, tot itineribus, tam multis & crebris ultro citroque prætervectionibus ex Urbe in Galliam, & ex Gallia rursus ad Urbem, consumptis plane rebus omnibus atque detritis, non solum equis, mulis, veste, instrumento ad illud iter idoneo, nullo munitum esse, sed ne spem quidem videre, aut rationem ullam reliquam instruendi sui. Romam tamen advenit, ubi eidem Paulo III. scribit de clarissimæ feminæ obitu consolationem* VII. *Kal. Iun.*[7]; *idest paulo post quam Urbem fuerat ingressus. Nam* IX. *Kal.*

1 Lib. XV. ep. 3. 2 eodem lib. ep. 4. 6. 3 lib. XV. ep. 7.
4 lib. XII. ep. 12. 5 XII. 12. 6 XV. 8. 7 lib. XII. ep. 13.

Octobr. Donato Rullo narrat [1], *quintum mensem agi ex quo tempore retulerat se Romam. Georgio vero Bavariæ duci* [2] *excusans tot itus reditusque suos & domicilii commutationes, non sua sed aliorum & maxime Romani Pontificis voluntate factas, postremi hujus adventus ad Urbem causam exponens*; Proxima, *ait*, causa illinc me extrahendi & Romam evocandi, Concilii habendi necessitas fuit, & cogitatio. *Hæc Kal. Aug. Fuisse illum Romæ ineunte Majo constat ex litteris Io. Baptist. Speciano* [3] *scriptis, in quibus etiam fusius de causa itineris sui, ubi se Pontificis Maximi accersitu Romam venisse narravit*, omnino & tempore & itinere sibi perincommodo. Sed non potui, *inquit*, vel auctoritati illius bis terve me magnopere vocantis, vel ei causæ, propter quam vocabar non parere. Prætendebatur enim huic vocationi comparatio propinqui Concilii, quod diu ante indictum, postea que intermissum, nunc pace inter Principes facta concordiaque constituta, omnium consensione expeti, in primisque necessarium Christianæ Reip. esse videbatur. Quò ego publicis consiliis interessem, ageremque & sentirem pro mea parte ea, quæ judicarem esse Reip. utilia, iccirco huc accitus, iter meum, & adventum, ut ante dixi, nec Deo, nec Reip. negare potui. *Romam ubi venit ibi ad obitum suum permansit, ut vel litteræ testantur hoc anno scriptæ* [4], *& sequenti* [5], *atque anno* MDXLVII., *qui fuit*

ejus

1 lib. XVI. ep. 9. 2 XI. 12. 3 lib. XVII. nov. edit. Veron. 9.
4 XV. 9. 11. 5 XV. 10. 14. 15.

ejus vitæ postremus[1]. *Decessit enim ut diximus* xv. *Kal. Novembr. Nihil vero de morte sanctissime obita, uti de laudabiliter transacta vita, & doctissimi integerrimique viri laudibus dicimus; quod non ut eum laudaremus, aut virtutes illius exequeremur (quod alii, præsertim Ludovicus Donius D'Atticby, & Ribier*[2] *faciunt) hanc instituimus narrationem, sed, ut temporibus ejus vitæ digestis, lux aliqua epistolis quas vulgamus accedat. Atque ex his quidem, ab illo exacta jam ætate, idest anno ante mortem scriptas vulgamus duas* CVI. *&* CVII.

§. III. De Scriptis Sadoleti.

Postquam de rebus gestis Sadoleti dixi, visum est aliquid & de scriptis ejus dicere, atque hanc provinciam, non quidem eam ut ornemus, sed ne relictam ab aliis nos quoque omittamus, attingere. Quamquam enim opera ejus recensuere nonnulli, inter quos Boxhornius & Ghilinus, parce nimium nec satis diligenter, ut nobis videtur, sunt in eo argumento versati; & hanc historiæ litterariæ partem semper existimavimus dignam, quæ patienter atque exactius etiam aliquanto excoleretur. De Sadoleti igitur libris nunc dicemus. Atque is quidem adolescens cum esset, poemata elaboravit; ex quibus intelligi licet, *ait Florebellus*, gravem eum & quasi grandiloquum poetam evasurum fuisse. *Veram fuisse hujus vocem*

 osten-

1 xv. 12. xvi. 14. 2 monument. tom. 1. pag. 107.

ostendunt virorum doctorum de Sadoleti poematibus judicia, ex quibus Giraldus [1] *ita Iulium Iacobi fratrem alloquitur, ubi dixit, neminem meliora attulisse ad eam diem Ioviano Pontano*; Nisi si quis fratrem tuum, Juli, Jacobum Sadoletum attulerit, cujus poemata Laocoon, Curtius, necnon ocii & tranquillitatis carmen, mirabilem illius gravitatem ac singularem modestiam declarant, quem in hac faculſate auxerunt & reliqua bonarum artium, & sapientiæ ſtudia, quæ ab unguiculis ille pleno pectore hauſit. Neque enim in præſentia ejus ſolutam orationem, in qua ſupra ceteros excellit, commemoro. *Hunc opponas Rapino* [2] *: etſi dum ibi Rapinus Sadoletum Fracaſtorio, Sannazario, Vidæ æquat, nihil habet, quod non ſit cum Sadoleti laude conjunctum. Florebellus* Curtius *quod inſcribitur nominatim appellat, affirmans, ſcriptum ab eo fuiſſe antequam Romam ſe conferret, ideſt ante annum* MDIII. *Hoc, aliaque præterea carmina* De Lacoontis ſtatua, & ad Octavium & Fredericum Fregoſos *edita ſunt tom.* 2. Carmin. illuſtrior. Poetarum, *quæ Io. Matthæus Toſcanus recenſuit* [3]. *Item in* Delit. Italor. Poetarum collectore Ranutio Ghero [4] *&* Carmin. Illuſtrior. Poetarum Italor. edit. Florentiæ 1721. [5] *Eadem reliquis Sadoleti operibus accenſentur editis Moguntiæ* [6] *& Veronæ* [7]. *Atque in hac recentiore editione Veronenſi additur etiam*

1 De Poet. ſui temp. Dial. 1. 2 Reflex. Poet. p. 1. n. 32l
3 pag. 113. edit. Pariſ. 4 part. 2. pag. 582. 5 tom. 8. pag. 228.
6 a. 1607. in 8. 7 in fol. a. 1738. tom. 3.

etiam epigramma ex libro Coryciana. *Verum non est prætereundum,* Curtium *poema illud a Sadoleto missum fuisse Angelo Ubaldo, adjecta epistola, quam nescio, cur, Sadoleti opera qui ediderunt præteritam in eo poemate proferendo vellent. Eam, ut latinarum litterarum studiosi habeant, malo hic ponere. Præfixa autem est poemati edito a Veneta Academia in libro qui inscribitur*; Duo tum gravissima tum lepidissima poemata Heroica Illustrissimi Jacobi Sadoleti & Francisci Sfondrati, quorum alterum inscribitur Curtius, alterum vero De Raptu Helenæ. In Academia Veneta MDLIX.

Jacobus Sadoletus Angelo Ubaldo S. P. D.

Quanti faciam te, etsi antea multis de rebus cognosse te arbitror, tamen hoc argumento etiam, perspecta erit erga te voluntas mea. Nam cum propter diutinas occupationes longum jam tempus mutum mihi a litteris præteriret; idque, quod quandoque daretur, in studiis gravioribus consumere essem meditatus, tibi tamen aliquod a me hujusmodi quasi benevolentiæ testimonium, hanc operam negare non potui, quamquam genere scribendi pæne a me alieno: scis enim quod me raro ad Poetas dare solitus sim. Sed si amicitiæ nostræ familiariter excipere, tuæ tamen dignitati non debere hoc munus non licebat. Cui enim tua & virtus & auctoritas non afferat recusandi verecun-

 diam?

diam ? M. itaque Curtium nuper absolutum tuo nomini dedicavi ; consilio etiam inito si inciderit, ut commode possimus clariss. quodque ex veteri memoria factum, aut militiæ aut domi, hexametro carmine deinceps persequi. Sed hoc postea : Curtium quidem nunc meum, ut olim Lucilius, quominus legatur a mediocriter peritis non impedio ; doctorum judicia vereor, ac ne in ipso limine offendam, pertimesco. Opponis enim tu mihi summam doctrinam, singularemque ingenii & provinciæ gravitatem maximi viri Francisci Soderini Cardinalis. Quoniam autem ad benevolum nobis arbitrum me vocas, non mihi fugiendum compromissum est ; sed cum tantum tibi debeam, quantum perdifficile sit uno nomine expedire ; advocabo mihi æquitatem probatissimi hominis Matthæi Ubaldi patris tui. Is enim, ut Juris civilis & Pontificii scientia clarus, XII vir causis judicandis, atque in eo munere præstantis scientiæ est : ita profecto ex æquo & bono decernet, magni æris alieni, quod mihi cum tota familia vestra contractum est, non fugitivum me debitorem videri.. Vale.

Quod in hac epistola Franciscus Soderinus Cardinalis appellatur (dictus est autem Cardinalis a. MDIII. *mense Majo) facit ut dubitem verumne sit, quod Florebellus affirmarat, scriptum poema a Sadoleto antequam Romam veniret. Est & aliud ejusdem Sadoleti quod neglectum doleam, etsi paucis litteris continetur. A.* MDXXII. *M. Antonius Columna a Francisco Rege Gal-*

Gallorum in belli administrationem vocatus, sub ipsis Mediolani mœnibus ictu ærei tormenti occubuit. Parentarunt forti viro doctissimi ejus ætatis homines; extatque integer liber inscriptus Lacrymæ in M. Ant. C. *In eo primo loco, post Marcelli Palonii nuncupatorias litteras Archiepiscopo Cosentino, ponitur epitaphium a Sadoleto scriptum, quod hic pariter describere non pigebit.*

Deo. Imm. S.

Manibus ac memoriæ M. Antonii P. Antonii filii, Columnæ, viri clarissimi, nec solum domi & inter cives ob vetustam familiæ dignitatem, omneisque egregias & veræ nobilitatis socias virtutes, liberalitatem, prudentiam, magnitudinem animi, comitatem, fidem, sed quod belli item atque militiæ maximus dux & æmulus antiquorum gloriæ, præclaris sæpe operibus consilio & manu editis, pluribus victoriis partis, nullaque non Italiæ regione suis trophæis & laudibus inlustrata, Latino nomini priscam virtutis ac bellicæ disciplinæ opinionem restituit.

Prosper Columna Imp. Cæsaris Caroli Augusti in exercitu Præfectus, ipsius auspiciis Cæsaris, suoque ductu ac vigilantia, Gallis Italia pulsis, & Mediolano Sphortiadum ditioni recuperata, hoc victor monumentum fratris filio benemerenti non sine lacrimis ex sua pecunia fecit. Vixit &c.

Scri-

Scriptum hoc a Sadoleto est, cum Leone mortuo adhuc Romæ esset, necdum ad Carpentoractensem Ecclesiam suam se contulisset. Antea, Leone Pontifice, orationem habuerat vulgaveratque a. MDXVIII. *hoc titulo in antiquissima editione quam in Bibliotheca Barberina vidimus;* Jacobi Sadoleti E. Carpent. Leonis X. Pont. Max. a Secretis in promulgatione generalium Induciarum oratio in Beatæ semper Virginis ad Minervam habita decimonono Kal. Aprilis MDXVIII. *in 4. Adnectitur in eodem libro huic orationi oratio alio (aliis formis edita ut videtur)* Jacobi Sadoleti de bello suscipiendo contra Turcas ad Ludovicum Regem Galliarum oratio *in 4. Est tertia oratio de pace ad Carolum V. quam editam vidi Venetiis ab Aldo una cum oratione Cardinalis Campegii: quare huic libro titulus est,* Orationes duæ clariss. & ampliss. virorum, altera Jacobi Sadoleti S. R. E. Cardinalis de Pace ad Imp. Carolum V. altera Jo: Baptistæ Campegii &c. Venetiis MDLXI. *in 4. Multo serius hanc scriptam arbitror, ubi & legationis suæ ad Gallorum Regem mentionem facit, quam anno obivit, ut diximus,* MDXLIII. *& aliquid postea temporis effluxisse significat. Quare de ea scribit* V. *Id. Iul.* MDXLV.[1] De meis scriptis nihil sane erat quod tibi pollicerer: habebam equidem inchoata nonnulla, sed nihil erat perfecti; nisi forte orationem libenter lecturus es, qua ego Cæsari pro pace Christiano nomini concessa, superioribus mensibus gratias egi. Ejus ego ora-

1 Lib. XV. epist. 13.

orationis describendæ, si id voluerit, faciam Marsupino nostro potestatem. *Nondum ergo erat edita. Præter has orationes, quas diverso tempore, scripsit, nec satis de eo tempore constat; est* Ad Principes populosq; Germaniæ exhortatio gravissima ut desertis & abjectis pestilentiss. hæresium insaniis, in gremium Catholicæ & Apostolicæ Christi Ecclesiæ redeant ante annos aliquot quibusdam privatim missa, nunc vero primùm in lucem edita opera & studio M. Stephani Agricolæ Augustani cum gratia & privilegio Cæs. Majest. Dilingæ apud Sebaldum Mayer sumptibus Christofori Schick. Anno MDLX. *De hac sive oratione sive exhortatione scribere eum puto Cardinali Simonetæ* [1], *unum tantum exemplum adhuc in Germaniam misisse ad Georgium Saxoniæ Ducem* [2]. *Ioanni Cochlæo narrat, una cum epistolis misisse ad Ducem illum* oratiunculam quamdam; quam ego, *inquit*, Romæ conscripseram, antequam inde proficiscerer, ad hæc ipsa negotia videlicet & Germaniæ & Lutheranorum pertinentem; de qua oratione tum Georgii ipsius optimi, doctissimi, religiosissimi Principis, tùm tuum etiam judicium exquirebam., edendane esse videretur; *Hæc pridie Kal. Decembr.* MDXXXVIII., *idemque ferme repetit ep. sequenti. Litteræ Duci Saxoniæ datæ* XI. *Kal. Octobr.* MDXXXVIII. [3] *hæc habent*: Nunc tibi mitto oratiunculam quamdam meam, quam ego Romæ confeceram ante discessum; modo Carpentoracte relecta

1. Lib. XIV. epist. 7. 2 Et lib. XI. epist. 6. 3 Lib. XI. 4.

cta ea a me est & aliquot locis commutata. Ea continet sane modestam, mihi ut videtur, & cuilibet recte judicanti probabilem S. R. E. & totius Sacerdotii defensionem adversus probrosas & pæne quotidianas Lutheranorum vituperationes. De qua oratione aut continenda aut in vulganda tuum judicium potissimum expecto, si eam utilem, si profuturam existimas. Namque ego irritare neminem prorsus volo, nec serere contentiones; hortator enim sum pacis & auctor; id scribere opto, quod nec Lutherani iniquo omnino animo ferant, & Catholici accipiant æquissimo. *Epistola vero* IX. *scripta prid. Id. Novembr.* MDXXXIX., *accepto nuntio mortis Georgii, significat se jam illi de sua* ad Germanos oratione non vulganda rescripsisse. *Scripsit ergo eam orationem Sadoletus, postquam evocatus Romam fuerat a Paulo III. a* MDXXXVI. *atque antequam Roma discederet an.* MDXXXVIII., *eaque ut vulgaretur non concesserat: itaque nil mirum, si primum vulgata dicitur a.* MDXL. *Et Florebellus quidem eo potissimum tempore Sadoletum scripsisse orationes alias quasdam, cum in consilium cum ceteris adhiberetur, ad modum inveniendum restituendæ Sacerdotum disciplinæ, narrat. Iisdem litteris, quas modo nominavi, Cochlæo scriptis* [1] *memorat epistolam quamdam suam Sturmio*; Dederam sane ego quoq; ad Sturmium litteras, eum leviter objurgans; quarum exemplum misi ad te, ut si tibi etiam viderentur invulgandæ, tuo arbitratu statueres. *Duplex*

[1] Lib. XI. epist. 6.

plex earum litterarum jam editarum exemplum vidi in Bibliotheca Barberina hoc titulo; Epiftola R.D.Car. Jacobi Sadoleti Epifcopi Carpentoractenfis &c. ad Johannem Sturmium. *Ex quibus quidem litteris apparet, Sturmium libellum fcripfiffe in commentarios, five* Confilium, *quod de reftituenda difciplina elaboratum fuerat a Sadoleto ceterifque ad id confilium adhibitis;* Legi, *inquit*, librum tuum quem in eos commentarios edidifti, quos corrigendis moribus rebufque Romanis vos a me & ceteris qui hanc unam ob caufam tunc vocati convenimus confcriptos affirmantes, confilium *(quid hoc fit omnes norunt, & fupra indicatum eft a nobis; itaque non fortaffe recte in editione Veronenfi in qua* tom. 4. *hæc epiftola edita eft,* concilium *fubftitutum*) appellatis. *Et paulo poft eorum fcriptorum tempus declarans;* Agitur annus jam XI. cum ego fcribebam commentarios illos. *Hic, nifi mendum in anno fit, fcrupulus hæret aliquis de temporum numeratione. Nam A.* MDXXXVI. *de difciplina Sadoletus confulebatur; litteris autem ad Cochlæum fcriptis a.* MDXXXVIII. *epiftolam illam Sturmio jam exaratam fignificat: qui ergo dici in ea potuit* XI. *jam annum agi? Solicitius hæc, cui majus ocium fit, penfitabit, vel alias ad Sturmium litteras editas quæret. Tota vero epiftola lenius cum illo & ceteris hæreticis hominibus agit, more illo fuo, de quo nonnulli eum reprehenderunt, alii excufarunt laudaruntque; & ipfe in illis ad Cochlæum litteris de eadem ad Sturmium epiftola:* Decet nos iftorum infolentiam

tiam non exasperare conviciis, quo in genere maxime exultant ipsi, sed mansuetudine retundere, quod proprium officium Christiani hominis est; suasitque; *in eamdem sententiam Georgio Duci Saxoniæ*[1].

Similis est orationi illi postremæ seu exhortationi pro Germanis scriptæ, scripta Epistola Genevensibus. Jacobi Sadoleti Romani Cardinalis epistola ad Senatum Populumque Genevensem, qua in obedientiam Romani Pontificis eos reducere conatur Lugduni apud Sebast Gryphium MDXXXIX. *in* 4. *Hoc titulo seorsum edita extat in Bibliotheca Barberina; atque eodem anno fuisse scriptam, ipsa epistolæ inscriptio declarat*, XV. kal. April. MDXXIX. *Hoc etiam anno Card. Contareno scribens*[2] *nonnulla quæ ille in eadem notaverat se accepisse affirmat, totamque rem cum Polo communicasse. His adjungendæ Homiliæ duæ; cujus alteri titulus est*, Jacobi Sadoleti Tit. S. Callixti Presb. Cardinalis & Episcopi Carpenct. de Regno Hungariæ ab hostibus oppresso & capto Homilia. Lugduni ap. Sebast. Gryphium MDXLI. *in* 4. *Alterius vero*, Jacobi Sadoleti Ep. Carpenct. S R. E. C. de obitu optimi ac præstantissimi Cardinalis Fœderici Fregosii Homilia. Lugduni apud Sebastianum Gryphium MDXXXXI. *in* 4. *De hac opinor, postrema oratione scribit Lazaro Bonamico* XII. *kal. Octobr.*[3] Et tantum doloris acceperam ex morte summi viri, mihi collegæ, omnibus & amoris & officii vinculis conjunctissimi Federici Fregosii, ut adhuc

1 Lib. XI. ep. 3. 2 Lib. XIII. ep. 2. 3 Lib. XVI. ep. 2.

adhuc animus illo vulnere æger, ex mœrore & tristitia recreari non posset; cui tamen vulneri paulum quid medicamenti lenioris induxit tui absentis recordatio. Nunc reviviſceret dolor, nisi eum ego ab hujus argumento epistolæ penitus exclusum vellem; præsertim cum alia quædam mea lucubratiuncula tanti viri obitum satis'sim lamentis prosecutus. Eam schedam ad te perferet Paulus Sacratus meus. *Primam illam homiliam scripsit in illa Ungariæ calamitate quam etiam memorat* [1] *Gulielmo Duci Bavariæ. Orationes has atque homilias habes in Veronensi editione omnes, partim* tom.2., *partim* tom.3. *In Moguntina editione de Pace ad Carolum V.vol.3.ac deinde aliam de bello Turcis inferendo; denique exhortationem ad Principes populosque Germaniæ. Alteram de bello adversus Turcas atque homiliam de Hungaria a Turcis capta Reusnerus conjecit in collectionem suam* Orationum Turcicarum [3].

Nunc duo opera Sadoleti commemoranda sunt, purissime si ullum aliud, & latine scripta. Primum inscribitur Jacobi Sadoleti de liberis recte instituendis liber. MDXXXIII. *Hoc in fronte libri antiquissimæ quam nansciſci potuimus hujus editionis in* 8. *ad calcem* Venetiis per Jo. Antonium & fratres de Sabio sumptu & requisitione D. Melchioris Sessa Anno Domini 1533. mense Julio.. *Alia item* Venetiis per Joannem Antonium & fratres de Sabio an. MDXXXIV.*in* 8.*item* Parisiis apud Simonem Colinæum MDXXXIV.

1 Lib. 11. ep. 11. 2 Pag. 672. 3 Vol. 3. p. 240. vol. 3. p. 13.

MDXXXIV. *in* 8. *item* Lugduni apud Sebaſtianum Gryphium MDXXXV. *in* 8. *&c. Alterum opus* Jacobi Sadoleti de laudibus Philoſophiæ libri duo. Lugduni apud Sebaſt. Gryphium MDXXXVIII. *in* 4. *Iterum apud eumdem Gryphium ann.* MDXXXXIII. *in* 8. & Venetiis per Bernardinum de Bindonibus Mediolanenſem. Sumptibus vero D. Melchioris Seſſæ Anno Domini MDXXXIX. *in* 8. *Primum horum operum mirifice extollit Polus Sadoleto ipſi ſcribens*[1], Quis enim te ipſum melius exprimere potuit, quam tu, quam ſcripta tua, quam liber ille tuus, quem per me Bembo reddi voluiſti? in quo prudentia tua, gravitas, doctrina, quibus maxime delectabar, elucent &c. *Conqueritur tamen aliquantulum, cur non ultra Philoſophiæ ſtudia prætervectus ſit, & de Theologia ſileat*; præſertim cum, *inquit*, ad Langeum ſcribas, quem ſcio, quoties e negotiorum fluctibus, quibus aula verſantem jactari neceſſe eſt, emergere licet, in nullo libentius, quam in Theologiæ portu conquieſcere. *Eſt enim liber ille Gulielmo Bellajo Langeo inſcriptus qui uxorem nuper duxerat. Huic expoſtulationi ita ſatisfacit Sadoletus*[2] *ut dicat, ideo nominatim de Theologia nihil ſcripſiſſe, quod ea in Philoſophiæ nomine continetur; deinde quod, cum adoleſcentem ſic inſtituat, ut eum dumtaxat, deducat ad annum ætatis quintum ſupra vigeſimum, poſt id autem, ſuo eum arbitrio permittat, non viſum ſibi fuiſſe, convenire accuratius ad ætatem illam de Theologia*

1 lib. VIII. ep. 1. 2 ep. 2.

logia verba facere; cum hæc ars una, *inquit*, atque ſcientia ſenectuti maxime & ſedatioribus annis apta ſit: *Denique ſe in* Hortenſio *diſtinctius de Philoſophia acturum eſſe, eamque in ſuas partes omnem diſtributurum, veluti de qua proprius ibi ſermo habendus eſt; non duxiſſe autem, ejus dialogi ornamentum quod in laudatione Theologiæ vel præcipuum futurum eſt, in hoc prius libro delibari convenire, cum id jucundius tum futurum ſit, ſi ad hominum aures novum atque integrum accedat. Scripta eſt Sadoleti epiſtola* III *Non. Decembris* MDXXXII. *Atque idem de Hortenſio fere*[1] *Polo eidem ſcribens* IX. *Cal. Decembr.* MDXXXIV.*: ex quo apparet jam editum fuiſſe eum librum, Hortenſium vero, ſive de Philoſophia nondum elucubratum. Hoc alterum & Bembus teſtatur Sadoleto ſcribens Patavio* V. *Id. Aug.* MDXXXII.[2] Arripui autem libentiſſime quod adſcripſiſti: eo opere confecto te ad Hortenſium tuum reverſurum. Quod ut facies, neque te ſinas aliis inſtituendis operibus ab iſto conſilio avocari, etiam atque etiam abs te peto. Incredibile eſt, quanta me cupiditas eum legendi librum teneat. *De utroque etiam anno* MDXXX. *teſtimonium perhibet Lazarus Bonamicus*[3] *ſcribens* XVIII. *Kalend. Sext.* MDXXX. *hæc Sadoleto*; De Hortenſio cave ne longius tam præclarum opus ducas, quam in dialogo de educatione puerorum promiſiſti. *Sadoletus vero diſerte Bonamico Nonis Julii* MDXXXIV.[4] Hortenſium, de quo inſtas, abſol-

S vere.

1 Ep. 4. l. 8. 2 lib. III. ep. Bemb. 26. 3 lib. 5. ep. 12. 4 lib. v. ep. 10.

vere adhuc non potui: fui enim maximis occupationibus impeditus, & idipſum diu. Retuleram me autem ad eam cogitationem atque curam ut conficerem; ſed jam calores me obtuibant. Enitar tamen ut & fidei in eo meæ & veſtræ expectationi ſatisfiat. *Tandem anno ſequenti perfectum id opus & ad amicos, explorandi gratia eorum judicia, miſſum narrat Bembus Paulo Sadoleto ſcribens prid. kal. Ianuar.* MDXXXV.[1] *quibus litteris, quoniam egregium de eo præconium continetur, earum particulam hic deſcribam*; Quod mihi duos Jacobi Sadoleti patrui tui libros miſeris; quorum in altero accuſatio, in altero Philoſophiæ defenſio continetur; magnas tibi gratias Paule habeo. Dediſti enim mihi eas diſputationes cognoſcendas; ex quibus tametſi plurimum voluptatis me percepturum confidebam (quid eſt enim illius viri cùm ingenio & eloquentiæ ſplendore, tùm doctrina & facultate in omni optimarum artium & diſciplinarum genere præſtantius?) multo plus tamen quam putaram, ſum earum lectione delectatus. Nam, & Phædri oratio, a qua Philoſophia in magnam invidiam populi adducitur, habuit & copiam mirificam atque appoſitam ad perſuadendum, & urbanitatem, atque aculeos ejuſmodi, ut inſitam de illa in hominum mentibus opinionem vehementer eluderet; & Sadoleti defenſio tam elegans, tam docta, tam gravis, tam vere denique ſapiens & plena divinorum conſiliorum fuit, ut

1 lib. 6. ep. Bemb. 76.

ut non tam hominem quempiam ea hominibus reliquis tradentem, quam illum ipſum mundi & rerum omnium fontem & effectorem Deum ſub illius perſona ſeſe nobis ſuamque vim & majeſtatem oſtendentem, eque cælo nos alloquentem mihi plane videar audiviſſe. Itaque, quod ad eam partem attinet tuarum litterarum, in qua meum de illis judicium tam diligenter exquiris, hoc tibi unum veriſſime reſpondeo, nihil me unquam legiſſe, poſt illa Auguſti & Romanorum Imperatorum ſane perpaucorum tempora, proſa oratione conſcriptum, quod putem recte poſſe cum horum librorum elegantia, ſplendore, dignitate comparari. Quamobrem ſpero fore, ut cum in manus hominum venerint, maximum Sadoletus atque uberrimum ſuarum vigiliarum fructum capiat, nomen atque gloriam ſcilicet, quam nulla temporis atque annorum volubilitas ſit deletura. Atque hic toto de opere meus quidem eſt ſenſus atque judicium. Neque tamen habeo ulla in operis parte non modo quod reprehendam, ſed de quo ne ſuſpicer quidem an poſſit melius dici; tametſi bis jam eos perlegerim libros. Sed aveo etiam ſæpius. Id fiet; cum ad me redierint. Miſi enim eos Venetias ad Polum legendos, vel ſi volet etiam deſcribendos; ſcripſique ad illum, me id tuo juſſu facere, ſed ita, ne in vulgus exeant. *Quamobrem extremo anno* MDXXXV. *nondum erant editi. Nec quemquam moveat, quod opus hoc ipſum quod nunc ex primo libro ſive ex Actoris in*

eo persona Phædrus inscribitur , Hortensium *alias compellatum reperiat . Cum enim ad* Hortensii , *quæ de eodem argumento Ciceroniani operis compellatio fuit, imitationem scripserit ; modo ejus , cujus æmulatione fecit , nomine compellat , modo proprio & suo . Quod pertinet ad judicia eruditorum hominum de altero libro, eum laudat Io. Petrus Crassus Episcopus Viterbiensis in epistola ad Sadoletum* [1]*; multo vero copiosius Bembus, ad quem se eum recognitum descriptumque a librariis mittere velle, antequam edatur, scripserat Sadoletus* [2]*. Bembus ergo* [3]; Librum de recte instituendis liberis tuum a Reginaldo Polo mihi Venetiis redditum legi magna cum voluptate . Cognovi enim te in eo perscribendo sane omnia præstitisse summi , & Doctoris , & Oratoris, & Philosophi hominis officia atque partes . Nam & in tenuibus præceptis , ut sunt multa ætatis primæ tempora consentanea , amabilitatem , & in puerilibus diligentiam ; in reliquis cùm doctrinam , tùm dignitatem ita tuis scriptis aspersisti , easque virtutes omnibus artis & ingenii coloribus atque luminibus perpolitas reddidisti ; nihil ut illis fieri possit splendidius , probatius , consideratius . Multa tu quidem de Græcis scriptoribus sumpsisti quæ percommode in tuum migraverunt : sed ea omnia tanto intervallo fecisti meliora; ut jam non minus tua esse , quam illorum videantur . De latinis perpacua . Neque enim erat præclarum quippiam fere quod sumeres , præter illa Te-

1 lib. ix. 6. 2 lib. 2. ep. 6. 3 lib. 3. ep. 27. Bemb.

Terentiana, de quibus quidem aptissime meministi. Nam Petrum Paulum Vergerium, qui eadem prope qua tu de re librum conscripsit, posthac qui legat neminem futurum esse arbitror. Est enim nullo ordine, nulla propositione, nullis partibus, doctrina non multa, eloquentia quam illa ætas tulit. Tuus vero ordo, tua rerum, quibus de rebus dicendum erat, capita, tum eorum partes, ac suo facta loco repetitio, quam prudenter, quam docte singula? quanta monitorum & sententiarum, quanta orationis cum dignitate? Quam multa denique in humili ac prope jejuno scriptionis argumento atque persona copiose, subtiliterque tractas, eaque complecteris, quæ maximam secum afferunt cùm ubertatem & varietatem, tùm vero etiam atque in primis quidem gravitatem atque constantiam. Quid etiam perpetua tua illa & continens in Paulo fratris tui filio, tecumque illius colloquutio, quam apposita, quam suavis? Itaque gratulor lucubratiunculæ isti tuæ; sic enim malo dicere quam labori. Scio enim quàm facile, quamque celeriter soleas conscribere. Sed tamen, quam nullus aliorum hominum in scribendo, vel labor, vel mora consequi & æquare possit. Eòque magis etiam gratulor, quod quemadmodum ipse tuo in libro suavissime scripsisti, non sine Deorum immortalium fortasse numine, hunc te librum ante Hortensium confecisse; erit hoc illius ædificationis quoddam quasi atriolum, in quo se apparent

[1]i qui ad intimos Philosophiæ thalamos atque adyta erunt admittendi..... Sed de tuo libro finem faciam scribendi, si unum prius addidero, me cùm singulæ ejus partes libentissime tenuerunt; valde enim mihi probabantur; tùm vero sum procmio illo tuo, librique ad Bellajum missione incredibiliter delectatus: est enim rei toti ita conjuncta, ita decens, ita verbis illustribus declarata; ita etiam, quod caput est, & prudens & gravis, ut omnino nihil supra &c.

Avebat sane vir cùm doctus tùm etiam sanctus & Catholicæ religionis studio flagrans, sacris se litteris ac disciplinis totum dare; præsertim vero divinis libris cognoscendis atque explicandis. Quare Hieronymo Nigro [1]. Ego perfecto Hortensio, in quo quidem nunc elaboro, si tamen, ut perficiam magnitudo rei patietur, totum me daturus sum ad sacras litteras, in quibus & animi nostri voluptas plenior multo est & ceteris utilitas paratior. *Idem Bembo* [2]; In hæc totus immineo, perfectoque Hortensio quem habeo nunc in manibus, etsi negotii ejus magnitudo pene ut desperem facit (est enim res prorsus maximi operis) sed tamen eo, aut perfecto, aut abjecto, non facile aliud agere me, neque alibi uspiam quam in sacris litteris versare cognosces. *Hæc Anno* MDXXXI. *Antea etiam quo tempore Clementis VII, nomine litteris conscribendis operam navabat, interpretationem scripsit sive enarrationem Psalmi* L. *Est in Bibliotheca Barberina*

1 ep. 8. lib. VIII. 2 lib. II. ep. 3.

na liber in 4. hoc titulo; Jacobi Sadoleti Episcopi Carpentoractis Interpretatio in psalmum Miserere mei D. S. m. m. t. *ad calcem vero*. Romæ in ædibus Francisci Salvi Anno MDXXV. *cujus libri aliæ sunt posteriores editiones, qualis ea quam Bibliotheca nostra servat*. Apud Seb. Gryph. Lugduni MDXXXIII. *item ibidem alia Gryphii ejusdem, quæ annum præfert* MDXXXVII. *Cogitasse Erasmum hanc Ps.* L. *interpretationem in Germania excudere, ipsemet narrat, scribens Sadoleto postridie Kal. Iul.* MDXXV.[1] *& mirifice eam laudans. Ubi enim nondum eam perlegisse dixit, sed degustasse, subdit*; Primo statim gustu mire me cœpit candor ac facilitas, simplicitasque dictionis cum summa pietate conjuncta. Nihil abs te prætermissum, quod ad eruendos explanandosque Prophetæ sensus pertinet; qui Græcos etiam nonnunquam consulis, interim & Hebræos. Si tales libellos nobis subinde mittat Româ, confido futurum, ut plerique mortales aliquanto melius sentiant de vestra Urbe, in qua perspiciant esse viros, qui libros arcanos non eloquenter solum, verum etiam sancte pieque tractare norint.... Gestio libellum hic typographis excudendum committere, quò latius per orbem sparsus plures accendat ad studium pietatis. Sed scrupulum injicit libello annexa excommunicatio, quam arbitror tamen nihil aliud sentire, quam ut Salvus isthic a damno vindicetur. *Eadem inscribitur Matthæo Giberto ob eas causas, quas in proemio aperit*:

 sunt

1 lib. XIX. ep. 81. edit. Londin. 1642.

sunt autem præcipua;quod ad Psalmorum aggrediendam interpretationem Sadoletum incitaverat Gibertus , ipse vero illius justo desiderio & benevolentia adductus exemplum interpretationis edere volebat , ad quod suo judicio omnem hujusmodi interpretationem tractari oportebat ; deinde quod eidem Pontifici Maximo ambo operam navarent,cujus mens præcipue ad res sacras propensa esset .

Hanc Ps. L. *interpretationem secuta est alia interpretatio Psal.* XCIII. *missa Friderico Fregosio Archiepiscopo Salerni , quem quidem alloquens indicat , se eam aggressum esse postquam exsoluto Reip. curis & eis occupationibus , quæ se nimium diu in Romana urbe apud summos Pontifices districtum tenuerant , aliquando licuit in ocio esse , & sacrarum litterarum omniumque artium optimarum studio ac vera delectatione perfundi . Nimirum esse ab eo scriptum cum primùm a.* MDXXVII. *Roma digressus Carpentoractensem Ecclesiam suam adivit, in epistola ad Iacobum Simonetam indicare videtur data* VI.*Kal.Iun.*MDXXIX.*,ubi etiam narrat,sustulisse se vetus proemium, atque omne argumentum alia quadam ratione explicavisse :* Ut primum , *inquit* , litteras tuas legi , statui esse nefas non parere sapientissimi atque amicissimi hominis auctoritati , vetusque sustuli proemium , atque omne argumentum alia quadam ratione explicavi . Quod ipsum , librumque totum una inscripsi , atque misi homini summa virtute ac omni dignitate ornatissimo Federico Fregosio Archiepiscopo Salerni , quocum magnus mihi usus & omnium officiorum summa necessitudo interce-

tercedit, qui nunc in Italiam proficiſcens Venetiis imprimendum curaturus eſt. *Quod eſſet vetus proemium illud ſuſpicari non poſſumus; quod nunc legitur poſt ſermonem ad Fregoſum, eſt de Epiſcoporum oneribus, eorumque moribus & vita; ubi illa de Clemente VII.* Quin vidimus ipſi Pontificem max. eum qui nunc eſt voluntate & natura eximie propenſum ad publici boni providentiam; cum corrigere mores prolapſos, pacemque referre, & revellere tela e corpore Chriſtianæ Reipublicæ ſummopere conaretur, quæ varia multorum culpa infixa erant; cumque illi plures ex ordine ampliſſimo, & ceteris deinceps ordinibus doctrina prudentiaque inſignes aſſiſterent, nos quoque ipſi tunc adeſſemus, ablatum tamen, hominum pacem aſpernantium tumultu atque turba, ſuorum optimorum conſiliorum exitus nullos reperire potuiſſe. *Quibus quidem verbis ærumnas annorum* MDXXVI. *&* MDXXVII *quaſi digito conmoſtrare videtur. Scripta ergo poſt eos annos atque ante a.* MDXXIX. *, ut diximus, hæc interpretatio eſt. Et a. quidem* MDXXX. XV *Cal. Aug. Alberto Pio Carporum Principi ſcribens* [1] *hæc habet*; Confeci his menſibus commentarium quemdam in pſal. XCIII. ſane quam laborioſe; quò enim meum tenuius eſt ingenium, hòc mihi major in ſcribendo cura ac diligentia adhibenda eſt. Sed cum viderer in pſalmo illo multa perſpicere lumina juſtitiæ, & providentiæ ſummi Dei; ætatem au-

1 lib. v. ep. 4.

autem nostram intuerer, dubitatione credo & quasi diffidentia rerum divinarum, in tanta & scelerum & hæresum ac propterea etiam calamitatum velut tempestate jactari, suscepi negotium, ut quoad possem, Deo adjuvante, aliqua de ipsius altissimis consiliis explicarem, quæ & veritas magis hominibus illucesceret, & qui jam aberrassent a via recta ad iter, si vellent, tutum converterentur. Qui meus labor quid aliis profuturus sit ignoro; me quidem certe non parum consolatus est, valdeque confirmavit. Tibi vero ipsi, quamquam domi tuæ ista jam trita sunt, vel uberiora etiam & præstantiora multo, quæ tu in tuis habes doctrinæ & sapientiæ thesauris recondita, tamen unum volumen pro amicitia duxi esse mittendum. *Eodem a.* MDXXX. *eamdem interpretationem Erasmo se misisse significat* [1] *ac de eo ut puto etiam narrat sequenti epistola eo anno* MDXXX. *scripta, cum de Erasmi annotationibus in psalmum suum loquitur. Item alibi* [2] *cum in Germania psalmum suum de integro impressum ait, atque ab Erasmo ceterisque mirifice probatum. Quod verum fuisse, Erasmi epistolæ testantur* [3]*, ubi etiam Sadoletum vocat* insigne Præsulum hujus ævi decus; *atque inter multas ejus laudes*; Equidem sic existimo unicum hoc tuum commentarium si quis attente legat ediscatque, ad omnem vitam recte pieque instituendam sufficere. *Ac eumdem librum, opinor, intelligit*[4] *scribens de Bembo & Sadoleto;* utriusque dotes eximias

1 lib.iv.ep.1. 2 lib.iii.ep.4. 3 lib.xxv.ep.11. 4 Lib.xxii.ep.25.

mias ſemper amavi ; tuas autem non ſolum ex amicorum prædicatione, tuiſque ad nos litteris cognovi, verum etiam ex abſolutiſſimo libello, quem nunc ubique vix credibili ſtudio complectuntur omnes, quibus cordi eſt bonam mentem cum bonis litteris conjungere. *Scripta eſt hæc ep.* MDXXX. *prior illa anno ſuperiori, atque eodem, Hieronymo Nigro* XVI. *Kal. Iunii* MDXXIX. [1] *narrat, pſalmum illum miſiſſe ſe Friderico Fregoſio, qui in Italiam proficiſcens librum imprimendum Venetiis ab Aſulano curaturus ſit; atque addit quidem, quaſi de eo gloriatus*; Ego hic habeo cum Muſis rationem, verum divinioribus, jamque commentarium ſcripſi in pſalmum XCIII. quem cum legeris cognoſces, poſſe res ſacras etiam latine ornateque perſcribi; non quod id a me perfectum ſit, ſed ejus rei certe ſimulacrum quoddam eſt a nobis, & imitatio adumbrata. *Editionem hujus quam vidi (præter eas quæ omnia Sadoleti opera complectuntur) eſt a.* MDXXXIV. *in* 8. Jacobi Sadoleti Epiſcopi Carpenctoractis in pſalmum XCIII. interpretatio. Lugduni apud Seb. Gryphium MDXXXIV. *Aſulani aut aliam antiquiorem quam ipſe indicat non vidi. Le Long memorat editionem Lugdunenſ.* MDXXX. *Ex Eraſmo, cui editum Pſalmum miſiſſe Sadoletus videtur, elici poteſt, antiquiſſimam eſſe editionem A.* MDXXIX.

Poſt hanc Pſalmi hujus interpretationem, dediſſe operam explanandæ Pauli epiſtolæ ad Romanos, liquet ex epiſtola Bembi [2] *ſcripta* V. *Idus Aug.* MDXXXII. *in qua ita*

1 Lib. VIII. epiſt. 6. 2 Lib. 3. epiſt. 26.

ita ad eum scribit. Amavi te de celeritate ejus ipsius epistolæ quam mihi Capellus reddidit manu tua scriptam, in quam tamen nihilo tu minus tuorum studiorum rationem conjecisti, te scilicet in Pauli priore declaranda epistola occupatum nunc esse. *Quamquam vero de eo scribendi genere ipsi gratulatur, subindicat tamen malle se illum aliud sequi, & Hortensio, quem dialogum nondum absolverat, operam dare; in quo quidem se a Poli judicio dissentire epistola sequenti narrat*; Quod reliquum est, multa mecum Polus de te, de tuis scriptis, quæ habes nunc quidem in manibus; de Hortensio etiam tuo; de quo, deque Pauli epistolis interpretandis cum sermo esset inter nos ut ajebat, institutus; quod tibi ille quærenti in utro potissimum scriptionis genere tuam tibi operam esse ponendam existimaret, in Paulo responderit, sane non probo. Confici enim illum abs te dialogum quam primum tua interesse valde puto. *Scripta est Epistola* VII. *Kalendas Novembris eodem anno. Atque eo pariter Card. Prato* [1]. Ego hoc tempore versor in opere omnium difficillimo ut D. Pauli epistolam interpreter ad Romanos. *Matthæo vero Giberto anno superiore* [2]; Nos hic commentarios in epistolam ad Romanos scribimus, opusque difficile & arduum ita tractamus, ut in eo præcipue laboremus, quò extare possit tibi, quod jampridem sumus polliciti, obscuras ancipitesque sententias in ea epistola permultas nostra cura & diligen-

1 Lib. VI. epist. 7. Lib. III. epist. 9.

ligentia dilucidiores fore. *Addit in epistola illa Card. Prato, tres in libros totam divisam esse commentationem, cumque illac iter haberet Franciscus Card. Turnonius petiisse, ut primum librum ubi confecisset ad eum mitteret; id se fecisse, & misisse ipsum volumen omnium doctorum judicio examinandum.* Nam quod ad me attinet, *inquit*, paratus ad utrumque sum, & probari, & reprehendi: quæ etiam reprehensio si fuerit justa, mihi futura est utilior, quando per illam melior & consideratior fiam. *Quam vere hoc atque ex animo dixerit, fidem ipse facit in epistola Card. Contareno*[1]*, significans se ejus humanitate ita esse conclusum, ut neque unde incipiat, neque ubi desinat statuere satis possit: atque hanc in eo maxime clarissimeque extitisse, quod ingenue, aperte, ac familiariter quæ in scriptis suis desideret exposuerit. Quo quidem loco multa Sadoletus de Interpretatione illa sua; atque accurate Contareno de eo etiam respondet, quod ab eo objectum erat, parciorem scilicet fuisse in præveniente Dei gratia explicanda quam par esset. De qua etiam re nonnulla scribit Fregoso & ubertim de Interpretatione hac sua*[2]*. Atque hanc eamdem notam Sadoleto inussere postea alii, de qua eum purgare aggressus est inter ceteros Ludovicus Donius de Attichy*[3]*. Id ipse quasi præsagiens subindicasse videtur in proemio ad Franciscum Galliæ Regem; quod quidem proemium in Moguntina editione retentum, nescio cur in Veronensi omittere voluerunt. Ceterum hujus*

1 lib. IX. 9. 2 lib. XII. ep. 5. & 6. 3 Vit. num. 105. &c.

jus Interpretationis duplex editum habeo exemplum; *primum*, Jacobi Sadoleti Episcopi Carpenctoractis in Pauli epistolam ad Romanos commentariorum libri tres. *Ad calcem*, Venetiis per Joann. Anto. de Nicolinis de Sabío, sumptu vero & requisitione Melchioris Sessæ. Anno Domini MDXXXVI. mense Majo *in* 8. *Alterum, eumdem in prima fronte libri titulum habet*; *atque ibidem præterea*; Ad Lectorem. Exeunt iterum a nobis Lector, Jacobi Sadoleti commentarii multa diligentia ab Auctore nunc demum recogniti, & locis quamplurimis ab eodem tum aucti tum immutati. Tu viri tam integri & religiosi tam sanctis religiosisque lucubrationibus fruere, & nostram tibi deditam operam atque laborem ama. Sebastianus Gryphius Germanus excudebat Lugduni Anno MDXXXVI. *Antiquiorem editionem aliam indicat hoc titulo Gryphius*, *quæ nunc fuerit emendata atque aucta*. *Idem ex eadem epistola Sadoleti Contareno*, *atque alia quæ eam sequitur*, *constat*. *Scribit enim*; Sed si id prætermissum est, alio loco Deo juvante, ut tu prudentissime consulis, reponetur, vel potius jam ut reponam cogito. Scripsit enim ad me Lugduno Gryphius, se librum meum iterum impressurum esse. *Atque in altera epistola*; Veniamus ad ea quæ rem ipsam continent; in quibus illud primum de commentariis meis, qui quod missi aliquanto ante Lugdunum erant, quam inter me & hominem illum res convenisset, iccirco non fuerunt correcta omnia loca, quæ ab eo adducta in con-

controversiam sunt. Sed quòd tu me admonuisti, de eo missa est ad Gryphium additio: & erant alia nonnulla quæ ego mutaveram. *In his locum Esajæ correxisse significat atque alia præterea. Hæc ut dixi A.* MDXXXV. *&* XXXVI. *A.* MDXXXV. XV. *Kal. Sept. scribens Sadoleto Erasmus*[1]. In eamdem (*ait de epist. ad RR.*) tres libros edidit hujus ætatis decus Sadoletus, admirabili sermonis nitore, & copia plane Ciceroniana, nec deest affectus Episcopo Christiano dignus. *Ergo ante hanc diem editi erant illi libri. Addit Erasmus, non probatum iri ab omnibus, quod & nunciatum postea est a Damiano Goes*[2] *qui eos non probarent. Inter hos recensendus Richardus Simon*[3]. *Ad hanc divinorum librorum interpretationem pertinet explanatio loci cujusdam Lucæ* de duobus gladiis *inscripta ipsa quoque Francisco I. in Veronens. edit.*[4] *ex ms. cod. eruta Ambrosianæ Bibliothecæ. Nescio an hunc quoque in sacrorum librorum censum referendum sit opusculum, quod reliquis adnexum est in recentioribus editionibus, antiquius vero editum reperi in Barberina Bibliotheca, hoc titulo*; Philosophicæ consolationes & meditationes in adversis Jacobo Sadoleto & Joachimo Camerario Pabepergensi Auctoribus. Accessere & ejusdem argumenti Jo:Sambuci Medici & Historici Cæsarei, & Joachimi Joach. f. Camerarii epistolæ & carmina, omnia nunc primum in lucem edita, neque

1 lib. XXVII. ep. 38. 2 lib. XXX. ep. 72.
3 Crit. N. T. cap. 38. 4 Tom. 3. pag. 377.

que antehac uſpiam excuſa. Francofurti apud Andream Wechelum MDLXXVII. *in* 8.

Atque hactenus quidem de iis Sadoleti operibus diximus quæ nunc extant & vulgata ſunt; reſtat ut aliquid de iis quoque dicamus, quæ nondum edita ſunt in hominum lucem, aut affecta ipſe necdum abſoluta reliquit. Et primò quidem, in elencho Sadoleti operum præfixo tom. I. *Veron. edit. commemorantur*, Carmina Græca & Latina adhuc inedita, quæ ſervantur in Bibliotheca Regis Galliarum. *Orationem in Iudæos ſcripſiſſe Sadoletum Florebellus teſtatur*; & eam quidem omnium quæ ab eo ſcriptæ ſunt diſertiſſimam. *Scribendæ illius cauſam habes epiſt. 33. familiarium quas hic exhibemus. De eadem ipſe Bembo* [1] Credo te memoria tenere confectam a me olim, cum Romæ etiam eſſem, orationem quamdam in Judæos, quam ego cauſam in duas actiones partiri inſtitueram; ſed prior fuit pars tantummodo abſoluta; ſi tamen abſolvere eſt quod parum polite efficias: eam ego nunquam duxi edendam, neque hercule nunc in alia ſum voluntate. *Non hanc, ſed aliam, opinor orationem intelligit eidem Bembo ſcribens* [2]; Me vero in illis cùm valde delectavit judicii tui teſtimonium quod mihi de mea oratiuncula das, plenum, ut ego perſpicio & fidei & amoris, tum vero gravis illa & ſapiens admonitio &c. *Admonuerat enim Sadoletum Bembus, aſperius aliquanto eum invectum in quemdam quem neuter nominat; Sadoletus vero argumentum*

1 lib. 11. ep. 3. 2 ep. 5.

tum orationis satis explicat cum subdit ; Sordes porro & amentia vel feritas potius quædam hominis illius in quem invehebamur , sustinere illiusmodi orationem videbantur ; præsertim cum tractarem eum locum , nihil magis perniciosum esse Reip. quam Principum avaritiam ; & nimiam pecuniæ coacervandæ cupiditatem . Is autem in quem scribebamus infinitis in eo genere sordibus , non solum commaculasset famam sacerdotii , verum omnia omnino non æquitatis modo , verum etiam humanitatis jura contutbasset . *Priorem orationem contra Iudæos Sadoletum appellare puto* [1], *Herculi Gonzagæ missam significans . Id enim se fecisse testatur Bembo scribens* [2]. *Deinde* [3] *opus quoddam suum nuncupandum Ioanni Salviato significat* ; Quod autem scribis gratum tibi a me fieri quod nomen tuum meis scriptis concelebrare sim aggressus ; non est de eo cur mihi gratiam debeas . . . Nec me tamen oblitum existimes velim ejus orationis , quam habui tecum cum tu apud nos Carpenctoracti esses . Non enim si in alio argumento nunc versor , illud propterea abjeci quod tibi ostenderam me suscepturum esse . Sed cum & difficilius illud opus , & longioris multo temporis existeret , nostra autem festinatio amoris mei erga te aliquo indicio tibi declarandi moram tantam non ferret , ad id elucubrandum me converti , quod videbatur mature confici posse . A quo tamen ipso & hyemis asperitate , & tenuitate

T meæ

1 lib. 11. ep. 8. 2 ep. 3. 3 lib. 5. ep. 3.

meæ valetudinis aliquandiu ſum retardatus. Sed repetam curſum, ut opinor; hòcque acrius inſtabo & connitar, quò major mea cupiditas perficiendi facta eſt. *His, quæ* IV. *Kal. April. ſcribit a.* MDXXXVI. *indicari puto librum de Gloria, de quo*[1] *eidem Salviato ep. data* V. *Id. Septembr.* MDXXXIX. Ne me forte putes tui oblitum eſſe, & quoniam de Gloria librum, quem tuo nomine ſcribendum ſuſceperam, non ſum perſecutus . . . accipe argumentum multo gravius, ut ego arbitror, & utriuſque noſtrum perſonæ accommodatius, quod ego de extructione Catholicæ Eccleſiæ exorſus ſum, tuoque id nomini dicavi, ut quoquomodo poſſem, tuis erga me meritis gratiam aliquam referrem. Hujus ego operis duos jam libros confeci: ſed cum prior liber aliquanto videretur eſſe limatior, non duxi procraſtinandum quin mitterem eum ad te, ut perſpicere primo quoque tempore poſſes Salviate ampliſſime, quam in intimis meis ſenſibus fortiter inhæreres.

De alio opere quod hic appellat De extructione Catholicæ Eccleſiæ *ſuperius locuti ſumus. Sunt alia ejuſdem opera*, De peccato originis, & de Purgatorio. *De utroque hæc ſcribit Card. Gregorio Corteſio*[2]. Cum enim, ut tute ſcis, commentarium quemdam de peccato originis jampridem confeciſſem, hacque maxime re & ratione, facultatem in has regiones revertendi a Summo Pontifice eſſem con-

1 lib. XIV. ep. 4. 2 lib. XV. ep. 4.

confecutus: quòd me, quoad poffem, otium & tranquillitatem nactum, litteris & fcriptis fanctam Fidem Catholicam, decufque & auctoritatem Apoftolicæ Ecclefiæ defenfurum pollicitus effem; ftatui mihi, ut primum huc me retuli, eumdem effe librum accuratius retractandum. Quod cum diligentiffime feciffem, addidiffemque non pauca quæ mihi ad rem uberius explicandam idonea vifa funt: illum tamquam meæ diligentiæ teftem Pontifici ipfi Maximo auctori mei otii mittendum putavi, fcripfique ad ampliffimum Cardinalem Farnefium, ut eum quibufdam ex Collegio noftro, tibique in primis legendum & confiderandum traderet. Quod factum fuiffe etfi certi nihildum fcio, ut confidam tamen adducor. Nunc alterum ὑπόμνημα jam elucubratum, in manibus habeo, nondum illud quidem expolitum, quemadmodum & res ipfa & mea diligentia poftulat, fed tamen ejufmodi ut ex eo quamquam imperfecto intelligi poffit, quid ego habeam de Purgatorio perfuafi atque certi: quæ res una omnium maxime, hoc perturbatiffimo tempore, ab Ecclefiæ, ut fcis, hoftibus oppugnatur. In quo ego Catholicæ fuffragor Ecclefiæ; quod fane mihi in omnibus meis & curis & actionibus femper eft propofitum. Eum ego librum ftatui mittendum ad te effe &c. *Scribit hæc Sadoletus* v. *Idus Iun.* MDXLIV. *quibus*[1] *refpondet Cortefius*; elegantem (*ita enim eum appellat*) *fe* de purgatorio loco libellum *accepiffe, cujus*

[1] ep. feq.

jus maxima apud omnes expectatio jam antea concitata erat, quòd Sadoletus, dum Bononiæ esset, de ea re amicis & doctis viris nonnihil significaverat; additque in libri commendationem; Ex eo tamen, quod primis, ut ajunt, labris gustare licuit, intellexi maxime obscurum locum, & a nullo antea satis diligenter tractatum, & nescio an omnium qui nunc præcipue in controversiam venere longe difficillimum, a te & tractari commode & luculentissime explicari. *De primo illo libro scribit & Isidoro Clario Sadoletus* XIII. *Kal. Febr.* MDXLVI. *narrans, se ad eum mittere correctum aliquot in locis, simulque ejusdem de illo judicium exquirit atque aliorum quorumdam, in primisque Ambrosii Catharini. In eo vero libro & suam de Prædestinatione sententiam explicasse ibidem affirmat. Equidem ignoro, an hos inter libros recensendus sit commentarius de sacris rebus de quo Bembo scribit*[1]. Fredericus Fregosius his proximis diebus in Italiam profectus est, matris etiam ipse morte evocatus. Ei ego misi commentarium quemdam, in quo de sacris agitur rebus Venetiis imprimendum. De quo siquid tu audieris (nam non sum ausus hoc genus scriptorum ad tuum judicium deferre, tamquam a lenioribus studiis alienius) peto a te pro nostra amicitia, ut aliquam curam adhibeas, quò sine mendis edatur &c. *Ac de eodem*[2]. Commentarium meum plane nolo Venetiis imprimi ab illo ἀρχετύπῳ dumtaxat, qui commutatus fuit pluribus in locis.

1 lib. 2. ep. 1. 2 ep. 2.

cis. Tum Lugduni imprimendum curavimus, cujus mittimus tibi volumen unum, verius aliquantum nos quidem existimantes, non placiturum illum tibi, nec tui fore stomachi, nec tam mehercule quod non præclaræ in eo agantur res, sed quia barbara multa & obsoleta necessario aspersa sunt; nosti enim morem hujus scriptionis. *Verùm omnino censeo, hunc esse commentarium illum in Psalm.* XCIII. *quem alibi quoque, ut superius ostendimus, se Fregoso inscriptum eidem dedisse imprimendum Venetiis significat, ac postea in eo sublato veteri proemio aliud effinxisse. Addam potius interpretationes duas locorum Evangelii, quas tamen an scripserit incertum mihi est; scribere cogitasse constat*[1] *ex epist. Fregoso data Id. Novembr.* MDXXXIII. Scito datum mihi negotium à Pontifice maximo, quem nos visùm & salutatùm Massiliam accessimus, ut totum illum sermonem interpreter qui est a Christo habitus cum Nicomedo cap. 3. Jo., si rite recordor, in quo de Spiritu spirante ubi velit, & quamquam vox ejus audiatur, ignoratur tamen unde veniat; item & alter locus in extremo Evangelio exponendus est, qua Christus Magdalenam ipsum agnoscentem, prohibet ab amplexu.

Præter hos quasi justos libros sive volumina de Theologicis rebus, alia Sadoletus conscripsit cum in consilium præcipue adhiberetur. Testatur hoc ipse[2]. *Ambrosio Catharino; ubi de ejusdem Ambrosii libro* De perfecta justi-

1 ep. 6. lib. III. 2 ep. 13. lib. XIV.

justificatione, *& scriptis suis pagellis quibusdam*; Cum legissem, *ait*, iterum tuum de perfecta justificatione librum, atque eodem ferme tempore binæ ad me ab Urbe essent allatæ schedæ, in quibus erant præscripta capita, de quibus in conventu Ratisponensi inter Theologos nostros & adversarios convenisse videbatur; facile intellexi tuam sententiam ab ejusmodi concordia discrepare.... Et scripseram quidem ipse quoque ad Urbem quod mihi sentiendum in hac causa esse videbatur: cujus meæ pagellæ misissem ad te exemplum, ni omnia in tuo libro multo diligentius enodata declarataque reperissem.

Hæc de Sadoleti scriptis longius persecuti sumus primò quidem, ut docti viri industria studiumque præsertim Catholicæ Religionis extaret, quem quidem tam multa scripsisse in maximis occupationibus, & peregrinationibus, addo etiam morbis, omnino mirum videtur. De morbis quibus tentabatur, etsi superius aliquid diximus, sæpius ipse in epistolis[1]*. Deinde etiam id feci, ut si quid uspiam apud quemquam eorum scriptorum lateret, quæ nondum prolata sunt in lucem, hac veluti commemoratione eorum admonitus, nolit aliquid viri docti ceterorum utilitati invidere. De epistolis ejusdem nihil hic, ubi de scriptis agimus, diximus, quod de iis primò, cum sermonem de Sadoleto ingressi sumus, fuse disseruimus. Tantum hic addimus familiarium epistolarum libros* XVI. *atque alio adjecto litterarum*

ad

1 ut lib. XIII. ſ. 6. &c.

ad Paulum fratris filium, editos fuiſſe a. MDL. *nuncupatoſque ab eodem Paulo Alexandro Cardin. Farneſio: eſt autem titulus operis;* Jacobi Sadoleti Epiſcopi Carpenctoracti Sanctæ Rom. Eccl. Cardinalis Epiſtolarum libri XVI. Ejuſdem ad Paulum Sadoletum epiſtolarum liber unus. Vita ejuſdem Auctoris per Antonium Florebellum. Apud Seb. Gryphium Lugduni MDL. *in* 8. *Eaſdem ſimili forma ab eodem Gryphio editas vidimus a.* MDLIV. *Præterea Coloniæ apud Petrum Cholinum a.* MDCVIII. *Ante has editas, appendiculæ cujuſdem loco* ad Chriſtophori Longolii lucubrationes *editas Lugduni apud Sebaſtianum Gryphium a.* MDXLII. *in* 8. *acceſſerat epiſtolarum Sadoleti ad Longolium liber unus. His libris epiſtolarum* XVI. *acceſſit in Veronenſi editione* XVII. *& epiſtolarum ſcriptarum Italice liber unus; quas quidem epiſtolas antea etiam indicaverat, atque unde petendæ eſſent commoſtraverat Fontaninus in Bibliotheca Cardin. Imperialis libris recenſendis. Atque ibidem Sadoleti eſſe affirmat opuſculum* De laudibus Italiæ, *quod nomine Gab. Barrii Francicani reperitur* in Theſauro Antiqq. & Hiſtoriarum Italiæ Grævii, & Burmanni [1].

1 tom. I. part. I. in Præf. pag. 9.

JACOBI SADOLETI

S. R. E. CARDINALIS

ET EPISCOPI CARPENCTORACTENSIS

EPISTOLÆ

NOMINE LEONIS X., CLEMENTIS VII. ET PAULI III. SCRIPTÆ

ANNO MDXIII.

I. *IOANNI GALEATIO COMITI*[1].

DILECTE Fili. Accepimus a multis id quod nobis gratum vehementer fuit, te ex hac noſtra ad Apoſtolatus apicem aſſumptione ſummum quoddam gaudium & incredibilem cœpiſſe lætitiam; quod quidem nos ita fore ſperavimus. Vel enim noſter erga te, dum in minoribus eſſemus, amor, vel tua perpetua in nos obſervantia dabat nobis tale teſtimonium tuæ voluntatis. Nunc, quan-

1 Reſpondet epiſtolæ quam Galeatius ſcripſerat ipſi Pontifici creato. Hic ille eſſe videtur Jo. Galeatius Corrigii & Caſtellatii Comes, quem Leo litteris datis hoc ipſo anno Maximiliano Mediolanenſi Duci commendat *lib.* III. *ep. Bembi* 25. Joannes alter, ſive Jo. Paulus Galeatius Sfortia a Julio II. de Piſaurenſi urbe exturbatus eſt; in eum, etſi hoc tempore viveret, iſta convenire non poſſunt.

quando in eum honoris gradum divinà providentià ſublati ſumus, ex quo homines de virtute, de Religione, deque nobis benemeritos liberaliter accipere poſſimus; debes exiſtimare, in iis rebus, quæ ad commodum tuum, & honorem pertinebunt omnia nos propenſe & libenter eſſe facturos. Te itaque in Domino hortamur, ut illi agas gratias, qui omnium bonorum auctor, & largitor eſt: ceteris in rebus quæ a nobis erga te, ſalva Romanæ Eccleſiæ Majeſtate, proficiſci poterunt, omnia tibi parata eſſe confidas. Datum Romæ anno primo.

II. *MARCHIONI MONTISFERRATI* [1].

Dilecte Fili. Gratæ litteræ tuæ fuerunt, quæ declararunt tuum gaudium, ſummamque lætitiam, quam ex noſtra ad Apoſtolatus apicem aſſumptione cœpiſti; quæ res tamen nec nova nobis, nec inexpectata fuit. Noſtra enim, dum in minoribus eſſemus, erga Nobilitatem tuam affectio, tuaque in nos obſervantia, hoc nobis de te promittebat, ut quæ ad noſtram dignitatem pertinerent, ea tibi tantæ lætitiæ eſſe exiſtimaremus quantæ alicuique. Quare Nobilitas tua exiſtimet, noſtrum erga te animum talem eſſe, qualem antea ſemper intellexiſti, quæque ad

1 Ejuſdem argumenti eſt hæc epiſtola ac ſuperior; atque hunc quoque Guillelmum Marchionem Montisferrati magnopere Leo diligenterque commendat eidem Maximiliano *lib.* 3. *Bemb. ep.* 3. & *lib.* 6. *ep.* 3. ſignificans, eum eſſe ſibi familiæque ſuæ omni neceſſitudine conjunctiſſimum; quod item ſcribit Raimundo Cardonæ *lib.* 3. *ep.* 4. Eumdem laudat *lib.* 6. 4. *&* 15. *&c.*

ad commodum, & dignitatem pertinebunt, omnia nos libenter, & propense esse facturos. Datum Romæ anno primo.

III. *JOHANNI LASCARI* [3].

Dilecte Fili. Cum hæc ad te scribenda mandavimus jam fore existimabamus, ut tu, bona parte itineris confecta, ad nos appropinquares; tamen voluimus has litteras ire tibi quasi obviam, significantes, te, quod scribis gaudere & gratulari vehementer hac amplificatione nostræ dignitatis, jure ac merito id agere: non enim amiciorem, vel tibi ipsi nominatim, vel iis artibus optimis atque honestissimis, quibus tu egregie præditus, atque ornatus es, audire potuisti sublatum esse ad summum fastigium tantæ potestatis. Quare, si Deus, cui omnia nostra semper accepta tulimus nostris cogitatis adfuerit, intelligent omnes boni, fortunam atque potentiam bene institutis mentibus rectisque animis dare facultatem benignitatis potius, quam temeritatis exer-

3 Ejusdem argumenti est, nisi quod & Romam eum arcessit; hominem *genere apud Græcos admodum illustri*, ut idem scribit *lib.* xi. *ep.* 3. *Bemb.*, *& doctrina optimarumque artium & litterarum præstantia & agendis rebus experientia, & morum probitate, omnisque vitæ comitate plane insignem*. Eo homine mire delectatum esse Leonem, & hujus etiam patrem Laurentium, constat, imo viros alios principes, quorum Legatum sæpius egit. Multa de eo Jovius *in elog. part.* 2. Aldus Manutius *in epist. nuncupat. Rhetorum Græcorum edit. a.* 1508. *&c.* Multum ei Roma & Græcæ litteræ debent, cum nobilibus pueris e Græcia adductis ludum aperuerit in Exquiliis, *ex Jovio*; forte ubi Cardinalis Sedunensis habitabat, cujus domum Leo Joanni petit scribens Cardinalis Procuratori *lib.* xiii. *ep.* 19.

exercendæ. Sed hæc ſperamus nos coram propediem collaturos. Tu ſi valebis, noſque cito inviſes, rem pergratam nobis feceris. Datum Romæ anno primo.

IV. *GEORGIO DUCI SAXONIÆ* [1].

DIlecte Fili. Binas à te litteras quas ad felicis recordationis Julium II. Prædeceſſorem noſtrum Nobilitas tua direxerat, nobis poſt eundem in apice Apoſtolatus, licèt immeritò conſtitutis, reddidit dilectus filius Thomas de Vio Cajetanus Ordinis Prædicatorum Generalis Magiſter, idemque ſuo ſermone mirifice ſubſecutus eſt humanitatem, & prudentiam litterarum tuarum, necnon animum tuum integrum ac fidelem, perpetuamquo in hanc Sedem voluntatem plane expoſuit. Quæ omnia nobis grata admodum fuerunt, atque hòc etiam magis, quòd eadem nomini, & nobilitati tuæ ſint conſentanea. Quanquam enim, & ſplendore Majorum tuorum, & animi virtute, ampliſſimiſque fortunis abun-

1 Reſpondet binis litteris quas Georgius Prædeceſſori ſuo Julio II. ſcripſerat, ne quid in Miſnenſi Eccleſia novatum vellet, & ut Thomam de Vio tunc O. P. Generalem Magiſtrum procuratorem ſuum eſſe ſineret in Concilio Lateranenſi. Hoc poſtremum vix aliunde quam ex hac epiſtola notum. Georgium hunc mire laudat in litteris ad eum datis Sadoletus *lib.* XI. 1. 2. 3 4., Clemens etiam VII. in litteris apud Raynaldum *ad a.* 1530. *n.* 169. Inimiciſſimum fuiſſe Lutheranis hominibus notum eſt, & teſtatur Georgius Spalatinus in *collect. Script. Germ.* Menckenii *tom.* 2. *col.* 2128. Hujus obitum pariter Sadoletus deplorat in litteris Jo. Cochlæo ſcriptis VII. Id. Jul. 1539. *lib.* XI. *ep.* 8. *&* 9. atque hiſtorici omnes noſtri Surius, Spondanus, Raynaldus &c.

abundes, & polleas, tamen nullam habemus quam tibi justiorem, & veriorem tribuamus laudem, quam hanc in summum Deum pietatis, & in sanctam matrem Ecclesiam venerationis. Quare quod alteris litteris ab eodem Prædecessore nostro suppliciter postulas, ut ne quid novetur quod ad Milnensem Ecclesiam pertineat, neve a vetere consuetudine ejus civitatis, & a jure per Capitulum Antistitis eligendi recedatur; præsentique Episcopo, si contra fas moremque Majorum, successorem sibi a S. Sede coadjutoremque concedi postulaverit, ut ne concedatur; Nos hac tota de re te animo soluto & pacato esse volumus, nihilque omnino à Nobis iniquæ novitatis expectare: quod etsi omnibus in rebus, Deo largiente, observaturi sumus, tamen in hac ipsa causa tua quò libentius id agamus, facit persona tua virtusque animi tui singularis, necnon nostra erga Nobilitatem tuam paterna affectio, quam tibi omnibus in rebus, quæ ex Deo erunt perpetuam tribuemus. Alteris vero in litteris quod scribis, audita fama Concilii Lateranensis, quamquam tibi nihil nominatim de eo indictum & denuntiatum fuerit, tamen a Congregatione fidelium, & Cœtu eorum Principum, qui de Ecclesiæ unitate recte sentiunt, abesse nolle, teque idcirco, & Procuratorem constituere, & litteras mittere obedientiam ac fidelitatem tuam eidem sacro Concilio indicantes, plane cognoscimus omni ex parte fidem, & religionem tuam, teque in Domino

mino valde commendamus; nec ſolum egregiam hanc tuam voluntatem, ſed & Procuratorem tuum nobis dilectum Filium Fratrem Thomam ſupradictum, alioquin etiam nobis propter virtutes ſuas, & excellentem litterarum ſcientiam vehementer gratum, litteraſque tuas benevolo animo ſuſcipimus, quas & in proxima ſeſſione, poſtquam pervenerint, ſi Deus permiſerit, legi, divulgarique curabimus, tuamque optimam mentem ſacro Concilio præſente, digna commendatione proſequemur. Te quidem hortari & paterno affectu monere non deſinimus, ut in hac bona voluntate, & erga hanc ſanctam Sedem devotione perſeveres, eaque agas ſemper, & cogites, quæ a tua virtute, tuoque genere, quæque a Dei maximi honore non ſint aliena; a nobis ea ſperes, & expectes, quæ ab indulgentiſſimo Patre ſperare debet is, qui neque iniquum quidpiam petiturus, & omnia honeſta impetraturus eſt. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

V. SIGISMUNDO REGI POLONIÆ [1].

CHariſſime in Chriſto Fili noſter. Cum more Majorum noſtrorum, & ſolemni ritu S.R.E. inſtitutum ſit, ut quotannis in ſacratiſſima die Domini-

1 Scripta eſt hæc epiſtola cum ei Leo ſacrum enſem & pileum mitteret. Eidem aliam epiſtolam ſcripſit Leo *lib.* IX. *Bemb.* 3. Uladislaum fratrem Regem Pannoniæ commendans. Sacrum enſem miſit poſtea Leo viris aliis principibus, præſertim quinquennio poſt Maximiliano Imp., narrationemque ejus rei omnem executus eſt Jacobus Manlius, atque ex Manlio recitat Ciacconius in vita Alberti Cardinalis Brandeburgenſis *tom.* 3. *col.* 415.

minici Natalis ensem, & pileum benedictum Romanus Pontifex, cui visum fuerit ex Christianis Principibus, aliqua tamen præstanti virtute, aut meritis erga hanc sanctam Sedem insignito jubeat destinari; eosque, qui proximis Domini Nostri Jesu Christi natalitiis consecrati fuerunt, felicis recordationis Julius II. Prædecessor noster tuæ Serenitati dicaverit, nec tamen miserit: Nos qui nuper divina providentia ad summum Apostolatus fastigium provecti sumus, ejusdem Prædecessoris nostri voluntatem, & judicium attendentes, tuamque animi magnitudinem maximis in rebus cognitam intuentes, nullam moram interponendam putavimus, quin ipsos ensem, & pileum transmitteremus tibi, vel tamquam præmium tuæ virtutis, vel tamquam testimonium nostræ in te opinionis. Quanquam quidem tuæ res gestæ, quarum fama per omnes gentes, nationesque pervagata est, eò gloriæ, & celebritatis provectæ sunt, ut humanis præmiis non apte decorari posse videantur, quæ sunt semper in divinis honoribus augendis, fideque, & Religione nostra propaganda fortiter simulque feliciter versatæ. Sed tamen si non tam munus ipsum, quam muneris mysterium interpretari volueris, intelliges profecto nihil esse tam amplum a magna virtute expectandum, quod non tibi in eo ipso dono aut aperte datum aut mystice significatum sit. Nos enim qui vicariam Dei potestatem in terris obtinemus, pileo te quasi in partici-
cipa-

cipationem Sacerdotalis dignitatis adſciſcimus, tibique nobiſcum una patronum, ac defenſorem adoptamus: Enſem vero cum porrigimus, ſatis aperte denunciamus, ut eo uti velis, tùm ad propugnationem eorum, qui tibi fide, ac religione, veroque Dei cultu conjuncti ſunt, tùm ad exciſionem illorum, qui obſint ipſi ſanctæ Fidei, & omnibus Fidelibus hoſtes inimicique ſunt, ac ſemper fuerunt: ita, quod ad meritum tuæ pietatis pertinet, te in Dei omnipotentis ſinu, ac patrocinio collocamus; quod ad fortitudinis laudem, tibi propugnationem ſanctiſſimæ Fidei committimus: in altero te a Deo, in altero nos a te adjuvari velle ſignificamus, & poſcimus. Sed hujus totius doni atque myſterii vim atque ſententiam ſic pro tua prudentia facile cognoſces. Nos quidem una cum ſupradicto Prædeceſſore noſtro, cur te potiſſimum in hoc munere tradendo ceteris antetulerimus, facilis ad reddendum ratio. Nam ut omittamus nobilitatem generis & ſanguinis, qua tibi pares multi ſæpe extiterunt; ut nihil de regia poteſtate dicamus, quæ fortunæ plerumque eſt, non virtuti debita; illa certe nullis laudibus æquari poſſunt, quæ tu adverſus Scythas Chriſtianæ Fidei hoſtes pro vero Dei honore atque gloria magna præclaraque egiſti, agiſque, ut audimus, prope quotidie; ita aures noſtræ crebris atque inſignibus victoriis tuis jam caluerunt. Ea porro propria ſunt tui; a Deo tamen auctore omnium bonorum ad te profecta, cui tu ſoli, nec ulli præ-
terea

terea debes. Nam, & is fecit ut præclare de eo posses promereri, & idem faciet, ut laborum, & periculorum omnium, quæ pro illius nomine defendendo subiisti, sint tibi, & in cælo, & in terris parata præmia sempiterna. Nos ad Serenitatem tuam Patris affectu, & nova quadam charitate erga virtutes tuas inflammati, perscripsimus, ut te in Domino nostro Jesu Christo hortaremur, nihil deflectere ab instituto itinere tantæ virtutis, & pietatis, sed considerare Deum, eaque agere, quæ illi grata, & probata esse intelligas. Dilecto quidem filio Paulo electo mandavimus, ei qui ad te ensem, & pileum supradictos attulit, ut in eis consignandis, Missa solemniter celebrata, plenariam indulgentiam omnibus qui præsentes adfuerint de nostra, & Beatorum Apostolorum Petri, & Pauli auctoritate confisus concedat, & largiatur. Ceteris in rebus, quod ad dignitatem & commodum Majestatis tuæ pertinebit, nostram cum Domino sanctæ Apostolicæ Sedis liberalitatem, & benignitatem tibi paratissimam fore prompto animo pollicemur. Datum Romæ anno primo.

VI. *ROSTANIO CANTELMO* [1].

Dilecte Fili. Non erat dubium nobis, pro pristina nostra, dum in minoribus essemus, erga virtutes, & nobilitatem tuam dilectione, quin omnino nostræ dignitatis amplificatio tibi esset futura jucundissima; sed tamen hunc animum tuum erga nos, plenum amoris & devotionis dilecti filii Sanctius, & Fabricius Nuncii tui, quos nobis nomine tuo gratulaturos misisti, suis verbis declaraverunt; quos nos quidem libentissime vidimus, grateque suscepimus. Neque enim obliti sumus, nec vero unquam obliviscemur, nostram veterem inter nos benevolentiam, atque adversis aliquando in rebus maximorum periculorum societatem. Nunc, quando divina providentia, licet immeriti in tanto culmine constituti sumus, potes existimare, quæ ad tuum commodum, laudem, honorem pertinebunt, modo si eadem sanctæ Romanæ Ecclesiæ honesta, & utilia sint, nos tua causa libenter propenseque facturos. Sed nostrum animum erga te bonamque voluntatem iidem Nuncii ad te referent, qui nobis multa de te retulerunt. Te nos in Domino adhortamur, ut valetudini consulas, tuamque istam senectutem diligenter conserves. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

VII.

1 Hæc & quæ sequitur epistola responsionem continet gratulationi acceptæ de Pontificatu.

VII. *ANTONIO IANUARIO NEAPOLITANO.*

Dilecte Fili. Etsi dubium Nobis non erat, quin hæc nostra per divinam providentiam, licèt impares essemus, ad summum culmen Apostolatus provectio tibi magnam lætitiam esset allatura; tamen jucundum nobis fuit ex tuis litteris agnoscere, & quamdam in illis quasi effigiem intueri veteris tuæ erga nos observantiæ perpetuique amoris, cujus nos quidem præteritis temporibus non mediocria multis in rebus testimonia accepimus. Quapropter, si eo animo sumus, quo debent esse ii, qui ad omnem fortunam præsidia in se ipsis habuerunt parata; ut profecto esse cupimus; potes existimare nos nequaquam oblitos esse veterum necessitudinum, neque horum hominum, quorum nobis opera, & benevolentia fidelis præsto semper fuit. Itaque, quantum cum Domino licebit, neque bonorum virorum vetera erga nos merita immunerata patiemur, neque nova promereri nostra liberalitate cessabimus: tantum omnipotentem Deum deprecamur, ut quemadmodum nobis nihil tale meritis maximum beneficium tantæ potestatis præbuit; ita facultatem tribuat ea cogitandi, eaque agendi, quæ ad bonorum virorum utilitatem atque decus cum ipsius honore, & sanctæ Sedis Apostolicæ dignitate sint conjuncta. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

VIII. *MARCHIONI MANTUÆ* [1].

Dilecte Fili. Nihil ad nos novi, atque inexpectati attulit dilectus filius Aloysius Gonzaga tuæ Nobilitatis Orator, qui ut litteras tuas nobis reddidit, & ipse dexteritate, & prudentia sua expressit plane nobis effigiem amoris erga nos, ac veteris observantiæ tuæ; quantumque ex hac nostra ad summum culmen Apostolatus per divinam providentiam assumptione, gaudii lætitiæque suscepisses, nobis exposuit: nos vero memores tuorum erga nos officiorum, quæ nobis variis nostris temporibus multa, & magna præstitisti, tuamque mentem paterna benignitate prosequentes, quam semper cognovimus huic sanctæ Sedi Apostolicæ devotam, & deditam fuisse, tibi his nostris litteris significavimus, jure te ac merito lætari omni amplificatione nostra, quæ ad tuum commodum, quantum cum Domino in honorem sanctæ Sedis Apostolicæ poterimus, reditura sit: teque adhortamur, ut, servata tua pristina erga nos, & S.R.E. volun-

1 Franciscum II. Gonzagam Mantuæ Marchionem certiorem fecerat Leo, se Pontificem creatum *ep. l.* 1. 2 *Bemb.* nunc ejusdem gratulatoriæ respondet. Hic ille est Franciscus, olim a Venetis copiarum dux etsi juvenis constitutus, ut Bembus *Hist lib.* 2., *Guicciard. l.* 2. estque in horum temporum historia notissimus, cui etiam *officium Gonfaloneriatus S. R. E.* collatum fuerat litteris Apostolicis Julii II. dat. V. Non. Octobr. 1510. *ap. du Mont Corp. diplom. tom.* 4. *part.* 1. *pag.* 131. Eundem *signiferum suum* vocat Leo *ep.* 15. *libri* 2. *Bemb.* Ad Leonem etiam officii causa venisse Francisci filium Federicum Gonzagam constat ex *ep.* 13. *lib.* 3. *Bemb.* Mortuus Franciscus a. 1519.

voluntate, ex nobis expectes, quæ justus gratusque Princeps, bene de se, & privatim, & publice merito potest tribuere. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

IX. *TROIANO PRINCIPI MELPHIS*[1].

Dilecte Fili. Gratæ Nobis admodum fuerunt litteræ tuæ: nam, & animum amicissimum tuum, studiosissimumque nostri, & non mediocrem, quam circa nos suscepisti, lætitiam nobis significaverunt, quorum utrumque nobis admodum jucundum fuit. Neque enim obliti sumus quemadmodum nos, dum in minoribus essemus, amaveris semper, atque observaveris; nec vero tibi indubium venire potest, te a nobis diligi, & paterna in Domino charitate amari. Illud quidem etiam recordamur, nos in nostris adversis fortunis socium habuisse, non te quidem, sed effigiem animi atque ingenii tui filium tuum: cujus infesti, quoad Deo placuit, casus & eventus nostri recordatio, si non mediocre vinculum esse solet benevolentiæ conservandæ, existimare debes, nos & consuetudine nostra, & tuis plurimis officiis adductos tibi fore semper propitios: quam quidem erga te mentem nostram, paternamque voluntatem dilectus filius

1 Idem argumentum hujus quoque epistolæ. Dux Melphitanus copiis præerat Senensium qui Pontifici hoc tempore adhærebant; de eo Varchi *l.* 9. *Hist. Fl.* Alius ab hoc *Princeps Melphitanus* cujus filiis doctorem volebat Sadoletus Lazarum Bonamicum *ep. nov. edit. Veron. lib.* XVIII. 6.

filius Caracciolus, qui nobis tuo nomine gratulatus est, tibi vicissim referre, & significare poterit. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

X. *REGI FRANCORUM*[1].

DIlecte Fili. Postquam nobis renuntiatum fuit, dilectum filium Bartholomæum de Alviano, quem antea Majestas tua sub diuturna custodia retinuerat, a te propemodum restitutum esse in libertatem, latioresque illi, & liberiores fines ad vagandum esse concessos; quamquam illi forti viro, nobisque multis rationibus conjuncto, omnia semper optavimus, quæ illius commodum honestatemque attingerent, tamen in hoc tuo facto, non minus in gerendo modus, quam ipsa res gesta nobis lætitiæ ac jucunditati fuit. Sic enim ad nos fuit allatum; te, cum ultro admonente nemine, illius liberandi mentem induxisses, tum addidisse, nostra præsertim causa te & sedulo, & libenter id facere; ut quem nobis gratum esse intelligeres omni indignitate custodiæ liberares. Hæc tua singularis, & regia liberalitas a nobis intellecta facile declaravit

1 Ludovico gratias agit quod Bartholomæum de Alviano ex arcta custodia, qua detinebatur, eduxerit. Liberatum omnino fuisse & Venetorum exercitui deinde præfectum, tradit Nani *lib.* I. *ad a.* 1513. aliique Venetarum rerum scriptores; Guicciardinus *lib.* XI. &c. ejusque res in bello gestæ ab iisdem fuse narrantur. Obiit a. 1515. dum, Bergomo recepto, ad Brixiam recuperandam se apparabat.

vit cùm magnitudinem animi tui, tùm erga nos optimam voluntatem, quorum alterum commendatione, atque laude, alterum grata tanti officii memoria prosequimur. Quod si ii sumus, qui quidem esse cupimus, ut imitatione Salvatoris nostri nihil majoris æstimemus, quam bonam voluntatem, potes existimare, nos tuum hoc non mediocre munus, non solum hominis nobis cari, atque grati nostra causa liberati, sed multo magis animi tui adversum nos in optimam partem spectati & cogniti, pari aliquando munere, cum Dominus dederit, repensuros. Illud quidem interea Majestati tuæ significandum duximus, hoc tuum beneficium in hominem esse collatum dignum tua omni humanitate, non modo propter virtutem, & fortitudinem, verum etiam propter fidem atque constantiam. Quacumque enim tibi conditione fidem suam obstrinxerit, in ea eum certe confidimus permansurum esse. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XI. *LUDOVICO FRANCORUM REGI*[1].

Dilecte Fili. Ex eis litteris, quas Julianus de Medicis noster secundum carnem germanus ab Oratore Florentinorum, qui apud Majestatem tuam Legati officio fungitur, ad se scriptas nobis

 misit,

1 Inducias cum Ferdinando Rege ad annum factas laudat. De his induciis Daniel *Hist. Gall. ad a.* 1513. Guicciardinus *lib.* XI. &c.

misit, intelleximus id, quod nobis maximæ lætitiæ ac jucunditati fuit, inducias inter te, & carissimos filios nostros Ferdinandum Aragoniæ, & Siciliæ Regem Catholicum ad annum factas, in quibus Massimilianus electus Romanorum Imperator, & Henricus Angliæ, & Jacobus Scotorum Reges, aliique nonnulli Principes comprehenderentur; pactaque ac capitula, quæ inter vos convenissent, ad nos missa studiose legimus. In quibus illud optimum, & sanctissimum exordium (vos scilicet idcirco laborare, ut, ad unitatem Christiani nominis conficiendam, sanguinisque fidelium nimis diu, ac largiter effusi rationem habendam, perfidosque Turcas comprimendos, ut sepulchrum Domini nostri Jesu Christi aliquando ex impiis infidelium manibus eripiatur, viam nobis, atque aditum aperiatis) nostrum animum ita affecit, ut sublatis continuo in cælum manibus Deo omnipotenti gratias infinitas ageremus, qui diuturnas Christianorum inter se discordias, & dissensiones, in viam aliquando speratæ atque exoptatæ pacis perduceret. Itaque in tantam spem venimus concordiæ universalis constituendæ, ut vix gaudii nostri atque letitiæ modum inveniremus. Nam, si, dum in minoribus essemus, quantum potuimus semper, non solum consilio atque sententia, sed votis precibusque institimus, ut arma inter Fideles Principes ponerentur, adversus impios sumerentur; postquam illius providentia sine cujus nutu, ne folium

lium quidem in arbore moveri credimus, in hunc altiſſimum gradum ſumus evecti, quid nos agere, aut quantum hujus rei cauſa laborare oportet, non ſolum noſtro perpetuo judicio ac deſiderio accenſos, ſed etiam Dei ipſius maximo beneficio obligatos. Hanc tamen, ut vere fateamur, ſpem noſtram, lætitiamque conceptam illud imminuit, quod ſequebatur, Majeſtatem eamdem tuam a domeſticis periculis vacuam tandem & liberam, converſuram arma ad Italiam, ſuumque jus, ita enim ſcribitur, in ſuis rebus ablatis bello recuperandis perſecuturam, neque exiſtimaturam in eo, aut cuiquam iniuriam, aut nobis moleſtiam aliquam poſſe inferri. Denique (ea enim aliquantum a ſupradicto capitulorum exordio diſcrepabant) non omnino Majeſtas tua velle arma deponere, ſed potius transferre videbatur, ut cum una ex parte otio, & quieti tuæ proſpexiſſes, libentius in altero bello indulgeres. Sed per ſummi Dei bonitatem, & erga te beneficentiam, qui tibi tantum potentiæ & dignitatis tribuit, ut populo ſuo fideli defendendo, ac conſervando eſſet aptior; confer te parumper in eam curam, & cogitationem, ut intelligas, ſi arma tibi tantopere placeant, longe honoratiorem, & glorioſiorem militiam a te expectari. Nam in rebus quidem Italiæ, ſi quemadmodum credimus, a jure, & æquitate diſcedere non cogitas, quanto facilior ratio atque explicatior ad tuum jus perveniendi, per viam tractatus, & honorificæ compoſitionis

tionis proponitur ; in qua nos utilitatem , & commoditatem tuam non modo adjuvare , sed omni nostro studio , quantum cum Domino & justitia poterimus , procurare sumus parati : neque id solum commodo , sed honori etiam tuo atque existimationi vehementer consulere:per vim vero, atque arma rem velle gerere , tumultusque denuo maximos concitare , non solum a Dei voluntate alienum longe esse , sed etiam ab optimi Regis dignitate . Ac nos quidem , quoniam in memoria versantur ea , quæ tot annos continuos magno cum dolore vidimus , misera , & calamitosa detrimenta Italiæ , nihil mirum est , si & pro pastorali officio , quod sustinemus , & pro amore patriæ , cui tanquam homines , & non ingrati alumni affecti sumus , metu impendentium malorum commovemur . Vidimus enim, nec commemorare possumus sine dolore, maximas sæpe cædes , atque strages Christianorum fieri , virginibusque , & matronis nefariam vim inferri , urbes non paucas prædæ gladiisque subjici , templa Deo immortali consecrata sanguine , & acerbissimis rapinis violari ; quæ talia , & tam acerba qui perpessi sunt, perpetuum mœrorem; qui vero egerunt , brevem adepti sunt lætitiam . Atque hæc si iterum expectanda , & perpetienda essent , quæ armis rursum commotis , instare , & imminere necesse esset , sane miseram , & calamitatibus nimium addictam existimaremus esse Italiam , quæ cum propter nobilitatem , & principem inter omnes natio-

nationes Imperii ac veræ Religionis gloriam, immunis omnium malorum esse deberet, tantis ultra cladibus, & calamitatibus est afflicta, ut nihil addi ad deteriorem conditionem videatur. Quare iis omnibus rebus adducti, & quæ dictat nobisque inspirat maximus auctor pacis, & charitatis Deus, tibi quoque persuadere cupientes, Majestatem tuam quanto possumus studio, per viscera misericordiæ Dei nostri adhortamur & enixe oramus, ut suum Christianissimum nomen cogitet, velitque sua in Deum pietate, nostraque erga ipsum benevola & propensa voluntate, imitari illum summum Regem, qui se inter cetera nomina pacificum appellari voluit; armisque omissis sibi periculosis, Italiæ perniciosis, legitimam juris, & honestissimam compositionis viam persequi: in qua nos illi non modo æquitatem nostram, si eam requisierit, sed etiam benevolentiam paratam fore promittimus, ut intestinis inimicitiis dimissis, ea consilia quæ inchoata sunt omnino communis concordiæ conciliandæ, sanctissimique in crudelissimos Christi hostes belli suscipiendi ad debitum, & optatum finem perducantur. Quibus nostris paternis, & amantissimis monitis si Majestas tua animum adhibuerit, cum ceteris quoque Principibus agere non cessabimus, ut hujusmodi optatæ pacis societate, non solum Italia, sed omnes, quæ ubique Crucem Christi agnoscunt gentes nationesque conjungantur. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XII.

XII. *REGI CATHOLICO*[1].

DIlecte Fili. Jucundiſſima nos delectatione aſfecerant tuæ binæ litteræ, quarum una die 6. Aprilis, altera 26. ejuſdem menſis die ſcriptæ fuerunt. Pertulerunt enim ad nos tanquam vivam quandam, & loquentem effigiem, cùm maximi, & præſtantiſſimi Regis, tùm nobis amiciſſimi, & in ſanctæ Sedis Apoſtolicæ obſervantia, totiuſque Chriſtianæ Religionis propugnatione cum ſumma virtute gloriaque verſati: quæ omnia non quidem nova nobis, ſed tamen grata, & peroptata acciderunt. Itaque eas libentiſſime legimus, veteremque amorem tuæ erga nos Majeſtatis, cujus jam plurima, & maxima indicia ad nos profecta ſunt, in eis recognovimus; teque abſentem, tanquam præſentem noſtra benevolentia, noſtro animi ſtudio, & paternæ charitatis affectu ſumus amplexi. Memores enim ſumus, quod a tua Majeſtate acceperimus; & quantum tibi debeamus non obliviſcimur. Atque hoc privatum noſtrum officium eſt: publico vero Chriſtianæ Reipublicæ nomine; cui pro boni Paſtoris, & communis omnium Parentis officio magis

1 Officii benevolentiæque plena & redundans epiſtola erga Ferdinandum; ut & 17. *lib.* 1. *Bemb.* Qui ibi *Hieronymus Viccus Regis legatus* appellatur, atque alibi ſæpe in iiſdem Bembi epiſtolis, in his atque aliis deinceps *Hieronymus de Vlcht* nominatur, cujus frater Guillelmus Cardinalis creatus a Leone a. 1517. V. Ciacconium de utroque ſcribentem multa *col.* 399. *Tom.* 3. Guicciardinum *lib.* XI. &c.

gis affecti esse debeamus, quam tibi, habemus profecto neminem. Nunquam enim frustra, neque hæc sancta Sedes, suis difficilibus temporibus, auxilium tuum, nec Fides Christi universa patrocinium requisivit, Sed hæc clara sunt, neque testimonio egent: quæ vero ad nos scribens amantissime & sapientissime admones, sunt penitus infixa in curis, & cogitationibus nostris; quæ quamquam sua sponte placerent, tamen tua auctoritate majorem nobis curam injecerunt: quare omnem nostram operam, & voluntatem ad illa convertemus. Quod vero successus habeamus secundos, Deus ille scrutator cordium, & sublimator humilium, qui nos nihil tale meritos, nec opinantes ad suum honoris gradum advocavit, efficere pro sua clementia dignetur: quanto enim minus nos & virtute, & sapientia valemus, tanto erunt manifestiora opera Dei Altissimi. Verum hæc, re magis, quam verbis præstanda sunt. Illa vero, quæ extra litteras tuas communicavit tuo nomine dilectus Filius Hieronimus de Vicht tuæ Majestatis apud nos Orator, studiose audivimus, planeque intelleximus, tibique vicissim per eumdem Oratorem tuum, & Nuncium nostrum nonnulla significanda mandavimus, cui omnem fidem poteris adhibere. Quod reliquum est, Majestatem tuam certiorem facimus, nos erga te ita affectos esse, ut quantum cum Deo nobis licuerit, nihil sit neque in amore tam magnum, quod

non

non tibi debeamus, debiturique perpetuo ſimus. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus.

XIII. *REGI CATHOLICO* [1].

DIlecte Fili. Licet intelligamus ex hoc ſummi Pontificis, & omnium Paſtoris loco, ad quem quamvis immeriti, divina providentia vocati ſumus, patrocinium juſtitiæ & æquitatis nobis ante omnia ſuſcipiendum; tamen libentius id facimus, cum vel eorum hominum quibus prodeſſe cupimus dignitas, vel eorum apud quos auctoritatem noſtram interponimus, nota & multis in rebus ſpectata in hanc ſanctam Apoſtolicam Sedem voluntas, nobis fiduciam dat ipſius obtinendæ æquitatis: quod quidem Nobis nunc accidit, tùm in perſona Ven. fratris noſtri S. Epiſcopi Albanenſis, Cardinalis Arborenſis, Eccleſiæ Burgenſis perpetui Commendatarii, cui hujus Eccleſiæ Burgenſis poſſeſſionem ad hunc illi diem interdictam, & prohibitam tradi, & concedi, poſtulamus; tùm verò in tua, qui nihil quod juſtum æquumque eſſet nobis, & Prædeceſſoribus noſtris negare conſueviſti. Quapropter, ſi hujus ſupradicti Ven. Fratr. Epiſcopi

1 Ut Burgenſis Eccleſiæ poſſeſſionem tradat Arborenſi Cardinali Epiſcopo Albanenſi; nimirum Jacobo Serra, de quo Ciacconius *tom 3. col.* 191. Quod vero ibi dicitur; Epiſcopum Albanenſem primò, mox Tuſculanum ſub Julio II, denique Prænestinum ſub Leone fuiſſe, emendandum ex hac epiſtola eſſe cenſeo.

pi Albanensis, & vitæ integritas, & sacrarum litterarum scientia, & in primis senectutis veneranda quædam antiquitas, quibus omnibus honorificum S. Romanæ Ecclesiæ membrum existit, nos valde moverunt, ut illius commodi curam cogitationemque susciperemus, Serenitatem tuam paterna affectione requirimus, ut te eadem ipsa moveant, adjuncta præsertim nostra intercessione, velisque homini in extrema ætate constituto, meritis, & virtutibus eminenti, antequam ei ex hac vita migrare necesse sit, dare hanc lætitiam sui optati juris & captæ Burgensis Ecclesiæ possessionis: hoc nec justius quidquam, nec nobis gratius efficere potes. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

XIV. *VICEREGI NEAPOLITANO* [1].

Dilecte Fili. Dileximus semper etiam cum in minoribus essemus constituti dilectum filium Troilum de Rubeis propter illius quidem erga nos observantiam perpetuamque voluntatem, quam omnibus nostris in rebus promptissimam ostendit; sed non minus etiam ob multas egregiasque virtutes; quare quòd altiori in gradu positi sumus, majorem

1 Raimundus Cardona Proregis Neapolitani munere fungebatur hoc tempore, ut vel ex Leonis ejusdem litteris constat a Bembo exaratis *lib.* I. 7. 15. 20. 25. III. 2. 4. 16. *&c* Troilum de Rubeis ei commendat. Troilo Rubeo Parmensi epistola scripta invenitur ejusdem Leonis nomine a Bembo hoc ipso anno *lib.* VII. 27.

jorem quoque rationem habere debemus nunc, cum accepimus, quod nobis valde molestum fuit, cum quibusdam tuorum venisse graves in controversias, ita ut periculum sit, ne tuorum militum conspiratione, & impetu gravius aliquid in bona, & fortunas antedicti Troili comparetur. Quocirca nos, & homini nobis caro consulere cupientes, & tui quoque honoris non minus quam illius salutis habita ratione, petimus a te, quanto possumus studio, ut respectu ad nos habito ipsum Troilum nostra causa velis salvum atque incolumem esse. Quamquam hoc fortasse abs te non est difficile impetrare: neque enim tibi, & laudi tuae quicquam aptius quam nobilibus viris favere. Sed illud etiam, quod aliquanto majoris est negotii, tamen te facturum confidimus, ut milites tuos a direptione bonorum dicti Troili contineas, neve permittas ejus res atque fortunas prædæ, & rapinæ esse: hoc nobis gratius Nobilitas tua facere nihil potest. Datum Romæ anno primo.

Sadoletus

XV. *PRO ARCHIDIACONO FLORENTINO* [1].

UNiversis, & singulis, ad quos hæ nostræ literæ pervenerint salutem. Propter quædam negotia nostra, ut ea recte & prudenter administren-

1 Franciscus Minerbettus Archiepiscopus Turritanus ex X. sive XI. Legatis qui a Republica Florentina ad Clementem VII. ut de Pontificatu gratula-

ſtrentur, deſtinamus dilectum filium Franciſcum Minerbettum Archidiaconum Florentinum Camerarium noſtrum ſecretum, cujus fidei, & dexteritati valde confidimus. Cupientes autem, ut munus, & iter ſibi mandatum commode faciat, reliquos hortamur, & requirimus in Domino, noſtrarum vero provinciarum atque urbium Præſidibus, Præfectis, Gubernatoribus, Magiſtratibuſque mandamus, ut hunc ipſum Franciſcum ita recipiant, atque tractent, ut noſtram in eo gratiam poſſint promereri; eumque & commodis diverſoriis & ducibus, ſi opus fuerit, directoribuſque itinerum, equis etiam commutandis, quò celerius, & melius, ſi ei videbitur, iter ſuum peragat, ſtudeant adjuvare, nullamque ei moram quovis in loco ulla ratione inferant: quod ſub noſtræ indignationis pœna volumus diligenter obſervari. Datum Romæ 1513. anno I.

Leo X. Sadoletus.

XVI. *DUCI SABAUDIÆ*[1].

HOrtamur in Domino Nobilitatem tuam, pro noſtra reverentia, & Apoſtolicæ Sedis honore, ut per te gratiam, ac beneficium,

tularentur miſſi ſunt; atque eorum ipſe primus, ut Varchi *init. lib.* 2. narrat; item ex Legatis IV. ſive V. Alexandro Duci ex *eod. l.*XII. & Ammirato *l.* XXX. Antea cum eſſet Archidiaconus Florentinus idem munus obivit, cum Leo Bononiam ſe conferens Florentiam veniſſet, ex Ammirato *lib.* XX. *ad annum* 1515.

1 Andream commendat neſcio quem, de quo etiam in alia epiſtola egiſſe ſe ſignificat.

quod dicto Andreæ contulimus, illi ſtabile, ac pacificum obveniat; ne lis eidem vel Procuratori ipſius ad capiendam dictæ Præpoſituræ poſſeſſionem inferatur, ad eamque pacifice, remotis impedimentis omnibus, obtinendam, tuam & humanitatem, & operam præſidio atque adjumento velis eſſe: in quo faciet nobis Nobilitas tua rem gratiſſimam, & ei obſervantiæ, quam ſemper S.R.E. præſtitiſti maxime convenientem. Datum Romæ 1513 anno 1.

Leo X. Sadoletus.

XVII. *PATRIARCHÆ MARONITARUM* [1].

VEner. Frat. Ex litteris dilecti filj Marci de Florentia Ordinis Minorum Obſervantiæ loci S.Salvatoris Siruthi in Syria Guardiani, cognovimus ea, quæ nobis ſummo gaudio, & incredibili lætitia fuerunt, te unum præſidem nationis Maronitarum gentis Chriſtianæ, atque Catholicæ & a vero Dei cultu, quem ſancta Romana ſervat Eccleſia in nullo aberrantis regere eos populos non ſolum prudentia; ſed integritatis, & probitatis, & Religionis exemplo illos ad verum iter ſalutis dirigere, cujus

1 Reſpondet petenti confirmationem dignitatis ſuæ, mitram, & ceteta ornamenta. Tempus quo ſcripta eſt epiſtola incertum; nec quis ſit conſtat Marcus ille de Florentia. Nam quem Waddingus nominat *ad a.* 1438. antiquior eſt quam ut hæc in illum convenire poſſint. Notum eſt quod de Maronitis legitur in Concilio Lateranenſi. Epiſtolam aliam Patriarchæ Maronitarum ad Leonem recitat Raynaldus *ad a.* 1514. *n.* 88. Videtur omnia illa hæc epiſtola [illegible]; ideo hic eam collocavimus.

cujus tuæ in Domino Nostro Jesu Christo rectæ voluntatis magnum indicium habemus, quod tu misso ad nos data opera nuncio tuo, nos tanquam Dei Vicarios in terris, Beati Petri Apostolorum Principis successores, in capite universalis per totum orbem terrarum Ecclesiæ divina providentia, licet imparibus meritis, constitutos, quemadmodum decet, venerari, & debita tuo ac nationis illius nomine obedientia recognoscere te velle, cupereque a nobis confirmationem hujus dignitatis, in qua nunc es, ostendis, atque ut ejusdem Guardiani litteræ significabant, petis, ut tibi mitram & cetera ornamenta elargiamur. Nos Fr. nost. charifs. simul atque hoc intelleximus, frugemque illam tantam fidelium animarum, quam veteres illi sanctissimi viri, Deo inspirante, seminaverunt, nostris diebus nos collecturos speravimus; sustulimus manus ad cælum, ac pro zelo Fidei, & Dei omnipotentis amore, cujus honorem & gloriam multo vita nostra cariorem habemus, egimus ipsi Deo, & Domino nostro Jesu Christo gratias, qui in eisdem pene locis, in quibus ut nos salvos faceret, ipse nec saluti suæ, nec corpori pepercit, & ut nos ad æternam vitam vocaret, ipse temporalem mortem suscepit, non permiserit penitus suum sanctissimum, & gloriosissimum nomen aut aboleri omnino, aut perversa superstitione coli; sed te Fr. nost. populosque illos, qui te præsidente in Fide Catholica illius nomini deserviunt voluerit

veræ cognitionis divini nominis in eis ipsis locis esse successores. Cum igitur inflammati ardore Religionis, & amore erga Fraternitatem tuam; omnesque illos Maronitas populos fideles atque Catholicos in gremium nostræ paternæ charitatis, ut dilectos filios accipientes, vellemus ac cuperemus non solum ea, quæ idem Guardianus suo nomine a nobis postulat, tradere, & concedere, sed etiam augere auctoritatem, & dignitatem tuam, re in Concilio Ven. nostr. S. R. E. Cardinalium multum agitata; quoniam hujus sanctissimæ Sedis gravitas ex more Majorum & institutis solemnibus, nihil nisi mature & summo consilio agere solet, & ne quoque temere prolabatur, multis in tantis rebus decernendis & testibus, & rebus, & argumentis niti; tuas autem litteras nullas habebamus, & is homo, quem ad nos misisti, licèt & bonus, uti possumus judicare, & prudens, tamen unicus, plenam nobis fidem ex inviolabili cerimonia Sedis Apostolicæ non faciebat; visum est nobis, & eisdem Fratribus nostris remittere eum nuncium ad Fraternitatem tuam, & has litteras nostras conscribere, quibus tibi plurimam salutem, & Apostolicam benedictionem nostram impartiamur. Deinde te Frat. nost. charissime de hac mente & optima in Deum voluntate summopere commendamus. Postremo te in Domino adhortamur, ut rem Spiritu Sancto cooperante bene per te cœptam omni studio perficias, teque ut membrum Dei Ecclesiæ

clesiæ sanum, & integrum, capiti, & nobis, & sanctæ Romanæ Ecclesiæ universali adjungas. Et quoniam nos ardemus desiderio, non solum ornandi Fraternitatem tuam eis honorum insignibus, quæ a nobis petita sunt, sed aliquanto majora elargiendi, ut id salvo more, & instituto Majorum nostrorum tutius, & uberius faciamus, nos, & litteris authenticis, etiam lingua tua conscriptis (in hac enim urbe Orbis principe, & omnium doctrinarum studiis florentissima multos habemus Arabicarum notarum peritos interpretes) & Nunciis, plenissime de tua & nationis illius tuæ ad Catholicos ritus S. R. E. conformatione instruas, quibus etiam de rebus omnibus ad supradictum Guardianum scribimus; is enim, si difficilis tibi erit, aut periculosa tuorum Legatorum missio, per Fratres suos ad Capitula generalia convenientes nos poterit instruere, ad quem Fraternitas tua omnia poterit sua consilia, & desideria transmittere. Nos eo animo sumus, ut si Fraternitas tua adhæserit, sicut jam cœpit, eis consiliis, quæ orthodoxæ Fidei congruunt, & ad salutem animarum sunt necessaria; omnes Sedi Apostolicæ divinitus datos ex Spiritu Sancto thesauros tuis honoribus, & commodis patefacturi simus, Deumque oraturi, ut te nobiscum unà incolumem in sua sancta Ecclesia, atque in bono proposito perseverantem conservet. Datum.

Sadoletus.

ANNO MDXIV.

XVIII. *REGI FRANCORUM*[1].

CUM ſuperioribus diebus, laborante in extremis quondam Petro de Brignac Monaſterii S. Salvatoris de Rotono Ordinis Sancti Benedidicti Redonenſis Diœceſis perpetuo Adminiſtratore, nos dictum Monaſterium noſtræ, & Sedis Apoſtolicæ diſpoſitioni in pectore reſervaviſſemus, ac deinde ipſum, ejuſdem Petri obitu extra Romanam Curiam defuncti vacans, de quo tunc nullus præter nos ullo modo poterat diſponere, dilecto filio Ludovico de Roſſis, noſtro ſecundum carnem conſanguineo, & Camerario Secreto, motu proprio perpetuo commendaviſſemus, exiſtimavimus ſemper noſtram ejuſmodi proviſionem rite, & canonice factam, pro noſtra, & hujus ſanctæ Sedis auctoritate, & reverentia, nullum non modo impedimentum, ſed nec retardationem quidem ullam habituram. Itaque ob hanc cauſam ſcripſimus antea Majeſtati tuæ tùm proviſionis noſtræ proſecutionem, tùm ipſius Ludovici conſanguinei noſtri, quem

1 Ludovico Regi commendat Ludovicum de Rubeis ut Abbatiam in minori Britannia poſitam adipiſcatur. Ludovicus hic Roſſius, ſive de Rubeis, Leonecto Roſſio & ſorore Leonis natus, ac Leoni eidem cariſſimus Cardinalibus adſcriptus eſt 1. Jul. 1517. Sammartani *tom.* 4. *Gall. Chriſt. pag.* 801. inter Abbates Rottoni *Redon* ordin. S. Benedicti poſt Petrum de Brignac recenſent hunc Ludovicum de *Roſſis*. In Diœceſi tamen Veneteſi eam Abbatiam collocant. Ejuſdem argumenti eſt epiſtola quæ ſequitur XIX.

quem paterno affectu diligimus, commodum commendantes. Nunc autem cum præter nostram nobis expectationem eveniat, ut ejus Monasterii possessio, & fructuum provenientium perceptio ipsi Ludovico adhuc assignata, traditaque non fuerit, Majestate tua, non uti speravimus, & optavimus, favente, ac dilecto filio Guillelmo, Confessore, ut intelleximus, tuo, impediente; non possumus non aliquantum mirari, præsidium, ac liberalitatem Majestatis tuæ, quam nos in maximis rebus promptissimam sperabamus, in his, quæ non ita magna sunt, nobis esse interclusam. Ipsum autem Guillelmum credidissemus pro sui Ordinis professione, & virtutibus aliis, quibus ornatus esse dicitur, non iturus obviam nostris, & Sedis Apostolicæ decretis, quibus ipse melius quam ceteri obtemperare debuit, cum & nos non parvam aliàs ipsius meritorum habituri essemus rationem. Hoc autem in negotio, cum & nos alio modo deliberaverimus, & ipse ex alieno Ordine existat, dolemus nostram de illo opinionem esse aliquantulum labefactatam. Ac si nulla inter nos ipsos atque te alia officia ac merita intercederent, tamen erat pietatis, & virtutis tuæ, habere respectum ad nostram, & sanctæ Sedis Apostolicæ dignitatem auctoritatemque, & quæ per nos decreta fuissent inviolata esse jubere. Nunc in tanta nostra conjunctione atque amicitia, nihil minus expectari debuit, quam quicquam nobis a charissimo in Christo filio nostro Ludovico Fran-

corum Rege Christianissimo esse negatum. His de rebus omnibus locuti sumus largiter cum dilecto filio Joanne de Rupeforti nuncio tuo a nobis ad te redeunte, cui etiam mandamus, ut ad te nostrum hujus rei desiderium perferret. Majestatem tuam hortamur in Domino, & enixe requirimus, ut hac in re gratificari nostræ voluntati studeat; cum, & apud Regem nobis conjunctissimum, & pro homine charo, atque grato affine nostro, de nobis benemerito, optimis ornato partibus, tuæque amplitudinis studiosissimo postulemus: erit hoc nobis vere gratissimum. Datum Romæ 1514. anno secundo.

Leo X. Sadol.

XIX. *DUCI ENGOLISMENSI*[1].

CUM superioribus diebus &c. &c. *ut supr.* Itaque ob hanc causam, & scribimus ad charissimum Francorum Regem Christianissimum, & ad Nobilitatem tuam scribendum duximus, te in Domino plurimum hortantes, ut pro nostra, & hujus sanctæ Sedis reverentia, & ex pietate ac Religione tua, ex qua valde commendaris, velis adesse & favere, ut dictus Ludovicus affinis noster, quem propter ejus merita paterno affectu diligimus, charumque habemus, remotis omnibus obstaculis, pro debito justitiæ, ejus monasterii pacificam possessionem,

1 Francisco Valesio qui Galliæ Rex fuit anno insequenti; dictus autem Dux Valesius & Comes Engolismensis ab obitu patris sui Caroli a. 1496.

nem, tua Nobilitate interveniente, consequatur: quod erit omnino nobis gratissimum, nostraque erga Nobilitatem tuam liberalitate compensandum Sed de hac re tota cum dilecto filio Joanne de Rupeforti regio apud nos nuncio sumus locuti, cui mandavimus, ut rediens, tecum nostrum ejus rei desiderium communicaret. Ei Nobilitas tua fidem circa hoc adhibebit. Datum Romæ 1514. anno II.

Leo X. Sadolet.

XX. *REGI PORTUGALIÆ*[1].

POstea quam Serenitas tua, suis Legatis, viris lectissimis ad nos missis, id, quod Regi Christianissimo fuit consentaneum, veram & sinceram obedientiam Deo optimo maximo, nobisque Dei in terris vices, licet immeritis, gerentibus, ac Sedi Apostolicæ præstitit; cum munus eorum publice cum magna dignitate actum, habitamque luculentam orationem læti auscultavissemus, & quæ visa nobis fuerunt ad tuam singularem laudem, & commendationem pertinere, respondissemus; fuimus ab iisdem Legatis tuis appellati, ut privatim eis copiam, & potestatem nostri faceremus, quod habere se dicerent mandata, & munera, de quibus tuo nomine essent nobiscum acturi: quod nos cum

1 Emmanueli Regi gratias agit pro magnificentissimis muneribus missis. Legati fuere Tristanus Cugna, Jacobus Paciecus, Ioannes Faria. Historiam hujusce rei habes ab Hieronymo Osorio *de reb. Emman. lib. 9. pag. 298. edit. Colon. Allobr. 1574.*

cum illis libenter concessimus (antecesserat autem rumor , & hominum expectatio non mediocris, propter famam , & nobilitatem eorum munerum , quæ abs te missa esse dicebantur , quò esset tua liberalitas testatior) die constituta advocavimus nobis Venerandum Fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium Cœtum universum ; magnamque præterea multitudinem & copiam ornatorum ac præstantium virorum tanti spectaculi celebritas concitarat . Itaque constituti in Conventu pleno summæ dignitatis excepimus adeuntes Legatos tuos, eorumque orationem de tua erga nos benevolentia, de muneribus missis , de animo in sanctam Sedem Apostolicam , ac in Dei fidem egregio & præstanti jucundissime accepimus , neque mediocri cum voluptate , munera ipsa aspeximus , Elephantum unum Indicum incredibili corporis magnitudine , & Pardum unum aliquanto specie ipsa venustiorem virgato corpore , & maculis distincto : sed in Elephanto omnium admiratio major , vel propter memoriam antiquitatis , quòd apud veteres hæc bellua Romæ frequens , tanto sæculorum intervallo , visa non fuerit , postquam videlicet hujus maximæ, & nobilissimæ civitatis veteres illæ imperii , & potentiæ opes conciderunt ; vel propter docilitatem belluæ atque disciplinam , ita obtemperantis monitis , & præceptis rectoris sui , ut fides fieret non falso fuisse a gentilibus nostris , litteris proditum , esse quandam illi belluæ cum genere humano societatem .

tatem. Atque hæc hujusmodi animantium productio, & nobis jucunditati fuit, & popularem in primis habuit admirationem. Sed cum hoc spectaculo transacto, in medio eorumdem Fratrum nostrorum, & in gravissimorum, atque ornatissimorum hominum corona consedissemus, explicaverunt eo in loco ministri Majestatis tuæ vestem destinatam rebus divinis, ac vere tantummodo dignam, quæ in thesauris Dei omnipotentis censeatur, cum nemo mortalis tam sit arrogans, qui se tanto illo ornatu dignum putare queat. Sed ejus fulgor simul atque, involucris rejectis, ad oculos intuentium est oblatus, silentium primùm, & tacita admiratio omnes tenuit: neque enim aut oculi ad aspectum, aut vox ad laudem sufficere posse videbantur; idque non injuria. Erat enim ea species, ea pulchritudo nobilissimi operis, qualem nec vidissemus antea unquam, nec videre expectavissemus; is splendor, qui ex candore, & copia tot gemmarum esse debebat; artem autem in eo, & varietatem operum omnes plane confitebantur etiam pretiosiorem esse materia, cum diuturnus labor nobilitatem summi artificii, ordine, & contextu mirabili margaritarum, antecellere omnibus Indicis, atque Arabicis opibus coegisset. Hoc dono conspecto, in quo, & magnitudo animi tui, qui dedicasses, & summi Dei, cujus honori dedicasses, erga te beneficentia perspiciebatur; lectæ sunt litteræ tuæ, scriptæ incertùm elegantius, an religiosius; te, quòd primi-

primitiæ omnium rerum Deo dicandæ ſunt, primitias Lybiæ, Mauritaniæ, Æthiopiæ, Arabiæ, Perſidis, atque Indiæ in Dei honorem, nobis ipſius vices ſuſtinentibus dare, ac dedicare. Quorum omnium, & verborum, & operum magnificentia, a tanto & tam illuſtri Rege profecta, inuſitata quidem nobis & mirabilis viſa eſt, animo percurrentibus, quas tu provincias, quas regiones, quas oras tam terreſtres quam maritimas virtute ac victoria, Deo comite, peragraſſes; ut te præſtantiſſimum Regem non ſolum noſtra, ſed etiam antiquitatis memoria præbuiſſes. Sed multo clarior, atque admirabilior viſa eſt in tanto Rege, & optima erga Deum voluntas, & ſumma Religio: animus vero, & benevolentia erga nos, ceterarum rerum omnium nobis accidit jucundiſſima. Quamquam enim maximas, ac præclariſſimas res nobis dono miſiſti, tamen multo habemus gratiorem amorem erga nos tuum, quam cunctarum opum, & divitiarum apparationem. Itaque munera quidem tua, ut nobis chariſſima, in ſacrario noſtri delubri Palatini conſervaturi ſumus, te vero ipſum ac præſtantiſſimas virtutes tuas in corde, atque animo noſtro perpetuo conſervabimus. Utinam quas vellemus gratias tuæ Serenitati agere poſſemus: agimus quidem maximas; ſumuſque, ſi occaſio feret, aliquando relaturi. Sed referet Deus ipſe, qui nec pietatem tuam cæleſtibus ſuis præmiis, quæ maxima ſunt, irremuneratam, nec noſtram cupiditatem rele-

referendæ gratiæ, ut confidimus, irritam esse sinet. Nos quidem, quod nostræ est potestatis, & singularem benevolentiam tuæ erga nos voluntati perpetuo habituri sumus, & summum honorem virtuti. Datum Romæ die XI. Maji 1514. anno II.

Leo X. Sadol.

XXI. *REGI FRANCORUM*[1].

CHarifs. &c. Cum ad nos allatum sit, inter ceteros Genuenses cives, qui Lugduni jussu Majestatis tuæ detenti fuerunt, dilectum quoque filium Jacobum de Saulis, dilecti filii nostri Bandinelli Cardinalis de Saulis patruelem fuisse, statim, & dicti Cardinalis, & ipsius Jacobi causa commoti, quos ipsorum merito paterne diligimus, suscepimus curam scribendi ad Majestatem tuam: & quoniam Jacobi salus nobis admodum cordi est, te in Domino enixe adhortandi, ut cum nobis persuadeatur, nullam gravem hujusmodi detentionis in eo subesse causam, neque ipse de Majestate tua tam male commeritus sit; velis eum intuitu nostri, qui hoc abs te studiose petimus, ut tamen tuæ Majestati convenire arbitremur, esse clementem adversus quidem omnes, sed præsertim eos qui abs te Cives tui creati, & in numero tuorum habiti sunt, ex quibus est omnis

1 Ludovico scribit pro Iacubo de Saulis patruele Bendinelli de Saulis Cardinalis, Leonis olim carissimi; quam tamen benevolentiam obortæ postea gravissimæ suspiciones extinxerunt, de quibus Guicciardinus *lib.* 13. Iovius, Cabrera, Folieta &c. V. & litteras Bembi *lib.* 1v. e. 3.

omnis Saulorum familia, quæ non magis Genuensis naturaliter, quam tuo beneficio: Gallica facta est, & est omnis tibi dedita. Denique Majestas tua, si hunc liberum nobis, & salvum condonaverit rem nobis gratissimam faciet. Romæ 1514. anno secundo.

Leo X. Sadol.

XXII. *CARDINALI SEDUNENSI* [1].

Dilecte Fili noster. Amavimus semper dilectos Filios Galeatium, & Antonium Mariam eorumque Fratres de Pallavicinis, totamque illam domum & familiam, tum propter splendorem generis, hominumque virtutem, quod ipsi inter primos Italiæ ornatissimi, ac in rebus gerendis strenui semper existimati sunt; tum vero quod nos ipsos etiam ante constitutos in minoribus, domumque

1 Cardinalis Sedunensis, cui a Sadoleto atque a Bembo multæ litteræ Leonis nomine scriptæ sunt, est Matthæus, seu Marcus Schiner, in horum temporum historia celeberrimus. Nomen in dubio videtur ex Bembi epistolis. Nam *lib.* x. *ep.* 17. legitur *Matthæo Cardinali Seduno Helvetio*. Eodem libro *epist.* 56. eodem anno scripta initium habet hujusmodi *Ex litteris Marci Cardinalis Seduni* & *libri* xi. *epistola* 29. inscribitur *Marco Cardinali Seduno* uti 35. ix. & 21. V. In aliis prima littera dumtaxat legitur *M.*, unde ambiguitas fortasse orta. Ceterum Matthæum eum vocat Iovius in vita Leonis, *Hist l.* xv. *&c.* atque alii vulgo. Cardinali ergo Sedunensi commendat Galeatium, & Antonium M. de Palavicinis, quos laudat, affinesque suos dicit. Antonio scribit *lib.* 11. *epist.* 4. *Bemb.* suam in eum fratresque benevolentiam significans, promittensque honestissimum in militia locum, quem jam dedisse, indicat in litteris ad Thomam Campegium, quas Ciacconius etiam recitavit *in Vit. Jo. Baptistæ Pallavicini*; extat *&* *l.* ix. *ep.* 5. ad Galeatium vero VII. 15., ad utrumque IX. 11. &c.

que nostram non mediocri benevolentia sunt prosequuti. Accessit ad illum amorem pristinum, etiam affinitas nobis cum ipsis Pallavicinis per nostros conjunctissimos contracta, quod vinculum benevolentiæ etiam alienas voluntates conciliare ad conspirationem amoris atque amicitiæ solet, veteres autem amicitias arctiore nodo adstringere. Quare, si hæ causæ graves ad illos fovendos, & a nobis nostra ope, ac patrocinio complectendos tuæ Circumspectioni [1] videri debent, potes etiam exi-sti-

1 *Circum* & *Circumsp.*, nimirum *Circumspectio circumspectus*, sæpe occurrit in his litteris. Est honoris titulus hoc tempore. *T. 4. part. 1. diplomat. I. du Mont. pag.* 182. A. S. 1513. *d.* 23. *Mart. ante Pascha in Blesis.* ... *Renovatio amicitiæ confœderationis & ligæ perpetuo duraturæ, facta, inita, & conclusa extitit & est inter præfatum Christianissimum* Regem *Franciæ &c. & magnificum, & clarissimum D. Andream Gritti Procuratorem Sancti Marci, & circumspectum Aloysium Petri secretarium &c.* Thomas de Herrera in Alphabeto Augustiniano litteras Leonis profert Cardinali Ægidio, quarum hoc est exordium; *Cum nuper apud nos, doctis quibusdam adstantibus, sermo de tua Circumspectione incidisset &c.* Leo Viterbium se collaturus a. 1515. epistolam scripsit singulis Cardinalibus absentibus. Exemplum ejus epistolæ, quæ data est Cardinali Bononiensi Achilli de Grassis recitat Raynaldus *ad h. a. n.* 25. in qua hæc habentur. *Nunc autem cum existimaremus ad eorumdem Sedis & Reip. dignitatem magnopere pertinere, ut de tota re ejusque partibus Circumspectionem tuam ceterosque fratres nostros* S. R. E. *Cardinales quamprimum consulamus, ut quæ agenda deinceps sint, communi omnium sententia discutiamus, Circumspectionem tuam hortamur in Domino &c.* Quamquam Bembus a vocibus omnibus abhorrens, quæ latini sermonis candorem contaminare videntur, hunc honoris titulum omittat in exemplo suo *lib.* XI. *ep.* 7. Aliud exemplum in Sadoleti vita posuimus Clementis VII. tempore; Leges idem nomen in epistola Bernardo Bibienæ Cardinali ap. Raynaldum *ad a.* 1518. *n.* 39. *Cum hodie Circumspectionem tuam pro sanctissima, & pernecessaria contra Christi nominis hostes expeditionis negotio &c.* Nescio, an tituli loco vox hæc sit posita in epist. Gregorii IX. ad Archiep. Brem. & Verd. (*tom.* XI. *p.* 1. *collect. Labb. col.* 350.) *De vestra igitur circumspectione plenam in Domino fiduciam obtinentes &c.*

ſtimare, quo animi ſtudio petere a te inſtituerimus, ut illos omnibus eorum in rebus, ac negotiis, quæ non modo commodum illorum, ſed honeſtatem etiam, dignitatemque familiæ attingant, habere velis commendatiſſimos. Quod, ut nobis poſtulantibus ſedulo ac libenter tribuas, confidimus, nos quidem in tua egregia erga nos maximis in rebus perſpecta voluntate meritiſque ſingularibus, quæ tu pro tui animi virtute, atque conſtantia velle augere quotidie debes; ſed tamen arbitramur amplitudini quoque tuæ convenire, habere in fide & clientela tam illuſtrem familiam, quæ quaſi ſtudio te ſibi propitium, & propugnatorem adoptat, tali animo ſeſe, opus, vires, ornamentaque ſua omnia tam dignitatis quam fortunæ tuis honoribus commodis, temporibus offert, ac pollicetur. Nos quidem qui tuam erga illos inclinatam, & propitiam voluntatem, & ſtudioſe petimus, & concupiſcimus vehementer, affirmamus Circumſpectioni tuæ, te quid in illos ſtudii, operæ, liberalitatisque tuæ contuleris, in hominibus gratiſſimis tibique deditiſſimis poſiturum, futurumque id tibi non modo honori ſed etiam commodo, ac jucunditati; nobis vero rem ita gratam facturum, ut ad multa tua & præclara erga nos officia hoc in primis charum, & jucundum ſimus habituri. Datum Romæ 1514.

Leo X. Sadoletus

XXIII.

XXIII. *MVTINENSIBVS*[1].

DIlecti Filii. Multis nunciantibus, sed præcipue dilecto filio Fabiano de Lippis Juris utriusque doctore, Commissario nostro ad nos scribente cognovimus; vos singulari quodam studio, & amore status Ecclesiastici incitatos egregiam operam navasse, ut istius nostræ civitatis nobis charissimæ possessio, quam nonnullorum fraus ac improbitas tergiversando impediebat, a nostris facilius acciperetur: quod fuit nobis admodum gratum. Nam cùm civitatem ipsam nostro, & S. R. E. imperio accessisse optabile nobis est, tùm vestram tantam hujus rei voluntatem, & studia flagrantia erga dignitatem nostram prospexisse etiam jucundius. Quamquam quid Sedis Apostolicæ causa vos semper volueritis, nos non latet. Commendamus

1 Mutinenses laudat, quod egregiam operam navaverint, ut civitatis possessio facilius acciperetur a suis. Mutinam ergo hoc tempore libentibus civibus in potestate Pontificis fuisse, ex hac epistola apparet. Die 19. Aug. 1510. Julio se Mutinenses tradidisse, scribit Bembus *Hist. Venet. lib.* 10. etsi alii aliter rem narrant. Postea tamen hoc eodem anno Mutinam Maximiliano Imperatori subjectam fuisse, constat ex *epist. lib.* 11. 29. Leonis prid. Cal. Junii scripta, necnon anno qui proxime secutus est, ex *ep. ult. lib.* VIII. data non. Jul. anno secundo. Sed eodem anno prid. Id. Novembr. Vito Frusto Præfecto Mutinæ Leo scribit *ep.* 11. *lib.* x. *Et mihi & Massimiliano Imp. designato fœdus initum est, pactique sumus, ut is Mutinæ oppidi, ejusque agri jus omne mihi cederet atque remitteret; quemadmodum ex diplomate quod ea de re confectum est, poteris cognoscere .... Quare velim ut Fabiano Lippo familiari meo jus, & possessionem oppidi Mutinæ cui praees, ejusque arcis, agri, virorum omnium des, tradasque liberaliter* „. V. Ammirat. *Histor. Flor. lib.* 29. *ad a.* 1514. Fabianus Lippus idem qui hic *Fabianus de Lippis*.

damus itaque in Domino devotionem veſtram, & hortamur, ut perſeverare in eodem animo ſtudioque velitis, detiſque operam pro veſtra parte, ut iſta civitas a nobis, quemadmodum optamus & cupimus, pacifice, & recte gubernari poſſit: nos enim pro noſtra erga vos paterna charitate ſumus curaturi, ut tam benemeritis de noſtra dignitate civibus, omnia a nobis cum Domino & juſtitia, jucunda, & commoda procedant; quod ita intelligetis, ut vos, nec ſtatus Eccleſiaſtici, nec noſtræ erga vos voluntatis pœniteat. Datum Romæ 1514.

Leo X. Sadol.

XXIV. *IACOBO SABELLO*[1].

DIlecte Fili. Quod, & virtus tua, & genus pollicentur, te in honore ſanctæ Matris Eccleſiæ, ac noſtro, ubi opus fuerit, defendendo egregiam fidem, & fortitudinem præbiturum; idcirco prefecturam equitum ſeptuaginta cum titulis, & præeminentiis dari conſuetis, tenore præſentium concedimus, atque te cum eo ipſo equitum numero ad noſtra, & ejuſdem Eccleſiæ ſtipendia conducimus, cum aliiſque noſtris Præfectis, & Ductoribus equitum annumeramus, te in Domino hortantes, ut fide, & virtute tua promere-

1 Inter hujus temporis nobiles Duces recenſetur V. Ammiratum *lib.* 28. *ad a.* 1504. De eo Varchi *in orat. funebr. Jo: Baptiſta Sabelli*, quem Jacobus ex Camilla Farneſia ſuſcepit. Huic ergo præfecturam equitum LXX. confert Leo.

merери ſtudeas, quò noſtra erga te liberalitas his terminis contenta eſſe non poſſit: volumus autem quod hujuſmodi Præfecturæ tuæ tempus a data præſentium inchoare intelligatur. Datum Romæ Julii XI. 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXV. *TROILO SABELLO* [1].

DIlecte Fili. Venit ad aures noſtras, te una cum quibuſdam aliis ea agere, & moliri parantem, quæ minime ſunt æqua; ſtatum civitatis Senæ, & dilecti filii Burgeſii Petruccii, ac illius Reipublicæ pacem, & quietem perturbare velle; quod nequaquam credere poſſumus. Hujus enim pravi conſilii nullam videmus eſſe rationem; nec vere quicquam eſt hoc tempore, quod gravius, & moleſtius accidere poſſit. Quamobrem primum quidem optamus falſa eſſe ea quæ ad nos de te ſunt perlata; ſin autem in ea cogitatione, & apparatu verſeris, denunciamus tibi, nos ea acturos per quæ hujus te conſilii pœniteat. Nam cum dictam civi-

1 Ne Senarum civitatem turbet. Harum turbarum auctores *ep. ſequent.* fuiſſe declarat Sabellum ipſum & Laurentium Comitem Petiliani. Troilus Sabellus a. 1503. equitibus Senenſium præfuit, ut Malavolti *part.* 3. *lib.* 6. Lucenſibus deinde militaſſe a. 1506. Ammiratus narrat, poſtea ſub Renzio, ex Guicciardin. *lib.* 13. Conſpiraſſe hos cum exulibus quibuſdam tradit *ep. ſequent.* De turbis his ab exulibus excitatis, Malavolti *ad h. a.* Leo *ep.* 26. 27. 28. *lib.* VIII. in quibus ad eos tumultus compeſcendos Pindarum Santeſium familiarem ſuum miſiſſe ſignificat, vicariumque ſuum eum facere, ſuamque auctoritatem illi attribuere. Notum eſt, mortuo Pandulpho Petruccio, patris auctoritatem in Burgheſium filium translatam.

civitatem, & Burgesium ipsum in nostra fide, & cura habeamus, honoris nostri potius quam alienæ temeritatis ducemus rationem. Te monemus igitur, sub poena acris indignationis nostræ, tibique mandamus, ut hac cura, & apparatione omnino desistas. Datum Romæ 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXVI. *LAURENTIO DE MEDICIS* [1]

DIlecte Fili. Moleste admodum, & graviter ferimus, si modo, quod non credimus, vera sunt quæ nunciantur, dilectos filios Troilum Sabellum, & Ludovicum Comitem Petiliani conspirantes cum exulibus Senæ, eum qui nunc est istius Reipublicæ statum velle perturbare. Cum autem Rempublicam illam, & dilectum filium Burgesium Petruccium in nostra fide habeamus, existimemusque, non solum honori nostro conducere, sed etiam utilitati istius Reipublicæ & civitatis Florentinæ nobis patriæ charissimæ conferre, habere finitimos amicitia, & benevolentia conjunctos; idcirco Nobilitatem tuam summopere hortamur, ut omni studio, atque opera intervenire velis, quò dilectissimi filii Priores libertatis Florentinæ Reipublicæ, ceterique Magistratus, quorum hæc cura erit efficere, velint, quò Senensis civitas & is status, qui nunc est, incolumis & illæsus conservetur, omnibus-

1 Idem argumentum hujus epistolæ ac superioris.

nibusque subsidiis etiam militum, & armorum, si opus fuerit, defendatur; in quo Nobilitas tua rem faciet se dignam, nobisque admodum gratam. Anno sec. 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXVII. *CARDINALI SANCTÆ SABINÆ*[1].

DIlecte Fili. Dudum cupientes, ut dil. fil. Elzeario Genesio familiari nostro, ac capellæ nostræ Magistro, de Canonicatu, & præbenda Ecclesiæ tuæ Bajocensis providere posses, tibi ut de Canonicatu, & præbenda hujusmodi, quæ tunc post unius mensis spatium vacare contingeret, juxta illius, olim Pont. fel. rec. Gregorii VIII. Prædecessoris nostri ad tunc Episcopum Novionensem directæ, quæ incipit, *Mandatum* & aliarum duarum illam immediate sequentium Decretalium formas provideres, per alias nostras litteras mandavimus, prout in illis plenius continetur; cumque postea non absque admiratione acceperimus nonnullos Canonicatus, & præbendas Ecclesiæ tuæ vacasse, quæ præfato Elzeario juxta tenorem earum litterarum conferre non curasti; hortamur te, ut intuitu nostro, qui præfatum Elzearium, propter ipsius virtutes, & nobis assidue impensa servitia non mediocri prosequimur amore, de Canoni-

1 Renato seu Reginaldo de Prie Bajocensi Episcopo scribit ut Elzearius Genesius Ecclesiæ Bajocensis Canonicatum adipiscatur.

catu & præbenda hujusmodi providere cures: quod erit nobis gratissimum, & majori erga te, cum occasio fuerit, liberalitate compensandum. 1514.

Sadoletus.

XXVIII. *EPISCOPO VERULANO* [1].

VEnerabilis Frater. Concessimus dilecto filio nostro de Pistoris, qui istic tecum negotia, & commissa gerebat, ut ratione valetudinis, qua affectus est, redire suo arbitrio posset. Cum autem de Fraternitate tua eamdem, quam prius, fiduciam in Domino habeamus; volumus, ut tu optimo animo, & alacri studio nostras & hujus sanctæ Sedis apud dilectos filios Helvetios res gerere, & tractare non desistas, in omnibusque dilecto filio nostro Julio Cardinali de Medicis, & dilectis item filiis nostris secundum carnem fratribus, eorumque litteris, & informationibus obedias, & quæ ipsi tibi denunciabunt exequaris, dareque perseveres diligentem operam, ut dicti Helvetii nostram erga eos optimam voluntatem, & paternam dilectionem in dies cognoscant. Datum Romæ 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXIX.

1 Ennio Philonardo, ut res cum Helvetiis Ecclesiasticæ libertatis defensoribus administrare pergat: quod munus ipsi demandatum scribit idem Leo *ep.* 37. & 38. *lib.* VI. *Bemb. Legatum suum* eumdem appellat *lib* VIII. *ep.* 33. Ad eumdem extant & Matthæi Giberti epistolæ. A. 1536. Cardinalis creatus a Paulo III. postquam hoc eodem munere functus fuerat sub Clemente VII. V. *epistolam hic nostram* CIV.

XXIX. *LUDOVICO DE FRANCO* [1].

Dilecte Fili. Mirati admodum sumus, te, qui noster, & sanctæ Romanæ Ecclesiæ subditus existis, ac dilecto filio nobili viro Francisco Marchioni Mantuæ deservis, relicto eo ad cujus latus honestius adhærebas, ac nullo respectu ad nos & Sedem Apostolicam habito, eo animo advenisse, ut quietem, ac tranquillitatem civitatis nostræ Fir-

1 Ne Firmanam urbem perturbet. Magnas hoc anno turbas in Piceno fuisse, constat ex epistola Leonis ejusdem *Municipio Firmano lib.* IX. 32. Sciscitatus virum doctum de Ludovico Franco, hanc ab eo conjecturam, postquam excussit omnia patriæ suæ monumenta, abstuli; esse nimirum eum quem *Ludovicum Firmanum* Jovius vocat *lib. H.* XV. (*pag.* 305. *edit. Bas.* 1578.) & brevius postea *Firmanum*; alii *Ludovicum de Firmo*, uti hic quoque legendum suspicor: apographum enim nostrum in nominibus describendis præsertim, mendosum esse experimento didici. Fuit hic e familia Guerreria, sed cui proprium Gonzagæ cognomentum Marchio Mantuæ tradidit; quæ causa esse potuit, cur solo hic proprio & patriæ nomine nuncuparetur. In Epitaphio apposito eidem, Mantuæ in Ecclesia O. P. legitur; *Vixit a. 47. fuit cum Francisco IV. & cum Federico Gonzaga a. 34., ab altero civitate donatus, & qua amplissima in ea sunt, rebus omnibus ornatus, ab utrisque in comitem belli susceptus. Duobus exercitibus præfuit, alteri Reipubl. Venet., alteri S. R. E. & Reip. Florentinæ. Ob. A. S.* 1530. Extat S.C. Firmanorum, *propter adventum magnifici viri D. Ludovici Guerrerii de Gonzaga, Patritii Firmani*. Ex quo constat ad conciliandam urbi tranquillitatem accitum, atque inter cetera studuisse dicitur, *Illustrissimis Mantuæ Principibus inserviens Firmanæ civitati gratificari, & in novissimis perturbationibus, ac Tyrannorum oppressionibus, etiam cum magna impensa consulere.. magno Primatum civitatis ac Comitatus consensu, qui metu Tyranni exulabant exoratus, in quo cum minus profecisset, audita Pontificis mente Leonis X. qui Tyrannum fovebat, in hunc usque diem juvandæ Patriæ consilium suum distulit: nam licèt opprimendorum hostium justa daretur occasio, quod sine jactura prædicta fieri non poterat, universorum civium suorum precibus placuit acquiescere &c.* Has viri eruditi conjecturas visum est hoc loco ponere, ut quantum ejus diligentiæ debeam significarem: nomen etiam indicassem nisi, quominus id facerem, omnino vetuisset.

Firmanæ perturbare coneris : ſi modo ea vera ſunt, quæ nobis de te nunciantur . Quod cum nos permiſſuri nullo modo ſimus , neque velimus pacificum ſtatum illius civitatis turbari , aut carere domo quemquam , & propria ſatisfactione , niſi auctoritas noſtra , & culpa demerentis interceſſerit ; monemus te , ut hoc conſilio , atque hac opera deſiſtas . Quod ſi tibi injuriam aliquam factam , aut te ulla re violatum eſſe putas , ſi nobis ſignificaveris , ea remedia adhibebimus , quæ tibi , & incolumitati tuæ fuerint opportuna : ſin autem ulterius , quod non credimus , tumultus ac turbas concitare proceſſeris , erit nobis neceſſe id agere , quò te hujus temeritatis pœniteat . Datum Romæ 1514.

Leo X. Sadoletus .

XXX. *ORATORI FLORENTINO IN GALLIA* [1].

Dilecte Fili . Quo ſtudio ſcribamus ad chariſſimum Ludovicum Regem Francorum Chriſtianiſſimum , ut Majeſtas ſua favere dilecto Filio noſtro Ludovico Cardinali Sanctorum quatuor , & ejus Procuratori in apprehendenda poſſeſſione Eccleſiæ Venetenſis velit , ex intercluſo noſtrarum litterarum exemplo poteris cognoſcere . Cum autem

1 Ut Ludovicus Card. tit. SS. IV. Coronatornm poſſeſſionem aſſequatur Venet. Eccleſiæ . Quis Ludovicus iſte ſit tit. SS. IV. Coronatorum , non equidem ſcio; ſed vereor ut pro *Ludovico* legendus ſit *Laurentius*. Laurentius Puccius Card creatus a Leone a. 1513. tituli SS. IV. Coronatorum appellatur ſæpius hoc tempore , & Venetenſem Eccleſiam rexiſſe dicitur a Ciacconio *tom.* 3. *col.* 337. Simile librarii erratum ſuſpicati ſumus ineſſe ep. ſuperiori .

tem ipsum Cardinalem singulari nostra dilectione merito prosequamur, resque ipsius non secus ac nostras cordi habeamus, devotionem tuam hortamur in Domino, petimusque instanter, ut omni studio, ac diligentia dare operam apud præfatum Regem velis, quò dictus Cardinalis sui justi desiderii compos efficiatur; sicut ex litterarum nostrarum ad eum missarum copia poteris instrui: erit hoc nobis gratissimum. Datum Rome 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXXI. *EPISCOPO PARISIENSI.*[1]

VEnerabilis Frater. Nota sunt Fraternitati tuæ virtutes, ac merita dilecti filii nostri Ludovici Cardinalis Sanctorum quatuor, quibusque nos illum plurimis, ac justissimis causis adducti impensius in Domino diligamus. Cum igitur cupiamus eum Ecclesiæ Venetensi, cui de ipsius persona per nos fuit provisum, favente Rege, consequi liberam, & expeditam possessionem; Oratoresque præfati Regis apud nos existentes, Majestatem suam contentam esse, assensumque præstitisse dicant, unum est adhuc, quod deesse videtur, videlicet, ut Rex ipse regias suas litteras ad Consiliarios Ducatus Britanniæ mittat, eosque moneat, ut Procuratori dicti Cardinalis opem, & operam in appre-

1 In idem argumentum. Episcopus hic Parisiensis est Stephanus de Poncher; atque hoc tempore regiorum etiam Sigillorum, ut vocant, custos erat.

prehendenda possessione præbeant opportunam. Cum autem intelligamus quanta sit authoritas tua apud ipsum Regem, & quantum tu ipsius Lud. Card. causa, qui Fraternitati tuæ studiosus admodum, & benevolus est, debeas, eamdem Fraternitatem tuam hortamur in Domino, ut sua prudentia, & apud ipsum Regem dexteritate efficere velit, quò & ipsius Ludovici Cardinalis justo desiderio, & nostris intercessionibus satisfiat; quod erit, & Fraternitatis tuæ bonitate, & prudentia dignum, & nobis valde gratum. 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXXII. *IMPERATORI*[1].

CHarifs. &c. Majestatis tuæ litteræ scriptæ humanissime, quibus dilectos filios nobis secundum carnem affines, fratres Malaspinæ per te restitutos in fraternum & familiare feudum, ac, quod potius multo est, in gratiam tuam, nobis significasti, gratissime nobis fuerunt. Nam cùm eorum commodum, quos charos, & acceptos habemus, tum vero nobis quidem non incognitam, sed jucundam tamen summam, ac singularem clementiam Imperatoriæ Majestatis tuæ in se continebant; ob quam gratias agimus Serenitati tuæ quas possumus

1 Massimiliano Imp. gratias agit quod Malespinis affinibus suis feudum restituerit. Affines suos dicit, quod Ricciarda filia Alberici Malespinæ, & Lucretiæ Estensis Laurentio Cybo nupserit, filio Magdalenæ Mediceæ sororis Leonis.

mus magnas. Etsi enim gratum nobis admodum est, nostros affines, & domesticam utilitatem, & Principis sui obtinere benevolentiam; tamen quia ita aperte prætefers, id te dare illorum quidem fidelitati & virtuti, sed etiam magis auctoritati & intercessioni nostræ; videtur nobis hoc beneficium directe abs te erga nosmetipsos proficisci. Quare illi quidem tuo nomini, & imperio devoti semper futuri sunt; habent enim causas, & plurimas, & maximas: sed quod ad nos pertinet, quibus Majestas tua etiam eos, qui sese rei Ecclesiasticæ dediderunt, affines nostros commendat; nos ad eam voluntatem, quam erga ipsos habemus, dabimus operam, ut Majestatis tuæ commendatio magnum momentum attulisse videatur; quod data opportunitate cognoscent. Datum Romæ x. Septembris 1514. Anno II.

Leo X. Sadol.

XXXIII. *REGI SCOTIÆ* [1].

CHarissime in Christo Fili noster. Ex litteris tuis quinta Octobris datis cognovimus, Celsitudinem tuam de suorum omnium Procerum consensu ad regni regimen evectam & in solio regali stabili-

1 Gratulatoria Jacobo V. quod Procerum suorum consensu Rex fuerit salutatus: Accidit id, patre Jacobo IV. in prælio cæso sub Autumnum a. 1513. Hujus necis mentio fit in *ep. Leonis* 19. *lib.* v. data v. Id. Octobr. 1513. In Act. Rymer *vol.* XIII. litteræ sunt Leonis X. 29. Nov. scriptæ quibus Henrico Angliæ Regi annuit ut sacro in loco Iacobi corpus sepeliat.

bilitam fuiſſe, accedente ad id quoque chariſs. in Chriſto fil. noſt. Henrici Angliæ Regis Fidei defenſoris avunculi tui auxilio, quem nos ſemper cupidum ſtatus, & amplitudinis tuæ agnovimus; quod nobis auditu perjucundum fuit. Nam cùm tuæ favemus dignitati, quam juſtam & debitam in te, Majorum quoque tuorum præclaris virtutibus, & erga hanc ſanctam Sedem officiis reſponſuram non dubitamus; tùm gaudemus omni nomine pacis atque concordiæ, cujus fundamenta inter duo iſta regna Angliæ & Scotiæ jam eſſe jacta, & firmata jucundo accepimus nuncio. Utinam ea quoque in univerſa reliqua Chriſtianitate conſtitui, & componi poſſet; in quo nos equidem ita laboramus, ut neque diurnæ quietis partem ullam, neque nocturnæ capiamus. Sed adhuc durioribus animis bellantium, noſtris conſiliis, & paternis monitionibus non eſt obtemperatum: pro quo, ut Deus, & Dominus noſter ſua cæleſti providentia actionibus noſtris tendentibus ad pacem favere dignetur, tuæ quoque Celſitudinis eſt, & orare eum, & orandum ceteris tuis omnibus mandare. De te vero, quanquam exiſtimemus, tua ſponte recte, ac juſte acturum omnia, innixum cùm præſtanti natura tua, tùm ejuſdem avunculi tui Angliæ regis prudentiſſimi conſiliis; tamen noſtrum quoque eſt, monere, atque hortari, ut in hoc regni tui primordio gratus primùm illi ſummo Regi, & regnorum omnium largitori Deo ſtudeas eſſe; deinde te ita tem-
perate

perate geras, ut justitiam tuam, necnon in meritos beneficentiam omnes intelligant; pacemque in primis retineas, sine qua nihil stabile & tutum tenere potes. De tuis vero, & Majorum tuorum quæ ad nos perscribis privilegiis, nihil sumus, nisi quod erit rectum & debitum, facturi; & cùm in illis conservandis, tùm in ceteris omnibus, ad statum tui firmitatem pertinentibus ita acturi, ut Celsitudo tua intelligat, curæ nobis esse & salutem, & dignitatem tuam. Datum Romæ die XXIII. Novembris 1514.

Leo X. Sadoletus.

XXXIV. *IN SCOTIAM.*[1]

CHarissima in Christo filia nostra, & dilecti filii. Accepimus per manus dilecti filii Thomæ Nudiæ notarii, & Cubicularii nostri vestras litteras

1 Reginæ Scotiæ respondet petenti ut nominationes regias Leo reciperet; significat autem Ecclesiam S. Andreæ cum commendasse primo Innocentio Cardinali Ss. Cosmæ & Damiani *nepoti suo*, eam postea Andreæ Archiepiscopo Bituricensi concessisse. Is est Andreas Forman domo Scotus, Episcopus Moraviensis, qui cum esset Regis Scotiæ Legatus Ludovico Gallorum Regi, electus est Archiepiscopus Bituricensis a. 1513. anno vero elapso Archiepiscopatum hunc S. Andreæ obtinuit. *V. Gall. Christ. to.2. col. 94.* Innocentius vero ille, est Innocentius Cybo, Francisci Cybo Anguillariæ & Magdalenæ Leonis sororis filius, quem Leo Cardinalem fecerat die 21. Sept. a. 1513. idque Ferdinando nuncians Hispaniæ Regi *ep. Bemb. V. 7. 3 Scies*, inquit, *me ad* XI. *kal. Octobr., fratribus meis E. R. Cardinalibus consentientibus, Laurentium Puccium familiarem meum a dandis litteris, & Julium Medicem Archiepiscopum Florentiæ designatum, patruelem meum, & Bernardum Divitium Bibienam Quæstorem, atque Innocentium Cybum sororis meæ

ras XXII. die Junii proxime datas, quibus nobis, & Sedi Apoſtolicæ ſupplicatis, ut, ſervatis Majorum veſtrorum privilegiis (quod felic. memor. Romanos Pontifices prædeceſſores noſtros feciſſe, & nos pollicitos eſſe, affirmatis) Eccleſiam Sancti Andreæ, ac reliquas deinceps Eccleſias, ex petitione, & poſtulatione veſtra, in perſonas veſtris litteris comprehenſas transferre, & nominationes veſtras admittere vellemus; inque ea re, & veſtræ & totius regni ſaluti commoditatique conſulere. Quibus nos litteris reſpondemus; nos ab initio noſtri Pontificatus, cum eam perſonam a Deo nobis impoſitam ſuſcepiſſemus, ut tanquam communis, & univerſalis omnium fidelium pater curam ſalutis filiorum noſtrorum gereremus, ſpectaſſe ſemper, & cogitaſſe, quonam modo maxime illius regni commodis, & utilitati conſuleremus. Admonebat autem nos, & ad peculiarem quandam, erga veſtram nationem, benevolentiam incitabat virtus, & pietas, & in hanc ſanctiſſimam Sedem Fidemque Chriſti univerſam, claræ memoriæ Jacobi Regis quondam veſtri

meæ filium, Innocentii Papæ VIII. nepotem, plurimis maximiſque de cauſis in Cardinalium Collegium cooptaviſſe .... De Innocentio autem ſpero fore ut volumus: habet enim egregiam indolem conjunctam cum optimis moribus, quos ornat litterarum & bonarum artium ſtudiis, ut nihil jam ſit adoleſcente illo probius, elegantius, charius. Rexiſſe cum inter ceteras Eccleſias, Eccleſiam S. Andreæ in Scotia, narrat Ciacconius *tom.* 3. *col.* 341. cui adverſari epiſtola hæc videtur, *effectu circa poſſeſſionem non ſecuto.* Regina hæc Scotiæ, eſt Margarita Jacobi IV. uxor, mater Jacobi V. cui (marito in prœllo necato) in regni generali conventu, in quo filius biennis Rex ſalutatus, regnum regendum traditum eſt, una cum duobus regni Proceribus. *V. ep. ſup.*

vestri voluntas, ac observantia, quem & nos vivum patrio amore dileximus, & defunctum sumus pio dolore, & misericordia prosecuti. Cum autem is, sicut Deo placuit, excessisset rebus humanis, ac mox Ecclesia S. Andreæ vacavisset, existimavimus, cum eam dilecto filio nostro Innocentio Sanctorum Cosmæ & Damiani Diacono Cardinali, nostro secundum carnem nepoti commendaremus, futurum illud vinculum quoddam majoris conjunctionis inter nos, & vestram nobis dilectam & charam nationem, quo ad majorem erga vos benevolentiam suscipiendam incitaremur; sicut nos ad vos tum scripsisse recordari potestis. Sed illius provisionis, & commendationis nostræ effectu circa possessionem non secuto, cum intelligere nobis videremur, vos malle dictam, & alias istius regni Ecclesias vestræ nationis hominibus conferri, vertimus curam, ut ea in re, & desiderio vestro, & honori Sedis Apostolicæ consuleremus, qui bene de se meritis, gratam se, & beneficam solet exhibere; nec diu tamen cogitandum nobis fuit, quin Venerabilem Fratrem Andream Archiepiscopum tunc Bituricensem hoc honore dignum statueremus; cum præsertim ad illius dignitatem, & merita, multa accederent extrinsecus adjumenta, quæ nobis id maxime suaderent. Nam & quanto amore illum Rex vester defunctus ob fidem, & integritatem in eo cognitam, semper dilexerit, in memoria habuimus (ejus autem Regis judicium, & voluntas magni

magni a vobis fieri debet) & quia de ejusdem Andreæ Archiepisc. prudentia, & virtute conscii eramus, sciebamusque quantum ille pro communi pace, & bono Sedis Apostolicæ laborasset, aliquam gratiam per nos, & Sedem Apostolicam illi debere fatebamur. Tertiò cum hominem vestræ nationis vestris Ecclesiis, & Prælatis præficiendum esse videremus, non habuimus hominem, qui & sua virtute potior, & nobis gratior, & vestro isti regno, ac nationi utilior esse possit. Quin pro amore erga vos, & illam patriam nostro; ut ad eam longe a nobis sitam benevolentia, & beneficiis propius accederemus, præter dictam Ecclesiam S. Andreæ, & alia Monasteria, quæ prefato Archiepiscopo contulimus, etiam nostrum de latere Legatum in isto regno Scotiæ eum creavimus cum iis facultatibus, quas vobis proficuas, & salutares fore ob spirituales gratias, & emundationes vestrarum conscientiarum non dubitamus. Atque hæc omnia egimus de ven. fratrum nostrorum S. R. E. Cardinalium consensu, & consilio, in quibus si ex vestra natione aliquis promovendus fuit; hic, præterquamquod vester est, & vestra ex natione, nobis quoque & Sedi Apostolicæ gratissimus semper fuit. Si fides quæsita est, hic sicut Regi vestro defuncto usque ad mortem fidelissimus extitit, ita vobis summam fidem præbiturus est; si istius regni utilitas spectata, habere non potestis hominem usu, & experientia rerum, & gratia, & auctoritate

tate sua vobis & ibi in regno, & hic in curia ad vestra commoda procuranda utiliorem. Quare si hæ causæ & rationes vobis, ut sunt, etiam justæ videntur, & si intelligitis in his omnibus perficiendis illius regni honorem, & commodum nobis ante oculos fuisse propositum, debetis etiam vos, pro vestra perpetua in sanctam Sedem Apostolicam reverentia, nostris, & ejusdem Sedis sanctis, & bene consultis deliberationibus acquiescere. Ac nos quidem, & hoc fecimus, ut dictas Prælatias ab hominibus vestræ nationis non amoveremus, & in futurum, si vestram voluntatem ad nostram in hoc negotio conformabitis, ostendemus vobis, magnæ curæ esse nobis, non solum servare privilegia vestra, sed majoribus in dies donis vestram nationem honorare. Et hæc quidem translatio, & promotio nostra præfati Archiepiscopi ante erat in Consistorio nostro facta, quam nos vestras litteras accepimus: sed etsi integrum nobis fuisset, non potuissemus melius, & ex judicio nostro, & ex utilitate vestra providere; & cum jam res bis mutata sit, pro honestate, & gravitate Sedis Apostolicæ, turpis jam esset alia permutatio. Itaque in hac sententia persistimus, ut bene per nos vobis consultum, vosque gratulari potius ob hanc provisionem nostram, quam eam labefactare debere judicemus. Eos autem Prælatos, quos nobis nominatis, homines dignissimos esse arbitramur: sed, quod nunc non possumus, aliis occasionibus libentissime sumus facturi,

ri, ut eos, quibus Dominus dederit, muneribus illuſtremus. Nunc te hortamur chariſſima in Chriſto filia, & devotiones veſtras dilecti filii, in virtute illius ſanctæ obedientiæ quæ cælum credentibus aperit, ut proviſionem Apoſtolicam de perſona præfati Archiepiſcopi factam libenter admittere, & acceptare velitis: in quo & rem Deo acceptam, & nobis gratiſſimam facietis, & magis etiam in poſterum noſtram erga vos paternam & ſingularem benevolentiam cognoſcetis. Sed de his latius ad vos ſupradictus Thomas de mandato noſtro referet, cui fidem indubitatam habebitis. Datum Romæ VIII. Decembris 1514.

Leo X. Sadolet.

ANNO MDXV.

XXXV. *REGI FRANCORUM*[1].

CHariſſime. Etſi obitu claræ memoriæ Ludovici, tui nuper Prædeceſſoris audito, non mediocrem animi dolorem concepimus, quod magnum Regem, & nobis, ac Sedi Apoſtolicæ, præſertim extremis his temporibus, amiciſſimum judicabamus

1 Franciſco Valeſio, qui Ludovico mortuo Kal. Jan. a. 1515. ſucceſſerat, gratulatur Leo de regno; petitque ut aſſentiatur, Julio Medicæo fratri patrueli ſuo Eccleſiam Narbonenſem dari. Aſſenſum eſſe Franciſcum, conſtat ex *ep.* 15. & 16. *lib.* x. *Bembi*. Hinc diem correximus adſcriptum tunc epiſtolæ: legebatur enim XI. *Jun.* ſed legendum XXI. *Jan.* facili deſcriptoris errore conſtat; cum illa Bembi data ſit III. *Non. Febr.* *a.* 1515. *V. tom.* VI. *Galliæ Chriſt. col.* 112.

mus amisisse; tamen, cum esset ad nos perlatum Majestatem tuam continuò, ut quidem decebat, summa omnium lætitia, & voluntate ad regale solium evectam fuisse, nova gratulatione mitigavimus dolorem. Itaque commoti nostra erga te paterna benevolentia & charitate, quam etiam, cum tu esses in minoribus, susceptam, magnis & mutuis inter nos officiis nos aucturos speramus, has ad tuam Majestatem litteras direximus, nuncias cùm nostræ ex tua amplitudine susceptæ lætitiæ, tùm singularis erga te studii, & amoris. Nos te, charissime fili, semper judicavimus cùm ceteris virtutibus omnibus, quæ magno Principi conveniant, ornatum, tum præcipua quadam præditum erga summum Deum pietate, in illius sanctam Fidem & Romanam ac universalem Ecclesiam religione & observantia; cujus quidem rei egregiam aliàs laudem, nunc maximum ab ipso Deo præmium es consecutus, cum ejus recens in te tantum beneficium possis agnoscere. Eo enim auctore, & largitore, Reges, & Principes nationum constituuntur, quos tam præclaro munere devinctos, ad referendam Deo gratiam, & illius sanctissimam propagandam fidem, omnis & diurna, & nocturna cura debet excitare. Hac igitur de te spe, & opinione imbuti, gratias agimus primùm Deo, deinde tuæ Majestati gratulamur, omni affectu & amore hanc dignitatem tuam complectentes, quam non solum optamus, sed etiam speramus toti Christianæ Reipubli-

cæ fore salutarem; nobis vero, qui te in nostræ visceribus charitatis gerimus, ac Sedi Apostolicæ, quæ in te filio suo primogenito acquiescit, jucundam etiam, & honorificam. Illud certe Majestatem tuam pro nostra affectione paterna breviter admonendam putamus, ut consideratis secum diligentius superiorum temporum, & rerum eventibus, nullam actionem velit putare, nisi quæ cum Deo, ac pietate, & cum Christianæ Fidei commodo conjuncta sit, dignam Christianissimi Regis aut virtute, aut nomine: cum cetera, quæ ab hoc fine, consilia aberrant, & plena semper sint ingratæ sollicitudinis, & eventus plerumque non habeant secundos. Quamquam hæc tu, Deo inspirante, tua prudentia diligentius cogitabis. Nos nostri erga te amoris fiducia parem nobis tuam voluntatem repromittentes, hac primo in re abs te cupimus nobis satisfieri, ut de Ecclesia Narbonensi (quemadmodum nos destinavimus, & sicut ad claræ memoriæ Prædecessorem tuum scripseramus) velit Majestas tua libenter assentiri, ut dilecto filio nostro Julio Cardinali de Medicis provideamus; cum præsertim Prædecessor tuus recompensam Ecclesiæ Albiensis ei pollicitus, Vaurensem obtulisset, dictusque Cardinalis neutram sit assecutus, & utrumque illarum cedere in tuam gratiam sit paratus. Cujus quidem Cardinalis tùm virtus, & integritas, tùm erga Majestatem, & ipsius statum observantia, & affectio digna est, quæ hanc suam erga se cognoscat li-

liberalitatem: nobis quidem, qui eum & pro suis summis virtutibus, & pro consanguinitate ipsa vehementer amamus, Majestas tua faciet rem gratissimam cui perpetuam gratiam debebimus. Die XXI. Jun. MDXV. Anno 2.

XXXVI. *EPISCOPO VESPRIMIENSI Baroni Croatiæ.*

VEnerabilis Frater. Retulit nobis Venerab. Frater Episcopus Octociensis Prælatus noster domesticus, Fraternitatem tuam in his periculis, & terroribus, quæ a perfidissimis Turcis, & patriæ tuæ, & universæ fidei Christianæ imminebant, ea opera gessisse, quæ & persona tua, & eo sacerdotii honore, quem geris, fuerunt dignissima. Sic

 enim

1 Laudatur de his quæ in Hungaria Turcarum terrore perculsa pro rep. Christiana gesserat: est enim Vesprimium Hungariæ inferioris oppidum, ejusque Episcopus subest Archiepiscopo Strigoniensi. Baro autem Croatiæ Episcopus dicitur qui *Præfectus Croatiæ*, *ep.* 24. *lib.* x, *Bemb.*, ubi & Vincentium Octociensium Episcopum Leo memorat una cum Ghilio Cortonensi, vocatque *Interpretes & Procuratores suos* ,, *quos*, inquit, *ad certa Illyrici Croatiæque municipia, ut scis, firmanda & munienda, ad Turcarum impetus sustinendos mitto, petente maxime & monente te* ,,. In sequenti epistola nostra Octociensem Episcopum missum significat ad pecunias *pro s. Petri fabrica* collectas, comportandas. Extant multæ ad Episcopum Vesprimiensem epistolæ Bembi *lib.* XI. 27., *lib.* XII. 4. 23. *&c.* Hæ scriptæ videntur antequam Roma Leo discederet. Dies tamen in apographo nostro adscripta est *prima Novembris*; cum ex narratione Paris ap. Raynaldum *ad a.* 1515. *n.* 24., & ex litteris datis ad singulos Cardinales, quarum exemplum unum ibidem Raynaldus profert, extatque *lib.* XI. *ep.* 9. *Bembi*, colligatur, Viterbii eo die fuisse; ac deinde Florentiam, Bononiamque venisse, litteræ quæ sequuntur Bembi indicant, & Scriptores testantur. Forte ergo *Novemb.* mensis pro *Septembri* positus.

XXXVII. COMITI IOANNI CORBARIÆ.[1]

Dilecte Fili. Virtus tua, & animus in iis rebus excelsus & eminens, quæ ad verum honorem & Dei & tuum maxime pertinent, facit, ut te singulari in Domino benevolentia,& charitate complectamur. Quare & munera tua ad nos missa gratissimo animo accepimus, & de iis & tibi, & Deo nostro omnipotenti gratiam habemus, quam maximam possumus. Ac aliorum sæpe munerum pretia, aurum, & divitiæ faciunt; tua autem munera ob tuam virtutem pretiosiora fuerunt. Gratiam autem aliquam referre volentes, mandavimus Ven. Fratri Episcopo Octociensi Prælato nostro domestico, quem ad pecunias in iis locis ob fabricam B. Petri exactas ad nos comportandas mittimus, ut Nobilitati tuæ ex iis pecuniis DC. Ducatus auri condonaret, ut ea tua castra munires, quæ in finibus prope impios hostes sunt posita: atque etiam, ut de spiritualibus donis te honoremus, harum litterarum tenore, & Nobilitati tuæ, & eis omnibus, qui tecum unà contra Turcas arma capient, adversusque eos pro fidei tutela belligerabunt, plenariam omnium peccatorum suorum indulgentiam, & remissionem, Dei omnipotentis, & Beatorum Apostolorum Petri & Pauli auctoritate confisi elargimur. Datum Romæ, *ut supra*.

Leo X. Sadol.

1 Ejusdem ferme argumenti est hæc epistola ac superior.

XXXVIII. *GUBERNATORI URBIS*[1].

VEnerabil. Frater. Commisimus superioribus diebus Venerabili Fratri nostro F. Episcopo Tiburtino in alma Urbe nostra nostro, & Sedis Apostolicæ Legato, ut cum Fraternitate tua ageret, quò in causa dilecti filii Laurentii Crassi Canonici Lateranensis Venerabilem item Fratrem almæ urbis nostræ Vicarium adjunctum haberes, ut cum eo pariter procederes: quod factum non esse miramur. Quare cum nostræ constantis intentionis sit, ut ambo simul, ac neuter seorsum causam eam cognoscatis, mandamus tibi, & expresse præcipimus, ut juxta tenorem supradictarum litterarum nostrarum præfato Legato directarum, adjuncto tecum Vicario nostro, procedas jusque facias, non obstantibus quibuscumque. Datum Bononiæ XVIII. Decembris 1515.

Leo X. Sadol.

XXXIX. *CARDINALI EBORACENSI*[2].

DIlecte Fili. Mittimus ad Cir. tuam exemplum litterarum, ad filium Regem charissimum, de congressu cum charissimo in Christo filio nostro Fran-

1 Ut unà cum Episcopo Tiburtino Camillo Leonino causam expediat Laurentii Crassi Canonici Lateranensis.

2 Quid in colloquio cum Francisco Gallorum Rege egisset, cum Leo, scriberet Regi Angliæ; exemplum earum litterarum Cardinali Eboracensi Thomæ

Francisco Rege Francorum Christianissimo per nos habito, deque deliberationibus nostris scriptarum; in quibus, cum magna spe nobis oblata sanctissimarum in Turcas expeditionum, ipsius Majestatem enixe adhortamur, ut suscipere patrocinium pro parte sua Christianæ fidei velit; sicut aliòs nobis benignissime pollicitus est. Tuam ergo Circ. in cujus virtute, & erga nos benevolentia magnam spem hujus præclarissimi operis perficiendi locavimus, summo studio requirimus, & hortamur, ut, si unquam aliàs nobis rem gratissimam fecit aut factura est, & si Dei causa, & sanctæ Matris Ecclesiæ, in qua ipse tantam dignitatem obtinet, sibi elaborandum esse putat; nunc illius Regis mentem, animum, studium, voluntatem, opesque, quibus abundat, virtutem, magnitudinem animi, qua summa præditus est, ab omnibus aliis curis, & cogitationibus ad tam præclarum, & sanctum opus revocare diligentia, auctoritate, precibusque contendat, & denique efficere, ut nos hujus optimi, & ardentissimi desiderii compotes efficiamur. Res longam orationem desiderat, sed noster paternus amor erga te, & tua erga nos observantia paucis contenta est. Dedimus autem in mandatis Ven. Fr. Sil. Episcopo Unigorniensi istius Regiæ Majestatis

Thomæ Vulceo mittit. ut constitutam expeditionem in Turcas sermone ipse suo adjuvet apud Regem. Notissimus hic Cardinalis in Henrici VIII. historia. De eo & Ciacconius *tom.* 3. *col.* 347. Episcopi Unigorniensis, Regis Britanniæ Legati mentio fit in epistola *lib.* v. 19. *Bemb.* Collocutus est Leo cum Francisco I. Bononiæ a. 1515. mense Dec. *V. ep.* 12. & 17. *lib.* xi. *Bembi.*

ſtatis apud nos Oratori, ut ad tuam Circ. pleniſſime perſcriberet, cujus litteris fidem habebis. Nos, iterum enim repetemus, ſi tuum ſtudium in hac voluntate noſtra nobis reſpondere cognoverimus; quemadmodum tamen certe expectamus, omnem noſtram ſpem, & opinionem virtutis tuæ cumulatiſſime expletam reputabimus, tuæque Circ. hoc immortale officium in animo ſemper conſervabimus. Datum Bonon.

Sadoletus.

ANNO MDXVI.

XXXX. *DOMINÆ ENGOLISMENSI* [1].

Dilecta in Chriſto Filia. Etſi certi ſumus, famam ipſam, quæ malarum præcipue rerum velox & feſtina eſt, ad ceteros tuos omnium rerum labores, gravem etiam nuncium de periculis Ungariæ ad paucos dies tibi allaturam...... Sed in tuam Nobilitatem in primis oculi, & mens noſtra converſa eſt. Scimus enim, & novimus virtutem & Religionem tuam, quæ in difficilibus, & duris rebus

1 Eſt hæc Aloyſia a Sabaudia mater Franciſci I. Gallorum Regis. Ad eam autem Leo ſcribit de Hungariæ periculis. Pericula, opinor, ea dicit quæ filio Franciſco Regi *lib.* XII. *ep.* 24. *Bemb.* data Id. Maji 1516. Leo narrat, & Epiſcopo Veſprimienſi *ep.* 23. ſcripta VIII. kalend. Jun & de quibus Iſthuanus. Tempus tamen huic epiſtolæ adſcriptum non convenit; cum anno III. nonis Febru. dederit Leo Florentia litteras *lib.* XI. 26., & indidem eſt XVII. kal. Mart. (*lib.* XI. 27.) annus autem tertius Leonis ad Martium uſque menſem 1516. procedebat. In menſe ergo adſcribendo erratum puto.

bus exercitata, nusquam tamen a Deo pietateque deflexit, meritaque est, ut lætiore jam vultu divina benignitas res tuas respiciat. Nec tu certe hoc tempore ullum sacrificium sanctius, ullum obsequium gratius potes offerre, quam ostendere re, & factis, illius fidem sanctumque nomen, ne ab impuris violetur, maximæ esse curæ. Ac cernimus quidem ipsi, atque etiam a te, & isto inclyto opulentoque regno expectandum est, filia charissima, ut partem oneris in Religione Christi adjuvanda, & populis ab interitu fidelibus vindicandis, prompto, & alacri vultu suscipiatis; quò idem Deus omnipotens pristinam nobis felicitatem, id quod facturum confidimus, referat. Et quidem his ipsis diebus venerant rumores de pace satis constantes, quæ inter Cæsarem, & Christianissimum filium tuum conciliata diceretur, cujus optatissimi nuncii voluptas, si ut speramus, vera est (nam ad nos litteræ nullæ adhuc erant missæ) in ipso temporis articulo publicata erexit omnium mentes; ut cum ex una parte iracundiam, & severitatem summi Dei metueremus; ex altera misericordiam, & benignitatem experiremur, qui in maximis periculis Christianitatis haberet remedia suæ clementiæ tam parata. Hanc ergo pacem & concordiam inter eos, quam nos pro nostra parte semper procuravimus, atque suasimus intercessimusque apud Cæsarem pro ea tam sæpius; sive factam vehementer gratulamur; sive futuram esse non dubitamus: cujus fausto, & felici

felici nexu, si modo nunc aliquantulum salus Ungariæ sustineatur, audemus sperare Deo freti, impium hostem, quæ consilia nunc versat, & in perniciem Ungariæ ac Christianitatis totius machinatur, ea propediem in caput suum conversa esse sensurum: quod ut contingat, atque hujus singularis gloriæ atque virtutis maximam filius tuus, & idem noster ferat partem, eumdem Deum, misericordiæ Dominum supplices deprecamur. Datum Romæ die XI. Februarii 1516.

Leo X. Sadoletus

Charissimo in Christo filio nostro Carolo Castellæ, & Legionis, ac Aragonum Regi illustri.

XLI. *LEO PAPA* X.[1].

CHarissime in Christo fili noster, salutem & Apostolicam benedictionem. Devotionem tuam in nos & hanc sanctam Sedem Apostolicam plurimum in Domino commendamus; quod, prout litteris tuis nobis innotuit, dilectum filium Hieronymum de Frescobaldis civem & mercatorem Florentinum Commissarium super exigendis proventibus, occasione Indulgentiarum, pro reparatione aggerum loco-

[1] Carolo gratias agit quod Hieronymum de Frescobaldis Commissarium super exigendis proventibus occasione Indulgentiarum, admiserit, eumque eidem commendat. Successerat Carolus (qui adeptus Imperiū postea est a 1519.) hoc eodem anno Ferdinando Regi mortuo XVIII. Kal. Febr. Jam superius monuimus, Bembi esse hanc epistolam non Sadoleti.

locorum maritimorum tui temporalis dominii inferioris Germaniæ per nos concessarum, & decimarum in eodem Domino impositarum, nos & Cameram Apostolicam concernentibus, a nobis deputatum, ad requisitionem nostram, & juxta nostrarum tibi super hoc directarum litterarum tenorem libens admiseris; quod profecto nobis gratissimum fuit, cum hujusmodi proventus per eum cujus fides & probitas nobis nota est, ac ab eo deputandos dumtaxat exigi statuerimus. Hortamur igitur Majestatem tuam, ut nostra contemplatione eumdem Hieronymum nobis gratum & acceptum, ac ab eo deputandos circa hujusmodi exactionem jugiter foveas, ac eis sic tuo favore assistas, ut sibi commissa, sublatis quibusvis impedimentis & perturbationibus, omnino exequi possint, nosque ad complacendum eidem Majestati tuæ in reliquis amplius invitemur. Datum Florentiæ sub annulo Piscatoris die 25. Februarii 1516. Pontificatus nostri anno tertio..

XLII. *DUCI BORBONI*[1].

Dilecte Fili. Credimus Nobilitatem tuam facere optimo animo, cum pro dilecto filio Francisco Maria de Ruvere Urbini Duce affine suo apud nos in-

1 Carolo III. Gilberti Proregis olim Neapolitani & Claræ Gonzagæ filio qui etiam Mediolanensi Ducatui nomine Francisci I. Gallorum Regis præfuit, & Comestabilis ab eodem Rege creatus a. 1515. Cetera de bellis ab eo gestis, & miserrima morte cum Romam oppugnaret a. 1527. notissima. Franciscus M. de Ruvere varia usus est fortuna. Urbini Ducatu spoliatus a. 1516.

intercedit, oratque ut causam ejus audire & cognoscere velimus. Agnoscimus enim, præstare eam officium, & bonitati suæ, & affinitati debitum. Nos vero ejus causam studiose cognoscemus, rationesque audiemus: quæ utinam tales sint, ut eas nobis, salva nostra, & Sedis Apostolicæ dignitate, admittere liceat, aut saltem illatam contumeliam dissimulare. Amavimus enim semper ipsum Ducem, & sua, & Majorum suorum causa: idque multis, & magnis nostris erga illum beneficiis non destitimus declarare. Sed si nostra, & S. R. E. majestas ita aperte & graviter violata apparebit, ut nostro & ejusdem Sedis honori deesse non possimus, tunc erit & Nobilitatis tuæ, & charissimi in Christo filii nostri Francisci Regis Francorum Christianissimi, ad propulsandam illatam nobis, & Ecclesiæ injuriam, omni vestra ope atque auxilio adesse, sicut conjunctio, nostra, & vestræ religiosæ mentes postulant. Nos quidem eo animo sumus, ut hanc causam ex Deo & justitia & non aliter terminaturi simus. Datum Florentiæ.

Leo X. Sadol.

XLIII. *REGI HISPANIÆ*[1].

CHarissime Fili. Dilectus Filius Hieronymus de Wich tuæ Serenitatis apud nos Orator, vir & fide erga claræ memoriæ avum tuum præstans, & no-

1 Respondet litteris die 3. Aprilis datis: datæ autem videntur a Carolo V. postquam is accepta avi morte, Hispaniarum se Regem dixit; quod Leonis etiam hortatu fecisse, tradit Raynaldus *ad a.* 1516. *n.* 43.

nobis ob virtutem, & prudentiam suam non solum charus, sed etiam maxime probatus, tuas nobis præbuit litteras 3. die Aprilis datas: atque ipse suo sermone diligentissime de tua probitate, erga nos benevolentia, in Deum Religione, multa adjunxit; ex quibus nos & litteris & sermonibus singularem quamdam & jucunditatem, & lætitiam animo concepimus, jam certius cognoscentes id, quod nos tamen tua præstanti indole, & Majorum tuorum exemplo inducti semper expectavimus, te & virtute excellentem & pietate, quæ in Christiano Rege laus primaria est, eximia, ea Sedi Apostolicæ ac nobis tuæ erga nos voluntatis præbere testimonia, quæ & nostrum de te judicium non fallant, & sint tùm nobis ac eidem Sedi optatissima, tùm tuæ Serenitatis laudi, & nomini in primis accommodata. Etenim cùm talis animus ac voluntas erga Sedem Apostolicam ipsa per se omni laude dignissima sit, cum nihil in magno Rege ad prudentiæ, & pietatis famam clarius unquam fuerit, quam habere in omni honore præcipuam sanctæ Sedis Apostolicæ auctoritatem, sicut multa antiquarum rerum monumenta testantur; tùm vero dubium non est, quin principibus tali virtute, & voluntate præditis, omnium actionum auspex, & fautor Deus adsit, sine cujus numine nulli unquam Reges prosperum rerum suarum cursum tenere potuerunt; quem tibi, si in hoc animo erga ipsius sponsam Ecclesiam perstiteris, non defuturum non modo

modo ſperamus, ſed etiam pollicemur. Paterna quidem erga te charitas noſtra, etſi antea ſingularis & egregia ſemper fuit, tum tuis proximis litteris & d. Hieronymi relationibus; majorem in modum confirmata eſt; quam in omni occaſione ſumus tibi cum Deo declaraturi, ſicut latius, & copioſius cum eodem Oratore tuo collocuti ſumus; cui ad Serenitatem tuam noſtro nomine ſcribenti fidem plenam adhibebis. Datum in Villa Manliana 20. Aprilis 1516. a. 4.

Leo X. Sadolet.

XLIIII. *REGI HISPANIÆ*[1].

EGit nobiſcum diligentiſſime dilectus Filius Hieronymus de Wich, Majeſtatis tuæ apud nos Orator, quod & tu per litteras tuas, ut Ven. Fratrem Epiſcopum Cameracenſem hac proxime futura Domini noſtri natalis feſtivitate crearem Cardinalem, & in ampliſſimi Sacerdotii honorem vocare vellemus: in quo reſpondimus ipſi Hieronymo Oratori tuo, quæ neceſſaria fuerunt, & quæ nos cauſæ, & quæ rationes cogant, ut differre creationes hujuſmodi in aliquantò longius tempus compellamur; tuam vero Majeſtatem hortamur in Domino, & ab ea valde expetimus, ut æquo animo pati

1 Regi id a Leone poſtulanti, ut Epiſcopum Cameracenſem crearet Cardinalem, reſpondet; neceſſe ſibi eſſe creationes hujuſmodi in longius aliquanto tempus differre. Inter litteras a Bembo ſcriptas *lib.* xv. 7. extat in qua Epiſcopum Cameracenſem Cardinalib. adſcripſiſſe nunciat Leo Cal. Apr. 1517.

pati, & in bonam partem accipere hanc noſtram cunctationem uſque ad tempus tibi alias per nos promiſſum velit: quo tempore erit nobis curæ, concedente Altiſſimo, ut ſuæ tunc voluntati per nos largiter ſatisfiat; quod nos quidem ſemper & cupimus agere, & meditamur: de qua re tota ex litteris Oratoris præfati Majeſtas tua plene fiet certior, quibus fidem adhibebit. Datum &c.

Sadoletus.

XLV. Chariſſimo in Chriſto filio noſtro Henrico Regi Angliæ Illuſtri

LEO PAPA X.[1]

CHariſſime in Chriſto fili noſter ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Aliàs dilecto filio, Joanne de Bois Abbate Monaſterii S. Martini Tornacenſis ordinis S. Benedicti, jam in ſenecta ætate conſtituto de idoneo coadjutore, nobis homine gratiſſimo providere volentes, dilectum filium Ludovicum de Roſſis, affinitate nobis arctiſſima conjunctum, qui nobiſcum in omni varietate ſtatus noſtri, adverſis, ſecundis, anguſtis, ampliſque rebus & ſtudio, & fide, & benevolentia ſemper affuit illi in coadjutorem cum ſucceſſione prædicti monaſterii de

 ipſius

1 Henrico Ludovicum de Rubeis affinem ſuum commendat, ut coadiutor factus Abatis S. Martini Tornacenſis, conceſſum munus aſſequatur. Eumdem commendaverat Regi Francorum. V. ep. XVIII.

ipsius consensu adjunximus & creavimus, ac deinde ipsi Joanni Abbati exemptionem & collectoriam in dicta civitate Tornacensi concessimus, prout in litteris super utraque re confectis plenius continetur. Cum autem vehementer nobis cordi sit pro nostra paterna in Ludovicum affinem nostrum charitate, quæ per nos vel consanguinitati vel virtuti ipsius, vel perpetuis ejus erga nos meritis debetur, ut quæ tùm in beneficium & commodum ipsius proprium, tùm contemplatione ipsius in alterius personæ hoc est Abatis supradicti ornamentum & honorem data & concessa a nobismetipsis sunt, sine ullo impedimento optatum exitum consequantur; Majestatem tuam in Domino hortamur & quantopere possumus requirimus, ut ita tua regia illa benignitate eorum utrique velis, ut nostra in utrumque beneficentia & voluntas, per te non modo defensa, sed etiam cumulata videatur. Quod erit ita nobis gratum, ut expectare a Majestate tua eo in genere gratius nil possimus. Quamobrem cum & res justa sit, & persona in quam collatum beneficium, optime de nobis merita, & nos rei auctores, cujus acta tu pro Catholica voluntate tua & in nos, Sedemque hanc Apostolicam observantia, proque item vere paterna charitate in te nostra, rata semper habere consuevisti; expectamus intelligere desiderium nostrum nutu tuo expletum esse. Qua quidem expectatione ne frustremur, abs te etiam postulamus. His autem de rebus omnibus ex venerabi-

rabilis fratris Episcopi Wingorniensis Oratoris apud nos tui litteris, cui mentem voluntatemque nostram omnem aperuimus latius intelliges; quibus fidem ut adhibeas Majestatem tuam enixe hortamur. Datum Romæ apud S.Petrum sub annulo Piscatoris die 2. Novembr. 1516. Pontificatus nostri anno quarto.

Ja. Sadoletus

XLVI. Dilecto filio nostro Thomæ tituli S.Cæciliæ in Transtyberi Presbytero Cardinali Eboracensi [1].

DIlecte fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Aliàs dilecto filio Joanni de Bois &c. sine impedimento ullo optatum exitum consequantur; intelligentes quantum tua auctoritas & gratia hac eis in re prodesse possit,Circ. tuam hortamur in Domino & toto animi affectu requirimus; ut quoniam quidem non dubitamus quantum causâ nostra velis, ita tuo favore & opera adesse utrique eorum studeas, ut nostra in utrumque beneficentia & voluntas per te non modo defensa sed etiam cumulata videatur. Quod erit ita nobis gratum & acceptum, ut tuam pristinam & perpetuam erga nos observantiam summo amore conjunctam simus hoc facto recogniturí. Omnino cùm honor noster ac hujus sanctæ Sedis in eo vertitur, ut quæ

 per

1 Idem est argumentum atque eadem pars prima hujus epistolæ ac superior.

per nos facta sunt, inviolata permaneant; tùm talis est hæc persona, ut quantum cum Deo nobis licet, ejus ornamenta & commoda tamquam nostra propria ducamus. Quamobrem, cum & res justa sit, & persona in quam collatum beneficium, optime de nobis merita, & nos rei auctores, cujus tu semper voluntatem & auctoritatem pro tua præstanti virtute plurimi fecisti; expectamus officium tale Circ. tuæ, tùm apud illum clarissimum Regem ad quem etiam scribimus, tùm vero apud temetipsum, ut quamprimum audiamus desiderium nostrum opera tua expletum esse: quod testimonium tuæ in nos benevolentiæ sumus inter alia multa & magna non minimum existimaturi. His autem de rebus omnibus ex venerabilis fratris Episcopi Wingorniensis, Majestatis istius apud nos Oratoris litteris, cui mentem voluntatemque omnem nostram aperuimus, latius intelliges: quibus ut fidem adhibeas Circ. tuam enixe hortamur. Datum Romæ apud S. Petrum sub annulo nostro Piscatoris die 2. Novembr. 1516. Pontificatus nostri anno quarto.

Ja. Sadoletus.

XLVII.

XLVII. Dilecto filio Petro electo Lavellin [1].

LEO PAPA X.

DIlecte fili salutem & Apostolicam benedictionem. Cum nuper Cathedrali Ecclesiæ Lavellinen., ex eo quod dilectus filius noster Franciscus tit. S. Marcelli Presbyter Cardinalis Surrentinus regimini & administrationi Ecclesiæ cui præerat, in manibus nostris sponte & libere cessisset, nosque cessionem ipsam duxerimus admittendam, vacanti, de persona tua, nobis, & fratribus nostris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, providerimus, teque illi in Pastorem præfecerimus, & in præsentia non valeas ob continua itinera, quæ de necessitate nos sequendo subis, & alia impedimenta, litteras provisionis hujusmodi sub plumbo expedire; nos volentes te præmissorum meritorum tuorum & virtutum intuitu speciali gratia prosequi, harum tenore tibi facultatem concedimus & auctoritatem, actualem possessionem dictæ Ecclesiæ per te, vel Procuratorem tuum ad hoc legitime constitutum apprehendendi, illiusque fructus, redditus, & proventus exigendi levandique; mandantes propterea dilectis

1 Editam habes ap. Ughell. *t. 7. col.* 742. Est hic Petrus Priscus e nobili familia Guglielmuccia de Amandula Firmanæ diœcesis, Panormitanus Archipresbyter & Card. Francisci Remolini a secretis. Hic ergo factus est Episcopus Lavellensis, cum ejus Ecclesiæ administrator perpetuus Franciscus Remolinus Episcopus Surrentinus administratione illa sponte cessisset.

filiis Archidiacono, Canonicis, & Capitulo dictæ Ecclesiæ & aliis omnibus ad quos spectat sub pœnis & censuris Ecclesiasticis, quatenus te ad hujusmodi possessionem recipiant & admittant, ac in Episcopum, & Pastorem recognoscant; felic. record. Bonifacii Papæ VIII. prædecessoris nostri quæ incipit,, Injunctæ,, & aliis constitutionibus & ordinationibus Apostolicis, ceterisque in contrarium facientibus, non obstantibus quibuscumque. Volumus autem quod litteras Apostolicas provisionis dictæ Ecclesiæ intra sex menses expedire tenearis: alioquin lapso termino & litteris non expeditis, Ecclesia ipsa vacare censeatur eo ipso. Datum Florentiæ sub annulo Piscatoris die 30. Jan. MDXVI. Pontificatus nostri anno tertio.

Jac. Sadoletus.

ANNO MDXVII.

XLVIII. *PRIORI, ET CONVENTUI S. MARCI FLORENTIÆ* [1].

Dilect. Fil. Volentes vobis ea gratiose concedere, per quæ istius Ecclesiæ & domus vestræ, quam in visceribus caritatis gerimus decori, ac fidelis

1 Ecclesiæ S. Marci III. Dominica Quadragesimæ Stationem sacram & peccatorum Indulgentias concedit, quas anno superiore cum Florentiæ esset concesserat. Præcipuo quodam amore Leo S. Marci Congregationem complexus est, ut diplomatis datis *Bullar. Dom. tom.* 4. *n.* 29. 43. 106. constat, in quo-

delis populi animarum ſaluti conſulatur, ut eò ardentius ad bona opera & eleemoſynas inducantur, quò dono cæleſtis gratiæ uberius ſe noverint refectos; vobis & Eccleſiæ veſtræ in tertia Dominica Quadrageſimæ proxime futuræ Stationem cum iis indulgentiis & conceſſionibus, quibus anno ſuperiore eandem Stationem, cum Florentiæ in noſtra patria eſſemus, in eadem Eccleſia veſtra indulſimus pro porrigendis manus adjutrices tam pro ſe, quam pro defunctis ſuis, denuo concedimus & indulgemus, præſentibus d. Dominica tertia dumtaxat valituris. Romæ 1517.

Leo X. Sadoletus.

XLVIIII. *VICEREGI NEAPOLITANO* [1].

DIlecte Fili. Sicut etiam heri ad te ſcripſimus, cum gravis animum noſtrum vexet cura, ne milites tam Hiſpani, quam aliarum nationum, ad eorum numerum ſe aggregantes, qui ſine certo imperio & ſine lege vagantur, maxima non ſolum damna, ſed etiam pericula, non ſolum noſtro &

quorum poſtremo familiam ſuam vocat illius *Conventus & librariæ auctricem & protectricem*. Cum Bononiam ſe conferens Florentiam veniſſet die ſacro Epiphaniæ, qui eſt dedicationis ejus Eccleſiæ, eam ingreſſus, plenariam Indulgentiam conceſſerat, aliamque, domum luſtrans, & in Bibliotheca religioſos viros ad pedum oſculum admittens, ſacello juvenum qui ſtudiis operam navant largitus fuerat. Hæc ex Chronicis mſs. vir eruditus P. Angelus Moneada ſcire me voluit, qui tamen de hoc diplomate noſtro nihil ſe comperiſſe nuntiavit. De religioſa illa domo fuſe Vincentius Fontana *de Rom. Prov. O. P. tit. 25.*

1 Ut milites contineat, præſertim qui nullo certo duce palantur.

S. R. E. ſtatui, ſed cunctæ Italiæ, ac tibi quoque commiſſis regionibus afferant, idcirco ad Nobilitatem tuam ſcripſimus, ut eos ſecundum tractata inter nos, & chariſſimum in Chriſto filium noſtrum Carolum Regem Catholicum diſtinere tamdiu velles; quoad ab ipſo Rege debitæ proviſiones, quæ cito venturæ eſſent, ad te venirent. Nunc hòc magis idem ad tuam Nobilitatem repetendum duximus, ut tanto ſtudioſius, ac celerius id faceres, quod nos per alias hodie litteras præfato Regi conceſſimus, ut de pecuniis ex ſancta Cruciata provenientibus ſtipendia illis tradere poſſet, & pro communi Italiæ ſalute deberet: Quare cum videas propinqua celeriter tibi parata eſſe ſubſidia, ac ſtipendia etiam, ſi quid interea oppignorari oporteret, quando id cito redimi poterit;ut id faceres pecuniæque aliquantum quoquo modo reperire non ceſſares, hortabamur; quemadmodum ad Nobilitatem tuam látius dilect. fil. F.P.E. Syracuſanus ejuſdem Catholicæ Majeſtatis apud nos Orator perſcribet; cui fidem, etiam quod ad nos pertinet, adhibebis. Datum Viterb. 1517.

Leo X. Sadoletus.

L. P. TOLOSÆ[1].

DIlecte Fili. Accerſivimus dilectum filium Nicolaum; iidem requirentes ut cum ea navi, cujus

1 Pro Nicolao Cantorinco.

cujus præfectus est, nobis deservire vellet in rebus maximi momenti: quemadmodum Devotionem tuam intelligere confidimus. Sed is, sua voluntate optime nobis declarata, asseruit, se ob eam causam, quominus id faciat impediri, quod habeat suam fidem tibi obstrictam super eadem navi. Nos ergo non dubitantes, te iis rebus, quæ magni nostra intersunt, favere, Devotionem tuam hortamur in Domino, & te enixe requirimus, ut nostra causa liberare illius fidem velis, quò is ad negotia nostra accedere quam primum possit: in quo facies nobis rem gratissimam. Datum Romæ 1517.

Leo X. Sadoletus.

LI. *VICEREGI NEAPOLITANO* [1].

DIlecte fili. Remisimus dilectum filium Nicolaum Cantorineum, ut sese apparet; qui liber & expeditus ad nostra maximi momenti negotia revertitur. Hortamur Nobilitatem tuam in Domino, ut quibus in rebus favore, & patrocinio eguerit Nobilitatis tuæ, ei adesse nostra etiam causa velis, & dare operam, ut is ad nos quamprimum licitum fuerit, redeat. Erit hoc nobis gratissimum. Datum *ut supra*.

Sadoletus.

LII.

1 In id. argum.

LII. *CARDINALI CAMPEGGIO* [1].

Dilecte Fili. Nos deputavimus dilectum filium Marcum Carracciolum hujus Sedis Notarium Nuncium nostrum ad Cæsaream Majestatem, nostra apud eum negotia tractaturum, quem dante Domino confidimus celeriter apud ipsum Cæsarem fore. Quod cum ita sit, donec idonea ad iter faciendum tempestas est, nos Circ. tuam grato vultu atque animo inspecturi, te hortamur in Domino, ut quamprimum cum bona Cesareæ Majestatis venia, viam ingrediens, ad nos, & almam Urbem nostram te conferas, subiturus nobiscum eam sollicitudinis partem, quam ista amplissima dignitas Cardinalatus in te merito collocata requirit & exigit. Datum Viterb. 1517. ann. v.

Leo X. Sadoletus.

LIII. *NUNCIIS IN HISPANIA* [2].

Venerabilis Frater, & dilecte fili. Institimus sæpe, ac diu, & litteris, & Nunciis cum charissimo in Christo filio nostro Carolo Hispaniarum Rege Catholico super causa restitutionis Ven. Fratris

1 Thomam Campegium apud Cæsarem Nuncium suum revocat Romam, ut Cardinalis sibi adsit. Et hæc quidem a Leone scribi videntur, cum recens eum Cardinalem creasset: creatus autem d. 26. Jun. a. 1517.

2 Ut Cardinali ss. IV. Coronatorum, Laurentio nimirum Puccio beneficia quædam restituantur. Carolus V. dicitur aut in Hispaniam jam pervenisse, aut cito esse perventurus. Pervenit in Hispaniam a. 1517.

Fratris Cardinalis Sanctorum Quatuor ad Ecclesias, & Beneficia,ut vel ex justitia, vel ex honorifica dicti Cardinalis, & hujus sanctæ Sedis concordia rem quandoque terminaret, & hujus sanctæ Sedis honori,qui exemploMajorum,& Prædecessorum nostrorum, ac Domini Salvatoris præcepto dictam restitutionem fecimus, consuleret. Qua re in longum protracta, ad extremum præfatus Rex per suas ad nos, & Oratores suos litteras nobis significavit, se cum primum ad Hispaniæ regna appulisset, rem omnem ad optatum finem deducturum, causamque terminaturum: quod nos quidem desideramus, & nominis & æquitatis respectu, & dictum Ven. Fratrem Nostrum S. R. E. Cardinalem quotidianis de hac re precibus, flagitamus. Cum igitur speremus, Regem ipsum jam ad sua Hispaniæ regna pervenisse, aut cito esse perventurum, Fraternitati, & Devotioni vestræ mandamus, ut hanc rem, & causam præfati Cardinalis, in qua & honor hujus sanctæ Sedis consistit, in curam, & diligentiam vestram suscipientes, ambo, vel alter vestrum, nostro nomine apud Regem instetis, ut quam primum hac re deliberanda, & cum justitia ac prudentia solita terminanda, nos, seque liberare hujus debiti atque officii molestia, atque onere velit; facturus in eo rem sua fide & virtute dignam, nobisque pergratam. In quo vos admonebit, & instruet dilectus filius Gabriel de Threso miles Hierosolymitanus familiæ nostræ; cui auxilium, & opem, quam poteritis,impendetis. Dat.Viterbii 1517. AN-

ANNO MDXIII.

LIV. *ÆGIDIO MATTHÆO CARDINALI*[1], *In Hispania Sedis Apostolicæ Legato*.

Dilecte Fili. Scribimus ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum, Hispaniarum, & utriusque Siciliæ Regem Catholicum litteras in favorem dilecti filii Marii de Ursinis & fratrum, hæredum, ac filiorum quondam Julii de Ursinis, Domicellorum Romanorum, pro eorum justitiæ executione commendatitias, quarum exemplum, tuæ Circ. præsentibus mittimus introclusum. Cum autem his magnæ spei adolescentibus, nobisque arcto cognationis vinculo conjunctis, præsertim in justitiæ executione deesse non possimus, Circ. tuæ per hæc scripta mandamus, quatenus apud Catholicam Majestatem dicti Regis, pro expeditione, atque executione justitiæ dictorum Marii, & Fratrum, nostro nomine instes, eorumque causam omni ope ju-

1 Ægidius Viterbiensis vir doctrina & prudentia spectatissimus is esse videtur, tit. S. Matthæi. Functum esse Hispanica legatione hoc anno, Paris de Crassis testatur, ubi Legatos numerat ad Reges missos; *ii legati fuere Cardinalis de Campeggio ad Regem Angliæ, Cardin. Ægidius ad Regem Hispaniæ &c.* Idem Guicciardinus lib. XIII. &c. Legenda inter ceteras ad Ægidium *ep.* 38. *Bembi lib.* XV. qua Cardinalem se eum creaturum, Leo significavit Cal. Quintil. Scripta ep. VIII. Kal. Quint. 1517. Antea etiam Legati munere functum apud Maximilianum Imperatorem liquet ex *ep.* 13. *lib.* XI. Hac vero epistola Marii de Ursinis & fratrum res commendat; quos arcto sibi cognationis vinculo conjunctos affirmat. Erat Leo matre natus Clarice Ursina. Franciscus Ursinus Cardinalis a Leone creatus Leonis amitinus.

juves, faciasque suæ Majestati quam enixissime commendatam, ut quæ per dictæ Majestatis Judices, juste judicata est, suæ tandem executionis debitum sortiatur effectum; in quo Circ. tua, & justitiæ operam dabit ut debet, & nobis rem quam gratissimam faciet. Reliqua, si qua pro tua instructione opus erunt, ipsi tuæ Circ. dil. fil. Baccius de Bertis Florentinus, ipsorum Marii, & fratrum negotiorum gestor latius explicabit. Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub an. Piscatoris die 31. Aprilis 1518. Pontificatus nostri Anno sexto.

Leo X. Sadoletus

LV. *EIDEM LEGATO*[1].

Dilecte Fili. Ante tuum hinc discessum commendavimus Circ. tuæ dilectos filios Franciscum de Rubeis notarium, & Camerarium, nostrum familiarem, continuum commensalem, & Rodericum Del-rio Licentiatum, ejus germanum; commisimusque tibi, ut eosdem, illorumque res omnes, & negotia apud charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum, & dilectum filium nostrum Hadrianum sanctorum Joannis, & Pauli Presbyterum Cardinalem[2], & quoscumque alios, Majestatem regiam auctoritate & gratia propius appropinquantes, præcipue

1 Commendatitia fratrum Francisci & Roderici de Rubeis.

2 Is Hadrianus VI. postea dictus cum Leoni successit.

cipue foveres : quod etsi non dubitamus te diligenter facturum, tamen quia hæc res nobis præcipue cordi est, ob paternam, qua dictum Franciscum, ob ipsius virtutes & merita, complectimur, dilectionem, duximus ad te desuper scribendum, ut res ipsa tibi fiat in memoria recentior. Gratissimum itaque nobis feceris, si Francisco, & Roderico prælatis tantum favoris, & patrocinii impenderis, quantum pro tua virtute, & dexteritate opus esse duxeris : id enim nobis valde gratum, & acceptum & in eo ipso diligentiam plurimum commendabimus. Datum Romæ 1518.

Leo X. Sadol.

LVI. *ÆGIDIO MATHÆO*
Legato de Latere [1].

DIlecte Fili. Cum certis nuntiis, neque uno ex loco intellexerimus, tyrannum Turcarum ab Orientis expeditione reversum Constantinopolim se

1 Ut Carolum V. ad bellum contra Turcas suscipiendum inflammet. Hoc anno magnum Christiano populo Turcarum terrorem offusum fuisse, & a Principibus de bello ei inferendo deliberatum, leges apud Guicciardinum *lib.* VIII. ceterosque historicos, ex quibus Raynaldus &c. Leonem Christianæ Reip. non defuisse, imo omnibus omnino nervis contendisse, ut Principes ad id gerendum sive excitaret sive confirmaret, testantur litteræ Bembi *lib.* XV. 17., ubi & Lateranensis Concilii de hoc bello suscipiendo decretum commemorat, atque aliæ. Extat etiam *ap. Goldast. Const. t.* 2. consultatio de totius belli ratione, impensis, apparatu, ductu &c. Romæ facta anno superiori mense Novembri. De Supplicatione, qua Leo a Vaticano ad S. M. *super Minervam pedibus nudatis incessit*, ut ait Panvinius, idest sine *sottulariis*, *&* *crepidis*, ut Paris de Crassis, prohibitus ne nudis omnino pedibus faceret, Jovius aliique narrant.

se contulisse, magnaque celeritate, & studio ad apparandam classem se dedisse, ita ut maximum numerum navium ex navalibus deducat, homines cogat, quæ ad victum necessaria sunt undique conquirat; voluimus hoc significare Circ. tuæ, ut cum charissimo in Christo filio nostro Carolo Hispaniarum Rege Catholico id communicares. Quanquam nos quid is moliatur aut cogitet, nihil certò habemus, nisi illud, non dubitare nos quin immani, & effera crudelitate hostis ad cædem, & cladem se instruat generis Christiani; etsi præcipiti jam æstate non est fortasse universa vis ejus hoc anno pertimescenda: veruntamen ad Dei nostri honorem, ad salutem Christianæ Reipublicæ, ad nostram vigilantiam, & istius Catholici Regis decus, ac dignitatem vehementer pertinet, nos & esse ad omnia, & videri paratos, ne quid nobis ab improviso mali ab illo accidat, cum veri, & magni Principis sit, qualis Rex Catholicus est, suo consilio, non casus beneficio, salvam retinere status, & nominis sui dignitatem. Ac quod ad induciarum, quas induximus approbationem pertinet, nec nos quidem volumus ipsius Majestatem a Cæsareæ Serenitatis consilio dissentire, quem & amore, & sanguine habet conjunctissimum. Sed quoniam Cæsaris voluntatis certam prope spem obtinemus, fore illum quem esse volumus, & induciis approbandis, & expeditione procuranda, veræ sanctæ Fidei protectorem; idcirco Circ. tua ipsius Majestatem no-

noſtro nomine hortabitur, ut promptum, ac paratum gerat animum omnia faciendi, quæ avi conſiliis conſona, ſanctiſſimæ Fidei fuerint opportuna; cum præſertim aliorum quorundam Regum earumdem induciarum approbatio ad nutum noſtrum parata ſit. Dum autem abit dies, neque jam conſiliorum, ſed factorum tempus apparet, cum, vel ſi velimus eſſe ſalvi, neceſſe ſit ſequenti æſtate habere præſidia, quibus ſi non obruere, at ſaltem ſuſtinere hoſtem poſſimus, Circ. tuæ mandamus, ut ejus Majeſtatem non tam cohorteris, quam obſecres, & per viſcera miſericordiæ Dei noſtri obteſteris, ut incumbat penitus in hanc curam ſua virtute & magnitudine dignam, ſeque univerſalis ſalutis Fidelium, & ſanctiſſimæ Fidei, pro ſua regia parte, patronum profiteatur, ducem ſe præbeat, opes potentiamque ſuam Deo omnipotenti, ſui nominis immortalitati, ſuorum poſterorum ſecuritati dedicet; nec omittat occaſionem hanc, qua, hoſte contra nos armato, aut clariſſima victoria parienda, aut magna aliqua calamitas accipienda. Quamquam, ſi & animo & viribus eum promptum habebimus, exploratum ſit nobis de victoria: ut aliquid damni ſubeamus, hoſtilis erit virtus; ſed noſtra, ſi ceſſabimus, negligentia extimeſcenda. A conſiliis igitur ad facta veniendum, & tota urgenda res eſt, in quo tantò enixius volumus elaborare Circ. tuam, quantò cum conſtanti ſermone ad nos perfertur, Regem ipſum, & pio, & generoſo

roso inflammatum esse studio hujus sanctissimi belli suscipiendi; de quo agimus nos quidem Deo omnipotenti gratias, qui spiritum veri consilii tanto Regi inspiret, sed & ipsius Serenitati habemus maximas: hæc enim sunt perpetua salutis, & gloriæ fundamenta, quibus si adhuc viridis ejus ætas innitetur, nihil erit in omni magnitudine tam amplum quod ipse sibi promittere non possit. Sed & quoniam ex magna Turcarum classe verendum est, ne pars aliqua otii impatiens, prædatum, & populatum per maria, & littora nostra discurrat; gratum esset nobis, & reipublicæ, regnoque suo commodum, ut aliquid haberet ipse in his oris maritimis Italiæ ac Siciliæ, idoneæ classis, ad arcendum hostem, suisque rebus præsidia, nostris etiam, si opus esset, ferret auxilia. Sed nos ingenio & prudentiæ tuæ committimus rem totam, ex nostra voluntate, & totius Fidei Christianæ commodo tractandam. Cetera, quæ distinctius scribenda erant, dilecto filio nostro Julio titulo Sancti Laurentii in Damaso Presbytero Cardinali S. R. E. Vicecancellario, ut scriberet ad te mandavimus; cujus litteris Circ. tua his, aliisque deinceps omnibus fidem summam adhibebit. Datum Romæ die 8. Augusti 1518. anno VI.

Leo X. Sadol.

LVII. EIDEM [1].

DIlecte Fili. Scribimus ad chariſſimum in Christo filium noſtrum Carolum Hiſpaniarum Regem Catholicum in favorem dilecti filii Alexandri de Lecanis, & Benedicti de Cripellis Cubiculariorum noſtrorum ſecretorum, circa percipiendam certam annuam penſionem trecentorum ducatorum ſupra fructibus menſæ Epiſcopi Melitenſis, eis per nos auctoritate Apoſtolica rite, & canonice aſſignatam, prout in adjuncto Brevis noſtri exemplo perſpicies: quocirca te hortamur in Domino, tibi nihilominus committentes, ut apud dictum Regem noſtro nomine agas, & demum pro tua prudentia & dexteritate efficias, ut prædictus Rex Theſaurario ſuo regni Siciliæ committat & mandet, ut Alexandro, & Benedicto prædictis, vel eorum legitimis Procuratoribus penſionem hujuſmodi perſolvi faciat, in quo ſtudium, & diligentiam tuam in Domino plurimum commendabimus. Datum Romæ die 18. Auguſti 1518. Anno ſexto

Leo X. Sadoletus

1 Cmomendatitia epiſtola Alexandri de Lecanis &c.

LVIII. EIDEM[1].

Dilecte Fili. Delectaverunt nos mirum in modum litteræ tuæ scriptæ amanter erga nos quidem, sed in Christianæ Reipublicæ causa, & pie, & prudenter, quæ nobis peroptatum nuncium attulerunt, esse inducias quas indiximus quinquennales ab illo clarissimo Rege Catholico acceptas & approbatas; idque inter solemnes divinæ rei ceremonias, quasi Deo ipso teste: in qua re tuæ Circ. fidem, virtutem, prudentiam vehementer enituisse, teque optimi, & gravissimi Cardinalis officio functum fuisse, non gaudemus solum, sed pro singulari erga te amore nostro, etiam gratulamur. Huic quoniam Regi per litteras gratias agimus, quorum exemplum ad te jussimus mitti, & ea quæ supersunt non videntur faciliora; reliquus labor tuæ Circ. fuerit, urgere & instare omni studio, ut quæ ad belli apparationem necessaria sunt, jam nunc in cura, & meditatione versentur. Sicut enim ab illo præstantissimo Rege prima laus occupata est pietatis suæ declarandæ, quam ceteri procul dubio nunc se-

1 Gaudet inducias quinquennales a se indictas, fuisse a Carolo V. approbatas. De constitutis hujusmodi induciis Paris de Crassis ap. Raynaldum *ad a.* 1518. *num.* 41. Extat etiam Oratio Sadoleti ipsius in earum promulgatione habita XVIIII Kal. Apr. a. 1518. in æde B. Virginis ad Minervam, ut in titulo Orationis hujus, quam pariter apographum nostrum habet, legitur; ea vero edita est inter alia Sadoleti Veronæ a. 1737. Post Orationem Sadoleti lectum est diploma expeditionis in Turcas ex Paride de Cras. idque post supplicationem illam a Vaticano, de qua diximus.

ritorum dicti Martini intuitu, velit alicui in Romana Curia committere, ut Martino, attento quod ipse in servitiis nostris jugiter versatur, & propterea ab ipsa Curia discedere non potest, habitum hujusmodi, nomine Majestatis suæ conferat. Cum autem res hæc nobis curæ sit, duximus etiam ad Circumsp. tuam scribendum, ut apud Regem præfatum nostro nomine instes, ac pro tua dexteritate efficias, ut idem Martinus voti compos fiat; cui nos postea, occurrente opportunitate, de aliquibus redditibus providebimus, ut se juxta militiæ hujusmodi exigentiam decenter valeat sustentare. Datum Romæ die 28. Augusti 1518. Anno sexto.

Leo X. Sadoletus

LX. *EIDEM* [1].

Dilecte Fili. Expectabamus in dies, tuis litteris certiores fieri, Martinum de Molina familiarem nostrum voti compotem esse effectum circa habitum S. Jacobi de Spata, quem sibi a Catholico Rege conferri desiderat. Cum autem per litteras tuas nuper nobis significaveris, præfatum Regem ad hoc satis dispositum esse, id nobis pergratum fuit: quippe non parvo tenemur desiderio, ut præfatus Martinus, quem ob ejus lepiditatem, & ingenuos mores, præcipuamque probitatem pater-

1 Idem argumentum est hujus ac superioris.

ne diligimus, id honoris, & gratiæ a dicto Rege nostra caussa consequatur; & propterea ad illius Majestatem denuo scribimus, hortantes, & requirentes, ut talem dispositionem suam ad votivum exitum perducat, prout ex adjuncto Brevis nostri exemplo perspicies. Tuum itaque erit, omni studio, & dexteritate perficere, quod ex nostra commissione ea in re mature, & prudenter cœpisti; in quo voluntati nostræ plurimum satisfacies. Datum Romæ die 26. Februarii Anno 6.

Leo X. Sadoletus

LXI. *EIDEM* [1].

Dilecte Filii. Cum venerabilis Frater Raphael Episcopus Ostiensis Cardinalis, regressu ad Ecclesiam Conchensem sibi auctoritate Apostolica concesso, in favorem dilecti Fili Francisci de Mendoza Cubicularii nostri secreti, fratris germani Marchionis de Mondesar, cedere paratus sit, nosque ob ejus Francisci virtutes & merita, cessionem hujusmodi admittere velimus, scripsimus diebus præteritis ad charissimum in Christo filium nostrum Carolum Hispaniarum Regem Catholicum; vellet consentire, ut expeditio cessionis dicti regressus omnino fieret. Cum autem postmodum acceperimus, prefatum Regem velle quemdam Cappellanum suum

1 Ut Carolus V. annuat cessioni regressus ad Ecclesiam Conchensem Raphaelis Ostiensis. Est Raphael Galeottus Riarius de quo V. Ciaccon. *tom. 3. col. 70.*

ſuum dicto Franciſco ea in re præferre, non parva admiratione ſumus affecti; animadvertentes eumdem Franciſcum, ejuſque progenitores, & conſanguineos nobilitate generis, ac præclaris facinoribus præſtantes, ſummam ſemper obſervantiam, & integerrimam fidem erga Catholicam Majeſtatem, atque etiam erga Sedem ſanctam Apoſtolicam præſetuliſſe, ac præſeferre. Quare Circumſp. tuam hortamur in Domino, tibi nihilominus injungentes, ut pro ſolita tua virtute, & dexteritate, apud Regem præfatum noſtro nomine inſtes, & quantum in te fuerit pro virili efficias, ut Rex ipſe conſenſum ſuum pro hujuſmodi Coadjutoria in perſonam præfati Franciſci expedienda, quamprimum mittat, prout a conſanguineis ejuſdem Franciſci requiſitus fueris; & ut occaſionem alloquendi ea de re præfatum Regem nanciſcaris, eidem Breve noſtrum his alligatum reddes. Datum Romæ die 29. Auguſti 1518.

Sadoletus

LXII. *GALEATIO BUTRIGARIO apud Cæſarem Nuntio* [1].

Dilecte Fili. Mittimus tibi exemplum earum Litterarum quas ad Illuſtriſs. Regem Catholicum

 pro

1 Galeatii Butrigarii Internuntii antea apud Ferdinandum Catholicum meminit Leo *ep.* 16. *lib.* VII. ſcripta ipſi Ferdinando XV. Calend. Mart. 1714. Mittit ad eum exemplum litterarum, quas Leo ad Regem Catholicum ſcripſerat, pro habendo delectu præſtantium virorum, qui Legato ſuo adeſſent.

pro habendo delectu præstantium virorum, qui Mathæo Legato nostro in rebus sanctam Fidem concernentibus adesse debeant; inter quos nos maxime Joannem Episcopum Burgensem, aliàs in hujusmodi negotiis egregia virtute cognitum inesse cuperemus. Cum autem, ut res apte tractetur, in tua dexteritate valde positum sit, mandamus tibi ut cum præfato Burgensi Episcopo re communicata, ita agas, & te geras, ut quoad commode fieri potest, cum voluntate nostra præfati Episcopi honor a te conservetur. Datum Romæ die 20. Julii 1518. Pontificatus Anno VI.

Sadoletus

ANNO MDXIX.

LXIII. *CAROLO DUCI SABAUDIÆ, ET PHILIPPO FRATRI* [1].

Dilecte Fili. Etsi non credimus, Nobil. vestras agere, aut cogitare quicquam, quod vestro genere indignum, ac virtute alienum sit; tamen, cum ad aures nostras pervenerit, eos qui refectionem monasterii Ordinis Cælestinorum ad honorem Salvatoris nostri Domini Jesu Christi in oppido Annesiaci Gennebensis Diœcesis, a nobis motu proprio, & ex

1 Est hic Carolus III. qui Philiberto fratri successit a. 1504. Philippus Nemosii Dux fuit; cum Nemosium Franciscus I. Aloysiæ a Sabaudia dedisset; hæc vero in Philippum fratrem transtulisset a. 1528. His ergo Leo scribit, ne instaurationem impediant Monasterii Cælestinorum in oppido Annesiaci.

&ex certa ſcientia factam impedire, ac turbare non deſiſtunt, jactare favorem veſtrum; & hujus S. Sedis pro cultu, & augmento Catholicæ Fidei decretum, inane atque irritum reddituros ſperare; non poſſumus non mirari tantam eſſe quorumdam audaciam, ut & quæ a nobis in honorem Dei conſtituta ſunt, violare, & Nobilitatum veſtrarum conſtantiam labefactare contendant. Nam ſi omnis qui Deo honos impenditur, in noſtram redundat ſalutem; qui ea, quæ ad honorandum, & colendum Dominum inſtituta ſunt, diſturbare conantur, ii & ſuæ profecto, & omnium ſalutis ſunt inimici. Quid autem ſanctius, quam erigere templa Domino Deo, in quibus ipſe caſtius, & religioſius adoretur? Quid autem ſalutarius populo fideli, quam habere oratores pro ſe apud eumdem Deum, interpretes deſideriorum ſuorum, votorum internuncios, curatores ſalutis? Qui vero hiſce rebus ſeſe opponunt, non illi profecto commune bonum, ſed aut iniquam ſuam opinionem, aut propriam ſequuntur utilitatem. Ac nobis quidem hæc res permoleſta accidit: affert enim diminutionem nonnullam dignitatis noſtræ, & auctoritatis Apoſtolicæ; ſed certe pati talium pravas invaleſcere ſuggeſtiones, minime omnium ad Nobil. veſtras pertinet; qui & propter egregiam veſtram pietatem favere Deo, & ſervis ejus ſemper conſueviſtis, & propter animi conſtantiam manere in priſtina ſententia debetis: Præbuiſtis enim conſenſum veſtrum ere-

erectioni hujusmodi, voluntatisque vestræ, non solum verbo, sed etiam patentibus litteris fidem fecistis. Ac si quidpiam minus utile ita essetis polliciti, tamen virtus a vobis vestra exigeret, ut constaretis vobis ipsis, præstaretisque promissum; quod hoc magnorum Principum proprium esse soleat, non revocare in dubium pollicitationes suas. Cum vero rem plenam laudis, plenam pietatis, prædicto oppido vestro perhonorificam, vobis, & populis vestris salutarem vestro semel assensu comprobaveritis; est jam magnanimitatis vestræ comprimere iniquitates eorum, qui & Deo, & huic Sedi, & honori nominique vestro una & eadem opera injurium quid efficere conantur: præsertim etiam nostra intercessione accedente, qui nunc secundò ad vos scribimus eadem de re, digni, ut quidem arbitramur, qui primò quod volumus a vobis impetraremus; nostra autem conjunctio, & paternus noster in Nobilitates vestras amor requirit, ut quæ juste sanctèque poscimus, facilia & plana apud vos inveniamus. Quapropter his rationibus omnibus permoti, nostro, vestro, hujusque sanctæ Sedis, & Dei omnipotentis honore, itemque dil. fil. Magistri Petri Lamberti de majori Præsidentia Abbreviatorum, & familiaris nostri cura, & sollicitudine, qui vester fidelis subditus, dignusque virtute sua, cui favor vester impendatur, gravi afficitur dolore, quam rem ipse sub vestra fide curavit, & gessit, cum facultatibus suis detraheret, ut Deo gratum

tum quid, & patriæ suæ decorum ageret, eam ab æmulis suis, & iniquis oppugnari; Nobilitates vestras hortamur in Domino, & omni studio requirimus, per eum, cui hoc templum, & hæc dicata, & consecrata erectio est, Salvatorem nostrum, ut curetis atque efficiatis, quò hæc nostra ordinatio, & erectio suum debitum consequatur effectum, neque ullius malitia, aut cupiditate aut suggestione apud vos impediatur: quod erit certe maxime religioni, & virtuti vestræ conveniens, conscientiæque salutare, nobis vero pergratum; atque eo etiam gratius, quod re ipsa cognoscemus; plus apud Nobilitates vestras authoritatem, & intercessionem nostram, quam aliquorum alienis bonis prave obtrectantium falsas causas, & fictos sermones valuisse. Datum Romæ 1519.

Leo X. Sadol.

ANNO MDXXI.

LXIV. *PRIORI MAGNÆ CARTHUSIÆ*[1].

Dilecte Fili. Necessariò opus habentes opera dil. fil. Jo. Bapt. Prioris Trisulh, qui in vestro religioso, & sacro Ordine professus, a nobis ad

1 Ut Jo. Baptistam Priorem Trisulh ad Pontificia negotia peragenda dimittat. Trisultum, opinor, celebre Carthusianorum Monasterium intelligit, qui locus Trisaltus olim dictus. De eo Lubin *in Abbat. Italiæ; Abbatia tit. s. Bartholomai de Trisulto Ord. S.B. sive nigrorum Monachorum in Diœcesi* *Ala-*

ad magna noſtra, & Sedis Apoſtolicæ negotia tractanda idoneus judicatus eſt, cum etiam noſtra de eo opinio magis ex eo confirmetur, quod Ordo iſte & probitatem ingeneret hominibus, & fidem; decrevimus eum ad loca nonnulla mittere mandata noſtra curaturum, cumque id pro ſua religione & obedientia, tuam ad hoc accedere cupiat voluntatem & licentiam, duximus ad Devotionem tuam ſcribendum, te in Domino hortantes, ac in virtute ſanctæ obedientiæ requirentes, tibique mandantes, ut dicto Johanni Baptiſtæ ad peragendas commiſſiones noſtras quò opus fuerit profecturo, benigne, ac libenter facultatem & licentiam præbeas; quoad commiſſiones noſtras executus fuerit, tùm peregrinandi, & ad varias regiones ac loca ſe conferendi, tùm quibus in locis monaſteria veſtri Ordinis extiterint ad ea ſi placuerit divertendi, & juxta obſervantiam regulæ veſtræ, aut in communione cum ceteris fratribus, aut in aliis hoſpitalibus, quot dies opportunum fuerit permanendi, indeque egrediendi, & cum negotium noſtrum poſtulaverit, eodem revertendi, aliaque agendi, per quæ ea quæ ad nos & ſanctam Sedem Apoſtolicam magnopere pertinent, curare, & tractare commode, ac ſine ullo ſcrupulo negotiari poſſit. In

qua

Alatrina quinquageſimo ab urbe Roma milliario. In hanc a. 1208. per Innocentium III. Papam Pontificatus anno 9. introducti ſunt Carthuſiani. Quis Jo. ille Baptiſta fuerit, me latet. In hunc locum ideo rejecimus hanc epiſtolam, quòd annus ſit incertus. Codex librarii eum annum præferebat 1525. qui Pontificatui Leonis non convenit: annus forte 1521.

qua re, si ut volumus, facilitatem & voluntatem huic missioni nostræ omnino accomodaris, facies rem nobis gratissimam. Datum Romæ.

Leo X. Sadol.

LXV. *DESIDERIO ERASMO ROTERODAMO*[1].

DIlecte fili salutem &c. Gratæ nobis admodum fuerunt litteræ tuæ: declararunt enim id, de quo addubitare aliquantum cœperamus, neque tantum

tum

1 Erasmi litteris respondet, quibus se optima in Sedem Romanam voluntate esse significabat. Multum Catholicæ rei incommodasse Erasmum, præsertim cum a Friderico Electore Sassoniæ requisitus, quid de Luthero sentiret, excipere visus est dumtaxat nimiam scribendi acerbitatem, cetera non improbare; omnes norunt. Atque illud etiam constat, sæpius eum contra Lutheranos declamasse & Catholicorum partes suscepisse. Itaque nunquam illum inter suos Heterodoxi homines numerare potuerunt; *qui noster profecto non fuit* (inquit Georgius Calixtus *in Apparat. Theol.*) *neque esse vel audire unquam voluit.* Mirum ergo non est, indulgentiorem erga illum fuisse Sadoletum proprio nomine cum scriberet, atque ad eum scribentem nomine Leonis. Ceterum inter eos qui excusare eum quoquomodo conantur, & qui vehementissime accusant, placet Canisii nostri de Erasmo atque ejus operibus judicium *De corruptel. Verb. D. lib. 5. cap. 10. Nondum anni sunt 2. quod Erasmus Roterodamus in humanis fuit, vir sane sua ætate ubique percelebris & præclare inter doctos existimationis. Fuit in eo, quod negari non potest, ingenium lepidum, & perjucundum, Latinæ Græcæque linguæ peritia singularis, eruditio multiplex, mira scribendi facilitas & copia, eloquentia vero, ut illis temporibus, rara & admirabilis. Ceterum, quemadmodum diligentia ejus & doctrina ad bonarum artium studia excitanda & a barbarie vindicanda, multis haud parum contulit, ita rursus, si libere dicendum est, in rebus Christianæ Religionis & quæ ad Theologiam spectant, tum sibi tum aliis haud parum incommodavit. Etenim qua ipse usus est, hanc alios etiam docuit immodicam libertatem in Veterum scriptis, in Ecclesiæ constitutionibus, in Theologorum sententiis, in publicis ritibus judicandis, imo & convellendis atque exagitandis. Igitur, quod Veteres de Philone viro disertissimo dicere consueverunt; aut Philo Platonizat, aut Plato Philonizat; hoc permulti de ipso etiam tandem pronuntiarunt in hunc modum; aut Erasmus Lutherizat,*

aut

tum ex quorundam quamvis prudentium & proborum testimonio, quantum ex scriptis nonnullis tuis, quæ circumferuntur; te nihilominus egregia & constante esse cùm in nos sanctamque hanc Apostolicam Sedem, tùm erga communem pacem concordiamque, & inprimis publicam Christianam & rem & legem voluntate; quod profecto præclare convenit, & huic ingenio, quod Dei beneficio summum ad optimas disciplinas attulisti, & eis studiis pietatis, quæ semper es professus. Itaque nos, quorum sæpe ob animum versabatur tui quamquam absentis memoria, cum de tuis eximiis virtutibus ali-

aut Lutherus Erasmizat. Et tamen fatendum est, si sincere judicare velimus, inter Erasmum & Lutherum permultum interesse. Ille Catholicum semper nomen retinuit, hic Ecclesiæ Catholicæ manifestus non solum desertor sed impius etiam oppugnator, multarumque Sectarum caput extitit: ille arte potius quam potestate, sicut de Juliano dixit Orosius, religionem est insectatus, magnam sæpe suis vel opinionibus vel erroribus cautionem ac moderationem adhibens; hic autem natura vehemens, turbulentus, ardens, factiosus modum omnem excessit, ad extremaque ruit præceps, tam arrogans ut nulli cederet, tam durus & pertinax in sententiis, ut suis etiam sæpe visus sit intolerabilis, tanto demum Ecclesiæ odio inflammatus, ut ad illius exitium aperto marte & furiosissime nihil non moliretur. Judicavit Erasmus quæ in Theologorum doctrina & Ecclesia improbanda, corrigendaque putabat, atque ita sive sciens, sive imprudens Momum egit, ut magnam simul fenestram Luthero & aliis aperuerit ad Religionem universam innovandam, & ad tumultus eos concitandos, quos in Christiano orbe nunc maximo malo consecutos esse videmus, satisque deplorare non possumus. Unde illud etiam a multis usurpari cœpit; ubi Erasmus innuit, sive joco scilicet, sive serio agens, illic Lutherus irruit, & quæ ille ova posuit, hic tandem excubavit. Illud certo constat, Theologica Erasmi scripta, quæ permulta ille quidem edidit, nec posse hodie, nec debere undequaque defendi: quandoquidem censura Ecclesiastica quæ apud Orthodoxos quidem valet ac valere debet plurimum, Erasmica scripta, paucis exceptis, legi vetuit, & gravissimas ob caussas, licèt Auctorem ipsum non damnaverit, tamen ejus opera, velut lectoribus obfutura potius quam profutura improbavit. Alias Leonis litteras editas habes *tom. 3. oper. Erasm. ep. 179. 193. & præterea lib. 2. ep. 4. lib. 29. ep. 80. edit. epist. Londin. a. 1642.*

aliquo præmio honeſtandis cogitaremus, paulisper ex ea opinione deturbati, valde jucunde accipimus, reſtitutam in nobis eſſe, officio & diligentia litterarum tuarum, mentem priſtinam diligendi tui. Atque utinam, quod jam nobis conſtat certumque eſt de officio & voluntate tua in hanc Sedem Sanctam, communemque Dei fidem, id apud ceteros omnes cerneremus conſtare. Nam nec tempus ullum opportunius, nec cauſa juſtior unquam fuit, ingenium atque doctrinam impiis hominibus opponendi: nec vero quiſquam ipſo te, ut noſtrum eſt de tua eruditione judicium, ad tam laudabile opus aptior; in quo elaborant quidem & elaborarunt permulti ſumma cum pietatis & ſcientiæ fama. Sed & illorum corda direxit Deus, & de te tuæ prudentiæ permittendum eſt. Nos ad probra & contumelias ſeditioſorum hominum, divina ope & patientia armati illud magis moleſte ferimus, quod cum zizaniis non parum bonæ ſegetis corrumpitur, omniſque de grege nobis credito jactura animum noſtrum ſolicitudine afficit. Quì enim poſſimus non dolere detrimento bonarum mentium quæ trahuntur in errorem, cum iſtos ipſos errorum & impietatis auctores ſalvos eſſe cupiamus? Sed neque deerit nobis Deus, neque nos muneri atque officio noſtro ſumus defuturi. Quod autem ad litteras tuas attinet, nos & de tua optima voluntate certum jam habemus, & tuum adventum in hanc urbem, quandocumque is fuerit, læte & gratanter

ſumus

ſumus accepturi. Datum Romæ II. Januar. 1521. Anno octavo.

Jacobus Sadoletus

LXVI. Chariſſimo in Chriſto filio noſtro Carolo Regi Catholico in Romanorum Imperatorem electo.

LEO X.[1]

CHariſſime in Chriſto fili noſter ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Aliàs Celſitudini tuæ per litteras & nuncios noſtros ſignificavimus, quod cum plures falſi & hæretici errores in inclita Germaniæ tuæ natione, auctore quodam Martino Luthero, ſeminati, & in libris impreſſi publice divulgati fuiſſent, ac nonnulli alii ab eodem Martino ſeditionis materiam quærente ſeducti, hujuſmodi erroribus adhæſiſſent, ſicque alios inſuper ipſi excogitaſſent; nos, quorum proprium officium eſt vineam Domini, hujuſmodi vepribus in ea naſcentibus

[1] Anno ſuperiori 1520. XVII. Kalend. Jul. Leo Bullam *Exurge Domine* (quam recitat Raynaldus *num.* 51. extatque in *Bullario Romano*) contra Lutherum emiſerat, in qua erroribus ejus XLI. recenſitis illum monuerat ut ab eis recederet. A. 1521. III. Non. Jan. aliam pariter emiſit *Decet Romanum Pontificem*, quæ in *Bullario* pariter extat, & ſine proemio ap. Raynaldum *num.* 1. in qua Lutherum, & qui eum ſequuntur non reſipiſcentes, ſed magis obfirmatos damnat, decernitque, in Hæreticorum pœnas eos incurriſſe. His ergo litteris Carolum hortatur ut Apoſtolicas *Bullas* executioni mandari curet, Hæreticoſque plecti. Præter has litteras, alias ſcripſit eodem exemplo ad Cardinales, Principes &c. quæ huic ſubjiciuntur. Imminebat enim Conventus Wormatienſis; & multi qui Luthero primò adhæſerant poſtea reſipuerant, ut Leo hac altera *Bulla* narrat.

tibus purgare, ac Dei Ecclesiæ unitatem, quantum in nobis est, præeunte semper Domino conservare, ac periculis & offensionibus præsertim latiùs, & in complurium detrimentum manantibus obviare, re diligentissime prius cum Consilio discussa, de Fratrum nostrorum sententia errores ipsos partim falsos ac hæreticos, partim vero a Christiana pietate aberrantes, & rectas lædentes conscientias judicando damnavimus, ac ejusdem Martini libros dictos errores, seu aliquem eorum in se continentes, igni comburi; ipsique Martino, ut ab omni prædicatione & disputatione abstineret, ac intra certum tunc expressum terminum libros ab sese editos combureret, erroresque in dictis libris contentos revocaret, & de revocatione ipsa nos certiores faceret, vel ipse ad nos sub fide nostra de salvo conductu ei a nobis concesso veniret, præcepimus, atque mandavimus. Quibus mandatis nostris cum parere is contempsisset, ac in falsa sua sententia pertinax esse, quam saniori consilio obtemperare maluisset; nos ipsum patientia nostra abutentem, omnesque illi adhærentes, ejusque fautores & receptatores, tamquam notorios & pertinaces hæreticos fuisse & esse, per quasdam litteras declaravimus: & ut præmissa ad ipsius Martini & aliorum notitiam pervenire possent, litteras ipsas in alma Urbe nostra certis in locis publicari fecimus, & per Germaniam quoque, ope & auxilio ejusdem Celsitudinis tuæ publicari mandavimus, sperantes, quod

ipſe Martinus hujus ſanctæ Sedis mandatis obedire, ac ejus determinationi de ſacræ Theologiæ magiſtrorum & juris utriuſque profeſſorum conſultatione, & eorumdem Fratrum conſilio & aſſenſu factæ acquieſceret in his, quæ non ſolum a nobis, ſed etiam antea, nobis necdum opinantibus, de majoris partis decreto a magiſtris univerſitatum Lovanien. & Colonien. pro orthodoxæ fidei veritate conſervanda damnata fuerunt; non ſibi ſoli arroganter, ſed plurimorum ſententiæ credere, & ipſos errores revocare, & ad noſtrum ac ipſius Eccleſiæ gremium redire tandem animum induceret. Nuper autem ex Nuncio noſtro intelleximus, Celſitudinem tuam officium advocati Eccleſiæ, cujus nominis ex ſua in Imperatorem electione ſibi comparavit, in mandatorum noſtrorum debita executione præſtitiſſe, & quantum in ea fuit, in nulla re defuiſſe, quò ipſe Martinus reſipiſceret, & ad viam veritatis rediret: prout etiam nos nullum officium prætermiſimus, ut ejus animam Deo lucri faceremus, ac pii inſtar paſtoris ovem perditam ad caulam reduceremus, & filium prodigum benigne reciperemus. Qui cum medicinam ſalutarem & paternam noſtram monitionem ſpreverit, & non ſolum ſe non emendaverit, ſed pejora prioribus fecerit & faciat in dies; & præmio & pœna ſibi per nos oblatis, pœnam potius quam præmium habere, impiuſque hæreticus eſſe, & membrum putridum fieri, & a fidelium conſortio excludi voluerit, & plures

plures alios ad nefariam sectam suam perduxerit, suumque potius nomen per impietatem & pertinaciam celebrari, quam Dei gloriam, pie & humiliter se gerendo, collaudari præoptaverit; nos ipsum aliosque cum eo quosdam, ex quorum scriptis notorie nobis constitit, ipsum Lutherum ac falsa ejus scripta eos fuisse imitatos, & alios in publicatione aliarum litterarum nominandos, ac alios illis adhærentes, illorumque fautores & receptatores, notorios hæreticos esse declaravimus. Nunc vero, quod reliquum est, attendentes, quantum periculi Catholicis omnibus imminere atque accidere posset, si, quod absit, debita litterarum, & sententiæ declaratoriæ nostræ hujusmodi executio differretur; cujusvemodi detrimentum succederet, si mora quamvis parva interponeretur, quominus crescenti pesti, ac morbo invalescenti occurreretur; cum, quod nostri officii erat id considerate ac diligenter per nos fuerit effectum, (siquidem sacræ Theologiæ ac utriusque juris professoribus in consilium vocatis, ac rebus omnibus, una cum Fratribus nostris diligenter excussis & examinatis, præfati Martini, ejusque sequacium falsos ac damnabiles errores damnavimus, eorumque auctores ipsos tamquam morbidas pecudes, ne totum gregem corrumperent, exclusimus, ac censuras & pœnas Ecclesiasticas denuntiavimus prius, deinde etiam inflximus, adeo ut nihil superesse videatur, nisi ut quorum est hæc potestas, mandata hi nostra exe-

cutioni debitæ mandari procurent) mente nostra revolventes , neminem ex omnibus Regibus & Principibus Christianis esse , ad quem magis quam ad Celsitudinem tuam pertineat, nobiscum pro Catholicæ Fidei veritate laborare , opportuneque providere , & quod veteres Catholici Imperatores tam e Græcia , quam Germania , non solum exilio & pœnis , sed suis etiam sacratissimis legibus omnes a Catholicæ Religionis tramite deviantes hæreticos censeri , ac ei hominum generi nihil ex rationibus , nihil ex legibus commune cum ceteris , publicumque hoc crimen esse , decrevere ; quia quod in religionem divinam committitur , in omnes committi , ac omnibus injuriam inferri videtur , & eos qui talia præsumerent , in Romano solo commorandi non debere habere facultatem , quin imo nil his reliquendum loci esse , qui ipsis etiam elementis injuriam facerent , nec solum Hæreticorum personas sed eorum libros ac monumenta persecuti , illa ignibus tradi mandaverunt , ne videlicet adeo facinorosæ perversitatis vestigia extarent aliqua , sed flammis combusta penitus ex hominum oculis & memoria tollerentur , ac immanem sceleris & sacrilegii magnitudinem par pœna sequeretur ; hæc nos claræ memoriæ Prædecessorum tuorum facinora egregia , plena sapientiæ & veræ pietatis , de quorum gloria nulla unquam ætas conticescet , nobis ante oculos proponentes , ac cum tua Celsitudine conferentes , spe certa sumus:

mus: quos tu cæleſtis erga te benevolentiæ donis viciſti, eos etiam pietate in Deum, & omni virtute ſuperaturum. Quem enim unquam Deus ſua mirabili providentia tam virenti ætate ad ſummum imperium vocavit? cui largius & in honore & in judicio indulſit unquam? quem majoribus & firmioribus ſurgere fundamentis, & niti ad ampliſſimam laudem ſperandam voluit? Accinxit te terrenæ poteſtatis ſupremo gladio, quem fruſtra profecto ferres, juxta Pauli Apoſtoli ſententiam, niſi eo uterere, cùm adverſus infideles, tùm adverſus infidelibus multo deteriores Hæreticos. Hac ergo tuæ magnitudinis, qua, ut imperio ita pietate maxima debes, ſpe freti; tibique in memoriam reducentes, hanc primam eſſe oblatam occaſionem declarandi, quàm tibi unitas & quies Catholicæ Eccleſiæ cordi ſit, Celſitudinem tuam hortamur in Domino, & per viſcera miſericordiæ Dei omnipotentis requirimus, ut eorumdem more Prædeceſſorum tuorum, qui Romanis Pontificibus Prædeceſſoribus noſtris in rebus dubiis ac periculoſis ſemper aſtiterunt, velis tanquam Princeps Catholicus, & de quo omnia, quæ per te pro Fidei Catholicæ exaltatione præſtari poſſunt, nobis promiſimus, cum debita executione litterarum declaratoriarum ſententiarum noſtrarum, nobiſcum, ut decet, convenire, & ut omnibus Chriſtifidelibus id innoteſcat, per tuum generale edictum in omnibus civitatibus & locis Germaniæ publicari curare,

eumdem Martinum, & alios Hæreticos ei adhærentes, ac ejus fautores & receptatores, ipsiusque perversitatem sequentes, illis pœnis quæ in litteris nostris contra eos decretæ fuerunt, nisi resipiscant, plecti jubendo, ac civitatum rectoribus & provinciarum tuarum moderatoribus, earumdem apparitoribus, & aliis officialibus, sub pœnis, de quibus tibi videbitur, mandare, ut per publicum edictum omnibus declarent atque significent, se contra eumdem Martinum, ac Hæreticos ipsos damnatos, ei adhærentes, eorumque fautores, juxta litterarum nostrarum tenorem esse processuros. Præstabis enim in hoc Salvatori nostro Jesu Christo obsequium in primis acceptissimum, propter quod diffusius extollet gloriam tuæ Majestatis & famam, quæ etiam in posteros tuos cum laude maxima descendet, & ultra æternæ vitæ præmium, quod exinde tibi proveniet, reperies nos & hanc sanctam Sedem Apostolicam ad omnia quæ honorem & statum tuæ Celsitudinis concernere poterunt, omni cum benedictione promptos. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die XVIII. Januarii MDXXI. Pontificatus nostri anno 8.

Ja. Sadoletus

LXVII.

LXVII. *CARDINALI EPISCOPO NOBILI*.

INtelleximus ex litteris dilectorum filiorum Marini Caraccioli & Hieronymi Aleandri Nuntiorum nostrorum [1], qua virtute Nobilitas tua in causa non solum nostra, Sedisque sanctæ Apostolicæ, sed universæ jam Fidei Christianæ, adversus eam violare conantes se gesserit, & quemadmodum suam pietatem & prudentiam contra impios & seditiosos homines pro unitate Christiani corporis conservanda se opposuerit; quod profecto nobis auditu fuit gratissimum: & licèt huic tuo operi atque officio præmii locus in cælo & apud Deum omnipotentem dignior & major comparatus sit; tamen nos quoque agimus tuæ Nobilitati magnas in Domino gratias, hancque actionem tuam dignissimam tua virtute & in Deum summum vere Christiana pietate, omni laude commendamus; quodque est reliquum, hortamur eamdem tuam Nobilitatem in

1 Hos missos in Germaniam, *qui Pontificia Bulla executionem urgerent* narrat Ulembergius *cap.* 5. *Vit. Luth.* Quid ab iis gestum sit tradit Johan. Cochlæus *de act. & script. Luth. ad a.* 1520. *Venerat jam Carolus V. Imp. ex Hispaniis per Oceanum in Flandriam & Brabantiam terras suas hereditarias, Imperialia comitia celebraturus Wormatia. Qui, ubi a nunciis Apostolicis Marino Caracciolo & Hieronymo Aleandro accepisset, Bullam Papa Leonis X. contra Lutheri libros editam, memor titulorum suorum, cum diceretur & esset Rex Catholicus Hispaniarum ac Imp. RR. religiosa sua & pietatis & obedientia mox certissima exhibuit indicia, severe præcipiendo ut Lutheri libri a Sede Apostolica damnati publice comburerentur. Combusti sunt igitur per lictores & carnifices tum in Brabantia urbibus, tum in civitatibus Imperii, Colonia, Moguntia.* Acta ab Aleandro præsertim in Conventu Wormatiensi describit idem Cochlæus ad a. 1521.

Domino, ut susceptam semel Fidei sanctæ Catholicæ, & ejus cui Deo dante præsidemus Sedis Apostolicæ propugnationem, pari virtute & constantia in posterum tueare; ut si fieri potest, etiam isti qui & Deum, & communem pacem unitatemque Christianam discindere quærunt, ad salutarem pœnitentiam conversi, veniam admissi erroris promereantur, aut si maligno spiritu obcæcati in pravitate persistent, ne contagione noceant, a bonis mentibus fidelium arceantur? Quod apud summum Deum tibi fructuosum, apud omnes homines tibi futurum est gloriosum, nobis vero supra omnia gratissimum; sicut latius cum Nobilitate tua dilecti filii Martinus Caracciolus & Hieronymus Aleander notarii & nuntii nostri, vel alter eorum nostro nomine aget, quibus plenam fidem habebis. Datum Romæ 25. Febr. 1521. anno octavo.

Cardinalibus
Nobilibus
Quatuor Prælatis
Quatuor aliis

LXVIII. *NOBILI VEL PRÆLATO.*

Dilecte Fili &c, Litteris Nunciorum nostrorum, testimoniisque multorum ad nos perlatum est, Nobilitatem tuam in hac adversus Lutherum causa, in qua Catholicæ Fidei salus & veritas consistebat,

bat, tantam præstitisse virtutem, ac damnandis Martini erroribus, ipsoque pro hæretico, ut quidem est, reputando, ita religiose & graviter se gessisse, ut nos & Deo & tibi maximarum gratiarum debitores simus: Deo, quod is animum tuum sui sancti Spiritus igne ad defensionem veritatis accenderit; tibi, qnod constantia & pietate tua dignum eidem Spiritui Sancto in tuo pectore domicilium præbuisti; hocque maxime necessario tempore contra impium furorem novæ debacchantis hæreseos & auctoritatem tuam omnem & prudentiam opposuisti. Quod cùm virtute tua & nobilitate dignum, tùm isto ipso charissimo in Christo filio nostro Cæsare fuit dignissimum, cujus ut honor maximus, sic pietatis laus in hoc opere sanctissimo præcipua fuit. Ac nos quidem memoriam tanti tui officii perpetuam in animo retinebimus; ipse autem Deus spectator idem & remunerator bonorum operum, cui hæc a te opera navata est, & cui multorum fidelium animæ per te sunt vel servatæ vel redditæ, ea tibi præmia large conferet, quæ sunt omnibus humanis cogitationibus majora. Nunc quod reliquum est &c. *ut in Brevi Electorum*.

LXIX.

LXIX. *MARCHIONI BRANDEBURGENSI*.[1]

Dilecte Fili &c. Agimus Nobilitati tuæ denuo gratias; quod officium sæpe jam præstitimus, & ut videtur sumus præstituri: cum, si tua eximia in hanc sanctam Sedem & universam Fidem Catholicam quotidianaque merita expendantur, nulla videatur oratio præstantissimæ tuæ virtuti ac pietati reperiri posse par. Et quidem in officio, quod ad communem Christianæ Reip. pertinet salutem, ita se gerit tua Nobilitas, ut facile appareat, multum te in eo amori quoque nostro tribuere & ei quam erga nos geris benevolentiæ. Sed etsi probris & contumeliis hominum, omnia uno incendio & fidem & pacem & communem concordiam dissipare volentium, quotidie persona nostra impetitur; minus multo id ægre ferimus, quam quod venenatis eorum & sermonibus & scriptis bonæ & piæ mentes in unitate sanctæFidei perturbantur: ut si omnis eorum furor in odium nostri erumperet, nec divinam causam violare pergeret; quam eis libenter ignosceremus, quam lætaremur, occasionem oblatam exercendæ nostræ & benignitatis, & clementiæ?

1 Est hic Joachimus Marchio Brandeburgensis, cujus in Remp. Christianam *obsequium atq. cultum*, in se ipsum vero *veterem observantiam & studium* Leo prædicat *ep.* 24. *lib.* 11. *Bemb.* Clemens VII. in litteris ap. Raynaldum *ad a.* 1530. *n.* 90. affirmat sibi narrasse Cardinalem Campegium, *non potuisse* illum *aut sentire præclarius, aut loqui ardentius aut se gerere dignius in ea persona pientissimi Electoris & Principis, quam ei Deus omnipotens ad suæ Religionis tutelam hoc tempore contulit.*

tiæ? Sed in Dei honore, in Fidei ſanctæ Catholicæ cauſa, ſi ſevere & acriter aut egimus aut ſumus acturi, non id hominum etiam inimiciſſimorum odio, quos & nos ipſi ſalvos eſſe cupimus, ſed noſtro urgente officio eſt faciendum; quamquam illis brevis ad ſalutem via parata eſt pœnitentia. Verum quod nobis ſcribentibus fuerat propoſitum, & gratias tuæ Nobilitati maximas agimus, & ut obnitaris tua iſta ſingulari auctoritate & prudentia, ad extinguendum, quoad licitum fuerit, incendium, tuam Nobilitatem plurimum in Domino hortamur; ſicut cum eadem dilecti filii Nuncii noſtri agent, quibus fidem omnem habebit. Datum Romæ 16. Martii 1521. Anno VIII..

Simile Moguntino Cardinali[1].

LXX. *OFFICIALI TREVIRENSI*[2].

DIlecte Fili &c. Ex litteris noſtrorum, & præterea multorum iſthinc nunciis cognovimus, qua tua devotio virtute, qua conſtantia, Spiritus certe ſancti afflata ardore, impiam Martini Lutheri & mentem & ſententiam confutaverit, ipſumque & Patrum, Majorumque noſtrorum, & ſanctiſſimorum Oecumenicorum conciliorum decretis, ſanctio-

1 Alberto nimirum Joachimi fratri, qui ſedit Moguntinus Archiepiſcopus ab a. 1514. ad 1545. creatus autem eſt Cardinalis a Leone a. 1518. V. Serarium *lib. v. rer. Mogunt. & Hiſtoriam duorum actuum a. 1518. Auguſtæ habitorum*; quorum unus ad Albertum hunc pertinet & diem quo rubrum galerum ſolemni pompa induit.

2 Joanni ab Eck.

ctionibus, institutis impudenter ac temere derogantem, aptis & expeditis interrogationibus ita irretierit [1], ut jam omnibus apparere incipiat manifestò, eum innovare omnia voluisse, non ut corrigeret, sed ut perturbaret populum sanctum Dei, & tamquam minister Satanæ rectum dogma Catholicæ observantiæ ad perniciem animarum, & suam nimis gloriæ cupiditatem perverteret. Quæ res, utpote tanta virtute & pietate gesta, quantam horum temporum gravitas & commune Reip. periculum postulabat, etsi Deum omnipotentem & laudatorem simul & remuneratorem habitura est, nobis tamen ita grata accidit, tanta eam cum lætitia audivimus, ut possimus Devotioni tuæ affirmare, nihil nos nec jucundius hoc tempore, nec, ut etiam arbitramur, ad communem omnium fidelium salutem accomodatius accipere potuisse. Si enim huic sanctæ Sedi Apostolicæ, cui divina providentia præsidemus, omnia debentur a nobis; gratissimam habeamus necesse est ejus per te susceptam propugnationem: si vero pro Catholica veritate tuenda & pro grege nostro a laqueis Satanæ liberando, & omnia perferre quamvis aspera & gravia, & mori etiam

1 Testatus est ipse Lutherus in Actis Wormaciensibus a se descriptis: *Orator Imperii dixit, me non ad rem respondisse &c.* Cochlæus ad a. 1521. interrogationes ejus narrat: *Orator itaque Cæsaris Joannes ab Eck vir eloquens, & juris peritus, Officialis generalis Archiepiscopi Treverensis Principis Electoris Lutherum primò Latine, deinde Germane hunc in modum allocutus est. Cæsarea Majestas huc te, Martine Luthere, accivit his duabus de caussis. Principio, ut libros hactenus tuo nomine vulgatos agnoscas hic coram si tuum sunt. Deinde jam agnitos, an omnes potius haberi, an quicquam ex eis revocare velis. Ad hac &c.*

etiam possumus; quo accipiemus gaudio talem per te publicæ saluti navatam operam, ex qua aditus factus sit ad hanc immanem pestem ex cordibus & mentibus Christiani populi excindendam? Quod cum ita sit, resque Deo auspice bene cœpta, per tuam virtutem & charissimi in Christo filii nostri Cæsaris animi excellentiam, ceterorumque Procerum rectam voluntatem, ad suum speratum finem directa sit; te non solum vehementer commendamus in Domino, sed insuper gratias agimus: quamquam te volumus in toto hoc negocio non nos ipsos gratiamve nostram, sed Deum & Dei Fidem & Reip. salutem intueri. Verum hæc quoque accessura sunt; quæ ita nobis in animo sunt infixa, ut donec tuam egregiam virtutem aliquo nostræ liberalitatis insigni testimonio non ornaverimus, non satis videamur esse quieturi; sicut latius tecum Nuncii nostri nostro nomine loquentur, quibus fidem habebis. Datum in villa nostra Malliana die prima Maji 1521.

LXXI. *CÆSARI*[1].

CHarissime &c. Cum in hac Catholicæ Fidei causa te advocato hujus sanctæ Sedis adversus impias opiniones novorum hæreticorum, ac filium præ-

1 Carolum laudat, quod in Comitiis Wormatiæ sententiam tulerit adversus Lutherum, qua cavit, ne palam concionaretur, neve populo prava sua dogmata instillare pergeret; statuitque adversus eum agere tamquam *notorium hæreticum*. Extat hæc sententia latine reddita (lingua enim Burgundica scripta a Carolo fuerat) apud Cochlæum *de Act. Luth. ad h. a.*

præcipue iniquitatis Martinum defendenda, ea expectaremus de tuæ Majeſtatis animo atque judicio, quæ de maximo Principe & præſtantiſſimo Cæſare poterant expectari, fatebimur tamen verum; longe vicit virtus tua noſtram expectationem. Ita enim ad nos omnium conſtanti voce perlatum eſt, tantam in te gravitatem, tam admirabilem inſignemque ſapientiam, tantum in te extitiſſe ſervandæ & cuſtodiendæ ejus, quam a Deo & patribus noſtris accepimus, Religionis ſtudium, ut omnibus manifeſte apparuerit, Deum tibi comitem, & Dei ſpiritum tuis optimis conſiliis adfuiſſe. Res igitur acta per te omnibus ſæculis memorabilis, exemplum ſalutare. Ceteros enim cernimus, auctoritatem tuam in damnanda perfidi hominis contumacia facile ſecutos. Quid modus? aut quonam hæc a te ſtudio geſta ſunt? quæ magnitudo animi? quæ conſtantia? cujuſmodi erga Deum pietas, digna quidem Cæſare, ſed ſummo & optimo Cæſare? Domine ſalvum fac Regem hunc, & exaudi nos in die qua invocamus te. Quid quod tute decretum tuum conſcripſiſti, altis illis & magnificis verbis exorſus [1]; decere te, ex Ducibus, Archiducibus, Regibus, Imperatoribuſque oriundum ſimilia illis, in Dei omnipotentis honorem & fidei ſuæ ſanctæ ſalutem, agere, nec Majoribus tuis

1 Hoc eſt ejus ſententiæ apud Cochlæum initium: *Vobis conſtat genus me ducere a Chriſtianiſſimis Impp.; a nobili natione Germanica, a Catholicis Hiſpaniæ Regibus, ab Archiducibus Auſtriæ, a Burgundiæ Ducibus, qui omnes Eccleſiæ Romanæ filii ad mortem uſque fideles perſtitere.*

tuis deesse. Scilicet hoc non est esse similem, sed longe virtute antecedere. Non enim jam te ex Majorum tuorum exemplo cohortabimur, sed hæc erit animi tui & virtutis excelsitas, in universam posteritatem omnibus Principibus exemplo. Nos quidem, qui novo quodam amoris affectu erga Majestatem tuam incitati sumus, deprecantes tibi apud omnipotentem Deum omnia prospera & gloriosa, gratias tibi agimus pro tuo officio tanto, non quas debemus; id enim est infinitum, sed quantas animo capere aut verbis referre possumus maximas: quod & perpetuo acturi sumus, id supra omnia desiderantes, ut aliqua sese nobis offerat occasio, ut quid de tua singulari natura sentiamus, quantumve tua causa cupiamus, possimus tibi memorabili aliquo facto declarare: quod tamen Deo auspice futurum confidimus. Sed & de his omnibus, & quàm optemus, Majestatem tuam quæ bene cœpta sunt ad salutarem finem deducere, scribimus Nuntiis nostris, ut cum Majestate tua nostro nomine communicent; quibus illa fidem habere dignabitur. Datum Mallianæ die 4. Maji 1521. anno nono.

Gratias tibi quas possumus habemus, Redemptorem nostrum humiliter deprecantes, tibi concedat prospera cuncta, impleat sancta desideria, tribuatque Majestati tuæ similem semper animum, & parem virtutem.

Verba manu propria SS. D. N.

LXXII.

LXXII. *ELECTORI* [1].

EX litteris quoque Nunciorum, testimoniisque multorum, tum ipsa in primis fama divulgante, quæ nullum clarius factum latere sinit, ad nos perlatum est, Nobilitatem tuam in hac caussa, in qua Catholicæ fidei salus & veritas consistebat, tantam præstitisse virtutem, ac damnandis erroribus Martini Lutheri, ipsoque pro hæretico, ut quidem est, reputando, tantam adhibuisse & religionem simul & prudentiam, ut certe Deo gratias agere maximas debeamus, quod talis viri Prælatique animum sui sancti Spiritus igne afflaverit, ejusque constantiam & pietatem maxime necessario tempore pro suæ sanctæ Fidei candore conservando contra impium furorem novæ debacchantis hæreseos stare voluerit; quod quidem dignum tua præstanti virtute, dignum hoc quem geris honore, *dignum genere & Majoribus tuis*; sed in primis isto ipso charissimo in Christo filio nostro optimo, religiosissimoque Cæsare dignissimum, cujus ut honor maximus, sic pietatis laus eximia fuit. Vincit profecto facultatem & vim nostram, ut vix te pari laude celebrare, vix idoneas gratias agere posse videamur. Sed nos memoriam tanti tui beneficii perpetuam in animo retinebimus; ipse autem Deus spe-

1 Non uni, sed pluribus missum est hoc litterarum exemplum, Trevirensi, Saxoniæ &c.

ſpectator idem & remunerator bonorum operum, cui hæc a te opera navata eſt, & cui multorum fidelium animæ per te ſunt vel ſervatæ vel redditæ, is te profecto jam largis præmiis illuſtrabit; ut quotidie magis perſpecturus ſis, nulla re uberiores percipi fructus, quam vera pietate, & Dei legum mandatorumque obſervantia: quamquam nec nos, ubicumque locus nobis datus fuerit, Nobilitati tuæ deerimus. Nunc, quod reliquum eſt; quoniam falſis & peſtiferis opinionibus damnatis, hominis impii perverſitas & pertinacia frangenda eſt, ipſeque acrius inſequendus, ut nefario fomite errorum ſublato, qui abducti in pravum ſenſum, Satanæ perfidia ſunt, ad veritatis regulam & viam reducantur, hortamur Nobilitatem tuam in Domino, & per viſcera miſericordiæ Dei noſtri obſecramus, ut ſemel ſuſceptam hujus perniciosæ labis a grege fidelium propulſandæ curam, provinciam, actionemque ad exitum perducas; inſteſque omni tua opera, auctoritate, diligentia, ut peſtilentis hominis, eorumque, qui cum eo ſenſerint pervicaciter, impietas nullum amplius locum inter fideles Dei inveniat, ſed vel exterminata ex omni Germania, vel pœna affecta ſuo exemplo doceat omnes, non eſſe a more Majorum divinitus inſtituto, nec a PP. & ſanctorum Doctorum ſanctionibus diſcedendum: [1] *quod etiam tibi aliquanto ſtudioſius elaborandum eſt,*

 quod

1 In cod. noſtro legitur hæc adnotatio; *verba quæ ſequuntur, & adnotantur, addita tantum ſunt in litteris ad Ducem Saxoniæ.*

quod in corde & visceribus status , dominiorumque tuorum , te quidem ut cernimus invito , hoc ulcus enatum latius in perniciem Catholicæ fidei manavit , cui tu pro tua singulari sapientia in primis debes providere . Qua in re Nobilitas tua , & in honorem summi Dei publicæ saluti Christiani populi prospexerit & se dignissimum nobisque gratissimum effecerit,sicut cum ea latius Nuncii iidem nostri nostro nomine agent , quibus fidem adhibebit . Datum Mallianæ 4. Maii 1521. Anno nono .

LXXIII. *CONFESSORI.*

DIlecte Fili. Gratum est nobis, debere tibi quotidie novas gratias , ut etiam referre possimus : sic enim tua virtus , fides , religioque meretur . Nam quod optimo animo , quod præstantissima pietate , quod singulari in Catholicam fidem & sanctam Sedem Apostolicam voluntate est Cæsar ; provenit id quidem a Deo potissimum , & ab illius optima religiosissimaque natura ; sed & tuæ partes in cohortando non exiguæ fuerunt . Itaque tantum ille Christianæ reip. damnanda Lutheri impietate præstitit , tam magnifice atque præclare auctoritatem suam ceteris exemplo esse voluit , ut nihil majus sit , quod a maximo Principe expectare possimus . Agimus igitur sublatis manibus in Cœlum & Deo , & illi , & Devotioni tuæ ingentes gratias , quas referet tibi quidem Deus , sed & nos tuo-

tuorum officiorum erga nos memoriam ſumus perpetuam in animo noſtro conſervaturi. Cernimus enim & cognoſcimus, quantum tu elaboraveris, qua cura, quo ſtudio, quanta diligentia fueris adnixus, ut ingens malum pernicioſæ hæreſis, quæ ſenſim Germaniam omnem, tamquam peſtilentia quædam inficiebat, ipſo auctore damnato, comprimeretur, Satanæque per hunc modum in fidelium greges graſſanti, peſſimorum hominum miniſterium ſurriperetur. Quæ quoniam a te, Deo auſpice, cœpta & magna ex parte confecta ſunt, de reliquo etſi non es hortandus; ſatis enim te eadem virtus tua religioque adhortatur; tamen Devotionem tuam hortamur in Domino, ut pergere eadem conſtantia, palmamque fractæ & penitus exterminatæ impietatis quærere tibi apud Deum & univerſum populum Dei non poſtponas: in quo quid tua virtus efficere poſſit, ſcimus; de optima voluntate non dubitamus. Certe id quod intelligere potes ipſe, erit hoc tuum tibi officium & apud Deum fructuoſum, & apud hominesglorioſum; nobis vero ita gratum, ut quantum Devotioni tuæ pro eo debeamus, loco & tempore ſimus declaraturi: ſicut latius tecum Nuntii noſtri noſtro nomine agent, quibus fidem habebis. Datum Mallianæ die 4. Maii 1521. Anno nono.

LXXIV. *TUDENSI* [1].

VEnerabilis frater &c. Præter nomen virtutis & litterarum, quo fraternitati tuæ jampridem eramus affecti, cum intelligeremus te egregia quadam ingenii & doctrinarum laude florere, accedit duplex jam officium, ut de tua in summum Deum pietate, in nos, hancque sanctam Sedem observantia judicare liquido possimus. Nam in hac labe pestifera, quæ per impietatem & scelus Lutherianum, in gregis nobis crediti perniciem latius manabat, cum talium virorum, qualis es tu, præsidio in primis Christiana egeret Resp., suscepisti tu munus non solum agendi & pro Catholica Fide laborandi, quod tibi commune fuit cum multis, sed etiam contra impios pro defendenda vetere religionis observantia, scribendi; in quo præcipuam certe laudem, & a nobis ipsis, & omnium eruditorum judicio es consecutus. At nos cùm illam quidem præclaram orationem tuam libenter legimus, tùm hæc novissima lætissime accepimus, te, ut Martini hæretica pravitas & perfidia totius concilio Germaniæ damnaretur, isque pro hæretico reputaretur, omni tua opera & consilio, gratia, auctoritate contendisse: pro quo sanctissimo opere & labore tuo

1 Tudensem opinor Episcopum intelligit Ludovicum Marlianum natione Belgam, qui sedit ab a. 1518. ad diem 2. Octobris 1521. ut Prudentius de Sandoval in Antiquitat. Tudensibus Hispanice scriptis & Bragæ editis a. 1610. *pag.* 191.

tuo agimus fraternitati tuæ magnas gratias. Fecisti enim quod te dignum, quod virtuti tuæ & isti quam obtines dignitati, consentaneum; sed idem Deo acceptissimum, nobis gratissimum, qui hoc nunquam ex animo & ex memoria nostra amissuri sumus. Itaque & nostra tibi prompta voluntas & benignitas in omni occasione futura est parata. Nunc quod superest, quoniam ut exarescant rivi omnes errorum, fons ipse impietatis penitus excindendus est, hortamur fraternitatem tuam in Domino, ut quam adhibuit virtutem a principio, eamdem deducat ad extremum; ut jam omnium confessione nefarii & contumacis hæretici Martini nec nomen nec vestigium inter fideles populos in Germania consistat: in quo optimum & constantissimum habemus Cæsarem; sed & tua auctoritas non mediocri adjumento Christianæ Reip. esse potest, ut quidem jam fuit. Quod supremum jam in causa hac officium tuis pristinis multis & actionibus & officiis summi meriti cumulum adjecturum est; sicut cum fraternitate tua copiosius Nuntii nostri nostro nomine agent, quibus fidem habebit. Datum Mallianæ 4. Maji 1521. Anno nono.

LXXV. *GEORGIO DUCI SAXONIÆ* [1].

Dilecte fili &c. Etsi non dubitamus Nobilitatem tuam qua cœpit virtute in causa, & Fidei Catholicæ, & S. R. E. adversus impietatem eorum, qui & novas excitare hæreses, & veteres ac damnatas revocare conantur, defendenda, eadem usque ad extremum perseveraturam; visum tamen fuit nobis nunc cum tempus maxime opportunum adest, operam & auctoritatem tuam ut adhiberes ad refellendos impetus istorum, qui præ sua & ambitione & iniqua iracundia pacem perturbare, zizania seminare omnia acerbo incendio permiscere contendunt, has denuo ad Nobilitatem tuam scribere litteras, teque in Domino vehementer exhortari, ut cùm pristinam tuam virtutem atque prudentiam, tùm veterem laudem Majorum tuorum, quorum in hanc sanctam Sedem semper præclara extitit voluntas, in hoc maxime facto, hoc præcipue tempore, Concilio totius Germaniæ procerum coacto, expromere, & perspicuam omnibus facere, ac causam S. R. E. constanter tueri adversus malignitatem & iniqua consilia novorum hæreticorum velles; ut præter causam Fidei, in cujus sinceritate atque unitate salus omnium nostrum consistit, communis etiam pax atque concordia, te quoque au-

1 Extat ad eumdem Epistola IV. est autem hujus commune argumentum cum superioribus, adhortatio ad fidem Catholicam tuendam & profligandos Lutheranos.

auctore & defensore incolumis conservetur: quod certe dignissimum ea qua fulges & animi & generis nobilitate, Deoque acceptissimum futurum est; nobis vero, qui tuæ Nobilitati ex animo semper favimus, gratissimum; sicut tecum latius dilecti filii Marinus Caracciolus & Hieronymus Aleander notarii & nuncii nostri nostro nomine agent, quibus summam fidem Nobilitas tua habebit. Datum Romæ die XVI. Maji 1521. Anno octavo.

Dilectis filiis Chieregato & Hieronymo de Medicis Canonicis Concordiensibus, vel eorum alteri [1].

LXXVI. *LEO PAPA*

Dilecte fili Salutem & Apostolicam benedictionem. Contulimus nuper dilecto filio Francisco Chieregato decretorum Doctori cubiculario nostro Parochialem Ecclesiam S. Vitalis Villæ.... Concordiensis Diœcesis, per obitum bonæ memoriæ Joannis Episcopi Catanensis, illius dum viveret ultimi commendatarii, extra Romanam Curiam defuncti, vacantem, nostræque & Apostolicæ Sedis dis-

 po-

1 Leonis nomine hanc scripsit Bembus; sed hic eidem locum dedimus, quod de Francisco Clericato ageret ad quem sequentes epistolæ pertinent quas unum in locum conjicere voluimus. De Francisco Clericato, sive Cheregato (utroque enim modo latine vocatum invenies) Cochlæus ad an. 1523. & vitæ Hadriani VI. Scriptores: fuit enim Hadriano charissimus, ab eo ad conventum Norimbergensem missus. Sed & Leo Clericato plurimum usus est, ut ex his litteris patet. V. & Card. Pallavicinum *Hist. C. Tr. lib. 2. cap. 6. n. 9. &c.* Quis ille sit Jo. Episcopus Catanensis recens mortuus non pronum est affirmare.

positioni reservatam, prout in aliis nostris sub plumbo conficiendis litteris plenius explicabitur. Cupientes autem ut hujusmodi nostræ provisiones suum ut par est consequantur effectum, ac providere volentes, ne dum litteræ sub plumbo hujusmodi expediuntur, possessio dictæ Ecclesiæ per quempiam occupetur indebite, illiusque fructus distrahantur & dissipentur, vobis per præsentes committimus & mandamus, ut ipsius Ecclesiæ possessionem fructusque, redditus, ac proventus, auctoritate nostra, nomine dicti Francisci quam citius capiatis & conservetis, neminique, præterquam eidem Francisco, vel ejus legitimo Procuratori, cum primum litteras sub plumbo, ut effertur, istuc miserit expeditas, relaxetis & consignetis, contradictores per censuras Ecclesiasticas, & alia juris remedia compescendo. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 26. Septembris 1513. Pontificatus nostri anno primo.

Petrus Bembus.

LXXVII. *LEO PAPA* X.

UNiversis & singulis ad quos hæ nostræ pervenerint salutem & Apostolicam benedictionem. Cum in præsentia contingat, dilectum filium Franciscum Chieregatum, civem Vicentinum, notarium & cubicularium nostrum in patriam & ad nonnulla alia loca, ob quædam nostra & sua negotia proficisci;

cisci; cupientes illum privilegiis, gratiis & immunitatibus, quibus ceteri familiares nostri potiuntur & gaudent, pariformiter potiri & gaudere; universitatem vestram & vestrum singulos hortamur, civitatum vero & locorum nostrorum gubernatoribus, locatenentibus, castellanis, officialibus, armigeris, subditisque nostris tenore præsentium mandamus, ut ipsum Franciscum cum duobus aut tribus famulis, equis, valisiis, bulgiis, aut quibuscumque aliis sarcinulis, ac rebus suis, absque alicujus datii, gabellæ, bulletiarum, aut cujusvis oneris solutione, per quascumque civitates, terras, castra, loca, passus, pontes, & portus, tam suos quam nostros, libere & sine impedimento ire, morari, transire, & redire permittant, ac eumdem benigne tractent, eique si opus fuerit, & ipse duxerit requirendum, de scorta & salvo conductu provideant: quod erit nobis gratum. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die primo Maji 1514. Pontificatus nostri anno secundo.

Ja. Sadoletus.

LXXVIII.

Cariſſimo in Chriſto filio noſtro Henrico Angliæ Regi illuſtri [1].

LXXVIII. *LEO PAPA* X.

CAriſſime in Chriſto fili noſter ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Dilectum filium Franciſcum de Clericatis cubicularium noſtrum & Apoſtolicæ Sedis notarium, ac juris utriuſque doctorem ad Majeſtatem tuam mittendum duximus, eamdem ex animo & enixe rogantes, ut pro tua in nos,& hanc ſanctam Sedem devotione ac reverentia dilectum filium Polidorum in collectoria iſtius incliti regni nuper officialem noſtrum, quem deliquiſſe non credimus, & ſi quid deliquit, quod certe nondum intelleximus,per alias noſtras id nobis petivimus condonari, libertati & gratiæ priſtinæ reddere, & Collectoriæ domum & reliqua exportata reſtitui mandare velit; ac in primis dilectum filium

1 Commedat Henrico Polidorum, cui commiſſum munus pecunias pro Romana Eeeleſia colligendi & Cardinalem Hadrlanum Caſtellenſem. Hadrianus hic Bathonienſis Epiſcopus & Cardinalis creatus ab Alexandro VI. Pontifice, Leoni primo cariſſimus,poſtea in ſuſpicionem initæ adverſua eum conſpirationis venit, ut narrat Jovlus *lib. 4. Vit. Leonis*, qui addit, eumdem Leonls clementiæ diffidentem ab urbe meſſotis habitu profectum uſque ad vitæ exitum nullo perſequente latebras mutaſſe. Garimbertus ementito habitu Venetias Hadrianum veniſſe tradit, vocatumque a Leone nec parentem, Cardinalatu & Sacerdotils ſpoliatum, & nihil unquam de illo amplius auditum. Idem fere Pierius Valerianus *de litterat. infel.* Politioribus litteris apprime imbutum teſtatur libellus ab eo editus *de Sermone latino & modis Latine loquendi*. Periculum vitæ aliud,quod adiit, hauſto veneno,narrat idem Jovius *lib.2. V. magni Conſalvi*.

filium nostrum Hadrianum tituli S. Chrysogoni Presbyterum Cardinalem Bathoniensem, qui nobis ob singulares ejus virtutes, doctrinam, & insignia in nos & istam Sedem merita charissimus & acceptissimus est, & qua potest, opera, studio, laudibus, ac sedulitate, ut aliis nostris scripsimus, de Majestate tua, ac toto ejus regno benemereri nunquam desinit, omni benevolentia prosequi & confovere velit, quod certe erit Majestate tua dignum, ac nobis ita gratum, ut gratius profecto esse nihil possit. Existimabimus enim, quicquid favoris, gratiæ, & beneficii eidem Cardinali conferetur, id omnino in nostram propriam personam esse collatum; quemadmodum Majestas tua ab ipso Francisco coram latius intelliget. Datum Florentiæ sub anulo Piscatoris die 1. Decembr. 1515. Pontificatus nostri anno tertio.

Ja. Sadoletus

LXXIX. *LEO PAPA* X.

UNiversis & singulis ad quos præsentes pervenerint salutem & Apostolicam benedictionem. Cum dilectus filius Franciscus de Chieregatis cubicularius noster & Apostolicæ Sedis Protonotarius,& juris utriusque doctor de commissione nostra in Galliam & Angliam iturus sit; nos, prout æquum & rationi consonum est, dignum reputamus, ut præfatum Franciscum singulari prærogativa prosequa-

quamur. Idcirco Devotionem vestram & vestrum singulos hortamur & requirimus; subditis vero nostris, & gentium armorum capitaneis ac ductoribus, necnon officialibus quibuscumque expresse præcipiendo mandamus, ut pro nostra & Apostolicæ Sedis reverentia eumdem Franciscum cum comitiva sua usque ad numerum quinque, per omnes civitates, terras, oppida, & loca, tam vestra, quam nostra, necnon passus, portus & pontes quoslibet absque ulla gabella datii, pedagii, portorii, fundinavis, aut cujusvis alterius indicti vel indicendi oneris solutione, ire, transire, morari, redireque permittatis, non inferendo eis ullam in personis vel bonis directe vel indirecte, quovis quæsito colore vel causa, molestiam sive impedimentum, & tales vos omnes & singuli cum præmissis vos geratis, ut apud nos & eamdem Sedem Apostolicam valeatis non immerito commendari. Datum Florentiæ sub anulo Piscatoris die 11. Decembris 1515. Pontificatus nostri anno tertio.

Ja. Sadoletus.

LXXX. *LEO PAPA* X.[1]

Dilecto filio Francisco Chieregato nuncio, notario, & cubiculario nostro. Dilecte fili salutem & Apostolicam benedictionem. Intelleximus te certis de causis distulisse trajicere in Angliam, sicuti

1 V. ep. 78.

cuti tibi pro certis nostris, & dilecti filii nostri Hadriani tituli S. Chrysogoni Presbyteri Cardinalis Bathoniensis negotiis peragendis, nuper mandavimus. Quare volumus, ut in illud regnum quam primum transeas, & quæ tibi commissa sunt diligenter exequaris, nec inde recedas, donec aliud a nobis aut ab ipso Cardinali habueris in mandatis. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 12. Martii 1516. Pontificatus nostri anno tertio.

Ja. Sadoletus.

LXXXI. Dilecto filio Francisco Clericato Notario & Nuncio nostro.

LEO PAPA X.

DIlecte fili salutem & Apostolicam benedictionem. Vidimus quæ ad dilectum filium nostrum Hadrianum tituli S. Chrysogoni Cardinalem Bathoniensem nuper scripsisti, placuitque admodum, intellexisse te tam benigne & humaniter a dilecto filio nostro Thoma [1] tituli S. Cæciliæ Presbytero Cardinali visum & exceptum esse, ipsumque Cardinalem tam bene dispositum esse erga res & negotia ipsius Cardinalis Hadriani: nec enim aliter de ejus Circ. quæ manuum nostrarum factura est, & præclaris virtutibus pollet, existimari poterat. Laudamus in omnibus diligentiam tuam, hortamurque, ut

1 Thoma Vulseo Cardinali Eboracensi.

ut in eo perſeveres, & ad ipſum Cardinalem crebro de iis quæ ad ipſum pertinere viſa fuerint perſcribas, & negotia ipſius Cardinalis quæ tibi committentur, ſolita fide procurare ſtudeas; in quibus nobis quoque apprime ſatisfacies. Datum Romæ apud S. Petrum ſub anulo Piſcatoris die X. Maii 1519. Pontificatus noſtri anno quarto.

Bembus

Pro Franciſco Cheregato.

LXXXII. *LEO PAPA* X.

UNiverſis & ſingulis, ad quos hæc noſtra pervenerint, ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Mittimus in Hiſpaniam dilectum filium Franciſcum Cheregatum, juris utriuſque Doctorem, Notarium, & familiarem noſtrum, hominem nobis ob probitatem aliaſque ejus virtutes admodum probatum & gratum, nonnulla negotia apud chariſſimum in Chriſto filium noſtrum Carolum Hiſpaniarum Regem Catholicum noſtro nomine curaturum. Nos cupientes eidem Franciſco tutum & liberum iter ubique patere, Devotionem veſtram hortamur in Domino, ſubditis vero noſtris & gentium noſtrarum armigerarum Capitaneis, & ductoribus, militibuſque ad noſtra & S. R. E. ſtipendia militantibus diſtricte præcipiendo per præſentes mandamus, quatenus præfatum Franciſcum cum

ſociis

ſociis ſive familiaribus ſuis uſque ad numerum quinque, tam equeſtribus,quam pedeſtribus, necnon cum bulgiis, valiſiis, ſarcinis, & eorum bonis quibuscumque per civitates, terras, oppida, & loca, foſſas, portas, & pontes, tam noſtra quam veſtra terra marique, abſque ulla datii, gabellæ, portorii, fundinavis, aut cujuſvis, quacumque de cauſſa indicti vel indicendi oneris ſolutione, ire, tranſire, manere, redire libere permittatis; eumdem demum, ejuſque ſocios, & familiares intuitu noſtro ita benigne, liberaliterque tractetis, ut apud nos, & ſanctam hanc Sedem merito in Domino commendari poſſitis. Datum Romæ apud ſanctum Petrum ſub anulo Piſcatoris die ultimo Novembris 1519. Pontificatus noſtri anno ſexto.

Jacobus Sadoletus

LXXXIII. Dilecto filio Franciſco Chieregato Notario & Commiſſario noſtro.

LEO PAPA X.

Dilecte fili ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Ex tuis ad nos litteris agnovimus, quo honore iſta Catholica Majeſtas, pro Sedis Apoſtolicæ reverentia, te receperit, quove affectu atque humanitate promiſerit, ſe eam cauſam ob quam te deſtinavimus ſuper Aoripaldi Marchionatu, pro dilectis filiis Roberto & Camillo de Urſinis, noſtris ſecun-

cundum carnem affinibus cito & favorabiliter expedituram, nostroque tam pio quam justo desiderio satisfacturam; quod quamquam pro explorato habuissemus, ob ejusdem Majestatis perpetuum erga justitiam cultum & erga nos observantiam; quia tamen ea res nobis, ut scis, valde cordi est, teque nos propterea quod tua opera aliis in rebus uti volumus, quanto citius regredi cupimus, tibi tenore præsentium enixe injungimus, ut apud eamdem Majestatem nostro nomine denuo, atque sæpius instare non cesses pro ejus negotii celeri & favorabili expeditione, eidemque Majestati planum facias, nos hanc rem ita enixe cupere ut prætenquam Majestas suæ justitiæ & fidei avitæ satisfaciet, nobis etiam rem quam gratissimam sit factura. Datum Pali Portuensis Diœcesis sub anulo Piscatoris die 12. Februarii 1519. Pontificatus nostri anno sexto.

Ja. Sadoletus.

LXXXIV. Dilectis filiis Francisco Clericato Notario & Octavio Ursino commissariis nostris[1].

LEO PAPA X.

DIlecti filii salutem & Apostolicam benedictionem. Cupientes eos tumultus, qui his ipsis diebus in terra nostra Fabriani nequaquam publico, ut

1 Exortis Fabriani turbis, ad eas sedandas Commissarios mittit.

ut audimus, consilio, sed aliquorum temeritate exorti sunt mature coercere, & adhibita paterna cura sedare; ac vestræ virtuti, prudentiæ, integritati cum Domino plurimum fidentes, nec dubitantes, quin ea quæ vobis commiserimus recte & cum laude exequamini; vos Commissarios nostros tenore præsentium facimus, constituimus & deputamus, & in provinciam nostram Marchiam ad dictos tumultus sedandos proficisci mandamus, dantes vobis harum tenore amplam & omnimodam facultatem simul & potestatem, omnibus tam Officialibus nostris, quocumque illi munere & titulo censeantur, quam etiam Communitatis Domicellis, Baronibus, singulis denique hominibus dictæ provinciæ Marchiæ, necnon gentium armigerarum nostris & S. R. E. capitaneis, ductoribus, militibus tam equestri quam pedestri militia stipendia a nobis accipientibus mandandi, imperandi, & sub pœnis tam privationis & exilii, quam etiam pecuniariis, prout vobis videbitur, præcipiendi, ut vobis in omnibus quæ facienda duxeritis præsto sint omni subsidio, favore, opera; vosque eos convocare, cogere, armare, quòcumque vobis visum fuerit vobiscum ducere, aut quo fuerit opportunius mittere ac destinare, quæ per illos exequi volueritis eis injungere, necnon necessitate ingruente, pro pace provinciæ & Status Ecclesiastici, si improborum temeritatem retundi oportuerit, ab ipsis Communitatibus auxilia armorum atq; hominum petere, quos ali-

cubi suspectos duxeritis in alias partes mittere, relegare; quos vobis & huic sanctæ Sedi fideles cognoveritis, eos debitis honoribus honestare, eis qui peccaverint, quatenus publico bono fieri possit, veniam promittere si ad sanitatem redierint, eaque sub fide nostra firmare; si quæ fuerint onera populis imposita graviora æquo, de eis nos absentes certiores facere, ut nos cum clementia & benignitate subditorum nostrorum commodis consulamus; denique omnia agere, exequi, ordinare, gerere quæ ad pacem & quietem dictæ provinciæ hujusque sanctæ Sedis honorem duxeritis opportuna, possitis & valeatis, earumdem præsentium tenore omnem vobis potestatem permittimus, omnia quæcumque aut nostro nomine, aut vestro consilio in tali re feceritis, grata & rata habituri. Mandantes omnibus & singulis antedictis Prolegato, Gubernatoribus, Officialibus, Communitatibus, Domicellis, hominibus dictæ provinciæ, itemque gentium nostrarum capitaneis, ductoribus, militibus tam equestribus quam pedestribus, sub pœnis per vos præfigendis ac sub gravis nostræ indignationis ac privationis omnium honorum, bonorum, & privilegiorum pœna; ut vobis & mandatis vestris, non secus quam nostris facerent, si nos præsentes imperaremus, obediant & pareant, vobis omni diligentia, fide, studio, auxilioque assistant, recepturi a nobis & sancta Sede Apostolica, si de ea bene meriti fuerint, dignum præmium. Vos ergo dilecti filii, ita vos

in

in hac cura & administratione pro nostro & hujus Sedis honore gerere studeatis, ut vestra virtus & diligentia apud Deum, nosque & ceteros omnes jure possit commendari. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 24. Decemb. 1519. Pontificatus nostri anno septimo.

Ja. Sadoletus.

JACOBI SADOLETI

EPISTOLÆ

NOMINE CLEMENTIS VII. SCRIPTÆ

ANNO MDXXIV.

LXXXV. *REGI CHRISTIANISSIMO* [1].

DIlecte Fili. Non habemus hominem neque magis participem omnium curarum, & consiliorum nostrorum, neque cui magis fidamus Ven. Frat. Joanne Matthæo Giberto Veronensi, Datario, & Prælato nostro domestico, nec vero qui Serenitatis tuæ honor, n omini, amplitudini magis addictus sit, ut ei non minus quam nos possit, & debeat Serenitas tua confidere. Is ergo apprime conscius & laborum, & difficultatum nostrarum, quarum ipse omnium fuit particeps, delectus est a nobis, qui ad Serenitatem tuam accedens, animi nostri arcana intima omnia tibi aperiat, deque rebus cunctis quæ gestæ sunt reddat rationem; quas nos omnes profecto, proposita semper nobis non minus tua quam nostra dignitate, & suscepimus, & gessimus. Postquam enim nostrum amorem penitus ad

1 Francisco I. Legatum mittit Matthæum Gibertum: de hac legatione in Vita Giberti, Operibus ejus præmissa *cap.* 3.

ad te convertimus, duximus omnia esse communia, eodemque, & cursu, & eventu tecum decrevimus esse conjuncti, nuncque in eadem sententia sumus. Sed necessitati vis humana cum impar sit, illud vehementer desideramus, ut Serenitas tua, adhibita animi æquitate, & illo singulari ingenio quo præcipue polles, audiat, & cognoscat ex eodem Matthæo Giberto principia progressus, finesque rerum omnium: non enim dubitamus quin tu erga nos pari sis voluntate. Quæ restant a nobis cogitata, & pro communi dignitate etiam decreta, si ea tibi & commoda, & honorifica fore existimaveris; cum primum nobis propositum sit semper satisfacere & voluntati, & amplitudini tuæ; in iis nec labori, nec periculo ulli parsuri sumus, dum & tibi nostram summam benevolentiam, & ceteris omnibus propensam erga bonum publicum voluntatem ostendamus. Quæ quoniam ab ipso Johanne Matthæo uberius & copiosius tibi explicanda sunt, remittimus te ad ejus orationem, cui non secus, quam si nos ipsi te alloqueremur, cupimus fidem abs te haberi. Nos omni eventu rerum, & temporum, declaraturi sumus, nostrum amoris studium erga Serenitatem tuam susceptum, neque casu ullo neque tempore imminui, aut commutari. Datum Romæ.

 LXXXVI.

LXXXVI. *DUCI GENUÆ* [1].

DIlecte Fili. Nullum tempus antehac tam necessarium fuisse judicantes, in quo de generali salute nominis Christiani agendum, & consulendum esset; & si præsens occasio omittatur, omnia intuentes damna, & pericula nobis, & gregi Christiano imminere; ad ponenda arma primi aditum fecimus, jactisque pacis, & concordiæ fundamentis, tam pro nobis, quam pro eis, qui amici, & confœderati nobiscum sunt, pro communi commodo, & dignitate, omnia nobis tentanda, & experienda decernentes, elegimus Ven. Frat. Matthæum Gibertum Episcopum Veronensem, Datarium, & Prælatum nostrum domesticum, cujus fides, labor, prudentia, singulari cum studio nostris cogitationibus omnibus semper adjuncta fuit, quem arcana nostri, cordis omnia tenentem ad Reges omnes, & Principes, & in omnem partem Christiani Orbis, quacumque opus esset, mitteremus, nostra consilia explicaturum, ceteros ad consensionem cùm boni publici tùm privati cujuscumque eorum, nostris verbis, & precibus hortaturum. Cui cum mandaverimus, ut cum Nobilitate tua omnia communicet, tibique, & benevolentiam in te nostram, & fidem, quam in tua virtute eximiam habe-

1 Huic quoque Legatus mittitur Gibertus, atque ut videtur, eodem tempore; etsi hujus legationis in Vita Giberti nullam vidi commemorationem fieri, cum ceteroquin reliquas ejusdem res diligentissime persequatur.

bemus, diligenter exponat; hortamur te, ut illi non secus, ac nobis certissimam fidem habendo, quæ ille abs te nomine nostro poposcerit, & quæ abs te cupimus fieri, tu in eis illum tuo consilio, opera, authoritate adjuves; quod erit Deo, ac nobis maxime acceptum, laudi, & nomini tuo in primis honorificum. Datum Romæ.

LXXXVII. *EBORACENSI* [1].

DIlecte Fili. Commendamus denuo Circ. tuæ Ordinem, & Fratres Sancti Francisci de Observantia, qui cum Ecclesiæ Dei eum fructum afferant, qui sit cœtui Fidelium, & secundus, & utilis, digni sunt, quorum tu quoque & quietis & pacis rationem ducas. Atque in hac tua Ordinis in Anglia visitatione, cujus tibi faciendæ a nobis facultas concessa est, ipsi quoque libenter parati sunt, si quos eorum, regni istius turbatores aut speculatores ratione improba compereris, ut punias eadem qua nosmetipsi faceremus animadversione; in Lutherana quoque perfidia lapsos corrigas, & persequare; reliqua vero quæ Officiorum, Magistratuum, locorumque distributionem continent, cupiunt sibi esse salva, neque se in suis institutis, & privilegiis

1 Commendaticia FF. S. Francisci de Observantia Thomæ Vulceo. Tempus quo data est incertum. Vulceus Cardinalis a Leone creatus mense Sept. a. 1515. ex Aula pulsus a. 1529. Hic eam collocavimus quod superiorem in cod. nostro sequeretur. Quantum apud Henricum VIII. olim valeret Vulceus & vulgo notum, & Guicciardinus tradit *lib.* xv. *ad a.* 1524.

impediri. Nos quidem arbitramur, magis timere eos in hac re, quam expertos esse potestatem tuam; sed tamen proprium est virtutis tuæ, & ejus, quæ nobis bene nota est, prudentiæ, nullam præbere causam cuiquam conquerendi: quod nos ad Circ. tuam scribere voluimus, illam adhortantes, ut istorum animos vel dubitantes, vel timidos sua benignitate, & temperantia confirmet; quod nobis non mediocriter futurum est gratum. Datum Romæ.

LXXXVIII. *EBORACENSI* [1]

DIlecte Fili noster. Ex aliquot suis litteris Circ. tua nostra erga se officia commemorat; id jam a nostra conjunctione esse alienum debet: sumus enim, erga te sicuti semper fuimus, & voluntate quadam eximia propensi, & benevolentia. Et vero ejusdem tuæ Circ. opera, dil. filius Laurentius [2] ad Sarisburiensem Ecclesiam ab isto Sereniss. Rege nobis fuit commendatus. Id & nobis magnopere gratum, & tibi profecto fuit honorificum. Dignum enim, & præstantem, & omni virtute præditum Cardinalem, tuo singulari beneficio tibi in perpetuum devinctum reddidisti: qui semper de te meritus est & amore, & observantia, ut talem animum

1 Respondet Eboracensis epistolæ qua ille sua erga Clementem officia significaverat. Videtur hoc Vulceus fecisse, cum Legatos Pontifex misisset ad pacem sive Inducias saltem obtinendas inter Carolum V. & Galliæ atque Angliæ Reges; his vero non assentiretur Vulceus ut Guicciardinus *lib.* xv. *ad h. a. &c.*

2 Laurentius Campegius is esse videtur, qui Sarisburiensi præfuit Ecclesiæ, missus a Clemente VII. ex Jo. Cochlæo *de Act. Luth. ad a.* 1524.

mum erga eum susciperes; qui cum nunc in Germania adest, maximis Sedis Apostolicæ vel Christianæ potius negotiis occupatus, nos tibi, & nostro nomine, illius debitas gratias agimus. Cetera, quæ nunc agantur & gerantur, utque acerrimum in Italia bellum recruduerit ad dil. fil. Melchiorem Langum Nuntium istic nostrum, plenius scribi mandavimus cum Circ. tua communicanda, illam hortantes in Domino, & omni studio requirentes, ut quantum auctoritate, quantum prudentia potest; potes autem maxime; tantum conferret ad studia conficienda pacis, sine qua res Christianæ prope ad interitum redactæ sunt. Datum Romæ XXIX. Nov. 1524.

Sadol.

ANNO MDXXV.

LXXXIX. *CARDINALI EBORACENSI.*[1]

DIL. fili noster &c. In omni eventu rerum credimus, nos & Deo, & debito nostro satisfacere, si ab optima Patris communis voluntate, & a conservandæ Reip. Christianæ cupiditate non discedimus. Ac possumus fortassis falli. Sed tamen pro certo habemus, & pene manifestò cernimus, tantos Christianitati afflictæ metus, tanta pericula impendere, ut nisi Dominus Deus sua ineffabili miseri-

ricor-

1 Ut det operam, quò Rex Angliæ conventionem & fœdus concordiæ a Carolo V. factum approbet. *V. ep. super.*

ricordia opem ferat, insignem aliquam ruinam rebus Christianis proxima æstate paratam esse intelligamus. Quod nos quidem non destitimus prædicare, & monere, hæc penitus arma horrentes, quæ in perniciem Christianitatis assumpta, nec pertinaciæ finem, nec damni & calamitatis faciunt modum. Sed tamen, cum in officio boni Pastoris constantissime perstitissemus, & ex Dei, ac veri Pontificis debito, & inopia etiam hujus sanctæ Sedis nos in eadem sententia confirmante; egimus huc usque precibus consiliisque, ut pacis aliquando ineundæ, & concordiæ conciliandæ ratio haberetur; sine qua pace Christianitas ad extremum interitum esset jam perducta: nec ullæ tamen aures, aut ullorum animi eorum, qui in armis sunt, vocibus adhuc primis veris & salutaribus patuerunt. Igitur omnibus tentatis viis, cum nihil per nos fuerit profectum, plusque aliquorum obstinatio, quam nostra consilia valuerint, superioribus vero diebus Francorum Rex, viribus copiisque præpollens manum militum ad regnum Neapolitanum tentandum mittere instituisset; egimus tunc quidem multis allatis . . . rationibus ut ab eo consilio desisteret. Sed nunc cetera sibi cernens difficilia, ad eamdem deliberationem reversus, sive impotentiam nostram agnoscens, sive consilium nostrum ab armis omnino abstinendi intelligens, mittit Ducem Albaniæ ad idem regnum oppugnandum; qui cum iter faciens, per urbes, & ditionem nostram, sanctaque Romanæ
Ec-

Ecclesiæ, ac fidei nostræ commissam transeat, non necessarium solum, verum etiam justum esse censebamus, cum ab exercitu atque armis essemus nudi, pactis & conventionibus cum ipso Rege initis nosmetipsos, Statumque nostrum & nostrorum, tutum ab periculo, & suspitione periculi conservare. In qua consultatione & cogitatione cum essemus, ecce litteræ Ven. Fratris nostri Archiepiscopi Capuani Nuncii nostri ad nos allatæ sunt, quibus significat; Serenitatem Cæsaris, habito tamen ad nos & nostram voluntatem respectu, sine quibus nihil esset acturus, ad consilia & studia pacis propensam esse: qua etiam spe & fiducia, quod necessario facere cogebamur, liberius fecimus, eaque conventionum capitula firmavimus quæ facile aperteque demonstrant, quo nos animo & qua in omnem partem modestia nil quæsiverimus aliud, nisi fidem, & securitatem; tamen seorsum quoque Circumspectioni tuæ & isti clarissimo Regi affirmamus, omnes curas, cogitatus, actionesque nostras nullum alium ad finem, quam ad commune bonum intentas esse. Cupimus quidem salvi ipsi quoque & incolumes esse; sed si quid præterea incremento honoris & fortunarum nostrarum a Deo opt. max. dandum esset, totum id libenter ad Reip. bonum reijcimus; carereque eo nos, dum res Christiana publica potiatur, animum inducimus: cujus etiam pro salute & fidei Christianæ commodo, casus omnes & pericula æquo animo essemus subituri. Hanc igitur conventionem & foe-

dus

dus concordiæ noſtræ, ut & neceſſarium & honeſtum, ut approbare & grate accipere Serenitas iſta, velit, Circumſpectionem tuam magnopere in Domino hortamur, cum de noſtro erga eam animo, ac ſingulari & eximia erga te voluntate, non ſolum in eis ipſis conventionum capitulis aperte teſtemur, ſed ſimus ſummæ amicitiæ & conjunctionis noſtræ fidem perpetuam præſtituri. Vere enim & novimus & confitemur, Serenitatis ejus ſtudium ac benevolentiam, erga nos, in hanc ſanctam Sedem obſervantiam, maxime nobis, & gaudio ſemper, & commodo eſſe, nec ullam tam aſperam accidere tempeſtatem poſſe, quin tua atque illius ſumma prudentia, auctoritas, virtus, firmiſſimæ anchoræ nobis vicem, ad omnes fluctus ſuſtinendos præbitura ſit. Quem animum veſtrum erga nos, omni in re & tempore jam nobis cognitum, ut omnibus noſtris ſtudiis, & officiis, & ſingularis benevolentiæ indiciis, & demereamur, & retineamus, ut ſemper antehac fecimus, nihil ſumus omiſſuri. Tua Circumſpectio, ut ad procurandam & conficiendam pacem univerſalem nobis aſſiſtere, eſſeque auxilio ſua præſtanti auctoritate, & ſapientia velit, illam in Domino plurimum obteſtamur: ſuper quibus omnibus miſimus dilectum filium Joannem Caſalium Notarium, & Nuncium noſtrum, fidum nobis, & probatum, qui te, quando quibuſdam de cauſis cogebamur Ven. fratrem noſtrum Archiepiſcopum Capuanum ad nos revocare, largius alloqueretur, & de omni-

nibus noſtris conſiliis actiſque edoceret; cui Serenitas tua fidem ſummam habebit. Datum Romæ ſub anulo Piſcatoris die 5. Januarii 1525. Pontificatus noſtri anno ſecundo.

XC. *CARDINALI MOGUNTINO* [1].

DIl. fili noſter &c. Superioribus diebus, cum de tumultu civit. Magdeburgen. ac de impiorum Lutheranam peſtem in eo populo ſpargentium factione, ad nos eſſet allatum, non mediocrem in animo noſtro concepimus dolorem. Nam & procuratione, atque cuſtodia noſtri dilecti gregis, quem a truculenta luporum rabie incolumem ſervare non poteramus, admodum mœſti ſolicitique fuimus, & tuæ quoque dignitati ac tuo honori, illo modo de-

1 Alberto de quo *ad epiſt.* LXIX. Fuit autem non Moguntinus ſolum Archiepiſcopus, ſed Archiepiſcopus etiam Magdeburgenſis, Joannis Marchionis Electoris filius & Joachimi frater; de cujus ſtudio in Catholica religione tuenda Trithemius *in Hiſt. S. Maximini*. *Dominus Albertus ex Marchionibus Brandeburgi, Princeps nobiliſſimus, Moguntinæ & Magdeburgenſis in Saxonia Eccleſiarum inſignium Archiepiſcopus, atque Primas Germaniæ reverendiſſimus, Chriſti devotiſſimus Archi-Præſul, cum cultor, & amator, & venerator Sanctorum Dei maximus eſſet, Reliquias & ſacra buſta eorum ſumma cum veneratione ſemper, ubi licuit, inquiſivit, de pulvere cum honore levans, auro & argento veſtivit; honorem quoque debitum ſingulis exhibuit, & omnem memoriam feſtive celebravit. Mox enim, ut ſummi Pontificatus duplicem apud Germanos, domino providente, apicem ſuſcepit, totum ſe Chriſtianæ religioni mancipavit &c.* De eo plura Serarius in Vita, & ex Serario Raynaldus *ad h. a. n.* 54. narrantque a Catholica Fide avocare eum conatum Lutherum; cum nihil profeciſſet dixiſſe iratum; *Recte inſtitutus eſt Romæ Albertus, ideoque Lutheranam doctrinam noſtram flocci facit.* De hoc tumultu Magdeburgenſi hoc anno, aut ſuperiori nihil Cochlæus, aut Surius, Raynaldus &c. qui tamen teſtantur univerſim, Germaniæ urbes tumultuatas eſſe.

detrahi, pro nostra in te paterna benivolentia ægre tulimus. Videbamus etiam exemplum in ea re toti Germaniæ ac Principibus, nobilibusque præsertim, perniciosum proferri, si imperitæ plebes illa ratione subducere se a superiorum obedientia; & ordinem omnem disciplinamque vitæ turbare & confundere conarentur: quæ cùm omnia gravia nobis & dura videbantur, tùm nihil durius, quam quod cum tanto animarum fidelium detrimento ista nobis charissima & dilectissima natio invictæ Germaniæ tantis incommodis & calamitatibus erat vexata. Itaque tunc paterno affectu studioque moti mandavimus dil. filio nostro Laurentio Tituli S. Anastasiæ S. R. E. Presbytero Cardinali, nostro & Sedis Apostolicæ de latere Legato, ut nihil curæ laborisque omitteret, pro reducendis ad verum Dei cultum sanctamque & sinceram fidem Christi iis qui aberrassent, ac Circumspectioni quoque tuæ omnem & meæ auctoritatis, & auxilii consiliique sui opem offerret atque præstaret: quod & illum fecisse omni cum diligentia, scimus. Cum autem nunc ab eodem Cardinali Legato nostro intellexerimus, Circumspectionem tuam, ut bonum & religiosum Sacerdotem ac magnanimum & severum Principem decet, quorumdam amicorum & necessariorum Principum auxilio speque suffultam, instituisse experiri, ut illa, pravo paucorum consilio a fide, & Deo, & Episcopo suo debita, aversa, ad saniorem mentem reducatur civitas; ac si paternæ hortationes non valuerint, ho-

honestam illi vim etiam & justam adhibere ; lætati non parum hoc nuncio sumus, tuamque in eo plurimum & virtutem collaudamus & prudentiam, Circumspectionem tuam in Domino enixe hortantes, ut capere & exequi hujusmodi consilia digna tuo genere, & illa qua es præditus dignitate non postponas, operamque omnem dare, ut quæ tibi commissæ animæ, in interitum abeunt errore suo sempiternum; tua vigilantia & severitate ad lucem vitamque revocentur. Nollemus vim, si aliter fieri posset. Sed si non potest, omnis vis quæ salutem affert iis quibus adhibita est, est indulgentia & remissione sanctior. Quamobrem nos quidem, ut magno animo ad id opus ingrediare, tibi auctores sumus, ac ut omnes vias experiare quæ prodesse possint, humanitatis quidem primum & mansuetudinis; ac si illæ non profecerint, etiam severitatis; quando utrumque omnino est charitas. Ac nos quidem ad diversos Principes Germaniæ amicos tuos, & necessarios scribimus, hortantes eos & commonentes, ut tibi adesse firmo auxilio, communemque causam tueri tecum velint ; suamque virtutem & opem omnipotenti Deo, & saluti patriæ suæ, in illa excindenda Lutherana peste, ferre ac præstare : quod facturos certo credimus. Agitur enim nobilitatis, & potestatis, & salutis omnium Principum causa communis, quæ etiam cum honore, & causa summi Dei conjuncta est ; quos etiam cuperemus ad simile fœdus omnes, ac in Ratisbonen. conventu inter illos clarissimos proceres factum fuit,

ſuit, cum Circumſpectione tua convenire; ut eſſet omnium incolumitas communi tutela, & defenſione tutior. Nos, ſi Circumſpectio tua rem bene cogitatam, & cœptam inſiſtere atque exequi perſeveraverit, non ſumus illi, neque auctoritatis noſtræ brachio, neque omnibus auxiliis, quæ præſtare a nobis potuerint, defuturi: idque tibi pollicemur, ac etiam ut perſeveres & pergas, injungimus; qua etiam de re, ad noſtros in Hiſpania Nuncios ſcripſimus, ut apud Sereniſſimum Cæſarem omnem operam, quò ipſius tibi quoque auxilio adſit Serenitas, adhibeant, & interponant: ſicut de his tecum ſupradictus Cardinalis Legatus noſter latius aget, cujus litteris fidem habebis. Datum Romæ die 7. Febr. 1525. anno ſecundo.

XCI. *MATRI REGIS CHRISTIANISSIMI*[1].

Dilecta in Chriſto Filia ſalutem, & Apoſt. Benedict. Quantum dolorem acceperimus, & quantum animo fuerimus perturbati ex hoc caſu acerbo, & inopinato, qui filio tuo Regi præſtantiſſimo, & nobis omni amore chariſſimo accidit, tuæ prudentiæ eſt exiſtimare. Sive enim illius ſtudium erga nos, & ſanctam Sedem Apoſtolicam, ſive virtutem atque animum dignum illo honore quem ge-

1 Conſolatoria ob filium Franciſcum I. a Carolo V. captum; edita eſt *Hiſtor. Genealog. Sabaudiæ Guichenon t. 3. pag. 456.* nos eam alicubi ex Archivo Vaticano reſtituimus: erat tamen & in codice illo noſtro cum inſcriptione *Ludovicæ Engoliſmenſi*.

gerebat, sive rerum humanarum imbecillitatem variosque, & incertos casus cum animo nostro cogitamus, omnia sunt ejusmodi, ut magnum in eo detrimentum videatur fecisse hæc Apostolica Sedes, & universa Christiana Respublica. Nos quidem adhuc propemodum stupemus, nec satis mentis sumus compotes, cum defigimus cogitationem nostram in consiliis summi Dei, qui hæc rara, & mirabilia quandoque evenire vult, ut ab omnibus intelligatur, unam esse in rebus stabilem, & firmam, quæ ipsi tribuitur fidem, ac pietatem; cetera omnia incerta, caduca, fragilia, quibus confidere nemo sapiens possit. Cujus rei documentum, si unquam alias, nunc profecto maximum, & apertissimum a Domino Deo datum est. Sed tamen, etsi res luctuosa, & acerbus est dolor, quem te matrem indulgentissimam pro tali filio accipere necesse est, cujus nos etiam calamitatem patrio mœrore prosequimur; attamen tibi prudentissimæ & religiosissimæ feminæ omnis tanti doloris levatio ab eodem ipso Deo petenda est. Ille enim disponit res nostras secundum altitudinem divitiarum consilii sui, per quam quæ nobis sæpe aspera & intolerabilia videntur, eadem proficua & salutaria sunt. Siquidem multa sensibus nostris gravia incidunt, & molesta, quæ eadem animabus afferunt salutem. Omni enim honore & dignitate hujus mundi, salus animæ multo est præstantior, quam maxime affert, & comparat patientia, cujus omnis actio, atque exerci-

tatio in rebus adversis cernitur. Atque, hæc nos non ideo scribimus, quin maximam spem habeamus, & filium aliquando tibi,& regnoGalliæRegem suum, & nobis, ac Sedi Apostolicæ nobilissimum Principem restitutum iri; quam spem in nobis, & Dei bonitas, ac providentia, & Cæsaris benignitas valde confirmat; sed ut Nobilitas tua patienter suum casum ferendo, atque ipsi Deo ultro gratias agendo, omnemque suam fidem in eo collocando, celerius divinam opem, ac clementiam impetrare mereatur. In quo nos quoque, nec tibi, nec filio tuo deerimus. Quantum, & nostræ apud Deum preces, & apud optimum Cæsarem valebit auctoritas, instabimus, & nitemur, ut sit filii tui salus, ac libertas in pristinum locum restituta: quod majore cura, & studio efficiemus, quam audeamus nunc polliceri. Tu si quid esse in nobis arbitrare, quod opportunum esse possit ad tuum dolorem consolandum, atque levandum, ita volumus confidas, id totum tibi paratum esse, ut nihil simus gratius habituri, quam ea omnia tibi præstare officia, quæ certissima esse testimonia possunt nostræ singularis, & propensæ in tuum, & filii tui amorem voluntatis. Datum Romæ die 4. Martii 1525. anno secundo.

XCII.

XCII. *MATRI REGIS CHRISTIANISSIMI* [1].

Dilecta in Christo filia, Quod intelleximus te aliquantum ægre tulisse, quod nos, qui prius dilectum filium nostrum Joannem Cardinalem de Salviatis Legatum ad Carolum, Regesque alios, & Principes, communis pacis & concordiæ causa destinatum iter per Galliam habere institueramus, deinde commutato consilio, ut maritimo cursu uteretur injunximus; id nobis non parum molestum fuit: nostras enim actiones optimo animo susceptas in suspicionem adduci, non possumus satis æquo animo ferre, præsertim apud te; quæ de nostra in te, ac charissimum in Christo filium nostrum Regem Christianissimum, natum tuum amantissima voluntate, si adhuc parum certa es, & etiam nunc dubitas, profecto rem alienam a tua prudentia, & de nostra fide, ac natura injuste detrahis; si vero non dubitas, planeque esse conscia potes, nos animo amicissimo nihil aliud, nisi de pace universali, & de filii tui salute, ac liberatione cogitare, indignum est, te vel suspicari aliquid sinistrum de nobis, vel si nihil suspicaris, dare tamen indicia, & sermonis argumenta, per quæ ceteri, te suspicionibus adversus nos offensam existimare possint. At nos, quod ad rem ipsam pertinet, qua cura fuerimus, qua solicitu-

1 Satisfacit querenti, quod Jo. Salviatum Legatum ad Carolum V. missum maritimum iter suscipere jussisset; & de asserendo filio in libertatem.

citudine, ut ne bellum immite & asperum, quod imminere in Galliam, atque erupturum esse videbatur, recrudesceret, totaque Christianitas diuturnis armis afflicta & debilitata, hoc etiam vulnere concideret ad ejus perniciem prope supremo, testis Dominus Deus, & testes toties a nobis, & tanta cum cura scriptæ missæque litteræ, testes nuncii, quos jam multos ob unam hanc causam quoquoversum destinavimus. Sed hæc testimonia ita volumus apud te fidem obtinere, si tu ipsa quoque optima testis es: sunt enim hæc omnia a nobis, tua Nobilitate conscia, acta, & transacta; & nunc, cum Legatum nostrum jussimus ad Cæsarem ire, atque in Hispaniam de pace, & filii tui liberatione, & hujus sanctæ Sedis dignitate acturum; prima nostra cogitatio fuit, ut ad te ille primum contenderet, conferretque, & communicaret tecum nostra consilia, quæ maxima ex parte ad tuum commodum pertinebant. Sed cum repente, & præter expectationem non solum nostram, verum etiam insciis illis, qui Cæsaris victoriæ in primis adjutores, & in agendis rebus fideles ministri electi erant, qui ejus consilii participes fierent, dil. fil. nobilis vir Vicerex Neapolitanus Serenissimum filium tuum in Hispaniam transportasset, nos hac inexpectata re commoti, ac dubitantes, si Legatus noster deliberanti Cæsari non adesset in tempore, ne quid fieret consiliis nostris & pacis, & dignitatis conservandæ contrarium; Legatum approperare jussimus, & omisso itinere

itinere terreſtri, quod longum, & tardum fore videbatur, claſſe navigare. Dabat autem nobis cauſam non Cæſaris ipſius mens, aut parum propenſa ad omnem clementiam, & humanitatem voluntas, ſed quia ſciebamus, quam multi eſſent, qui quò aut actiones ſuas clariores facerent, aut fidem, & induſtriam ſuam magis jactarent, ceteros, & facile, & libenter calumniarentur: quorum iniquitati, in ipſo articulo capiendæ deliberationis fuit occurrendum, ut ipſius Cæſaris, quanquam firma, & recta per ſeſe mens, noſtris tamen etiam conſiliis, & monitionibus adjuvaretur. Conſilia autem noſtra quæ ſint, quanquam tuæ Nobilitati notiſſima eſſe debent, tamen hic aperte, & ingenue profitebimur, cupere nos & ſuadere, ut belli cauſæ omnes amoveantur, ut ſalus, & dignitas filio tuo reddatur, ut noſter, & Sedis Apoſtolicæ honor conſervetur; huc curæ omnes noſtræ, huc cogitationes tendunt, in quibus non minus Cæſari ipſi conſulimus, quam aut tibi & filio tuo, aut nobis. Cum enim dignitatem utriuſque noſtrum illius voluntate confirmari quærimus; maximam illi profecto attribuimus dignitatem, qui quod victor tanti belli extitit, potuit etiam caſu evenire: ſin autem bellum, & victoriam pace, & prudentia compoſuerit, erit iſta laus jam propria, & perennis ipſius Cæſaris. Hæc ſunt, quæ a Legato noſtro ad Cæſarem deferuntur, quæ quia celerius deferenda erant, idcirco eum juſſimus maritimis curſibus approperare:

 & ta-

& tamen mandavimus, ut cum primum appulisset Massiliam, homines certos ad te mitteret, qui te rerum harum omnium redderent certiorem, tuaque mandata exposcerent, & illa ipsi Legato referrent; quod ab illo fuisse factum non dubitamus. Illud pro nostræ conjunctionis amore Nobilitatem tuam paterno affectu monitam volumus, ut minas, & verba atrocia, quæ isthic in nos & Legatum nostrum jactata feruntur, compressa esse velis; quæ etsi incredibilia sunt, tamen cum sermonibus hominum circumferuntur, omnes in eam opinionem adducunt, tanquam parva apud vos habeatur Sedis Apostolicæ ratio: quod cùm nostræ & ejusdem Sedis dignitati contrarium est; tùm vero rebus vestris etiam inutile. Nihil enim in existimatione, ut nobis videtur, neque in opinione acquiritis, cum honori Sedis Apostolicæ, & nostro detrahere judicamini. Sed hæc, ut falsa sunt, sic etiam ut falsa esse appareant, a vobis est, tuæ potissimum Nobilitatis prudentia operante, contendendum. Nos quidem, quantum nobis datum desuper fuerit, neque de amore nostro erga te, & filium tuum, neque de cura conservandæ communis omnium dignitatis quidquam remittemus, omniaque experiemur, ut intelligant omnes, officio boni Pontificis, diligentiam nostram non defuisse; sicut Deo freti, & in bonitate Cæsaris fiduciam habentes, piis nostris consiliis divinam clementiam opem confidimus allaturam. Datum Romæ. Sadol.

XCIII. CÆ-

XCIII. CÆSARI[1].

CHarissime &c. Etsi diebus superioribus, cum bellum in Italia maxime arderet, nos miserantes duram hujus nobilissimæ regionis conditionem ac gregi nostro dilecto, pastorali cura affecti, alia quadam via ad communem pacem tendebamus, sublatisque inter Serenitatem tuam, & Regem Francorum dissidiorum caussis, concordiam suadebamus: tamen postquam Deo Omnipotenti aliud visum est, atque ejus nutu ac numine, arma non per compositionem dimissa sunt, sed per victoriam detracta; id quod evenit, evenisse nos quidem lætamur, ut ad arbitrium & providentiam tuam, cum magna tua gloria bello feliciter confecto, ipso Francisco Gallorum Rege capto, & in tuorum ducum potestatem redacto, salutis & quietis omnium spes ac ratio delata fuerit: in qua constituenda hòc tibi magis elaborandum est, quò sunt in te divina beneficia majora. Nam cum tua Serenitas assecuta fuerit victoriam, cui similem, nec prisca unquam sæcula viderunt, non in eo tua magnitudo ampla est, quod viceris; potest enim hoc sæpe etiam indignis fortuitò & casu evenire; sed in eo tua virtus præclara & gloriosa futura est, si hac victoria, juste, temperate, prudenter usus fueris. Quanquam nos hoc magis ex abundantia cordis & amoris erga te nostri scribimus,

1 De victoria gratulatur, quam de Francisco I. retulerat

mus, quam quod judicemus, te hujuſmodi monitionibus indigere, quem ſemper novimus tùm Deo deferentem tantum, quantum ab optimo Principe æquum eſt deferri, tùm in ampliſſimis donis ac beneficiis, quæ tibi ab eodem tributa ſunt, gratiam illi & pietatem ſemper referentem. Sed eſt hujus temporis occaſio ejuſmodi, ut nunc maxime per te providendum ſit, ut omnes intelligant, victoriam & felicitatem tuam omnibus ſaluti & commodo eſſe, quo maxime modo illa ſtabilis & diuturna futura eſt; in qua tamen voluntate ac deliberatione & manere te, & eſſe manſurum, tùm tua proba mens & juſtiſſima natura, tùm etiam duces & actores tui hic ſua virtute & temperantia oſtendunt: in eorum enim modeſtis actionibus jam apparere omnibus incipit lumen integritatis & ſapientiæ tuæ. Nos quidem pro noſtro perpetuo de tuis præſtantiſſimis virtutibus animi judicio, proque ea benivolentia qua Serenitatem tuam ſemper mirifice proſecuti fuimus, tibi de omni tuo honore, & gloria, & amplitudine gratulamur, maximamque ad nos ex iis rebus lætitiam perveniſſe confirmamus. Ac, quod cum voluntate ſummi Dei, & Italiæ tranquillitate, omniumque ſalute fiat, tibi ad tuam victoriam & felicitatem ſtabiliendam, augendam, confirmandam, omnem noſtram opem, amorem, ſtudium, auctoritatem, diligentiam, deferimus & pollicemur. De quibus omnibus & aliis etiam, quæ arctius & melius meam optimam voluntatem in res tuas oſten-

ostendant, dedimus mandata per litteras dilecto filio Baldassari Castiglioneo Notario & Nuncio nostro, aut eo absente Jo: Corsio Oratori Florentino, ut cum tua Serenitate uberius & plenius agant, quibus illa fidem omnem habebit. Datum Romæ IX. Kal. Mart. MDXXV. Anno secundo.

XCIV. *DOMINÆ MARGARITÆ*[1].

Dilecta in Christo filia. Ex regione Hollandiæ, & circumadiacentibus locis, in quibus tuæ Nobilitatis potestas & auctoritas summa est, quotidie ad nos deferuntur querelæ adversus complures, qui ejus quæ nunc debacchatur hæreseos perfidia inquinati, vetusta Ecclesiæ Sacramenta, & fidem sinceri cultus Christi, non modo transgredi, sed palam etiam reprehendere & oppugnare audent; quorum impietas etiam aliis potest esse nocumento; cumque nos de Nobilitatis tuæ religione & prudentia ita sentiamus, ut de Catholica & in primis excel-

1 Austriacæ, Maximiliani Imp. filiæ, quæ mortuo Philiberto II. Duce Sabaudiæ a. 1504. cui nupserat a. 1501. post Johannis Hispani Infantis mortem, in Germaniam apud patrem se receperat. Eidem Provinciarum Belgicarum curam pater commisit a. 1508. ut Miræus *in Chron. Belg.* easque rexit magna prudentiæ fama, & Catholicæ Religionis tuendæ studio. De suis ipsa infortuniis & vita scripsit, præter alios multos, de quibus Guichenon *in Hist. Gen. Sab. pag. 615. Elle fut Gouvernante des Pays-Bas & acquit tant de reputation par sa prudence & merveilleuse conduite, que tous les Historiens Flamans l'on tout hautemet loüe, & particulierement des soins qu'elle prit d'arrester le progrez que faisoit en ces Provinces la nouvelle heresie de Luther.* Mechliniæ mortua extremo anno 1530. Huic ergo de coercendis Lutheranis Hæreticis scribit Clemens.

excellente muliere sentiendum est, quam ipsi scimus, quo ingenio & quanta polleat virtute, tecum communicare eam curam voluimus, quæ nos pro nostro pastorali officio vehementer premit. Habemus enim ante oculos nostros propositum, quid a nobis postulet & requirat ipse Deus, cui soli regnum animarum subjectum est, quibus nulla est preciosior, nec majoris æstimanda possessio. Hujus regni tutandi & defendendi laborem nobis hujus, quem gerimus, honoris pondus infert, quo vices Christi gerentes, de salute animarum soliciti esse debemus. Nec desumus officio, quà nostræ pertinent facultates; nam & consilio & hortatione, & cura & monitis, errantibus subvenimus. Si qui vero sunt pertinaciores, aut si quorum furor salutarem medicinam pastoris sui non recipit, nobis est ad Principatus & Potestates confugiendum, & eorum providentia ad auxilium invocanda; ut eorum auctoritate & metu, qui alias negligunt, ad sanitatem reducantur. Hoc nos consilio requirimus Nobilitatem tuam paterne atque amanter, ut adesse nobis ad juvandam rem Dei, & ad fidem Christi immaculatam conservandam ferre opem velit, in eis locis præsertim, in quibus tu & jubendi & vetandi obtines potestatem. Ac novimus quidem hæc mala ipsa, tibi displicere: sed in tanta virtute & tanta potestate tua, non solum ægre ferenda sunt, quæ adversus veterem morem sanctæ Ecclesiæ tentantur & proferuntur, verum etiam justa severita-

te

te vindicanda. Idcirco enim Nobilitas tua præfecta a Deo eſt illis populis, ut in obedientia eos retineat & Dei, & Majorum. Neque vero tu poſt illum diem, qui extremus paratus eſt omnibus, quicquam ferre poteris ex tantis opibus, quibus prædita nunc es ante tribunal ſummi Dei, quod magis tibi patrocinio & adjumento eſſe poſſit ad immortalem beatam vitam conſequendam, quam curam & diligentiam adhibitam inter tuos, ut animarum ſalus, quarum maxime Deo cura eſt, inviolata cuſtodiretur. Hoc eſt proprium virtutis tuæ, hoc pietatis & religionis, quam ſemper ergà Deum integram præſtitiſti, ut & vetus tuæ laudis opinio apud omnes homines confirmetur, & ſpes beatæ immortalitatis tibi apud Deum ſit exploratior. Nos hac eadem de re ad dilectum filium noſtrum Erhardum tituli ſancti Chriſogoni Presbyterum Cardinalem Leodien.[1] ſcribimus injungentes, ut diligentiam & ſolicitudinem circa iſta adhibeat; cui tua Nobilitas omni ope & auxilio ut velit ſuffragari, illam in Domino valde adhortamur. Datum Romæ apud Sanctum Petrum die XXI. Aprilis M. DXXV. Anno ſecundo.

XCV.

1 Erhardus Marchianus, Comitiis Leodii celebratis a. 1523., editiſque contra Lutheranos latis, ſummo ſtudio ac diligentia annixus eſt, ut in Hæreticos animadverteretur, tolleretürque hæreſis, ut narrat Chapeavil, *in Chron. Leodien.* V. Ciaccon. *t.3. col.* 420.

XCV. *CAROLO ROMANORUM IMP.*[1]

CHarissime in Christo fili noster &c. Cum a primis temporibus Pontificatus nostri, intelligentes in quam curam & laborem, & in quæ tempora Christianæ Reip. nos ad tantæ onus solicitudinis Deus omnipotens vocavisset, institissemus procurare & suadere pacem, sine qua Christianitatem tot & externis & domesticis malis, damnis, incommodisque attritam, proximam esse exitio videbamus: recordamur, nos ex officii potius nostri debito, quam quod spe ulla teneremur, ad eam actionem tunc adductos fuisse. Etsi enim Deum sciebamus omnipotentem mutare sæpe repente consilia hominum in melius, & quæ difficillima videantur, ea cum omni facilitate conficere, tamen in tantis armorum contentionibus & diversis Principum Christianorum sententiis non cernebatur paci locus; quam cum suadebamus, & ad eam hortabamur, proponebamusque ea quæ nobis videbantur ad pacem propiora esse, studio magis & desiderio conscientiæ nostræ satisfaciebamus, quam spe proficiendi aliqua sustentabamur. At vero nunc, postquam ejusdem Dei omnia gubernantis judicio, quod tunc commune tibi cum aliis Principibus fuit, id totum videtur esse ad tuæ Serenitatis arbitrium, pote-

1 Diligentissime de pace scribit; & quod a Turcis periculum immineat, & quod turbis Hæreticorum ferveat Germania.

poteſtatemque delatum, ut penes te unum jus belli paciſque ſit; eadem quidem ſumus cupiditate & ſententia, ut conficiatur pax, ſed ſpe & fide ducimur multo majore. Satis enim aſpirare cœptis optatiſque noſtris Deum cernimus, cum quod ab eo ſupplices precabamur, ejus nobis concedendi.... ad optimum & Maximum Pontificem digniſſimumque Cæſarem videmus delatam eſſe poteſtatem. Nos vero, qui tanto ſtudio curabamus pacem, tunc cum pacis pene omnis ratio deſperata erat; nunc in tanta ſpe noſtra, tanta expectatione juſtiſſimæ & clementiſſimæ tuæ mentis ac voluntatis, ſi ab illa pacis actione deſiſteremus, faceremus injuriam profecto & ipſi Deo & honori noſtro, neque tunc pacem voluiſſe, ſed aliud quiddam ſpectaſſe videremur. Sed ſi quippiam habemus vel habuimus unquam deſideriis noſtris magis propoſitum, quam pacem, digni ſumus quos non exaudiat Deus. Si vero noſtra conſilia ipſius Dei honorem, communem Chriſtianitatis ſalutem, & bonum optatæ pacis ſpectaverunt, eumdem Deum oramus, ut Serenitatem tuam, in cujus manu pacem eſſe voluit, pacis jubeat eſſe effectricem; hoc eſt, ut quod ſanctiſſimam mentem tuam deſiderare cernimus (nihil enim clarius eſt, quam te velle pacem & appetere) ejus conficiendi & tranſigendi, remotis impedimentis omnibus, tibi a ſummo Deo tribuatur facilitas. Sed cur pax maxime neceſſaria ſit, aliqua dicenda ſunt, non tam illa quidem nova genere, quam gravia diuturni-

turnitate. Quibus nisi citum remedium adhibeatur, ut in effœto mortali corpore, longior morbus exitium & mortem affert, sic in Christianitate jam defatigata & attrita proximus est interitus expectandus. Urgent enim & opprimunt duo gravissima mala atque incommoda Christianitatem, quorum alterum est a Turcis, qui continuis successibus elati, & nostra ignavia ac negligentia in spem maximam erecti, Christianæ Reip. penitus opprimendæ ineunt rationem. An tu trecentarum navium paratam jam classem & terrestres exercitus in armis adesse jussos, alio consilio, aliaque mente coactos esse putas, nisi ut Septentrionales Christianorum provinciæ ab ipso littore Illyrici usque adPoloniam impiis illis armis & signis obruantur? An nos hæc soli intelligimus, tuaque Serenitas harum rerum ignara est? Deferuntur quidem ad nos primum ex omni parte querelæ, nec quicquam jam crebrius aures nostræ percipiunt quam oppidorum Christianorum direptiones, hominum prædas, excidia agrorum, cum quotidie fere miserorum sanguinem effundi, viros & virgines in teterrimam servitutem abstrahi, urbes, & oppida capi audiamus. Sed in his malis illud longe gravissimum malum est, quod qui periculo proximi sunt, quorum est periculum cum nostro conjunctum, ii tamquam læthali somno oppressi, nullam videntur ducere sui propinqui exitii rationem. Atque hoc malum externum est. Quid illud intestinum ac domesticum, quo nullum

nullum majus neque perniciosius ulla unquam aspexit ætas? quod tua Germania tantis jam cladibus & seditionibus involuta est, ut nemo in ea jam sit, qui habeat exploratam rationem non solum dignitatis, sed etiam salutis suæ. Increbuit enim in animis imperitarum plebium furor immissus illis a Dei hoste,& ejus hostis ministris,impiarum hæresum auctoribus, per quem, conjurationibus nefariis popularium, omnis nobilitas & omnis Ordo Ecclesiasticus in exitium vocatur, qui furor quorsum irrupturus sit, graviter pertimescendum est. Non enim cernimus finem neque modum. Sed per Deum immortalem, si tantis calamitatibus afflictæ & perditæ Christianæ Reip. celeri pacis remedio non subveniatur, quid tandem spei aut salutis reliquum omnibus esse potest? Quis vero alius pacis & auxilii præter te idoneus futurus est auctor, qui ejusdem Dei omnipotentis beneficio, tantis e cælo muneribus es illustratus, ut facile appareat, quæsivisse sibi Deum secundum cor suum Regem unum,tanquam alterum Davidem, qui Dei hostes conterat, populis fidelibus parcat; cujus tu Dei & propter virtutem ac religionem, amplissima beneficia meruisti, & ejus beneficentiæ propter pietatem gratus esse vis, ad pacisque consilia aspiras. Ac pro tua singulari sapientia optime cernis,remedia, & auxilia tot perniciosis Christianitatis cladibus quam primum esse necessaria. Sed ut voluntati tuæ locus sit; ut quod religiosissime, & christianissime designasti, opere &

facto

facto compleas; idcirco hæc est a nobis tecum suscepta adhortatio. Confidimus maxime bonitati tuæ, deferimus virtuti, prudentiam quoque & magnitudinem animi cognoscimus. Sed si honori & gloriæ tuæ satisfactum a Deo est, si quæ pristini belli & controversiæ causa fuit, ea est & tua insigni victoria, & ipsorum confessione hostium terminata: si nihil est majus aut amplius, quod moderatis & prudentibus animis posci ab immortali Deo possit, quam quantum tibi cælesti illius beneficio est tributum; oramus precamurque Serenitatem tuam, ut in conditionibus pacis tractandis de te ad eam partem ...ut magis propter desiderium pacis, faciles & benignas conditiones tulisse, quam propter difficultatem conditionum, paci locum non reliquisse videare. Hoc petimus, hoc hortamur, neque dubii sumus, te ad omnia liberalia & humana promptum esse. Sed ut tua præclara mens, in sua bonitate & sententia permaneat, deprecamur. Nemo unquam princeps fuit, qui majora senserit erga se Dei omnipotentis promerita, quam experta est Serenitas tua. Sed nemo etiam extitit unquam, qui illustriorem occasionem habuerit referendæ illi gratiæ. Scimus nos & testamur, & vades & sponsores inter te & Deum esse volumus; si tua auctoritate & clementia, his luctuosis temporibus constituetur pax, nullum unquam Principem & Regem nullum, aut majus obsequium Deo præstitisse, aut ullo tempore esse præstiturum. Carpimur paulatim, concludimur,

dimur, in angustias redigimur, atque ex orbe terrarum universo, qui fere totus aliquando Regi Regum Christo Jesu Salvatori nostro paruit, in tres vel quatuor Christianitatis provincias repulsi & coarctati sumus, quæ solæ restant integræ: aliæ, aut penitus Deo rebellarunt, aut impiis sectis & hæresibus ad rebellandum sunt propinquæ, aut in tanto periculo constitutæ sunt, ut quasi pro desperatis & perditis habeantur. Quænam quæsumus tanta nos agit præcipites Dei ira, ut pestem & interitum nostrum ipsimet approperemus? Convertamur ad ipsum Dominum, & cum illi iras & injurias nostras condonaverimus, speremus ab eo consequi misericordiam; quæ certe non deerit, si pie & humiliter fuerit petita. Et hæc tamen omnia in manu tua potissimum, fili carissime, sunt, quæ si te, ut confidimus, ad constans pacis consilium converteris, erunt tuo ductu & imperio non salvæ solum Christianitatis res, verùm etiam florentes. Non minor est gloria parcere hostibus devictis, quam eos vincere; pietas autem, & virtus, & sapientia, multo major, pro cœlesti imperio ferre signa in Dei hostes, quam pro terrenis rebus depugnare. Nos certe ardentes benivolentia erga te, & studio laudis tuæ, ea consulimus tibi, quæ arbitramur utilitati, dignitati, amplitudini tuæ accommodata: quid Dominus Deus appetat, perspicuum est, nullum quidem illi est pace gratius & placabilius sacrificium: tua mens jam plurima & clarissima

ſigna dedit virtutis & religionis in ſummum Deum maximæ; nemo eſt qui non ita exiſtimet, & perſonæ & dignitatis tuæ ipſum eſſe patronum & protectorem Deum: quantum illi debeas, cogitare tuum eſt; noſtrum admonere, quid nobis videatur, tantæ conſervandæ Dei gratiæ eſſe expediens. Illud quidem extremum, quod noſtri erga te amoris eſt adjungimus, cupere nos quicquid egeris & conſulueris, id Deum ipſum immortalem & omnipotentem, bene & feliciter tuæ Serenitati evenire jubere: quemadmodum de his, & ſiqua reliqua ſunt, mandavimus dilecto filio Baldaſſari Caſtilioneo Notario & Nuncio noſtro, ut cum Serenitate tua ageret; cui illa fidem ſummam præbebit. Datum Romæ ſub anulo Piſcatoris die 7. Maji 1525. Pontificatus noſtri anno ſecundo.

XCVI. *DVCI BORBONIO*[1].

DIlecte fili. Litteræ tuæ die 11., & 12. hujus datæ, gratæ nobis majorem in modum, & jucundæ fuerunt: declaraverunt enim candorem, & virtutem animi tui, de nobis ac rebus noſtris amantiſſime cogitantis; quod & te ſemper feciſſe ſcimus, & in

1 Nuncianti ea quæ acciderant officioſe reſpondet. Epiſtola in die adſcribendo certe mendoſa: nec enim convenire ſimul poſſunt annus 1527. & Clementis annus 2. Falſum eſſe primum annum liquet ex die quo Borbonius obiit 6. Maji 1527. Præterea vel ex privatis Sadoleti litteris conſtat, eo anno v. Maji jam eum Carpenſtoracti fuiſſe. Ad hunc ergo annum 1525. Clementis, a die XIII. Kal. Decembris ſecundum pertinet epiſtola.

& in posterum facturum non dubitamus. Dum enim curas, ut nota nobis sint, & ea quæ accidunt, & consilia cum illis tua, satis plane ostendis quam erga nos geris benivolentiam, ab optima eam & sincera procedere voluntate, pro qua, ut debemus, pari certe tibi amore, & studio respondemus; quod utinam accidat, ut re possimus declarare. Nos & de iis quæ scribis ad nos sentimus idem, quod tu, & ut nos de singulis rebus quæ in dies eveniunt facias certiores te valde hortamur .... quem profectum, curæ, & administrationi rerum Cæsaris in illis locis admodum gratulamur. Sapiente enim & probo rectore, omnia sperandum est recte, & moderate esse agenda, quod tuæ mentis bonitas, consiliique prudentia & pollicetur, & præstitura est. Datum Romæ die 20. Junii 1527. anno. secundo.

XCVII. *HERCULI GONZAGÆ* [1].

DIl. Fili. Gravem nostrum dolorem quem ex bon. mem. Sigismundi Cardinalis Gonzagæ patrui

1 Consolatoria de morte Cardinalis Sigismundi Gonzagæ. *Mortem subiit* (ait Oldoinus *t.* 3. *col.* 261.) *ex monumentis Vaticanis die* 4. *seu* 5., *ex Ciaconio vero* 9. *Octobris*. Ciaconium errasse vel hæc epistola demonstrat. Herculem mire laudant hujus temporis historici, præterea Bembus, Hosius, Sadoletus. Natus annos xv. creatus est Episcopus Mantuanus, cedente eo munere Sigismundo patruo. Annorum xxii. Cardinalium collegio ann. 1527. a Clemente adscitus: Concilio Tridentino Legatus præfuit; cui muneri immortuus mense Martio 1563. Extant ad eum Sadoleti privatæ epistolæ, atque inter eas *lib.* xv. 1. qua consolatur eum de fratris morte, atque inter cetera; *utinam alter mihi facile veniret in mentem, qui tecum videretur esse comparandus, qui in tanta nobilitate tantam mansuetudinem &c.*

patrui tui morte accepimus, cum alia quidem multa sunt quæ possunt consolari: nam & ipsius, quoad vixit, virtus, ac pietas erga Deum, propter quam certa prope spe & credulitate nostra, ejus ipsius Dei est misericordiam consecutus; & honoris splendor ac dignitas, qua nobilissimam domum & familiam vestram exornabat, magnum afferunt nobis ægritudinis levamentum: sed nulla res in nobis consolandis est præstantior, quam quod in te, fili perdilecte, & in præclaris tuis virtutibus conquiescimus. Ut enim translatæ plantæ, sæpe lætiores uberioresque consurgunt; sic in te & accepta a Majoribus nobilitas, & dotes patris, patrui, avorumque tuorum efflorescunt etiam magis, accedente doctrina, cui tu ita deditus es, ut optimæ artes in te cum optima mente & natura, quasi ad te certatim ornandum, contendere videantur. Quamobrem nos te, ut si filius esses ex nobis natus, humana etiam benivolentia prosequentes, ut vero talem & tantæ spei in Christo filium paterna charitate complexi, Devotionem vestram primum in Domino hortamur, ut ferre æquo animo casum hunc doloris tui, & divinæ voluntati acquiescere non postponas. Quod vero & nostri in te amoris proprium est, & tua eximia virtute probitateque dignissimum, tibi in verbo veri summi Pontificis pollicemur; nos quicquid honoris & ornamentorum in patruo tuo vestræ familiæ amissum est, id totum in te ipso restituturos; teque in proxima Cardinalium creatione, cujus tempus non longe

longe abeſt, ad honorem ſummi Ordinis, & ad amplitudinem eximiæ illius & præſtantis in Eccleſiam Dei dignitatis libenter & ſtudioſe eſſe ſublaturos: in quo quidem honore ac judicio, & noſtræ erga te voluntati ſatisfacimus, & hujus S. Sedis commoditati; cujus etiam intereſt, tales & tali ſpe præditos, tantiſque virtutibus ornatos habere penes ſe ſuorum honorum & maximorum præmiorum participes: quorum & dignitate, ipſa quoque reſplendeat, & conſiliis adjuvetur. Datum Romæ ſub anulo Piſcatoris 8.Oct.1525. Pontificatus noſtri anno ſecundo.

XCVIII. *MARCHIONI MANTUÆ*[1].

DIl. fili. Gravi nuncio turbati ſumus ex obitu bon. mem. Sigiſmundi Cardinalis Gonzagæ patrui tui[2]; neque ideo, quòd aliquid illi mali accidiſſe exiſtimemus, qui cum virtute & bonitate eximia parem erga Deum pietatem habuit conjunctam, & fratre tuo, fratris ſui filiis clariſſimis, ornatiſſimiſque viris[3], aliis quoque muneribus & auctoritatis & opum a Domino Deo ita inſignitus, ut omni ratione beate vixiſſe in hoc ſæculo exiſtimandus ſit; ſed quia nos hominem chariſſimum, ſancta

 Sedes

1 Idem argumentum hujus ac ſuperioris.

2 Erat enim Sigiſmundus Franciſci II. frater, ex quo natus hic Fridericus II. primò Mantuæ Marchio, deinde a. 1530. a Carolo V. apud quem Mantuæ hoſpitatus fuerat, Ducis titulo ornatus; denique a. 1533. & Montisferrati Marchionatu auctus.

3 Hercule & Ferdinando, quorum poſtremus Marchionum Guaſtallæ caput.

Sedes Apostolica Cardinalem dignissimum hoc maxime alieno tempore amisimus. Quod si nullus proprius hujus damni nobis inesset dolor, possemus ei vel de præterita vita gratulari, vel de præsenti, & æterna quam assecutus est gaudere. Siquidem confidimus summi Dei misericordia, illius optimæ voluntati assistente, ad immortalitatem illum beatæ & cœlestis vitæ fuisse sublatum. Sed, ut hac ille felicitate jam fruatur, nos tamen ejus morte, ob singularem nostram qua illi affecti fuimus benivolentiam, non possumus non dolere; cum præsertim tuo quoque dolore non mediocriter moveamur: paterno enim affectu tuam Nobilitatem prosequentes, omnia tua & læta & tristia, aliqua ex parte ad nos putamus pertinere. Quoniam vero hujus acerbi casus unicum levamentum patientia est, & divinæ voluntatis in bonam partem acceptio; nos quidem molestiam nostram, ipsius defuncti memoria, & recordatione illius præstantium virtutum consolabimur; tuam vero Nobilitatem ita ad æquitatem animi revocare contendemus, ut si quid in patruo tuo tibi & familiæ tuæ amissum honoris. atque ornamentorum est, id simus tibi, Deo concedente, propediem relaturi, tuumque mœrorem, quoad nobis licitum fuerit, in non minorem lætitiam conversuri. Datum Romæ sub anulo Piscatoris die 8. Octobris 1525. Pont. nost. anno secundo.

XCIX. *BA-*

ANNO MDXXVI.

XCIX. *BARONI*[1].

Dilecte Fili. Cum in hoc gravi, & turbulento motu, quo Turcarum tyrannus ad bellum inferendum Hungariæ se apparat, eas partes curarum, & solicitudinis capiamus, quas onus prægrave Pontificatus nobis imponit, videamusque & auxilio nostro opus esse & consilio; auxilium quidem illud mittimus quod possumus: summam enim aliquantæ pecuniæ ex maximis rerum nostrarum, & Sedis Apostolicæ angustiis comparatam ad te transmittimus; quam, & omnes illas pecunias, quæ reliquæ apud te, aut dilectos filios Fascaros depositæ sunt, volumus per te in hoc omne opus defensionis istius regni dispensari, sive te ipso expendente, sive per alios, quos judicaveris idoneos, diligenti tamen ratione omni per te retinenda, quando, & quomodo impendatur. Consilio autem in eam rem potissimum instamus, ut carissimus Ludovicus Rex in castra se conferat, & in suo exercitu animandis, atque adhortandis ducibus, militibusque suis versetur: nisi enim id faciat, & offensionem belli ac

peri-

1 Contra Solimanum ad sustinendum bellum in Hungaria, pecuniarium subsidium mittit. Iampridem Leo, vix factus Pontifex, instante Thoma Card. Strigoniensi bellum juverat ut refert Isthuanus *lib.* 5. Idem multo magis fecit, cum Ludovicus Hungariæ Rex Stephanum Verbeicum ad se legasset ut periclitanti regno succurreret. Clementem VII. 50. aureorum nummum millia eidem Ludovico Regi misisse narrat Raynaldus *ad a.* 1526. *n.* 59. Res tamen infeliciter cessit, ut idem Isthuanus tradit *lib.* VIII. Buda expugnata a Solimano, & post miserabilem Mohacianam cladem pereunte Rege in Carassi paludibus.

periculi certiorem, & ipſius Regis, ac nominis Hungarici ignominiam cernimus. Quare volumus, ut tu noſtro nomine, toto animo, toto ſtudio contendas ab eo, ut in hoc nobis omnino obtemperet; neque monitiones noſtras poſthabeat ullo pacto, aut negligat; quod ut ardentius, & magis aſſidue exequare, etiam tibi injungimus, ut ipſius Regis perſonam comitere, non tamen armis, & tumultui bellico te immiſceas; non enim eſt noſtræ, nec Apoſtolicæ Sedis dignitatis, ut Nuncii ejus, armis, & vi, ſed, ut conſilio, & prudentia rem gerant, quorum in te utrumque abunde eſt; quatenus quidem tuto, & ſine periculo licitum erit, ut cum Rege conjunctus ſis, noſtraſque illi monitiones, ut ingeras. Hoc eſt, quod tibi mandamus; illud etiam ſtatuentes, ut quæ tibi ad iter. & moram cum perſona regia extra Budam civitatem trahendam neceſſaria ſunt, tum in equis, quam in cetera ſupellectile, & noſtris & Sedis Apoſtolicæ pecuniis honeſte compares; in quibus omnibus tuam ſolitam fidem, prudentiamque adhibebis. Datum Romæ.

Sadoletus.

C. *ELECTORI* [1].

VEnerabilis Frater. Quot & quantis, pro debito officii & ſolicitudinis noſtræ, urgeamur an-

1 De iiſdem Hungariæ periculis, cum Spiræ conventus habendus eſſet, de quo Cochlæus ad h. a. *Eo anno juſſu Cæſaris vocati ſunt Spiram Principes & Sta-*

anguſtiis hoc tempore, Chriſtianæ Reipublicæ ancipiti, & periculoſo, Fraternitas tua poteſt ipſa per ſeſe, etiam ſine litteris noſtris exiſtimare. Nam, & Chriſtianitatis nondum ſedatæ, & compoſitæ graves motus veremur, & ab immani hoſte, Turcarum tyranno non jam metus neque terror; id quod antea fuit; ſed præſens, & ultimum, & terra, & mari Chriſtianis rebus imminet exitium, & iſtius inclytæ Germanicæ nationis domeſticæ incommoditates nos permovent. Ac nos quidem, quantum homini fas eſt, quantum a Domino conceditur, & cura, & ſtudio, & iis auxiliis, quibus poſſumus laborantibus ſubvenimus, diſcordeſque animos placando, bonos hortando, in periculo poſitis opem ferendo, ſicut modo regno Hungariæ, & illi afflictæ nationi pecuniarium ſubſidium extractum ex maximis Sedis Apoſtolicæ difficultatibus miſimus, nihil prætermittentes, quoad nobis datum eſt, quod ad Patris, & Paſtoris officium pertineat, & quà vires deſunt, amore, & dolore gregi noſtro compatientes. Sed inter ceteras curas, illa nobis quoque inſidet non mediocris, quod in hoc propinquo Germanorum Principum conventu, qui Spiræ indictus eſt, cogimur extimeſcere, ne pravarum hæreſum ſemina aliquid veneni mali pariant, per quod Fidei Catholicæ, & Eccleſiaſtico nomini de-

Status Imperii ad celebranda Comitia, atque ad conſultandum in commune, tum de pace & Religionis negotio, tum de ſubſidio Hungaris contra Turcas ferendo.

detrahatur. Quamquam magna eſt nobis ſpes in ipſis Germaniæ Principibus poſita, qui & propter prudentiam cavebunt, & propter religionem obviam ibunt, ne impiis Miniſtris peſſimarum poteſtatum tantum audaciæ, & facultatis tribuatur. Ac inter ceteros, cum nota ſit nobis Fraternitatis tuæ virtus, & in ſuſcepta fide conſtantia, etſi non dubitamus quin illa, etiam ſine hortatu noſtro, pro gradu, & honore ſibi a Deo collato, arcem defenſorem veritatis, & rectæ Religionis ſe præbitura ſit; eam tamen ex amore potius, quam ob neceſſitatem hortandam duximus, ut ad id quod ſua ſponte factura eſt addat etiam aliquid, voluntatis, & operæ noſtræ cauſa, qui plurimum virtuti ipſius fidimus, atque in frænandis, & coercendis temerariis pernicioſiſque hæreſibus, ſiquæ ipſi ſerere zizania volent, conſulat, & Fidei Catholicæ, & dignitati authoritatique Eccleſiaſticæ; qua ſublata, omnis jam reverentia, omnis erga Superiores obedientia perierit: quod ita eſſe, utinam incommodo exemplo non eſſemus edocti; ſtudiumque ſuum præterea & omnem conatum adhibeat, ut regno periclitanti Hungariæ aliquod firmum auxilium ab iſta fortiſſima natione præbeatur, ad quod non ſolum cura, ſed celeritate eſt opus; ita regni illius res, ut te noſſe credimus, ingruentis hoſtis Turcæ rapinæ & direptioni expoſitæ ſunt, quibus tu certe conſiliis, & actionibus, & maximam tibi apud Deum mercedem, & apud homines gloriam

es

es comparaturus; nos vero ita obligaturus, ut omnis tibi officii, & benivolentiæ futuri ſimus debitores: ſicut latius tecum dil. fil. noſter Nuncius, noſtro nomine aget, cui Fraternitas tua fidem adhibebit 1526.

Clemens VII. Sadoletus

CI. *CAROLO V. ROMANORUM IMP. Semper Augusto.*

Chariſſime in Chriſto fili noſter ſalutem & Apoſtolicam benedictionem. Non opus eſſe credimus [1], apud Serenitatem tuam multis verbis uti, ad demoſtrandum, quo jàm per tres annos ſtudio, quibus nos curis & actionibus, a noſtri videlicet Pontificatus initio, tùm pacem communem totius Chriſtiani nominis, tùm privatim tuam amicitiam & conjunctionem nobiſcum procuraverimus atque appetierimus; ſunt enim omnia acta cogitataque tibi propemodum æque nota ac nobis: ſumus nos quidem conſcii, nihil prætermiſiſſe, quod vel ad boni Paſtoris officium erga univerſum gregem, vel ad fidelis amici animum in tuam Serenitatem ſpeciatim pertineret. Quorum tamen bonorum operum, atque amoris erga te noſtri eum ſumus exitum conſecuti, ut repulſi jam toties a benevolentia & conjunctione tua, cum nullam æquitatem conditionum, nullum indicium veri amoris apud

1 In edit. *arbitramur*.

apud te invenerimus; sive eorum artibus & dolis, qui nos cum Serenitate tua nunquam conjunctos esse voluerunt; sive tua mente, oppressionem Italiæ & imminutionem nostræ dignitatis meditante, ad ea consilia a quibus & natura & voluntate semper abhorruimus necessario sumus compulsi, serius quidem multo quam aut plurimarum rerum indignitas, aut honoris nostri, & publici Italiæ boni ratio postulabat. Sed cum ad extremum ventum esset, cumque patientiæ nostræ diuturnæ atque magnæ jam nomen & opinio ad negligentiam rerum publicarum, converteretur; coacti sumus tandem ea capere arma, quæ & justitiæ, & Italiæ libertati, & nobis ipsis possent esse præsidio, non offendendi cujusquam causa, sed tuendi & conservandi honoris atque officii nostri. Etenim ut commemoremus breviter causas, quibus adacti sumus ita facere; meminisse potuit Serenitas tua, nos cum in Cardinalatu essemus, tibi summe addictos atque conjunctos, & viro f. r. Leone X. fratre nostro patruele, & deinde etiam mortuo, quò rerum tuarum is exitus esset, & ea gloria, quam tumet optabas, non laboribus, non periculis nostræ personæ propriæ, non impensis pepercisse. Cumque deinde Divinâ providentiâ ad Pontificatus honorem vocati fuissemus, tuique tunc hostes in Italia magnas copias haberent, etsi pro Pastoralis officii debito ab illis armis nobis abstinendum erat, tamen ne rationes tuas impeditas relinqueremus, non solum Florentinorum, sed san-

ſanctæ etiam Romanæ Eccleſiæ copias in tuis ſubſidiis & caſtris verſari permiſimus; nec vero pecunias ſuppeditare ceſſavimus, nec ante quam depulſum illud periculum fuit, deſtitimus tuis ducibus favere & juvare. Poſtea vero, cum hic Pontificatus honor etiam in nobis patris perſonam expoſceret, decreviſſemuſque abeſſe ab armis & bellis, exercituſque & milites noſtros, tuis jam bene conſtitutis rebus, & non modo non inferioribus, ſed ſuperioribus etiam quam hoſtium tuorum, revocaviſſemus; tamen armis a nobis depoſitis, neque fideli conſilio Ducibus tuis in Galliam tranſeuntibus, neque inde pedem referentibus pecuniarum auxilio, pro rerum noſtrarum tenuitate, defuimus [1]. Succeſſit ex illo intempeſtivo in Galliam tranſalpinam tuorum tranſitu, celerior & gravior in Italiam Gallorum irruptio, Rege maximi nominis exercitum ducente, ac urbis opulentiſſimæ Mediolani ab illis receptio. Quo tempore, cum duces tui de defenſione illarum regionum ſpem totam poſuiſſent, ac de earum inſuper, quæ tuæ erant propriæ, periculo commoverentur, nos etiam in magno noſtrarum rerum metu eſſemus; eis conventionibus occurrere coacti fuimus imminenti periculo, quas tu optime noſtri. Ex quibus vidiſti tu profecto & cognoviſti, quæ nobis eſſet cura, quæ cautio rerum harum [2], ut nihilo minus tibi rebuſque tuis, quam & nobis & noſtris caveremus. Hæc tu ſi noſti, quæ ad te certe pervenerunt, nihil opus

1 In ed. *adfuimus* male.
2 In edit. *cum*.

opus eſt illius temporis actiones noſtras comprobare apud te, ſingulareque quoddam ſtudium noſtrum ſtatus honoriſque tui oſtendere; facile enim hoc tibi res ipſa declaravit: ſin autem vel non cognoviſti, vel oblitus es, erit tempus commodius, quo iſta exponemus, qui & Gallorum tranſitum in tui regni fines multis rebus remorati fuimus; & cum ſi ſocietatem illorum voluiſſemus ſequi, maxima nobis præmia, non ſolum proponerentur, ſed etiam eſſent parata, ab inſtituto noſtro non diſceſſimus: pluſque apud nos amicitiæ tuæ memoria quam præmium ullum valuit. Secuta eſt victoria tuorum adverſus Gallos, qua adepta, cum omnis nobis ſublata contentio videretur, cumque jam ſine cupiditate & partium ſuſpicione tibi videremur fœderis vinculo hærere poſſe, magnumque in eo beneficium Italiæ & Chriſtianitatis totius poſitum arbitraremur, non fœdus ſolum fecimus, ſed quò tui duces egentes pecuniæ alere, & ſuſtinere exercitum poſſent, eumque a noſtris finibus abducerent, centum illis dedimus ducatorum millia, conditione appoſita, ut ſi de fœdere aliqua dubitatio tibi oriretur, illæ nobis pecuniæ reſtituerentur. Eo fœdere plane a te non accepto, nec probato; cum propter æmulationes quorundam ex ducibus tuis, & ingrata ceteris conſilia, bon. mem.[1] Piſcariæ Marchio nonnulla jactare tractareque, cœpiſſet, quæ in detrimentum tui ſtatus intendi videbantur, noſque etiam illa conſilia audiviſ-

1 In ed. *Varma*.

vissemus, neque, fœdere abs te rejecto,essemus penitus aspernati; quærentes scilicet, si tu nobis deesses, sicut jam deeras, ubi possemus niti atque confidere; tamen neque a verbis ad facta aditum ullum tentavimus, & vincente tuam in nos duritiam amore erga te nostro, recordamur te admoneri mandasse, ut duces tuos in Italia, quorum in manu res tuæ essent,curares de te esse contentos: quo certe officio probare debuimus, esse nobis vehementer curæ quietem & stabilitatem rerum tuarum. Deinde vero, maximo cum gemitu & dolore nostro atque Italiæ totius, cum iidem duces tui statum Mediolani occupavissent, atque arcem, in qua Franciscus Maria residebat circumvaliare instituissent, tamen, postulante a nobis curam & securitatem adversus indignitatem tantam Italiæ periculo, omnibus notis atque ignotis flagitantibus, paratis qui arma & auxilia conferrent, cunctis prope Christianitatis Regibus nos animantibus; cum non videremur posse resistere monitis,querelis, precibusque illorum; cum nos officii nostri debitum, Italiæ calamitas & periculum commune commoneret; tamen adveniente per eos dies dil. fil. Commendatore Herrera, a te ad nos tractandi causa (ut ipse ferebat) misso, relapsi in pristinam spem & cupiditatem benivolentiæ tuæ nobis quoquomodo conciliandæ, dimissis consiliis, conspirationibus, oblationibusque cunctorum, gravi omnium indignatione & querela,qui se a nobis desertos conquerebantur,ad te denuo

denuo confugiendum putavimus, quærentesque tibi comparare gloriam pacandæ Christianitatis, & moderationis tuæ omnibus declarandæ, meminimus, ea conventionum capitula, quæ prædictus Herrera attulerat, paucis in locis leviter immutata remisisse ad te comprobanda, scripsisseque manu nostra litteras, quibus te per Dei misericordiam obsecrantes, ut depellere velles hanc suspicionem, quæ de tua nimia cupiditate omnibus adhærebat; & perpetuitatem ac fructum amicitiæ nostræ tibi pollicebamur, & consilium fidele dabamus, & quæ petenda erant omni cum humanitate & benivolentia abs te petebamus; securitatem videlicet Italiæ; Duci Mediolani, si quo pacto errasset, clementiam; nobis ipsis amorem: quæ tot nostra opera atque officia erga Serenitatem tuam, necnon alia quamplurima, quæ tibi quotidie a nobis postulanti prompte semper concedebamus, ex quibus tibi commodum atque honor quotidie accrescebat, quemadmodum a te accepta & recompensata sint, in promptu est cognoscere. Primùm, omnium tuorum in Italia agentium iniquitati & contuberniis [1] ita fuimus expositi, ut cum non omnia statim ex illorum præscripto & cupiditate egissemus, de nostra fide & voluntate obloquerentur, nosque apud te suspicionibus sinistris onerare non desinerent; nec reputantes quid officium nostrum honosque deposceret, vellent nos secum in omne consilium, quod illis placeret, ruere præcipites; atque ubi primum moderatius & circumspectius nos contineremus, omnium præterito-rum

1 in ed. *contumeliis*.

rum officiorum periret gratia: quibus tu profecto fidei multo plusquam conveniebat habebas. Deinde in Senensi civitate omnes nobis amicos & benivolos tanta tuorum acerbitas & iniquitas insectata est, ut exterminata omni pene nobilitate, cædibusque multis factis, nihil fieret apertius, quam eas contumelias & opprobria nobis ipsis impingi; cum nos patientia & dissimulatione, atque ut omnes modestiæ partes erga te servaremus, nullum aliud remedium tot innocentium calamitatibus nisi a te ipso quæsissemus; quod tantum abfuit ut præstaretur, ut quotidie pejus atque acerbius illi in clades benivolorum nostrorum, & nostrum dedecus grassarentur. Fœderis autem ipsius tua rejectio, quod nos cum tuis Oratoribus & agendi facultatem habentibus ictum, & a dilecto filio nobili viro Carolo De la Noy Vicerege Neapolitano comprobatum & ratificatum pro firmissimo habebamus, cum ejus non tam ratificatio abs te, quam executio sola expectaretur, quid tandem tibi erga nos animi esse ostendit? cum si quid in illo prò te esset, id libenter adscisceres; in quo vero aut dignitati nostræ aut commodo inserviretur, id infectum irritumque dimitteres: sicut in iis quæ separatim stipulata fuerant, spolii videlicet terrarum & locorum Sedis Apostolicæ, & aliorum quorumdam repudiatio tua declaravit. Quo etiam eventu non solum pecunias nostras ex pacto

convento non recuperavimus, verum etiam contra promissum, & fidem datam, exercitus tui bona pars in S. R. E. locis & terris prope assidue versata est, tantis & tam gravibus injuriis & detrimentis subditorum nostrorum, & crudelitatis, avaritiæ & innumerabilium scelerum atque inaudita immanitatis fama, ut horribilis sit & auribus humanis intoleranda commemoratio. Accessit in eis conditionibus, quæ inter Serenitatem tuam & charissimum in Christo filium nostrum Franciscum Regem Christianissimum apud te existentem tractabantur; ut de illis nostri Legati & Nuncii aut penitus celarentur, aut vix atque ægre, cum ipsi studiose inquirerent, de levissimis docerentur, & neque ea quæ auditu ex conjectura assequebantur, illis ad nos scribere permitteretur. Quo quidem tempore maximum dabatur signum tuæ & a nobis alienæ, & fidei nostræ derogantis voluntatis. Mittimus innumerabilia alia, in quibus nulla unquam habita est ratio nec honoris, nec voluntatis nostræ. Ad illas ipsas litteras, quas ad te tam humane & liberaliter scripsimus, ita responsum a te est, ut ubi clementiam Duci Mediolani petebamns, tu rigorem justitiæ offerres; ita tamen, ut nequaquam ex ordine justitiæ, judicium atque sententiam pœna antecederet: ubi eorum quæ tunc adversus rationes tuas a tuis ducibus jactata & ad nos delata etiam fuerant, culpam in quibusdam esse dicebamus

bamus; tu[1] nos quodammodo criminarere, illos immunes criminis faterere: quæ tibi benigne & large pollicebamur; ea tu tamquam tibi debita & obligata flagitares. In quo vero perspicuum indicium constitit, nos abs te illudi & pro nihilo haberi, fuerunt ipsa illa capitula Herreræ remissa ad te, ut comprobarentur. Cum illi facultas primo concessa uberior esset, quod jam confectam concordiam cum Rege Christianissimo habebas, tu restrictiora multo quam prius & jejuniora transmisisti, apertissime indicans nos postremos esse, & contemni abs te, ubi tibi cum aliis amicitia convenisset. Quibus tot animi tui erga nos non bene dispositi significationibus animadversis; cum sive ea tua esset propria voluntas; tuæ in nos voluntati vehementer diffidere cœpissemus: sive quorumdam ex tuis, quod magis credimus, perversitas & maligna suasio; tantum tamen illos apud te posse, vehementer periculosum intelligeremus nobis, totique Italiæ: perstitimus tamen in studio & amore pacis; perstitissemusque perpetuo, solitaque arma nostra patientiæ induentes, permisissemus Deo omnes actiones cogitationesque nostras; si non tuorum pertinacia in obsidenda arce Mediolani, illiusque ultimum prope discrimen, nos ad sustentandam libertatem Italiæ, discernendumque facta a verbis prope supremo tempore excitavisset: præsertim cum quò minus de tua voluntate dubitare possimus, tua in Hispania ad deprimendam auctoritatem sanctæ Sedis Apostoli-

1 Quo in ed.

cæ, & Summi Pontificis dignitatem infringendam proposita pragmatica fuere edicta, Ecclesiasticæ facultati & libertati derogantia; quibus in regno Neapolitano, Ecclesiæ Romanæ feudo, similia alia consecuta sunt: supradicti quoque Viceregis Neapolitani, qui ad nos ut veniret electus fuerat, apud Christianissimum Regem remansio, & cum eo novarum tecum conventionum occulta & a nostris ibidem agentibus abscondita tractatio, fixum in te illud consilium nostræ auctoritatis deprimendæ, & amicitiæ omnino repudiandæ, perseverantemque in ea opinione sententiam indicaret. Quod confirmavit etiam nobis magis, dilecti filii Hugonis de Moncada, ad nos firmandæ amicitiæ causa cum amplis mandatis, ut ferebatur, missi, in regno Franciæ mora, tamquam eventum speculantis; ut si illæ res tibi ex sententia confectæ essent, nos tunc penitus posthaberemur; ac deinde eodem animo cum Duce Mediolani potius pacisci contendentis: cum quidem interea tui in Italia agentes; ut omnino [1] & extra & intra appareret, contra nos quoque & S.R.E. statum iniri consilia; Parmam urbem nostram proditione occulta eripere nobis tentavissent: Quibus tot & tantis injuriis & causis, inviti quidem & gementes de te desperare & diffidere coacti sumus, nostramque amicitiam & benivolentiam, quam tu toties repudiasti, multis & magnis Regibus adjungere; quorum optimum in Christianam

1 *omnia* in ed.

nam rem & Sedem Apostolicam animum si aspernati essemus, non jam Pastoris & communis Patris laudem, sed superbi & insolentis nomen acquisivissemus. Quod cum esset a nobis jam factum, & fide invicem data, fœdereque constricti cum eis Regibus essemus, accessit tum demum itineribus lente & tarde confectis dictus Hugo, nobis tecum conjunctionem & conditiones eas afferens, quas nos cupidi tuæ amicitiæ, & ut nobis quidem videbatur, cum communi Italiæ & Christianitatis commodo, tui etiam & commodi & honoris privatim appetentes, tam sæpe abs te tamque vehementer cum requisissemus, fuimus toties repudiati ac repulsi: quarum nunc accipiendarum occasio & tempus præteriere. Atque ut impendens Italiæ grave servitutis periculum, ac turbationem universæ Christianitatis, quantum in nobis est, propulsaremus armis & exercitu Sedem Apostolicam munire sumus compulsi; abhorrentes quidem ab ipsa armorum tractatione, sed tamen nullam aliam viam defendendæ justitiæ & pacis inter omnes æquis conditionibus sperandæ, minime cernentes. Habes rationem nostrorum actorum & consiliorum, quæ idcirco summatim a nobis tibi explicata est, ut justificemus non solum coram Deo (is enim inspector cordium est) sed etiam coram omnibus hominibus actiones nostras. Et nunc eo animo sumus, atque ita coram eodem Deo ac te testamur; si Serenitas tua ad æquitatem & humanitatem referre se vo-

voluerit, nostra arma non solum non adversa tibi, verum etiam ad res vere gloriosas propicia futura: sin autem in occupanda quotidie magis Italia, & aliis partibus Christianitatis perturbandis, tu non tam naturæ tuæ (quam nos probam semper existimavimus) quam cupiditati & consiliis tuorum obsequi perseveraveris, nos neque justitiæ, neque libertati Italiæ, in qua hujus quoque sanctæ Sedis tutela continetur, defuturos, sed justa & sancta arma moturos, non tam ad offensionem tuam (tibi enim omnia semper honesta & prospera optamus), quam ad defensionem nostrorum & patriæ salutem, communisque dignitatis. Quod, ut ne nobis, nimium ægre & invite hæc ipsa tractantibus facere necesse sit, obsecramus te, fili carissime, per viscera misericordiæ Dei nostri, & per eam spem quæ de tua virtute, tamquam futura Christiano nomini salutari, omnium mentes occuparat, ut providere velis, quo immoderatis cupiditatibus repulsis, & aliquid potius publico Christianitatis bono condonando, quam omnia [1] ad te trahere conando, hæc Italiæ & Christianitatis incommoda & pericula tua moderatione sedentur. Est enim tibi profecto hujus curæ onus commune nobiscum, & ambo a Deo in hanc solicitudinem pro commissis nobis honoribus sumus vocati: in quo nos officio & debito nostro neque defuimus, neque quantum justitiæ patrocinium permiserit defuturi sumus. Tu vero, si quæ de tua in pacem generalem vo-

1 *nimium* edit.

voluntate passim ferebantur, veras prudentiæ & pietatis radices habebant, habes occasionem declarandi, quæ sentiebas, omnia vere & ex animo sensisse, atque operibus verba comprobando, singularem optimi Principis laudem tibi acquirendi: qui si tam nobis vere amorem tuum cupientibus, in liberanda Italia, quam fœderatis nostris, in suis justis & plenis humanitatis æquitatisque petitionibus, satisfacere institueris, erit id Serenitatis tuæ famæ & sapientiæ melius multo accomodatum, & paci universali, securitatique, tam rerum tuarum, quam totius Christianitatis magis consentaneum. Datum Romæ apud S. Petrum sub anulo Piscatoris die 23. Junii 1526. Pontificatus nostri anno tertio.

Clemens VII. Sadol.

CII. *CÆSARI.*

CHarissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Aliqua sunt, quæ nobis præter naturam nostram, præterque voluntatem, cum summa quadam necessitate incumbunt; quæ si prætermittantur, nec boni Pontificis officio, nec justitiæ faventis, & patrocinantis Principis debito satisfacere posse videamur; quibus coacti sumus inire ea consilia, per quæ libertati Italiæ, & periclitanti sanctæ Sedi Apostolicæ præsidio simus; in quibus tua diu tam a nobis expectata, & ab omnibus sperata animi virtus

& moderatio, si eam medicinam adhibere voluerit, quæ & felicitatem a parte tua habet, & ut nos quidem recte judicamus, etiam gloriam, & utilitatem; magnis erit terroribus, & periculis Christianitas liberata: de quibus omnibus scribimus largiter ad dilectum filium Baldasarem Cardinalem [1], ut cum Serenitate tua conferat, ac communicet. Obtestamur per Dominum Jesum, patrem omnis misericordiæ, Serenitatem tuam, ut animum, & curam adhibere ad dictum Nuncium auscultandum, & providere publicæ saluti, pace æquis conditionibus amplectenda, & continendis suorum cupiditatibus ac injuriis intra legum, & æquitatis fines velit, ut reliquis de vita, & de fortunis suis vivere securis liceat: quod erit non famæ solum, & sapientiæ tuæ melius multo accomodatum, sed tranquillitati etiam tam rerum tuarum, quam Christianitatis totius magis consentaneum. Datum Romæ die 25. Junii 1526. an. III:

Clemens VII. Sadol.

CIII. *REGI PORTUGALLIÆ* [2].

CHarissime in Christo fili noster salutem & Apostolicam benedictionem. Credimus non ignorare

1 Sic in apogr. nostro: sed legendum *Balthasarem Castilionem*: erat enim hic Pontificis Nuncius ap. Cæsarem, cujus litteræ dum eo munere fungebatur leguntur inter *epist. Princip. lib.* 1.

2 De calamitatibus a Turcarum Rege Christianis importatis, strictim; uberius vero de Romana calamitate quæ hoc anno contigit, & de qua Historici omnes; hæ vero litteræ ejusdem exactam narrationem habent.

rare Serenitatem tuam, quo in statu nunc sint Christianitatis res, ancipiti videlicet & periculoso. Nam & bellis inter nos impliciti, & a Turcarum Rege occupata prorsus Hungaria, Italiæ tam imminente, quid nobis bonæ spei ad præsidia nostræ reliquæ salutis ostendatur, plane nil videmus. Quanquam nos illi regno misero atque infelici quibus potuimus auxiliis opitulati sumus; atque, ut constat, & tibi constabit testimoniis eorum qui illas res bene noverunt, nostra præsidia, nostræ copiæ, nostri milites, aut impedimentum Turcis non mediocre fuerunt, aut illorum certe impetus sua clade & sanguine sunt remorati. Sed sive ob hostium inenarrabilem potentiam, sive quod Deus (id quod potius timemus) nostris peccatis adversus est, victis & confractis repagulis omnibus, illud est regnum in hostium infidelium potestatem redactum. Accidit illud nobis, illa regna servare & defendere cupientibus incommodum; quod bello eramus in Italia implicati; non tam quidem contra Cæsaris Serenitatem; nihil enim ab ipso certi mali aut perniciei Italiæ parari putabamus; quam adversus & illius exercitum & Duces, qui statu Mediolani occupato, omnibus ceteris similem terrorem suæ nimiæ cupiditatis injiciebant. Cujus belli per nos suscepti si tibi reddenda esset a nobis ratio, aut si tu clades, rapinas, direptiones, detrimenta miseræ Italiæ perspicere potuisses; non dubitamus quin justissimam vel potius necessariam causam

no-

noſtram judicaturus fueris. Exercitum quidem Cæſaris ſine ſtipendio tandiu retentum, omnium bonis & fortunis illi in prædam oblatis, qua licentia, quotque injuriis in imbecilles populos uſum fuiſſe putandum ſit, poteſt per ſe tua Serenitas cogitare. Nos igitur ad liberationem afflictæ Italiæ arma ſumpſimus, ut ſumus arbitrati, pia & juſta; nec quicquam nos aliud ſpectaſſe, quam ſalutem noſtræ & communis omnium gentium patriæ Italiæ, teſtimonio eſt, quod nihil in victoria ad nos emolumenti pervenire pacti ſumus, ſed tantum paſtoris & defenſoris juſtitiæ officio fungi voluimus. Contra autem ipſum Cæſarem, ejuſque res legitimas atque proprias ita nihil unquam ſumus damni machinati, ut cum ſuperioribus diebus Columnenſibus ſubditis noſtris quidem, ſed nobis parum fidis, arma in manibus ad portas Urbis noſtræ tenentibus, nos quoque firmam manum militum comparaviſſemus, qua illis facile ſuperiores in Neapolitanum Regnum intrare, & omnia turbare, ac labefactare potuiſſemus, ſimulatque fides eſt nobis per Columnenſes data, eos arma eſſe depoſituros, nihilque contra nos & ſtatum noſtrum tentaturos, ſtatim omnia armata præſidia dimiſimus, quaque in parte, ſi inimico animo fuiſſemus in Cæſarem, bellum flagrare & vigere oportebat, ea ex parte ſummam pacem fecimus. Ergo in hoc ſtatu res noſtræ erant, cum eſt ad nos de Regis Hungariæ morte, & ejus exercitu cæſo, ac de Turcarum victoria allatum,

latum. Quo nuncio perculsi cum cerneremus nisi apta remedia quærentur, omnia in unam ruinam procubitura, statim cœpimus consilium, inspirante Domino, quacunque ratione arma nostra deponendi, ac jusso accersiri Ugonem de Moncada Cæsaris Capitaneo, induciarum tempus constituendi; quò interea nosmetipsi ad charissimos in Christo filios nostros Cæsarem & Christianissimum Regem accedere & efflagitare inter illos pacem, auxilium labanti Christianæ Reipublicæ petere atque obsecrare, iram Dei denunciare, omnia denique tentare & agere quæ ad profectum pacis necessaria essent, valeremus, non nostro incommodo, non populorum nostrorum, non periculis ullis, aut maris, aut terræ, nostram piam voluntatem deterrentibus. Hac re sic deliberata, postero die mane advocato Venerabilium Fratrum nostrorum sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium Consistorio, significavimus illis hujus suscipiendi itineris mentem nostram, quæ cum ab omnibus fuisset approbata, silentium tunc illis indiximus. Vespere autem ejusdem diei, vocatis Oratoribus omnium Principum qui apud nos erant, eamdem voluntatem nostram illis aperuimus, inter quos dilectus filius Martinus de Portugallia Serenitatis tuæ nepos, cujus virtus, industria, prudentia, nobiscum sæpe aliàs, tum maxime in hoc omni periculosissimo tempore satisfecit, optimus potest tibi esse testis; qui in consiliis periculisque nostris omnibus, labore, diligen-

ligentia, consilio assiduus intervenit, & hactenus quæ .... Cum ecce postridie summo mane tumultuosissimus nuncius ad nos venit. Columnenses oblitos fidei quam nobis dederant, iniquissima mente & voluntate, Duce jam dicto Ugo de Moncada Cæsaris Capitaneo cum magna manu esse ad Urbis portas, jamque ingressos mœnia ad personam nostram vel necandam, vel captivandam præproperos advolare. Quo metu subacti, continuò ad arcem sancti Angeli nos recepimus, atque illi noctu, longissimo .... confecto cum in palatium venissent, atque ibi personam nostram non invenissent, ad cædes direptionesque conversi sunt. Quo in spectaculo acerbo & lugubri, quid est quod pro calamitate tanti mali scribere apte possumus? cum oculis nostris videremus rapi, trahi, ferri omnia tam sacra quam profana (quamquam in ejusmodi loco quid potuit esse profanum?) cum templum illud sanctum & venerabile Beati Petri, quod caput, quod domicilium, quod fundamentum Christianæ Religionis semper habitum est, Hispanorum & aliorum, qui cum illis erant, manibus cruentis videremus diripi, aras sanguine fœdari, omnia sacrorum ministeria distrahi & dilaniari, necnon antiquum Sacrarium in palatio, in quo rem divinam perpetuò Romani Pontifices celebrare soliti erant, ita cultu & apparatibus ornatum, ut tamen in eo plus reverentiæ & sanctitatis quam divitiarum esset,

ſet, omnibus ornamentis, nullo ſacramento Religionis cupiditatem retardante, vidimus ſpoliatum; quibuſque templis & ſacris rebus, neque Gothorum quondam nimis feræ mentes, neque Vandalorum Chriſto non parentium infidelitas, cum in hæc eadem loca barbaræ illæ gentes per vim invaſiſſent, ullam injuriam, ullum detrimentum propter reverentiam ſanctitatis attulerunt; noſtri, Chriſti nomen & characterem præferentes, nullam in partem pepercere, eis ducentibus, atque hortantibus, quos maxime ægre ferre tam atrox delictum & facinus oportebat. Nec hic illorum immanitas conſtitit, ſed diſcurſionibus factis, cum plurimæ domus prædæ fuiſſent datæ, cumque alias plures idem incommodi ſenſuras cerneremus, ita dolore victi & afflictæ Urbis miſericordia affecti fuimus, ut potius ad conditiones devenire, quam tam acerbum ſpectaculum diutius intueri ſuſtineremus: magna quidem noſtra & Sanctæ Sedis Apoſtolicæ indignitate; ſed de duobus maximis malis quod minus malum fuit duximus eligendum. Itaque ad pactiones deſcendimus, ut utrinque arma in Italia ſuſpenderentur, quod nos quidem jam velle facere fueramus profeſſi; ſed magnus tamen in eo dolor, quod voluntate faciebamus, id per vim facere videri, ut eis .... omnibus qui in eo inſultu contra nos & ſedem Apoſtolicam ignoſceremus; quod etiam conceſſimus, conditione appoſita, quam tamen conditionem nec illi ſervaverunt,

verunt, neque, ut apparet, sunt servaturi. His pactis conditionibus illa procella summi periculi tum a nobis depulsa est; sed tam subito & insperato incommodo consilium nostræ profectionis sublatum videbatur; dissuadentibus fere omnibus, ut ab itinere desisteremus, quod jam nullam habiturum esset dignitatem, nec optati exitus pacis conciliandæ gratiam. Stetimus igitur ancipites & vehementer dubii, quid nobis esset agendum. Hæc linquere uti erant sic turbata, parum cautum; ad conficiendam pacem non accedere, parum pium videbatur. Cum, re denuo cum Venerabilibus Fratribus nostris communicata, hoc Consilium captum est, ut mitteremus ad omnes Reges novos Nuncios; qui & calamitatem regni Hungariæ, & necessitatem pacis, & nostrum quoque recentem casum significarent: ac si, coeuntibus eorum ad pacem & studium concordiæ voluntatibus, aliquis eligeretur locus, in quo fieri commune Regum colloquium inter ipsos posset, nosmet denuntiarent ad illud colloquium esse venturos Ac alii ad alios destinati sunt; ad te vero, fili charissime, non habuimus dexteriorem prudentiorem Nuncium quem mitteremus, quam tuum ipsius Oratorem, cujus omni hoc tempore summa erga nos & hanc sanctam Sedem officia extiterunt. Ille enim, nullo labore recusato, sæpe inter nos & Ugonem, jamdiu cum nec gladiorum, nec licentiæ militaris periculum, quod illi ab cupidis prædæ & sanguinis militibus imminebat, illius pie-

pietatem & operam retardaret, omni solicitudine, omni studio & opera conatus est, ut & illorum crudelem vim mitigaret, & nos ad compositionem cum illis adduceret; cui quantum debeamus vix possumus explicare: certe nisi ejus industria & auctoritas intercessisset, aliquod majus malum illo die fuisset patratum. Cum igitur & testis fidelis, & prudens explicator, & optima mente atque animo in Christi rem prædictus a nobis esset judicatus, eum in secreto Consistorio jussimus introduci, ac illum obtestati sumus, ut iter hoc necessarium ad te pro Christiana Republica & Dei optimi maximi fide, ac pro nostra dignitate susciperet: quam petitionem nostram omnium Venerabilium Fratrum nostrorum preces sunt subsecutæ. Atque ipse, ut est in omni pio labore promptissimus, etsi durius aliquantum ducebat, sine tuo jussu a sua legatióne discedere; tamen tanto consensu nostro & Senatus Apostolici victus, ac optime existimans, Serenitati tuæ, pro tuo eximio animo in rem Christi & publicam, id non solum probatum, sed gratum etiam futurum, concessit nostræ voluntati; atque hunc quoque, post alios multos laborem ad te proficiscendi, & ad Serenissimum quoque Cæsarem suscepit, ad quem, quamquam & per alios curavimus perferri nostra desideria; tamen in ipso tuo Oratore maximum momentum illius movendi, & suadendi posuimus. Quæ autem a tua Serenitate requirimus, ea hæc sunt; primum, ut quod ad pacem

pacem communem, & remedium adversus crudelissimum hostem parandum pertinet, in eo velis omnem vim adhibere & virtutis & potentiæ tuæ: deinde, si alia ratio negotii conficiendi expeditior non occurrat, diem & locum & modum velis constituendum curare, suadendo hoc Cæsari, & si etiam tibi videatur, Christianissimo Regi, ut colloquium sanctum & salutare fieri possit; sicut nos quoque ambos eosdem Reges non solum hortamur per Nuncios nostros, verum etiam obsecramus. Nos enim Serenitati tuæ pollicemur, si hujus optati colloquii data erit facultas, nos promptissimo & libentissimo animo illuc accessuros, personamque nostram omnibus periculis pro Dei, & Fidei Christi utilitate & causa objecturos. Quod ita maxime fieri cupimus, ut etiam interveniat, si possit fieri, Serenitas tua, vel hortatrix concordiæ, vel conditionum confirmatrix; quod tua maxime auctoritate poterit effici. Nec tamen arbitramur, factum ullum præclarius aut gloriosus posse, a te hoc tempore suscipi, dignum tua & parentis tui gloria: qui quidem tuus pater, cum omnem ætatem suam in re Christi, & Religionis Christianæ propagatione consumpserit, tantæque laudis hæreditatem tibi reliquerit; advenit nunc tempus, non optabile illud quidem, sed tamen tibi quidem accommodum, quo brevi spatio, uno maxime & opportunissimo pacis opere, & consilio, illius perpetuam & eximiam laudem, ex multis pietatis operibus acquisitam

tam possis adæquare. Debes autem hoc Deo, & eis divinis muneribus ac beneficiis, quæ tibi ab illo collata multa & magna sunt: in quem si parum gratus reperirere, timenda illius ira indignatioque esset. Porro res Christianæ in eum locum adductæ sunt, ut aut celeri remedio maximis urgentissimis non jam periculis sed cladibus occurrendum sit, aut nullum posthac futurum sit remedium: cujus remedii inveniendi nos summam quandam spem & opinionem in tua Serenitate ponimus, quæ ne nos fallat, etiam atque etiam te per viscera misericordiæ Dei nostri obtestamur. Sed de his copiosiora mandata ipsi tuo Oratori ad te perferenda dedimus, cui Serenitas tua circa hæc referenti fidem summam habebit. Datum Romæ apud Sanctum Petrum sub anulo Piscatoris die XVIII. Octobris MDXXVI. Pontificatus nostri anno tertio. Jacob. Sadoletus.

CIV. *HELVETIIS*[1].

DIlecti Filii. Non ignari eximiæ illius virtutis studiique perpetui, quo natio ista invictissima Apostolicam Sedem, sanctamque Romanam Ecclesiam est prosecuta, ut primùm ad summum

hunc

1 Episcopum Verulanum Ennium Filonardum Nuncium suum ad eos mittit. Functus fuerat eadem legatione Filonardus sub Julio II. & sub Leone X. atque ad eum extat *ep.* 38. *lib.* VI. *Bemb.* in qua Leo laudat fidem ejus, operam, diligentiamque in rebus cum Helvetiis administrandis. Vicissim illum Helvetiis commendat *ep.* 35. *lib.* VIII. Vide *epist.* *hic* XXVIII. Ceterum epistolæ huic adscriptus a. 1532. vitiosus est vel ex Sadoleti vitæ rationibus: aberat enim eo anno & consequentibus ad a. 1536. Carpentoratensi Ecclesiæ suæ restitutus. Substituendus ergo vel a. 1524. quo fidem Catholicam reti-

hunc Pontificatus gradum fuimus assumpti, aliquem isthuc mittere cogitavimus, qui nimirum, & sanctæ hujus Sedis Nuncium apud vos ageret, nostramque erga vos paternam benevolentiam omnibus declararet officiis, quæ optari a vobis, & a nobis præstari posse cognosceret. Sed enim, ut vos non latuit, ea paulo post consecuta sunt tempora, quæ omnes cogitationes nostras consiliaque interruperint, nosterque, & rerum omnium status nostrarum eo aliquando fuerit redactus, ut ejusmodi amoris, ac pietatis signa potius accipere ab aliis necesse haberemus, quam Devotionibus vestris, aut cuiquam ex aliis vere nobis dilectis dare possemus: nunquam plane in eo neque nobis, nec vobis satisfecimus. Quamquam, quod ad nos pertinet, uti vestræ semper gloriæ & amplitudinis fuimus studiosi, ita vestrarum Devotionum perturbationibus, & incommodis, quæ sane non mediocria visa nobis sunt, ut decuit parentem vestrum amantissimum, vehementer affecti sumus; nihilque prætermisimus, quo, quantum cum Deo fieri a nobis posset, vobis, & vestris rebus consuleremus. Nunc autem, etsi novæ nos in dies premunt angustiæ, aliæque ex aliis difficultates assidue impediunt, perpetuo tamen commodi, & honoris vestri

retinendam decreverunt; quare a Clemente eodem laudantur litteris quæ exstant ap. Raynaldum *ad h.a. n.* 52. excitanturque, ut in eo qui proxime futurus erat conventu pergant religionem tueri: vel ad aliquem ex proxime consequentibus, quibus hæc Filonardi Legatio commemoratur a Pallavicino *Hist. C. Trid. lib.* 2. *cap.* 12. *num.* 5.

ſtri impulſi deſiderio, diutius differre nequivimus, quin aliquem ad vos Nuncium mitteremus, qui cùm omnes inter vos pacem atque concordiam, tùm quidquid ad veſtram amplitudinem, nominis gloriam, rerumque acceſſionem ſpectare videret, noſtro, & hujus ſanctæ Sedis nomine procuraret. Cum vero eum eſſe hominem optaremus, qui non nobis modo ipſis, ſed vobis quoque, & gratus, & probatus foret, ven. Fr. Epiſcopum Verulanum potiſſimum delegimus, cui etſi mandavimus, ut ad hoc noſtrum, pacis veſtræ, commodi, & dignitatis explendum deſiderium, amoremque erga vos quacumque in re opus fuerit declarandum omni opera, ſtudio, aſſiduitate incumbat; idem tamen ſua ipſius ſponte, quadamque erga vos animi propenſione eum eſſe facturum non dubitamus. Hortamur igitur vos, ut eo illum nomine excipere, atque animo velitis, quo a nobis eſt miſſus, & per ſe ipſe eſt profectus; in eiſque rebus omnibus, quas vobiſcum aget fidem omnem præſtare. Nam, quod ad cetera attinet, ſive veſtra ipſorum, ſeu noſtra, & ſanctæ Sedis agenda ſit res, nihil unquam a vobis expectavimus, niſi quod ab obſervantiſſimis, & optimis S. R. E. filiis expectari debet, quodque iis dignum ſit titulis, & honoribus, quos veſtra ſingulari fide præſtantique virtute a ſummis Romanis Pontificibus Prædeceſſoribus noſtris, a nobiſque meruiſtis; ſicuti de his, & aliis idem Epiſcopus pluribus eſt vobiſcum acturus. Datum Romæ Die 22. Auguſti 1532. Clemens VII.

IACOBI SADOLETI

EPISTOLÆ

Nomine Pauli III. Scriptæ

Anno MDXXXVI.

CV. *CÆSARI*[1].

CArissime in Christo Fili noster &c. Etsi certi sumus, famam ipsam, quæ malarum præcipue rerum velox & festina est, gravem tibi nuncium de periculis Hungariæ, ad paucos dies allaturam; tamen existimavimus nostrarum partium esse, quæ ex Nuncio ibidem nostro Joanne Antonio Pulleone Barone Burgii, homine prudentissimo, & vigilantissimo accepimus, ea quam primum Serenitati tuæ significare; futura illa tibi quidem molesta, veruntamen cognitu necessaria: in his enim vul-

1 Cæsari, ex iis quæ sibi a Jo: Antonio Pulleoneo Nuncio scripta fuerant de Hungariæ periculis, narrat, commemoratisque quæ ipse fecerat, Carolum ad æmulationem quamdam misericordiæ virtutisque excitare conatur. Suspicor tamen anni designationem non recte se habere; In mense saltem nominando erratum est. Nam hoc ipso anno Carpentoracte scribit Gryphio *ep.* 16. *l.* v. 11I. Kal. Jul. Sadoletus, ut diximus; nec nisi Autumno Romam venit, unde postea ad hunc ipsum, ut videtur, Antonium Pulleonem scribit Idib. Novemb *ep.* 16. *lib.* IX. Hungaria sæpius a Turcis misere vexata est. *De regno Hungariæ ab hostibus Turcis oppresso & capto* exstat Homilia *to.* 3. *oper. Sad. nov. edit. pag.* 1. *& inter Consilia Bellica edita in Officina Grosiana a.* 1603. *vol.* 2. *pag* 240. habita, ut opinor a. 1514. quo Christianum exercitum Solimanus vicit, ut Isthuanus *lib.* 14. & ex Jovio, & Bellajo Raynaldus *n.* 46. Anno ergo sequenti, postquam Romam redierat Sadoletus, hanc epistolam Pauli III, nomine scriptam suspicor.

vulneribus. quæ afflictæ jam dudum, & labanti Christianitati quotidie afferuntur, ad eum potissimum Auctorem confugiendum, unde salutaris medicina potest expectari. Ac de rebus quidem illius regni, in quo statu sint, quamve misere & infirme se habeant, deque consiliis hostium, quibus jam, & spe ipsorum, capta atque confecta, & nostra prope desperatione complorata Hungaria est, jussimus capita ipsa litterarum describi, & ad Serenitatem tuam mitti; ex quibus seriem totius negotii cognosceres. Quid vero ad hæc tanta, & tam acerba mala ferri opis, aut consilii inveniri possit, ut tantisper saltem imminens excidium differatur, quoad constitutis desiderata pace Christianitatis rebus, aliquis aliquando Reipublicæ & veræ pietatis amor in Principum mentibus, & cordibus recalescat; testamur Deum, & Dominum nostrum, nos nihil adhuc quod placeat, statuere potuisse. Sive enim viribus, & opibus sit opus, omnia hic infirma, & extenuata sunt; sive etiam illa adessent, vix videtur brevitas temporis illius jam remedii capere vim posse. In qua nos cura, & cogitatione ancipites, ut primum litteræ illæ nobis redditæ fuerunt, advocavimus e vestigio Venerabiles Fratres nostros, atque eorum Consilio & Cœtui, Regum & Principum Christianorum Oratores, qui in Urbe aderant, etiam adjunximus; ut & nobiscum, & cum illis una, cùm testes essent miseriarum, tùm adiutores, si fieri posset inve-

niendæ ſalutis, quorum cunctorum deliberatione, & conſilio, quæ ſunt explicata, in alia ſcheda ſeorſum conſcripta ſunt. Illud quidem præ ceteris præſentius, & promptius remedium, & nobis, & illis viſum eſt; quoniam armis, & apparatu bellico occurrere in tempore ad illam nobilem, ac maxime opportunamProvinciam retinendam non poſſumus, ut unuſquiſque Principum per ſuum fidelem aliquem,ſubſidium pecuniæ in Hungariam mittat; per quod ex finitimis nationibus Bohemiſque præſertim, pedites conducti ſuſtinere impetum ingruentium hoſtium tantiſper poſſint, & regni illius ſpiritum, atque vitam ad aliquod commodius medicinæ tempus reſervare. Hoc unum conſilium reliquum videtur factum, in quo ſpes etiam nunc aliqua exiguæ ſalutis reſideat. Quod ſi neglectum, ac repudiatum fuerit, non veremur jam nos quidem, ſed pro certo ducimus, nos ad alterum annum Hungariam non habituros; fruſtraque deinde, & nobile membrum Chriſtianitatis. & propugnaculum nationis fortiſsimæ adverſusTurcarum intolerabilem potentiam deſideraturos. Quæ res cum ſic ſe habeat,ſcribimus ad cunctos quidemPrincipes, & eorum auxilium rebus Hungaricis imploramus; ſed in te unum præcipue, fili chariſſime, oculi, & ſpes noſtra converſa eſt. Scimus etenim Dei cauſa quid poſſis; novimus quid velis; quantum autem velle debeas, omnes ignoti, notique intelligunt: ad tantam autem naturæ bonitatem, tan-

tanto necessitudinis, & erga Deum gratiæ officio adjuncto, quid est vel tam arduum, quod pro Republica, vel tam laboriosum, quod pro honore Dei aut non suscipere, aut nos de te non sperare debeamus? Cernimus ipsi in quæ tempora vocati ad hoc pergrave jam, nequaquam autem jucundum Pontificatus administrandi onus fuerimus, infausta videlicet, & turbulenta; quibus quidquid sanandum, confirmandumque apprehendas, ut in ruinosis parietibus putres structuræ solent, ita tibi apprehensum in manibus conteritur, ad nihilumque redigitur. Tenuimus tamen, Deo adjuvante, Hungariæ salutem usque in hodiernum diem. Nos enim summam pecuniæ, quæ illuc a felicis recordationis Adriano Prædecessore nostro missa fuerat, auximus. Nos jam aliquoties hordei, tritici, pulveris non mediocrem numerum ad sustinendas arces Croatiæ misimus. Nos Urbem Elizem [1] bis a Turcis obsessam, & pene captam, nostro item bis sumptu, nostra cura liberavimus: ut quisque in his regionibus opis indigus est, ita ad nos opem petitum advenit, quos nos non sinimus vacuos spei, opisque discedere: & hæc facimus omni ipsi ope, omnibus prope vectigalibus destituti. Vincit tamen voluntas impotentiam, & fidei ac charitatis studio difficultates omnes superantur; quæ cum a nobis fiant summa egestate oppressis, quid a te expectandum est, fili charissime, in quem omnis Dei beneficientia tam large, & abundanter

1 Vereor ut ne hic aliquod sit librarii peccatum.

effusa est? Neque nos te monemus officii & debiti, in iis regionibus celeri, & opportuno pecuniæ subsidio adjuvandis, quò jam suscepto oneri, & impendio nosmetipsos subducamus, partesque etiam nostras in te transferamus; sed ut tu nobiscum unà ad ferendam opem illi regno te accingas, in honorem, & salutem Christianitatis, cujus tibi incolumitas prope æqua ex parte ac nobis commendata est. Quæ si, illa inclyta natione amissa, manca, & mutila facta fuerit, deformatoque corpore, hanc etiam notam tuæ ætatis sæculo inusserit, ut, te usque adeo florente & præpollente, immanissimis tamen hostibus prodita, & & objecta fuisse videatur; quid te quæsumus opes tuæ, quid imperium, quid victoriæ insignes adjuvabunt ad diluendam maculam nominis tui? Quam ad Deum omnipotentem causam dicturus es? apud quem certe dicenda est; quando cætera omnia caduca, & interitura sunt; opus Religionis & pietatis solum est æternum. Sed hæc aget idem ille Omnipotens Deus, ut longe sint a te, atque ab ætate nostra, tuque potius, quæ invictissimò Rege, & Christianissimo Cæsare digna sunt, agenda, paranda, navandaque, suscipias. Atque utinam, pace inter te Regemque Francorum conciliata; de qua rumores venerunt satis constantes, ita opportuno tempore, ut junctis simul tanti boni m-lique nunciis (si modo pax ipsa vera est) & severitatem simul, & misericordiam Dei immortalis

omnes

omnes admiraremur. Verum quæ huic periculo, propinquæ calamitati propulſandæ neceſſaria ſunt, ut Serenitas tua accurate, mature, pieque cogitet atque efficiat, illam in Domino adhortantes, omni animi ſtudio obteſtamur; de qua etiam cum ea dilecti filii noſtri Legatus, & Nuncius noſtris verbis agent; quibus illa fidem habebit. Datum Romæ die 19. Februarii 1536. Anno tertio.

Paulus III. Sadol.

ANNO MDXLVI.

CVI. *ARCHIEPISCOPO TREVIRENSI*[1].

VEnerabilis Frater. Omnibus tentatis jam conſumptiſque remediis, quibus impiorum hominum mentes Germanicæ nationis ſanari poſſe ſperabamus, & pro noſtro erga illam nobilem nationem paterno affectu vehementer optabamus; cum nec lenia remedia, quæ primò adhibuimus quidquam profecerint, nec Generalis Concilii[2] ratio, tot jam menſes in ipſis Germaniæ finibus aperti, atque habiti ullam prorſus apud eos auctoritatem, ac vim habeat; quippe quod apertiſſime con-

1 Joanni Ludovico ab Hagen (electo v. Id. Aug. 1540. mortuo a. 1547. d. 23. Martii ex Browero *lib.* 21. *Annal. Trevir.*) ſcribit ut Carolum V. in bello Hæreticis inferendo adjuvet. Atque hoc nimirum anno bellum Smalcaldicum cœptum eſt, quo Elector Saxoniæ vivus captus: *finemque accepit*, ait Spondanus *ad a. ſeq. n.* XI., *bellum Germanicum magno animo a Carolo Cæſare, hortationibus & auxiliis Pauli Pontificis ſuſceptum*.

2 habitæ hoc anno *ſeſſ.* 6. 7. 8. 9. 10. nec Paulo Pontifice præterea ulla.

contemnunt; nos cum ſatis jam ſpectatam omnibus patientiam, & lenitatem noſtram eſſe intelligeremus, id conſilii, non noſtra quidem ſponte, ſed neceſſitate compulſi, & coacti cœpimus, quo illorum pertinacia ſumma impietate conjuncta, Deo juvante, frangatur, nec ad reliqui Dominici Gregis, noſtræ tutelæ divinitus commiſſi perniciem, ipſa impunitate corroboretur. Itaque noſtris paternis cohortationibus, & ſuaſionibus excitatus chariſſimus in Chriſto filius noſter Carolus Romanorum Imperator ſemper Auguſtus, fruſtra ipſe quoque mites vias omnes perſecutus, quò illorum animos ſanaret, quod optimo ipſius in Rempublicam Chriſtianam animo, ſummaque prudentia, & fortitudine, ac perpetua erga nos, atque hanc ſanctam Sedem obſervantia, dignum erat, fecit, ut arma contra Religionis, & publicæ pacis, ac tranquillitatis hoſtes, tam pia, quam neceſſaria caperet; cui nos ad tam ſanctum, & toti Chriſtiano nomini ſalutare bellum ea miſſuri auxilia ſumus, quæ noſtrum ardens reſtituendæ Religionis, & pacis publicæ recuperandæ ſtudium, ac deſiderium poſtulat. Magnam quidem ſpem habemus, reliquos Catholicos Principes nobiſcum eſſe ad hoc tam pium bellum ſanctiſſimo quodam fœdere conſenſuros; ſed eos id agere, & præſtare maxime decet, qui Eccleſiaſticis dignitatibus præditi, opes, quas ob eas ipſas dignitates poſſident, ad defendendam Dei Religionem, & ipſius Eccleſiæ cau-

causam ut conferant, arctiore quodam obligationis, & officii vinculo sunt adstricti. Sed cùm alios speramus, hac in re muneri, & officio suo minime defuturos, tùm id nobis de te præcipue pollicemur, vel quod virtus, & constans erga Deum pietas tua nobis optime nota est, vel quod sacri es Romani Imperii Elector; quorum alterum, ut Religionem pro tuis opibus, & facultatibus tueare contra impietatis auctores, alterum, ut Imperatorem invictissimum, in tam præclaro conficiendo opere prompte sequaris atque adjuves, te debet impellere. Isthuc accedit, id quod præclare pro tua prudentia intelligis, ut nisi illorum hominum furor armis reprimatur, quando alia ulla jam ratione fieri id nequit, omnium Ecclesiasticorum Principum in illis regionibus, non fortunæ solum, & dominia, sed ipsa etiam salus, & incolumitas in summo discrimine periculoque versetur. Quamobrem, ut hoc bellum quantis poteris facultatibus juves, te etiam, atque etiam in Domino cohortamur; quemadmodum te facturum esse minime dubitamus. Nihil est profecto, quod aut tu Christiano nomini salutarius, aut tuis fortunis, tuæque saluti defendendæ magis necessarium facere possis: neque dubium esse debet quin Deus omnipotens, cujus hoc bello religioso, & Fides Catholica, eo ipso auctore, defenditur, causæ tuæ fautor propitiusque futurus sit, & Religionis suæ propugnatoribus ea & in cælo, & in terris præ-
mia

mia tributurus, quæ ſunt omnium maxima atque amplissima. 1546.

CVII. AD CONCILIUM

VEnerabiles Fratres. Significaverunt nobis noſtri de latere Legati, qui ſanctæ iſti Synodo nomine noſtro præſident, vel in quorum perſonis potius nos, cura & affectu conſervandæ puræ immaculatæque Chriſti fidei, & Religionis præſidemus; vos velut pios proboſque vineæ Domini cultores, non ſolum ea cogitare quæ præſentem fructum noſtro ſæculo afferant; ſed etiam longe in poſteritatem providere, ut ea ſemper agantur, curenturque, quæ & ad ſtabilimentum Catholicæ fidei, & ad impiarum hæreſum tanquam malarum plantarum prohibitionem, extirpationemque apta ſint, atque opportuna: quàm nos veſtram prudentiam, diligentiam, plenamque ſummæ pietatis voluntatem vehementer in Domino commendamus. Cum autem videatur Fraternitatibus veſtris in primis id ad hanc rem pertinere, ut cæleſte illud ſacrarum litterarum donum, quo Dei omnipotentis liberalitas tota in nos effuſa eſt, rite atque ſancte celebretur, exerceatur, in manibus omnium, quoad fieri poteſt, & in ſummo apud omnes honore habeatur; in eorumdem Legatorum litteris cognovimus, ſtatuere vos cogitare nonnulla, quæ ad augendum ipſarum ſacrarum litte-

tera-

terarum studium; animosque hominum, & ad docendum illas, & ad discendum magis commovendos pertinere posint; ut, de Præbendis primo vacaturis ad Magistros sacrarum lectionum deferendis, de Regularibus, aliisque Prædicatoribus, nec non Ecclesiarum Parochialium Sacerdotibus, item de exemptis, & si quæ sunt alia hoc genere conjuncta, de quibus in vestris consultationibus sit disputatum: hæc enim omnia scripserunt ad nos, in vestris nunc consiliis congregationibusque tractari. Sed quoniam aliqua ex his fortasse, quæ ad medendum perturbationi temporum Spiritus Sanctus a vobis statui oportere demonstrat, aut juri communi, & aliorum Conciliorum ordinationibus, aut etiam privilegiis ab Apostolica Sede concessis aliqua in parte videntur repugnatura, vestras Fraternitates desiderare significaverunt, ut nos iis quæ a vobis sunt in hoc genere decernenda, nostrum consensum, & auctoritatem Apostolicæ approbationis adjiceremus; ut jure semper, atque honore Beatissimi Petri conservato, quæ per sacrum istud Concilium gerenda sunt, firmitatem semper inviolabilis Decreti obtineant. Nos itaque illi fundamento innixi, super quod Deus universam ædificavit Ecclesiam, vestra justissima vota atque consilia non solum commendatione, & laude, sed etiam paterna in vos, & unumquemque vestrum benevolentia prosequentes, volumus, atque decernimus, ut quidquid super
his

his a prædictis Legatis noſtris, vobiſcum unà, hoc eſt, cum ſacri iſtius Concilii communicatione, & aſſenſu fuerit ſtatutum, id plenam, & perpetuam habeat roboris firmitatem; præmiſſis, ac aliis in contrarium facientibus, non obſtantibus quibuſcumque. Nunc quoniam ab his principiis, quæ a vobis poſita jam ſunt, expectanda ſunt, in Chriſtianæ charitatis fundamentum, reliqua plena ejuſdem, & pietatis, & prudentiæ, hortamur vos in Domino, ut divinum de vobis judicium agnoſcentes, qui culturam chariſſimæ ſuæ vineæ, ejuſque a pravis vepribus, & ſpinis purgationem, veſtris potiſſimum conſiliis, veſtræ diligentiæ, & fidei commiſſa credidit, velitis tempus hoc opportuniſſimum a Domino vobis datum, in eas curas actioneſque impendere, per quas priſtinus Catholicæ Eccleſiæ nitor, & dignitas Sacerdotalis in omni parte terrarum, in qua colitur Chriſtus, reſtaurata refulgeant: in quo opere ſancto, plurimumque laudabili nos ſemper auctores, & approbatores habituri eſtis. 1546.

JA-

JACOBI SADOLETI

S. R. E. CARDINALIS

ET EPISCOPI CARPENCTORACTENSIS

EPISTOLÆ FAMILIARES XXXVIII.

ANNO MDXVII.

I. *NICOLAO TEUPULO S. P. D.* [1].

FRANCISCUS Valerius noster, cum superioribus diebus Venetiis rediisset Romam, meque inter primos forte obvium habuisset, complexus est ille me quidem, ut nostra coniunctio ferebat amicissime, sed & multis sermonibus ultro citroque habitis salutem quoque mihi a te plurimam nunciavit; deque tuo, & fratrum tuorum statu atque incolumitate ea quæ maxime optabam, eum cum percontarer, exposuit. Quem ego ipsum cùm libentissime vidissem, tùm vero hoc adjuncto nuncio salutis tuæ & constantis erga me voluntatis, summa lætitia me affectum sensi; cum, & te in omnes

1 Suum erga illum amorem benevolentiamque significat, & simul de studiis, quibus operam navet, interrogat. Laudat Nicolaum Sadoletus in epist. ad Longolium XI. *lib.* XVII. *edit. Veron.* atque inter amicos suos numerat *lib.* V. *ep.* 9. Teupulum; Teupulos tamen duos salvere jubet *lib.* I. *ep.* 3. ut anceps sit, an Nicolaum illa epistola appellet.

omnes partes valere intelligerem, & mihi eam benivolentiam præstare, quam ego tibi tuis singularibus virtutibus adductus perpetuam præstitissem. Quæ recordatio vel significatio potius tui pristini erga me sensus hòc mihi, etiam gratior, & jucundior accidit, quod cum antea addubitare cœpissem ne te mei forsitan cœpisset oblivio, propter eam occupationem ambitionis civilis, cui te more Majorum deservire necesse esset; mihi vero ipse conscius essem, animum meum arga te eum semper fuisse quem hominis amicissimi esse oporteret, facile cognovi hoc benivolentiæ conservatæ nuncio, te mei absentis memoriam retinere, nullamque rem esse quæ ex natura ingenua, & animo optimis artibus exculto fidem veræ amicitiæ posset evellere; quam ego mihi tecum institutam esse duco jam ab illo tempore, quo tu in Urbem veniens, tui præstantis ingenii singularisque doctrinæ tam præclara documenta publica præbuisti. Laudis tum primum tuæ me utique commovit admiratio, ut te mihi diligendum proponerem; postea vero consuetudine aliquot dierum, quibus una jucundissime fuimus humanitate tua, moribusque perspectis, amori meo in te cumulum adjeci; quem si ullo tempore apud meum animum obliterari passus fuissem, ipse me non satis hominem esse existimarem: nihil enim bono viro magis alienum est, quam semel vero judicio susceptam benivolentiam, aut oblivioni tradere, aut temporum spatiis, & locorum imminui debi-

debilitarique finere. Sed accidit nescio quo pacto, ut quamquam mea summa cupiditas existeret his etiam exterioribus rebus, atque officiis, quibus commercia communis vitæ continentur, meam voluntatem tibi declarandi, nihil tamen a me in te profectum fuerit, quod aut tibi commodo fuerit, aut ornamento: credo, quod res nulla incidit, in qua meam tibi operam necessariam putaris. Quod si ita fuit, gratulor medius fidius, vel virtuti, vel felicitati tuæ: virtuti, si fortunæ nihil omnino detulisti, omniaque in te tibi posita duxisti; felicitati, si ita abundasti eis rebus omnibus, quæ ad lautiorem vitam pertinent, ut ex hac Urbe, atque ab hoc Orbis terrarum optimo clementissimoque Principe nullam rem expetieris, in qua amicorum tibi operam, ac diligentiam adhibendam existimaris. Sed sive res ita se habuit, sive ad Collegam meum [1] hominem omni virtute, & dignitate ornatissimum postulata tua potius retulisti, magisque jure censuisti petendum tibi ab eo esse, si quid opus fore putares; hoc tamen scire te volui; quanquam multæ inter vos causæ intercedant & vetustatis, & civitatis, & propinquitatis, tamen unam apud me virtutem tuam pro omnibus causis necessitudinum ad summum meum amorem erga te valuisse; nihilque me præterea requirendum putasse, cum tu tantis ornamentis præditus omni benivolentia dignus existeres. Etsi idem omnino fecit, te Bembo

1 P. Bembum.

bo tuo, Collegæ meo, nonnihil aliquando oneris, idest ut ego interpretor, beneficii, aliquid petendo ab eo, detulisse: magnum enim ego me capere beneficium arbitror, cum talibus viris gratum aliquid faciendi facultas mihi data est. Sed in illo perinde est, ac si egomet tibi hanc gratiam deberem. Tanta enim est conjunctio, atque ita nostra inter nos voluntas conglutinata amore quodam incredibili, ac unanimi conspiratione, & consensu rerum omnium; ut non modo opiniones, sed ne animas quidem videamur habere sejunctas; quod forte in vulgus difficile habeatur in tanta communicatione honoris, dignitatis, rerumque omnium, ac raritate exemplorum hujusmodi. Quamquam ego illum me ipso dignitate superiorem semper duxi. Sed nos, qui innocentiam, & probitatem præcipua ornamenta veræ vitæ semper duximus, vulgi admirationem scilicet irridemus; in fide autem perfectæ, & constantis amicitiæ, nihil non unum, atque idem incidere posse, recte arbitramur. Ergo si nihil tibi opus fuit ab hoc magistratu quem gerimus, nec ab eo Principe, cui propter ipsius virtutem, & sapientiam, & humanitatem, & libentissime simul, & liberalissime inservimus; potius gratulandi quam quicquam tibi pollicendi causa est: sin autem contingat aliquid, in quo mea benivolentia tibi esse queat opportuna, te existimare volo in meis jucundissimis, optatissimisque rebus mihi futurum, si cognoro, te eam de me obtinere opinionem

nem, tamquam neque mea res ulla tanti sit, quam ego non tuis rebus omnibus postpositurus sim; neque tua, in qua non tuum ipsius desiderium ac studium sim mea cura, assiduitate, diligentia superaturus. Sed hæc re tibi potius quam præstabo litteris. De studiis autem utriusque nostrum; etsi de te id existimo, quod de homine summo ingenio, singulari diligentia prædito necessario existimandum est, te cum aliquot ab hinc annis optime cognoveris, quam sit necessarium ad egregiam doctrinam assequendam excolere Philosophiam his artibus, quæ semper habitæ fuerunt honestissimæ, & illi tanquam colorem ac succum, sic bonarum litterarum vigorem infundere; cumque post hoc judicium factum omnem tuam operam studium, laborem, industriam ad liberaliores scientias contuleris; perfectum hominem jam evasisse, tùm in pulcherrimis, & maximis rebus scientia comprehendendis, tùm in eisdem ornate, ac copiose litteris explicandis; tamen vere tibi hoc confirmo, cupere me majorem in modum nosse de te ipso, quantum profeceris in studiis eloquentiæ, & quam spem habeas in manibus, equidem arbitror non mediocrem. Neque enim est hujus tui ingenii, & animi, habere propositum quicquam potius, quam virtutem, ac immortalitatem ipsam; quarum altera vel legendo dumtaxat has cultiores literas, altera vero sua etiam cogitata posteris prodendo, facillime comparatur. Verùm erit amoris tui erga me, huic meo

desiderio satisfacere per litteras, quas ego avide expecto; modo illæ te, & Venantium Fratrem tuum, quem ego mehercule facio plurimi, nobis salvum nuntient. Nam de me tibi quod scribam tantum habeo; me, cum quatuor annorum assiduis occupationibus ab ocio, & a litteris vehementer abductus fuerim, nihil cupere ardentius, quam me totum referre ad ea studia, sine quibus nec vitam ipsam esse expetendam duco; quod ut ex sententia eveniat, magnæ felicitatis futurum est: sed habeo optimi Pontificis summam voluntatem, in qua valde acquiesco. Ego F. Valerio non parvam habeo gratiam, quod mihi occasionem attulit, has ad te litteras scribendi: a te peto, ut in pristina sententia diligendi me permaneas; teque a me amari vehementer tibi persuadeas. Quod si acciderit, ut re tibi demonstrare possim; efficiam profecto, ut intelligas, me in omnibus officiis benivolentiæ tibi esse amicissimum. Vale. Ab Urbe v. Kal. Junias MDXVII.

II. *FRANCISCO VICTORIO* [1]

Accepi tuas, quas Hieronymus Mutius, cum ipse propter urbanæ pestilentiæ suspicionem Florentiæ substitisset, ex itinere ad me præmisit; ex quibus ani-

1 Alius hic est a Francisco Victorio, qui Petri τοῦ φιλολόγου nepos, Francisco magno Etruriæ Duci Petri Victorii avi epistolas & orationes nuncupavit, scil-

animum tuum probavi quod ad convertenda Galeni volumina dedere te instituisses: consilium vero non probavi; quod ob eam causam publicum docendi munus omittere decrevisses, atque incipere te a multorum detrimento quod omnium salutis causa abs te susceptum esset, ut si qui te audire soliti sunt, tua doctissima lectione frustrarentur, tuque tibi fortasse ires non bene consultum. Ut enim ad te antea scripsi, Maximi Pontificis summa omnino benignitas est; sed incredibiles rerum angustiæ: nam neque in vectigalibus habet, nec in arca quippiam: præterea ipse alieni abstinentissimus; ut quod ipse maxime vult atque optat, suppeditare & benigne facere doctis viris, quo pacto facere prolixe possit, non perspiciam. Quamobrem rectius ages, & temperantius, si quæ habes certa non dimiseris: nam & subcisivis, ut ajunt, horis poteris proficere in ejusmodi translatione multum; & tua ætas, atque ingenium ejusmodi est, ut cuique labori par esse posse videatur. Si vero advenerint compositiora tempora, quod non diffidimus fore, hujus optimi Principis sapientia freti; tunc ego unà cum aliis amicis tuis causam tuam agemus; & interea tamen aliquid curabimus, quo Pontificis liberalita-

 tem

scribens Florentia XVI. kal, Maj 1586. Bergomensis hic erat Rinaldi ludi magistri filius, ob ingentem memoriæ vim, *Memoriæ* cognomen sortitus. Philosophiam & Medicinam in multis Italiæ Gymnasiis professus est, & extremùm in Patavino, ubi mortuum a 1523. tradit Papadopoli *Hist. Gymn. Pat.* lib. 3. *Sect.* 2. *cap.* 9. Laudat eum Manutius *in pref. ad Comment. Alex. Aphrod. in Top. Arist. Grac.*

tem reipſa experiare . Quod ſi ad me ſcripſeris, qua Patavii mercede publicą profiteare , tentabo , num idem tibi in Urbe referri poſſit . Denique omni in re benivolentia mea , & amiciſſimi hominis officium tibi aderit . Ego tuis acceptis , has reſcripſi ſtatim , antequam ſummum Pontificem alloquutus eſſem: quod mox agam,commodum tempus nactus. Giberto noſtro , omnium tui ſimilium amantiſſimo reddam tuas litteras , ipſeque ſermone ſubſequar , ut habeat meum quoque de tua doctrina & virtute teſtimonium . Jovius ob contagionis ſuſpitionem quamdam ſeceſſerat . Curabimus tamen tuas litteras ad eum perferendas . Tu vale , & nos, quod facis , dilige . Ex Urbe prid. Non Sept.

III. *N. N.*[1].

GRata eſt mihi memoria mei tua ; & quod te amorem illum conſervare intelligo , quem olim erga me ex mutuis noſtris ſermonibus ſuſcepiſti; in quo abs te non vincor: viſus enim mihi fuiſti , & nunc videris hercule amabilis . Quare ita ſtatuas velim , quo tu in me es animo , amico & benivolo videlicet , tali me erga te eſſe voluntate . Ego mei promiſſi , quod tibi jamdudum feceram , im-

1 De ſua in illum voluntate ſignificat, & voluntate Pontificis ; ſed petenti neſcio quid , temporum rerumque anguſtias excuſat . Epiſtolæ inſcriptum nomen non eſt ejus, ad quem miſſa eſt ; ſuſpicabar eſſe Franc ſcum Victorium , cui ſuperior epiſtola ſcripta ; repugnat tamen annus , in quo forte mendoſa epiſtola eſt : ideo eam hic collocare maluimus .

immemor non ſum: ſed credibile non eſt, in quantis anguſtiis verſemur: omnino. Principis benignitas ſumma eſt, ſed res extenuatæ & fere ad nihilum arctatæ; in tantis autem difficultatibus temporum, ſi mihi fortuna lætior aſpirarit, curabo, ut experiare, quantum velim cauſa tua. Summus Pontifex a me appellatus de eo, quod tibi ejus verbis mandatum a Jovio fuiſſe dicebas, non modo affirmavit, ſe auctorem fuiſſe, ſed & mihi præcepit, ut te etiam atque etiam animarem, quò tuo labore atque induſtria multorum ſaluti conſuleretur; ſuamque tibi liberalitatem non defuturam ſignificavit. Proinde tu te ita para, ut & tanto Principi, & expectationi, quæ eſt de te, ſatisfacias. Ego te in ſinu gero, ac bene ſalvum cuſtoditumque teneo. Tu me item, id quod facis, ut diligas, Bemboque meo plurimam meis verbis dicas ſalutem, peto a te magnopere. Vale 4. Non. Julii Ex Urbe 1525.

IV. *CARDINALI ÆGIDIO*[1].

Vellem, ut coram mihi liceret, & viva voce, ut ajunt, expromere tibi ſenſum omnem animi mei; &, quod inter nos ſuaviſſime atque amiciſſime ſoliti ſumus, meas tecum cogitationes conferre: profecto, non modo approbares conſi-

[1] De ſtatu ſuo ſcribit, cum Roma Carpentoracte ad ſuam Eccleſiam veniſſet.

lium meum huc veniendi, de quo subdubitare aliquando nonnihil visus es; verum etiam ultro mihi gratularere, quod ex illis urbanis non tam fluctibus hoc quidem tempore, quam procellis, in portum quietis & tranquillitatis me contulerim. Crede mihi,nihil nec cogitari quidem pacatius hoc statu, in quo nunc sum, potest; qui mihi etiam aliquantò est jucundior, quòd ex meis jam multis ac magnis laboribus requiem, & studiis optimarum artium ocium requirebam; quorum nunc utrumque divino beneficio mihi tributum gaudeo. Etsi, ut humano modo facti sumus, habet hoc gaudium aliquam secum adjunctam solicitudinem: careo enim convictu, & familiaritatibus plurimorum doctissimorum, & amicissimorum hominum, quorum assiduitate, & frequentia Romæ florebat domus nostra. Porro in eorum locum libri successerunt, quibus totum me dedere quotidie potius cogito, quam adhuc dederim: sed fiet hoc quidem propediem. Quod si quæris, qui sit noster status? qualem maxime cupere oportet, qui ab omni sit ambitione semotus; amor civium erga nos, & incredibilis omnium voluntas: itaque salutamur, colimur, in oculis ferimur. Quod si in hoc numero haberem aliquos Marios [1] (quamquam quid ego aliquos dico, cum vel Romæ unum esse magnum sit?) sed tamen mihi si essent

1 Marium, opinor Maffeum Volaterranum intelligit, cui libros inscripsit *De Laudibus Philosophiæ*.

sent quibuscum, aut festive jocari aliquando, aut libere suspirare possem [1], quorum Romæ non deerat copia, aut si cum accideret casus anceps quispiam, mihi consilium, & auctoritas gravissimi, ac prudentissimi viri præsto foret; quo in genere tu mihi pro multis sufficiebas unus; nullas utique fortunas meis fortunis anteponendas putarem. Nunc careo hoc quidem quamgratissimo vitæ condimento, sed possideo alia non minora, patem, libertatem, tranquillitatem animi; quarum potiundarum in Urbe nec sperandi ratio erat. Quis enim esset tam ferreus, qui si etiam ad privata incommoda obduruisset, publicis non moveretur? Sed fugiamus a cogitatione hac, neque nos tradamus urbanis curis obruendos, præsertim cum tanti isthic fluctus sint, ut usque huc rejiciantur. Ego post labores varios, viarumque discrimina, quæ permulta mihi imminebant, tùm pestilentiæ labe [2] suspectis fere omnibus locis, tùm a militaribus rapinis, & licentia, qui absque stipendio dimissi omnium bona prædam suam ducebant, certe incredibili felicitate, ope præsentis Dei conservatus, post quartum & trigesimum diem, quo a Roma discesseram, incolumis cum toto nostro comitatu veni Carpentoracte, honoratissimo quoque nobis obviam longissime prodeunte (nam populus expectabat ad portas, ibique subitus

1 Idem Noster hic quod Attico Cicero l. 18.
2 V. quæ de rebus gestis Sadoleti scripsimus §. 2.

tus meus adventus fuerat) apparatu raptim facto, effusissimis omnium studiis excepti fuimus; cetera ad idem exemplum. Quid enim attinet narrare me nunc tibi, quasi me jactem, aut quæram materiam gloriandi? Quin & hoc prætermisissem opinor recte, nisi ad te hoc genus partem maximam pertineret. Fuerunt enim mihi renuntiata a pluribus mirifica testimonia, quæ tu mihi absenti, cum iter hàc faceres, dedisti, grata illa quidem vehementer & jucunda, sed similia reliquorum tuorum. Itaque, & egimus tibi, & agimus, & ut video, sæpe acturi sumus gratias. Audi hoc quoque: cum laboraretur Carpentoracti suspicione pestis; ita meo adventu omnis compressa est, ut nusquam quicquam existimetur esse salubrius. Verùm hoc, & si quid aliud, ad Deum optimum maximum referendum est, cujus sunt maxima illa quidem & plurima adversus me beneficia, quæ gratiam, quæ cultum, quæ absolutam undique, & perfectam pietatem requirant: neque nos voluntate & studio desumus; sed adhuc non sumus voluntati pares. Distrahit enim nos, revocatque ab illis curis, cogitationibusque cælestibus, corporis, & carnis imbecillitas, adversus cupiditatem parum firma, humana illa quidem, sed tamen mihi neutiquam concedenda; quam dabimus operam, quoad fieri poterit, ut ejiciamus. Itaque quoties ad illa antiqua me refero, O *robur*, *o constantiam*: quamquam illis magis præsens aderat Deus,

Deus; nos meritis deficimus, ut vitium noſtrum, non illius indulgentia debeat accuſari. Sed hæc hactenus. De te autem ipſo, obſecro te optime virorum omnium, quid agis? cedo, tibine unquam ego verſor in animo, licet abſens? Atqui omnes Deos conteſtans affirmare tibi poſſum, nullum me punctum pœne temporis ſine te eſſe. Nunc illa tua ſingularis humanitas, admirabiliſque prudentia, nunc ſermones illi noſtri dulciſſimi in mea mente loquuntur. Atque ego quidem tecum aſſiduus ſum: ſed tu, quod mihi moleſtum eſt, ſine me es: ignoſco tamen. Arbitror enim premi te eis curis, quæ optimum quemque hoc tempore conficiant, neceſſe eſt; & iniquitatem fortunæ in te accuſo, quæ animis præſtantibus, & ingenuis facultatem nullam dat navandæ virtutis, & liberalitatis. Atque utinam id ne accideret hominum vitio; eſſet fortunæ injuria conſtantius ferenda. Nunc in eum locum dejecti ſumus, ut ne ſperare quidem liceat melius. Age autem, nihil ne tandem in nobis ipſis eſt? *Aude hoſpes contemnere opes, & te quoque dignum finge Deo*: ſunt illa, ſunt profecto divina bona, ad quæ iſti ne cogitatione aſpirant quidem, quorum ipſe abundas, de quibus memini agere me tecum, ut curam aliquando tempuſque ſumeres digerendorum in ordinem monumentorum tuorum, ne, ſi fortunæ reliqua in prædas abeunt, hanc velut hoſtilem prædam, ſibique maxime infeſtam mors dilapidaret. Collegam tuum

tuum Præsulem Sixtianum vehementer doleo, ab Urbe profectum esse: magnus ille vir, & vera pietate præditus; nec commodi sui unquam, nec salutis duxit rationem, dum Deo & divinæ rei satisfaceret; neque ego video quid effici possit hoc tempore: sed illius est virtus, & voluntas in cælum extollenda; Deos illum fortunare cupio. Quid tibi scribam præterea? quid? illud videlicet ut te orem, ne te mei capiat oblivio, desq. aliquando aliquid ad me tuarum amœnissimarum litterarum; quas quidem ego studiose expectabo. Addam hoc etiam, ut Ioanni Matthæo adolescenti præstantissimo, quem ego amo unice, & a quo me sentio amari, multam verbis meis salutem dicas. Vale, & nos absentes, ut suesti, tuere. Carpentoracti Idibus Junii MDXXIII.

V. *HIPPOLYTO* [1]

ACcepi dulces, & perelegantes litteras tuas, quæ incredibili voluptate me affecerunt; tùm significatione tuæ benivolentiæ erga me, qua nihil mihi optatius esse potest; tùm quia cognovi ex illis, quam spem de te jamdudum habebam conceptam, eam eventu ipso cœptam comprobari. Video enim te, id quod maxime lætor, in virum talem

1 Quis iste fuerit, ego plane nescio; respondet autem gratias agenti de litteris pro eo scriptis Clementis nomine, simulque hominem ad virtutem hortatur.

talem evadere, qualem ego futurum, tua optima indole fretus, omnibus pollicebar. Sed quod scribis in eisdem literis, gratas tibi fuisse litteras ad cives tuos Maximi Pontificis nomine per me scriptas; accipio equidem humanitatem istam tuam, ac deosculor: sed illius officii, ipsi Pontifici omnis a te gratia debetur, cujus ego imperium fideliter executus sum. De me autem ipso, Hippolyte charissime, sic tuo velim persuasum esse animo; cum huic vere optimo, & præstantissimo Principi ita me in perpetuum dicarim, ut quòcumque ille suum judicium deflectit, eòdem studia mea omnia convertantur, tum, tibi peculiari quodam mei animi judicio, plurimum me semper tribuisse; quod quidem potuisti tu olim animadvertere, quanquam puer admodum eras: ingenium enim tuum multò antecedebat ætatem; nunc autem liquido habere perspectum debes. Secutus autem sum in te amando cùm familiæ tuæ merita, ex quo tot clari, atque illustres viri prodiere; tùm vero, quod de te ipso ita speravi semper, itaque sensi; te succrescente Majorum tuorum eximiis, summisque virtutibus, non minus illis ornamentorum, quam acceperis, ex virtute tua redditurum. Lucebat enim in ipsa indole pueritiæ tuæ imago quædam domesticæ nobilitatis, quæ avorum tuorum repræsentaret decora; eam porro commendabat ingenium, non irrequietum, neque ardens, qualia fere ætas illa fert, sed pacatum moderatumque, ut

ut in eo multum constantiæ, & gravitatis inesse appareret. Quid dicam de bonarum artium, & litterarum studiis, in quibus assidue exercebare? nec sine notabili quidem profectu; ut jam tum facile constituere possemus, quid de te nobis promittere deberemus. His tot causis, cum accedat amor tuus erga me, quem multis sepe indiciis mihi perspectum, litteræ nunc tuæ apertius declararunt, quo me tandem putas ardore animi, aut quo studio benivolentiæ in te incensum esse? Nempe eo, quo homo gratus, atque idem non omnino imperite de ingeniis existimans erga tantæ spei, & tanti nominis adolescentem esse debet. Itaque, & incredibili gaudio elatus sum ex eis honoribus, quos es amplissimos in tua Patria consecutus, & reliqua est expectatio, nec mea solum, sed omnium, ut tanto consensu tuorum civium virtus tua omni genere laudis cumulate respondeat. Faciam, opinor, non necessario; sed quia amantium est, eorum vicem semper esse solicitos, quos ament, præcipiam tibi quiddam, quod & meus amor me cogit, & ætas tua hortatur. Vocatus es ad eorum hominum consuetudinem, ac convictum qui ingeniis maxime acuti, moribus politici, & communicabiles sunt, apud quos jus præcipue viget, & civilis æqualitatis conservatio; qui profecto vetus suum studium, & animorum benivolentiam, quam Majoribus tuis præstiterunt, in te ipsum libentissime persequentur, si adnitare, inter eos
non

non apparatu nec ſpecie aliqua elationis, ſed prudentia, & conſilio eſſe princeps. Ad quam ſtabilem, ac veram & vitæ, & potentiæ rationem, quæ in amore civium ſuorum ſolidum jacit fundamentum, ut te pares, & quotidie meditere, non ſolum te hortor, verum etiam pro eis cogitationibus, quas de te capio, vehementer rogo. Ego, quod mei in te amoris proprium eſt, meæque conſtantis in omnes tuos voluntatis, quicquid ex me eſt, quod tibi tuiſque, aut commodo alicui, aut ornamento eſſe poſſit; omnem meam operam, gratiam, ſtudium, auctoritatem, induſtriam, omnia denique, & naturæ, & fortunæ adjumenta, ſi qua modo adſunt nobis, quantula ea ſunt, ita tibi in omne tempus, & polliceor, & defero; ut in omni curſu temporum tuorum, nihil magis præſto, nec paratius, meâ fidelitate, & benivolentia ſis habiturus: ad quam fidem tibi præſtandam, non ſolum ex viri boni officio, qualem me profecto cupio eſſe, ſed hujus etiam epiſtolæ tanquam fœdere quodam eſſe obſtrictus volo. Tu fac valeas, & nos abſentes diligas. Ex Urbe IIII. Kal. Septembris MDXXIIII.

VI. *FERDINANDO AUSTRIÆ ARCHIDUCI*[1].

SErenifsime atque inviĉtiſſime Princeps & Domine mihi plurimum colende. Reditus Reverendi D. P. Salamanchæ magnam mihi lætitiam attulit. Nam & de Serenitatis veſtræ bona valetudine, ea quæ maxime cupiebam, & de illius optima ac præſtantiſſima in Chriſtianam Rempublicam voluntate, jamdiu nota & commemorata retulit; præterea litteras mihi ab illa reddidit, pleniſſimas humanitatis & ſapientiæ, in quibus me hortatur, ut ſuſceptam ſemel erga Sereniſſimum Cæſarem & ſuam Serenitatem obſervantiam retinere perpetuò velim: quod equidem facturus ſum, non aliam ullam ob cauſam, quam quod ſpe firma teneor, magnum Chriſtianæ Reipublicæ commodum in Serenitatis veſtræ eximia virtute, & fratris ejus ſumma auctoritate paratum fore. Quod ut celeriter & expedite videre poſſimus, equidem cuperem, hæc civilia & inteſtina bella, quibus afflicta & pene perdita Chriſtiana res laceratur, aliquo fine terminari; ut quæ per SS. D. N., cui ego tota mente & integra fide deſervio, cogitata & deliberata ſunt, nomini Serenitatis veſtræ imprimis glorioſa, Chriſtianæ Reipublicæ ſalutaria, quamprimum a primo

1 Hanc inſcriptionem nos poſuimus ex epiſtola ipſa; ex qua apparet, eſſe hunc Cæſaris, idest Caroli V. fratrem. Eſt ergo Ferdinandus Auſtriæ Archidux, qui a Sadoleto petiverat, ut perpetuam obſervantiam erga ſe, fratremque ſuum retineret; quibus litteris Sadoletus reſpondet.

primo quoque tempore in actum deducerentur. Quod ut Deus sua faxit bonitate, illius inenarrabilem clementiam supplices deprecamur. Mihi, si licitum est coram Serenitate vestra ea effari, quæ & fides mea, & singulare studium erga illius amplitudinem me cogit, nihil optem ardentius, quam horum tot malorum atque tantorum a Christiana Rep. depellendorum laudem & decus illi reservari: in qua . . . , etsi privati aliquid in ea affectus est, ut cogatur prope necessario suscipere partes & Serenissimi fratris sui, & suas . . . illa est vera sapientiæ laus, quæ publicam utilitatem primam omnium ducit, tamen ad illius singularem & egregiam pertinet naturam ac sapientiam providere longius, nec solum quæ in præsentia aguntur, sed etiam quæ in posterum possint impendere, prospicere. Ego & quæ mei desiderii sunt ingenue expromo, & pro Serenitatis vestræ honore, statu, perpetuitate, fama ita animo & cogitatione exulto, ut omnem præclarissimarum rerum & vere summo Principe dignissimarum gerendarum gloriam, communem illi cum Sanctissimo Domino nostro & conjunctam esse cupiam: in quem erga Serenitatem vestram animi affectum acrem, atque ferventem, primùm Sanctissimi Domini nostri in illam amor incredibilis, deinde ipsius summa & meo judicio incomparabilis virtus me impulit; in quo quidem affectu & judicio perpetuo mansurus sim, atque ejus commodis, amplitudini, gloriæ quantum mea tenuitas

feret, omni tempore deserviturus. Valeat semper felix Serenitas vestra, cui me unice commendo. Ex Urbe die 17. Jan. 1525.

VII. *ARCHIDUCI AUSTRIÆ*[1]

SErenissime atque invictissime Princeps & domine mihi plurimum colende, post commendationem debitam. Dominus Petrus Salamancha doctus vir, & gravis, & Serenitatis vestræ rerum, ac dignitatis studiosissimus reddidit mihi eas litteras, quas ipsa ad me scribere dignata est, plenas humanitatis, denique dignas, quæ a magno Principe & magno animo prædito mitterentur; mihi vero hòc gratiores, quò minus expectatas. Nam etsi ego, tùm meo quodam proprio judicio, quo de summis & præstantissimis virtutibus Serenitatis vestræ mirifice existimabam tùm SS. D. N. cuius mihi omnis voluntas pro norma est, incredibili erga eam benivolentia adductus, libenter Serenitati vestræ inserviebam, omniumque ipsius & acta atque consilia mihi probabantur, & voluntates ac desideria fovenda videbantur, tamen cum id agebam, non tam quærebam in eo satisfacere Serenitati vestræ, quam animo meo & veritati. Cum enim ipsa pro Sedis Apostolicæ dignitate, & pro fidei Catholicæ unitate nullum sibi laborem gravem esse duceret

1 De sua in eumdem voluntate atque officiis. Annus incertus; sed vel idem ac superior esse videtur, vel ei proximus: ideo hic eam collocavimus.

ceret; ita ſtatuebam,pertinere ad omnes qui Chriſti nomen diligerent,& præcipue ad me,qui multis de cauſis ad id ſum obligatus , amare, & celebrare, & omni obſervantia ac cultu proſequi Principem illum , qui de re & pietate Chriſtiana tam præclare promeritus eſſet ; ut in eo ipſo vera illi , & perpetua, & in univerſam poſteritatem celebris futura eſſet gloria . Hoc igitur animo , hoc affectu in amplectendis Serenitatis veſtræ negotiis procedebam; ſatis magnum mihi præmium conſtituens in ſinceritate animi mei , & in bona voluntate . At poſtquam Serenitas veſtra pro ſingulari ſua humanitate hoc mihi ſignificare ſuis litteris haud gravata eſt, grata ſibi eſſe officia mea atque accepta ; quod ſponte antea faciebam,ut eſſem illi maxime deditus, id mea omni ratione facere cogor . Neque enim aut ulla res eſt,quæ me magis obliget,quam benivolentia, aut ulli beneficio majorem gratiam debeo, quam tali judicio erga me & voluntati . Quamobrem ſic volo Serenitas veſtra .... inter multos qui pro illius dignitate, & honore curam ſuſcipiunt & ſuſcepturi ſunt, me,quantum mihi datum, & conceſſum fuerit,primas partes ſtudii,laboris,atque obſervantiæ appetiturum , omnibuſque in rebus adnixurum, ut mea conſtans & fidelis erga eam voluntas appareat . De his ulterius cum eodem Domino Petro Salamancha ſum adlocutus ; cui ego homini valde affectus ſum , propter eximiam quidem illius doctrinam & ſummam integritatem ....

magis quam me ab illo sentio amari. Valeat felix semper Serenitas vestra; cui me unice commendo. Romæ 8. Kal. Novembris.

VIII. *SERENISSIMI ARCHIDUCIS SECRETARIO*.

Quod scribis ad me, grata tibi fuisse ea amicitiæ nostræ fundamenta, quæ vir gravis, & prudens, & utriusque nostrum amicissimus P. Salamancha jecisset, id mihi ex tuis litteris agnoscere, fuit jucundissimum. Nam & tua virtus antea mihi spectata & cognita, & humanitas nunc perspicue percepta est; quarum altera fecit ut te mirifice amarem; altera vero, abs te ut amarer. Quamobrem, quod tu mutuam nostram benivolentiam multis fortunæ commodis anteponis, facis peramanter. Neque tamen arbitrere, me abs te in amore superari. Is enim ego sum, qui nulla fortunæ præmia, neque emolumenta cum bonorum & doctorum amicitia comparari putem: in quorum quidem numero vel imprimis tu a me habitus es; quem, cum amare mea sponte occepi, dedi hoc virtuti tuæ, cujus nomen & dignitas valet apud me plurimum. Cum vero & tu tam accurate & diligenter de tuo erga me animo benivolo ac propenso ad me scripseris, planeque mihi ingenuam mentem tuam & studium in amicitia constans declaraveris, prorsusque ita esse persuaseris; si dignus

1 Officiosis ejus litteris officiosissime respondet.

gnus ſum aliquo bonorum judicio,& eis ſtudiis quæ ſemper artium optimarum & honeſtiſſimarum ſum ſecutus; debes exiſtimare, me omni ope curaturum, ut mea tibi & voluntas & benivolentia cum omni tuo commodo & honore reſpondeat. Itaque & quæ tu mihi officia tua polliceris, in eo habeo tuam voluntatem gratiſſimam; & ego de te jam ſum cum hoc meo & omnium Principe accurate locutus, nec jam ut de ignoto homine, ſed ut de amiciſſimo; qui pluribus verbis oſtendit, tuam & fidem & obſervantiam ſibi eſſe acceptiſſimam. Sed ut aliquid tui cauſa faciam aliquando,quod tibi emolumento eſſe queat, Deus & occaſio afferat: ut vero ita velim & optem, jam ſum tibi ex officio noſtro amicitiæ obſtrictus, ſicuti me facturum & polliceor & defero. Tu ut valeas meque perpetuo diligas, magnopere a te peto. Ex Urbe 16.Kal. Feb.

IX. *REGI POLONIÆ SIGISMUNDO* [1]

SEreniſſime atque invictiſſime Rex & Domine honoratiſſime.Cum natura,ac voluntate,Deique beneficio ad virtutem venerandam ſatis propenſus

 ſim,

1 Suam in eum voluntatem declarat. De Sigiſmundi laudibus (fuit enim vere prudentia, fortitudine, conſtantia, ſtudioque Catholicæ Religionis inſignis) præter Stanislai Oricovii & Martini Cromeri funebres laudationes, quibus vitam ejus omnem ferme complexi ſunt, Antonius M. Gratiani cap. 7. *Vita Card. Commendoni*: obiit Sigiſmundus *a.* 1548. ipſo Paſchatis die annos natus LXXXII. cum regnaſſet a. XLII.

ſim, fuit jamdiu mihi neceſſe, illam in Majeſtate veſtra colere ac venerari, in qua, præcipua & admirabili dignitate, præcellit. Itaque mihi conſcius ſum, quantum in omni tempore, ubi aliqua mihi ſeſe obtulit occaſio, ejuſdem Majeſtatis veſtræ honoris ſtudioſiſſimus, & rerum omnium amantiſſimus fuerim. Sed quoniam ſtatus mei tenuitas non eſt paſſa, mea erga illam officia magni æſtimari, cum deſiderio ac voluntati opes meæ pares non eſſent, exiſtimavi antehac, ſummam meam in veſtram Serenitatem obſervantiam tacitis officiis mihi potius colendam, quam aperta ſignificatione eſſe oſtentandam. Ac in eadem nunc ſententia manſiſſem, niſi Venerabilis vir Dominus Joannes Rudnicski Archidiaconus Eccleſiæ . . . . qui aliqua Majeſtatis veſtræ negotia procuravit apud me, cum vidiſſet, qua ego diligentia, quo amore inſervire illi conarer, hortatus me eſſet, ut has ad eam litteras mitterem; quod feci libenter. Magnus enim fructus amantis eſt, intelligere ſuum amorem eſſe probatum & agnitum: qui cum nulli rei magis debeatur, quam virtuti, non mirum eſt ſi in animo meo erga Serenitatem veſtram vehementer eſt inflammatus; quam ego agnovi in his miſeris & calamitoſis temporibus propemodum ſolam facultates omnes, & illam qua potiſſimum valet & prædita eſt, ſapientiam Deo, & Dei Fidei, & amplitudini Chriſtianæ Religionis dedicaſſe. Hæc faciunt, ut ſi quid eſt in me, licet id ſit exiguum, ſed ta-

tamen, si quid possum & valeo ingenio, industria, fide, sedulitate; id totum cupiam, & optem Majestatis vestræ honoribus, & commodis promptum & paratum esse; nihil gratius, neque optatius habiturus, quam si intellexero, Majestati vestræ hunc animum acceptum & dicationem meam gratam esse: quam Deus omnipotens in omnibus consiliis suis actionibusque secundet. Romæ IV. Non. Martii 1528.

X. N. N.[1]

REverendissime in Christo Pater & Domine, debita & reverenti benedictione præmissa. Litteræ, quas V. P. Reverendissima mihi misit super facultate conferendorum beneficiorum ad triennium impetranda, simul cum litteris Serenissimi Cæsaris, ad SS. D. N. & ad me scriptis, a me quidem diligenter Summo Pontifici redditæ fuerunt. Sed, cum ipse cuperet uti benignitate erga eam, de qua optime sentit semper & loquitur, non tamen potuit, propter expectativas, quarum illo ipso tempore expeditio erat in procinctu paulo post facienda, quæ inde est facta: cum peterem ad reservata, libenter se facturum fuisse, respondit, sed se impediri, ex eo, quod plures ex Hispanis Episcopi, ac Archipræsul imprimis Toletanus, idem instantissime petierunt, seque a D. V. in simili

 gratia

1 Respondet facultatem conferendorum beneficiorum ad triennium, aliaque petenti.

gratia superatos esse moleste ferrent; quorum precibus resistere non posset si D. V. soli morem gerere vellet. Dixit tamen de reservatis, se majorem partem mihi collaturum, ut de eis gratificari hominibus bene de D. V. meritis possem. Ac de hac quidem re nihil amplius exprimere potui: de causa vero & contentione Capituli Conchensis cum ostendissem Sanctitati suæ litteras & D. V. illi plurimum commendassem; dixit, via justitiæ ordinaria id ab illis fuisse impetratum: quod si commissio denuo ad Signaturam referretur, se consulturum justitiæ & honori D. V.; multaque benigne & honorifice de ea locutus est. Dixi Reverendo P. Cantori, ut curaret, solicitaretque negotium; me omni diligentia D. V. rebus non defuturum: quod quidem agam semper, nec me unquam illius singularium clarissimarumque virtutum, & aliàs expertæ erga me benivolentiæ capiet oblivio; tantum donet mihi Deus, ut quo animo quaque observantia erga eam sum, factis & rebus declarare possim. Præteritis diebus rumor fuit D. V. pro Oratore Cæsaris huc adventurum, quod ego lætissimo animo accipiebam: nihil enim mihi posset evenire jucundius, quam illam videre, & alloqui, & coram meam illi reverentiam benivolentiamque præstare; sed is rumor nunc evanuit: quicquid sit, iter omne precor sit D. V. faustum & prosperum. Nos in aliquo metu pestilentiæ sumus, magna tamen adhibetur diligentia, nec principis benignitas & liberalitas pu-

publicæ curæ deest. Summum Deum deprecor, ut D. V. Reverendissimam salvam diu incolumemque custodiat: ipsam vero, ut solitum suum erga me amorem conservet, enixe oro. Ex Urbe. ultima Augusti 1525. E. Rev. D. V.

Obedientissimus filius & servus Ja. Sad. Carp.

XI. *N. N.*[1]

SI vestræ virtutis fama atque opinio, quæ in laude justitiæ, & studio æquitatis magnam apud omnes habet commendationem, mihi bene nota, & perspecta non esset; durius tulissem meæ Ecclesiæ Carpentoractensis causam, cum diu in Aquensi consilio agitata, & jam prope ad finem perducta esset, ad initia litigandi rursum esse revocatam. Sed quoniam de unoquoque vestrum ita sentio, ut de justissimo, & optimo judice sentiendum est, vestrique istius Senatus gravitatem, dignitatem, constantiamque intelligo; gaudeo, mihi oblatam esse occasionem, qua, & patrocinium tantorum virorum experiar & ego in jure Ecclesiæ meæ prosequendo animi mei integritatem ac innocentiam vestris Spectabilitatibus probare possim. Etsi enim grave est mihi litigare, propterea quod optimarum artium studiis deditus, & in hoc onere atque officio, quod sustineo, maximis occupationibus distri-

1 Judicibus Gallicis, ut finem aliquando imponant litibus, & caussam quamdam suam judicent: quæ ea sit, explicatum habes *ep.* 17.

ſtrictus, natura etiam a litibus abhorrens ſum; tamen in hac cura & ſolicitudine illæ res me conſolantur, primùm, quod Deo omnipotenti deſerviens, cum Eccleſiaſticas res retineo, videor mihi Dei honori & debito meo non deeſſe; deinde, quod veſtri clariſſimi, graviſſimique Conſilii æquitatem atque virtutem confido juſtitiæ, & veritati fore propitiam. Non enim ego aliud quicquam quæro aut poſtulo, nec vero quæſivi unquam, niſi juſtitiam & juſtitiæ exitum: cum qui res Eccleſiæ meæ diripuerunt, & illam poſſeſſionibus ſuis expoliarunt, omnibus artibus ſemper ſtuduerint, ut numquam finis huic judicio daretur; cauſamque ſpolii præſertim, per triginta circiter annos tractatam & actam, ad terminum venire paſſi non ſint, nunc varias cavillationes ſubterfugiaque inveniendo, nunc producendis, ſæpe bis, aliquando ter eiſdem ſcripturis, maximum proceſſus volumen cumulando, quo diem ſententiæ ferendæ in infinitum extraherent. Quas illorum artes & calliditates non commemorarem, niſi in poteſtate veſtra eſſet celeriter cognoſcere, utrum ego hæc vere, an ſimulate ſcriberem. Sed per Deum immortalem, cujus ante trhonum juſtitia ſedem ſuam habet, & qui filios hominum, ſi vere juſtitiam loquuntur, juſte jubet judicare; oro obteſtorque vos viri præſtantiſſimi, ut cauſam hanc ita cognoſcendam & finiendam ſuſcipiatis, ut diu multumque per tot annos agitata, aliquando veſtræ ſapientiæ judicio con-

conquiescat; & quod jus dictat, veritas præscribit, vestra virtus integritasque pollicetur, decisione & sententia declarare velitis. Quamquam hoc ipsum Spectabilitates vestræ sponte sua facturæ sunt; tamen illud orare atque obsecrare meum est (in quo maximum beneficium a vobis accepturus sum) ut non me diutius in hac solicitudine versari permittatis. Satis diu mea Ecclesia vexata est, satis ego cum litigiosissimis hominibus conflictatus: qui si aut privatæ cupiditatis causa, aut quò avaritiæ prædam comparem, causam hanc ipsam persequor; indignum me judico, qui apud vos gratiæ locum inveniam. Si vero ex debito & officio id ago, & quò Ecclesiasticis facultatibus uti possim ad subsidium bonorum, atque egentium; de qua mea voluntate & natura ferre testimonium possunt qui me noverunt; peto a vobis, ut me ipsum & Ecclesiam ipsam meam commendatam vobis accipiatis, velitisque pro humanitate vestra dare hoc mihi precanti, si non iniqua deprecor; dare nomini & dignitati non solum vestræ propriæ, sed & communi Galliæ totius, quam ego, in ea Ecclesiam, hoc est cælestem sponsam assecutus, patriam meam charissimam esse profiteor, ut apud vos & in vestro judicio quod æquum justumque fuerit, non solum judicatum, sed etiam accurate & celeriter judicatum sit; ut ego his molestiis aliquando liberatus, ad ferendam vobis gratiam expeditus esse possim: quod tanto amore & studio polliceor me facturum, ut nemo

nemo ex vobis meam aliqua in re operam quæsiturus sit, quin summam in me fidem & summam benivolentiam semper reperiat; istius autem præclari eximii Senatus nomen & auctoritatem, virtutem, omnibus a me officiis, atque omni observantia cultam in perpetuum, & honoratam sit intellecturus. Romæ 27. Junii 1525.

XII. *PRÆSIDENTI*[1].

PRæsidenti &c. Etsi non dubito virtutem, & integritatem tuam ad expediendam tandem aliquando causam meæ Ecclesiæ Carpentoractensis, mihi pro tua præstanti humanitate affuturam, tamen cum post trigesimum ferme spolii atque injuriæ ei Ecclesiæ factæ & litium agitatarum annum, hic qui proxime appropinquat annus magnam mihi spem præbeat, tua imprimis auctoritate & justitia interveniente, exitus inveniendi earum molestiarum, quas diu adversarii malitia sum perpessus, volui has ad Spectabilitatem tuam litteras scribere, quibus & me, resque meas ejus fidei commendarem, & meum erga illam animum declararem. Ego enim in eis rebus, quas ad te pertinere arbitratus sum, id studii profecto præbui, quod & tuæ eximiæ virtutes, & mea insignis erga te benivolentia postulabat: sumque eodem animo paratus semper futurus (uti-

1. Idem est argumentum hujus epistolæ & quæ sequuntur XI. ac superioris.

(utinam ea mihi offeratur occaſio) quo melius etiam mentem meam, & deſiderium inſerviendi tibi poſſis cognoſcere: quod donec acciderit, ut interea meam optimam voluntatem grate accipias magnopere a te peto. Abs te vero id poſtulo, quod in præſentia mihi concedere cum tua laude potes, ut tua auctoritate, benignitate, gratia cauſa mea expediatur; atque ita expediatur, ut id quod ego maxime volo, jus, & æquum, & veritas in ſuo honore retineatur. Hanc petitionem, ſi tu juſtam intelligis eſſe, da mihi quæſo, meæque obſervantiæ,& ſummæ erga te benivolentiæ,ut tua ope & patrocinio ab hoc onere liberer. Multa ſunt officia, quæ ego abs te, tali viro expectare poſſum: es enim in eo honore & loco conſtitutus, ut plurimis in rebus egere poſſim tuo præſidio;ſed nullum certe majus beneficium,nullum mihi carius nec gratius potes exhibere, quam ſi ſenſero,te favente, & moderante judicium, ſententiam primo quoque tempore in hac cauſa latam; pro quo munere tibi ſum perpetuam gratiam & obligationem debiturus, nec unquam animo quieturus, donec aliquo inſigni teſtimonio experiare meæ erga te effectum benivolentiæ & amantiſſimæ voluntatis. Romæ 3. Novembris 1525.

XIII.

XIII. *NOVO PRÆSIDENTI.*

SPectab. & Magn. tamquam frater honorande. Gratularer libenter dignitati tuæ,quod ad præsidendum tanto isti Consilio fueris vocatus, nisi multo magis ipsi Consilio gratulandum esset, quod tanto Præside fuerit exornatum.Sic enim intelligo; omnes illas virtutes, quæ in magno viro, & patrono juris ac justitiæ requirendæ sunt, in te ipso cumulate existere, ingenium,æquitatem,prudentiam, scientiam, quodque præterea rarum inter homines est, & ut ego judico maxime præclarum, te ita excellere ac florere eis artibus & litteris,quæ & sunt & vocantur optimæ, ut nullam laudem desiderari in te sinas. Quibus ego rebus & causis adductus, etsi opem tuam mihi & caussæ meæ,quæ istic agitatur, accedente semper veritate & justitia, eram imploraturus; tamen hoc libentius facio, quod video in te non solum auxilium & patrocinium, sed aliquanto etiam magis benivolentiam ac amicitiam optimi,& præstantissimi,& omnibus rebus ornatissimi hominis mihi esse optandam: cujus imprimis adipiscendæ causa, has denuo ad te litteras scribere sum inductus; cumque ego, simili tecum voluntate, multum bonis litteris tribuam & honoris, & studii; arbitror eam causam, quæ me ad te amandum maxime impulit, tibi quoque ad me diligendum alicujus momenti futuram: non enim du-

bito, quin, qua es doctrina, eadem sis humanitate; & quo es animo omnium virtutum laudem consecutus, eodem animo sis eos, qui ad te colendum accedunt, ad tuam amicitiam & benivolentiam accepturus; quod ut in me ipso facias, te vehementer rogo. Et quoniam tua auctoritas in isto Consilio plurima est; pro veritate justitiæ & integritatis tuæ, causam meæ Ecclesiæ que xxx. ferme annis calumnia adversariorum protracta, & nunc ad calculum pene redacta est, ut decidi & terminari ex juris ratione adjuves atque efficias etiam atque etiam deprecor. Ego omnem amoris significationem, quem mihi exhibueris, ita sum grate & jucunde accepturus, ut in perpetuum, quam suscepero erga te obligationem, nulla unquam ætas sit dissolutura; quicquid etiam in me erit studii, auctoritatis, operæ, id totum tibi & honoribus commodisque tuis, ac tuorum promptum sit paratumque futurum: in quo & fidem meam firmam esse senties, & amorem experiere. Vale. Romæ 3. Novembris 1525.

XIV. *PRÆSIDENTI*[1].

SPectab. & Magnifice &c. Audio Spectabilitatem tuam florentem laude virtutis, atque do ctri-

1 Consilio Tholosano. In editis *lib.* 1. *ep.* 13. est epistola N. *Senatus Tholosani Præsidi*; ubi caussam Ecclesiæ suæ ad Senatum Tholosanum delatam significat; quam eamdem hanc esse puto. Scripta est illa epistola x1. kal. Nov. 1527.

ctrinæ præsidere in isto Consilio Tholosano, quod propter gravitatem & justitiam magni nominis ubique est: quod ego summe gaudeo; gratulorque, dignum honorem in te tali viro virtuti esse habitum. Et quoniam ego eorum qui virtutum ornamentis præditi sunt, sum & natura & voluntate amicissimus, peto a te, ut tu quoque me aspirantem tecum ad conjunctionem benivolentiæ, ne aspernere, velisque mihi esse ad tuam amicitiam aditum; sicut te facturum spero, si modo, ut audio, pari humanitate & doctrina polles. Tulit autem casus & cursus temporum, ut apud te primum esset facultas promerendi de me; quod quidem justissime & rectissime facere possis: non enim aliter volo nec postulo; sed ut causam meæ Carpentoractensis Ecclesiæ triginta fere annos in Aquensi Consilio agitatam, & nunc istuc translatam, pro justitia absolvi expedirique adjuves, oro te & deprecor: hoc enim est in quo maximum abs te expecto beneficium, cui debiturus sum gratiam sempiternam. Causa spolii est; quod ius semper expeditum esse solet; & nunc tamdiu dilatum finem aliquando habere debet, quod potissimum, tua auctoritate adjuvante, confido fore: adversarius homo omnium litigiosissimus, qui exitum causæ videre non vult: hac tu me cura & sollicitudine ut aliquando, iure præeunte, liberes, humanitatem tuam omni studio obtestor; quò ego liberius possim & optimarum artium studiis vacare, quibus mirifice sum deditus,

& huic

& huic summo Pontifici deservire apud quem maximis occupationibus obstrictus sum. Tu, ut hujus tui meriti intelligas gratiam tibi a me relatam, ac meam omnem operam, studium, auctoritatem tibi ac tuis in hac Curia paratam esse cognoscas, efficiam, perpetuamque tibi fidem in amicitia & benivolentiam præstabo; ut te nunquam me accepisse in clientelam pœniteat: sicut cum Spectabilitate tua nobilis vir Gregorius . . . . pro vice mea latius loquetur, cui illa fidem habebit.

XV. *PRÆSIDENTI.*

Virtus tua & prudentia, quam ego intelligo esse eximiam, animum mihi dat ad Spectabilitatem tuam scribendi, ut & commendem causam Ecclesiæ meæ, quæ ad vestrum judicium delata est, & inveniam aditum ad præstantis & magni viri amicitiam, quam ego ceteris rebus anteferendam puto. Nam cum hoc habeat virtus, ut ingenuos animos ad se amandum alliciat, ego, qui si non virtute præditus, virtutis tamen cultor sum, ita ad te amandum colendumque accessi, ut te quoque rogem atque obsecrem, ut me dignum tua benivolentia ducas. Quod ad causam meam pertinet, nihil a te peto, nisi justitiam & integritatem, quam tu sponte tua omnibus præstiturus es: illud, oro te, concedas benivolentiæ & occupationibus meis, quæ apud summum hunc Pontificem maximæ sunt,

 ut

in animo non mediocrem gero; volui has litteras testes tibi afferri meæ erga te amantissimæ voluntatis. Equidem, si peterem aliquid abs te, quod minus ex veritate, minusque ex officio probi viri esset; reprehenderem ipse me, neque is essem, qui semper esse volui, æqui & recti & justi observantissimus; tu vero, cujus singularis integritas egregia opinione est, facile me posses & damnare & coarguere: sed absunt hæc ab utroque nostrum. Ego vero peto & deprecor, ut post triginta fere litium annos, tua industria, opera, auctoritate meæ Ecclesiæ causa aliquando definiatur. Faciunt autem meæ plurimæ occupationes, & illud studium, quod ego optimis artibus & litteris assiduum do, ut abhorreat in me animus a litibus; nec ex omnibus beneficiis quæ mihi multa a tui similibus venire possunt, ullum sit mihi expectatius harum curarum & molestiarum levamento: quod, quando in tua potestate situm est, obsecro te & deprecor per vinculum illud pietatis & justitiæ, quo Deo omnipotenti omnes obstricti sumus, perque amicitiæ fidem, quam ego mihi tecum & fidam & perpetuam esse opto, ut me & meam libertatem tranquillitatemque tibi habeas commendatam, aliquantumque laboris mea causa assumas, ut tuo singulari dono his solicitudinibus celeriter sim abstractus: atque hoc ita abs te peto, si tu me non indignum existimas, quem tuis præc laris beneficiis ornatum, perpetuam tibi gratiam c onstituas debere.

Illud.quod & grati, & constantis,& non inertis hominis proprium est, ego tibi a mea parte defero ac polliceor, nullum tempus unquam fore, quo aut memoria in me nominis tui aboleatur, aut gratiæ tibi referendæ voluntas: quam promissionem his litteris expressam, fidelissimi pignoris & testimonii loco apud te perpetuam esse volo. Vale Romæ 3. Novembris 1525.

XVII. *CONSILIARIO*

Spectabilis & Magnifice &c. Tua virtus multorum mihi cognita testimonio facit, ut & amicitiam tuam summopere expetam, & tui auxilii indigens, audacter ad te confugiam in re quidem justissima & rectissima: non enim aliud aut me petere aut te concedere honestum est. Habeo causam cum homine omnium litigiosissimo Domino de Muris super duobus dirutis oppidis S.Lamberti & Bastiti de Besania, quibus mea Carpentoractensis Ecclesia spoliata fuit, quæ causa annis fere 30. in Aquensi consilio agitata, cum prope ad finem adducta esset, semper fugiente adversario decisionem litis,ejus calliditate& versutiis,ad istud nobile Consilium translata est: hanc ego peto aliquando post tam diuturnum tempus absolvi expedirique,prout justitia exigit;sed ad celeritatem expediendi requiro opem & auctoritatem Spectabilitatis tuæ, qua plurimum illam pollere intelligo, si modo

modo non indignus sum, quem humanitate & benignitate tua in re honestissima esse adiutum velis. Mihi quidem abs te nullum majus beneficium dari potest, quam si ero his litigandi solicitudinibus te adiutore liberatus, a quibus mea mens & natura longe abhorret: præterea cum sim & litterarum optimis studiis valde deditus,& maximis apud hunc summum Pontificem occupationibus obstrictus, amo & desidero his curis liberari: quod si tua clementia fuero assecutus, polliceor tibi, me totum in tua potestate futurum,gratiamque tibi hujus meriti perpetuam habiturum. Equidem quantum in me est vel auctoritatis, vel gratiæ in hac Curia, etsi id non multum est, tamen ita tibi promptum & paratum offero, ut nunquam sis in me nec fidem amicitiæ, nec memoriam gratæ & benivolæ erga te voluntatis frustra desideraturus: sicut &c.

XVIII. *CONSILIARIO*

Spectabilis & Magnifice, tamquam frater hon. Peto a te,ut quo ego animo ad tuam amicitiam expetendam venio, eadem tu me excipias voluntate; & quoniam casus tibi primum obtulit facultatem beneficii in me conferendi, tuam humanitatem simul & justitiam mihi paratam esse velis. Habeo causam meæ Ecclesiæ Carpentoractensis, quæ ab hinc annis circiter 40. duobus territoriis oppidorum dirutorum spoliata, agit ad recupera-

tionem ſpolii: quæ cauſa triginta fere annis plus minuſve in Aquenſi Conſilio agitata nuper ad illum graviſſimum Senatum avocata eſt, adverſarii mei calliditate & verſutiis, qui omnium hominum maxime litigioſus, nullum juris finem unquam videre vellet. Hujus ego cauſæ celerem expeditionem poſtulo, precorque a Spectabilitate tua, per illam virtutem & integritatem tuam, qua te ſumme valere intelligo, ſuſcipias in fidem & patrocinium tuum me ipſum, & meam ſponſam Eccleſiam, qui & optimarum artium ſtudiis deditus, & maximis apud ſummum Pontificem occupationibus impeditus nihil magis cupio, quam finem litigii, a quo mea natura longe abhorret: nec majus beneficium accipere poſſum, quam harum ſolicitudinum liberationem. Quantum ergo Spectabilitas tua, ſalvo officio & fide ſua, mihi in hujus cauſæ expeditione favere dignata fuerit, tantum ego tibi in perpetuum debiturus ſum; habituruſque gratiam tuæ benignitati ſempiternam: & quod ad me pertinebit, in eis rebus omnibus, quæ tibi honori & commodo eſſe poterunt quicquid eſſe in me poteſt, in hac Curia aut auctoritatis aut gratiæ, etſi illud non maximum eſt, totum tamen tibi atque tuis futurum eſt paratum: in quo me memorem & gratum atque in ſuſcepta amicitia fidelem ſemper es experturus.

XIX.

XIX. CONSILII THOLOSANI CONSILIARIO.

Spectabilis & Magnifice &c. Si ea tua est humanitas, quam ego esse audio, mihi his litteris ad tuam amicitiam aspiranti facilem aditum præbebis; præsertim cum omnia sim honesta & recta a te petiturus: hoc enim & naturæ meæ petere est, & tuæ integritatis concedere. Nam causam quidem meæ Carpentoractensis Ecclesiæ triginta & amplius annos injuriis adversariorum oppressæ, quæ super recuperando spolio actitata est, ut pro justitia & veritate commendatam accipias, vix petendum a tua Spectabilitate est: tu enim ex natura & integritate tua, justitiæ & veritati non es defuturus. Illud est, in quo velim adesse mihi humanitatem & benignitatem tuam; si modo preces meæ justam causam afferunt obtinendi, quod precamur; ut litem tanto tempore dolis & calliditate adversarii ductam, aliquando tandem in isto sapientissimo Consilio, tua auctoritate mihi assistente, videam expeditam. Hoc est illud beneficium, quo a te cupio affici, quod mihi maximum futurum est; cum & natura a litigando abhorrens sim, & maximis apud hunc summum Pontificem occupationibus impeditus. In hoc si tua benigna mens precibus meis annuerit, sumpseritque studium & curam justitiæ meæ expediendæ, polliceor tibi, me æternam pro tanto dono gratiam tibi habiturum; omnemque

que daturum operam, ut te collati in me beneficii nunquam pœniteat: quicquid certe valeo & possum vel opera, vel gratia, vel auctoritate in hac Curia, etsi ea in me non magna sunt, quantacumque tamen sunt, tuis commodis ac honoribus sunt parata: in quo & fidem amicitiæ, & studium amoris erga te semper in me cognosces.

XX. *CONSILIARIO*

EX meorum litteris certior factus sum, te in meæ Ecclesiæ causa, quæ 30. ferme annis calumnia & malitia adversarii extracta litibus est, singularem quamdam justitiam & integritatem ostendisse; operamque adhibuisse, ut ea aliquando secundum normam veritatis, & juris decidi posset, totiusque judicii expeditionem tua præcipue virtute adjuvante in procinctu paratam esse: quo nihil potuissem audire, nec accipere mihi gratius. Valde enim opto, cum & occupationibus maximis, & studiis artium optimarum honestissimis districtus sim, liberari aliquando hac molestia, quæ me, non commodo mei, sed officii, & pietatis, ac in Deum omnipotentem religionis causa, maxime solicitum tenet. Quod ut per benignitatem & auctoritatem tuam consequar, magnopere tuam Spectabilitatem rogo atque oro. Ex omnibus enim beneficiis quæ mihi impendi possunt, hoc maximum habiturus sum, ac pro eo æternam tibi obligationem & gra-

& gratiam debiturus. Quòd si acciderit, ut mea tibi fides & opera alicubi utilis, aut honorifica esse possit; intelliges, te homini gratissimo, & in suscepta benivolentia constantissimo & officio & humanitate tua tribuisse. Ego ad meos istos actores scribo, ut in rebus omnibus consilio & auctoritate tua nitantur; tu ut eis auram tui favoris in omni justa & honesta re (non enim aliter postulo) impendas, meque in tua fide receptum foveas, omni animi studio te deprecor. Vale 3. Novembris 1525.

XXI. *EPISCOPO MIRAPOYS*[1].

REveren. &c. Nihil eram de te meritus, nec meum officium erga Reverendam Paternitatem tuam adhuc ullum constabat; cum tu singulari quadam humanitate præditus me absentem, & tibi incognitum in fidem & patrocinium tuum suscepisti, eamque auctoritatem & gravitatem, qua plurimum polles meis istic actoribus ad expeditionem causæ meæ benignissime obtulisti: quo ego præstanti tuo erga me beneficio ita sum obstrictus, ut ne ad agendas quidem verbis gratias satis digne posse me intelli-

1 Mirapicensis Episcopus erat hoc tempore Philippus de Leris de quo Sammarthani: *Episcopus sane generis claritudine æque illustris, ac munificentia, qui Ecclesiam suam opulentissime ditavit argentea & serica suppellectili; libris officiorum divinorum, fundationibus, aliisque Episcopatum suum, ipsamque Abbatiam Grassæ ædificiis decoravit. Mortuus anno* 1537.

telligam vel merito tuo, vel voluntati meæ satisfacere. Præterquam enim quod in meæ Ecclesiæ causa, quæ tot jam annos iniquissime vexata, me hominem vehementer occupatum, & bonis præterea artibus ac litteris deditum majorem in modum solicitat, video mihi prodesse plurimum posse ad assecutionem justitiæ optimi & gravissimi & omni virtute ornatissimi Præsulis auctoritatem, ac prudentiam; illud etiam mihi multo est jucundius, quod in tua erga me benivolentia maximos mihi fructus jucundissimæ amicitiæ video esse propositos. Atque, ut tu sola bonitate ad me amandum & favendum adductus es, sic ego omnes causas habeo, quamobrem te non amem solum, verum observem etiam atque colam. Nam & præclaræ virtutes tuæ, & tanta humanitas erga me, & officium in meis rebus jam adhibitum, onus in me tam magnæ obligationis imponunt, ut ego id perpetuo gesturus sim, æternamque tibi pro beneficiis gratiam habiturus. Quod si quid in me est vel auctoritatis, vel industriæ; id totum tibi, & commodis tuis, ac tuorum ita polliceor ac defero, ut te velim existimare, nihil tibi paratius quam meam fidem, operam, studium omnibus in rebus esse & semper fore. Ego, quod jam abs te fieri cœptum est, te deprecor atque oro, ut mihi in omni re honesta opem & patrocinium tuum præbeas, & me, quem jam semel in fidem tuam recepisti, tuis officiis, auxiliisque sublevatum ab anfractibus litium & hominum

minum litigiosissimorum injuriis adjuves liberari. Quod cum effeceris, vicissim promitto tibi & spondeo, eam rem tibi aliquando honori & voluptati futuram esse. Valeat Reverenda Paternitas tua, cui me unice commendo. Vale. III. Novembris 1525. Romæ.

XXII. *EPISCOPO PINO*[1].

EX litteris meorum intellexi, tuam Reverendam Paternitatem commorari Tholosæ[2], eamque memoriam servare nostræ mutuæ benivolentiæ, quam fides & virtus tua postulat: quod mihi accidit gratissimum. Recordor enim, cum tu in Urbe esses, meum amorem erga te & observantiam justissimis de causis fuisse susceptam. Quamquam enim vir magnus esses, & auctoritate, & nomine, egregieque Legatione regia fungerere, plus tamen multum erat in te, quod propter singularem doctrinam & eximiam probitatem amandum esset, quam quod propter fortunam. Quo tempore etiam memini, tuam mihi benivolentiam & studium non defuisse. Successerunt ea, quæ tu scis tempora, quibus, distracta consuetudine nostra, amor tamen servatus est. Accidit autem consilio quodam veluti

1 Joanni du Pin, de quo Vossius in *Histor. Latin. lib. 3. cap.* 11. Scripsit enim, præter librum de vita Aulica, vitam S. Catharinæ Senensis, item vitam Philippi Beroaldi Magistri sui. Laudat eum Erasmus quoque *in Ciceron.* Floruisse in sede Rivensi a. 1500. scribunt Sammarthani. Extant ad eum Sadoleti nostri litteræ jamdiu vulgatæ lib. IV. 13.

2 Rivensis civitas *Rieux* subest Archiepiscopatui & *Parlamento* Tholosano.

luti Divino, ut cum ego causam Ecclesiæ meæ Carpentoractensis spoliatæ ac vexatæ quorumdam injuria in Galliis agitarem, tuque tunc in Urbe præsens tua illam commendatione non parum adjuvisses, in eis locis nunc existeres, ubi maximo illi possis esse adjumento. Quod ut facias, te maximopere deprecor, vel justitiæ, & veritatis causa, cujus tu semper fuisti amantissimus, vel amicitiæ etiam nostræ; si te homini non ingrato tuum officium præstiturum existimas. Equidem, cùm multis aliis de causis hac solicitudine & cura cupio esse expeditus, tùm maxime, ut eis artibus honestissimis liberiore animo vacare possim, in quibus tu singulari quadam laude excellis; ego mediocriter versor. Itaque mandavi actoribus meis, ut tuo consilio, gratia, ope, patrocinio in rebus omnibus utantur. Quos si tua illa solita humanitate exceperis, mihique ad fidem tuam confugienti opem eam præstiteris, quam ego abs te & spero & opto; non solum egeris id, quod te talem virum maxime decet, ut justitiam tueare; sed mihi libenti æternum vinculum obligationis ad cultum & amorem tui ... quod ego sum singulari semper fide & constantia conservaturus. Valeat tua Paternitas Reverenda, cui me unice commendo. Romæ 3. Novemb. 1525.

XXIII.

XXIII. *DOMINO DE PIRA*

QUod multorum fama, & testimoniis intelligo, te esse hominem singulari ingenio & doctrina præditum, laudemque prudentiæ & æquitatis eximiam obtinere; id me ad te amandum, observandumque compellit: huic enim generi hominum natura sum amicissimus. Accidit autem percommode, ut quem virtutis causa omnino amare cogebar, ejus fidei & veritati me & meam Ecclesiam gauderem esse commissam: quod patrocinium ut suscipias, te vehementer oro, meque tibi deditissimum, & tui nominis amantissimum tua æquitate adjuves. Nec tamen postulo a te in causa mea aliud quicquam, nisi justitiam & integritatem; hæc enim in te virtus maxime præclara mihi visa est: sed ad celeritatem expeditionis, ad liberationem & finem mearum solicitudinum, ut curam & benivolentiam tuam adjungas; hoc ego a te deprecor; aperiasque pro tua humanitate, quam audio summam esse, aditum mihi, hoc maxime expetenti, ad amicitiam tuam, quam ego egregia fide & sinceritate culturus sum, atque hujus tui beneficii, si dignum me duxeris quem diligas, memoriam perpetuam retenturus. Quibus injuriis & detrimentis ab homine omnium litigiosissimo & versutissimo mea Ecclesia affecta fuerit, ex actoribus meis, & ex causa ipsa cognosces: huic succurrere & sub-

& ſubvenire oppreſſæ, tuæ virtutis proprium eſt; in qua egô ſpem maximam locavi: quæ me ne deſerat, Spectabilitatem tuam etiam atque etiam vehementer rogo. Ego ſi quid tua cauſa aut tuorum efficere idoneus ſum, ita tibi meas omnes facultates defero, vel operæ, vel benivolentiæ, vel auctoritatis, ſi qua mihi modo apud hunc optimum Pontificem eſt; ut te velim confidere, non minus me tibi paratum fore, quam te ipſum tibi: quod in omni eventu & occaſione re ipſa cognoſces. Vale, & nos in amorem tuum recipe.

XXIV. *MAGNO CANCELLARIO FRANCIÆ* [1]

ILluſtris & excellens Domine, ſemper obſervande. Pro ea obſervantia, qua Excellentiam tuam ſemper ſingulari proſecutus ſum, aliquantum moleſte tuli

1 Quis iſte fuerit non facile eſt dijudicare. Cancellarii Franciæ ex *P.* Anſelmo *Hiſt. des Grands Officiers de la Cour.* fuere ſub Ludovico XII.

Jo: de Gannay ad a. 1512.

Stephanus Poncher Sigillorum cuſtos ad a. 1515.

Sub Franciſco I.

Antonius de Prato ab a. 1515. ad a. 1535.

Antonius de Burgo ab a. 1535. ad a. 1538.

Guillemus Poyet ab a. 1538. ad 1542.

Franciſcus de Montelon cuſtos Sigillorum ab a. 1542. ad 1543.

Franciſcus Errault cuſtos Sigillorum ab a. 1543. ad 1544.

Matthæus de Longuejoue qui a. 1538. cuſtos aliquamdiu Sigillorum fuerat, iterum ab a. 1541. ad 1545.

Franciſcus Olivier Cancell. ab. a. 1545. ad 1560. Sub Henrico II. & Carolo IX.

Ex his Guilielmo Poyeto & Antonio de Prato extant jam editæ Sadoleti litteræ *lib.* XIII. 7. 8. 9. 10. *lib.* VI. 4. 5. 6. 7. 8.

tuli, de eis negotiis, quæ in Romana Curia habes nihil ad me delatum fuisse: potuissem enim, si a principio rem scissem, si non auctoritate atque ope, at studio, amore, diligentia tibi aliqua ex parte satisfacere: quam meam erga te, & tuos omnes voluntatem jampridem tibi exploratam esse arbitror. Equidem tibi ego semper admodum fui deditus, vel præstanti virtute tua, vel magnis erga me beneficiis provocatus; neque destiti tamen apud summum Pontificem instare atque urgere ut negotia tua expedirentur: quem inveni (ita Deus mihi sit propitius) studiosissimum ac pene ardentem cupiditate satisfaciendi tibi. Sed res parum caute ab initio agitata in eum locum deducta est, ut opposito justitiæ nomine cogatur ipse Pontifex, pro instituto suæ justissimæ mentis ac naturæ ire cunctantior. Datum est tamen negotium summo & doctissimo viro Cardinali Anconitano [1], ut videat, ecquis modus sit te explicandi; qui in eo nunc totus est; neque ego non optime spero de exitu. Nam & Pontifex optima in te voluntate est, & nos opera non deerimus, si modo a tuis adhibebimur, & quæ ad te pertinuerint, in eis opera mea fideli & prompta volent uti. De his omnibus copiosius locutus sum cum Petro Spina viro prudente, & tuæ Excellentiæ studiosissimo; cui etiam animum erga te meum, & studium inserviendi tibi aperui: qui tibi coram omnia

1 Petro de Accoltis, de quo Ciaccon. *t.* 3. *col.* 295. Cardinalis creatus a Julio obiit a. 1532.

omnia melius exponet; ei ego postulo haberi a te fidem. Tu quicquid erit, in quo me tibi commodo esse posse arbitrare, si de me tibi omnia promiseris, non fallam ulla in re opinionem tuam. Vale vir maxime. XIV. Kal. Decembris.

XXV. *LANGEO*[1].

HAbeo litteras datas Parisiis XVII. Kal. Junias, mihi tardissime redditas, propter difficultatem credo itinerum & moras excutientium tabellarios omnes, ne quid litterarum ultro citroque perieratur: quas etsi non habeo compertum, a te esse, idest ab eo, de quo & per Archidiaconum Avenionensem, & per Gregorium procuratorem meum ad me scriptum est, cujus officia in me apud Regem Christianissimum maxima extiterunt; tamen similitudo & nominis & facti me inducit, ut arbitrer eumdem esse, quando pro Langeo Langiatus scriptus est. Quod si ita est, atque idem tu, qui me & causam meam tuis humanissimis officiis apud Regem sublevasti, litteris quoque tuis, scriptis amicissime animum tuum omnem & amorem ostendere

(1) Guillielmo Bellaio Langeo, suspicor hanc esse scriptam epistolam, homini antiqua nobilitate prudentiaque insigni, Martini Historici, & Joannis Bellaii Archiepiscopi Parisiensis & Cardinalis, fratri. Johanni editæ jam extant Sadoleti epistolæ; *lib.* VI. 1. 2. 3. *lib.* X. 19. Guillielmo vero ipsi *lib.* IV. XII. 12. cui etiam librum inscripsit *De liberis recte instituendis*: litteræ certe sunt homini scriptæ, qui apud Galliæ Regem plurimum poterat, cui de præstitis in se officiis gratias agit, commendatque illum qui has litteras reddit.

dere mihi voluisti, scito te ita recte in me tuam operam, & beneficium collocasse, ut eorum qui te amant & florentem esse cupiunt, quorum non mediocris pro tua præstanti virtute esse debet copia, ego tui benivolentia & amore incensus principem me esse profitear: tantum apud me virium habet humanitas & hæc benivoli animi significatio, hòc mihi gratior, quò minus provisa aut expectata fuit. Ac tibi equidem gratulor, quamplurimas partes amicitiæ constituendæ fortunam ad te detulisse; quas ego occasiones soleo ceteris rebus omnibus anteferre. Sed quando tu tali virtute, ingenio, probitate præditus es, meo judicio, es dignissimus, cui omnis præclaræ rei gerendæ facultas deferatur. Est præterea in eisdem tuis litteris scriptum, esse quod operam meam apud summum Pontificem requiras; quod ego, quidnam sit intelligere non potui, neque vero quisquam ad me detulit, quo fierem certior, quod summo meo cum dolore fero; nihil enim mihi magis est in optatis, quam referre tibi gratiam si modo ea referri possit; quod tuorum erga me magnitudo meritorum excludere videtur. Verumtamen, si quid dabitur occasionis, ut meum in te animum declarare possim, non desiderabitur a te nec voluntas nec industria mea. De tuis erga me officiis & singulari tua humanitate communicavi cum eo qui tibi has litteras reddidit, cujus apud summum Pontificem gratia atque auctoritas maxima omnium est; idque ejus merito: nihil enim

illo fidelius, nihil integrius, nihil in omni genere virtutis perfectius; qui quidem te etiam mirifice diligit, & tuam amicitiam familiaritatemque expetit, cui si te totum tradideris, hominemque omni laude præstantem tua illa humanitate incomparabili fueris complexus, nequaquam te pœnitebit optimi & prudentissimi viri amicitiam esse assecutum: penes hunc quidem summum omnium & vere optimum Pontificem quicquid ambo valemus gratia, & benivolentia, valemus tibi; quod magis reipsa experimentoque cognosces.

XXVI. *SANCTISS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ* [1].

PAter Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Venit ad has regiones Sanctitatis vestræ Commissarius D. Joannes de Piscia, homo peritus, & prudens, & mihi jam diu amicitia

(1) Clementi VII. pro Avenionensi Legato, eum Jo. de Piscia (de quo lib. VII. 8.) Commissarius a Pontifice missus eò esset. Hunc his litteris defendit & laudat. Nescio, an ille sit, de quo Florebellus in Vita, de Carpentoractensibus loquens; *eorum causa, amplissimi & potentissimi viri simultatem (qui eo tempore Legatus Avenionem & finitima illi urbi oppida, quæ in fide Romanæ Ecclesiæ sunt, regebat) homo in injuriis perferendis quæ ipsi fierent incredibili lenitate ac nimia prope patientia, suscipere veritus non est. Multas enim Ecclesiæ suæ injurias inferri, multa tum a Legato, tum ab ejus Magistratibus, ac ministris inique decerni atque agi, pro munere ac pro persona quam sustinebat minime sibi ferendum existimavit. Ac primo quidem illum ab eis institutis hortando & amice sæpius monendo deterrere conatus est; sed cum nihil hac ratione proficeret, cumque ejus quamquam absentis, Romæ magna apud Clementem P. M. esset auctoritas, brevi tempore perfecit ut Legatus, sese colligeret, & eos quibus præ-*

tia conjunctus, qui tres commissiones attulit; ex quarum una, quæ maximi momenti est, & adversus Officiales jus male administrantes instituta est „ & in qua Sanctitas vestra me quoque nominatum esse voluit, facile cognovi id, quod mihi maximæ lætitiæ est, meam illi fidem, & servitutem satis esse probatam, pro quo ego semper eidem Sanctitati vestræ maximas gratias. Sed quod ad zelum pertinet justitiæ (qui semper in Sanctitate vestra fuit singularis) & ad illam summam integritatem ac prudentiam, qua Sanctitas vestra & Dei munere, & sua voluntate, ac virtute in primis est prædita; visum est mihi eam de toto statu hujus suæ provinciæ per litteras facere certiorem, ut re plene cognita possit ipsa deinceps iis, qui querelas ad sanctam Sedem deferent, ea reddere responsa, quæ ipsius summæ dignitati, & sapientiæ erunt convenientia. Ac primùm Pater Sanctissime, non possum hoc affirmare, nullos unquam errores ab Officialibus his committi, cum ut Sanctitas vestra optime scit, in magna copia eorum, qui juri reddendo præfecti sunt, aliqui, interdum quidem etiam malitia, sed sæpius negligentia, aut etiam ignorantia possint peccare. Sed quod ad Reverendissimum D. Lega-

praerat populos, magna in posterum æquitate & diligentia regeret. Qua in re Sadoleti officium ac pietatem potius adeo is aliquanto post amavit, ut non modo cum eo in gratiam redierit, sed ex eo tempore illum & vereri maxime, & patrem etiam appellare solitus fuerit. Jo. de Piscia mentio habetur *ep. ad Binum inter Italicas edit. Veron.* 11 2. eam vide. Nam eodem anno scripta est, atque iisdem fere de rebus agit.

tum, pertinet (ego enim Pater Sancte, dabo fidele, veritati testimonium, neque hominibus odio, aut amore ero affectus, sed res ipsa, & facta cujusque, cujusmodi ipsa fuerint, integro animo sinceraque fide, aut laudabo aut reprehendam) quod igitur ad D. Legatum pertinet, sciat, & teneat Sanctitas vestra, nihil illo fieri posse ad gubernandum populos sibi creditos, aut justius hoc tempore, aut providentius. Et quoniam laus a verbis communibus ducta parum videtur habere soliditatis, narrabo ipsa facta, ut Sanctitas vestra intelligat, utrum habeamus, necne, omnes qui in his locis degimus justam, & agendi gratias Deo, & gloriæ vestræ Sanctitatis, ac honori sanctæ istius Sedis gratulandi rationem. Primùm annus est, & eo plus, quod nos qui de Comitatu sumus, cum aliquot capita juris viderentur nobis ab Officialibus administrari aliquanto secus, quam statuta Patriæ, & nostra utilitas ferret, adivimus D. Legatum, & ad eum causam totam, postulationesque nostras detulimus: qui convocato Consilio, rebusque coram (nam, & ego adfui præsens) examinatis, ac discussis, nihil nobis denegavit eorum, quæ honeste, & juridice petebantur: atque id ita prompto, & liberali animo fecit, ut in quibus ratio etiam juris non ita erat certa ac liquida, maluerit tamen pro sua benignitate nostræ voluntati morem gerere, quam aliquid suæ potestati reservare. Itaque earum postulationum, & concessionum decem circiter,

aut

aut duodecim capitula confecimus, quæ universæ Patriæ gratissima, opportunissimaque sunt, & nobis summa cum fide observantur. Secuta est pestilentia paulo post, quæ nos omnes in varia loca disjecit: annus deinde, & a principio sterilis, & extremis tribus mensibus, omnibus his vestræ Sanctitatis populis ferme perniciosus;quo tempore,asperrima fame incrudescente, hominibus tanquam feris per agros, & nemora victum sibi ex ramis herbisque quærentibus, cum D. Legatus ab urbe Avenione abesset, facileque posset, si vellet, caussam probabilem suæ absentiæ reddere, nihil ejusmodi fuit, sed venit ultro in civitatem, & semetipsum obtulit: multisque laboribus atque omni diligentia, missis circumquaque hominibus, & prospexit quantum fieri potuit publicæ indigentiæ, & privatim ipse, magnifico, & memorabili opere, pauperum turbam, & numerum ingentem, ferme ad duo hominum millia, duorum mensium spatio amplius, privatim aluit, pane singulis, & pulte quotidiana præbita: cujus præclari facti exemplum, atque imitatio ita animavit, incenditque ceteros, ut plurimi, qui domesticis copiis instructiores erant, domum suam indigentibus aperuerint, nec unquam, ut ego arbitror, ulla in gente tantum misericordiæ, & charitatis, fuerit aut expectatum, aut visum, quantum in populis vestræ Sanctitatis reipsa, & opere fuit expertum, & cognitum: quæ res, quantum ad decorandum, &

celebrandum S. Sedis Apostolicæ nomen inter has gentes valuerit, Sanctitas vestra optime potest existimare. Constat quidem certe, nisi hæc Domini Legati virtus, & magnificentia lumen salutis pauperibus ostendere cœpisset, multique exemplum pietatis secuti fuissent, non pauca hominum millia fame interitura fuisse. Transiit ista nox famis, & tenebrarum; & cum ubertatem frugum, non solum terra monstrare, sed effundere etiam cœpisset; ipsaque spe propinquæ saturitatis facile homines per se suæ saluti subvenire inciperent, Dominus Legatus interea, accersito homine doctissimo, & Religioso peritissimo, qui natione Italus, patria Vicentinus regulam Fratrum Prædicantium profitetur, rem novam, & inauditam in his regionibus, maximeque sanctam, & salutarem instituit, ut beati Apostoli Pauli epistolæ publice legantur. Nam hæ gentes, Pater Sanctissime, sua quidem sponte, & christianissimæ, & devotissimæ sunt; sed præter fidem illam simplicem, & illa prima Religionis rudimenta, nihil unquam, neque legerunt, neque audiverunt, quod ad altiora fidei Christianæ mysteria intelligenda pertineat; una est illis litterarum cognitio in jure, & canonibus, in quo genere doctrinæ, multi sane versantur; ceteras quidem artes, & disciplinas liberales, & præsertim eas, quæ ad cognitionem Dei, & sui unicuique sunt necessariæ, nemo ferme in his terris cognoscit. Quod videns D.Legatus & bonitate quadam,

ac

ac ut cæleſtis ſcientiæ ſemina in his populis ſereret, providentia erga ſuos adductus, hominem iſtum conduxit, non publico civitatis, ſed ſuo privato ſumptu atque impendio, qui ſanctiſſimi, & ſapientiſſimi, Deoque dilectiſſimi Apoſtoli myſteria fidei, ac præcepta hominibus aperiret. Itaque tanta eſt ex hac lectione, facta Avenionenſibus animorum concitatio, ut concurſus ad audiendum magni fiant; ſperandumque ſit, Deo ſanctum opus dirigente, maximas ex hoc utilitates, & quidem cæleſtes potius, quam terrenas in his populis eſſe proventuras. Mitto nunc Monaſteriorum reformationes, in quibus feminæ Deo ſacræ verſantur, quæ cum nomen quidem Religionis haberent, parum autem proſpera eſſent pudicitiæ fama, ipſius D. Legati cura, & attentiſſima diligentia, reſtrictæ, & correctæ ſunt: mitto particulares aliquas Curiarum, & Tribunalium emendationes. Ad maximum enim & pulcherrimum D. Legati factum feſtinat animus; qui, jam menſes aliquot ſunt, cum videns judicia, & juriſdictionem in populis hujus Provinciæ, longo abuſu, & malitia multorum, depravata non minimum, & corrupta eſſe; liteſque perpetuas, fugas, & fraudes cavillantium eſſe infinitas, adjecit animum ad univerſalem totius juſtitiæ correctionem, vocatiſque peritis, & conſilio cum illis communicato, plurima decreta, ſtatutaque confecit; quæ licet nondum plane perfecta ſint, ad finem

tamen, & exitum ſunt propinqua: quæ ſi in uſum venient, & in jure dicendo obſervabuntur; credat mihi hoc affirmanti Sanctitas veſtra, maximas a populis ſuis incommoditates, & conſumptiones bonorum ac fortunarum, & privatim, & publice fore amotas. Hæc ego cernens, gaudebam animo, & triumphabam lætitia, ſperans propediem me viſurum lumen Domini in his terris, & ut ſanctæ Sedis Apoſtolicæ nomen in antiquam dignitatem, auctoritatemque reſtitueretur: quod eò etiam mihi erat jucundius, quod Sanctitate veſtra Sedem iſtam ſanctam obtinente, videbam hujus rei gloriam ad ipſius præcipue laudem & decus redundaturam eſſe, cui ego toto corde & animo ſum affectus. Sed interim, Pater Sancte, quod cum dolore aliquo loquor, hæc intervenit nova commiſſio, quæ aliquantum de honore, & fama D. Legati detrahens, apta ſit animum ipſius potius retardare ab his actionibus præclaris, quam intendere: nec dubito, quin illa ab optimo animo, & ſapiente conſilio Sanctitatis veſtræ profecta ſit: novi enim ejus pietatem, prudentiam, religionem, atque in primis zelum juſtitiæ, quo prædita eſt. Sed accidit, ut puto, maligni hoſtis conſilio, qui ſemper ad diſturbandas pias actiones paratus eſt, ut aliquorum apud Sedem Apoſtolicam querelæ hoc tempore plus valuerint, quam fortaſſe valere debebant. Quamquam qui ſint iſti, & quam querendi cauſam habeant, poſtquam ita placuit Sanctitati ve-

vestræ; ego cum Commissario simul cognoscam. In ceteris vero, ut inquiramus contra Officiales, & salvos conductus præbeamus; hoc putarem ita novo Brevi esse moderandum, ut si quid sit, quod reprehendendum, & corrigendum esse videatur, de eo nos non judicemus, nec salvos conductus præbeamus, sed ad D. Legatum deferamus: qui non sum dubius, siqua constabunt Officialium errata, quod emendabit illa & corriget. Atque ad has fortasse nondum intellectas Sanctitati vestræ D. Legati actiones, egregiæ ipsius voluntatis, & optimi animi testes, cum accedat ejus potentia, nomen, auctoritas, quæ in his nationibus permagna est, & maximis opibus, clientelis, cognationibusque munita, si licitum mihi est infimæ Sanctitatis vestræ creaturæ loqui coram ea libere quod sentio, auderem rogare eam, quam etiam rogo atque omnibus precibus obtestor, ut mutata ratione scribendi, ipsi D. Legato de his rebus, & factis potius gratuletur; eumque in hac præclara voluntate confirmet; commendet, & approbet quæ gesta sunt; ad cetera quæ supersunt gerenda adhortetur. Hoc enim Sanctitas vestra si efficiet, maximum certe bonum suis fidelissimis populis procurabit; & insigne, atque eximium suæ sapientiæ, justitiæque lumen his gentibus ostendet. Altera commissio est de feudis, & juribus Cameræ, si qua usurpata sint, recuperandis; quæ cum justa & honesta sit, caute tamen & prudenter est tractanda: de qua re tota

cum

cum ipſo Commiſſario locutus ſum. Tertia contra Lutheranos, & alios Hæreticos intenta eſt; quam ſanctiſſimam eſſe nemo poteſt negare. Sed tamen Pater Sancte, in hac Eccleſiaſtica provincia, Lutherani ſeminis nulla ſuſpicio eſt, & Hæreticorum nomen incognitum. Eſt quædam natio, quæ in hanc ſuſpicionem apud aures veſtræ Sanctitatis adducta forte eſt: non enim ignoro ſenſus, & voluntates horum hominum, ac quorundam inter ſe æmulationes. Nam per hæc calamitoſa omnibus fere locis tempora, multi multis ex locis mercatores Avenione ſe receperunt, factaque eſt ob hanc cauſam hæc civitas opulentior; quod omnes ita exiſtimabant, ſi in hanc urbem ſe contuliſſent, portum in ea pacis, & tranquillitatis ſe reperturos: quibus ſi iſti nunc terrores, & formidines oſtendantur; video Pater Sancte, cum parvo iſtius S. Sedis, aut nullo potius commodo, magnam commutationem rerum futuram eſſe, ut demigrent in alia loca qui hic ſedes conſtitutas habebant; quorum tamen ſpecies, & forma tanquam bonorum virorum eſt, nec unquam de illorum impietate ulla extitit ſuſpicio. Itaque ego fretus veſtræ Sanctitatis juſtitia, dixi Commiſſario, ut, ſi quid per teſtes probatos intelligeret, ſeveriſſime exequeretur; ab ignominia autem & dedecore ne inciperet; cum hujus peccati infamia gravibus viris ipſa morte ſit durior, nec illis aures, qui odio ſimultateque feruntur, præbendas eſſe duceret: quos ego novi, Pater San-

Sancte, qui sint, & quemadmodum sese habeat res tota, optime intelligo. Sed quod magis pertinet ad honorem Sedis Apostolicæ, & non mediocrem etiam utilitatem, aperta est via ipsi Commissario, ab ipso etiam Reverendissimo D. Legato, per quam cum summa justitia, & æquitate, commodis Cameræ poterit consuli; de quo Commissarius eamdem Sanctitatem vestram plenius est informaturus. Ego Sanctitatem vestram humiliter deprecor, ut hæc omnia quæ scripsi in optimam partem accipiat, atque ita reputet, me fidelissimo animo, & summa cum fide omnia scripsisse: non quin possim judicio falli;sed certe, quod mihi ipsi persuasum est, rectum & æquum esse, id Sanctitati vestræ statui esse per me exponendum;quæ solita sua cum sapientia omnia & gubernabit, & diriget: quam Dominus Deus noster omni felicitate, & gratia augere semper dignetur, & cujus sanctissimis pedibus me commendatum esse & cupio, & rogo. Carpentoracti XXVIII. Julii MDXXXI.

S.V. Humillim. servus Jacobus Sadoletus.

XXVII. *SS. AC CLEMENTISS. D. N. PAPÆ* [1].

PAter Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Cum Gaspar de Brancatiis,præsentium lator Romam accederet,petiit a me,ut eum Sanctitati vestræ litteris meis commendarem; quod ego libenter feci, non tam meis litteris,

[1] Commendatitia pro Gaspare de Brancatiis.

teris, quam Sanctitatis vestræ benignitate, & clementia fretus. Cum autem sit juvenis optima indole, ac egregiis moribus præditus, tum autem ex nobili familia & genere, cujus pater Dominus de Cæsarista, inter primos hujus provinciæ, existimatione, & fortunis ornatus est, mihique amicissimus, commendo hunc juvenem Sanctitati vestræ, ut in eis rebus quas postulabit, quæ cum honestate, & justitia, & cum vestræ Sanctitatis dignitate conjunctæ fuerint, velit ei suam humanitatem, gratiam, benignitatem, libenter impertire, in quo, & suæ optimæ clementissimæque naturæ rem consentaneam faciet, & mihi valde gratam: qui Deum continue rogo, ut vestræ Sanctitati omnia prospera feliciaque concedat; cujus sanctissimis pedibus me humillime commendo. Carpentoracti VIII. Octobris MDXXXI.

Devotissimus servus Jacobus Sadoletus.

XXVIII. *Reverendiss. in Christo Patri, & D. Domino, & Patri mihi observandissimo, Domino* *EPISCOPO CONCHÆ*[1].

REverendissime in Christo Pater, & Domine mihi semper observande, post commendationem

(1) Commendatitiæ pro Jo. Francisco Bino. De hoc Bembo scribit *lib.* 1. *ep.* 3. 8. eidem vero & Cardinali Trivultio ep. Italico sermone conscripta *inter epist.* XII. *virorum Illustrium pag.* 86. *&* 89. *edit. Venet.* 1582. *Edit. Veronens. oper Sadoleti tom.* 2. *pag.* 120. *&* 223. *Lib.* V. *epist.* 18. *in*

nem debitam. His mensibus præteritis cum transisset prope hanc civitatem Carpentoractensem Dominus Alonsus consanguineus, & Nuncius R. P. Vestræ, & propter metum pestis convenire me non potuisset, dedit ad me litteras, & suas, & V. R. D. quibus significabantur mihi molestiæ, quas ipsa in Urbe sustinebat; quæ mihi magnum dolorem attulerunt, propter singularem observantiam, & amorem, quo prosequor Reverendiss. D. V. & quia ipsius summas virtutes cognoscens certus sum, illa omnia ab iniquis animis procedere. Scripsi igitur efficacissime ad aliquot summos viros, habentes potentiam & auctoritatem, & mihi amicissimos, atque etiam ad ipsum summum Pontificem, dans illustre testimonium de D. V., & multis precibus utens, ut has calumnias tanquam veram integritatem maculantes vellet coercere. Quæ litteræ, cum ad manus dicti D. Alonsi pervenerint, adhuc ab eo, ut intellexi, non sunt redditæ, neque ille illis usus est; quod si fecit, quia non fuit necesse, multum gaudeo, rem & honorem V. Rev. D. in tuto esse; si autem non reddidit, quia parum utiles fore existimavit, ego e contrario puto nihil fuisse nocituras: sed dummodo

in utraque enitentem lingua appellat. De eodem & Bembus *lib.* 3. *epist.* 24. &c. Fuit ille *Florentinus* (etsi eum in Scriptoribus Florentinis præterierit Poccianus) ut in ejus epitaphio dicitur apud Schrederum *p.* 150. *civis Romanus*, *Basilicæ Sanctæ Mariæ Majoris Canonicus*, *summorum trium Pontificum* Julii III. *Marcelli* II. *Pauli* IIII. *ac Sacri Senatus Scriba*. Quare in epistolis Italicis Sadoleti, quarum quinque ad eum spectant, prima inscribitur *A M. Gio: Francesco Bini Secret. di N. S.* V. epistolam Trivultio scriptam.

modo V. R. D. ſciat, me, quicquid ſum & quantulum valeo, totum eſſe ipſius voluntati, & commodo ſemper addictum; de reliquo,opera mea utatur quantum ei placuerit; ego enim promitto, me neque amore, neque ſtudio animi, neque diligentia unquam illi defuturum; nec unquam ex meo animo excidet memoria illius paternæ benivolentiæ, quam ipſa mihi, dum fuit Romæ, oſtendit. Ceterum, eſt quod rogem D. veſtram, & pro amico meo, & pro juſtitia. Aliàs enim cum vacaſſet beneficium De la Fuente Petro Naharro, & id mihi in Curia Romana fuiſſet delatum, dedi illud Domino Joanni Franciſco Bino doctiſſimo, & probatiſſimo homini, qui me tunc in illo Secretariatus officio plurimum adjuvabat; illeque id poſtea reſignavit in favorem cujuſdam Hiſpani, viri optimi, & Sacerdotis, reſervato ſibi regreſſu, & penſione, quarum reſervationum litteræ extant Apoſtolicæ. Poſt vero, illo cui reſignatum fuerat mortuo, convenit iterum cum alio,juſque ſuum illi tradidit,qui quominus poſſeſſionem conſequatur, allegat ſe a quodam impediri, cui per V. Rev. D. illud Beneficium fuit collatum. Quod ſi ita eſt, precor Rev. D.V. ut meo intuitu, qui pro homine in omni virtute egregio, & quem ego fraterno amore diligo, multum laborem, velit ipſa efficere, ut tam ipſe meus Jo.Franciſcus Binus, quam ille,cui per eum id Beneficium denuo reſignatum eſt, ſuis juſtis, & debitis commodis, fructibuſque utantur, nullumque

illis

illis impedimentum a quopiam inferatur. Nam, præterquamquod hoc æquum est, & convenit præsertim P. V. Rev. quæ & doctissima est & prudentissima, ut suum cuique reddatur, legesque, & jura, quibus utitur Christianitas, & quibus vivimus, conserventur; tum vero propter amorem mei, qui hoc enixe, & instanter postulo, & propter ipsius Domini Bini magnas virtutes, cujus similibus hominibus V. Rev. D. semper fautrix fuit. Spero, illam hoc etiam benigne, libenter, prompteque facturam; in quo me sibi quamvis obligatissimum, semper tamen magis obligabit. Quod si dubium aliquid sit, ego ad ipsum D. Binum scribo, ut V. Rev. P. de omnibus per literas suas doceat: quem, & ipsum, & causam ejus totam, ut ipsam in protectionem suam accipiat, magnopere oro; atque eum, si videbitur, V. Rev. D. in suis rebus, & negociis adhibeat: est enim familiaris summo Pontifici, & valde ei charus ac dilectus. Ego hic in studiis, & litteris assiduus sum, recteque per Dei gratiam valeo, & V. R. P. semper optime valere, & felicem esse opto, me cum omni amore, & reverentia plurimum illi commendans. Carpentoracti XXVIII. Decembris MDXXXI.

Obedientissimus filius & humili scliens
Ja. Sadoletus Episc. Carpent.

XXIX.

XXIX. *SS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ*[1].

Pater Sanctissime ac Beatissime, post pedum devota oscula beatorum. Annus agitur quintus decimus, ex quo in civitate vestræ Sanctitatis hac Avenionensi Jus civile profitetur optimus profecto doctissimusque vir Joannes Franciscus Ripa, de quo ego vestræ Sanctitati hoc testimonium præbere possum, nullum a me de his, de quibus aliquid judicare potuerim, aut præstantiore ingenio, aut illustriore fama fuisse cognitum; nec solum doctrinæ, & eruditionis, sed virtutis etiam eximiæque integritatis. Illud equidem ipsis oculis cerno, quod ceteri quoque omnes; præcipuum esse in eo ac pene solum ornamentum provinciæ Ecclesiasticæ huic, civitatique Avenionensi, quam alteram Romam nationes circumjectæ appellant; quod etiam in decus, & laudem Sedis Apostolicæ, & Sanctitatis vestræ redundare cognoscitur: magni enim concursus ex tota Gallia quotidie fiunt, hujus hominis consilium, & sententiam de maximis suis rebus sciscitantium; nosque omnes incolæ Ecclesiastici, illius prudentia, & æquitate in dubiis rebus nostris

1 Pro Jo Francisco Ripa, qui Avenione Jus Civile profitebatur, ut in eadem ille urbe retineatur, etsi optimis conditionibus evocetur Mediolanum, pœnis etiam, ni pareat, intentatis. Scribit Ripæ Sadoletus *ep.*8. *lib.* v. ubi *omnibus bonis in litteris artibusque excellere* eum hominem affirmat; & de voluminibus XL. editis, XX. Interpretationum, totidemque Responsorum. Epistola vero *lib.* II. I. *summum omnium & maximum Jurisconsultum* vocat.

ſtris præcipue nitimur. Quæ cum ita ſint, Pater Sancte, cum iſte nobiſcum vivat, fortuniſque apud nos, & liberis pluribus comparatis, multas, & honorificas conditiones, quæ ſibi offerebantur, aliàs fuerit aſpernatus, nullo modo intendens ab umbra & patrocinio Sanctitatis veſtræ ſe dimovere; intelleximus nunc magno noſtro cum dolore Illuſtriſs. Ducem Mediolani vocare eum ad Gymnaſium Papienſe; & niſi pareat pœnam illi publicationis bonorum, quæ poſſidet in Mediolanenſi Ducatu, ex quo eſt oriundus, proponere. Quod ſi accidat, Pater Sancte, nos maximum certe detrimentum, Sedes autem Apoſtolica non exiguum damnum ſui ſplendoris, & nominis inter has nationes factura eſt. Nec vero æquum nobis videtur, cum hic tantus vir ſub duorum Principum dominio conſtitutus, in amborum ſtatu bona, & fortunas obtineat, ut a minore Principe ei imperetur, quò is majorem debeat poſthabere, & relinquere. Hoc enim eſt inferiori Principi, non ſuo jure uti, ſed alterius jus, quod, & gravius ſit, & verius, velle pervertere. Atque etiam illud & expectant, & intelligunt omnes, Sanctitatem veſtram non minus fortem, & conſtantem in retinendo tali ornamento, & præſidio fidelium populorum ſuorum eſſe debere, quam alios in eo evocando, & eripiendo. Quæ cum ſe ſic habeant, Pater Sancte; cum magna populis his ex hoc homine utilitas, magnum Eccleſiaſtico ſtatui proveniat decus; noſque ſi hoc lumine prive-

mur, in tenebris deinde videamur quodammodo futuri; rogo ac deprecor Sanctitatem vestram, ut suscipere curam sua magnitudine, & sapientia dignissimam hanc velit, quò nobis, & suæ, ac Sedis Apostolicæ laudi conservetur hic vir, sine quo Avenio, hoc quidem in tempore, luce omni orba, & litterarum, & jurium, & quotidianæ ad eam venientium celebritatis esset remansura. Quod cùm & honoris Sanctitatis vestræ, & ipsius subditorum commodi causa postulo, tùm vero illa mihi summum in hoc quoque beneficium privatim concessura est, qui huic homini conjunctissima amicitia sum astrictus, diligoque eum amore quodam singulari; ut si ille mihi eripiatur, dimidium pene mei mihi videar amissurus; a quo mœrore animi me, & totam simul Patriam hànc Sanctitas vestra, ut liberare dignetur, omnes illam supplices oramus, & obsecramur. De hac eadem re ad D. Blosium Secretarium scripsi, qui exponat Sanctitati vestræ desiderium nostrum, & quod fieri ab ea pro nobis cupimus, requirat: cui illa, & fidem, & benignitatem suam exhibebit. Dominus Deus Sanctitatem vestram omni sua gratia. & prosperitate tueatur semper, & conservet; cujus me pedibus sanctissimis humillime commendo. Carpenctoracti XI. Martii MDXXXIII.

S. V. infima creatura Ja. Sadol.

XXX.

XXX. *AL REV. MONSIG. BLOSIO PALLADIO* *Segretario di N. S.* [1]

Fratello amatissimo.

OMnibus in rebus, quæ mihi præcipue cordi sunt, confugio semper ad operam, & ad benivolentiam erga me tuam, quam nullo mihi loco defuisse expertus sum; quòque minor talium amicorum copia est, qui erga absentes amicitiæ fidem tueantur, hòc ego te merito magis amo, videorque mihi ex eo plurimum tibi debere, speroque tempus fore, ut tu quoque talibus tuis officiis, & ista animi virtute vehementer ex me gaudeas: non enim aliquam tibi aliquando gratiam non relaturus sum. Sed ut veniam ad id quod volo; scito, mi Blosi humanissime, si ulla in re unquam benivolentiam mihi tuam præstitisti, eam nunc maxime me in hac re exquirere, quæ, sicut ego jam semper soleo, ad officium meum, non ad compendium aliquod pertineat. Habemus in civitate Avenionensi summum quendam virum Joannem Franciscum Ripam Jurisconsultum inter primos nobilem, cujus

 no-

1 Ejusdem argumenti epistola hæc ac superior. Blosio litteræ in editis extant *lib.* VIII. 11. Blosii vero ipsius extant versus in Corleianis multi, & in Suburbanum Chisianum. Inter *uberes & suaves poetas* recensetur a Sadoleto *lib.* V. *ep.* 18. Factus est a Paulo III. Episcopus Fulginas, eoque Episcopatu abdicato Romæ vixit, ubi a. 1558. decessit, sepultusq. est in æde S. M. de Aquiro posito hoc titulo. *D. O. M. Blosio Palladio Sabino, Præsuli Fulginat. Clementis* VII. *Pauli* III. *Julii* III. *Pontif. a secretis, viro in omni vita probatissimo, Incurabilium Orphanorumque socii hæredes posuere* 1559.

nomine, integritate, doctrina, tota hæc Provincia & Sedis Apostolicæ dignitas in his gentibus ex imie honestatur. Eum ego præterea quoque incredibiliter diligo: summa enim est in homine comitas, summum ingenium, tum animus plane nobis deditus; nosque illius consilio, virtute, opera plurimum utimur, neque nos tamen plus, quam reliqui omnes; quum maximi quotidie ex omni Gallia concursus fiant eorum, qui ad istius prudentiam, & consilium de suis maximis rebus referant: habet ipse in eadem civitate uxorem, familiam, fortunas, liberos, majoribusque sæpe præmiis solicitatus, ut in alias regiones se conferret, nunquam voluit a summi Pontificis umbra patrocinioque divertere. Hunc nunc Dux Mediolani Papiam revocat, & nisi pareat, publicationem bonorum minitatur, quæ isti non pauca sunt in Cisalpina Gallia, ex qua est oriundus. Quod si accidat, ut iste a nobis auferatur, non solum damnum, & dedecus, sed dolorem etiam magnum sumus accepturi: hoc civitas ipsa Avenio, hoc provincia tota, hoc nos iniquo animo ferimus. Itaque præter alios ego quoque privatim ad summum Pontificem scribo; quarum litterarum exemplum ad te jussi perferri: petimus autem hoc remedii, ut maximus Pontifex vehementer agat cum Duce per litteras, & Nuncios (si Nuncium tamen apud eum ullum habet), ut hic ab hac præceptione velit desistere, Sedique Apostolicæ non minus, quam Duci ipsi subjectum,

ma-

majori, & potiori Domino suo deservire permittat. Etenim habet iste, ut dixi sub Pontificis imperio domicilium, & fortunas, quodque pluris est, habet voluntatem, in Apostolicæ Sedis gremio semper requiescendi; tum autem etiam ad Legatum hujus Provinciæ, & ad civitatem Avenionensem literas Pontifex mittat, quibus severe jubeat, atque imperet, ne hunc ullo modo patiantur discedere. Hæc te mi Blosii, ut renuncies Pontifici, agasque cum eo, ut quemadmodum volumus, fiat, in primis oro rogoque: ut vero litteræ graviter, expresse, significanterque fiant, tuo nobis ingenio, tua diligentia, tuo labore fuerit opus; quem ut mea gratia levem tibi, ut jucundum esse arbitrere, magnopere a te peto: nihil mihi omnino potes facere gratius; inter plurima tua erga me officia, hoc mihi optatissimum futurum; qui vehementissime laboro, ut mihi vir amicissimus, suum his populis solatium atque lumen, Sedis Apostolicæ eximium decus, ne auferatur. Vale mi Blosi, nosque, quod facis, dilige, & Antonio Cornazano meo, qui tecum de hac eadem re loquetur humanitatem, & studium tuum accomoda. Iterum vale. Carpentoracti v. Idus Martii. MDXXXIII.

Tuus frater amicissimus Ja. Sadol.

SANCTISS. AC BEATISS. D. N. PAPÆ [1].

PAter Sanctiſſime ac Beatiſſime, poſt pedum devota oſcula beatorum. Non ſine magna cura, & ſolicitudine animi ad Sanctitatem veſtram ſcribo de his, quæ hic paſſim feruntur, & prædicantur, quæ ad ſummam exiſtimationem Sanctitatis veſtræ videntur mihi pertinere. Increbuit enim ſermo, atque opinio, omnium fere hominum vocibus divulgata, hanc provinciam, in qua maximum profecto Sedi Apoſtolicæ apud exteras nationes ornamentum conſtitutum eſt, ad alienas manus, aliudque imperium tranſlatum iri, propeque diem adeſſe, quo commutatio novi ſtatus facienda ſit: in qua fama opinioneque communi, utinam poſſem Sanctitati veſtræ oſtendere, quam incredibiliter homines doleant, quam alii ægritudine animi, alii ira, indignationeque ferantur, quamque multa dicant, & proferant, quæ perturbatis magis hominibus, quam prudentibus, & moderatis ſint conſentanea. Ego vero, cui iſta & dolorem afferunt, & moleſtiam non mediocrem, quique pro meo ſummo amore in Sanctitatem veſtram ægerrime ferre cogor, recentem gratulationem adventus ſui quæ maximam illi laudem attulit, hac contraria hominum quaſi recantione corrumpi, ſuſtineo equidem

1 *De* rumore qui percrebuerat, Avenionem, oppidaque illi conjuncta, Romani Pontificis voluntate, ad alienas manus perventum iri.

dem partes, quoad possum, meoque solito & perpetuo more tueor honorem, & laudem Sanctitatis vestræ; sed studio, & sedulitati meæ vehementer rumor iste adversatur, quem tamen confido esse falsum; palamque ita omnibus dico, nullo mihi modo persuaderi posse, quod ab optimo, & prudentissimo Pontifice tantum, & tam inveteratum Sedis Apostolicæ decus abiiciatur; præsertim cum nullum in hoc Christianæ Reipublicæ commodum, nulla præclara dignitas, neque laus, nullum sapientis hominis consilium appareat, a quo genere rerum & actionum solita sit Sanctitas vestra abhorrere: tum autem cum certum sit, eos, qui in imperio, & ditione Sedis Apostolicæ nati sint, & vixerint, eamque, ut matrem optimam, ac benignissimam summo amore semper, summa observantia, & fide prosecuti sint, hanc rem gravius morte esse laturos; quibus vero hoc veluti munus, & beneficium paretur, ut utilitatem suam non contemnant, animum tamen, & consilium donandi parum esse probaturos; fit mihi prorsus incredibile, talem sententiam,& voluntatem in tantum, & tam prudentem Pontificem, studiosissimum semper virtutis, & laudis incidere potuisse. Itaque, ut dixi, contrariam opinionem tueor, proque nomine & fama vestræ Sanctitatis fortiter propugno; idemque mecum facit vir omni virtute,& laude cumulatissimus Paulus Capisuccius Neocastrensis, dignus ea auctoritate, quam apud vestram Sanctitatem

obtinet, & in defendendo honore Ecclesiastico homo acer atque constans, cujus ego prudentiam, & doctrinam, & singularem æquitatem, integritatemque in maximo honore habeo: sed tamen utrumque nostrum iste hominum metus, & suspensio cunctorum animi, rumorque parum Apostolico nomini decorus non mediocri dolore afficit. Quod si Sanctitas vestra non alienum sua dignitate arbitrabitur, nos ambos de hac re, cujusmodi sit, certiores facere; erit utile profecto & ad decus Apostolicæ Sedis, & ad consolandos horum populorum animos, ut non rationibus solum, & argumentis, quæ innumerabilia, & manifesta sunt, verum etiam vestræ Sanctitatis testimonio, quod unum erit plurimi, hæc falsa, & indigna ipsius nomine opinio penitus tollatur. Quod ut facere Sanctitas vestra dignetur, ego eam vehementer oro atque rogo. De rebus reliquis scripsi superioribus diebus ad Sanctitatem vestram, librumque misi; quas meas literas ad eam puto perlatas. Itaque repetere eadem, supervacaneum esse duco. Me quidem amantissimum, deditissimum, observantissimum nominis, honoris, laudisque vestræ Sanctitatis, ipsius benignitati, & clementiæ summæ commendo; cujus Deus, & vitam & virtutem quotidie magis, & secundet, & augeat. Ex Oppido Bauceto VI. Id. April. MDXXXIV.

Sanctitatis vestræ infima creatura

Jacobus Sadoletus.

XXXII.

XXXII. *CARDINALI CARPENSI* [1].

INcredibilem cœpi voluptatem ex tuis litteris; vidi enim in illis, & perſpexi, meam in te ſummam benevolentiam, inſignemque obſervantiam, & cognoſci a te, & in primis grate accipi: quo nihil mihi poteſt evenire optatius. Certe enim ego, quo ex tempore noſſe te cœpi, ſtatim de te feci id judicium, quod præſtans virtus tua & nobilitas poſtulabat: quorum utrumque etiam mihi videbatur in te eſſe illuſtrius, quod cum integritate animi, & quadam religionis erga Deum conſtantia erat conjunctum; quam ego virtutem omnium ſtatuo eſſe maximam. Itaque & antea ſemper amavi te, & colui, & nunc hac Collegii neceſſitudine[2] adjuncta, etiam enixius veneraturus ſum: ſed hæc factis melius præſtabo, quam verbis. Ex litteris ad Paulum, quas dediſti, cognovi quam amanter & quam diligenter officio pro me functus apud Memorantium Magnum Magiſtrum fueris, de quo ago tibi maximas gratias. Illum ego certe virum jampridem honore magno atque obſervantia ſum proſecutus, non tam quicquam expetens ab eo (non enim tum egebam, cum illam vivebam vitam, cujus etiam nunc deſiderio non mediocriter

1 Rodulpho Pio, cui extant editæ litteræ Sadoleti *lib.* v. 5. & x. 3. quarum poſtrema gratulatoria eſt de Cardinalatu. His vero, officioſis ejuſdem Cardinalis litteris pari officio & benevolentia reſpondet.

2 creati ſunt una Cardinales a Paulo.

ter affligor: erat enim prorsus beatissima) sed virtus hominis, & prudentia, quam in maximis rebus admirabilem perspexeram, totum me illi vinctum, adstrictumque tradiderat, ut nihil mihi esset in amore ardentius. Nunc cum tantum ipse erga me humanitatis, benivolentiæque ostendat, idque bonitate tantum sua, nullis meis meritis, flagitationibusve compulsus; infinitum est profecto, quod illi debeo: cujus utinam persolvendi aliqua saltem ex parte aliquando mihi offeratur occasio; sed hoc dies ipsa, & ratio temporum gubernabit. De subveniendo fortunis meis quod tam liberaliter pollicitus est, gratissimus mihi est animus; res autem ipsa, etsi necessaria est, quod hic locus atque honos uberiorem fortunam postulat, quam mea sit; tamen judicio magis summi viri, quam munere lætabor; cum præsertim ipse sponte sua in hanc venerit cogitationem, ut & ipsius liberalitas illustrior, & mea modestia, qua ego semper a petendo ac flagitando deterritus sum, incorruptior possit permanere. Sed de his satis. Ego in te, amplissime Carpensis, & ut in amicissimo fidem omnem meam, & ut in dignissimo honorem, atque cultum jamdudum collocavi; tu ut me diligas, tibique deditissimum suscipias, magnopere te rogo. Vale XII. Kal. Apr. MDXXXVII. Roma.

Tuæ Amplitudini deditissimus
Jac. Cardin. Sadoletus.

XXXIII.

XXXIII. *SANCTISS. AC BEATISS. D.N. PAPÆ*[1].

PAter Sanctiſſime ac Beatiſſime, poſt pedum devota oſcula beatorum. Etſi multis, ac magnis a Sanctitate veſtra, non ullo meo merito, ſed ipſius tantum bonitate, beneficiis affectus atque ornatus, parem & ſimilem omnibus debeo gratiam, quod quamquam illa gradibus inter ſe differant (aliud enim eſt eorum quod ad commodum meum pertineat, aliud quod ad honorem, reliquum quod ad juſtam quandam, & piam animi mei jucunditatem) tamen, quoniam ex eodem fonte benignitatis univerſa deprompta ſunt, mea una, atque eadem omnibus illis eſt obligatio. Si tamen petatur mei animi judicium, & quo ipſe magis ſim delectatus requiratur, non dubitabo proferre palam, & dicere, hoc quo Sanctitas veſtra hos nuper populos fidei meæ a Deo omnipotente commendatos, & creditos, ab impendente illis ex importuni-

1 Argumentum epiſtolæ hujus petendum ex Florebello In Sadoleti vita, ubi de Carpentoractenſibus ſcribit; *Maxima jamdiu Hebræorum multitudo apud eos conſederat: ii Chriſtianos homines imperitos & incallidos circumvenire, & quibus pecunias credidiſſent, & fenoris gravitate, & renovandis multiplicandiſque uſuris, ad extremum fortunis omnibus evertere ſolebant. Eorum quoque avaritiam & fraudes, ſuſcepta miſerorum populorum cauſa, eaque dilgenter apud Pontif. Max. & Magiſtratus urbanos per litteras & procuratores acta, magna ex parte repreſſit tandem ac coercuit*. Pro repreſſa ergo & coercita Judæorum avaritia, & fraudibus Paulo III. gratias agit. De his ſæpius repetitum ſermonem in epiſtolis ejus videbis *lib.* XII. *ep.* 5. 15. 16. 17. *lib.* XIII. *ep.* 3. *lib.* XIV. 8. & 5. quæ ſunt omnes anno ſuperiore 1539. ſcriptæ: *lib.* XIII. *ep.* 5. hoc ipſo anno.

tunitate, & avaritia Judæorum exitio liberavit, maximum mihi fuisse jucundissimumque beneficium. Equidem habeo fixum in animo, hæretque id mihi in memoria, & semper hærebit; cum Sanctitas vestra suo ipso tacito mentis consilio, suaque sponte me ex longinquis oris, & regionibus Romam evocatum cum summo honore dignum non tam invenisset illa quidem, quam fecisset, in amplissimum Ordinem S. R. E. Cardinalium cooptavit, Deique summi imitatione, & more, qui vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt, quem obscurum hominem, ignobilemque acceperat, in loco illustri, & splendido collocavit. Quo ipsius de me judicio nihil ornatius, honore autem & munere nihil magnificentius potuit desiderari. Et certe nil videbatur ad hanc beneficentiam & paternam propemodum erga me voluntatem addi posse. Secutum illud est, ut cum ad aures vestræ Sanctitatis pervenisset, me in re familiari, vehementer perturbatum esse, nec solum laborare animo, sed etiam corpore jacere ægrum; illa ad me visendum unum ex suis intimis, & fidelissimis mitteret, qui me non solum ipsius verbis consolaretur, sed magnum ab ea pondus auri, & subsidium vitæ commodius agendæ, statutum mihi in menses singulos largum ac liberale stipendium deferret. Qua ego vestræ Sanctitatis eximia, & singulari liberalitate cum non essem usus, ne gravius illi aliquod onus, quam meus patiebatur pudor, imponerem, præoptassem-

que

que reverti huc ad meos, & cum his vivere, quibuſcum eram aſſuetus; quid mihi in mentem venit, aut poſtulare, aut optare, in quo Sanctitatis veſtræ benignitas, atque humanitas precibus, & votis meis non præcucurrerit potius, quam ſupplicanti mihi fuerit aſſenſa. Vera dicam, Pater Sancte, ſi hæc pendantur omnia, & ſimul examinentur, nec ſolum cujuſmodi ipſa ſunt, quam ampla, quam clara, quam honorifica, ſed etiam a quo auctore profecta ſint, nempe a Principe ſapientiſſimo omnium, & maximo, cujus vel nutus ornare ſolus quemlibet poteſt; mihi non intelligere ſolum neceſſe eſt, verum etiam confiteri, ad tantam vim, & magnitudinem omnium obligationum ferendam, ac ſuſtinendam, me unum non ſatis eſſe; ad quam ne omnes quidem, qui ubique ſunt, majore multo ingenio, quam ego; & opibus fortunæ præditi, pares eſſe poſſunt. Sed etſi tantorum onere officiorum oppreſſus, & pene obrutus, locum novæ gratiæ eſſe non arbitrabar; quod videbatur mihi veſtræ Sanctitatis liberalitas tot erga me donis, & muneribus jam eſſe expleta; acceſſit tamen recens hæc gratificatio, quod ejuſdem veſtræ Sanctitatis providentia ſingularique conſilio, populos meos mihi incolumes, atque ſalvos videre licitum eſt, quorum ego propinquum, & imminentem interitum lugere jam cœperam. Etenim cum ad domeſticam eorum paupertatem, quæ ſane illis aſſidua & familiaris eſt (de aratoribus,

& agri-

& agri cultoribus loquor, quæ longe maxima, & maxime cum Judæis implicita multitudo est) cum ad onera infantium, & liberorum, quorum ferme hæc gens nimis interdum est fecunda, cum ad sterilitatem terræ, rerumque gravem omnium, intolerandamque inopiam, Judæorum acerbitas, & crudelis exactio feneratarum pecuniarum accederet, quæ illis per carcerem, per vincula, per detentionem in urbe agricolarum, & rusticorum, eorumque ab aratro, & opere rustico abstractionem, minus certe honestis, & laudabilibus privilegiis concessa est; quis dubitare posset, quin omnia luctu, & lamentis, & direptione larium, pauperumque focorum, fuga, ploratu, lacrimisque infantium, & mulierculárum misceri, atque agitari futurum esset necesse, nisi Sanctitas vestra suo incomparabili, & opportunissimo dono, mora solvendi debitoribus ad annum prorogata, miseris, atque egentibus ipso in tempore subvenisset? Quod quamquam ab illa datum est summi hominis fidei, & præstantissimi Cardinalis authoritati, & testimonio Reginaldi Poli, qui pro his gentibus deprecatus est; tamen quoniam hujus rei fructus ad me potissimum redundat; egoque memetipsum ad hanc sententiam, & voluntatem quotidie magis erudio, ut eorum qui in fide mea sunt, salutem, & tranquillitatem meis commodis & utilitatibus potiorem semper ducam; habeo, atque ago pro tanto beneficio Sanctitati vestræ

ſtræ maximas gratias, meque hoc ab illa præcipuo, & ſummo ceterorum omnium munere affectum eſſe, & confiteor, & prædico. Nam cetera illius erga me liberalitatis indicia ad me ornandum pertinuerunt; hoc ad ſtabiliendum: ex illis meum nomen, & fama celebrior facta eſt; ex hoc pietas mea, caritaſque erga meos eum fructum ſummæ jucunditatis adepta eſt, quod fratribus his meis, atque filiis (neque enim alia eos mente, & voluntate proſequor), jam jamque inſtante, & proxima pernicie, per S. V. liberatis, me quoque in illis ſalvum, & ſoſpitem ab eadem V. S. factum eſſe gaudeo. In quo ipſa mihi, non honoris ſolum ut olim, ſed hoc tempore, virtutis etiam atque officii, quod mihi multo eſt optabilius, & charius, & parens, & adjutrix, & conſervatrix ſola eſt. Sed cum leve ſit verbis agere gratias, ab operibus autem atque factis altitudo fortunæ S. V. me prohibeat; teſtor omnes eos, qui virtute, & veritate in cælo ſibi domicilium acquiſierunt, tanquam mei animi, & intimæ voluntatis conſcios, me, uno excepto dumtaxat Deo, & iis quæ ad Deum pertinent, quæ S. V. vult etiam excipi, omnes meos de reliquo ſenſus omnes, animi mei facultates atque partes, omnem cultum, amorem, obſervantiam, gratiam, ita & debere, & habere S. V. deditam, atque adſtrictam, ut nihil neque in fortuna, neque in vita meum eſſe poſſit, quod non ad illius neceſſaria tempora, omnemque ejus aucto-

auctoritatem, & dignitatem defendendam, si usus veniat, offerre, atque objicere sim paratus. Interim autem pia voluntate erga S. V., & grata illius beneficiorum memoria incensus, Deum omnipotentem assidue rogo, ut is ea omnia V. S. largiatur semper, & tribuat, quæ egomet maxime ab illo tribui mihi semper cuperem, atque concedi. Valeat S. V. cujus beatissimis pedibus me commendatum esse cupio. Carpentoracti Idibus Februariis M. D. X. L.

S. V. infima Creatura Ja. Sadol.

XXXIV. *CAROLO LOTHARINGO CARD.*[1]

SAepe mihi ad amplitudinem tuam scribere cupienti, & initia ejus familiaritatis, quæ olim summa tua humanitate mihi tecum contigit, hoc litterarum genere, quando majoribus officiis non possum, colere, illa res fuit impedimento, quod sum veritus, ne si tibi tot tantisque negotiis impedito

1 Ecclesiasticam provinciam Comitatus Venusini magnis affectam incommodis, injuria regiorum militum, Carolo commendat, quo tempore ad Regem Legati mittebantur, qui præsentium incommodorum levamen petebant, & adversus futura aliquod præsidium. Notissimum est Caroli hujus nomen, vel ex historia Tridentini Concilii; & de eo nos quoque multa *ad orationem ultimam Petri Perpiniani*, atque inter cetera, cum vulgo Guisius seu Guisianus diceretur, defuncto Joanne patruo Cardinali, *Lotharingium* dici cœptum; quod & Thuanus *lib. 6. num.* 12. tradit, & Ciaconius *tom. 3. col.* 724. Cum tamen Cardinalis creatus sit VI. Kal. Aug. a. 1547. hinc vel error irrepsit in anno adscribendo, legendusque hic idem, Sadoleti vitæ postremus, vel inscriptio *Carolo Cardinali* postea addita; quod est fortasse verius: ita enim scribit Sadoletus, ut videatur Carpentoracti esse.

pedito inanes litteras misissem, non satis tibi viderer, & gravissimarum occupationum tuarum, & publicæ utilitatis rationem ducere. Nam tu cum eas apud maximum istum Regem Reipublicæ partes geras, quæ summa tua virtute, summoque ingenio, tuaque, & Majorum tuorum nobilitate maxime sint dignæ; profecto curæ cogitationesque tuæ minime sunt interpellandæ, nisi cum se aliqua gravior occasio obtulerit, ut ad operam patrociniumque tuum pro necessariorum nostrorum commodis sit confugiendum. Quæ quidem nunc, cum mihi in primis opportuna esset oblata occasio scribendi ad te, ut tibi horum populorum, qui meæ curæ a Deo commissi sunt, res & commoda difficillimo ipsorum tempore commendarem, libenter eam arripui; existimans id quod re est, me neque honestiore ratione meæ summæ erga te observantiæ amorisque constantiam tibi declarare, nec justiore de causa tuam humanitatem, benivolentiam, atque amicitiæ fidem implorare posse. Ea autem res sic se habet. Cum hæc Ecclesiastica provincia Comitatus Venesini magnis modo affecta esset incommodis ex militum regiorum exercitu, qui non eis legibus eaque moderatione, quæ illis ab optimo rege fuerat præscripta, iter per hæc loca fecerint, sed fere hostili animo hanc maxime pacatam, & Regi ipsi deditam provinciam vexaverint, magnisque nostros homines cùm injuriis contumeliisque affecerint, tùm extraordi-

nariis sumptibus exhauserint; statutum est publico consilio duos isthuc ex nostris mittere, genere, probitate, industria in primis insignes, qui clementissimum Regem de provinciæ hujus incommodis admoneant, petantque ab eo cùm aliquod præsentium incommodorum levamen, tùm futurorum etiam temporum præsidium: quod quidem non in pecunia, sed totum in ipsius Regis gratia benignitateque positum sit. Eos ego, causamque unà hujus provinciæ, tuæ amplitudini, bonitati, fidei, humanitatique commendo; te etiam, atque etiam orans atque obtestans, ut tuam gratiam auctoritatemque, quæ summa est, interponere velis, quò Rex ipse facilem se precibus nostris præbeat, nosque, quos suo nomini, auctoritati, voluntati addictissimos, cum usus venit, semper est expertus, dignos statuat, quos & justitia sua æquitateque tueri, & benignitate, & gratia prosequi velit. Hoc cùm nobis gratissimum & ad homines hujus afflictæ provinciæ sublevandos opportunissimum feceris, tùm tuo etiam officio, & dignitati maxime consentaneum: cum hæc ipsa provincia ita in ditione Romana, & sic Ecclesiæ sit, ut nominatim, ac proprie ad amplissimum Ordinem S. R. E. Cardinalium pertineat; in quo Ordine cum tu auctoritate, gratia, opibus, virtute, dignitateque tantopere excellas, debes profecto ea ipsa eximia, cùm animi tui, tùm fortunæ bona, quæ ad omnium commoda, qui tua opera indigeant,

tam

tam liberaliter adhibere es ſolitus, in primis ad eorum, qui tuæ fidei crediti ſunt, ſalutem, utilitateſque conferre: me vero ipſum tanto tuo beneficio devinxeris, ſi tùm negotia hujus provinciæ, tùm eos ipſos actores, & nuncios tua illa inſigni comitate fueris complexus, ut maximam tibi perpetuamque gratiam, ſi minus eam meis officiis referre poſſim (quod tua amplitudo tenuitatem fortunæ meæ longe exſuperat); gratiſſimo tamen, & memori animo ſim habiturus. Vale Kalend. Aprilis 1542.

XXXV. *Iacobus Sadoletus Epiſcopus Carpentoractenſis Clariſſimo Juris utriuſque Doctori*

IOANNI DE LOPIS.

Amor tuus erga me omnibus in rebus ſe oſtendit, idem ille quidem ſemper, & inveteratus jam inter nos, ſed aliis atque aliis quotidie operibus ac officiis novus. Nam ut ego principio [1], tuæ virtutis atque doctrinæ fama commonitus,

 cum

[1] Johanni Lopis qui opuſculum quoddam ſuum ei nuncupaverat officioſe reſpondet. Opuſculi hic eſt titulus; *Solennis repetitio utiliſſima L. ſi pater C. de Hared. inſtit. per clariſs. J. U. Doctorem D. Ioan. de Lopis Vicerectorem Comitatus Venayſſini edita. In qua ultra principalem materiam multa inſeruntur, quæ ad rectorum animarum mores pertinent. Lugduni apud Seb. Gryphium* 1536. *in* 4. Poſt nuncupatoriam epiſtolam ipſius Joannis de Lopis, ibidem edita eſt hæc ipſa Sadoleti epiſtola. Eam tamen maluimus hic repræſentare, quod in paucorum manibus ſit ille liber; quem Fontana *Bibl. Legal. part.* 6. ſolum memorat ex teſtimonio Freymonii. Qualis quantuſque vir fuerit Joannes, Sadoletus, qui eum Vicarium ſibi delegerat, teſtatur. Sadoletum vero viciſſim laudat Joannes, ac de eo inter cete-

cum essem absens, atque in urbe Roma degerem, te ad meæ procurationis Episcopalis onus mecum una subeundum vocavi, vicariumque meæ diligentiæ constitui; primum illud fuit indicium tui amoris, quod libenter & studiose meam vocantis auctoritatem secutus es, totumque te mihi & meis commodis dedisti atque exposuisti: alterum etiam præstantius quod tanta integritate & diligentia munus illud curasti, ut tuam singularem juris utriusque scientiam non minore cum fide & justitia conjunctam omnes experiremur. Veni in Ecclesiam meam, hic quidem commorandi, & Deo

cetera, hæc habet in nuncupatotia illa epistola; *Accedunt ad bonarum disciplinarum tuarum splendorem tot præclara animi dotes tamque singularis virtus, ut omnibus, qui te norunt, te admirari difficile, te imitari impossibile videatur. Fecerunt hæc, Reverende Pater, ut tu muneri, cui merito praes, non prece, aut precio, non potentum instantia, minus etiam tua, ne dicam importunitate, sed neque petitione pervectus sis, sed mera Leonis X. providentia, qui ex urbe Roma multis milliaribus absentem, huic Ecclesiæ pastore destitutæ, de te potius quam tibi voluit providere; teque ex longa rerum experientia eum esse sciens, cui Pastoris officium congruebat, ad acceptandum compulit renitentem .... Hæc tua tam præclara virtus, tuique mores probatissimi, Antistes dignissime, me a natali solo, dulcissimaque Avenionensi patria in tuum servitium evocarunt; & cum tuæ amplitudini, cui pro susceptis a te beneficiis plurimum debeo aliquas lucubrationum mearum primitias offerre honestum existimarem, interim dum argumentum quod tibi gratum esset, cogito; relatum est, te caussam duorum civium tuorum, qui jam annis plurimis litigarunt, componendam suscepisse; unde non indignum existimavi legem illam, in qua totius processus summa consistit repetere, non ut tuæ amplitudini ac plenitudini aliquid adjiciam; sed cum in causa illa ego jus dixerim, ut omnibus innotescat, quam examinatum & circumspectum nostrum in ea re fuerit judicium, adduco etiam (nec extra propositum) aliqua quæ ad Presbyterorum & rectorum animarum rem multum pertinent, ut eos, quos in solicitudinis partem vocasti, ad tui imitationem excitarem.* Ex quibus habes, præter Sadoleti laudem, Joannis patriam, & libri scribendi causam plane cognitam atque perspectam.

Deo uni inserviendi causa: quid nostra consuetudine quotidiana dulcius? cum ego omnia tibi plane credens ac committens, quæ & probitatem, & consilium, doctrinamque requirerent, nusquam opinionem meam de te, & de virtute tua decipi sum expertus. Addidisti etiam illud, ut dimissa patria & parentibus tuis, quò esses mihi propior atque adjunctior, sedem omnium fortunarum tuarum Carpentoracti constitueres. Qua quidem in re declarasti prorsus quanti me faceres, & quo amoris studio accensa esset erga me voluntas tua. Atque hæc tot ac tanta testimonia tui animi sat magnam vim profecto habere videbantur ad me omni tibi benivolentia devinciendum; cum tu recenti quotidie munere aliquo afficere me studens, repetitionem legis *Si pater C. de hæredib. institutend.* quam summa cum cura & diligentia lucubrasti, & in qua tuum præstans ingenium rerumque copia elucet meo nomini inscribere adortus es; quod ego donum tale esse existimo, ut debuerit id potius majoribus viris conferri, quique tui & ornandi & illustrandi facultatem majorem haberent; quando & tu, tua virtute sic postulante & gravioribus apta rebus, qui universæ huic provinciæ jus dicas his paucis annis electus es. Sed sive id tu benivolentia tantum adductus fecisti, sive judicio; habeo tibi omnino magnam gratiam, a teque peto, ut tibi certò persuadeas, te a me non solum diligi vehementer, sed etiam magni fieri. Vale.

XXXVI.

XXXVI. *AL CONTESTABILE DI FRANCIA* [1].

Illuſtriſſimo , & Eccellentiſſimo Signore

LA lettera di voſtra Eccellenza delli 36. di Gennaro in riſpoſta di una mia , che io le ſcriſſi monſtrando la gran ſperanza , che io aveva della pace , andando V. S. Illuſtriſſima a quella impreſa , quanto piacere mi abbia dato , io non poſſo appieno nè ſcrivere nè dire. Certo è,che ſtimando io già lungo tempo fa V. S. Illuſtriſs. come uomo di gran deſtrezza , e di grand' ingegno : dapoi così come ogni dì più ſi ſcopriva la ſua prudenza , e belliſſima maniera di governare , e far faccende , e favorire ſempre uomini da bene , così creſcendo l' amore , e l' ammirazione mia delle ſue gran virtù , eſſendociſi dipoi aggiunta quella benigniſſima cura , e protezione , che ella preſe di me , e delle coſe mie a Carpentras in que' tempi tanto pericoloſi ,

1 Anna Monmorancius Catholicæ rei adverſus Hugonottos magnum columen , qui eos etiam prœlio Sandionyſiano vicit , ex vulnere tamen ibidem accepto paulo poſt mortuus a. 1567. cum eſſet *major regia domus* & *Mareſcallus* , a. 1538. *Conneſtabilis* dignitatem obtinuit a Franciſco I. , apud quem gratia & auctoritate multum poterat . Ad eum ergo Sadoletus ſcribit novam dignitatem gratulatus , & ad curandam pacem acriter exſtimulans , adjiciens ad extremum decretum quoddam ſuum , nihil pro ſe a Principibus poſtulare . Maximopere pro pace conſtituenda inter Carolum V. & Franciſcum I. Romani Pontifices laborabant hoc tempore , ejuſque rei monumenta multa ad a. 1537. atque hunc ipſum 1538. profert Ribier ; apud quem item extat hæc epiſtola *tom.* 1. *pag.* 104. Rurſum vulgatur a nobis quod ea Veronenſes editores prætererit . Quod ſpectat ad abſtinentiſſimi Cardinalis decretum illud , idem leges ferme ſcriptum Antonio Prato *lib.* VI. *ep.* 8.

losi, la memoria, ed obbligazione de' quali non uscirà in mia vita dall' animo, e dal cuor mio; avendomi, come io dico, tutte queste parti di V. S. Illustriss. eccellenti, e singolari, già molto tempo fa, talmente preso, e legato, che io non avevo persona in quelle bande di là, ne sono per aver mai, a chi io porti più nè di amore, nè di onore, che a V. Ecc., alla quale io mi conosco ancora essere sì strettamente obbligato; quella può pensare qual piacere, e quanta allegrezza di animo io pigli delle sue lettere, vedendo in esse quel Sig., che io tanto stimo, & amo, ricordarsi ancor lui di me, e rendermi parte di quell' amore per sua umanità, che io per ogni obbligo quasi infinitamente gli porto. Io, ricevuta che io ebbi la lettera di V. Ecc. come prima mi parve occasione, fui con nostro Signore, & esposi a sua Santità quanto si conteneva in quella; d' onde nacque un ragionamento assai lungo, tutto in dimostrazione del giudizio, che faceva sua Santità delli trattati della pace, parendoli quel che è, che il Re Cristianissimo si fosse ridotto a molta equità, e che dal suo lato non si mancasse di venire all' effetto della pace, tanto da sua Santità desiderata, e nella quale, per condurla, ella ha posto ogni suo pensiero, e disegno; confidandosi ancora, come diceva, nella virtù, e prudenza di V. S. Illustriss., che non li mancaria in questa santissima opera, come in tutte le altre non è mancata, che sono

ſtate pertinenti alla fede Cattolica, ed all' onore di queſta ſanta Sede; le quali opere, ed azioni di V. Ecc. ſono beniſſimo note a ſua Santità, come ne ancora prima in ragionamenti avuti altre volte di V. Ecc. con ſua Santità avevo chiaramente conoſciuto, e così ſi eſteſe in parlare delle virtù di V. Ecc. tanto onoratamente, e con sì grand' affezione, che non ſi potrebbe dir più, congratulandoſi ancor con lei del nuovo onore datoli dal ſuo Re meritiſſimamente, e comandommi che io ne ſcriveſſi a V. S. Illuſtriſs., e mi rallegraſſi con lei da parte ſua, e gli diceſſi, come evidentemente appare, che Dio onnipotente non manca di onorare, ed eſaltare quelli, che ſervono lui, e li quali con buon conſiglio, ed animo moderato ſanno reggere, e tenerſi ferma la proſpera fortuna, come V. Ecc. fa, e sà fare. E in concluſione eſequendo io l' officio con ſua Santità, che V. S. Illuſtriſs. nelle ſue lettere mi commette, ne retraggo, come ho detto di ſopra, l' animo ſuo ed il giudicio circa li trattati della pace eſſer tale, quale voi deſiderate; & in particolare sì ben volto ad amare e tener conto di V. S. Illuſtriſs., che ſe a quella accaderà farne eſperienza, conoſcerà per prova eſſer amata, e forte ſtimata da un ſapientiſſimo, e ſommamente ricordevole, e grato Pontefice. Di me io ho a pregare V. S., che ſe io non mi allargherò in dichiarar l' allegrezza, che ho preſa della nuova ſua eſaltazione a quell' onore, che in tutto

quel

quel potentissimo Reame è supremo sopra gli altri, lo attribuisca non alla volontà mia, ma alla impossibilità. Vorrei poter esprimere quanto piacere ne ho ricevuto; ma non posso farlo, perchè è infinito, e come in molte altre cose la lingua non può essere pari al cuore, così in questa certo non è. Questo ben dico, che non meno mi hanno dilettato i modi tenuti da V. S., che l'onore, che gli è stato dato: perchè l'onore spesse volte suol esser dono di fortuna; ma tenere tali modi, ed usare sì gentil modestia in ricusarlo prima, poi obbedientemente accettarlo, non può esser se non di uomo in ogni virtù eccellente; li quali modi finchè V. S. servarà, come ha servato per il passato, essendo ella sempre simile a se medesima, non potrà mai dubitare, che fortuna a tanta virtù possa far torto: come io prego il Sommo Dio, che mai non faccia, e che sua Divina Maestà ci conservi V. S. Illustriss. lungamente in ogni prosperità, e dignità. Resta Monsignore che io ringrazj V. S. dell'amorevoli offerte, che ella mi fa, alla quale certo io rendo tutte le grazie a me possibili, replicando quanto altre volte ho scritto, che mia natura, e mio costume non è di domandare cose di fortuna a niun Principe; il che io so, per non guastare la lode della loro liberalità, la quale è vera lode, quando quel che si dona si da per proprio giudicio, non per importunità di domandatori; &io ricevendo un dono da un sì gran Re senza averlo

averlo domandato, pigliarei più piacere del giudizio, che si facesse di me, che d'ogni utilità, che me ne potesse venire, e tanto più ancora restarei obbligato: perchè chi domanda ha solo il beneficio della fortuna, chi non domanda ha il beneficio doppio e della fortuna, e quello, che è molto maggiore, dell'onore, e del giudicio, che è fatto di lui, donde un uomo da bene, come io desidero essere, si conosce doppiamente obbligato. Con questa ragione, e con conservar sempre la mia modestia, mi rimetto in tutto ad ogni volontà, e comandamento di V. S. Illustriss., alla quale in ogni modo io sono già totalmente tenuto & obbligato: dalla quale essendo io talmente amato, come per grazia sua mi veggo essere, già mi tengo ricevere da lei grandissimo dono, e beneficio, alla quale con tutto il cuore sempre mi raccomando. Di Roma alli xi. di Marzo 1538.

Di V. S. Illma affetionatissimo e deditissimo
J. Sadoleto Cardinale di Carpentras.

XXXVII.

XXXVII. *Copia di Lettera ſcritta da Monſignor Reverendiſſimo Sadoleto a Meſſer Ludovico Caſtelvetri & ſuoi Compagni* [1].

AMici miei cariſſimi &c. Hieri eſſendo in Conſiſtoro fu ragionato di voi á Noſtro Signore da alcuni Cardinali, i quali pare che di voi habbiano qualche ſiniſtra relatione; di che io preſi molto diſpiacere & per minor male feci in modo, che la coſa non ſi divulgò per tutto il Conſiſtoro; nè mi parendo all' hora tempo di ragionare a Noſtro Signore di tal materia, feci pregare S.Santità, che non voleſſe muoverſi per queſte ſuſpicioni, a fare altro, finchè io non le haveſſi ricordato il parere mio. Hora, perchè vi amo tutti cordialmente, per la patria, per le lettere, per l' amicitia, & per l' opinione, ch' io ho, che tutti ſiate huomini da bene, come certo non dubito, di quelli, che io conoſco, ho voluto darvi avviſo di queſto, & dell' ufficio, che fin quì ho fatto per voi, & che anche ſono apparecchiato di fare per l' avvenire, eſſendomi molto difficile a credere che tra voi ſia alcuno

1 Quæ fuerit ſcribendæ epiſtolæ hujus occaſio, petendum eſt ex vita Ludovici Caſtelvetri a Cl. Muratorio ſcripta & præpoſita Operibus Criticis *p.* 16.&c. Cum ſcilicet Mutinæ litteratorum hominum conventus ageretur *Academiæ* nomine, quod ii nonnulla a ſacris Oratoribus imperite dicta reprehenderant, in ſuſpicionem venerunt deſertæ Catholicæ Religionis; quam ſuſpicionem invaluiſſe præſertim hoc eodem anno 1542. *ibidem pag.* 19. leges; atque ipſum Sadoletum tunc etiam Mutinam ſe contuliſſe, cum legatione fungeretur ad Galliæ Regem.

alcuno macchiato di qualche opinione indegna d'huomini letterati, & veri Cristiani. Ma quando pure ce ne fussero alcuni; il che mi dispiacerebbe grandemente, per l'honore della patria, & per il bene loro, & perchè a chi io porto amore ogni incommodo suo reputo mio, & non è però maggior incommodo nessuno che farsi sospetto di nove & non usate opinioni appresso li nostri maggiori homini santissimi; essorto quelli tali, & prego a desistere da ogni novità; essendo cosa da huomini che poco considerino oltre la verità, il dishonore, & danno, che ne gli può avvenire, il cercare tali cose: & voi altri sinceri & diritti miei carissimi amici & fratelli, ancora essorto ad ammonirgli amorevolmente & fraternamente; Et quando pure vogliano perseverare in qualche loro fantasia, separargli dalla compagnia & conversazione vostra, continuando voi sempre di essere huomini saldi, & non mobili, & veramente Cattolici, come spero in Dio che fa rete; di che & io piglierò molta consolatione, & voi havrete maggiore honore appresso gli huomini, & merito appresso Dio. Vi prego a darmi presto risposta. State sani. Di Roma alli XII. di Giugno M. D. XLII.

XXXVIII.

XXXVIII. *Copia di Lettera di Monsig. Reverendiss. Sadoleto a Messer Ludovico Castelvetri & suoi Compagni.*

AMici miei cariſſimi &c. Con molta mia conſolazione ho letto le voſtre lettere, le quali non ſolo mi hanno confirmato nella buona opinione, che io havevo de voſtri ingegni, ma anchora certificato dell' animo Criſtiano & Cattolico, che havete. Del quale anchorachè io prima non dubitaſſi, anzi ne faceſſi fede, dove accadeva, a gli altri; pure perchè mi premeva ſummamente per amore della patria & voſtro, che alcuni haveſſero preſo qualche ombra di voi, queſti dì mi moſſi a ſcrivervi quella mia, & hora ho havuta cariſſima la riſpoſta, che mi havete fatta, per poterla moſtrare; & far conoſcere anche ad altri, & principalmente a Noſtro Signore la innocentia & integrità & bontà voſtra. Pertanto eſſendo hieri in Conſiſtoro, & havendo havuto di voi privato & longo ragionamento con ſua Santità, le riferii quel, che mi havete ſcritto, ſoggiongendo molte bone parole in voſtra commendatione, le quali & la verità, & l' amore mi sforzava a dire. Di che ſua Beatitudine, la quale mi aſcoltò molto benignamente, moſtrò, che riceveſſe tanto maggior ſatisfattione & piacere, quanto più le increſcerebbe, che quella città acquiſtaſſe infamia

mia alcuna per quella paterna affettione & benivolentia, che in più cose si è potuto comprendere ch' essa le porta. Hora io giudicherei, che fusse molto a proposito, che voi communemente scriveste a sua Santità una buona lettera del medesimo tenore, di che havete scritto a me, sottoscrivendo i nomi vostri; nè importerebbe, ch' ella fusse volgare. Et così vi esorto a fare, perchè non dubito, che sua Santità come benignissimo Principe & Patre di tutti, massime di persone ingegniose & dotte, l' havrà gratissima, & conosco questo essere il più espediente partito di liberarvi da ogni molestia per l' avenire, & serrare la via alle male relationi d' altri, non solamente senza una minima infamia, ma anche con molto honor vostro. Perchè mi rendo ben certo, che come gli uomini prudenti & boni, & che amano & Dio & la salute & l' honor suo, debbono fare, così voi continuerete di essere sempre buoni & obedienti figliuoli della santa madre Chiesa, per essere questa la diritta & battuta strada, che ci conduce a quel sommo bene, che a tutti i buoni Cristiani è proposto: della qual Chiesa, come & i sacri Evangelii, & tutti i secoli passati ci fanno indubitata fede, è capo questa santa Chiesa Romana, nè può chi altrimente sente, fuori della nave di Pietro, giugnere a quello desiderato porto di vita eterna, come voi & per institutione di tutti i nostri maggiori, & per proprio vostro sapere & giudicio mi rendo certo

certo che tenete & istimate. Pertanto torno ad essortarvi & pregarvi se mi portate amore, & se conoscete, che io amo voi di core veramente fraterno, che vogliate dichiarare il bono animo vostro a sua Santità, come ho detto, con una lettera, la quale io a tempo & luogo le presenterò; & sono certo, che appresso quella ne acquisterete commendatione & gratia, & appresso tutto il nostro sacro Collegio tal riputazione, che & a tutti insieme & a ciascuno di voi in particolare potrà in molte cose giovare, & nell' honore & nell' utile: oltra che, come vi affermo & replico, questa è sola la via di essere grato a Dio, & di tenere il loco & nome di vero Christiano. State sani. Di Roma alli XV. di Luglio MDXLII.

FRAG-

FRAGMENTUM OPERIS
JACOBI SADOLETI.

CUpienti [1] mihi agere ſemper aliquid, quod eſſet dignum iis ſtudiis, in quibus a puero, non modo liberaliter, verum etiam magna cum ſpe fueram educatus, multa ſæpe obſtiterunt, quæ non tam interrumperent quidem hunc omnino meæ voluntatis curſum, quam retardarent. Nam cum mearum initio actionum, quas in media ipſa adoleſcentia, conſiliis poſteræ & conſequentis vitæ capiendis ſuſceperam, clariſſimis in urbe Roma & potentibus viris obſervandis me dediſſem (quod is fere ad lucem & ad cognitionem hominum omnibus ingenuis, & præſtantibus animis aditus primus atque introitus eſſe videbatur) uſus illorum auctoritate & conſilio ad eam vitæ rationem me contuli, quæ ſoluta & cælebs, ac Sacerdotum ordini legibus noſtris præſcripta, magis etiam cum meis optimarum artium ſtudiis & occupationibus congruebat. Quarum ego artium amore inflammatus, cetera omnia vilia & mihi poſthabenda eſſe ducebam. Itaque quantum mihi ab obſervantiæ officiis vacui & liberi temporis

1 Proemium hoc eſſe operis, quod Sadoletus moliebatur *de Rep. Chriſtiana* ex ipſa ejus lectione patet & ſtylo, qualis proemiorum eſſe conſuevit. Auctor dialogi *de claris Pontificiarum epiſtolarum Scriptoribus* in Sadoleti vita, quam dialogo ſubjecit *pag.* 225. partem hujus producit, atque *epiſtolam* ſemel iterumque vocat.

ris relinquebatur, quod erat tum quidem plurimum, totum in Philosophia, & in volutandis summorum Auctorum libris monumentisque terebam, dieque ac nocte Græcis & Latinis insudabam litteris; semper id mihi, quod illa ætas tum ferebat, præcipue habens propositum, ut eis imitandis quos assidue legebam, immortalitatem assequerer eamdem si possem, quam illos videbam esse consecutos; & in cognitione quidem rerum atque doctrina, ad omnem excellentiam; in parandis vero rei familiaris copiis, ad mediocritatem aliquam pervenirem. Secuta sunt tempora, cum a Leone X. primum, deinde a Clemente VII. Pontificibus maximis ad negocia publica vocatus, factusque epistolarum principalium, hoc est earum quæ vel ad Reges a Pontifice summis de rebus mitterentur, vel a Regibus eisdem ad Pontificem afferuntur, & lucubrator & custos; quod munus magni sane in Urbe & honoris & nominis, superioribus temporibus Magisterium Scrinii, nunc a populo Romano Secretarium domesticum appellari video; gratam illam admodum, & mihi non inopportunam occasionem accepi, quæ mihi datura exercitationes videretur, ex quibus ad ea doctrinæ studia, quæ colueram, maximarum quoque rerum usum adjungerem. Igitur tredecim annis in eo negotio versatus, cum ita & fidem meam Pontificibus ipsis, & ceteris comitatem liberalitatemque probassem, ut omnibus perspicuum factum esset;

nihil a me neque in uberrima re illiberalis compendii, neque in illo honore fastus, sed tantum integritatis fructum & bonam existimationem esse quæsitam; cupivi me illinc aliquando abstrahere, & ad mea exoptata studia me referre, in quibus magnum profecto damnum & quamdam veluti vastitatem eram passus; cumque aliquot annis ante, summum Sacerdotium Carpentoractensem, quem Episcopatum vocamus, a Leone accepissem, nactus idoneam causam commeatum petendi a Clemente VII., quod me meam invisere Ecclesiam omnis & divina & humana ratio cogebat, alacri & læto animo ex Urbe egressus sum, hac mente trans Alpes in provinciam Galliam proficiscens, ut omni abjecta voluntate in Urbem unquam revertendi, perpetuum illic vitæ studiorumque meorum domicilium ponere constituerem. Sed profecto altior est illa, & longe potentior nostris omnibus consiliis vis & suprema Dei omnipotentis dominatio, quæ hæc humana suo arbitratu agit atque versat, neque sinit fere cujusquam hominis consilia & deliberationes ad suos & destinatos exitus pervenire. Nam cum decimum jam annum in mea Ecclesia assiduus degerem, beatus (si cuiquam homini e genere mortalium hac voce uti licitum & concessum est) beatus inquam, quod & divinæ religionis munerumque Ecclesiasticorum sanctitas, & hominum illorum benivolentia, & optimarum litterarum in primis-

que

que ſacrarum ſtudium attentum & diligens, & ceterarum curarum cupiditatumque omnium vacuitas animum meum ſummis ſemper gaudiis delectationibuſque reſarciebant, nullus ut unquam eſſe poſſet in eo neque deſiderandi quippiam, neque pœnitendi locus; illinc tamen ex illo beatiſſimo ac jucundiſſimo vitæ ſtatu, meiſque jam fundatis conſiliis & rationibus migrare etiam, ac recedere compulſus ſum. Vocatus enim ad Urbem a Paulo III. Pont. max. qui Clementi ſucceſſerat, ac eo nomine vocatus, ut unà cum aliis nonnullis electiſſimis viris, corrigendis moribus Sacerdotum, qui negligentia ſuperiorum temporum a veteris curriculo innocentiæ deflexerant, operam & partes meas impenderem, cum id neque homini a me, neque rei ipſi denegari potuiſſet; haud ita multo poſt ab eodem Pontifice, præter omnem quidem expectationem meam, in ampliſſimum Ordinem S. R. E. Cardinalium cooptatus ſum. Si memorem, quanta cum animi mei moleſtia, fidem fortaſſe non faciam, quod ex conſuetudine ceterorum de mei ipſius voluntate judicabitur: ſed tamen ego Deum teſtem advocans, optima fide hoc affirmo, nihil mihi viſum eſſe meis poſſe accidere inſtitutis rationibuſque inimicitius. Etenim qui primùm natura ipſa vere liber, deinde etiam mente atque animo ſtudiis optimarum & præclariſſimarum artium totus deditus, cuique præſertim neque honoris ambitio nec cupiditas opes facit

 opta-

optabiles, ſed tantum ardor quidam inhærens & penitus inſitus cum ad contemplandi & intelligendi incredibilem quamdam voluptatem rapit; is ferat æquo animo, fructuoſiſſimum ocium impeditiſſimo negocio, ſuavitatem libertatis ſervitutis moleſtia commutare? Atqui perſtringit fortaſſe oculos minus acriter intuentium hujus ſplendor honoris; angores vero & ſolicitudines, quæ inſunt in eo & aſſidue hærent, cum non cuivis in promptu ſit diſpicere, curritur certatim ab hominibus leviter judicantibus ad eum ambiendum, flagitandumque, de quo nos plene longa obſervatione rerum antegreſſarum eramus edocti, nihil eo fieri poſſe placatæ & tranquillæ vitæ repugnantius. Itaque & fugeramus eum ſtudioſe per Leonis & Clementis tempora, quorum uterque mihi honorem illum deſponderat. At poſteaquam nihilominus in eas plagas, quas diu vitaveramus fuimus compulſi, permiſimus quidem nosmetipſos Deo, noſtroque officio & muneri non deeſſe conſtituimus; decrevimus tamen, id quod fuit neceſſe, intermiſſionem ſtudiorum commentationumque noſtrarum, quarum jucundiſſima exercitatione cum antea teneremur, & ſcripta jam aliqua partim divinæ, partim etiam humanæ Philoſophiæ in lucem edidiſſemus, incredibile dictu eſt, quantum his deinde decem annis, quibus ad Cardinalatum fuimus evecti in omni genere litterarum jacturæ detrimentique fecerimus, quod in iis (quando alterutrum ſci-

ſcilicet neceſſe eſt, aut acquirere in illis quotidie aliquid, aut deperdere) propter moleſtiſſimas quidem multarum rerum occupationes atque curas, & progrediendi erepta nobis facultas, & neceſſitas retrogradiendi fuit allata. Sed tamen, cum viri non ſit debilitari animo, quamvis difficillimis in rebus, neque cum fortuna colluctantem in terram ſe abjicere atque proſternere, ſed contra niti fortiter atque conſtanter, ſi nihil aliud, ſaltem ut non inſtrenue neque indecore cadatur; conſtitui animo, anteaquam ea, quæ diu & multo cum labore collegeram, veterum lectionum rerumque pulcherrimarum monumenta ex mente mea prorſus effluerent, ipſum illud opus, ad quod efficiendum primò accerſiti fuimus, correctionem videlicet morum atque emendationem, quæ in cuncto quidem populo Chriſtiano, ſed maxime in Sacerdotibus Dei videtur neceſſaria, libris & litterarum cuſtodia comprehendere; quando, ne eam re & opere exequi peragereque poſſemus, temporum iniquitas fuit nobis impedimento. Quamquam autem & ſenectute jam graves; quippe qui ad ſeptuageſimum annum acceſſerimus, & quotidianis diſtributionibus impediti, & non ſatis firma valetudine, tantum hoc onus tollere gerereque inſtituamus, quod magis videatur florenti validæque ætati, quam noſtræ affectæ ac debilitatæ convenire; tamen Dei clementia & bonitate confiſi, qui pias fovere voluntates eſt ſolitus, idque ante oculos poſitum in-

tuentes, de quo ſupra dictum eſt, nos, non ignave, ſed fortiter conantes extremum diem fati expectare debere; non deterrebimur, quin omni noſtra & animi contentione, & laboris, ſubciſivis horis dumtaxat (neque enim aliter nobis eſt licitum) nitamur uſque ac elaboremus, donec cudamus e vetere forma, quantum in nobis erit, aptum idoneumque velut ſimulacrum, in quo, tamquam in ſpeculo, cerni & agnoſci ab omnibus poſſit quæ Chriſtiani hominis vita, & cujuſmodi ſpecimen morum ac ſtudiorum in Dei præſertim Sacerdotibus eſſe debeat, a quibus vivendi exempla potiſſimum petuntur, & quorum imitatio aut infundit vitia in populos, aut extrahit illa ab eiſdem atque purgat; quod opus inſcribere de Republica Eccleſiaſtica decrevimus: magnum negotium & perdifficile aggreſſi, ſed in quo perpoliendo omnium dierum curas & noctium ponere conveniat. Quod ſi mihi, divina ſuffragante ope, ex ſententia proceſſerit, erit ex illo aliqua fortaſſe & ea non aſpernanda hominibus utilitas; a me quidem certe magna & multa Deo habebitur gratia. Sin autem noſtrum interim laborem atque conatum aut mors præciderit, aut occupatio valetudine oppreſſerit; nihilominus tamen & gratias Deo agemus, & poſteris teſtatum de noſtra voluntate relinquemus, quæ profecto ejuſmodi in nobis innata eſt, ut quicquid unquam ope, ſtudio, auctoritate, gratiaque valuimus, totum id, neglectis etiam & poſthabitis commodis noſtris,

ſicut

ſicut & præterita vita & præſens noſtra fortuna ſatis indicat, ad aliorum commoda utilitateſque contulerimus: in quo quidem juvandi & ceteris commodandi genere, hanc in primis ingenii & doctrinæ operam cenſemus oportere ....

ADPROBATIO

Magnas ſane gratias Cl. V. Petro Lazzari S. J. Presbytero & agere & habere debemus, quod latitantia hucuſque clarorum Virorum monumenta in lucem extulerit, Theodori Prodromi literas Græce ſcriptas, Dantis item & Petrarchæ, multaſque aliorum epiſtolas, qui iiſdem, quibus Poetæ illi, temporibus floruerunt, Cardinalis denique Sadoleti epiſtolas Romani Pontificis nomine ſcriptas, eaſque typis nunc primum edendas curaverit. Earum epiſtolarum Syllogen Præfationeſque elegantiſſimas Clar. editoris, quibus ſua cuique illorum auctorum ſcripta mirifice illuſtrantur, Reverendiſſimi P. Joſ: Aug. Orſi Magiſtri Sac. Palatii Apoſtolici juſſu cum attente legerim, neque in iis quidquam deprehenderim, quo vel Catholica Fides imminui, vel probi mores labefactari poſſint, dignam propterea eam Syllogem cenſeo, quæ typis in lucem proferatur. Dat. III. Kal. Auguſti CIƆIƆCCLIV.

Michael Angelus Giacomellus.

IMPRIMATUR,

Si videbitur Reverendiss. P.M.S.P.

F. M. de Rubeis Patriarcha Const. Vicesg.

IMPRIMATUR.

Fr. Vincentius Elena Ord. Præd. Reverendiss. P. Mag. Sac.Pal. Apost. Soc.

INDEX

RERUM ET NOMINUM.

A'

Cle-

Mar-

Sa-

T

V

